

Turinys

Pratarmė ✎ 179

ĮVADAS ✎ 180

Danguolė Mikulėnienė, Anna Stafecka

Geolingvistiniai latvių ir lietuvių kalbų leksikos tyrimai ✎ 181

Rolandas Kregždys

Bendroji baltų kalbų leksika: flora ✎ 190

Edmundas Trumpa

Fonetinė latvių tarmių transkripcija ✎ 212

Asta Leskauskaitė, Rima Bakšienė

Fonetinė lietuvių tarmių transkripcija ✎ 214

KOMENTARAI IR ŽEMĖLAPIAI ✎ 216

Dilgėlės pavadinimai ✎ 217

Komentari. Rima Bakšienė, Anna Stafecka, Saulius Ambrazas ✎ 218

Žemėlapiai. Laura Geržotaitė, Ilona Akmentiņa ✎ 223

Kiaulpienės pavadinimai ✎ 225

Komentari. Ilga Jansone, Violeta Meiliūnaitė, Saulius Ambrazas ✎ 226

Žemėlapiai. Laura Geržotaitė, Liene Markus-Narvila ✎ 230

Rugiagėlės pavadinimai ✎ 232

Komentari. Asta Leskauskaitė, Anna Stafecka, Saulius Ambrazas ✎ 233

Žemėlapiai. Laura Geržotaitė, Ilona Akmentiņa ✎ 237

Kraujažolės pavadinimai ✎ 240

Komentari. Ilga Jansone, Asta Leskauskaitė, Saulius Ambrazas ✎ 241

Žemėlapis. Laura Geržotaitė, Ilona Akmentiņa ✎ 249

Gysločio pavadinimai ✎ 250

Komentari. Ilga Jansone, Rima Bakšienė, Saulius Ambrazas ✎ 251

Žemėlapiai. Laura Geržotaitė, Liene Markus-Narvila ✎ 259

Kadagio pavadinimai ✎ 261

Komentari. Rima Bakšienė, Ilga Jansone,

Anna Stafecka, Saulius Ambrazas ✎ 262

Žemėlapis. Edmundas Trumpa, Laura Geržotaitė ✎ 265

Kankorėžio pavadinimai ✎ 266

Komentari. Asta Leskauskaitė, Anna Stafecka, Saulius Ambrazas,

(išnašos) Rolandas Kregždys ✎ 267

Žemėlapiai. Laura Geržotaitė, Ilona Akmentiņa ✎ 275

Gervuogės pavadinimai ✎ 277

Komentari. Ilga Jansone, Asta Leskauskaitė, Saulius Ambrazas,

(išnašos) Rolandas Kregždys ✎ 278

Žemėlapiai. Laura Geržotaitė, Liene Markus-Narvila ✎ 281

Svogūno pavadinimai ✎ 283

Komentari. Ilga Jansone, Violeta Meiliūnaitė, Saulius Ambrazas ✎ 284

Žemėlapiai. Laura Geržotaitė, Ilona Akmentiņa ✎ 287

Bulvės pavadinimai ✎ 290

Komentari. Rima Bakšienė, Anna Stafecka, Saulius Ambrazas ✎ 291

Žemėlapiai. Laura Geržotaitė, Ilona Akmentiņa ✎ 297

Griežčio pavadinimai ✎ 299

Komentari. Rima Bakšienė, Ilga Jansone, Anna Stafecka,

Saulius Ambrazas ✎ 300

Žemėlapiai. Edmundas Trumpa, Laura Geržotaitė ✎ 302

Javų pavadinimai ✎ 304

Komentari. Rima Bakšienė, Anna Stafecka, Saulius Ambrazas ✎ 305

Žemėlapiai. Laura Geržotaitė, Liene Markus-Narvila ✎ 309

Žieminių kviečių pavadinimai ✎ 311

Komentari. Asta Leskauskaitė, Ilga Jansone, Anna Stafecka,

Saulius Ambrazas ✎ 312

Žemėlapis. Edmundas Trumpa, Laura Geržotaitė ✎ 314

Lazdyno pavadinimai ✎ 315

Komentari. Anna Stafecka, Rima Bakšienė, Saulius Ambrazas ✎ 316

Žemėlapiai. Laura Geržotaitė, Ilona Akmentiņa ✎ 320

Kriaušės pavadinimai ✎ 322

Komentari. Asta Leskauskaitė, Anna Stafecka, Saulius Ambrazas ✎ 323

Žemėlapiai. Laura Geržotaitė, Liene Markus-Narvila ✎ 326

Viršūnės pavadinimai ✎ 329

Komentari. Rima Bakšienė, Ilga Jansone, Anna Stafecka,

Saulius Ambrazas ✎ 330

Žemėlapis. Edmundas Trumpa, Laura Geržotaitė ✎ 332

PRIEDAI ✎ 333

LVDA tarmių tinklas ✎ 334

LKA punktų tinklas ✎ 337

Literatūra ir šaltiniai ✎ 345

Sutrumpinimai ✎ 355

Pratarmė

Leidinio *Baltu valodu atlants / Baltų kalbų atlasas / Atlas of the Baltic Languages*¹ idėja sulaukė palankaus tarptautinio įvertinimo². Todėl Latvijos universiteto Latvių kalbos instituto ir Lietuvių kalbos instituto mokslininkai, laikydamiesi tų pačių mokslinio ir metodinio darbo principų, tęsia savąjį projektą.

Šįkart mokslo visuomenei pristatoma pirmoji *Leksikos* dalis *Flora*, plačiau supažindinanti skaitytojus su baltų kalboms būdingos leksikos dalimi. Šioje kompaktinėje plokštelėje ji pristatoma plačiu įvadinio straipsniu, 16 lingvistinių leksikos žemėlapių ir jų komentarais, taip pat 15 smulkių žemėlapių, kuriuose vieno ar kito augalo pavadinimas pavaizduotas tik vienos kurios kalbos paplitimo plote – Latvijoje ar Lietuvoje. Skaitytojai taip pat supažindinami su geolingvistinių XIX a. antrosios pusės–XX a. leksikos tyrimų, kuriuos vykdė abiejų šalių mokslininkai, istorija.

Kadangi *Baltų kalbų atlaso* prospektas jau nelengvai pasiekiamas skaitytojams, kompaktinėje plokštelėje pakartotinai publikuojami kai kurie žemėlapiai ir jų komentarai, kiti tekstai, be kurių šios plokštelės informacija būtų neišsami ar sunkiau suprantama. Kai kurie iš jų autorių ar šio leidinio sudarytojų dar pildyti ir redaguoti.

Leidiny *Baltų kalbų atlasas. Leksika 1: Flora* apsvaistyta Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriuje ir šio instituto Mokslo taryboje, taip pat Latvijos universiteto Latvių kalbos instituto Mokslinės tarybos posėdyje. Darbo grupė nuoširdžiai dėkoja visiems, leidinio svarstymo metu pateikusiems vertingų pastabų ir pasiūlymų: prof. habil. dr. Algirdui Sabaliauskui, prof. habil. dr. Vytautui Ambrazui, habil. dr. Ojāru Bušui ir kt.

Ypač dėkojame jaunesiems kolegoms Veronikai Adamonytei, Paului Baluodžiui (Balodis), Daivai Kardelytei–Grinevičienei ir Ilonai Akmentinai už subtilius vertimus iš latvių kalbos į lietuvių ir iš lietuvių į latvių kalbą, taip pat kolegėms Aldonai Matulaitytei ir Zuzanai Šiušaitėi, vertusioms ir redagavusioms tekstus anglų kalba.

Sakome ačiū *Atlaso* dailininkui Alfonsui Žviliui ir plokštelės programuotojui bei dizaineriui Laurynui Liberiui. Nuoširdžiai dėkui Lietuvių kalbos instituto leidyklos vadovei Audronei Bielevičienei, marketuotojui Sauliui Juozapaičiui.

Už finansinę paramą ir supratimą dėkojame Lietuvos mokslo tarybai. Jos paramos ir palaikymo tikimės ir ateityje.

1 *Baltu valodu atlants. Prospekts / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic Languages. Prospect.* Ed. A. Stafecka, D. Mikulėnienė, Rīga–Vilnius, 2009, 180 p. ISBN 978-9984-742-49-6.

2 Zigmąs Zinkevičius. [Rec.] *Baltu valodu atlants–Baltų kalbų atlasas–Atlas of the Baltic Languages.* Rīga: Latvijas universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, 180 p. – *Gimtoji kalba* 1, 2010, 25; Jožica Škofic. [Rec.] Anna Stafecka & Danguolė Mikulėnienė, ed. *Baltu valodu atlants–Baltų kalbų atlasas–Atlas of the Baltic Languages.* Rīga / Vilnius, 2009. 184 p. – *Dialectologia et geolinguistica* 19, 2011, 119–121; Dorota Kristina Rembiševska. Par Baltu valodu atlantu. – *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* A daļa, 2011, 65. (1./2.), 100–102; Dorota Rembiszewska. [Rec.] Baltu valodu atlants. Prospekts (*Baltų kalbų atlasas. Atlas of the Baltic Languages*), Rīga–Vilnius, 2009, ss. 183. – *Acta Baltico-Slavica* 34, 2010, 301–304; [Inform.] Baltu valodu atlants. – *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* A daļa, 2010, 64. (3./4.), 139.

IVADAS

Geolingvistiniai latvių ir lietuvių kalbų leksikos tyrimai

Danguolė Mikulėnienė, Anna Stafecka

Iki šiol tiek latvių, tiek lietuvių kalbotyros istorijoje vyravo deskriptyvinis paskirų tyrėjų surinktos tarmių medžiagos aprašymo būdas. Skirtingi autorių tikslai ir analizės metodai neretai trikdo duomenų sintezę, neleidžia pamatyti ryškesnio visumos vaizdo. Ir priešingai –

tinkamai sugretinti faktai padeda geriau suprasti baltų kalbotyros raidą, įvertinti ją platesniame Europos kontekste (plg. Dini 2000). Tada akivaizdžiai išryškėja geolingvistinių tyrimų Latvijoje ir Lietuvoje paralelės, žr. 1 lentelę¹.

LAIKOTARPIS	LATVIJA	LIETUVA
XIX a. pab.	1892 m. E. Volters ir kt. <i>Programma tautas gara mantu krājējiem</i> (Jelgava)	1886 m. Э. Вольтеръ. <i>Программа для указания особенностей говоровъ Литвы и Жмуди</i> (Санкт-Петербургъ)
	1886–1905 m. <i>Dienas Lapa</i> priedai <i>Etnogrāfisks ziņās par latviešiem</i>	1890–1898 m. K. Jaunius tarmių aprašai kalendoriuose <i>Памятная книжка Ковенской губернии</i>
XX a. I pusė	1923 m. P. Šmits. <i>Programma tautas tradīciju krājējiem</i>	1924 m. K. Būga. <i>Klausimų lapas</i> (Nr. 1, Nr. 2 ir Nr. 3), išspausdintas kaip laikraščio <i>Lietuva</i> priedas 1924 m. liepos 23–25 d.
	1940 m. V. Rūķe. <i>Programma izlokšņu aprakstiem</i>	1940 (1941?) m. A. Salys. <i>Apklausas 1</i>
XX a. II pusė ²	1954 m. <i>Latviešu valodas dialektu atlanta materiālu vākšanas programma</i>	1951 m. <i>Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa</i> (autoriai: J. Balčikonis, B. Larinas, J. Senkus; 2 leid. – 1956 m.)
	1963–1992 m. <i>Palīgs apvidu vārdu vācējiem</i> (16 anketų, žr. tekstą)	
	1967–1976 m. <i>Apvidvārdu aptaujas</i> (7 anketos, žr. tekstą)	
	nuo 1976 m. <i>Atlas linguarum Europae</i> (36 punktai)	nuo 1976 m. <i>Atlas linguarum Europae</i> (42 punktai)
	1999 m. <i>Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika</i> (102 žemėlapiai, vad. B. Laumane)	1977 m. <i>Lietuvių kalbos atlasas 1. Leksika</i> (120 žemėlapių, ats. red. K. Morkūnas)
		1983 m. <i>Kalbos faktų rinkimo programa</i> (leksikai skirtos 5 anketos)
	1995 m. <i>Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa</i>	
XXI a.	2009 m. <i>Baltu valodu atlants. Prospekts / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic languages. A Prospect</i> , Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas	

1 lentelė. Geolingvistiniai tarmių leksikos tyrimai Latvijoje ir Lietuvoje

Geolingvistiniai lietuvių ir latvių leksikos tyrimai sietini su pirmaisiais klausimynais. Šių tyrimų pradžia – XIX a. antroji pusė, kai Rusijos imperijos šiaurės vakarų dalyje, dabartinėje Lietuvos ir Lat-

vijos teritorijoje, pradedamas plataus masto folkloro, etnografijos ir kalbos duomenų rinkimas. Šiuo tikslu buvo sudaromos pirmosios medžiagos rinkimo programos.

- 1 Bene pirmuoju bandymu pateikti sintetinį latvių ir lietuvių tarmėtyros vaizdą laikytinas XI tarptautiniame baltistų kongrese „Baltų kalbų praeitis, dabartis ir ateitis“ (Ryga, 2010 09 27–30) skaitytas Danguolės Mikulėnienės ir Annos Stafeckos pranešimas „Baltu valodu atlants: latviešu un lietuvišu paralēles“ (Mikulėnienė, Stafecka 2010: 118–119). Atskirai paskelbta pirmoji šio pranešimo dalis apie latvių ir lietuvių tarmėtyros pradžią (Mikulėnienė, Stafecka 2011: 123–133).
- 2 Pažymėtina, kad septintajame dešimtmetyje Latvijoje ir Lietuvoje išleisti stambūs kapitaliniai dialektologijos darbai – Martos Rudzītės *Latviešu dialektologija* (1964) ir Zigmo Zinkevičiaus *Lietuvių dialektologija* (su 75 žemėlapiais, 1966), padėję pamatus tolesnėms dialektologijos studijoms abiejose valstybėse.

Pirmieji klausimynai ir leksikos klausimai. Eduardo Volterio programos

Pirmieji lietuvių ir latvių kultūros ir kalbos paveldo klausimynai sietini su Sankt Peterburgo universiteto privatdocento E. Volterio vardu. Tiesa, jie labai nevienodi ir nelygiaverčiai: pirmasis (Программа 1886) yra siauresnio pobūdžio ir skirtas tik kalbiniams lietuvių tarmių faktams rinkti, antrasis (Programma 1892) gerokai platesnis ir apima visą latvių tautos etnografinį bei dvasinį paveldą (plačiau žr. Mikulėnienė, Stafecka 2011: 123tt.).

BENDRIEJI PROGRAMŲ BRUOŽAI. E. Volterio iniciatyva sudaryta 1886–ųjų programa laikytina pirmuoju lietuvių tarmėtyros klausimynu. Tai nedidelio formato, plona (12 p.) knygutė, kurioje pateikta per 50 įvairiems kalbos lygmenims priskirtinų klausimų (Mikulėnienė, Stafecka 2011: 124). E. Volteriui vadovaujant parengta ir antroji *Programa tautos dvasinės kūrybos turto rinkėjams (Programma tautas gara mantu krājējiem*, Jelgava, 1892), kurią sudarė keli latvių studentai³, o išleido Jelgavos Latvių draugijos Raštijos skyrius. Ši programa daug didesnė (80 p.) už pirmąją, sudaryta iš maždaug 950 klausimų, suskirstytų skyriais. Tiesiogiai ar netiesiogiai su kalba susijusių klausimų yra beveik visuose šios programos skyriuose.

Lietuvių kalbai skirta programa be išsamios įvadinės dalies. Tik pirmaisiais sakiniais informuojama, kad Imperatoriškoji rusų geografų draugija prašanti nurodytu adresu siųsti atsakymus ir pastabas į pateiktus klausimus⁴. Knygelės pabaigoje prie atsakymų prašoma būtinai pridėti kuo tiksliau užrašytą tarminį tekstą (dainą, pasaką ar padavimą), taip pat liaudies pasakymus apie kitų vietovių kalbą ir tarmes, pravardes. Kad tarminis tekstas būtų užrašytas tiksliai, siūloma naudotis dviem knygelės gale pateiktomis abėcėlėmis: rusų–lietuvių ir lotynų–lietuvių⁵. Kaip sektinas slaviškojo raidyno pritaikymo lietuvių kalbai pavyzdys, nurodytas Jono Juškos dainų rinkinys (*Литовскія Народныя Пьсни*, 1867). Nors lietuviški tekstai galėjo būti užrašomi ir rusiškomis raidėmis, žodžių kirtį prašoma žymėti akūto ir gravio ženklais, o balsių ilgumą – brūkšneliu (Программа 1886: 12).

Išsamiam latviškosios programos įvade taip pat nurodyta, kad folkloro medžiaga turi būti užrašyta taip, kaip ją pateikia pateikėjai, nieko negalima taisyti ar pildyti. Folkloro medžiaga ir visi atsakymai, pavyzdžiui, į aštuntajame skyriuje „Tikėjimas dievais ir šmėklomis“ („Dievu un mānu ticība“) pateiktus klausimus, turi būti užrašomi pateikėjo šnektai, laikantis Jelgavos Latvių draugijos Raštijos skyriaus patarimų tarmių medžiagos rinkėjams⁶. Tarmybės prašoma paaiškinti⁷.

Latviškosios programos įvade išvardyti visi šaltiniai (Programma 1892: 9). Tai: 1) Gamtos mokslų, antropologijos ir etnografijos mėgėjų draugijos prie Maskvos universiteto išleista *Программа для собиранія этнографических сведений* (1887), 2) Imperatoriškosios rusų geografų draugijos Etnografijos skyriaus išleista *Программа для собиранія народныхъ юридическихъ обычаевъ* (1887)⁸, 3) Latvių bičiulių draugijos išleista klausimais (Bīlenšteins, Auniņš, Volters 1888), 4) E. Volterio surinkta medžiaga apie latvių mitologiją (Programma 1892: 9)⁹.

Pastaruosius du šaltinius galima laikyti pirmaisiais, tiesa, labai mažos apimties klausimynais. Mat Latvių bičiulių draugijos anketą sudaro 80 etnografijai ir mitologijai skirtų klausimų. Su kalba sietinas tik vienas: „Kaip dar kitaip vadina vaivorykštę?“ („Kā vēl citādi sauc varavīksni?“), o laikraščio *Dienas lapa* 1892 m. prieduose „Etnografinės žinios apie latvius“ („Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem“) išspausdintą E. Volterio (Voters 1892) klausimyną apie Jonines sudaro 151 klausimas, iš kurių keli sietini ir su kalba: apie Joninių valgių pavadinimus (VI, 70), žolynų pavadinimus (IV, 5, 34; X, 27), vietovardžius su *Jānis* ir refrenu *Līgo* (X, 65).

1892 m. latviškosios programos įvadas baigiamas poetišku palinkėjimu: „Ženk pirmąkart savo keliu, mūsų kūrinys, įgyk ir naujų tautos dvasinės kūrybos draugų ir mėgėjų; padėk jaunosios kartos širdyse įžiebtį meilę senolių palikimui, nes pažindami jį mes geriau suprasime, kas buvome, kas esame, ką turime ir ką dar reikėtų įgyti“¹⁰ (Programma 1892: 10). Tačiau iš paskutinio įvado sakinio – „Dėl tam tikrų aplinkybių kai kuriuos numerius reikėjo išimti“¹¹ – galima spręsti, kad cenzūra kai kuriuos klausimus vis dėlto išbraukė. Tai matyti ir iš trūktinos klausimų numeracijos (pavyzdžiui, po 102 klausimo iš karto pateikiamas 104 klausimas, o po 108 – 110 ir pan.).

PROGRAMŲ SANDARA. Daugelis lietuvių tarmėms skirtos programos klausimų sunumeruota eilės tvarka (1–41), vėlesni žymimi raidėmis (A–L). Smulkiau klausimai kalbos lygmenimis ar kaip kitaip neskirstomi, tačiau kiekvienas iš jų pateikiamas su tam tikrais paaiškinimais, kurie turėjo padėti medžiagos rinkėjams susigaudyti lietuvių tarmių įvairovėje. Iš lietuvių tarmėms skirtos programos matyti, kad rengėjai buvo gerai susipažinę ir su pačiomis tarmėmis, ir su tuo metu jau spausdintais jų aprašais. Akivaizdžiai remtasi Augusto Schleicherio (Schleicher 1856), Jono Juškos (1861), Frydricho Kuršaičio (Kurschat 1876) gramatikomis.

Programa pradedama fonetikos klausimais ir gana išsamiais jų komentarais. Pirmieji klausimai (1–18) skirti balsiams ir jų tarmi-

3 Kaip rašo Pēteris Šmitas (Šmits 1923), didžiausias indėlis priklauso išsamaus šios programos įvado autoriui, tuometiniam teisės studentui, o vėliau advokatui Jānui Ansberģiui. Įvado pabaigoje paminėti visi prisidėję prie programos kūrimo: pirmiausia dėkojama docentui E. Volteriui, Jelgavos Latvių draugijos Raštijos skyriui ir bendradarbiams – Kalāciui, Stoķetui, Berģiui, Kalniņiui, Vrēdenfeldui.

4 „Императорское Русское Географическое Общество, желая собрать подробныя свѣдѣнія о литовскомъ языкѣ и племени, покорнѣйше просить любителей и знатоковъ литовскаго языка и народности сообщать указанія и замѣтки по прилагаемымъ вопросамъ. Общество съ благодарностью приметъ всѣ такія замѣтки, которыя могутъ быть высланы въ С.-Петербургъ, въ Императорское Русское Географическое Общество, у Чернышева моста, въ домѣ 6-й гимназій“ (Программа 1886: 1).

5 „Русско-литовская азбука“ (Программа 1886: 11), „Латинско-литовская азбука“ (Программа 1886: 12).

6 Šie patarimai „Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas lūgums tautas garamantu krājējiem“ išspausdinti žurnale *Austrums* (1890, 2, 907–909 skiltis).

7 Pirmajame latviškosios programos skyriuje taip pat yra pastaba, kad užrašant žodžius reikia atkreipti dėmesį į tarmės ypatybes, laužtinius, stumtinius, tęstinius garsus ir kitas kalbos smulkmenas (Programma 1892: 12).

8 Aizputės ir Gruobinio taikos teisėjų susirinkimo pirmininko užsakymu ši programa buvo išversta į latvių kalbą (*Programma tautas juridisku ierašu krāšanai*) ir išleista Liepojoje 1892 m.

9 Klausimai skirti tikriausiai Joninių šventei (žr. Voters 1892).

10 „Uzņem tad, mūsu lolojum, pirmo reiz savu ceļu, iemanto pie līdzinējiem, tautas gara mantu draugiem un cienītājiem jaunus klāt; palīdzi jaunās paaudzes sirdīs iedēstīt mīlestību uz senču mantojumu, jo, viņu pazīdami, mēs visdrīzāki atzīsim, kas mēs bijām, kas mēs esam, kas mums ir un kas mums vēl jāiegūst.“

11 „Trūkstošie numuri bija apstākļu dēļ jāizlaiž.“

niam variantams, pavyzdžiui, pirmasis klausimas: „1) Kaip tariamas kirčiuotas *a*? Rytų aukštaičių tarmėse, anykštėnų ir kitose, jis tariamas kaip *o*. Kai jis nekirčiuotas, tai išlieka *a*. Pvz., *króštas*, įn. *kraštù*; *golas*, įn. *galù*; *óitvaras*“¹² (Программа 1886: 1), du klausimai (19–20) skirti priebalsiams, dzūkavimo reiškinių analizei. Dar dvidešimt (21–41) – įvairioms morfologinėms formoms aprašyti, pavyzdžiui, 34 klausimas, skirtas veiksmažodžio tariamajai nuosakai: „Kaip baigiasi tariamosios (geidžiamosios) nuosakos pirmasis asmuo: *but’au*, *but’eu*, *but’o*, *buč’au*, *buč’a* ar *buče*?“¹³ (Программа 1886: 8). Likusieji 11 klausimų skirti leksikai.

Latviškosios programos rengėjai beveik tūkstantį klausimų suskirstė į dešimt teminių skyrių. Tai klausimai, susiję su: 1) geografija ir istorija (I, 1–33), 2) antropologija (II, 1–23), 3) pastatais ir jų dalimis (III, 1–35), 4) apranga (IV, 1–21), 5) žmogaus maistu – valgiais ir gėrimais (V, 1–33), 6) žmogaus gyvenimo būdu ir užsiėmimais (VI, 1–67), 7) šeima ir papročiais (VII, 1–275), 8) tikėjimu (VIII, 1–783), 9) latvių kalba ir raštija (IX, 1–61), 10) papročių teise (X, 1–132).

Latviškojoje programoje taip pat pateikiama keletas galimų atsakymų variantų, pavyzdžiui, trečiojo skyriaus 7 klausimo – „Kokia medžiaga dengiami stogai“¹⁴ – galimi atsakymai: „Pvz., šiaudais, malksnomis, čerpėmis, skiedromis ir kt.“¹⁵ (Программа 1892: 15). Kartais galimas atsakymas įkomponuotas į patį klausimą – pavyzdžiui, 12 klausimas: „Kaip pateikėjo vietoje vadina kiekvieną pastatą (gyvenamąjį namą, pvz., *ērbeģis*, *istaba*, *kalns* ir kt.)“¹⁶ (Программа 1892: 15).

LEKSIKOS IR SU LEKSIKA SUSIJĘ KLAUSIMAI. Leksikos klausimus ir atsakymus E. Volteris sieja su lietuvių tautos etnografija („для этнографіи литовскаго племени“) (Программа 1886: 9), todėl juos numeruoja atskirai, raidėmis (A–L). Šiuos klausimus galima sieti su kai kuriomis semantinėmis žodžių grupėmis. Kai kurie iš jų yra bendri tiek lietuvių tarmių, tiek latviškajai programai, todėl aptartini išsamiau. Skirtinos trys bendros semantinės klausimų grupės.

Pirmiausia tai pačių tiriamų tautų – lietuvių (ir žemaičių) bei latvių – ir jų kaimyninių tautų (baltarusių, rusų, kuršių) pavadinimai (klausimai A–C, žr. Программа 1886: 9). Komentaruose pažymima, kad kai kur *lietuvis* (*Lėtuwis*) savęs taip nevadina, tik *žemaičiu* (*Жемайтисць*), kad *baltarusis* dar vadinamas *gudu* (*Гудасць*), *rusas* (*великорусць*) – *burl(i)oku* (*бурлокас*), *maskoliumi* (*масколюс*), *starovieru* (*староверас*). Šie klausimai atitinka latviškosios programos pirmojo – geografijos ir istorijos – skyriaus klausimus: kaip latviai vadina save, savo žemę, kaimynus, kaip kaimyninės tautos vadina latvius, pavyzdžiui, nurodoma, kad Vitebsko gubernijos latviai vadinami *igauniais*, t. y. estais) (*около Риги живут чухонцы*). Klausiami ir apie tautas, gyvenančias tarp latvių, – krieivinius¹⁷ prie Bauskės, Iršų ko-

lonistus Liepkalno parapijoje¹⁸, estus Laicenėje, Mazsalacoje (Программа 1892: 12). Programos sudarytojų nuomone, atsakymai į kai kuriuos klausimus paaiškintų kai kurių žodžių semantiką, pavyzdžiui, ar pavadinimas *krievi* vartojamas rusų tautybei, ar tarnybai kariuomenėje pavadinti (*viņš aizgāja krievos*) (Программа 1892: 11).

Iš esmės sutampa ir lietuvių tarmėms skirtos programos klausimai apie gyvenamosios vietos (*kaimo*, *kiemo*, *ulyčios*) vardus (*D*) ir gyvenamojo būsto ir sodybos pavadinimus (*E*). Tik latviškojoje programoje šiuos pavadinimus prašoma aptarti daug smulčiau. Rinkėjai raginami užrašyti padavimų apie vardų, pavardžių, namų, dvarų, valsčių, parapijų pavadinimų kilmę, paaiškinti, ar esama ryšio tarp sodybų pavadinimų ir pavardžių, ar sodybų pavadinimai vartojami vienaskaita, ar daugiskaita ir pan. Šiame skyriuje pateikta ir rekomendacija pridėti dažniau vartojamų vardų, sodybų pavadinimų sąrašus, raginama rinkti mikrotoponimus (pelkių, griovių, pievų ir pan. pavadinimus).

Čia priskirtini ir kai kurie latviškosios programos trečiojo skyriaus „Apie pastatus ir jų dalis“ („Par ēkām un to piederumiem“) klausimai apie latvių gyvenimo būdą (ar jie gyvena vienkiemiuose, ar kaimuose). Klausimai apie gyvenamojo pastato dalis, gyvenamojo namo ir ūkinių pastatų pavadinimus ir pan. sietini su lietuvių tarmėms skirtos programos klausimu (*E*): „Kaip lietuviškai vadinamas namas ir valstiečio sodyba? Kokie yra namo dalių pavadinimai? Ar senos statybos namas neturi kito pavadinimo nei naujai pastatytasis?“¹⁹ (Программа 1886: 9).

Lietuvių tarmių programoje klausiami vaivorykštės, šešėlio, žalčio ir gyvatės, gandro ir gervės pavadinimų. Taigi mitologijai galima priskirti šešis klausimus (*F–H, L*). Latviškojoje programoje apie liaudies tradicijas ir mitologiją klausiami beveik visuose skyriuose, o atskirai šiai tematikai skirtas labai išsamus aštuntasis skyrius „Tikėjimas dievais ir šmėklomis“, kurį sudaro net 783 klausimai.

Tarp įvadinių latviškosios programos klausimų yra ir klausimas apie vaivorykštės pavadinimus: „Ar kur vaivorykštės nevadina kaip nors kitaip?“²⁰ (Программа 1892: 35). Pateikiami galimi atsakymų variantai: *laimės josta*, *garvėrdze*, *dzilverdze*, *gardadze*, *dardadzis*, *garvėle*, *garvelce*, *Dieva josta*, *Dieva koplis* [greičiausiai *koplis* (*kuoplis*) ‘lankas’ – A. S.], *driksna* ir *darva*²¹. Lietuvių tarmių programoje pateikti vos keli vaivorykštės pavadinimai – *orārykštē*, *drīgsn’ā*, *smokas* [turėtų būti *smokas* – D. M.] (*смакъ*) (Программа 1886: 9).

Žalčio ir gyvatės pavadinimų pateikiama daugiau, jie išsamiau ir aprašyti: „Prūsijoje žaltys vadinasi *angis*, Suvalkų gubernijoje *ange* (*angė*); Mėmelio [dab. Klaipėdos] parapijoje nuodingos gyvatės pavadinimas: *kirmens* (червь). Vilniaus gubernijoje tai atitinka *giwate*. Be to, pasakose vartojamas žodis *žaltis*, *želektis*, *žalktis* = змѣй ‘gyvatė’“²² (Программа 1886: 9). Latviškojoje programoje klausimas apie žaltį

12 „1) Какъ произносится *a* ударяемое? Въ говорахъ восточнолитовскихъ, оникштскомъ и другихъ оно переходитъ въ *o*. Когда на немъ нѣтъ ударенія, то остается *a*. Напр. *króštas* (край), тв. падежъ *kraštù*; *golas* (конецъ), тв. пад. *galù*; *óitvaras* (хлѣбной ужъ).“

13 „34) Какъ оканчивается первое лицо желательнаго наклоненія (оптатива): *but’au*, *but’eu*, *but’o*, *buč’au*, *buč’a* или *buče*?“

14 „Ar kãdu materiãlu arpjumj jmtus?“

15 „Piem., ar salmiem, lubãm, dakstiņiem, skaidãm utt.“

16 „Kã ziņotãja argabalã nosauc katru ģku (dzīvojamo, piem., par ērbeģi, istabu, kalnu utt.)“

17 Plg. la. *krieviņi*. Taip buvo vadinami votų (vodų) tautos žmonės, XV a. kaip karo belaisviai apsigyvenę Bauskės apylinkėse.

18 XVIII a. Iršų srityje įkurta vokiečių žemdirbių kolonija, norėta suformuoti pavyzdinius ūkius. Per Pirmąjį pasaulinį karą kolonistai buvo išsiųsti į vidurio Rusiją (1918 m. jie grįžo). 1939 m. vokiečiai repatrijavę, valsčiuje liko tik kelios jų šeimos.

19 „Какъ называется по литовски домъ и крестьянскій дворъ? Какія названія существуютъ для отдѣльныхъ частей этого дома? Домъ старинной постройки не имѣетъ ли другаго названія, нежели новомодный домъ?“

20 „Vai kãdã argabalã varavīksni citãdi nesauc un kã īraši?“

21 Šie žodžiai (išskyrus *darva*) XX a. fiksuoti lietuvių aukštaičių tarmėje, daugiausia Latgaloje ir pateikti LVDA 84 žemėlapyje (192–195).

22 „Въ Пруссіи ужъ называется *angis*, въ Сувалкск. губ. *анге* (*angė*); въ Мемельскомъ приходѣ названіе ядовитой змѣи: *kirmens* (червь). Въ Виленской губерніи соотвѣтствуетъ ему *giwate*. Кромѣ того, въ сказкахъ употребляется слово *žaltis*, *želektis*, *žalktis* = змѣй.“

(VIII, 552) siejamas su gyvuliais: „Ar žaltys kaip nors susijęs su gyvuliais (žaltys – tvarto dvasia?)“²³ (Programma 1892: 58).

Apskritai latviškojoje programoje daug klausimų skiriama įvairioms mitologinėms būtybėms (namų, miško ir vandens dvasioms, velniams, aitvarams, raganoms, vilkolakiams, jų santykiui su žmogumi ir pan.). Čia pateikiamas ir labai smulkus švenčių ir minimų dienų kalendorius (VIII, 474–783): tiek senosios (Joninės, Užgavėnės, Vėlinės ir pan.), tiek bažnytinės (Trijų Karalių diena, Marijos gimimo diena, Pelenų diena, Didysis Penktadienis ir pan.) latvių šventės (Programma 1892: 54–67).

Šiame latviškosios programos skyriuje yra keletas įdomių klausimų apie kalbą: pavyzdžiui, kokie vietų pavadinimai ir vardai primena senuosius latvių dievus ir kitas mitologines būtybes (175); kaip atsirado kalba (198), kas išmokė žmones kalbėti (200); kokia kalba pirmieji žmonės kalbėjo tarpusavyje, su Dievu ir gyvūnais (201).

Latviškosios programos kūrėjai labiau gilinasi į tautos pasaulėvaizdį ir pasaulėjautą, todėl joje palyginti nedaug klausimų, skirtų gamtai (pavyzdžiui, reljefui, metų laikams, įvairiems gamtos reiškiniams), augalams ar gyvūnams. Lietuvių tarmių programoje tėra vos po vieną klausimą apie žemės reljefo (slėnio) pavadinimus (*I*) ir galvijų (tarp jų ir jaučio, buliaus, veršiuko) pavadinimus (*K*) (plačiau žr. Программа 1886: 9–10).

Latvių tarmėtyros istorijai labai svarbus latviškosios programos devintasis skyrius apie kalbą ir raštiją („Valoda un rakstniecība“). Rinkėjai kviečiami rinkti žodžius latvių kalbos žodynui, rekomenduojama sudaryti žodžių sąrašus giminingomis temomis – apie gamtos reiškinius, augalus, gyvūnus, gyvenamąsias ir kitas patalpas, ūkio padargus, aprangą ir kt.²⁴ Raginama rinkti frazeologizmus, vaizdingus posakius, palyginimus, nurodyti, kada jie vartojami (pavyzdžiui, valgant, žaidžiant kortomis ir pan.), skolinius iš rusų ir vokiečių kalbų. Rekomenduojama surašyti krikšto vardus, namų ir vietų pavadinimus, ypatingą dėmesį kreipti į žodžius ir konstrukcijas, kurių esama liaudies dainose, bet negirdėti šnekamojoje kalboje. Turi būti renkami ir sinonimai, prie kiekvieno žodžio pateikiant sakinį, pabrėžiantį jo reikšmę. Prašoma atkreipti dėmesį į liaudies etimologijas, tabu žodžius: kurių gyvų arba mitinių būtybių (velnio, vilko, gyvatės ir pan.) pavadinimus vengiama vartoti, kuo jie keičiami.

Programos klausimais norėta išsiaiškinti, ar, pavyzdžiui, ilgai išlaikoma tarmė, kalbėtojai persikėlus nuolat gyventi į kitos tarmės plotą (IX, 18), koks latvių požiūris į kitataučių vartojamą latvių kalbą (IX, 18²⁵) ir pan. (Programma 1892: 69). Taigi akivaizdu, kad nors ši programa nebuvo specialiai skirta kalbos faktams rinkti, atsakymuose į etnografijos klausimus, be abejonės, turėjo slypėti ir tarmių leksikos (o dažnai ir fonetikos bei morfologijos) turtai.

PROGRAMŲ REIKŠMĖ. Kaip minėta, abi programos parengtos skirtingais tikslais: kalbinė – lietuvių tarmių medžiagai rinkti, latviškoji – etnografinėi.

Latviškąją programą perdirbo ir dar kartą publikavo Pēteris Šmits (Šmits 1923). Įvade jis pabrėžia, kad senoji, E. Volteriui vadovaujant rengta programa jau pasenusi, tapusi bibliografinė retenybe, be to, kaip neišlaikiusi laiko išbandymų, turinti būti perdirbta.

Beveik pusę perdirbtos programos sudaro mitologijos skyrius, nes pats P. Šmits, anksčiau daug prisidėjęs prie šio skyriaus rengimo, jį dar papildė naujais klausimais ir patikslino senuosius. Štai kalendoriaus dalyje atsirado daugiau senųjų latvių ir krikščioniškų švenčių bei minėtinų dienų, pavyzdžiui, Šv. Agotos, Šv. Jobo, Šv. Vito, Septynių brolių diena, Šv. Barboros diena ir kt. Mitologijos klausimais papildyti valgių, gėrimų, šeimos papročių skyriai. Kituose skyriuose papildomai klausama, ar žmonės prisimeną senųjų genčių pavadinimus, kokie buvo valsčių dalių ir senųjų parapijų pavadinimai ir pan.

P. Šmits visiškai išbraukė antrąjį, antropologijos, skyrių. Nekeistas liko tik paskutinis, papročių teisės, skyrius. Gerokai pageduota ir ankstesnės programos kalba: kai kurie tarminiai ar šnekamosios kalbos žodžiai pakeisti bendrinės kalbos žodžiais (pavyzdžiui, vietoj *tupeņi* rašoma *kartupeļi* ‘bulvės’, vietoj *vīze* – *kārtība* ‘tvarka’ ir pan.). Vietoj E. Volterio *uzvārds* ‘pavardė, vardas’ P. Šmits vartoja *pavārds*.

Skyrius apie kalbą, kuris P. Šmito klausimyne pavadintas „Kalba ir tautos poezija“ („Valoda un tautas dzeja“), palyginti su E. Volterio klausimynu, sutrumpintas beveik perpus. Pasak autoriaus, su kalba susiję klausimai taip pat pasenę, nes „kalbos tyrimas ir dainų rinkimas jau pažengė taip toli, kad kartoti tokius elementarius klausimus daugiau nėra jokio reikalo“²⁶. Jame nebėra klausimų, kurie sietųsi su žodžių rinkimu žodyno reikmėms, teminių žodžių sąrašo sudarymu, skoliniais, frazeologija.

Taigi latviškoji E. Volterio programa, tiesa, pakitusi ir atsinaujinusi, gyvavo toliau. To negalima pasakyti apie rusiškai išleistą lietuvių tarmėms skirtą klausimyną. Nors klausimai ir jų komentarai buvo suformuluoti palyginti tiksliai ir atspindėjo to meto lietuvių tarmėtyros lygį, lietuvių geolingvistikoje E. Volteris liko izoliuotas ir pasekėjų nesulaukė. Dėl šios priežasties jo rengta programa iki šiol plačiau neaptarta ir lietuvių kalbotyros istorijoje.

Vis dėlto jau pirmosiose lietuvių ir latvių programose išryškėjo bendros semantinės leksikos grupės. O išsami šių programų analizė sudaro sąlygas tolesnėms latvių ir lietuvių tarmėtyros paralelių paieškoms.

XX a. pirmosios pusės tarmių leksikos klausimynai Latvijoje ir Lietuvoje

Antruoju tarmių leksikos programų rengimo Latvijoje ir Lietuvoje laikotarpiu laikytini keturi pirmieji XX a. dešimtmečiai (iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos). Latvių kalbotyros istorijoje jis siejamas su Jānio Endzelino ir Veltos Rūkės vardais, Lietuvoje – su Kazimiero Būgos ir Antano Salio veikla.

Kadangi pirmojoje latvių tarmių medžiagos rinkimo ir tarmių aprašo programoje, kurią parengė ir 1912–1913 m. žurnale *Druva* publikavo J. Endzelinas, ir pagal bendrą sistemą parengtuose tarmių aprašuose, publikuotuose 1920–1940 m. leistame žurnale *Filologu biedrības raksti*, daugiausia dėmesio skirta ne leksikai, o fonetikai ir morfologijai, tai baltų tarmių leksikos klausimynų istorijoje pirmasis neabejotinai buvo K. Būga.

K. BŪGOS KLAUSIMŲ LAPAI (NR. 1, NR. 2, NR. 3). Naujasis lietuvių kalbos klausimynų laikotarpis prasideda su XX a. pradžios

23 „Vai un kāda nozīme zaltim priekš lopiem (zaltis – kūts gars?)“

24 Čia pateikiama nuoroda į 1891 m. laikraščio *Dienas Lapa* Nr. 61, kur išspausdinta instrukcija medžiagos rinkėjams.

25 Tas pats 18 numeris pateikiamas prie dviejų programos klausimų.

26 „[...] valodas pētišana un dziesmu krāšana jau ir gājusi tik tālu uz priekšu, ka atkārtot gluži elementārus jautājumus vairs nav vajadzīgs.“

nacionalinio mokslo atgimimu nepriklausomoje Lietuvoje²⁷. K. Būga, skaitęs lietuvių dialektologijos paskaitas Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete, visokeriopa skatino tirti tarmes, rinkti tarmių duomenis ir tuo tikslu parengė keturias *Klausimų lapų* anketas (Pupkis 2010: 315). Tiesa, kaip laikraščio *Lietuva* priedai 1924 m. publikuotos buvo tik trys (Nr. 1, Nr. 2, Nr. 3). Iš anketų sandaros ir klausimų pobūdžio matyti, kad K. Būga E. Volterio programa nesirėmė.

Anketa, kurią pats K. Būga vadina fonetikos ir žodžių geografijos, pradedama metodiniais nurodymais „Kalbos tyrimo reikalu“. Rekomenduojama medžiagą rinkti iš „tipingų“ vietos tarmės atstovų, 30–50 metų amžiaus žmonių. Apklausiama maždaug dviejose trijose vietose viename valsčiuje. Tankiau galima klausti, jeigu pastebimas tarmių skirtumas.

ANKETŲ SANDARA. Visų K. Būgos anketų sandara vienoda. Anketos viršuje, kairėje lapo pusėje, nurodyta prof. K. Būgos pavardė ir adresas (Kaunas, Vilniaus g-vė 2). Dešinėje anketos pusėje prašoma nurodyti klausėjo pavardę, vardą, gyvenamąją vietą ir verslą (profesiją), vietą (t. y. kaimą, valsčių, apskritį), kurioje šis „lapas klausinėtas“. Taip pat prašoma nurodyti klaustojo asmens pavardę, vardą, amžių ir verslą. Anketos lapas vertikaliai padalytas pusiau: kairėje pateikiami sunumeruoti klausimai, dešinėje palikta vietos atsakymams.

Klausimų lapas Nr. 1 sudarytas iš 106 klausimų, tiksliau – iš 106 žodžių eilučių. Iš jų matyti, kad K. Būgą pirmiausia domino tarmių fonetika: kaip tariamas vienas ar kitas garsas skirtingose žodžio pozicijose: pavyzdžiui, kirčiuotas ir nekirčiuotas žodžio pradžios balsis [i] – *yla, ylelė* (17), kirčiuotas ir nekirčiuotas žodžio galo balsis [i] – *ši, akį* (16), kirčiuotas tvirtapradis (ir tvirtagalys) [i] – *dygti, dyvai* (18)... Priebalsiams skirta vos keli atvejai, daugiausia tai galimas skirtingas afrikatų tarimas: *jaučiai, žodžiai, stačias, gaidžio, mačiau, vedžiau* (89), *čia, čiaudėti* (103), priebalsių asimiliacija: *džiaugsmas* (102) ar nelietuviškų priebalsių samplaičių tarimas: *ščiūrys* (104)... Yra klausimų, skirtų morfonologijai, pavyzdžiui, tarmėse galimiems priešdėlių variantams: *ant, andėti* (96), *ažėiti, ažlipti, užėiti (ušeiti), užlipti (ušlipti)* (99), *apnešti, apineša* (100)...

LEKSIKOS KLAUSIMAI. Tokia pačia sandara pasižymi ir tarmių leksikai skirti *Klausimų lapas* Nr. 2 ir *Klausimų lapas* Nr. 3. Pirmajame klausimai grupuojami į vienuolika skirtingų grupių: 1) *Trobesiai*; 2) *Medžiai ir krūmai*; 3) *Daržovės*; 4) *Gyvuliai*; 5) *Žuvis*; 6) *Ropuoliai*; 7) *Vabzdžiai*; 8) *Oras*; 9) *Paukščiai*; 10) *Metų laikai*; 11) *Varia*. Taigi galima sakyti, kad jie apima žmogaus gyvenamojo būsto (1), gamtos ir jos reiškinių (8, 10), augalų (2, 3) ir gyvūnų (4, 5, 6, 7, 9) semantines grupes.

Kiekvienos grupės viduje klausimai numeruojami raidėmis, pavyzdžiui, skyrelis *Daržovės*: a) *bulbės*, b) *morkos*, c) *runkeliai*, d) *sėtiniai, grūčkai*... Dešinėje lapo pusėje klausėjai turėjo įrašyti tarminius nurodytų daržovių pavadinimus.

Pastebėtina, kad ne visos *Klausimų lapo* Nr. 2 klausimų grupės yra vienodos apimties: štai *Medžių ir krūmų* grupėje yra net 14 pavadinimų (*a–o* atvejai), o *Daržovių* skyrelyje – tik 4. Į *Gyvulių* grupę

įtraukti tiek naminiai (*avis, katė, šuo, kalė*), tiek laukiniai (*kiškis, ežys, kurtis, šeškas, ūdra*) gyvūnai. Klausimai, susiję su mitologija, tikėjimu, papročiais, pateko į *Varia* skyrelį: pavyzdžiui, c) *raupai*, d) *strazdanos*, h) *prietėma* (‘prietema’), i) *aitvaras*, k) *velnias*, p) *bažnyčia*... Į *Klausimų lapą* Nr. 2 įtraukta per šimtą klausimų.

Klausimų lapas Nr. 3 tarytum papildė pirmąją anketą. Čia pateikiami 58 iš eilės sunumeruoti klausimai, iš kurių tik du pirmieji skirstomi smulkiau. Tai pirštų pavadinimai: a) *nykštys*, b) *smilis*, c) *didysis*, d) *bevardis*, e) *mažasis* (1), ir plaukų spalvą apibūdinantys žodžiai: a) *raudoni*, b) *šviesūs*, c) *tamsūs*, d) *rudi*, e) *žili*, f) *balti* (2). Papildomai prašoma nurodyti ir gyvulių plauko, labiausiai arklių, galvijų, kačių pavadinimus. Kiti klausimai susiję su žmogumi, pavyzdžiui, *aklas* (6), *žvairas* (7), jo kūno dalimis: *akies vokas* (3), *antakys* (4), *blakstiena* (5) ar jo atliekamais veiksmais: *žiovauti* (8), *spjaudyti* (10), *čiaudėti* (11), *mikčioti* (14)... Papildomai įtraukta įrankių, pavyzdžiui, *šieno šakė* (26), *kaponė* (27), *pjūklas* (28), vežimo dalių, pavyzdžiui, *stebulė* (23), *stipinas* (24), *geležinis ratlankis* (25), ir kt. pavadinimų. Dar keliais klausimais papildoma *Klausimų lapo* Nr. 2 anketa: pavyzdžiui, *žebenštis* (31), *voverė* (30) papildytų *Gyvulių* skyrių, *blusa* (32), *blakė* (33), *utėlė* (34) – *Vabzdžių* (?) skyrių, o *mėnesių vardai* (55) – *Metų laikų* skyrių.

Atsakymams į paskutinius trečiosios anketos klausimus K. Būga paliko daugiau vietos, nes prašė surašyti: *kaimo (apylinkės) vietų, upių, ežerų, balų, kalnų, miškų etc. vardus* (56), *seniai kaime (apylinkėje) gyvenančių žmonių pavardes* (57) ir *šunų vardus* (58). Šiuo požiūriu K. Būgos parengta anketa nesiskyrė nuo anksčiau aptartų latviškųjų klausimynų.

VELTOS RŪKĖS PROGRAMA. XX a. 4 dešimtmetyje J. Endzelīnas iškelia latvių kalbos tarmių izoglosų atlaso idėją. Jo paskaitinta Latvijos universiteto Filologijos ir filosofijos fakulteto studentų draugija „Ramave“ parengė izoglosų atlaso projektą, bet jis nebuvo įgyvendintas (Rūķe 1947: 63). Plg.: „Kai tarmės bus iš pagrindų ištyrinėtos, bus galima ir reikės nubrėžti atskirų šnektų ypatybių izoglosas (t. y. ribas) ir sugrupuoti šnektas. Turi būti nubrėžtos ne tik gramatinių, bet ir leksikos [retinta – A. S.] ypatybių izoglosos, nes šnektose aptinkami žodžiai skiriasi. Taip kurtųsi latvių kalbos dialektologija ir galėtų atsirasti lingvistinis atlasas. Sekant A. Bilensteino pavyzdžiu, kartu reikėtų rinkti medžiagą apie materialiosios kultūros formas (pvz., apie skirtingas kiemų ir tvorų formas), kurios atskiria vieną plotą nuo kito. Šie duomenys galėtų padėti nubrėžti senųjų genčių ribas“²⁸ (Endzelīns 1980 [1933]: 105).

1940 m. pasirodė V. Rūķės sudaryta *Tarmių aprašymo programa (Programma izloksņu aprakstiem)*, kuri iš tikrųjų ir buvo parengiamasis latvių kalbos tarmių atlaso sudarymo darbas. Kiekvienai tarmei buvo skirta klausimų, kurių atsakymai atspindėtų tik tai tarmei būdingas ypatybes. Šioje programoje daugiausia dėmesio sulaukė fonetika ir morfologija, o iš 110 puslapių klausimų tik kiek daugiau nei vienas puslapis teskirta leksikai (91 klausimas).

1941 m., V. Rūķei vadovaujant, parengiamieji *Latvių kalbos tarmių atlaso* darbai pradėti Latvių kalbos archyve (Latviešu valodas krātuve):

27 Pabrėžtina, kad sistemingo lietuvių tarmių tyrimo svarbą pirmasis iškėlė Filipo Fortunatovo mokinys, kalbininkas Nikolajus Sokolovas 1912 m. Lietuvių mokslo draugijos visuotiniame susirinkime (plačiau žr. Palionis 1975: 47tt.; Sabaliauskas 1979: 131tt.; Mikulėnienė 2009: 40).

28 „Pēc tam kad izloksnes būs pamatīgi izpētītas, varēs un vajadzēs nospraust izoglōsas (t. i., robežas atsevišķām izloksņu īpatnībām) un grupēt izloksnes. Tādas izoglōsas pie tam jānosprauž ne tikai gramatikas, bet arī leksikas īpatnībām, jo, kā zināms, ne visi vārdi ir sastopami visās izloksnēs. Rezultātā mums tad radīsies latviešu valodas dialektoloģija un lingvistisks atlants. Sekojot A. Bilensteina paraugam, derētu reizē ievākt arī ziņas par materiālās kultūras formām (piem., par dažādajām sētu vai žogu formām), kas atšķir apgabalus citu no cita. Šādi dati tad varētu noderēt arī seno cilšu robežu nosprašanai.“

1941 m. buvo sudarytas 500 klausimų leksikos klausimynas (Rūke 1947: 95–98), o iki 1944 m. parengta ir apie 200 bandomųjų žemėlapių.

LEKSIKOS KLAUSIMAI. Šios programos leksikos klausimai neskirstomi į temines grupes, tačiau iš turinio ryškėja šios pagrindinės leksikos semantikos grupės: 1) gamtos objektai ir gamtos reiškiniai (*akmens* ‘akmuo’, *auksts* ‘šaltas’, *lietus* ‘lietus’, *pērkuons* ‘perkūnas, griaustinis’, *tumšs* ‘tamsus’, *varavīksne* ‘vaivorykštė’ ir t. t.); 2) augalai ir su jais susijusi leksika: skiriami laukiniai augalai ir medžiai (*alksnis* ‘alksnis’, *avene* ‘avietė’, *bērzs* ‘beržas’, *kļava* ‘klevas’, *liepa* ‘liepa’, *paeļlis* ‘kadagys’, *pīlādzis* ‘šermukšnis’ ir pan.), tarp jų – kultūriniai augalai (*ābuoliņš* ‘dobilas’, *ērķšļogās* ‘agrastai’, *kālis* ‘griežtis’, *kaņepe* ‘kanapė’, *kvieši* ‘kviečiai’ ir kt.); 3) gyvūnai – šiai grupei priskiriami vabzdžiai, šliužai, ropliai (*ķirzaka* ‘driežas’, *muša* ‘musė’, *varde* ‘varlė’, *zalktis* ‘žaltys’), paukščiai (*stārķis* ‘gandras’), plėšrūnai (*lapsa* ‘lapė’), graužikai (*žurka* ‘žiurkė’), naminiai gyvuliai (*aita* ‘avis’); 4) žmogus ir su juo susijusi leksika (*azuote* ‘užantis’, *bārda* ‘barzda’, *delna* ‘delnas’, *kreilis* ‘kairiarankis’, *sauja* ‘sauja’, *pierast* ‘priprasti’, *seja* ‘veidas’, *uzvārds* ‘pavardė’); čia priskiriami ir su asmens gyvenamąja vieta susiję pavadinimai: *ciems* ‘kaimas’, *pilsēta* ‘miestas’, *kaimiņš* ‘kaimynas’ ir pan.; 5) su materialiąja kultūra susijusi leksika: šią grupę sudaro lauko darbai (*rudzu stati* ‘rugių guba’, *linus plūc* ‘linus rauti’, *sienu grābj* ‘šieną grėbti’), darbo įrankiai, padargai (*rati* ‘vežimas’), buities reikmenys (*karuote* ‘šaukštas’, *pulkstenis* ‘laikrodis’), pastatai ir jų dalys (*aruods* ‘aruodas’, *istaba* ‘kambarys’, *pagalms* ‘kiemas’, *kluons* ‘asla, kluonas, klojimas’), tvoros, pastatai gyvuliams (*aizgalds* ‘gardas’), maistas ir jo gaminimas (*aizdars* ‘uždaras’, *kartupelis* ‘bulvė’, *paniņas* ‘pasukos’, *pienu kās* ‘pieną košti’, *putraimi* ‘kruopos’, *rausis* ‘bandelė’, *salds* ‘saldus’ ir kt.), apranga (*lakats* ‘skarelė’, *piedurkne* ‘rankovė’ ir kt.).

Nesunku pastebėti, kad kai kurių realiųjų pavadinimai skiriasi tik fonetiškai, pavyzdžiui, *alksnis*, *elksnis* ‘alksnis’ (LVDA 8 žemėlapis), arba morfologiškai: *kļava*, *kļavs* ‘klevas’ (4A), *liepa*, *lieps* ‘liepa’ (4B) ir pan.

A. SALIO APKLAUSAS 1. Lietuvoje dėl K. Būgos mirties (1924 m.) lietuvių tarmių medžiagos rinkimas visuotinio masto neįgavo. Tik XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, po filologinių studijų Leipcige į Lietuvą grįžęs A. Salys, visokeriopai skatinamas Jurgio Gerulio (Georg Gerullis), dar kartą imasi sistemingo lietuvių tarmių medžiagos rinkimo.

Galima manyti, kad būta kolektyvinio sumanymo: iš neseniai kalbininko Mindaugo Šinkūno aptikto šaltinio galima spręsti, kad to meto Lietuvos kalbininkai rengėsi leisti iki šiol mums negirdėtą *Lietuvių kalbos tarmyną* (Schrijnen 1933: 77)²⁹.

Gali būti, kad A. Salio paskelbta leksikos anketa *Apklausas 1* yra šio sumanymo dalis, nors daugiau duomenų apie ketintą leisti *Lietuvių kalbos tarmyną* kol kas neturime. Kadangi anketa pažymėta pirmuoju numeriu, galima manyti, kad tokių anketų turėta ar tikėtasi turėti ir daugiau. Nurodyta anketos paskirtis – „žodžių geografijai“. Sprendžiant iš Lietuvių kalbos institute išlikusios atsakymų registracijos knygos, visi duomenys surinkti jau karo metais, per palyginti trumpą laikotarpį – 1942–1943 m.³⁰

Metodiniai šios anketos nurodymai („Paaiškinimai apklauso atsakytojams“) pateikiami atskirame įdėtiniame lapelyje, kuriame nurodo-

mas šio darbo tikslas („žodžio geografija nustatoma iš [...] vardo vartojamojo ploto“). Klausėjais kviečiami būti švietimo darbininkai ir mokyklinė jaunuomenė – gimnazijų ir progimnazijų lietuvių kalbos ir gamtos mokslų mokytojai su aukštesniųjų klasių mokiniais, pradinė klasių mokytojai ir aukštųjų mokyklų studentai. Rekomenduojama parinkti „tipingą“ tarmės atstovą, klausti tik vieną žmogų, o ne kelis kartu, kad nesusimaišytų atskiros šnekotos. Taigi „apklausus atsako tik mokantieji savo tarmę“. Apklausiant ar atsakant į anketos klausimus, prašoma: 1) gerai išsiaiškinti pačias klausimų sąvokas, todėl prie klausimų duodami kitų kalbų atitikmenys, pavyzdžiui, *gegutė* (lo. *Cuculus canorus*, vo. *der Kuckuck*, ru. *кукушка*, le. *kukulka*); 2) atkreipti dėmesį, kad vienas ir tas pats vardas tarmėse gali turėti skirtingas reikšmes; 3) keli augalai ar gyviai gali būti vadinami vienu vardu. Taigi tas pats pavadinimas gali būti rašomas keliose anketos atsakymų skiltyse.

Atsakymus prašoma užrašyti: 1) tarmiškai rašomosios kalbos raidynu (esant reikalui, siūloma naudotis *Tautosakos rinkėjo vadovu*, 2 leid., Kaunas, 1940); 2) tarminių lyčių į bendrinę kalbą neversti; 3) žodžius sukirčiuoti (jei priegaidė neaiški, pabraukti kirčiuotą skiemenį)³¹.

A. SALIO APKLAUSO 1 SANDARA. Anketą sudaro 12 į vieną sąsiuvinį susegtų lapų, vienuolikoje iš jų pateikti 92 klausimai, su papildomais – 97 (Geržotaitė 2011: 13t.). Klausimai išspausdinti tik vienoje lapo pusėje (kita pusė ir 12 lapas palikti tušti – pastaboms). Anketos viršuje, kairėje lapo pusėje, nurodyta „LMA³², Lietuvių kalbos institutas, Dialektologijos sekcija“.

Po anketos pavadinimo prašoma įrašyti atsakytojo pavardę, vardą, verslą, tarmės vietą (kaimas, valsčius, apskritis), nurodyti adresą ir anketos užpildymo datą. Taip pat nurodytini anketos tikrintojo duomenys (vardas ir pavardė, verslas, adresas).

Kaip ir K. Būgos anketoje, *Apklauso 1* lapai vertikalčiai padalyti pusiau: kairėje pateikiami sunumeruoti klausimai, dešinėje palikta vietos atsakymams.

LEKSIKOS KLAUSIMAI. Visi klausimai grupuojami į aštuonias stambias grupes: 1) *Gyvuliai* (1–7)³³; 2) *Paukščiai* (8–25); 3) *Ropliai* (26–29); 4) *Kiaupės* (30–31); 5) *Žuvys* (32–41); 6) *Bestuburiai* (42–58); 7) *Augalai* (59–83); 8) *Grybai* (84–92). Taigi *Apklausas 1* apima tik dvi – augalų ir gyvūnų – semantines grupes. Šiuo požiūriu A. Salio anketa yra siauresnė už K. Būgos sudarytąją, tačiau akivaizdu, kad kitoms semantinėms grupėms turėjo būti rengiami kiti *Apklauso* sąsiuviniai.

Kaip ir K. Būgos anketoje, taip ir čia, ne visos klausimų grupės yra vienodos apimties: tik du klausimai, skirti buožgalvio (30) ir rūpūžės (31) pavadinimams, sudaro *Kiaupių* grupę, keturi – apie driežo (26), gyvatės (27), gluodenos (28), žalčio (29) pavadinimus – *Roplių* grupę. Šioje A. Salio anketoje jau visiškai atsiribota nuo mitologinio šių gyvių pavadinimų traktavimo, čia svarbiausias tik žodžių geografijos aspektas.

Daugiau klausimų turinčios grupės nesiskiria nuo smulkiųjų: grupės viduje klausimai papildomai negrupuojami, o pateikiami abėcėlės tvarka, pavyzdžiui, *Augalų* grupės klausimų seka: *asiūklis* (59), *qžuolo* (60), *bulvės* (61), *buroko* (62), *dilgėlės* (63), *durnaropės* (64) ir kt.

29 Autorės nuoširdžiai dėkoja dr. M. Šinkūnui, pasidalijusiam šia svarbia informacija, ir habil. dr. Jolantai Gelumbeckaitei už Vokietijos bibliotekose surastą šaltinį.

30 Apie tai galima spręsti ir iš *Apklauso 1* spausdinimo datos: pirmojo puslapio apačioje smulkiais raidelėmis parašyta: „sp. „Švyturys“, Vilnius – 1942.“

31 Kirčiuotei nustatyti prašoma nurodyti tris linksnius: vns. galininką, vns. kilmininką, dgs. galininką, pavyzdžiui, *griežlė*, *griežlės*, *griežles*.

32 Lietuvos mokslų akademija.

33 Čia nurodomi klausimų numeriai.

pavadinimai. Jei papildomai prašoma nurodyti gyvūno ar augalo rūšį (pavyzdžiui, *burokas: cukrinis, cviklas, barštinis, pašarinis, sviklas...*), tai ir papildomo atsakymo prašoma prie to paties klausimo, jo atsakirai nenumerojant. Pažymėtina, kad A. Salio *Apklause*, kaip ir V. Rūķės programoje, kartu su leksika buvo fiksuojami ir visi galimi fonetiniai (*cviklas, sviklas...*) ar morfologiniai (*zuikis, zuikys...*) atsakymų variantai.

Kadangi Antrojo pasaulinio karo metais surinkti tarminiai A. Salio *Apklauso* 1 duomenys tik pradėti tirti (Pranskūnaitė 1993, 1994, 1997; Geržotaitė 2011), tai šiuo metu dar sunku objektyviai įvertinti Antano Salio nuopelnus lietuvių geolingvistikai. Tačiau viena jau akivaizdu: A. Salio ir jo bendražygių sudarytoju tarminių punktų tinklu pagal ikikarinę Lietuvos administracinę-teritorinę skirstymą akivaizdžiai pasinaudojo ir *Lietuvių kalbos atlaso* sudarytojai bei autoriai (Mikulėnienė 2012).

XX a. antrosios pusės geolingvistiniai tarmių leksikos tyrimai Latvijoje ir Lietuvoje

Nuo XX a. penktojo dešimtmečio geolingvistiniai leksikos tyrimai Latvijoje ir Lietuvoje iš esmės sietini su nacionalinių tarmių atlasų rengimu. Parengiamasis laikotarpis abiejose buvusiose sovietinėse respublikose truko ilgiau negu du dešimtmečius (Lietuvoje 1951–1977 m., Latvijoje 1954–1999 m.).

LIETUVIŲ KALBOS ATLASAS. 1950 m. buvo parengta *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa* (1 leid. – 1951, 2 leid. – 1956; autoriai: Juozas Balčikonis, Borisas Larinas, Juozas Senkus). 1954 m. išleistas ir programos priedas – *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija* (LKA MRI; 2 leid. – 1958, plačiau žr. Mikulėnienė 2009: 41³⁴). Iki 1970 m. visa medžiaga buvo surinkta ir pradėta kartografuoti laikantis 1968 m. galutinai patvirtintos *Atlaso rengimo prospekto ir instrukcijos* (autoriai: Elena Grinaveckienė, Aldona Jonaitytė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris)³⁵.

Leksikos tomą, kaip ir kitus, sudaro 120 žemėlapių rinkinys ir žemėlapių komentarų knyga (1977; autoriai: E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, Jonina Lipskienė, K. Morkūnas, Marija Razmukaitė, Birutė Vanagienė, A. Vidugiris. Ats. red. K. Morkūnas)³⁶. *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programoje* lietuvių tarmių leksikai skirta 114 klausimų (98 pagrindiniai ir 16 papildomų). Atsakant į leksikos klausimus, buvo rekomenduojama tyrimo vietoje susipažinti su daiktais ir naudotis *Instrukcijos* brėžiniais, prireikus patiems tyrėjams darytis scheminius brėžinius, nurodyti daikto ar jo dalių didumą ir pan.; pateikti nors trumpus daiktų gaminimo ir vartojimo aiškinimus ir, svarbiausia, užrašyti žodį (terminą) sakinyje, iš kurio būtų matyti jo reikšmė. Jei tam pačiam daiktui pavadinti vartojami keli žodžiai, 1958 m. *Instrukcijoje* (LKA MRI 71–72) prašyta nurodyti jų paplitimo laipsnį.

Visų pirmųjų leksikos klausimų formuluotė yra vienoda, pavyzdžiui: *Kaip vadinasi pas jus: 1. Gyvenami namai? 2. Gyvenamųjų namų dalys:*

a) stogas, b) pamatas, c) lubos, d) grindys (lentu), asla (molio), e) priesienis (priemenė, prieangis), f) priebutis (gonkas)? (Programa 1951: 12).

Paskiromis semantinėmis grupėmis leksikos klausimai neskirstomi, nors jie sudėti tam tikra nuoseklia tvarka, pavyzdžiui, gyvenamasis namas ir jo dalys, kiti trobesiai, jų dalys (1–20); namų apyvokos daiktai, įrankiai ir jų dalys (21, 23–34); valgių pavadinimai (22); drabužių pavadinimai (35–36) ir pan. Daugiausia klausimų skirta gyvūnams (19), kiek mažiau – augalams (15), gamtos reiškiniams (5) ir pan. Tyrėjai prašomi užrašyti, kaip šaukiami ar varomi įvairūs gyvūnai (92–93), pavyzdžiui: a) arkliai (*kòš-kòš, kùzi-kùzi*), b) karvės (*tprùke-tprùke, prù-prù*), c) avys (*buř-buř, bùre-bùre, bàs-bàs, bàse-bàse*)..., i) šunys (*ciù-ciù, ciùce-ciùce, na-na*), j) katės (*kàc-kàc, kic-kic*).

Antroji *Atlaso* leksikos klausimyno dalis susijusi su retesnių žodžių paplitimu: *Ar žinomi šie žodžiai ir ką jie reiškia?* 99. *Geinys*. 100. *Drevė*... 114. *Bičiulis*. Daugiausia klausta giminytės terminų (101. *Avynas*. 102. *Anyta*. 103. *Šėšuras*. 104. *Moša*. 105. *Dieveris*. 108. *Marti*).

Tos pačios pateikimo tvarkos laikytasi ir *Atlase* – tiek pateikiant žemėlapius, tiek jų komentarus. Pirmajame *Atlaso* tome pateikta 119 leksikos žemėlapių, turinio požiūriu beveik pusė jų (58) yra vienatemiai, t. y. atspindintys vieną realiją, kiti – dvitemiai ar daugiatemiai. Iš viso – 190 realijų pavadinimai, komentaruose jų aptariama dar daugiau, nes ne visi pavadinimai kartografuoti (LKA I 13).

Teminiu požiūriu *Lietuvių kalbos atlaso* leksikos žemėlapiai daugiausia parodo įvairių tos pačios reikšmės žodžių, t. y. sinonimų, geografiją ir yra pilnieji, atspindintys pavadinimų įvairumą visame lietuvių kalbos plote. Skirtuminiuose ar daliniuose žemėlapuose pateiktas tik tarminis, tam tikrose vietose vartojamas pavadinimas, o pavadinimai, sutampantys su bendrinės kalbos norma, paprastai nekartografuojami (LKA I 13). Tiek komentaruose, tiek žemėlapių legendose tarmių žodžiai pateikti transponuoti į bendrinę kalbą.

Leksikos žemėlapiai skiriasi ir grafiniu požiūriu: pavadinimų paplitimas žymėtas skirtingomis figūromis, štrichais, paskiromis linijomis – izoglosomis ar buvo mišrūs (kai vartoti keli anksčiau išvardyti žymėjimo būdai). Ženkilai, štrichai, izoglosų linijos turi griežtai nustatytą eilės tvarką bei ryškumą (LKA I 13). Užtušuotais ženklais pažymėti su bendrinės kalbos norma sutampantys pavadinimai, neužtušuoti vartoti tarminiams reiškiniams pavaizduoti. Skolintinė leksika – svetimybės ir hibridai – taip pat turėjo savuosius sutartinius ženklus (LKA I 13). Iš esmės šia tradicine kartografavimo tvarka remtasi rengiant prospektą *Baltų kalbų atlasas*, nors spalvotoji poligrafija teikia dar daugiau galimybių (plačiau žr. Mikulėnienė, Stafeca 2009: 46).

Visi leksikos klausimų komentarai rašyti laikantis bendrų rašymo principų, todėl jų struktūra vienoda: įvadinėje komentaro dalyje paaiškinama žemėlapių tema, glaustai apibūdinama realija, pateikiamos svarbiausios etnografinės žinios, nurodomi lotyniški augalų ir smulkesnių gyvūnų pavadinimai; specialioji komentarų dalis skirta kalbinei (ir, jei reikia, etnografiniai) medžiagai, kuri aptariama pagal žemėlapių legendą. Komentarų gale nurodyti svarbiausi bibliografiniai šaltiniai.

34 Tarmių medžiaga rinkta penkiolika metų pagal iš anksto sudarytą planą iš daugiau kaip 800 gyvenamųjų vietovių (oficialiai Lietuvos teritorijoje buvo numatytos tirti 704 gyvenvietės). Rinkimo metu įrašyta garso daugiau kaip 30 000 metrų magnetofono juostų, kitos medžiagos surinkta daugiau kaip 15 000 puslapių rankraščių. *Atlaso* medžiagą rinko daugiau kaip 600 asmenų.

35 Surinktos medžiagos pagrindu buvo sudaryta chrestomatija *Lietuvių kalbos tarmės* (1970) ir išleisti trys *Lietuvių kalbos atlaso* tomai (*Leksika*, 1977; *Fonetika*, 1982; *Morfologija*, 1991).

36 Iš viso *Atlasui* Lietuvos kalbininkai nubraižė ir paaiškino 376 žemėlapius. Juose atsispindi per 560 įvairių lietuvių kalbos reiškinių. O jeigu prie jų pridėtume ir tai, kas surašyta komentaruose, susidarytų daugiau kaip du tūkstančiai įvairiausių kalbos duomenų. Už šį reikšmingą kalbotyros darbą svarbiausiems autoriams ir sudarytojams buvo paskirta Lietuvos Respublikos mokslo premija (1994).

Be leksikos žemėlapių ir jų komentarų, į pirmąjį *Atlaso* tomą dar įdėti lietuvių tarmių žemėlapis, gyvenamųjų vietų (punktų) sąrašas ir leksikos žemėlapių legendose ir komentaruose minimų lietuvių kalbos žodžių registras. Leidinio turinys pateiktas trimis – lietuvių, rusų ir vokiečių – kalbomis.

*LATVIŲ KALBOS TARIŲ ATLASAS (LATVIEŠU VALODAS DIALEKTS ATLANTS)*³⁷. Latvių kalbos atlaso idėją pirmasis iškėlė J. Endzelīnas. 1946 m. jam vadovaujant Kalbos ir literatūros institute pradėtas rengti latvių kalbos tarmių atlasas. Praktinį darbą daugiausia atliko Elfrīda Šmitė. 1947 m. pasirodė *Leksikos klausimynas (Leksikas aptauja)*, kurį sudarė 254 klausimai, o 1954 m. – ir *Latvių kalbos tarmių atlaso medžiagos rinkimo programa (Latviešu valodas dialektu atlanta materiālu vākšanas programma)*, kurios pagrindas – E. Šmitės parengti klausimai (Programma 1954). Iš pradžių atlasą rengė E. Šmitė ir Milda Graudiņa. 1962 m. į šį darbą įsitraukė Benita Laumanė, nuo 1977 m. pradėjusi jam vadovauti. Atlaso *Leksikos* dalies galutinę redakciją parengė B. Laumanė, Brigita Bušmanė ir Anna Stafecka.

Latvių kalbos tarmių atlaso medžiagos rinkimo programoje leksikai skirta 300 klausimų (371–670). Skirtingai nei *Lietuvių kalbos atlase*, visi latvių *Leksikos* programos klausimai formuluojami vienodai ir sudaryti remiantis principu *sąvoka ir jos apibrėžimas*. Pusjuodžiu šriftu programoje pateikiamas atitinkamas sąvokos ar realijos pavadinimas bendrinėje latvių kalboje, šalia pateikiama ir keletas tarminių variantų, pavyzdžiui, 402 klausimas: **pelaški**, *peļaste*, *aitaški*... ‘kraujažolė’; 416 klausimas: **kālis**, *grieznis*, *sprūte*... ‘griežtis’; pasitaiko ir šiek tiek papildomų klausimų ar paaiškinimų, pavyzdžiui, 396 klausimas: **ābuoliņš**, *dābuols*, *amuols*... ‘dobilas’ (*plavā aug ābuoliņš* ‘pievoje auga dobilas’); 470 klausimas: **putēt**, *kūpēt*... ‘dulkėti’ (*ceļš put* ‘kelias dulka’).

Leksikos dalį sudaro 102 žemėlapiai, iš jų 100 skirtas leksikai. Iš 300 leksikos klausimų 118 yra kartografuoti ir komentuoti. Didžiojoje žemėlapių dalyje pateikiamas tik vienas sąvokos ar realijos pavadinimas, 19 žemėlapių atspindimi atsakymų į dviejų, viename – į trijų klausimų duomenys. Šermukšnio pavadinimui skirta trejetas žemėlapių (5–7). Visi *Leksikos* žemėlapiai yra spalvoti. Kalbos reiškiniai juose vaizduojami skirtingų spalvų plotais ir specialiais ženklais. Žemėlapiuose pažymėtos ir izoglosos.

Atlaso medžiagos rinkimo programoje atskiros leksinės semantinės grupės neskiriamos, tačiau klausimai išdėstyti remiantis asociatyviu ryšiu – kartu pateikiami įvairių tematinių grupių sąvokų ir realijų pavadinimai. Kartografuotoje medžiagoje skiriamos kelios leksinės semantinės grupės: 1) gamtos reiškiniai: *atkala* ‘lijundra, apšalas’ (86 žemėl.), *kalva* ‘sala’ (31B žemėl.), *timss* ‘tamsus’ (83A žemėl.), *salts* ‘šaltas’ (83 žemėl.), *varavīksne* ‘vaivorykštė’ (84 žemėl.) ir kt.; 2) augalai ir su jais susijusi leksika (ją sudaro laukiniai augalai, uogos, vaismedžiai, kultūriniai augalai ir kt.); 3) gyvūnai: vabzdžiai, kirmėlės, ropliai, paukščiai, žuvis, plėšrūnai, graužikai, naminiai gyvuliai; 4) su žmogumi siejama leksika: šią grupę sudaro klausimai, kuriuose žmogus apibūdinamas kaip fizinė būtybė: *kreilis* ‘kairiarankis, kreivys’ (91 žemėl.), *kūds* ‘silpnas’ (87B žemėl.), *plaušas* ‘plaučiai’ (90 žemėl.), *smaganas* ‘dantenos’ (88 žemėl.), *zods* ‘smakras’ (87 žemėl.) ir kt. ir kaip bendruomeniška būtybė: *vuicīt* ‘mokyti’ (87A žemėl.), *slinks* ‘tingus’ (93A žemėl.), *pierast* ‘priprasti’ (97A žemėl.), *iet raudzībās* ‘radynos, kūdikio lankymas’ (95 žemėl.) ir kt.; 5) su materialiąja kultūra

susijusi leksika, sudaranti didžiausią klausimų grupę. Tai darbo įrankiai, namų apyvokos daiktai ir su jais susijusi leksika: *abra* ‘duonkubilis’ (77B žemėl.), *atspole* ‘šaudyklė’ (82 žemėl.), *grābeklis* ‘grėblis’ (65A žemėl.), *spīlarkls* ‘arklas’ (64 žemėl.), *stelles* ‘staklės’ (81 žemėl.), *malku zāgēt* ‘malkas pjauti’ (98 žemėl.) ir kt.; lauko darbai ir su jais susijusi leksika: *darbu dzīvot* ‘dirbti’ (97B žemėl.), *grūds* ‘grūdas’ (56B žemėl.), *papuve* ‘pūdymas’ (62 žemėl.), *stirpa* ‘stirta’ (69 žemėl.), *linus plūkt* ‘linus rauti’ (79A žemėl.) ir kt.; pastatai, patalpos gyvuliams ir su tuo susijusi leksika: *apcirknis* ‘aruodas’ (56A žemėl.), *akas grodi* ‘šulinio rentinys’ (61 žemėl.), *klons* ‘asla’ (59 žemėl.), *ķieģelis* ‘plyta’ (60 žemėl.), *tvans* ‘smalkės, tvaikas’ (76 žemėl.) ir kt.; maistas ir jo gaminimas: *biezpiens* ‘varškė’ (71 žemėl.), *dradži* ‘spirgai’ (73 žemėl.), *jaunpiens* ‘krekenos’ (70 žemėl.), *sviestu taisīt* ‘mušti sviestą’ (72 žemėl.); iš aprangos išskirti tik sijonų pavadinimai (94 žemėl.).

Komentarų sandara panaši kaip ir *Lietuvių kalbos atlaso*. Juose pateikiamos bendrosios pastabos apie atitinkamo žodžio paplitimą, etimologijos nuorodos, fiksavimas senuosiuose raštuose ir kt. Skirtingai nei LKA, toliau nurodoma visa žemėlapyje pateikta medžiaga, kuri, atsižvelgus į priegaides, suskirstyta pagal antraštinius žodžius. Prie pastarųjų nurodyti šnektų numeriai, po jų kartais skliaustuose pateikiama iliustracinė šnektų medžiaga, informuojanti apie žodžio vartojimą skirtingose tarmėse seniau ir dabar, atspindimi etnografiniai duomenys ar tautos tikėjimai. Komentarų antraštiniuose žodžiuose ir žemėlapių paaiškinimuose (legendose) tarminiai žodžiai transponuoti į bendrinę kalbą.

Leksikos tome įdėti du papildomi žemėlapiai: latvių kalbos tarmių ir priegaidžių paplitimo, o leksikos komentarų knygoje – tarmių ir komentaruose aptartų žodžių rodyklės, medžiagos rinkėjų ir informantų sąrašas.

Atlaso įvado ir komentarų santraukos pateikiamos ir anglų bei rusų kalbomis.

KITOS LEKSIKOS PROGRAMOS. Antrojoje XX a. pusėje (1963–1992) Latvijoje planuojamo tarmybių žodyno medžiagai rinkti buvo parengta 16 anketų *Tarmybių rinkėjų pagalbininkas (Palīgi apvidu vārdu vācējiem)* arba metodinių nurodymų su patikslintais klausimais apie įvairias tarmių leksikos temines grupes: *Lopkopība (Gyvulininkystē)* (sud. S. Raģe, 1963); *Zemkopība (Žemdirbystē)* (sud. E. Kagaine, 1964); *Zvejniecība (Žvejyba)* (sud. B. Laumane, 1964); *Vērpšana un aušana (Verpimas ir audimas)* (sud. E. Kagaine, 1965); *Noskaidrojamie vārdi (Aiškinamieji žodžiai)* (1–5, sud. D. Zemzare, 1966); *Apģērbs, tekstilijas, apavi (Apranga, audiniai, apavas)* (sud. E. Kagaine, S. Raģe, 1966); *Apgaismošana (Apšvietimas)* (sud. B. Bušmane, 1968); *Ēdieni (Valgiai)* (1–2, sud. B. Bušmane, 1969); *Izsauksmes vārdi (Jaustukai)* (sud. D. Zemzare, 1971); *Skaņu vārdi (Garsažodžiai)* (sud. D. Zemzare, 1971); *Daba. Cilvēks (Gamta. Žmogus)* (sud. B. Bušmane, 1984); *Apdzīvotās vietas. Iedzīvotāju ģimenes un sabiedriskā dzīve (Gyvenamosios vietos. Gyventojų šeimos ir visuomeninis gyvenimas)* (sud. B. Bušmane, 1992).

1967–1976 m. išleisti dar 7 *Tarmybių klausimynai (Apvidvārdu aptaujas)*: *Sēnes (Grybai)* (sud. D. Zemzare, 1967); *Zivis (Žuvis)* (sud. B. Laumane, 1967); *Noskaidrojamie augu nosaukumi (Aiškinamieji augalų pavadinimai)* (sud. I. Ēdelmane, 1969); *Aizguvumi no Baltijas somu valodām (Skoliniai iš Baltijos finų kalbų)* (sud. S. Raģe, 1969); *Zemkopības darbariki (Žemdirbystės padargai)* (sud. Dz. Liepiņa, 1970);

37 Plačiau apie *Latvių kalbos tarmių atlaso* rašymo eigą žr. Laumane 1999.

Putni (Paukščiai) (sud. L. Smagare, 1971); *Aizguvumi no ģermāņu valodām (Skoliniai iš germanų kalbų)* (sud. O. Bušs, 1976). Klausimynuose nemažai klausimų, tačiau teminės grupės juose atspindimos fragmentiškai, pavyzdžiui, amatininkystė, su šventėmis ir tradicijomis susijusi leksika ir kt.

Paskutiniame XX a. dešimtmetyje Lietuvos dialektologai parengė *Kalbos faktų rinkimo programą* (KFRP, 1983; aut.: Antanas Balašaitis, Aleksas Girdenis, A. Jonaitytė, Vitas Labutis, Adelė Laigonaitė, Vitalija Maciejauskienė, K. Morkūnas, Marija Razmukaitė, Adelė Valseckienė, Aleksandras Vanagas, A. Vidugiris, Vytautas Vitkauskas, Zigmąs Zinkevičius). Tarmių leksikai čia skirtos net penkios dialektologijos anketos, apimančios maždaug 900 klausimų: 1) *Giminystės terminai* (ją sudaro 121 klausimas); 2) *Gyvūnų pavadinimai* (87 klausimai); 3) *Kūno dalių pavadinimai* (219 klausimų); 4) *Augalų pavadinimai* (173 klausimai); 5) *Įvairūs leksikos klausimai* (300 klausimų) (plačiau žr. KFRP 57–128).

Antrojoje, trečiojoje ir ketvirtojoje dialektologinėse anketose klausimai suskirstyti skyriais, pavyzdžiui, *Gyvūnų pavadinimų* anketoje skiriami: I. *Žinduoliai* (1–17 klausimai); II. *Paukščiai* (18–43 klausimai); III. *Ropliai* (44–47 klausimai); IV. *Žuvis* (48–57 klausimai); V. *Bestuburiai* (58–87 klausimai) (plačiau žr. KFRP 71–76). *Augalų pavadinimų* anketoje klausimai skirstomi dar smulkiau, pavyzdžiui: I. *Kultūriniai augalai*: a. *Vaismedžiai ir vaiskrūmiai*; b. *Daržovės*; c. *Ja-*

vai, pluoštiniai ir pašariniai augalai; d. *Darželio gėlės ir dekoratyviniai krūmai*; e. *Kambariniai augalai* ir pan. (KFRP 92–116).

Atskirai aptartina penktoji dialektologijos anketa, kuri, pasak autorių, yra sudaryta pagal *Latvių kalbos dialektologijos atlaso medžiagos rinkimo programos* leksikos skyrių (KFRP 116). Tris šimtus klausimų turinti anketa akivaizdžiai liudija ne tik lietuvių ir latvių kalbų atlasų tarminės medžiagos rinkimo skirtumus, bet ir siekiamybę ateityje dirbti drauge. Prospekte *Baltų kalbų atlasas* šis noras realizuotas.

1990 m. atsikūrus savarankiškam Lietuvių kalbos institutui, parengta *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa*, skirta pirmiausia periferinėms ir nykstančioms lietuvių tarmėms (autoriai: K. Morkūnas, Laima Grumadienė, Danguolė Mikulėnienė, A. Vidugiris, Valerijus Čekmonas, Bonifacas Stundžia). Atskiromis knygelėmis buvo išleistos sociolingvistikos, leksikos, kirčiavimo ir morfologijos dalys. Ši programa sudarė sąlygas periferines tarmes tirti kaip didžiojo lietuvių kalbos ploto tąsą, todėl ir leksikos programa (Programa 1995, sud. A. Vidugiris) yra atrankinė. Ją sudarant stengtasi nekartoti ankstesnių programų klausimų (jų iš viso 415). Klausimai pateikiami su galimais atsakymais, pavyzdžiui: 21. Pasaulio šalis į rytus: *rytai, žaros, saulėtekis* ir kt. (19).

Abiejų naujausių lietuviškų programų tarminiai duomenys dar tik pradėti skaitmeninti ir kartografuoti.

Bendroji baltų kalbų leksika: flora

Rolandas Kregždys

BIOLOGINĖ AUGALŲ NOMENKLATŪROS KORELIACIJA. Fitonimų daryba paprastai reflektuoja augalų struktūrinius požymius (pagal vidinę ir išorinę morfologiją) bei biosferinę jų lokalizaciją (pagal toponiminę arba endeminę, t. y. geografinę paplitimo arealą, ir sinergetinę, t. y. augalų grupavimąsi pagal rūšinius požymius). Abu šie sisteminės analizės principai, skirstant juos į atskiras grupes, taikomi remiantis švedų botaniko Karlo Linėjaus sukurta metodika (plačiau žr. LE I 400, XVI 245t.), plg. pipytės (*Canna*), kaninių (*Cannaceae*) šeimos daugiamečių žolių genties augalo, aprašą:

CANNA.

Indica.

1. *Canna foliis ovatis utrinque acuminatis nervosis*. Roy. lugdb. 11.

Fl. zeyl. 1. Hort. ups. 1.

Canna spatulis bifloris. Hort. cliff. 1.

Arundo indica latifolia. Bauh. pin. 19.

Habitat inter tropicos Asiae, Africae, Americae. ☞ *angustifol.*

2. *Canna foliis lanceolatis petiolatis nervosis*.

Canna foliis lanceolatis petiolatis. Hort. cliff. 1.

Arundo indica florida angustifolia. Moris. hist. 3. p. 250. s. 8. t. 14. f. 6.

Habitat inter tropicos Americae: Umbrosis spongiosis. ☞ *glauca*.

3. *Canna foliis lanceolatis petiolatis enervibus*. Roy. lugdb. 11.

Canna foliis enervibus. Virid. cliff. 104.

Cannoides. Hort. cliff. 488.

Canna Acorus glaucophyllus, ampliore flore, iridis palustris facie.

Dill. elth. 69. t. 59. f. 69.

Habitat in Carolina ? ☞ (plačiau žr. Linnaeus 1753: 10).

LINGVISTINIS FITONIMŲ NAGRINĖJIMAS. Augalų pavadinimų analizė yra heterogeninė, nes, be minėtojo skirstymo, grindžiama keleriopa leksinės diversifikacijos sistema. Pirmiausiai baltų kalbų žodžiai grupuojami pagal temporalinę atribuciją. Tai: 1) *senoji indoeuropietiškoji leksika*; 2) *bendroji baltų ir slavų kalbų leksika*; 3) *tik baltų kalboms būdinga leksika*; 4) *tik lietuvių (resp. latvių, prūsų) kalbai (-oms) būdinga leksika*.

Etninės žodžių priklausomybės identifikacija – kitas itin svarbus leksikos diferencijavimo būdas. Juo remiantis, leksemos skirstomos į dvi grupes. Tai: 1) paveldėtoji leksika (*veldiniai*) ir 2) skolintinė

leksika (*skoliniai*). Pastaroji dar skirstoma pagal skolinio filiaciją. Tai: 1) skoliniai iš Pabaltijo finų; 2) slavizmai; 3) germanizmai; 4) lituanizmai ar latvizmai; 5) skoliniai iš kitų kalbų.

Fundamentaliame veikle *Lietuvių kalbos leksika* Algirdas Sabaliauskas (1990) pateikia atskiras fitonimų grupes, suskirstytas pagal aptartąją lietuvių kalbos žodžių klasifikavimo sistemą. *Baltų kalbų atlase* (toliau BKA) pateikiami visų minėtų leksikos pogrupių reprezentantai, tačiau dėl kai kurių žodžių neaiškios kilmės, jų priskyrimas išvardytiems sisteminiams poklasiams yra itin kompliktuotas. Todėl kai kurios leksemos, atlikus detalią jų analizę, šiame veikle priskiriamos kitam poklasiui, nei buvo įprasta daryti iki šiol.

Senoji indoeuropietiškoji leksika

Šiam leksikos sluoksniui priskiriami žodžiai savo kilme yra patys seniausi baltų kalbų veldiniai, datuojami ide. prokalbės laikotarpiu¹. Chronologinis leksemų skirstymas grindžiamas morfologinės (dažnai ir semantinės) skirtingų ide. kalbų žodžio prolytės tapatumu. Dažniausiai senajai indoeuropietiškojai leksikai priskiriamos neišvestinio arba paprastojo kamieno leksemos, bet pasitaiko ir pirminio kamieno reprezentantų, kurių sufiksacija dažnai datuojama daug vėlyvesniu laikotarpiu, nei pagrindinė leksinė žodžio morfema – šaknis.

Diferencinių pagal gramatinę žodžių klasę leksinių kamienų gretinimas galimas tik rekonstruojant protosememą, bet ne leksinio sluoksnio priklausinių bazę. Todėl šiam laikotarpiui priskiriamų žodžių darybinis statusas turi būti koreliatyvus visų gretinamų skirtingų ide. kalbų pavyzdžių morfologinio tipo atžvilgiu: vardažodiniams (*nomina substantiva / adjectiva / numeralia / pronominalia*), veiksmožodiniams (*nomina verbalia*), prieveiksminiams (*nomina adverbialia*) ir kt.

1 lentelėje pateikiami ide. prokalbės laikotarpio leksikos sluoksniui priskiriamų fitonimų pavadinimai; kai kurie jų iki šiol tradiciškai interpretuojami kaip itin archajiški, remiantis naujaisiais etimologiniais tyrimais, traktuotini kaip vėlesni veldiniai, todėl BKA priskiriami atitinkamo laikotarpio žodinio paveldo reprezentantams (pvz., la. *riēksts*, dial. *riekša* (gen. sg.) / lie. *riēšutas*, dial. *riēšutis*, *riēšas*, *riēšutys*, ruo-

1 Dėl BKA specifikos šiam leksikos sluoksniui priskiriami žodžiai nėra skirstomi į koreliacinius ide. prokalbės poklasius: 1) susidarymo (t. y. etiologinės pradžios); 2) stabilios vartosenos; 3) skilimo į dialektus laikotarpio. Trumpiniu ide. įvardijama konvergentinė *indoeuropiečių prokalbės* laikotarpio sąvoka.

šutys kaip baltų ir slavų segregatas [žr. 4 lentelę, dėl jų kilmės žr. PKEŽ I 163t.], o ne ide. laikotarpio leksikos reliktas [plg. Sabaliauskas 1990: 43]). Tiesa, A. Sabaliauskas (1990: 121) šio žodžio aprašą pateikia du kartus, t. y. 'riešutą' reiškiančias leksemas priskiria ir ide. laikotarpio, ir bendrosios baltų ir slavų leksikos sluoksniams.

Dėl kitų fitonimų klasifikacijos ypatingų problemų nekyla, nors ne visų etimologinė raida yra visiškai aiški (pvz., s. air. *lín* 'linas (*Linum usitatissimum*)', s. ang. *līn* 't. p.' šiuo metu interpretuojami ne kaip ide. prokalbės veldiniai, bet kultūriniai skoliniai iš lotynų kalbos, žr. Matasović 2009: 240).

BALTŲ KALBŲ PAVYZDŽIAI			SLAVŲ KALBŲ ATITIKMENYS	GERMANŲ KALBŲ ATITIKMENYS	ITALIKŲ KALBŲ ATITIKMENYS	GRAIKŲ KALBOS ATITIKMENYS	INDŲ IR IRANĖNŲ ATITIKMENYS	KITŲ IDE. KALBŲ ATITIKMENYS
LATVIŲ	LIETUVIŲ	PRŪSŲ						
1. <i>āksnis</i> ⁽²⁾ , <i>āksnis</i> ² , <i>alksnis</i> , <i>alksnis</i> ² , <i>alksnys</i> , <i>elksnis</i> , <i>alkšnis</i> , <i>aluksnis</i> , <i>elksnis</i> , <i>āksis</i> ² ; <i>eliksnis</i> , <i>eliksnis</i> , <i>elekšnis</i> , <i>elēksnis</i> , <i>elēksnis</i> ² , <i>elēksnis</i> , <i>elksnis</i> ⁽²⁾ , <i>elksnis</i> ⁽²⁾ , <i>elksnis</i> , <i>elksnis</i> ² , <i>elksnis</i> , <i>elsnis</i> ; <i>ulksnis</i> ; <i>ākskuōks</i> ² , <i>āksņkuōks</i> ²	<i>alīksnis</i> , <i>alīksnis</i> , <i>abskande</i> ↔ <i>*alīksnas</i>	<i>abskande</i> ↔ <i>*alīksnas</i>	(s.) ru. <i>ольха</i> , dial. <i>ѣлха</i> , le. <i>olcha</i> / <i>olsza</i> , bulg. <i>елха</i> ir kt.	s. vo. au. <i>elira</i> / <i>erila</i> , n. vo. au. <i>Erle</i> , s. isl. <i>qlr</i> / <i>alr</i>	lo. <i>alnus</i>			maked. <i>ἄλιζα</i>
2. <i>āuza</i>	<i>avižā</i>	<i>wyse</i> ↔ <i>*avizē</i> < <i>*avizā</i>	s. ru. <i>овѣць</i> , ru. <i>овѣц</i> , ukr. <i>овѣц</i> , le. <i>owies</i> , bulg. <i>овѣц</i> ir kt.		lo. <i>avēna</i>			
3. <i>bēzrs</i> , <i>bēzra</i> , <i>bērze</i> , <i>bērze</i> , <i>bēzris</i>	<i>bērzas</i> , <i>bēržē</i> , <i>beržys</i>	<i>berse</i> ↔ <i>*berzē</i>	ru. <i>берѣза</i> , le. <i>brzoza</i> , bulg. <i>брѣза</i> , serb.-kro. <i>br̄ez(a)</i> ir kt.	s. vo. au. <i>birihha</i> , s. isl. <i>bjork</i>	lo. <i>fraxinus</i>		skr. <i>bhūrjāḥ</i> , oset. <i>bærz</i> , <i>bærzæ</i>	dak. top. <i>Bers-ovia</i>
4. <i>apse</i> , <i>apsa</i>	<i>āpušē</i> , <i>ēpušē</i> / <i>āpušis</i> , <i>ēpušis</i> , <i>apušys</i> , <i>lāpušē</i>	<i>abse</i> ↔ <i>*apsē</i>	s. ru. <i>осина</i> , ru. <i>осина</i> , bulg. <i>осика</i> , le. <i>osa</i> / <i>osina</i> , au. luž. <i>wosa</i> / <i>wosyna</i> , že. luž. <i>wósa</i> ir kt.	s. vo. au., s. saks. <i>aspa</i> , s. vo. že. <i>espe</i> , n. vo. au. <i>Wespe</i>				
5. <i>iēva</i>	<i>ievā</i>	<i>iuwis</i> ↔ <i>*ivas</i>	ru., bulg. <i>íva</i> , le. <i>iwa</i> , serb. <i>iva</i> ir kt.	s. vo. au. <i>īwa</i> , vid. vo. au. <i>īwe</i> , s. isl. <i>ýr</i>		ōa, oīḡ		s. air. <i>eó</i> , vid. valų <i>ywen</i> , vid. bret. <i>ivin</i> , arm. <i>aygi</i>
6.	<i>jāvas</i> , (pl.) <i>javai</i>					ζεά, ζειαί	skr. <i>yávaḥ</i> , av. <i>yava-</i> , pers., kurd. <i>jaw</i> , oset. <i>jæw</i> , dial. <i>xwar</i>	
7. <i>kļavs</i> , <i>kļava</i> , <i>kļavis</i> , <i>kļavs</i> , <i>kļeva</i>	<i>klēvas</i> , <i>kliāvas</i>		ru. <i>клен</i> , bulg. <i>κлен</i> , serb.-kro. <i>κлен</i> , le., au. luž. <i>klon</i> ir kt.	s. isl. <i>hlynr</i>				maked. <i>κλινό-τροχον</i> , s. korn. <i>kelin</i> , kimr. <i>kelyn</i>
8. <i>kviēsis</i> , (pl.) <i>kviēši</i>	<i>kviētis</i> , <i>kviētys</i> , (pl.) <i>kviēčiai</i>			go. <i>hvaiteis</i> , s. isl. <i>hveiti</i> , s. vo. au. <i>(h)weizi</i> / <i>weiz</i> , vid. vo. au. <i>weiz(z)e</i> / <i>weiz</i> , vo. <i>Weizen</i> , ang. <i>wheat</i> ir kt.				
9. <i>lazds</i> / <i>lazda</i> , <i>lazde</i> , <i>lagzds</i> / <i>lagzda</i> , <i>lagzde</i> , <i>lēgzds</i> , <i>lēgzda</i> , <i>lēzds</i> / <i>lēzda</i>		<i>laxde</i> ↔ <i>*lagz-dē</i>	s. sl. <i>лѡза</i> , bulg. <i>лѡза</i> , serb.-kro. <i>lōza</i> , slov. <i>lōza</i> , slovak. dial. <i>lodza</i> , (s.) le. <i>lōza</i> , (bažn. sl., s.) ru. <i>лѡза</i> ir kt.					alb. <i>lajthi</i> , <i>lakthi</i>

BALTŲ KALBŲ PAVYZDŽIAI			SLAVŲ KALBŲ ATITIKMENYS	GERMANŲ KALBŲ ATITIKMENYS	ITALIKŲ KALBŲ ATITIKMENYS	GRAIKŲ KALBOS ATITIKMENYS	INDŲ IR IRANĖNŲ ATITIKMENYS	KITŲ IDE. KALBŲ ATITIKMENYS
LATVIŲ	LIETUVIŲ	PRŪSŲ						
10. <i>lins</i> , (pl.) <i>lini</i>	<i>linas</i> , (pl.) <i>linaī</i>	<i>lino</i> ↔ * <i>linā</i>	bulg. <i>лен</i> , serb.-kro. <i>лѐн</i> , le. <i>len</i> , ru. <i>лѐн</i> ir kt.	s. vo. au. <i>līn</i>	lo. <i>linum</i>	λίνον		s. air. <i>lín</i>
11. <i>âbels</i> / <i>âbele</i> ⁽²⁾ , <i>âbèle</i> ² , <i>âbele</i> , <i>âbèle</i> , <i>âbels</i> , <i>âbēls</i> , <i>âbēls</i> , <i>âbēls</i> ² , <i>âbēla</i> , <i>âbuōls</i> / <i>âbuōlis</i> , <i>âbuole</i> , <i>abuls</i> , <i>ábule</i> , <i>ábule</i> , <i>ábulis</i> , <i>ābulis</i> , <i>vâbèle</i> ²	<i>obelis</i> / <i>obelē</i> , <i>óbalas</i> / <i>obalýs</i> , <i>óbelas</i> / <i>obelýs</i> , <i>vobelē</i> ; (gen. pl.) <i>obel(i)ŭ</i> , <i>obil(i)ŭ</i>	<i>wobalne</i> ↔ * <i>ābalnis</i>	bulg. <i>аблѐн</i> / <i>яблѐн</i> , serb.-kro. <i>јаблан</i> , slov. <i>jablan</i> , s. ru. <i>яблонь</i> , ru. <i>яблоня</i> ir kt.		lo. <i>Abella</i> (mies- tas Kampanijoje, garsėjęs savo vaisiais)			s. air. <i>aball</i>
12. <i>papaŕde</i> , <i>papardis</i> , <i>pa-</i> <i>paŕde</i> , <i>papaŕde</i> , <i>paperde</i> , <i>papar-</i> <i>da</i> , <i>papards</i> , <i>paports</i> , <i>papar-</i> <i>nūte</i> ; <i>paperkstīte</i> , <i>paparkstina</i> , <i>paparkštēna</i> , <i>paparkši</i> , <i>paparškis</i> , <i>papark(s)ts</i> , <i>paparkste</i> , <i>papaŕksne</i>	<i>pāpārtis</i> / <i>pa-</i> <i>paŕtis</i> , <i>papartýs</i> , <i>papartē</i> , <i>papar-</i> <i>tis</i> , <i>pāparnikas</i>	top. <i>Paparchen</i> ↔ * <i>Papartjai</i>	serb.-kro. <i>paprat</i> , <i>pāprāti</i> , <i>pāprōt</i> , slovak. <i>paprad'</i> , če. <i>paprad</i> / <i>kaprad</i> , slov. <i>paprad</i> (masc.), - <i>de</i> (fem.), le. <i>paproc</i> , blr. <i>пáпapaуь</i> , <i>пáпapaтнiк</i> ir kt.	s. vo. au. <i>farn</i>			skr. <i>parṇám</i> , Av. <i>parəna</i>	s. air. <i>raith</i> , vid. bret. <i>raden</i>
13. <i>pūri</i> , <i>pūri</i> , <i>pūri</i> , <i>pūri</i>	<i>pūras</i> , (pl.) <i>pūrai</i>	<i>pure</i> ↔ * <i>pūrē</i>	ru. <i>пыре́й</i> , le. <i>perz</i> , serb.-kro. <i>nŭp</i> , slov. <i>pŭr</i> , če. <i>pŭr</i>	s. ang. <i>fyr</i>		(σ)πυρός		
14.	<i>pušis</i> , <i>pūšė</i> ; (dat. pl. dial.) <i>pušēm(s)</i> , <i>pūšēm</i>	<i>peuse</i> ↔ * <i>pjausē</i>		s. vo. au. <i>fiuhta</i> / <i>fiehta</i> , vid. vo. au. <i>viehte</i> , s. saks. <i>fiohta</i> / <i>fiuhtia</i>		πεύκη		
15. <i>rācenis</i> , <i>rā-</i> <i>cenis</i> , <i>rācēnis</i> , <i>rācienis</i> , <i>rācins</i> , <i>rācinis</i> , <i>rācinis</i> , <i>rācīnis</i> , <i>rāciņš</i> , <i>rācis</i>	<i>rōpē</i>		bulg. <i>рѣна</i> , (ryt.) bažn. sl. <i>рѣна</i> , ru. <i>рѣна</i> , serb.-kro. <i>рѣна</i> , le. <i>rzepa</i> ir kt.	s. vo. au. <i>rāba</i> , <i>ruoba</i>	lo. <i>rāpum</i> , <i>rāpa</i>	ράπυς, ράφυς		
16. <i>rudzis</i> , (pl.) <i>rudzi</i>	<i>rūgis</i> , <i>rugýs</i> , (pl.) <i>rugiai</i>	<i>ruggis</i> ↔ * <i>rugis</i>	bulg. <i>рѣж</i> , s. ru. <i>ръжъ</i> , ru. <i>рожъ</i> , le. <i>rež</i> ir kt.	s. isl. <i>rugr</i> , s. ang. <i>ryze</i> , s. saks. <i>roggo</i> , s. vo. au. <i>rocko</i>				trak.-maked. βρίζα
17.	<i>sėmuō</i> , (pl.) <i>sė-</i> <i>menys</i> , <i>sėmen(e)s</i> , <i>sėmenaī</i> , <i>sėminiai</i> , <i>sėmenės</i>	<i>semen</i> ↔ * <i>sēmen</i>	s. sl. СѢМА , (gen.pl.) СѢМЕНЪ , bulg. <i>семе</i> , serb.-kro. <i>сѣме</i> ir kt.	s. vo. au., s. saks. <i>samo</i>	lo. <i>sēmen</i>			
18. <i>uōsis</i>	<i>úosis</i> , <i>vuosis</i>	<i>woasis</i> ↔ * <i>āsis</i>	bulg. <i>јасен</i> , serb.-kro. <i>јасѐн</i> , slov. <i>jasen</i> , ru. <i>јасень</i> ir kt.	s. vo. au. <i>asc</i> , s. isl. <i>askr</i>	lo. <i>ornus</i>	ὄξυη, ἀχερ-ωίς		alb. <i>ah</i> , arm. <i>hac'i</i> , s. korn. <i>onnen</i> , vid. air. <i>onn</i>
19. <i>vīksna</i> , <i>vīksna</i> ² , <i>vīksna</i> , <i>vīksne</i> , <i>vīksne</i> ² , <i>vīksnis</i> , <i>vīkšna</i> ² , <i>vīkšnis</i> ² , <i>višne</i> / <i>višna</i> , <i>višne</i> ² / <i>višna</i> ²	<i>vīnkšnà</i> , <i>vīnkšnas</i> , <i>vīnkšné</i> , <i>vīnkšnis</i>	<i>wimino</i> ↔ * <i>vīnksnā</i>	s. ru. <i>вязъ</i> , ru. <i>вяз</i> , serb.-kro. <i>вѣз</i> , slov. <i>věz</i> ir kt.					alb. <i>vidh</i> , (pl.) <i>vidha</i>
20. <i>ziŕnis</i> , (pl.) <i>ziŕni</i>	<i>žirnis</i> , (pl.) <i>žirniai</i>	<i>syrne</i> ↔ * <i>zīrnē</i>	s. sl. ЗРНО , bulg. <i>зърно</i> , s. ru. <i>зърно</i> , ru. <i>зерно</i> , le. <i>ziarno</i> ir kt.	go. <i>kaurn</i> , s. vo. au. <i>corn</i> / <i>kerno</i> , n. vo. au. <i>Korn</i> ir kt.	lo. <i>grānum</i>			s. air. <i>grán</i> , vid. valų <i>gronyn</i> , vid. bret. <i>greun</i>

1 lentelė. Baltų kalbų fitonimai, priskiriami senosios indoeuropietiškosios leksikos sluoksniui

Alksnio pavadinimai

Pragmatinis (genetinis) senajam ide. leksikos sluoksniui priskiriamų fitonimų santykis dažniausiai motyvuojamas jų kilmės skaidrumu, suponuojančiu tam tikro laikotarpio ide. kalbų segregatinių leksinių vienetų poklasio priklausinių nustatymą, pvz., baltų kalbų savaiminės beržinių (*Betulaceae*) šeimos medžių ir krūmų genties augalo – alksnio (*Alnus*), kurio rūšys Latvijos ir Lietuvoje teritorijose yra dvi (*bal-talksnis* [*A. incana* Mnch., Willd.], *juodalksnis* [*A. glutinosa* Gaertn.]), pavadinimai (la. *àlksnis* ‘alksnis’, lie. *alksnis* ‘t. p.’, pr. *abskande* ‘Erle’ E 602) su kitų ide. kalbų atitikmenimis pirmiausiai koreliuojami morfologinės struktūros identiškumo principu (žr. 1 lentelę): v. balt. **aliksna* ↔ ryt. balt. **aliksna-* / **eliksna-* // **aliksniā-* / **eliksniā-* < balt. **e(a)liksna-* // **e(a)liksniā-* < balt. **e(a)lisna* // **e(a)liksniā-* (su epenteziniu *-k-* ir suff. **-nō-*) < balt. **e(a)lisa-* // **e(a)lisīā-* ↔ sl. **e(a)lisā* (> prasl. **jelbxa* / **olbxa*) // **e(a)lisjā* (> prasl. *jelbša* / **olbša*) ↔ s. vo. au. *elira* (< **alizō*) (plačiau žr. PKEŽ I 46).

Šio fitonimo vartoseną latvių kalbos tarmėse plačiai aprašyta (žr. LVDA 45t.): labiausiai paplitęs la. *alksnis*, kuris yra ne tik bendrinės latvių kalbos žodis (Llvv I 160), bet ir dažniausias šio augalo įvardijimas, pasitaikantis šnektose (kitus fonetinius šio fitonimo pavadinimus žr. 2 lentelėje).

Lietuvių kalbos plote, kaip ir latvių, vartojami dvejopos inicialės šio augalo fitonimai: 1) lie. *alksnis* 2 K, Krtn; SD 225, *alksnys* 4 K. Būg (Dv, Lz [ME I 68; Būga Aist. Stud. I 51 – LKŽK]) ‘beržinių šeimos medis (*Alnus*)’ J, LBŽ, Dkš, Tt, S. Dauk, LTR (Vlkj), Žg, Sr (LKŽe); 2) lie. *elksnis* 2 ‘beržinių šeimos medis (*Alnus*)’ K, Nm, Jrb; C I 553, R, Erž, Gs (LKŽe). Manoma, kad abiejų šių lyčių kilmė didžiai archajiška, t. y. rekonstruojamos dvejopos kokybinės balsių kaitos laipsnio formos ide. **ēl-* / **ōl-* (PKEŽ I 47).

Rytų baltų kalbose iki šiol vartojamos itin senos morfologinės struktūros formos lie. *aliksniis* 2 ‘beržinių šeimos medis (*Alnus*)’ An, Km, Brž, Ut, Kp, Rk, Pn (LKŽe); Aln, Pnm, Ds, Jž, Slm (LKŽK), Žl², la. dial. *eliksniis* ‘t. p.’ 427, 479, *eliksniis* 491, 501-2, -5, -11 (LVDA 46) (dar žr. 1 ir 2 lenteles), taip pat ir rekonstruojama pr. **aliskande* / **aliskands* (↔ pr. *abskande* ‘alksnis’) ↔ pr. **aliskans* < pr. **aliksna* (PKEŽ I 44t.), suponuojama v. balt. **aliksna-* ‘alksnis’, ryt. balt. **e/aliksni(i)a-* ‘t. p.’ (< balt. **e/aliksni(i)a-* ‘t. p.’ < balt. **e/alisni(i)a-* ‘t. p.’ < balt. **e/alis(i)a-* ‘t. p.’ < balt.-sl. **e/alis(i)ā-* ‘t. p.’ < ide. dial. **e/alis(i)ā-*

‘t. p.’ > gal. top. *Alisia*, n. vo. au. *Elsenz*; s. vo. au. *elira* ir kt. [IEW 302; PKEŽ ibd.]).

Atskirai minėtini kolektyvo formanto **-ā* vediniai lie. *alksna* 1 Grk, *alksnà* 4 K. Būg, Š ‘alksnių priaugusi vieta, alksnynas’ Skd, Smln, J, Als, Vdk, VŠR, Grg; ‘bala, klonis, slėnis’ Mžk, BB 1 Mak 9,45 (LKŽe) ↔ la. *àlksna* 337 / *àlksne* / *alkšna* 410 ‘alksnių priaugusi vieta, alksnynas’, *àlksna*², *aluksna* ‘klampė, pelkinga vieta, ypač laukuose’ rš (ME I 67) bei gausus bendrašaknių vedinių būrys: 1) lie. adj. *aliksniinis* 1 Ktk; SD1 113 ‘alksnio medžio’ Ds, An, BM 209; ‘tokios rūšies (apie obelis)’ Ds (LKŽe), *alksninis*, *-ė* 2 Jnšk, *alksninis* 1 Ut ‘alksnio medžio’ OG 174, Kp, Grž, J; ‘tokios rūšies (apie obelis)’ Rm (LKŽe) (*alksninis* ‘t. p.’ K, Tvr, M, Ds [LKŽK]) ↔ la. *àlkšnaĩns* ‘apaugęs alksniais’ (ME I 68); *elksninis*, *-ė* 2 R ‘alksninis, iš alksnio’ K I 366, Gs; ‘elksnyne augantis’ Gs, *alksnalingas*, *-a* 1 ‘alksnių priaugęs’ P (LKŽe); 2) subst. lie. dial. *aliksniōkas* 2 ‘alksnelis, menkas alksnis’ Ds, *aliksnyne* J. Jabl, *alksninas* 2 ‘nedidelis, vidutinis alksnis’ SD 225, Grg, *alksninis*, *-ė* 2 Rdm ‘juodai rudas žmogus’ Tvr, Ig (LKŽe) ↔ la. *alksnene* / *alksnite* / *alksnitis*, *elksnene* rš / *elksnene*² / *elksnene*² 337, 397 / *elksnine*² 426 ‘rudasis piengrybis (*Lactarius rufus*)’ rš, ‘dedešva’ rš (ME I 68, 567; EH I 368); *alksnynas* 1 Brsl, 3 Š, SD 225 ‘alksnių miškas, alksnytė’ Mrs, Grg (LKŽe) / *alksnynas* ‘t. p.’ K (LKŽK) / *elksnynas* 1 ‘t. p.’ K; R, Skr (LKŽe) ↔ la. *àlksniens* BW 19488,2, 19877,11 (~ la. dial. *alksniens*² 43, rš [EH I 68]), *àlksnājs* (~ la. *elksnājs* BW 18911 [EH I 364]) / *àlksnāja* rš / *àlksnāine* rš, *alksnene*, *elksnaine* 337, *elksniens* / *elksnāine* / *elksnājs* BW 11623 ‘t. p.’ (ME I 68, 567) ~ la. *alksneņinš* BW 19488,2 (EH I 68); *aliksnyne* 2 ‘alksniais apaugusi vieta’ Užp, *alksnynė* 2 J ‘alksniais apaugusi vieta’ Kp (LKŽe), ‘vieta, kur daug alksnių’ Kp, Dovydenai, Grž (LKŽK), *alksnytė* 1 Šd, Rgv, Rs, *alksnytė* 2 Š, K. Būg ‘alksnių krūmai, alksnynas’ Klov, Pg, J. Jabl, J (LKŽe), Rm, Ssk, Iš, Kp (LKŽK) ↔ la. *alksnite*, *alksnite*² 64 ‘alksnių miškas, alksnytė’ (EH I 68) ~ la. *alksnīši* / *alksnesīši* BW 25950, *elksnuši*² 465 ‘nedideli alksniai’ (ME I 68, 567); *alksnōtas* 1 ‘alksnių miškas, alksnytė’ J I 96^b (LKŽe), Rs (LKŽK) ↔ adj. la. *elksnuōts* ‘apaugęs alksniais’ rš (ME I 567); *alksnēninis*, *-ė* 2 Alk ‘iš Alksnēnų’ Gs, *alksninūkas* 2 T. Ivan ‘(zool.) kikilių šeimos paukštis (*Carduelis spinus*)’ Bd (LKŽe), ‘mažas paukščiukas’ Bd, Db, ‘juodai rudas žmogus’ Ig (LKŽK), *alksnaitė* ‘mažų krūmelių miškas’ Pšl, J, *alksnalingas* ‘kur auga alksnāliai’ P 427, *alksninālis*, *-ēlis* Grg, Yl, *alksnālė* Grg (LKŽK).

LATVIŲ VIDURIO DIALEKTAS			LYVIŠKASIS DIALEKTAS				AUKŠTAIČIŲ DIALEKTAS				
Ž	PK	V	KGLŠ	KNLŠ	VLŠ	LDYAŠ	GLŠ	NLŠ	GSŠ	NSŠ	LAYAŠ
<i>alksnis</i> 40,- 5-8, 53- 7,-9, 99- 101,-3,-5- 18,-32-3,- 5-7,-9,-45- 50,-3-8,- 61-67	<i>alksnis</i> 15-39, 41-44,- 49-53,- 8-60, 88-98, 102,-4,- 23	<i>alksnis</i> 124-31,-4,-8,- 40-4,-51-2,-9-60,-8- 9,-86,-92-3,-6-7,-9- 200,-3-6,-8-14,-19,- 22-38,-40-44,-47-8,- 56-9,-61-97,-99- 302,-4-6,-9-10,-12- 17,-19-21,-31,-8,-74- 81,-96	<i>alksnis</i> 1-7, 62- 7,-9	<i>alksnis</i> 8-13, 68, 70-87, 90, 119-121	<i>alksnis</i> 170-1,-3- 185,-7- 191,4-5,-8, 249-255, 260	<i>alksnis</i> 14, 192-3,-6, 222-3,-7, 344,-52	<i>alksnis</i> 384- 391,-3,-5, 401, 462-9,- 71	<i>alksnis</i> 382-3,- 92,-7, 400,-10	<i>alksnis</i> 359-60, 371, 460, 509	<i>alksnis</i> 318,-24,- 6,-33-4,-40-1,- 7-8,-52,-57-8, 403,-9,-14,-16,- 24,-9-30	<i>alksnis</i> 222,-7,- 31-2,-40- 1,-7, 331,-8
							<i>alksnis</i> 483, 502,-7				
				<i>alkškuoks</i> 63							
				<i>alksis</i> 63							
							<i>aluksnis</i> 384, 462,-5-8				

2 Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centro tyrėjos dr. Ritutės Petrokienės asmeninė informacija.

LATVIŲ VIDURIO DIALEKTAS			LYVIŠKASIS DIALEKTAS				AUKŠTAIČIŲ DIALEKTAS				
Ž	PK	V	KGLŠ	KNLŠ	VLŠ	LDYAŠ	GLŠ	NLŠ	GŠŠ	NŠŠ	LAYAŠ
				<i>alkšņkuoks</i> 8							
					<i>alkšņkuoks</i> 180						
							<i>elksnis</i> 440,- 52,-89, 502			<i>eleksnis</i> 414	
							<i>elekšnis</i> 481,- 6-8,-92- 500 , -2-5				
									<i>ulksnis</i> 368		
							<i>elksnis</i> 439,- 44-5,-47,- 50,-52,-71,- 8,-87,-91-2, 502 , -6-7		<i>elksnis</i> 442-3,-9		
<i>elksnis</i> 101,-7,-9- 10,-32-3,- 46,-8-9,- 50,-5-6,- 63-65,-7	<i>elksnis</i> 50 , 80 , -9, 91 , -4-5	<i>elksnis</i> 129 -30,-4,-8,- 40-2,-4,-51,-9-60,- 8,-93,-7, 226 , -33,- 42,-4-8,-66,-73,-7,- 93,-6, 300 -17,-19- 23,-30-1,-8,-44-5,- 74-5,-96	<i>elksnis</i> 79, 80,-4	<i>elksnis</i> 170 -1,-3,- 5,-83-4,- 7,-94-5,-8, 254	<i>elksnis</i> 193 , 201 , -22- 3,-7, 344 - 5,-8,-50-1	<i>elksnis</i> 384 , - 8-9,-93-5, 401 -2,-25- 7,-33-4,-6- 9,-44-7,-50- 1,-65,-70- 80,-2-5,-90,- 5,-8, 501 , -3	<i>elksnis</i> 382 , - 92,-7, 400 , -10	<i>elksnis</i> 356 , -9-63,- 5-73, 414 , - 21,-32,-5- 6,-41-3,-8- 9,-54,-8-9 <i>elksnis</i> 417	<i>elksnis</i> 318 , -24- 2-9,-32-7,-9- 43,-6-55,-7-8,- 9,-11-6,-8-20,- 2-4,-8-31 <i>elksnis</i> 332, 346	<i>elksnis</i> 222 -3,-7,- 31-2,-9,- 40-1,-5-7, 323 , -31,- 8,-44-5	
							<i>elēksnis</i> 452, 504				
							<i>eliksnis</i> 427, 479				
							<i>elikšnis</i> 491, 501-2,-5,-11				

2 lentelė. Latvių fitonimų, įvardijančių *Alnus*, tarminės vartosenos sklaida (pagal punktus) [^{lbe žymens}] LVDA duomenimis; ¹ ME duomenimis, ² EH duomenimis; Ž – Žiemgalos; PK – Pietų Kuršo; V – Vidžemės; KGLŠ – Kuržemės „giliosios“ (arba šiaurės) lyviškosios šnektos; KNLŠ – Kuržemės „negiliosios“ (arba pietų) lyviškosios šnektos; VLŠ – Vidžemės lyviškosios šnektos; LDYAŠ – lyviškojo dialekto ypatybių kitų arealų šnektos; GLŠ – „giliosios“ (arba rytų) latgališkosios šnektos; NLŠ – „negiliosios“ (arba vakarų) latgališkosios šnektos; GŠŠ – „giliosios“ sėliškosios šnektos; NŠŠ – „negiliosios“ sėliškosios šnektos; LAYAŠ – aukštaičių dialekto ypatybių kitų arealų šnektos

Pasitaiko ir kompozitų: lie. dial. *aliksniabudē* 1 ‘(bot.) lakštubudžių šeimos grybas, augantis ant medžių (ppr. alksnių) kamienų (*Schizophyllum commune*)’ Ds / *alksniābudē* 1 ‘t. p.’ LBŽ (LKŽe), *alksnialenkē* ‘alksnio luobo krepšiuokas’ Dglš (LKŽK), *alkšņapievē* 1 ‘alksniais užaugusi pieva’ Ds (LKŽe); la. dial. *alkškuōks*², *alkšņkuōks*² (LVDA 46).

Paparčio pavadinimai

Paparčio pavadinimai: la. *papaŕde*, *papardis*, *papaŕde*, *papârde* ‘*Dryopteris filix-mas*’ ir kt.; lie. *papártis*, *papaŕtis*, *papartys*, *pāpartis*, *papar-tē*, *popartis* ‘t. p.’, pr. top. *Paparchen*.

Dūriniai – itin reti ide. prokalbės (ar jos skilimo į dialektus) laikotarpio leksikono išraiškos ir turinio vienybę sudarantys leksiniai vienetai. Vienas tokių – fitonimo *papartis* įvardijimai (remiantis nauju jo kilmės aprašu [žr. toliau]).

Lie. *papártis/papaŕtis* ‘sporinis, nežydintis augalas; Filix’, dial. *papartys* (gen. *pāparčio*) ‘t. p.’ (plg. Būga I 473) ir dial. *pāpartis*³, kurio kilmės aiškinimas nėra plačiai nagrinėtas. Ernstas Fraenkeli (LEW 538) apsiribojo giminiškų leksemų suvedimu į vieną leksinį lizdą, nepateikdamas jokių patikimų argumentų žodžio kilmei atskleisti. Tik konstatuojama, kad tai reduplikacinio darybinio tipo refleksija; rekonstruojamas nepilnos (dalinės) reduplikacijos tipas (apie tokius darybinius modelius plačiau žr. ИЯ 219tt.). Tai nėra origina-

li E. Fraenkeli mintis. Šią hipotezę anksčiau yra pateikęs Holgeris Pedersenas (1909: 91), juo rėmėsi Reinholdas Trautmannas (1923: 206), Kazimieras Būga (I 342), Aleksanderis Brückneris (1957: 395) ir kt. Vis dėlto kai kurie faktai, ypač akcentologinės ir semantinės interpretacijos spragos, verčia abejoti tokiu kilmės aiškinimu.

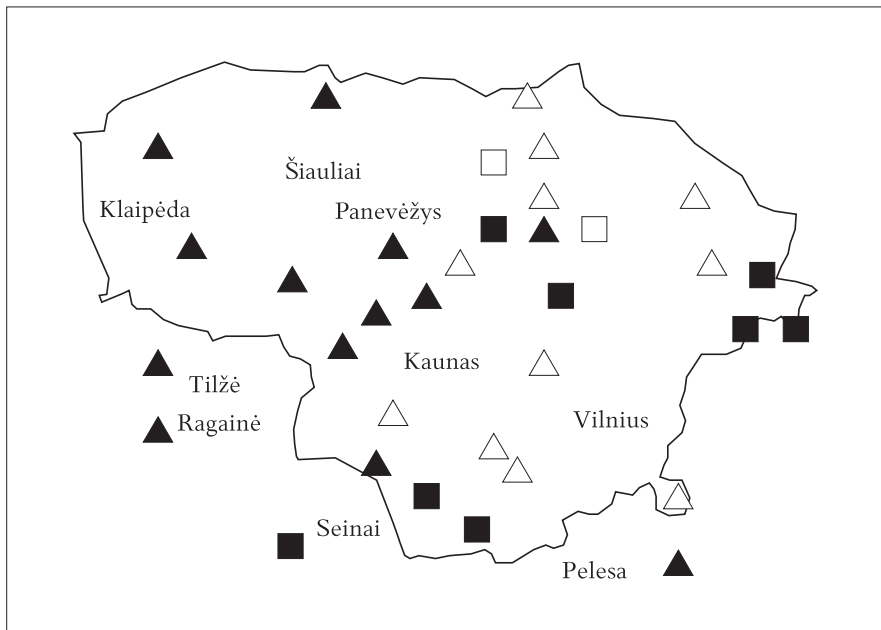
Nežydintis plačialapis augalas papartis LKŽ apibūdinamas kaip ‘sporinis, dideliais karpytais lapais augalas (*Dryopteris*)’ (IX 349)⁴. Tokia reikšmė žinoma iš senųjų ir vėlesniojo laikotarpio raštų (SD 241, Q 173, R, Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos veikalų). Daugiau reikšmių nenurodoma. Pirmąja žodžio lytimi LKŽ nurodoma antrosios kirčiuotės lie. *papaŕtis* ‘t. p.’, vartojama Joniškėlyje (LKŽK tokio vartojimo atvejo rasti nepavyko, išskyrus Joniškį – galbūt tai korektūros klaida), Daukšiuose, Paparčiuose ir Ėriškiuose (dar žr. ZnŽ II 330; KlŽ 201), antrąją pateikiamas pirmosios akcentinės paradigmos lie. *papártis* ‘t. p.’, vėlesniojo laikotarpio raštuose minimas F. Kuršaičio bei Antano Juškos, taip pat vartojamas ir lietuvių dialektuose (Gs, Tlž, Kv, Klk, Erž, Vl). Trečioji žodžio forma nurodoma 3^b kirčiuotės *papartys*, -čio, vartojama vakarų ir rytų aukštaičių patarmių plotuose (Prgn, Dglš, Tv [paparčis – Otrębski 1934: 226], Klvr)⁵.

Remiantis LKŽK duomenimis, galima teigti, kad ši forma vartojama žymiai platesniame areale: [RAU] Ds, Smlv, Lln, [RAK] Kp, Alz, [RAV] Gvk, Dv. Galbūt iš rytų aukštaičių vilniškių ploto toks kirčiavimo modelis galėjo paplisti ir pietų aukštaičių šnektose, o vė-

3 Dr. Klementinos Vosyltės teigimu (asmeninė informacija), tokia forma vartojama Alizavoje.

4 *Sisteminiame lietuvių kalbos žodyne* jis priskiriamas stiebinių sporinių augalų poklasiui (SLKŽ 210).

5 Zigmo Zinkevičiaus (1966: 217) teigimu, tokia forma žinoma iš Seinų, Leipalingio, Subačiaus, Svėdasų, Dusetų, Dotenėnų, Adutiškio, Tverėčiaus apylinkių.

1 pav. Lie. *papařtis* ir kt. akcentinių formų paplitimas tarmėse (ženklų Δ žymimas lyties *papařtis*, ▲ – *papārtis*, □ – *pāpartis*, ■ – *papartys* vartojimo arealai)

TARMĖ PATARMĖS	AKŪTINĖ ŠAKNIS	CIRKUMFLEKSINĖ ŠAKNIS
Aukštaičiai		
Vakarų: kauniškiai	+	+
šiauliškiai	+	
Rytų: panevėžiškiai		+
kupiškėnai		+
anykštėnai	+	+
uteniškiai		+
vilniškiai		+
Pietų		+
Žemaičiai:		
Šiaurės kretingiškiai	+	
Pietų: varniškiai	+	
raseiniškiai	+	
Periferinės šnektos:		
Pelesa	+	
Tilžė, Ragainė	+	

3 lentelė. Lie. *papařtis* / *papārtis* vartosena tarmėse

liau ir kituose tarminiuose plotuose, išskyrus žemaičių šnektas: *papartys*, *pāparčio* (3^b) Kbl, Mrk, o iš jų ir periferinėse šnektose – *papartys*, –čio Sn bei kauniškių plote (Nvn).

LKŽ taip pat teigiama, kad dialektuose pasitaiko moteriškosios giminės lyčių vartojimo atvejų. Leksemos lizdai priskiriama lie. dial. *papartė* (fem.) ‘t. p.’ yra pateikiama nekirčiuota iš Giedraičių (LKŽ IX 349). Minėtina, kad J. A. Pabrėža nurodo formą *Papārčiai* ‘Felices’ (Bot. XVII a.), o iš nenurodytų šaltinių dar reiktų paminėti *papartis* (fem.) (LKŽK [LKŽ (IX 349) nenurodoma, kur tokia forma vartojama ar kokiuose senuosiuose ir vėlesniojo laikotarpio raštuose mini-

ma]), *Papārtis* (masc.), pl. *Papārtey* ‘Felix’ (PŽ II 19) bei *papārtis*/*popartis* (MLLG II 137).

Pirmųjų dviejų pavyzdžių daryba ir kilmė iki šiol yra neaiškios. Diskutuojama ir dėl akcentinės *paparčio* pavadinimų prolytės rekonstrukcijos. Remiantis LKŽ pateikiama medžiaga, galima teigti, kad cirkumfleksinė forma yra dažniau vartojama nei akūtinė. Kitaip manė Georgas Gerullis (1922: 237) ir R. Trautmannas (1923: 206), nurodę tik akūtinį darinį. Panašiai elgiasi ir K. Būga (I 342, 473), metatonišku įvardydamas lie. *papařtis* (II 412). Cirkumfleksinę lytį pamiršta paminėti ir Pranas Skardžius (I 23t.).

Pirmiausia vertėtų tiksliau apibrėžti arealines kiekvieno šių variantų vartojimo ribas (duomenys pateikiami iš LKŽK, LKŽKP). Žemaičių plote žinoma tik akūtinė forma *papārtis*. Ją vartoja šiaurės žemaičiai kretingiškiai (Slnt), pietų žemaičiai varniškiai (Kv; dar plg. DūnŽ 238) ir raseiniškiai (Erž). Vakarų aukštaičiai žodį kirčiuoja 2 ir 1 ap: [VAK] *papařtis* Dkš, *papārtis* Ddv, Vl; [VAŠ] *papārtis* Jnš, Bsg, Jsv. Rytų aukštaičiai vartoja abi formas (kai kuriose šnektose pasitaiko paralelinio vartojimo atvejų): uteniškiai vartoja tik 2-osios kirčiuotės lytį: *papařtis*, *paparčiūs*, *papařčiams* (2) Sld, Ds, o anykštėnai šį žodį kirčiuoja net trejopai: *papařtis* (2) Sb, *papārtis* (1) Sb, *pāpartis*⁶ Sb (LKŽKP). Kupiškėnai, kaip ir anykštėnai, vartoja antrosios akcentinės paradigmos lytį *papařtis* (2) Kzl ir pirmosios – *pāpartis* Alz. Panevėžiškiai ir vilniškiai vartoja antrosios kirčiuotės formą *papařtis* (2) Slč, Dv. Antrąją kirčiuotę šį žodį linkstama kirčiuoti ir kai kuriuose pietų aukštaičių plotuose: Pv, Ppr, plg. *papařtis*, –čių ‘girtuoklio pravardė’ Dvrč.

Periferinėse šnektose užfiksuota tik akūtinė pirmosios kirčiuotės forma *papārtis* (1) – Pls, Tlž, Rgn. Čia taip pat vartojamas *pāparnikas* ‘papartis’ Lz yra aiškiai slaviškos kilmės ~ blr. *nānaparyb* ‘paparčių šeimos augalas’, *nānaparnik* ‘t. p.’ (ЭСБМ VIII 154). Panašaus vartojimo faktų užfiksuota Pasvalyje ir Jurotiškėse: *pāparnikas*, *pāparninko* ‘papartis’ (LKŽK).

Galima teigti (žr. 3 lentelę ir 1 pav.), kad cirkumfleksinės šaknies kilnojamosios paradigmos forma vartojama vakarų ir pietų, o ypač dažnai rytų aukštaičių. Pirmosios akcentinės paradigmos akūtinės šaknies forma dominuoja žemaičių, periferinėse Mažosios Lietuvos šnektose, tokia lytis vartojama ir Pelesoje. Sporadiškai ši forma aptinkama kauniškių ir anykštėnų patarmėse. Pirmosios kirčiuotės *pāpartis* dar iki šiol vartojamas anykštėnų ir kupiškėnų areale, o *papartys* – pietų ir rytų aukštaičių patarmėse bei periferinėje Seinų šnektose. Tikėtina, kad pastarųjų dviejų formų ryšys yra darybinis, t. y. lyties *papartys* akuzatyvas galėjo būti pamatas rastis pastovios kirčiavimo paradigmos lie. dial. *pāpartis*, nors gali būti, kad būtent ši forma yra pati archajiškiausia (dėl prefiksinio kirčiavimo žr. toliau).

Nagrinėjant lie. *papařtis* ir *papārtis* skirtingos akcentuacijos formas, pirmiausiai aptartinas metatonijos fenomenas. Jį, interpretuodamas šiuos pavyzdžius, taikė K. Būga (II 412), tik neaišku, kuri šių lyčių yra metatoniška.

Remiantis Bonifaco Stundžios (1981: 61t.) nustatytu dėsniumu – „[...] rytų aukštaičių uteniškių šnektose išvestinių daiktavardžių cirkumfleksinė metatonija atspindi senesnę padėtį, negu analogiškas vakarų aukštaičių ar žemaičių reiškinys“⁷ – žinoma, kad žemaičiai ir vakarų aukštaičiai yra linkę apibendrinti variantą su cirkumfleksu; tai

6 Kortelėje, kurioje apibūdinama ši lytis, Lietuvių kalbos instituto darbuotojų nurodyta *pāpartis* → *papařtis* korekcija. R. Petrokienės teigimu, tai gali būti neteisingai užrašyta lie. dial. *papartys* forma (asmeninė informacija).

7 Cirkumfleksinė metatonija apskritai būdingesnė vakarų aukštaičių ir žemaičių tarmėms (Lyberis 1972: 43tt.).

susiję su pamatinių žodžių paradigma, kuri dažniausiai (dūrinių – antrieji sandai) buvo 2, 3, 4 ap. Todėl nustatant senąją nagrinėjamos leksemos akcentinę paradigmą, pirmiausiai apžvelgtini rytų aukštaičių uteniškių šnektose vartojami paparčio pavadinimai. Senojo modelio nustatymui tokie pat svarbūs ir pietų aukštaičių duomenys (Mikulėnienė 1994: 126, 1998: 59).

Jau minėta, kad rytų aukštaičiai uteniškiai vartoja antrosios paradigmos formą *papařtis*, *papařčiùs*, *papařčiams* (2) Ds, Sld. Dusetose vartojama ir *iõ* kamieno lytis *papařtÿs*, *-čio*. Apie pastarosios formos kirčiavimo ypatybes yra užsiminęs Z. Zinkevičius (1966: 217): jos kirčiavimas bei galūnių pasirinkimas tarmėse gerokai sumišęs. K. Būga (I 437) teigė, kad tai seniausia ide. prokalbės laikus menanti forma.

Akcentuotina, kad rytų aukštaičių uteniškių, vilniškių ir pietų aukštaičių plotuose nėra užfiksuota akūtinų formų (remiantis tik LKŽK duomenimis, nes Tarmių archyve žodžio vartojimo arealinio tyrimo medžiagos nėra). Danguolė Mikulėnienė (1998: 59t.), nustatydamą temporalinį santykį tarp akūtinų ir cirkumfleksinių dūrinių formų, t. y. „Cirkumfleksine metatonija besiskiriantys dūriniai ne tokie seni“; „[...] cirkumfleksine metatonija besiskiriantys dūriniai yra gana vėlyvi ir perdirbti iš kilnojamosios paradigmos žodžių [...]“; remiasi metatonijos atvejais žemaičių ir vakarų aukštaičių tarmėse (1997: 99).

Todėl svarbu nustatyti, ar aukščiau išdėstytas spėjimas dėl lie. *papařtis* akūtinės priegaidės kilmės atitinka lietuvių kalbos vedinių su praef. *pa-* kirčiavimo dėsningumus (dėl praef. *pa-* žr. toliau).

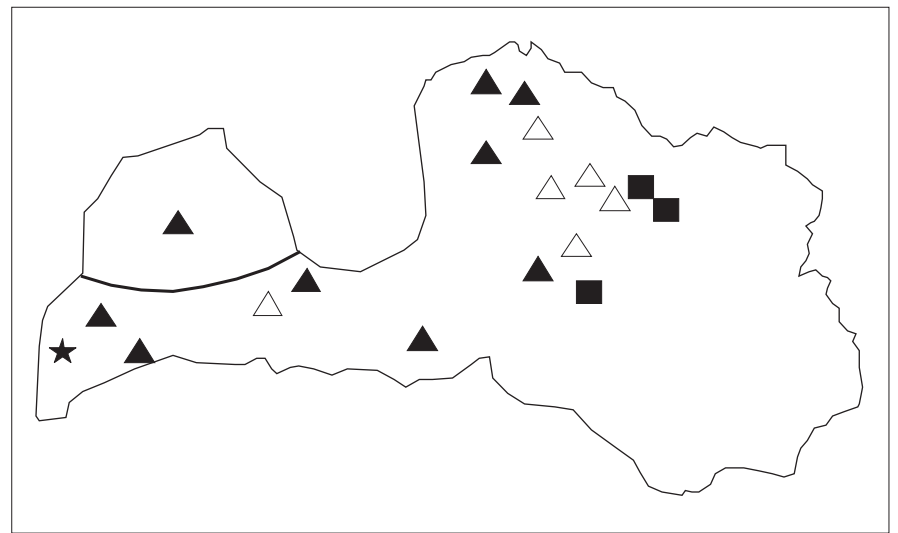
D. Mikulėnienė (1994: 118), išanalizavusi vedinių su praef. *pa-* kirčiavimą, teigia, kad tokiems dariniams būdingas kilnojamosis kirtis, nors pasitaiko ir pastovaus kirčiavimo pavyzdžių – visais atvejais dariniai anksčiau priklausė pastovaus kirčiavimo paradigmam. Ji spėja, kad priešdėlio kirčiavimas tokiuose vediniuose, matyt, sietinas su kilnojamu pamatinio žodžio kirčiu – F. Kuršaitis taip kirčiuoja derivatus, išvestus iš cirkumfleksinę ar trumpą šaknį turinčių daiktavardžių (Mikulėnienė 1994: 122). Remiantis D. Mikulėnienės (1994: 126) iškelta hipoteze, cirkumfleksinės lyties genezę galima būtų susieti su kirčio slinktimi į dešinę: *pāpartis* > *papařtis* > *papařtÿs*. Todėl tokia forma būtų antrinė vietoj senesnės akūtinės *papařtis*.

Toks aiškinimas iš tiesų būtų priimtinas, jei nagrinėjamas vardžodis atitiktų arealinį cirkumfleksinės metatonijos plotą ir būtų skaidrus semantiškai, tačiau taip nėra (žr. 1 pav.). Problemos sprendimui pasitelktini latvių kalbos pavyzdžiai, kurie dažniausiai kirčiuojami laužtine priegaide: *papařde*⁸ (iš trijų priegaidžių zonos): Cigaliuose, Drustuose, Jaunpiebalgoje, Raunoje, Valmieroje, Vecpiebalgoje (ME III 80)⁹, Drustuose, Raunoje (Būga II 412), o laužtinės priegaidės kilmė siejama su kirčio atitraukimu iš sutrumpėjusios galūnės į akūtinį skiemenį kilnojamosios paradigmos žodžiuose (Endzelīns 1971: 126tt., 200tt.; Stundžia 1981: 62). Kita vertus, ši latvių priegaidė nebūtinai turi reflektuoti akūtinį skiemenį – ji gali būti antrinė vietoj senosios krintančiosios tose šnektose, kur sutampa laužtinė ir krintančioji priegaidės (Endzelīns 1974: 152): *papařde*² – Rūjiena, Mazsalaca, Limbažiai, Aizputė, Nygrandė, Dzirciemas, Bauskė; *papařde*² – tamniekų patarmėje (ME III 80). K. Būga (II 412) taip pat nurodo kylančiosios priegaidės pavyzdį la. *papařde*.

8 Konstantinas Karulis (LEV II 18) nurodo formą *papařde* iš dviejų priegaidžių zonos, tačiau šios formos vartojimo arealo nenurodo. Šis pavyzdys gali reflektuoti latvių tarmių ypatybę kirtį perkelti ant tautosilabinių skiemenų pirmojo dėmens – latgališkojoje patarmėje šis dėsningumas pasižymi dar ir tuo, kad pailgina pastarąjį dėmenį, plg. la. dial. *bārda* ‘barzda’, nors dėl tarimo nėra visuotinio sutarimo (Breidaks 1972: 96t.).

9 Dėmesys atkreiptinas į tai, kad la. *papařde*, ME apibrėžiamas kaip trijų priegaidžių zonos reprezentantas, mat nenurodytas priegaidžių sutapimo rodiklis (plg. tamniekų *papařde*² [ME III 80]), iš tikrųjų yra iš arealo, kur kylančioji sutapusi su krintančiąja (Sausnēja, Lizumas, Galgauska) arba krintančioji su laužtine (Nytaurė).

10 K. Būga (I 440, II 247t.) atkreipė dėmesį, kad formantas **-ā* (tiesa, jis kalba apie masc./fem. apofoninių darinių variantų atsiradimą) gali cirkumfleksinę šaknį paversti akūtinę, t. y. suponuoti akūtinę metatoniją: *ā* kamieno forma dažniausiai yra kirčiuojama akūtu, nors *ō* kamieno – cirkumfleksu, plg. lie. *vařnas* – *vārna* (Būga II 395t.). Nors

2 pav. La. *papařde* ir kitų akcentinių formų paplitimas tarmėse (ženklų Δ žymimas formos *papařde* vartojimo paplitimas trijų priegaidžių šnektose; ▲ – dviejų priegaidžių šnektose, kur sutampa krintančioji ir laužtinė, ★ – *papařde*, ■ – *papařde* šnektose, kur kylančioji priegaidė sutampa su krintančiąja)

Tačiau yra tam tikrų dialektinių ypatybių, kurias būtina aptarti išsamiau. Pradėti vertėtų nuo latvių dialektinės medžiagos apžvalgos. Aiškinantis latvių laužtinės priegaidės atsiradimo šiame žodyje priežastis, akcentuotina, kad drustėnų šnektos yra ties sėliškosios ir latgališkosios patarmių susidūrimo riba (žr. žemėl. Rudzīte 1993: 369; LVDA 1 žemėl.). Yra žinoma, kad aukštaičių dialekto areale tęstinė priegaidė paprastai pakeičiama krintančiąja ir v.v. Drustėnų šnektai, nors ji formaliai priskiriama vidurio dialektinei zonai, būdingi latgališkųjų šnektų bruožai, todėl la. dial. *papařde* gali reflektuoti lytį **papařde* dėl aukštaičių dialektinėje zonoje įprastos kaitos (nesėliškosioje tarmėse): krintančioji priegaidė pakeičiama laužtine resp. \ → ^ (Андронов 1996: 203).

Rickas Derksenas (1996: 50) gretina baltų kalbų pavyzdžius ir priskiria juos cirkumfleksinės metatonijos lytims. Remdamasis K. Būgos surinkta medžiaga, pateikia pavyzdžių iš drustėnų šnektos (I. Cīrulis. *Par drustēniašu izluāksni – Rakstu krājums* XV 51–103), prof. Pēterio Šmito (Schmidt [iš Raunos]) surinktų pavyzdžių – la. dial. *papařde*, Augusto Bilenšteino (Bielenstein 1863–1864; toliau BGr) antrojo tomo – la. dial. *papařde*. Tiesa, aptardamas la. *papařde* kaip senosios akcentinės paradigmos refleksiją, R. Derksenas (1996: 263) pats sau prieštarauja, mat teigia, kad A. Bilenšteino pateikiami pavyzdžiai su kylančiąja priegaide atitinka latvių vidurinėsios tarmės pavyzdžius su krintančiąja priegaide, plg. la. *ruōta* (BGr) : *rūota*. Taigi tie argumentai, kuriais remdamasis R. Derksenas suponuoja senąją baritoninę prolytę, liudija apie silpnosios šaknies egzistavimą, o ne priešingai.

Kita spręstina problema – priešasčių, galėjusių nulemti dvejopo kirčiavimo formų atsiradimą rytų baltų kalbose, nustatymas. Galima atsargiai spėti, kad nagrinėjamas paparčio pavadinimas seniau buvo visai kitos morfologinės struktūros, besibaigęs kitu afiksu, suponavusiu žodžio ap modelį, plg. s. la. *paparda*¹⁰ ‘papartis’ BW 32984, 32399 (ME III 80), su kuria, matyt, sietina minėtų *ē* kamieno latvių kalbos lyčių kilmė, t. y. ryt. balt. **papar(d)tā* > 1) la. *papardā* → la.

papardē (dėl la. *-ā* > *-ē* plg. la. *padēga* > *padege* ‘išdeginta miško vieta’ [ME III 16]); 2) lie. **papartā* → lie. **papartē* > lie. dial. *partē*, plg. s. lie. *drauga* → lie. *draūgē* (Skardžius I 36), s. lie. *garbā* → lie. *garbē*, lie. *tamsā* → lie. dial. *tamsē*, lie. *dainā* → lie. dial. *dainē* (daugiau pavyzdžių žr. Ambrazas 1993: 33t.). Neatmestina galimybė, kad *ē* kamieno formų atsiradimą nulėmė žodžio priskyrimas vadinams su priešdėliu *pa-*: lie. *vařtai*, la. *vārti* ~ lie. *pavartē*, la. *pavārte* (Ambrazas ibd.).

Spėtina, kad priegaidžių skirtumą tarp šių žodžių galima būtų aiškinti skirtinga vyriškosios ir moteriškosios giminės formų daryba, nors jų prolytė viena (dėl jos žr. toliau).

Sprendžiant šią problemą, pravartu remtis leksemos vartojimo pietų žemaičių raseiniškių plote ypatybėmis – Eržvilke (LKŽK), kur užfiksuotas akūtinės ir cirkumfleksinės formų vartojimas, vardažodis skiriasi giminės kategorija (fem./masc.): *papārtis* (fem.) (1) / *papařtis*, *-čio* (masc.), kuri (fem.), matyt, yra didelis archaizmas. Suponuoti tokią darinių porą esant senąją gretybę galima, remiantis tokios pačios darybos pavyzdžių vartojimu slavų kalbose: serb.-kro. *paprat* masc./fem. (Stulićev), *pāprāti* (fem.) (RHS IX 630); serb.-kro. *prāprot* (Vodice, Istra); toponimai su suff. *-j*: *Paprac* (masc.), *Pāprāca* (fem.) (Skok II 602), pastarąją formą galima kildinti iš nomen collectivum lyties **papratīā* (prasl. **tī* > serb.-kro. *ć* [Бейк ван 1957: 109]); baltų ir slavų kalbose abiejų porų reikšmė sutampa.

Remiantis šiais pavyzdžiais galima atsargiai spėti, kad baltų ir slavų prokalbėje egzistavo visų trijų giminių dariniai, kurių reikšmė, matyt, buvo ta pati, t. y. ‘papartis’. Pagrįsti tokią prielaidą gali ir bevardės giminės formos, reflektuojamos kai kuriuose serbų ir kroatų arealo toponimuose: *Paprata* (fem.) (laukas prie Istros) : *Pāprata*, gen. *Pāprati*; *Paprata* (neutr. pl.) (kaimas Krko saloje).

Ši medžiaga labai svarbi, mat leidžia suponuoti buvus dvejoją aptariamoms leksemoms kamieną: sl. **papart-* (masc., neutr.), **paparta* (fem.) (< **papartā* [collect.]) → **paparti-* (fem.), **papartiō-* > **papartiā-* (dėl *iō* kam. → *iā* kam. plačiau žr. PKEŽ II 264).

Akivaizdu, kad skirtingų giminių substantyvų daryba skiriasi tik kamiengaliu. Tai leidžia daryti prielaidą, kad bent jau slavų prokalbėje egzistavo kolektyvinės reikšmės vardažodis **‘paparčiai’* → top. **‘vieta, kur gausu paparčių’*. Panašaus vedinio, matyt, būta ir baltų kalbose: lie. *Paparčiā* (!) upė Kėdainių r. < pralie. **papartiā* (fem. < n. collect.) (kitaip Trautmann 1923: 206), kurios kilmė susijusi su *ī*

kamieno forma **paparti-* (apie tokio modelio egzistavimą baltų kalbose plačiau žr. Szemerényi 1970: 531), t. y. fleksinis formantas *-ā* suponavo metatoninės lyties lie. dial. *papārtis* atsiradimą (kildintinos iš moteriškosios giminės prolytės; LKŽ nurodoma, kad būtent akūtinės formos pavyzdžiai yra moteriškosios giminės).

Šalia **paparti-* (fem.) egzistavo *ō* kamieno lytis **papartiō-* (masc.), kuri dėl kamienų kaitos pradėta kirčiuoti cirkumfleksu, mat žodžio šaknis istoriškai yra silpnoji bazė (plg. serbų ir kroatų kalbų pavyzdžius), plg. top. *Papāřčiai* ~ *Papāřčius* upė Kėdainių r., kuriuos Aleksandras Vanagas (1981: 244) atsargiai sieja su lie. *papařtis*; top. *Papāřčiai* km.; Vdž, Bb, Užl, Brs, *Papāřčiai* Kš (LATŽ 225), dar plg. pr. *Paparthen* 1450 (sembų žemėse) (plg. Gerullis 1922: 237; PKEŽ III 221t.; dar žr. Blažienė 2005: 310t.).

Vadinasi, lietuvių ir latvių kalbose vartojamos akūtinės (latvių – laužtinės, t. y. kilnojamosios paradigmos) formos gali būti ir antrinės, kurių atsiradimą nulėmė kolektyvo formantas **-ā*. Taigi akūtinė forma, K. Būgos nurodoma kaip pirminė¹¹, iš tikrųjų yra labai sena, bet ne ide. prolytės refleksija. Spėtina, kad pastaroji reflektavo silpnąją bazę. Vadinasi, vyriškosios giminės formos priegaidė galėtų būti archajiškesnė. Tai patvirtina ir rytų uteniškių tik antrosios akcentinės paradigmos pavyzdžių (masc.) vartojimas.

Iš fonetinių baltiškųjų pavyzdžių neatitikimų pirmiausia aptartinas šaknies la. *-d-* (la. *papař-d-e*, dial. *papar-d-is* ‘t. p.’, *papar-d-a*, *papar-d-s* [ME III 80]) šalia lie. *-t-* (lie. *papařt-is*) kilmės problema. Dėl latvių pavyzdžių su *-d-* fonetinio panašumo (remiantis fonetinės homonimijos principais) su slavų atitikmenimis buvo suabejota la. *papař(ā)de* baltiška kilme (Brückner 1877: 43), bet tam nepritarė Jānis Endzelīnas (1971: 89t.). A. Brücknerio spėjimas iki šiol sulaukia pritarimo lenkų kalbininkų darbuose. Naujaisiuose lenkų kalbos etimologiniame žodyne teigiama, kad lie. *papařtis* pasiskolintas iš slavų (Bańkowski II 496). Idant būtų išspręsta paveldėtų ar skolintų *paparčio* pavadinimų vartojimo problema baltų kalbose, detalizuotina leksemos morfologinė analizė¹².

Vytautas Mažiulis (PKEŽ III 221), aprašydamas leksemos etimologiją, spėja buvus kažkokį tabu, norint atriboti ‘paparčio žiedo (*Farnblüte*)’ augalą nuo įprasto ‘paparčio’ pavadinimo, plg. la. *paparnīte* (su įterpiniu *-nī-*)¹³. Vis dėlto jis nepaaiškina, kodėl forma su *-d-* tapo dominuojančia, o su *-t-* nunyko¹⁴, nereflektuojama netgi toponimikoje (plg. Blažienė 2005: 310).

K. Būga nesiaiškino tokios priegaidžių kaitos priežasčių, galima atsargiai spėti, kad būtent kolektyvo formantas **ā* (< **aH* [Дегтярев 1994: 30tt.]), ilgainiui sutapęs su moteriškosios giminės fleksiniu formantu *-a*, galėjo nulėmti metatoninių lyčių atsiradimą, t. y. silpnoji bazė galėjo virsti stipriąja. Po to, kai laringalai nunyko, šie formantai dar labiau suartėjo ir ilgainiui sutapo, bet kažkurį laiką dar galėjo būti skiriamas jų darybinis-semantinis motyvuočumas. Susidarius analogiškomis pagal darybą formoms, kada nomina collectiva jau nebuvo tik derivacinė forma, moteriškosios giminės ir kolektyvinė lytis sutapo į vieną kategoriją (morfologinė neutralizacija), bet tik tuomet, kai žodžių reikšmės nebuvo apibrėžtos konkrečiais (juos skiriančiais) integraliaisiais požymiais (plg. Mikulėnienė 2005: 15, 19, 34, 38, 80, ypač 155–156, 160, 197, 203).

11 La. *papařde* (pl. *paparši*), lie. *papārtis* < **po-porātis* (K. Būgos kortelė LKŽK; Būga I 473).

12 K. Būga manė, kad lietuvių žodžio pasiskolinimą iš prarusų **paportb* galima būtų įrodyti tik tuomet, jei būtų užfiksuotas formos lie. **pōpartis* vartojimas (K. Būgos kortelė LKŽK), nors tokia lytis iš tiesų yra žinoma: *popartis* (MLLG II 137 [LKŽK]).

13 Nors V. Mažiulis drąsiai teigia čia esant sufiksą ir kamieno dalį, K. Būga dėl išvestinių formų darybos nebuvo toks tikras: la. *paparkstīte*, *paparkstina*, *paparkstena*, *paparkši*, *papar-škis* (LD 17634), *papar-kste* < **papar-ste* arba **papar-sk-tē* (LKŽK). Galima atsargiai spėti, kad la. dial. *paparksne* ‘papartis’ traktuotina kaip absorbcinė lytis, vestina iš la. dial. *paparks-tī-ņa* ‘t. p.’, plg. la. dial. *paparšiņa* ‘t. p.’ ← la. dial. *papār-k-šiņa* ‘t. p.’ (dėl šių latvių fitonimų dialektinių formų paplitimo žr. Ēdelmane, Ozola 2003: 259t.; morfologinių variantų sąvadą žr. Ēdelmane, Ozola 2007: 114t.). Pastarosios formos radicalinio *-k-* atsiradimas, matyt, sietinas su kontaminacijos veiksmu, nulemtu aptarimo augalo lapų morfologijos resp. liaudies etimologijos veiksmu (plg. le. *paproc* ‘papartis’ reikšmės kildinimą iš sintagmos le. *popru-te lišce* ‘sudraskyti lapai’ [žr. toliau]), t. y. la. *papařde* (pl. *paparši*) ↔ subst. la. *škīšana* ‘lapų skynimas, nuėmimas, (nu)draskymas; kirtavietė, (derliaus) nuėmimas’, *škīnims* ‘t. p.’ ← verb. la. *škīt* ‘(nu)skinti, nuplėšti, (nu)draskyti’ (ME IV 50). Vadinasi, la. (pl.) *paparši* + la. *škīšana* → (partityvinis kompozitas-kontaminantas) **papar(š)-škī-ša-na* > 1. la. dial. *paparški* / *papārški*; 2. (su *-šk-* > *-kš-* dėl metatezės) la. dial. *papārkiņa* → la. dial. *paparšiņa* ir kt. Taigi galima atsargiai spėti, kad la. dial. *paparnīte* reflektuoja ne įterpinį *-nī-*, kaip teigia V. Mažiulis, bet absorbcinę lytį: la. dial. *paparksne* + suff. (dem.) *-īt-* > **papar-ks-nīte* → 1. la. dial. *paparnīte*; 2. la. dial. *paparkste* (< **paparks-nī-te*). Absorbcinių lyčių egzistavimą galima argumentuoti ir la. **paparsnis* ‘papartis’ (↔ la. [dem.; pl. acc.] *paparsnišus* [EH II 162]) < **papar-k-snis* ‘t. p.’ (← **paparkstinis*, plg. la. dial. *paparkstiņa* ‘t. p.’), plg. la. dial. *paparksne* ‘t. p.’.

14 Latvių kalbos pavyzdys su šakniniu *-t-* užfiksuotas K. Būgos kortelėje (LKŽK): ryt. la. *paports* ‘papartis’, nors pastarąjį Adalbertas Bezenbergeris (1885: 403) linkęs vesti iš sufiksinių vedinio la. *paparks*.

Šią problemą bandė spręsti ir K. Karulis (LEV II 18), – *-t/-d-* įvairavimą rytų baltų kalbose mėginęs aiškinti disimiliacija, tačiau spėjimas nėra pagrįstas panašaus kitimo pavyzdžiais, todėl tokiu aiškinimu patikėti labai sunku.

Šį neatitikimą galima būtų aiškinti kaip latvių kalbos dialektinę tam tikro arealo ypatybę, vėliau paplitusią ir kitose šnektose, jei turėsime omeny gana ženklų latvių kalbos priebalsių kitimą po rytų baltų prokalbės skilimo, tačiau daug platesnis šio reiškinių paplitimo lingvistinis arealas (jis būdingas ne tik baltų kalbų ‘paparčio’ fitonimams) suponuoja tokios hipotezės nepagrįstumą: slovak. *paprad* ‘papartis’, če. *paprad/kaprad* ‘t. p.’ (Brückner 1957: 395; Eckert 1971: 15), slov. *paprad* (masc.), *-de* (fem.) ‘t. p.’ (SSJ III 24). Vaclavas Machekas (1957: 192; 1971: 241), norėdamas pagrįsti tokią kaitą čekų kalboje, mėgina rekonstruoti abiejų konsonantinių variantų formas, tačiau pažymi, kad tolimesnė jų daryba ir kilmė nėra aiški: če. *kapradi*, s. če. *kapratie*, slov. *paprad* < **por**d*/t/n. Forma su šakniniu *-d-* vartojama serbų ir kroatų dialektuose: *paprád* (Madžari), kurio *-d* Petaras Skokas kildina iš *-t*, nepateikdamas jokių argumentų, tik nurodo če. *kapradi* (Skok II 602).

Sunku patikėti, kad tokį žymų šaknies konsonantizmo neatitikimą galima būtų aiškinti asimiliacija ar tabu. Dėmesys atkreiptinas ir į akūtinę serb.-kro. dial. *paprád*¹⁵, kurios atitrauktinis akūtas suponuoja izoliacinį lyties statusą šalia kitų tame pačiame areale vartojamų silpnosios šaknies formų: serb.-kro. *pàprâti* (fem.), le. *paproc* (fem.); serb.-kro. *paprat* masc./fem. (Stuličev); top. *Paprat* (masc.; gyvenvietė Dalmatijoje), *Pàprâti* (pl.; kaimas Juodkalnijoje) (RHS IX 630)¹⁶. Šį dialektizmą nesudėtinga interpretuoti pagal tam tikrą priegaidės neutralizaciją kai kuriuose serbų dialektuose, kuriuose senasis cirkumfleksas pakeičiamas neoakūtu (Ивић 1994: 28). Taigi šios lyties akūtas gali būti antrinis.

Minėtina, kad *-t-* virtimas į *-d-* kitose ide. leksemose, reiškiančiose ‘papartį’, nulemtas tik toms kalboms būdingų fonetinių pakitimų: bret. *raden* (*-d-* < **-t-*) (Matasović 2009: 139), t. y. šis *-d-* nėra etimologinis. Akcentuotina, kad nė vienos, su lie. *papařtis* ‘filix’ siejamos, ide. kalbos ‘papartį’ reiškiančios leksemos darybinė analizė nėra atlikta iki galo. Deja, naujausiuose lietuvių kalbos žodžių darybos veikaluose šis žodis apskritai neanalizuojamas (plg. Ambrazas 1993, 2000, 2011), todėl sunkiai paaiškinamas ir baltų kalbų skirtingų akcentinių modelių vartojimas, kurių tik vienas atitinka slavų kalbose vartojamą cirkumfleksinės šaknies darinį. Neaiškios ir skirtingo šaknies konsonantizmo priežastys. Taip pat visiškai nežinoma semantinė šių vardažodžių raida, plg. liaudies etimologizavimams priskirtiną le. *paproc* ‘papartis’ reikšmės kildinimą iš *poprute lišce* (Bańkowski II 496), t. y. ‘sudraskyti ar suplėšyti lapai’.

Nagrinėjimo pradžioje minėta, kad daiktavardžio pradžios *pa-* kilmė aiškinama reduplikacija (plg. Endzelynas 1957: 62; Skardžius I 23t.): lie. *papartis* / *papařtis* resp. la. *papařde* / *papařde* lyginamas su lie. *kakarìnė* ‘gerklė, Schlund’ (Būga I 342), t. y. suponuojama onomatopėjinė reduplikacija (lie. *kakarìnė* ← gaidžio giedojimą pa-

mėgdžiojantys garsai), tačiau didžiulis lyginamų leksemų chronologinio bei semantinio faktorių neatitikimas verčia abejoti tokio lyginimo pagrįstumu.

Be to, remiantis reduplikacijos hipoteze, būtų sunku paaiškinti skirtingą reduplikanto ir reduplikuojamosios dalies balsių kokybę resp. kiekybę slavų kalbose. Pirmiausia balsiai skiriasi savo kiekybe: *pa-* < **pō-*, *-prat* < **pōr-* (apie tokią kaitą plačiau žr. Чекмонас 1988: 158; tai prieštarauja reduplikacijos principui, kad pakartoto skiemens balsis yra trumpas [plačiau žr. ИЯ 219tt.; Smoczyński 2001: 336]): bažn. sl. *páporotb* ‘papartis’, serb.-kro. *pàprôt* ‘t. p.’, le. *paproc* ‘t. p.’ (su *-or-* > *-ro* ← prasl. *paportb [Būga I 473]). Dėl serbų ir kroatų akūtinės žodžio pradžios abejoti neverta, plg. serb.-kro. dial. *páprut* (masc.) (Jabrešić) (Skok II 602). Galima būtų šį ilgumą sieti su serb. *nānpāð*, taip suponuojant akūtiškumą dėl ilgojo šaknies balsio *-ā-*, kuris, remiantis tokia logika, taip pat turėtų būti akūtinis. Vis dėlto tuomet reikėtų paaiškinti serb.-kro. *pàprôt* šaknies cirkumfleksinę priegaidę, kuri turėtų atsispindėti ir reduplikante. Paneigti tokį spėjimą galima, remiantis serb.-kro. *pàprâti* (fem.), turinčiu šaknyje cirkumfleksą (!). Gali būti, kad ši forma daug archajiškesnė, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Nereikėtų pamiršti, kad slavų kalbose šalia moteriškosios giminės paparčio pavadinimo vartojamas ir vyriškosios giminės atitikmuo: slov. *paprad* (masc.), *-de* (fem.) ‘papartis’ (SSJ III 24) < *pōr[d/t/n] (Machek 1957: 192).

Slavų kalbose pasitaikantys abiejų giminių variantai suponuoja prielaidą apie adjektyvinę šių vardažodžių kilmę (žr. toliau). Vadinasi, šaknies variantiškumo priežasčių vertėtų ieškoti būdvardžių daryboje. Yra žinoma, kad serbų dialektuose dažnai susiejami abiejų lyčių būdvardžiai į vieną morfologiškai tapačią formą (serb.-kro. *paprat* masc./fem. Stuličev [RHS IX 630]), kurie išlaiko fonologinį šaknies struktūros statusą: serb.-kro. *mlāð*, *mlāða*, *mladô* (Ивић 1994: 28). Todėl spėtina, kad paparčio pavadinimo lengvosios bazės atsiradimas serbų kalboje yra atsiradęs pagal šį modelį, t. y. serb.-kro. *-prôt-* (masc.), *-prāt-* (fem.). Abiejų šių formų priegaidė ta pati – cirkumfleksas, nes moteriškosios giminės sunkioji bazė yra antrinio ilgumo dėl prasl. **-ōr-* > **-rā-* (plg. Хабыраев 1974: 131): *pàprôt* (Vodice, Istra), serb.-kro. *pàprâti* (fem.). Vadinasi, šaknies ilgumas nėra patikimas argumentas suponuoti akūtinį prefiksą (!), plg. prasl. prolytės rekonstrukcijos mėginimus: balt.-sl. **paparti-* ↔ prasl. **paporti-* / *papordi-* (Горячева 1989: 154; Eckert 1971: 15) < **praty-* ‘papartis’, suponuojantys akūtinę šaknį (prasl. *-or-* > *ra* [akūtinis], žr. Вейк ван 1957: 85), tačiau to nepatvirtina slavų pavyzdžiai, mat slovak. *paprad* ‘papartis’, če. *paprad* / *kaprad* ‘t. p.’ *-ra-* gali būti ir cirkumfleksinis *-ro-* (plg. Вейк ван 1957: 88), t. y. rekonstruotina cirkumfleksinė *protb, plg. serb.-kro. *pà-prôt*.

Taigi dėl serb.-kro. *pàprôt* ‘papartis’ žodžio pradžioje esančio akūto reduplikacijos hipotezė sunkiai įmanoma, jei remiamasi jau minėtu morfologiniu dėsningumu: reduplikantas atliepia reduplikuojamąją žodžio dalį, nekeisdamas pastarosios fonologinio statuso (Бенвенист 1955: 44), t. y. cirkumfleksinė šaknis negali reflektuoti akū-

15 Priebalsis *r* perkeliamas į kitą skiemenį: *paprot* (Juodkalnija, Istra) = *páprut* (masc.) (Jabrešić), su sufiksiniu formantu *paprutan* = *praputan*, top. *Praputnik* (su *-ik-*), *prèput* (Krašić, čakavių). Slov. *prapot* ~ *praport*, skiemuo *-pra-* susiformavo veikiant likvidžiai metatezei, plg. le. *paproc* (SJP IV 48t.: le. *paparć*, *parpac*, *parparć*) ir s. ru. *paporotb*. Serb.-kro. *pràprot* (Vodice, Istra) reflektuoja inovacinį pirmąjį skiemenį. Pasak P. Skoko, du *C r-r* praslavų prokalbėje buvo disimiliuojami, todėl tai nėra senas dalykas. *papratb > serb.-kro. *pàprat*. *p-p* > *k-p* (disimiliacija): *kapradi* < *papradi (Skok II 602): **paprat-* > **paprat-*, plg. bulg. *nānpm*, serb.-kro. *nānpam*, slov. *praprot* < *paprat, če. *kaprad* < *paprat, slov. *paprad*, au. luž. *paproš* : *papruš* (dar žr. Преображенский II 15t.; Фасмер III 202; Черных II 4; ЕСУМ IV 285).

16 Šios šaknies toponimų galima rasti daugelyje slaviškųjų žemių, plg. le. top. *Paprotna* (XIV a.) < *pa-portb* (fem.) < *po-por-ti ‘papartis’, top. *Papartno* (XII–XIV a.) su pridėtu *-r-* vietoj *Papartno* < *paportbno (Bańkowski II 496); serb.-kro. top. *Papratni*, *Prapatno*, *Prapatnica*, *Paprac* (masc.), *Pàpraća* (fem.), *Prapašnica* (šn < čn), *Papraćani* (Skok II 602).

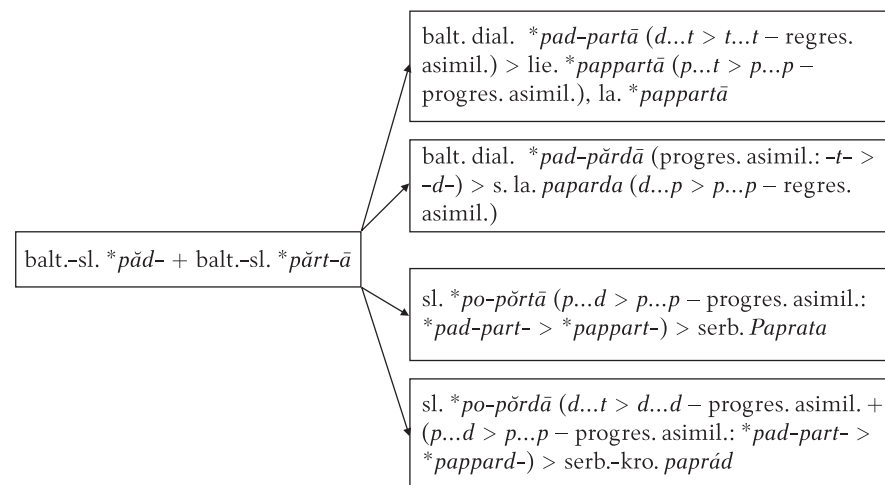
tinio reduplikanto. Gerai žinomas faktas, kad slavų kalboms nėra būdingas neoakūtas vietoj senojo cirkumflekso (kaita toje pačioje pozicijoje), t. y. jis nesuponuoja akūtinės metatonijos (Stang 1966a: 21), nebent spėtųme žodžio pradžios *pa-* esant ne reduplikantą, o prefiksą – tik taip galėtume paaiškinti akūtinio sando egzistavimą šalia cirkumfleksinės šaknies (plg. Булатова 1975: 12), tačiau tuomet kiltų problemų, aiškinant tokio darinio semantinę raidą. Lietuvių kalboje priešdėlis *pa-* gali turėti panašią į prielinksnio *po* reikšmę ‘po kuo’. Dažniausiai tokia konotacija būdinga veiksmožodžiams, reiškiantiems judėjimą, o kai sakinio semantinė struktūra susideda iš predikato ir trijų aktantų – agento, patiento ir direktyvo, veiksmožodžiai su šiuo priešdėliu reiškia silpną (arba stiprų) intensyvumą (Sakalauskiene 1995: 123)¹⁷.

Tikėtina, kad tai susiję ir su minėtos leksemos priskyrimu prefiksinių vedinių darybiniam modeliui. Tokį spėjimą galima argumentuoti lietuvių kalbos faktais: *popartis* (MLLG II 137), plg. lie. *povydas* ‘pavydas’ (lie. *po-* ~ prasl. *pa-* < *pō-* < ide. **pō* [Skok II 583]). Vadinasi, problemą galima lengvai išspręsti, pasitelkiant prefikso *pa-* < sl. **po-* akcentinių kitimų dėsnį, reflektuojamus serbų ir kroatų kalbų dialektinėje zonoje, kurioje vartojami adv. serb.-kro. *pā* ‘vėl; iš naujo; toliau; po to; iki’ ~ praef. *pā* gali būti kito fonologinio statuso – kro. *pā* (Skok II 541). Skirtingos balsių kokybės priešdėliai siejami neatsitiktinai, mat yra žinoma, kad slavų praef. *pa-* pakito į *po-*, kaip le. *paproc*, ru. *paporotb* (Skok II 602).

Taigi nepaisant priešdėlio (remiantis ne reduplikacine, o priešdėline *pa-* kilmės teorija) priegaidės kilmės, skirtinga vardažodžio dėmenų akcentuacija suponuoja jį esant sudarytą iš atskirų savarankiškų dėmenų. Panašios darybos, bet kitų leksinių semantinių grupių pavyzdžių ypač gausu slavų kalbose (Kregždys 2006: 137): prasl. **podъgьrdlica*, *-ača* ‘apatinė jungo dalis’ [? < **inagis*, tvirtinamas kaklo apačioje – R. K.] > serb.-kro. *пòдгрьлѧча*, *пòдгрьлау*; prasl. **po(dь)lazьnikь*, **po(dь)lazь* ‘pirmasis svečias (per Kalėdas ar Naujuosius metus) [? pirmasis, kuris žengė ant grindų – R. K.]; kalėdinės arba naujametės apeigos; apeiginis objektas (eglės šakelė, pyragas)’ > serb.-kro. *пòлазник*, *пòлажāj* (Гиндин, Калужская 1991: 31) < (?) **pōd-* + *ložit-* ‘tai, kas dedama ant

namų grindų’; prasl. **po(dь)progь* (bulg. *nonpъz*, slov. *podprôg* (!!!) ‘pavarža’, če. *popruh*, le. *poprag*; prasl. **podvolka* ir kt. [Барбот 1984: 96]; serb. *pòdbradak* (gen. *-tka*) ‘smakro apačia’ < **podъbrada* ir dar gausybė kitų dūrinių su prasl. *podъ* [Skok I 195])¹⁸.

Todėl lie. dial. *pāpartis*¹⁹ hipotetiškai gali būti traktuojamas kaip dviejų leksemų atematinis kompozitas²⁰:

1 schema. Fitonimo *papartis* rekonstrukcija

balt.-sl. **pād-* ‘pagrindas; tai, kas yra po kojom (dirva ↔ žemė)’ (< ide. **pōd-* ‘koja; kojos padas; pagrindas’ → lie. *pādas* ‘grendymas’ Žž (LKA I 53); ‘žemė’ Guostagalys (LKA I 43), ‘sutrypta ganykla’ Ds, Dgl (LKŽK [panaši reikšmė pateikiama ir Petro Vileišio: *padas* ‘lauko dirva’ – *Trys pam. gasp.* 1894: 50 (LKŽK)]) ir kt.; la. *pads* ‘plūktos grindys’²¹, la. dial. *pads* ~ *pos* ‘molinė asla’ ir beveik visose latgališkosiose šnektose bei kai kuriose sėliškosiose šnektose (Reķēna 1975: 146, 578; dar žr. LVDA 138); s. sl. *pòdъ* (= lie. *pādas*) ir s. sl. *pod*; *podà* (→ serb.-kro. (čak.) *pòd*, *podà* ‘(kambario) grindys; aukštas’, ru. dial. *nòd* [Дыбо, Иллич-Свитыч 1963: 75, 79], serb.-kro. *pòd*, *pòda* [Иллич-Свитыч 1963: 124t.], au. luž. *póda* ‘dirvožemis, pagrindas’, ru. *nod* ‘asla; krosnies padas; pagrindas; grindys; dugnas; apačia’, blr. *nod* ‘apatinė dalis; kalvos papėdė’ ~ s. sl. *podъ* ‘dirva’ [Meйe 1951: 399])²² +

17 Plg. LKŽ (IX 1): I. veiksmožodžių vediniai su juo žymi: 1) veiksmo kryptį: *po kuo nors pakišti*; 2) veiksmo galą: *padaryti*; 3) tam tikrą laiką (trumpai) trunkantį veiksmą: *pakalbėti*; 4) veiksmo mažybę: *padirbėti*; 5) galėjimą, pajėgimą ką atlikti: *paeiti*; 6) prastą veiksmo atlikimą: *pailginti*; 7) individualios reikšmės veiksmą: *pagauti*, *pakakti*; II. daiktavardžių vediniai su juo žymi: 1) vietą, esančią po kuo ar šalia ko: *palovis*, *pastogė*; 2) daiktą, esantį po kuo ar šalia ko: *pakojis*, *pagalvis*; 3) apytikrį laiką: *paakarys*, *parytus*; III. daiktavardžių, kilusių iš veiksmožodžių, vediniuose: *padėtis*, *patatas*, *pačiūžos*, *pasėlis*; IV. būdvardžių vediniuose: *parankus*; V. prieveiksmių, kilusių iš vardažodžių, vediniuose: *palengva*.

Dar plg. praep. lie. *pō* (LKŽ X 382tt.): I. vietos ir krypties santykiams žymėti: 1) su instr. rodant padėtį ar veiksmą apačioje, žemiau ko: *po suolu*; 2) su instr. šalia, ties, prie: *po langu*; 3) su instr. pāskui: *Vinciukas kviečius pjauna, o Levutė po dalge ima* Pc; 4) su acc. veiksmo paplitimo vietą rodant: *Nebėginėk po kiemą* Grž; 5) su instr. krypties santykius reiškiant: *Atsisėdai man ne po ta ranka* Ds; 6) (dial.) su dat. ‘iki’: *Žolė po juostai* Sv; 7) (dial.) su gen. ‘ant’: *Nestovėk mun po tako* Sd; 8) su gen. ‘be, išskyrus’: *Po tavęs man niekas ne(be)miela* Ndž; II. laiko santykiams reikšti; III. nuoseklumo santykiams reikšti: *pāskui*; IV. kiekio, būdo, priežasties santykiams reikšti.

18 Vaclavas Machekas (1966: 93tt.), remdamasis diachroninės analizės metodika, išnagrinėjo vedinius su lie. *pa-*, bet šių pavyzdžių neaptarė.

19 B. Stundžia (1995: 109; ten pat žr. lit.) yra pastebėjęs, kad bendrinėje lietuvių kalboje pastovų pirmojo dėmens kirtį linkę gauti tiesioginės ar retai perkeltinės metaforinės reikšmės žodžiai, beveik išimtinai daiktavardžiai, ir kilnojamas antrojo dėmens kirtis (2 ap) būdingas perkeltinės metoniminės reikšmės dūriniams.

20 Pastaruoju metu pasirodo vis daugiau darbų, kuriuose kritiškai vertinama determinatyvinių arba endocentrinų (= skr. *tatpuruša*) kompozitų periodizacija, abejojama tokių darinų egzistavimu ide. prokalbėje, mat jų beveik nėra užfiksuota Mikėnų laikotarpio graikų kalboje, o reliktinius pavyzdžius kitose ide. kalbose dažnai galima įvardyti tiesiog dviejų žodžių sugretinimu [„juxtaposition“] (Clackson 2002: 166, taip pat žr. lit.; panašias mintis apie senovės slavų kalbų dūrinius žr. Хабыраев 1974: 206t.; Meйe 1951: 300tt.).

1999 m. Kembridžo universitete surengtoje vardažodinių kompozitų problematikai skirtoje konferencijoje vienas pranešimas buvo skirtas ir baltų kalbų sudurtinių žodžių tematikai (žr. Larsson 2002). Konferencijoje dar kartą pabrėžta dūrinių analizės svarba indoeuropiečių kalbų fonologiniams kitimams nustatyti. Ši problematika plačiai apžvelgta Jenso Elmegardo Rasmusseno (2002: 331tt.) pranešime. Džiugu, kad Helena Larsson (2003) vėlesniuose savo rašiniuose analizuoja prūsų kalbos dūrinių struktūrinės ypatybės, šie tyrimai toliau plėtojami Lietuvoje (žr. Lašinytė 2007).

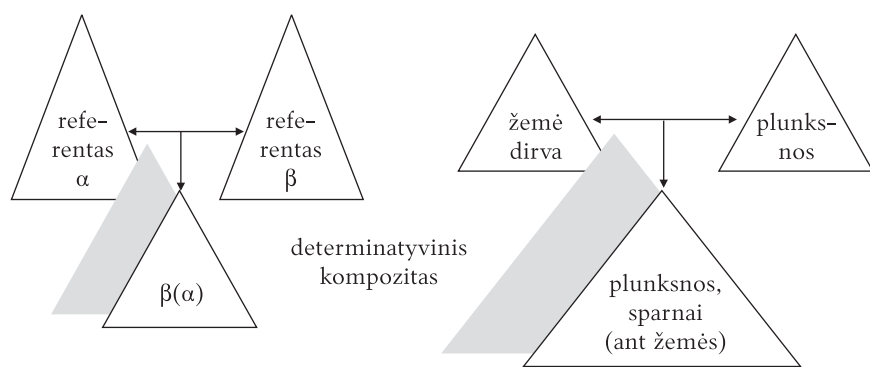
21 Šiam žodžių lizdai priskirtini ir la. *pada* ‘žemai esanti vieta lauko viduryje, kur negalima arti’, la. *pade* ‘žole apaugusi vieta miške [= ‘properša’ – R. K.]; miškus skiriant ganykla; nedidelis tvenkinys; lietaus vandeniui apsemta dirva (arimas)’ (ME III 16), kurie nepamatuotai priskiriami skolinims, plg. finų *padu* ‘žema vieta; žemuma’ (Raģe 1986: 62) – akivaizdi darybinė ir semantinė sąsaja su slavų kalbų pavyzdžiais verčia suabejoti skolinio buvimu latvių, o ne priešingai – suomių kalboje.

22 Skolinys iš slavų kalbų vartojamas rumunų kalboje: *pod* ‘tiltas; žemė, dirva; grindys’ ~ lie. *pādas* ‘koja’ < ide. **ped-* / *pod-* ‘koja’ (Skok II 693).

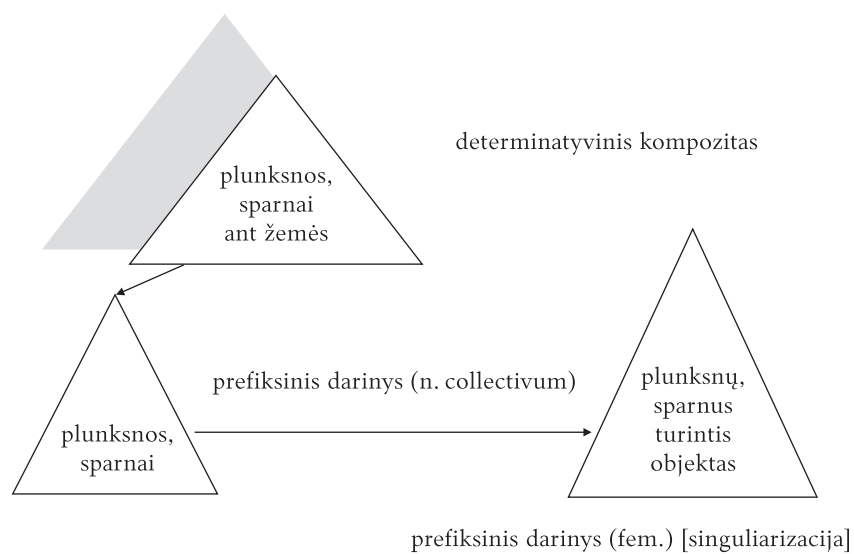
Visos šios hipotezės labai svarbios ir rekonstruojant indoeuropietiškąją prolytę, mat dėl neaiškaus priegaidžių statuso paparčio pavadinimuose imta rekonstruoti stipriosios bazės šaknį: R. Derksenas (1996: 79), remdamasis Peterio Schrijverio (1995: 382) nauja vid. air. *raith* ‘papartis’ < *prHti etimologija (iki šiol kildinama iš **prati-*, plg. Pedersen ibd.; dar žr. Matasović 2009: 139), rekonstruoja šaknį su laringalu, t. y. (ir dėl latvių laužtinės priegaidės) pirmenybę teikia lie. *papārtis*. Itin abejotiną rekonstrukciją pateikia Julius Pokorny (IEW 850): lie. *papārtis* < ide. **po-port-iō-* (silpnosios bazės! – R. K.).

Naujos *paparčio* kilmės hipotezės pagrindžiamumui itin svarbūs panašios morfologinės struktūros augalo pavadinimo pavyzdžių egzistavimas. Toks darybinis modelis būdingas slavų kalbų saulėgrąžos pavadinimams: ru. *подсолнух*, *-xa* ‘saulėgrąža (*Helianthus annuus*)’ (Даль III 205), suponuojantis designatą ‘saulutė ant žemės (pagrindo)’: sl. **pōd-* ‘dirva’ + **sulnuko-* ‘saulutė’. Todėl galima suponuoti kažkada buvus tokį darybinį determinatyvinių kompozitų modelį:

2 schema. Balt.-sl. **pād-* + balt.-sl. *pārt-ā determinatyvinio kompozito modelis

Ilgainiui, nykstant morfologinėms kompozito sandų formaliosioms riboms (asimiliaciniai procesai ir kt., žr. toliau), žodis priskirtas prefiksiniams dariniams.

3 schema. Balt.-sl. **pād-* + balt.-sl. *pārt-ā kompozitinio darinio singularizacija

Slavų kalbų dūrinio akcentinė paradigma yra a (plg. ukr. *nánopomь* ‘papartis’ [Trautmann 1923: 206]). Jos kilmė aptartina detaliau²⁹: *-prôt* < *prôt < *prôtīā (*-ā < *-ā akūtinio [fleksinio formanto pasikeitimas būdingas serbų ir kroatų kalboms]) < prasl. *pōrtīā (plg. Дыбо 2000: 34), sietino su serb.-kro. (senuosiuose raštuose) *pèriti*, *pèrim* ‘skraidyti, lakioti’ ~ serb.-kro. *nèpo*, *nèpa* ir serb.-kro. (dial., senuosiuose raštuose) *però*, (pl.) *pèrā*, *però*, (pl.) *pèra*, (gen. pl.) *pēr* (b ap) (plačiau žr. Булатова 1975: 92). Tokį akcentinės paradigmos modelį galėjo nulemti šiai kalbai būdingas kirčio atitraukimas iš sutrumpėjusios galūnės į šaknį (plg. ru. *мова́* ‘žolė’ ↔ serb.-kro. *tráva* ‘t. p.’ [neoa-kūto pavyzdys]) (Stang 1966a: 40) dėl jau minėtos semantinės leksemos struktūrinės kaitos, suponuotos aiškių dūrinio morfologinių ribų išnykimo. Spėjama, kad tam įtakos galėjo turėti ir analogijos veiksnys, plg. praef. sl. **pā-* (PKEŽ III 221).

Toks pat akcentinis modelis turėtų egzistuoti ir lietuvių kalboje. Todėl galima spėti, kad lie. dial. *pāpartis* yra archajiška lytis.

Detali Vladimiro Dybo atlikta vedinių su konfiksiu praef. *pa-* ir fleksinio *-i(y)s* (lie. *papārtis*, matyt, anksti suvoktas kaip minėto konfikso vedinys, o ne dūrinys) analizė rodo, kad tokiems galėtume priskirti tik lie. *papartys* (3^b ap [Būga II 412]; 4 ap [DrskŽ 224], dar plg. lie. top. *Paparčiaiā* [Būga I 229]), suponuojantis tik priklausymą kilnojamajai ap (priskirtinas sudėtinių cirkumfleksinių [mobili akcentinė paradigma] šaknų vedinių klasei [Дыбо 1981: 77]). Aptariamo lie. *papārtis* nepriklausymą šio konfikso vedinių grupei galima argumentuoti leksemos kirčiuote (2), nebūdinga tokiems derivatams, o 1 prabalt. ap tokios struktūros šaknų vediniams (taip minėtas leksemas reikėtų traktuoti, remiantis R. Derkseno spėjimu [R + S]) apskritai nebūdinga akcentinės paradigmos kaita (Дыбо 1981: 75t.).

Remiantis tokia lie. *papārtis* etimologija galima reinterpretuoti V. Mažiulio (plg. PKEŽ III 221t.) pateiktą žodžio semantinės raidos aiškinimą: balt.-sl. **paparti-* ‘papartis’ ← *‘tai, kas judantis plasnojančiai (panašiai kaip sparnas)’ į *‘plunksnos, sparnai ant žemės (pagrindo)’³⁰.

Nagrinėjimo pradžioje buvo minėta, kad LKŽ lie. *papārtis* apibūdinamas monosemiškai. Pabrėžtina, kad nagrinėjamos leksemos denotatas sutampa su konotatu ‘augalas’. Tačiau, kad būtų detalizuota žodžio konotacinė vertė, atskirai aptartini bendrašakniai vediniai, kurie taip pat yra labai negausūs: lie. dial. *paparténas*, *-é* ‘Paparčių gyventojas’ Ppr, *papartýnas*, *-no*, *-naī* ‘vieta, kur gausiai auga paparčiai’ Lš. Panašiai apibūdinami ir latvių kalbos vediniai, kurių vartojama daugiau nei lietuviškųjų: la. *paperkstīte*, *paparkstina*, *paparkštēna*, *paparkši*, *paparkšis* ‘papartis’ ir kt. (K. Būgos kortelė [LKŽK]; Ēdelmane, Ozola 2007: 114t.). Remiantis šių pavyzdžių semantinio ekstensionalo struktūra, galima suponuoti teiginį, kad baltų arealinėje zonoje paparčio pavadinimas yra monoseminis. Referentas yra augalo pavadinimas.

Šis teiginys argumentuotinas ir VDU tekстыne³¹ surinktais dabartinės vartosenos pavyzdžiais, patvirtinančiais ir patikslinančiais LKŽ pateikiamos sememos ‘sporinis, dideliais karpytais lapais augalas (*Dryopteris*)’ konotacinę vertę: *Kelminis papartis – daugiametis, papartinių šeimoms augalas, turintis trumpą, storą šakniastiebį, sporinis augalas; [...]* *papartis, kuris augdamas gamtoje užaugina beveik metro ilgio plačius šviesios žalios spalvos lapus su tamsia gysla per vidurį.*

29 Senovės indų (vedų) *tatpuruša* tipo dūriniai dažniausiai kirčiuojami antrajame sande (Елизаренкова 1982: 180, 1987: 149), o pirmajame sande visada kirčiuojami tik *bahurīhi* tipo dūriniai (Барроу 1976: 202).

30 Referentų ‘kūno dalies pavadinimo’ ir ‘papartis’ reikšminę sąsają nustatė T. Gorjačeva (Горячева 1989: 153), plg. ru. *напороть* ‘papartis’, *напороток* ‘t. p.’, *напоротку* ‘t. p. (*plurale tantum*)’, kurie rusų kalbos dialektuose gali reikšti: ‘mažasis sparnelis = antroji sparno dalis; alkūnėlė, du kaulai tarp peties ir plaštakos; plėvė tarp vandens paukščių pirštų’; Jaroslavlio dialektinėje zonoje subst. *напоротку* ‘pažastys (*plurale tantum*)’.

31 Prieiga internetu: <http://donelaitis.vdu.lt>.

Ši semema visiškai atitinka LKŽ nurodomą reikšmę: *Papartis* – ypač populiarius kambarinis augalas. Tai nėra nauja reikšmė, kadangi paparčiai namuose auginami iš seno, tačiau ji nėra nurodoma LKŽ.

Antroponimo vartojimo faktas LKŽ nėra išskiriamas: *Mokyklos direktorius Stasys Papartis įsitikinęs, kad šiuolaikiniam mokytojui yra būtina mokėti dirbti kompiuteriu ir mokėti nors vieną užsienio kalbą; Rezultatą sušvelnino Robertas Papartis.*

Apeiginio augalo pavadinimas LKŽ taip pat nėra išskirtas: „*Pagal padavimą papartis pražysta Joninių naktį lygiai dvyliktą valandą*“; *Paparčio žiedas siejasi ir su požemio pasaulio jėgomis. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog papartis pražysta lygiai vidurnaktį, kada suaktyvėja ano pasaulio jėgos; [...] papartis žydi „tik ten, kur žmogaus niekados nėra būta, taigi jį ir surasti, ir paimti labai sunku, nes jį saugojančios nelabos dvasios*“.

Apibendrinant, galima teigti, kad lietuvių kalbos paparčio eksten-sionalą sudaro šios sememos: 1) sporinis papartinių šeimos augalas; 2) populiarius kambarinis augalas; 3) Joninių naktį pražystantis mito-loginis augalas.

Taigi lietuvių kalboje vartojamos sąvokos ‘papartis’ integralioji seme-ma gali būti nusakoma kaip ‘sporinis augalas, auginamas ir namuose’.

Nustatant latvių paparčio integraliąją reikšmę, pasitelktini tautosakos rinkiniai. Pirmoji konotacinė semema, kaip ir lietuvių, yra ‘spo-rinis augalas; Filix’ – ji įvardytina hiperonimo terminu, o papildoma jos semantinė asociacija yra ‘maisto produktas bado metu’, suponuojantis reikšmę ‘valgomas = nenuodingas augalas’: [ps] *No bada ļaudis dažreiz esot ēduši kaltētas papardes, sūnu, skostas, gobu mizas un citas līdzīgas lietas* ‘Gindamiesi nuo bado, žmonės dažnai valgydavo džio-vintus paparčius, samanas, asiūklius, vinkšnų luobą ir kitus panašius dalykus’ (J. Rubenis Ērgļos. *Laužu dzīve senos laikos*)³².

Kitos asociatyvinės reikšmės atsiradimas sietinas su gydymu (as-karidžių ir kaspinočių varymu iš žmogaus organizmo): [ptr] 22259. *Jāņa naktī jārok papardes sakne, kuŗu lieto pret cērmēm un īpaši pret bantes tārpu* ‘Joninių naktį reikia iškasti paparčio šaknį, kuri vartojama nuo kirminų ir ypač nuo kaspinočių’ (P. J., Jaunlaicene). Ji susijusi su ‘juodojo paparčio’ konotatu ‘vaistai nuo gyvatės nuodų’ (žr. toliau). Šis reikšminis integralumas atskirai svarstytinas etnologų, mat gyvatės mirtino įkandimo mitologema sietina, matyt, su chtoniškojo pa-saulio būtybių veikimu (dėmesys atkreiptinas į neatsitiktinį kirminų ir gyvatės išvaizdos panašumą), kurio antgamtinį poveikį suponuoja žmogui gerovę, turtus ir išmintį teikiančio „žydinčio paparčio (ura-nistinės dievybės atributo – sparno; plačiau žr. Kregždys 2008: 99) preparatų“ galia (šviesą skleidžiantys žiedai)³³: [ptr] 25131. *Jāņu nak-ti ap pašu pusnakti zied papardes ar spožiem zeltītiem ziedīņiem [...]*; [ps] [...] *pašā Jāņu pusnaktī visas ceru papardes ziedējušas tādiem ziediem, kā uguns dzirksteles* ‘Joninių vidurnaktį paparčiai žydi žėrinčiais aukso žiedais’ (Papardes, I. Maksims ar skolotāju J. Pelēko Āraišos LP, VII, I, 1275, 2. Augi).

Atskirai minėtina ekstralingvistinė (tolimoji) semema ‘higienos priemonė’: 22260. *No papardēm senāk esot ziepes vārījuši* ‘Anksčiau iš paparčių muilą virdavo’ (K. Jansons, Vijciems).

Folkloro rinkiniuose, be jokios abejonės, dažnai vartojama hiponiminė semema yra ‘žydintis Joninių naktį papartis’: [dn] *Vysas nak-tis skaistas naktis, | Jõņu nakte vysskaistoka: | Tad zidēja papardeite | Zelteitimi zidenimi* ‘Visos naktys – gražios naktys, | Joninių naktis –

pati gražiausia: | Tuomet žydi papartėlis | aukso žiedeliais’ (14843); [ptr]: 22253. *Jāņa vakarā vajaga iet uz mežu un iegulties papardēs. Pusnaktī papardes sāks ziedēt ar zelta ziediem un tūliņ arī parādīsies visādi zvēri* ‘Joninių vakarą reikia eiti miškan ir atsigulti prie paparčio. Vidurnaktį paparčiai pradeda žydėti aukso žiedais ir tuojau pat pa-sirodo visokiausi gyvūnai’ (F. Brīvzemnieks, 1881. VI, 207).

Remiantis kai kuriais prietarų pavyzdžiais, galima suponuoti ‘juo-dojo paparčio’ konotatą, atitinkantį asociatyvinę ‘žydinčio paparčio’ reikšmę. Ši semema gali būti vienas argumentų suabejoti aukščiau minėta V. Mažiulio tabu teorija, mat stebuklingųjų galių turinčiam augalui yra suteikiamas hiponiminis diferencinis požymis ‘juodas’. Taip paprastasis papartis atskiriamas nuo apeiginio, kuris gali būti tabuizuotas: [ptr] 22254. *Teikas stāsta, ka pazīstamās krūmu jeb melnās papardes Jāņa naktī ziedot, bet tikai tās, kas esot jau vairāk gadu no vietas augšas [...]* ‘Pasakojama, kad ypatingieji kerų arba juodieji pa-parčiai žydi Joninių naktį, bet tik tie, kurie jau daugel metų toje vietoje auga’ (Mākonis, *Balss* 1893: 31).

Šios rūšies papartis gali gydyti nuo gyvatės įkandimo: [prt] 22268. *Melnās papardes lieto pret čūskas kodumu* ‘Juoduosius paparčius nau-doja nuo gyvačių įkandimo’ (J. Isters).

Juodos spalvos semantinę asociaciją reflektuoja ir kitos semanti-nės grupės denotatas ‘juodas šilkas’: [ptr] 22255. *Lai Jāņu naktī da-būtu redzēt papardes ziedīņu, tad vajadzīgs apvilkt ar dzelzs nūju trīs riņķus ap papardi un pašam nostāties šo riņķu vidū pie papardes. Pēc tam paparde jāpārklāj ar melnu zīda drēbi. Kad tuvojas pusnaktis, tad ap papardi salasās velni, raganas, pūķi un taisa troksni, gribēdami tikt riņķi vidū un aizdzīt prom nelūgto viesi, lai neviens nedabūtu papardes ziedu. Tomēr uz tiem nav jāgriež vērība, bet cieši jāskatās uz papardi. Taisni plkst. 12 jānoņem drēbe, un skatoties uz papardi, jāmet velniem virsū. Tie nobijušies aizbēg, un tajā pašā laikā parādās brīnišķīgs zieds* ‘Jei Joninių naktį tektų matyti paparčio žiedą, reikia aplink papartį apibrėžti geležine lazda tris apskritimus ir pačiam atsistoti to ap-skritimo viduryje prie paparčio. Po paparčiu reikia patiesti juodos spalvos šilko medžiagą. Vidurnaktį prie paparčio susirenka velniai, raganos, aitvarai ir triukšmauja, norėdami patekti į apskritimo vidų ir išvaryti nekviestą svečią, kad niekas negautų paparčio žiedo. Tuomet į juos nereikia kreipti dėmesio, bet žiūrėti tik į papartį. Lygiai 12-ą valandą (t. y. 24 val. – R. K.) reikia paimti medžiagą ir, žiūrint į papartį, ją užmesti ant velnių. Tie išsigandę išsilaksto ir tą pačią akimirką pasirodo nuostabūs žiedas’ (J. Miljons, Birzės stotis).

Papildomi leksemos la. *paparde* konotaciniai vienetai yra ‘aukso žiedai’, ‘sidabro žiedai’, ‘aukso sagomis nusagstyti paparčio lapų ga-liukai’: [dn] *Zied paparde Jāņu nakti | Deviņiem žuburiem; | Devītā žuburā | Zelta poga galiņā* ‘Žydi papartis Joninių naktį | Devynšakis; | Devintos šakos galiuke | Aukso saga’ (14865); [ptr] 22256. *Paparde zied ar zelta ziediem, skatīties jāiet ar vīzēm. Ja ziedi iekrīt vīzēs, tad nekad netrūkst naudas* ‘Papartris žydi aukso žiedais, jo reikia ieškoti, laikant vyžą. Jei žiedai įkrenta į vyžą, tuomet niekuomet netrūks pinigų’ (Z. Lancmanis, Lejasciems); 22257. *Jāņa naktī pulkstin 12 zied paparde ar sidraba ziediem, bet tikai tādiem cilvēkiem laimējas tos redzēt, kas tai gadā precējas* ‘Joninių naktį lygiai 12-ą papartis žydi sidabro žiedais, bet tik tiems žmonėms pasiseka juos pamatyti, kurie būna vedę’ (Z. Lancmanis, Lejasciems).

32 Cituojamų latvių tautosakos ir literatūros kūrinių bibliografinių nuorodų paaiškinimus žr. www.ailab.lv.

33 Visi šie trys elementai tarpusavyje susiję, plg. [ps] *Vietu, kur nauda ir aprakta, var atrast gan ar „melnās grāmatas“, gan ar papardes zieda, gan ar čūsku ķēniņa „kroņa“ palīdzību* ‘Vietą, kur užkastas lobis, galima rasti arba sakant burtažodžius, arba naudojant paparčio žiedą, arba gyvačių karaliaus karūną’ (2. P. Šmits no P. Dankas Raunā. Pērkons nospeļ lietuvēnu. Nauda).

Pastarosios sememos sietinos su ekstralingvistine 'naudos' reikšme: [prt] 22258. *Ja kur Jāņu naktī redz papardi ziedot, tad tai vieta esot aprakta zelta nauda* 'Jei kur Joninių naktį pamatysi žydintį papartį, tai toje vietoje yra užkasti pinigai' (V. Līce, Līgatne).

Reikšmė 'didžialapis papartis' traktuotina kaip integralusis 'žydinčio paparčio' požymis, suponuojantis diferencinį semantinį pastarojo požymį, lyginant jį su 'paprastu paparčiu': [dn] *Jānis kliežda, Jānis brēca, | Jānim bērni pazuduši, | Jānim bērni pazuduši | Lielajāsi papardēsi* 'Jānis šaukia, Jānis klykia, | Jānio vaikai dingo, | Jānio vaikai dingo | Aukštuosiuose (didžialapiuose) paparčiuose' (15925); *Liela resna Jāņa māte | Vara stīpu sastīpota, | Ieraudzijse Jāņa bērņus, | Papardēs paslēpās* 'Aukšta stambi Jānio motina | Vario lanku sustirtuota, | Pamačiusi Jānio vaikus, | Paparčiuose paslėpė' (16368).

Priešingai, pasakų rinkiniuose pasitaikanti semema 'mažalapis papartis' dažnai reflektuoja mitologinę konotaciją: *Arī tāds zinot apraktu naudu atrast, kas mazās papardes ziedu iemantojis. Mazās papardes aug pļavās, ganībās un ziedot tikai Jāņu naktī* 'Ir tas žino, kaip užkastus pinigus rasti, kuris mažojo paparčio žiedą turi. Mažasis papartis auga pievose, ganyklose ir žydi tik Joninių naktį' (10. Emsiņu Gasiņš Susējā. Zin. Kom. kr. LP, VI, 229, 30, 22. *Dažādas teikas par naudu*).

Vis dėlto abiejų šių sememų funkcinė paskirtis ta pati – atriboti paprastąjį papartį nuo mitologinio.

Su mitologinio paparčio sąvoka, matyt, susijęs prietaras spręsti apie derliaus gausą ir metų laikus pagal tai, ar papartis rudenį nušals, ar ne: [prt] 22267. *Kad pavasarī papardes un apiņi nosalst, tad būs bada gads: labība nosals* 'Jei pavasarį paparčiai ir apyniai nušala, bus bado metai: javai nušals' (Atbalss k. 1892. J. Kriķis, Starti); 22261. *Ja pavasarī mežā apsalst papardes, tad rudenī agri būs salnas* 'Jei pavasarį miške apšala paparčiai, tai rudenį bus ankstyvos šalnos' (Latvis, 1929, VII, 26); 22264 (L. Reiteris, Lubāna) ir 22262 (E. Slavinskis, Cēsis) ~ 22263. *Ja pavasarī papardes apsalst, tad rudenī apsalst labība* 'Jei pavasarį paparčiai nušala, tai rudenį nušals javai' (Z. Lāce, Veclaircene); 22265 (P. Atspulgs, Rauna); 22266 (L. Berkholce, Vaive).

Taigi latvių paparčio semantinį ekstensionalą sudaro šios reikšmės: 1) 'sporinis augalas; Filix'; 2) 'mitologinis augalas, žydintis aukso ir sidabro žiedais'; 3) 'juodasis papartis, galintis išgelbėti nuo gyvatės

įkandimo'; 4) 'maisto produktas = valgomas augalas'; 5) 'vaistai nuo kirminų (askaridžių, kaspinočių) ir gyvatės nuodų'; 6) 'higienos priemonė'.

Taigi remiantis šia reikšmine seka, galima apibrėžti tokį latvių kalbos paparčio referentą 'lapinis sporinis valgomas, gydomasis augalas; higienos priemonė', suponuojantį integraciją sememą 'sporinis augalas'.

Taip pat galima tvirtinti, kad jokio semantinio ryšio su aukščiau minėtu 'sparno' pavadinimu *papartis* nei lietuvių, nei latvių pavyzdžiai nereflektuoja.

Daug informatyvesni yra slavų kalbų atitikmenys. Jie aiškiai reflektuoja sąsajas su 'sparno' denotatu: ru. *nanороток* (masc.) 'antrasis paukščio sparno sąnarys' ~ *nanоротъ* (fem.) 'papartynas; papartis' (СРЯ XIV 148); ru. *nanоротъ* (fem.) 'paukščio sparno kaulai, esantys tarp petuko ir plaštakos; vandens paukščių kojų plėvė'; *nanоротникъ* 'papartis' (СЦРЯ III 330; dar plg. Даль III 12; dar žr. 30 išn.). Šie duomenys svarbūs ne tik nustatant žodžio konotatus bei denotatų skaičių, bet ir patvirtinant morfologinio ryšio bendrumą su balt. *sparnō < ide. *(s)*porno* 'sparnas' < verb. ide. *per 'skristi, lėkti' (IEW 850). Tokia giminyse abejoja Manfredas Mayrhoferis (II 225). Valentina Merkulova (Меркулова 1967: 118) įrodė esant glaudžius semantinius ryšius tarp 'plunksnos' ir 'paparčio', plg. ru. dial. *náнороток* 'paukščio sparnas'.

Apibendrinant galima teigti, kad istoriškai lie. *papařtis* gali būti traktuojamas kaip determinatyvinis kompozitas (dūrinys): balt.-sl. *pād 'dirva' + balt.-sl. *pārtā 'sparnai, plunksnos' (todėl rekonstruotina protosemema 'plunksnos, sparnai ant žemės [dirvos]'), kurio akcentinei raidai įtakos galėjo turėjo kolektyvo formantas -ā. Skirtinga 'papartį' reiškiančių leksemų konsonantinė šaknies struktūra nulemta progresyvinės resp. regresyvinės asimiliacijos veiksmo.

Bendroji baltų ir slavų kalbų leksika

Priskaičiuojami 7 bendrieji baltų ir slavų fitonimai (žr. Sabaliauskas 1990: 120tt.). BKA šio laikotarpio leksikos sluoksniui dar priskiriamas ir riešutą įvardijantys pavadinimai (motyvaciją žr. skyriuje „Senoji indoeuropietiškoji leksika“):

BALTŲ KALBŲ PAVYZDŽIAI			SLAVŲ KALBŲ ATITIKMENYS
LATVIŲ	LIETUVIŲ	PRŪSŲ	
1. <i>amuols, amuolis, amuls, āmuls, āmulis, āmals; ėmuols</i>	<i>āmalas, emalas</i>	<i>emelno</i> ↔ * <i>emelnā</i>	bulg. <i>úмел(-а, -о), úмала, éмила</i> , serb.-kro. <i>мèла, úмела, omela</i> , slov. <i>imèla, omèla, mèla, melje</i> (n. collect.; neut.), au. luž. (arch.) <i>jemlina</i> , au. luž. <i>jemjelina</i> , že. luž. <i>jemjoł, jemelica, jemelina</i> , le. <i>jemiola</i> , dial. <i>jemiel</i> , s. ru. <i>омела</i> , ru. <i>омéла</i> , ukr. <i>ямелíна</i> ir kt.
2. <i>egle, eglis</i>	<i>ēglė, āglė, ēglis, ēglis, ēglis, ēglýs, ēglius, āglius</i> ; (abl. [loc.] pl., dial.) <i>ēglyse, ēglos(e), ēgliose, eglis</i>	<i>addle</i> ↔ * <i>adlē</i>	bulg. <i>елá</i> , serb.-kro. <i>jéла, jèла</i> , slov. <i>jèла</i> , le. <i>jedla / jodla</i> , ru. <i>елъ</i> ir kt.
3. <i>krāuse², kraūse, kraūsis², kraūšis²</i>	<i>kr(i)āušė, krāušia, kr(i)āušis</i>	<i>crausy,</i> <i>crausios</i> ↔ * <i>krausī,</i> * <i>kraušās</i>	bulg. <i>кpyша</i> , serb.-kro. <i>кpyшка</i> , čak. <i>krišva</i> , le. dial. <i>kruza</i> , kašub. <i>kreša</i> , au. luž. <i>kruš-wa</i> , že. luž. <i>kruša, kšuša</i> , bažn. sl. (ru.) <i>xpy-ua</i> ; le. <i>grusza</i> , ru. <i>гpyша</i> , slov. <i>grúška</i> ir kt.
4. <i>liēpa, liepa² / liēps, lieps², liēpe</i>	<i>liēpa / liēpas, liēpē</i>	<i>lipe</i> ↔ * <i>līpē</i>	bulg. <i>липá, líпа</i> , serb.-kro. <i>лúпа</i> , slov., če. <i>lípa</i> , le., au. luž., že. luž. <i>lipa</i> , polab. <i>leipó</i> , ru. <i>líпа</i> ir kt.

LATVIŲ	LIETUVIŲ	PRŪSŲ	SLAVŲ KALBŲ ATITIKMENYS
5. <i>cērmaūkša, cērmaukša², cērmauška², cērmaušķe², cērmaušķis², cērmaūkšķis², cē(r)mauksis, cērmauksis², cērmuoksis, cērmuokslis, cērmūksis, cērmūkse², cērmūkša, cērmūkša² / cērmukša², cērmuokša² / cārmūkša, cērmūkška² / cērmukška², cērmūkšķis², cērmūkslis, cērmūkslis, cērmūkslis², cērmaūkslis, cērmaukstis, cērmūška² / cārmūška, cērmūška² / cērmuška², cērmūška, cērmuoška² / cārmūška / cārmūšk, cērmūša², cērnūška²; cērmaūksis², cērmaukste, cērmaukste², cērmaūksa², cērmaukša, cērmaukts, cērmauška², cērmūgža² / cārmūgža, cērmūksis², cērmūkslis², cērmūksta², cērmūkste, cērmūkste², cērmukstis, cērmūks-tis², cērmūkša², cērmūkšķis, cērmūkška², cērmūkšs², cērmuokste, cērmuokša², cērmuokša, cērmūška, cērmūška², cērmūška², cērmūšks, cērmūšks², cērmūža²; ķērmūkste², ķērmūkša², ķērmūkšis², ķērmūkška², ķērmūška²; sērmuoksis, sērmuksis, sērmuksis, sērmauksis, sērmauklis / sērmauklis, sērmauksis, sērmaūksis, sērmauksis², sērmauksis, sērmaukslis⁽²⁾, sērmaūkslis, sērmaūkslis², sērmaukslis, sērmaūkša, sērmaukša², sērmaukša, sērmaukša, sērmauksis², sērmaūkšķis², sērmaūkšs, sērmaūkšs², sērmauslis², sērmauška², sērmaušķis² / sārmaūšks, sērmūklis, sērmūklis, sērmūklis², sērmuklis, sē(r)mūkslis⁽²⁾, sērmūkslis, sērmūkslis², sērmukslis, sērmūkslis, sērmukslis², sērmūkslis², sērmūkslis, sērmuksis, (pl.) sērmaukši, sērmukši, sērmaušļi, sērmūksis⁽²⁾, sērmūksis, sērmūksis, sērmuksis, sērmuoksnis, sērmūksnis, sērmūkšs, sērmukša, sērmūkste², sērmūkste, sērmūkstis, sērmūkša, sērmūkša, sērmūkša², sērmūkša, sērmūkšis, sērmūkšis², sērmūkšs, sērmūkšs², sērmūkšķe², sērmūkšķe², sērmūkšķis², sērmūkšķis, sē(r)mūkšķis / sērmūkšķis, sērmūkšķis², sērmūkšlis² / sērmūkšlis², sērmūks, sērmūks, sērmūks², sērmūkte², sērmulis, sērmulis² / sērmulis², sērmuoksis, sērmuoksis, sērmuoklis, sē(r)muoklis, sērmuoklis² / sērmuoklis², sērmuoklis, sērmuoksis, sērmuoksis, sērmuoksis², sērmuokslis, sērmuokslis² / sērmuokslis², sērmuokslis², sērmuokslis², sērmuokslis², sērmuokslis², sērmuoksnis², sērmuoksnis, sērmuoksta, sērmuokste², sērmuokša, sērmuokša², sērmuokša, sērmuokšis, sērmuokška², sērmuokšķis², sērmuokšķis², sērmuokšķis², sērmuokšķis², sērmuokšķis² / sārmaūška, sērmuokšis², sērmūslis², sērmūste, sērmūška², sērmūška², sērmūšks², sērmūšks² / sārmaūškis, sērmūte, sērmutnējs², sērmūiška², sērmūoška², sērmūška² / sārnyūška; sērmūkšle², sērmūoksis², sērmūokslis², sērmūokšle², sērmūška²</i>	<i>šermūkšis, šermūkš-nis, šermūkšnė, šermūkšlė, šermūkšlis</i>		slov. <i>črēmha / črēmsa</i>, s. če. <i>třēmcha</i>, če. <i>střemcha</i>, le. <i>trzemcha</i>, ru. dial. <i>чepēmxa</i>, ru. <i>чepēmyxa</i>, ukr. <i>чepēmyxa</i>, <i>чepēmxa</i> ir kt.
6. uōga / uogs	<i>úoga, úooga, voga</i>		s. sl. ГРГОДА , bulg. <i>ягода</i> , serb.-kro. <i>jàgoda</i> , slov. <i>jáгода</i> , če., slovak. <i>jahoda</i> , le. <i>jagoda</i> , au. luž. <i>jahoda</i> , že. luž. <i>jagoda</i> , polab. (pl.) <i>jağöđoi</i> , s. ru. <i>ягода</i> , ru. <i>ягода</i> ir kt.
7. virzs, viřzis, virza, virze, (pl.) virži, viřži ² , viři; virsis, virsis ² , (pl.) vireži, irši, virši, virši ² , viři, virši, virši, virši ²	<i>viržis, viržė, viržis, viržys, (pl.) viržiai</i>		bažn. sl. (ryt.) <i>вpьсьнь</i> , serb.-kro. <i>врпјec</i> , <i>врęc</i> , slov. <i>vrēs</i> , če. <i>vřes</i> , le. <i>wrzos</i> , au. luž. <i>wrjos</i> , že. luž. <i>ŗjos</i> , ru. <i>вeрec</i> , <i>вeрecк</i> , ukr. <i>вeрecень</i> , blr. <i>вeрec</i> ir kt.
8. riėksts, dial. riekša (gen. sg.)	<i>riėšutas, riėšutis, riėšas, riėšutys, ruošutys</i>	<i>buccareisis ↔ *bukareisis (< *-reisas)</i>	bulg. <i>opėx</i> , s. ru., bažn. sl. <i>opьчъ</i> , ru. <i>opėx</i> , serb.-kro. <i>opax</i> , le. <i>orzech</i> ir kt.

4 lentelė. Baltų kalbų fitonimai, priskiriami bendrosios baltų ir slavų leksikos sluoksniui

Amalo pavadinimai

Iš išvardytų bendrosios baltų ir slavų leksikos sluoksniu leksikos bene daugiausia diskusijų kyla dėl ‘amalaų’ reiškiančių fitonimų kilmės.

Lie. *āmalas* 3^b ‘ant medžių augantis parazitas, gausiai šakotas, kaip šluota; laumšluotė (*Viscum album*)’ R 257, K, MŽ 144, Kos 106, KzR, Vvr, Lp, Pn, J, Tl (LKŽ I² 115), lie. *emalas* ‘*Viscum album*’ SD¹ 71, SD 77 (LKŽ II² 1127) ir la. *amuols, amuls, āmuls, āmulis, āmals* ‘amalas; dobilas; daugiametė saulutė (*Bellis perennis*)’ (ME I 71) (formos su šaknies *-uo-* ir *-u-* dėl kontaminacijos su la. *ābuōls* ‘obuolys, dobilas’, la. *ābuls* ‘t. p.’ [plačiau žr. ME I 72; PKEŽ I 252]); la. *ętuols* ‘dobilas’ BW 21871,2 (ME I 569) bei pr. *emelno* ‘amalas, amaras’ E 646 (< **emelnā*,

t. y. pr. **emel-* + suff. **-nā* < **emel-ā* [PKEŽ ibd.]³⁴ motyvuotai priskiriami baltų ir slavų leksikos sluoksniui (Sabaliauskas 1990: 120), mat koreliuojami tik su kodifikuotais morfologiniais semantiniiais slavų kalbų atitikmenimis: bulg. *úmel(-a, -o)*, *úmala*, *émila* ‘parazitinis augalas *Viscum*, *Loranthus*’³⁵, serb.-kro. *mėla, imela, omela* ‘*Viscum album* L.’, slov. *imėla, omėla, mēla* ‘t. p.’, *melje* (n. collect.; neutr.) ‘t. p.’ ir kt., au. luž. (arch.) *jemlina*, au. luž. *jemjelina*, že. luž. *jemjol* ‘*Viscum album* L.’, *jemelica, jemelina*; le. *jemiola*, dial. *jemiel* ‘*Viscum*’, s. ru. *омeла* ‘masalas paukščiams’, ru. *омeла* ‘*Viscum album* = sūkurio lizdas, paukščių klizai, ažuolo uogos’ (plg. Даль II 672), ‘nuolat žaliuojantis parazitinis krūmo formos augalas, augantis ant medžių’, ukr. *ямеліна* ir kt. < prasl. **emel-la / *emelo / *emelъ* (ЭССЯ VI 26).

34 Apie lie. *āmalas* semantinio ekstensionalo, t. y. 1) ‘amaras’ Plv, Rk, Lnk, Č, Ktk; 2) ‘ant lapų saldi limpama medžiaga, gaminama amaru (parazitų); lipčius’ Up, Vks, Kos 106; 3) ‘augalų liga (rūdys), tariamai atsirandanti po žaibo be griautinio’ Rk, Ppl, Vb, Jnšk, Ds; 4) ‘žaibas be griautinio’ Jnšk, Kp, Žml, Dkk; 5) ‘visokie bimbalai, jų užimas; vabzdžių birzgesys ore’ Dglš, Viln (LKŽ I² 115), nustatymo ypatybės žr. toliau, mat LKŽ vienam leksiniam semantiniui lizdui priskirti skirtingos kilmės homofonai. K. Būga (juo seka ir E. Fraenkalis, žr. LEW 9) ir lie. *āmalas*, ir lie. *āmaras* interpretuoja kaip fonetinius alternantus, tačiau remiantis toliau pateikiama žodžių analize, tokiu aiškinimu reikia abejojti.

35 Plinijus Vyresnysis (C. P. Secundus – HN XVI 31) teigia, kad vaistams gaminti labiausiai tiko ažuolo amalas, kurį Jacques André (1956: 332) įvardijo *Loranthus Europaeus Joch*. (pagal K. Linėjaus klasifikaciją – *Viscum album* ‘baltasis amalas’ [apie gydomuosius preparatus, gamintus Antikoje, Viduramžiais ir vėlesniuuoju laikotarpiu plačiau žr. Прошева 2009: 369tt.]) terminu.

Šių leksemų kilmė iki šiol nėra išaiškinta (PKEŽ I 253) ir aporiška dėl A. Brücknerio hipotezės. Jo teigimu, iš šio augalo žievės ir uogų buvo gaminami paukščių klėjai, o pats augalas vadinamas 'čiumpančiu, imančiu' (plg. ЭССЯ VI 26; Brückner 1957: 206), todėl jį reiškiantys fitonimai vestini iš prasl. *em- 'imti' + suff. *-el-³⁶. Toks spėjimas, žinoma, yra kazuistinis, mat jo autorius ne tik neatsižvelgia į kitas, leksikografiniuose sąvaduose pateikiamas, šio augalo reikšmes, bet ir neanalizuoja leksemų morfologinės raidos, pvz., 1419 m. lenkų dokumente nurodoma: *Dambowe gemyolo lignum sanctum* 1419 Rost № 5173; *Dambowa yamyola viscus* 1437 № 2837 (SS III 160)³⁷. Tikėti A. Brücknerio hipoteze negalima ne tik dėl semantinio nemotyvuotumo, mat slavų kalbų pavyzdžiai reikšmės *'čiupimas, ėmimas, griebimas' nesuponuoja, plg. bažn. sl. *imr*, *jėti* 'imti' (perf.), *jemlq*, *imati* (imperf.) 'turėti' (< ide. *em-, *m- 'imti') (plg. IEW 310t.), bet ir augalo biologinės morfologijos – nė vienas amalo struktūrinis elementas nėra lipnus resp. suponuojantis paukščių žabangų sememą (amalo vaisiais paukščiai minta, o ne prie jų prilimpa, plg. 1472 m. lenkų dokumentuose jis vadinamas *jemielucha* [Brückner 1957: 206]). Be to, semema 'paukščių klėjai' vartojama tik slavų (serbų ir kroatų, lenkų ir rusų [ir senuosiuose raštuose]) kalbose (dar plg. Linde II 888; Skok I 718)³⁸.

Toks spėjimas neįmanomas ir dėl morfologinių verb. ide. *em-/ *m- 'imti' baltų ir slavų pavyzdžių su šaknies a-/o- laipsnio struktūrinių darinių stokos, mat *guņa* laipsnio šaknies om- lytys reflektuojamos tik toch. A *yomār* 'yra pasiekta' ir kt., ir aiškinamos kaip vėlyvos balsių kaitos pavyzdžiai, suponuoti vidinės kalbos sistemos pokyčių (plačiau žr. LIV 210), plg. prasl. *jьmovitъ(jъ): bulg. *умовитъ* adj. 'turtingas', maked. *умовит* 't. p.', serb.-kro. *imòvit* 't. p.', s. ru., bažn. sl. *умовити* ir kt. (ЭССЯ VIII 228t.).

V. Mažiulio (PKEŽ I 252t.) mėginimas rekonstruoti morfologinę seką ryt. balt. *emela- / *amela- / v. balt. *emelā ↔ sl. *emelā / *amelā / *imelā (apofoninės formos) taip pat nėra sėkmingas – visiškai neaiškios leksemų struktūrinės ribos, inicialės kitimo tendencijos ir dėsniumai, mat spėjimo autorius neatliko slavų pavyzdžių morfologinės analizės, kuri yra lemianti, norint atskleisti ne tik šių, bet ir baltų kalbų 'amalą' reiškiančių fitonimų kilmę.

Iki šiol niekas neplėtojo A. Bezzenbergerio hipotezės (žr. toliau), kuria remiantis galima atsargiai spėti, kad vakarų ir rytų slavų vartojami 'amalo' fitonimai dėl morfologinės struktūros ypatybių traktuotini kaip dūriniai: au. luž. (arch.) *jemlina* (← ? *jem-je-lina [radicalinio -je- absorbcija]), plg. au. luž. *jem-jel-ina* 'Viscum album L.', *jemelina*; ukr. *ямеліна* (← ? *jem-je-lina [žr. anksčiau]) ← (1) *jem-* (su pirmojo sando o- → (j)e/i- dėl regresyvinės asimiliacijos, t. y. o...e/i > 1. (j)e...e/i; 2. i...e [žr. toliau]) + (2) sl. *edlina (> le. *jedlina* 'egglė; balteglė; spygliuočio šaka'³⁹, ukr. *яліна* 'egglė' [< prasl. *edlb 'egglė' + suff. *-ina (ЭССЯ VI 15)]); dar plg. ru. dial. *омельня* 'amalas' (ПЯ Е–Н 26 – tokią formą

sakant girdėjo Vladimiras Toporovas Vladimiro apskrityje; [↔ ru. om- + ru. dial. *ельня* 'nedidelis spygliuočių krūmas (-ai), likęs po miško kirtimo; eglyno išvarta' (СРНГ VIII 352t.)]). Antrojo sando kilmė yra visiškai aiški, o pirmojo interpretacija keblė. Tokio dūrinio semantinė motyvacija taip pat gana aiški, mat ir eglė, ir amalas suponuoja jau minėtą referentą 'nuolat žaliuojantis augalas' resp. vegetacinę konotaciją. Tą patį 'egglės' referentą reflektuoja ir kitokios morfologinės struktūros slavų kalbų žodžiai, reiškiantys amalą: s. le. *yam-yol-a*, *gem-yol-o* (SS III 160), bulg. *умел(-a, -o)*, *умала*, *эмила* 'parazitinis augalas *Viscum*, *Loranthus*', serb.-kro. *мела*, *умела*, *омела* 'Viscum album L.', slov. *imēla*, *omēla*, *mēla* 't. p.', *melje* (n. collect.; neutr.) 't. p.', že. luž. *jem-joł*, le. *jem-iol-a* ir kt. ← (1) (i-,o-)m- + (2) prasl. *edla > bulg. *елá* 'egglė (*Abies excelsa*)', serb.-kro. *јела*, *јѐла* 't. p.', slov. *jēla* 't. p.', le. *jedla* / *jodla* 't. p.' ir kt.; au. luž. *jemelica* ← (1) *jem-* + (2) sl. *edlica < prasl. *edlb 'egglė' + suff. *-ica (ЭССЯ VI 14).

Rytų baltų kalbose užfiksuoti kitos morfologinės struktūros ir semantinės raiškos (diachroninės analizės aspektu) (?) dūriniai (iki šiol teigiama buvus tik kontaminacijos procesą, žr. ME I 71; PKEŽ I 252), taip pat sudaryti iš dviejų sandų: (1) (e-, a-)m- + (2) ryt. balt. **ābel-* / **ābal-* / **ābla-* 'obuolys' → **am-āb-e(a)l-* → 1) lie. **amal-* / **amel-* (su antrojo sando āb- absorbcija) > *āmalas*, *emalas* 'Viscum album' (< *amelas [a...e > e...a metatezė, o ne archaizmas; plg. Skardžius I 174] ~ lie. dial. *óbalas* / *obalỹs* ↔ *óbelas* / *obelỹs* 'obuolys'); 2) la. **amal-* / **amel-* (su antrojo sando āb- absorbcija) > *amuols*, *emuols* (< *āmelas [ā...e > e...ā metatezė; su antriniu ā-, plg. la. dial. *āmuls*, *āmulis* 'amalas; dobilas; daugiametė saulutė (*Bellis perennis*)' (ME I 70)] kontaminuojant su la. **ābuo,la-* 'obuolys'; dėl tos pačios priežasties la. *amals / *emals virto *amuols*, *emuols* su -uo- [žr. PKEŽ I 252] ~ la. *ābuōls* / *ābuōlis* 'obuolys'), matyt, reflektuojantys protosememą *'vaisingumo / gyvybingumo augalas (vaisius)' (plg. slavų šio vaisiaus ir augalo simbolinę vaisingumo, derlingumo, meilės, vedybinių santykių, sveikų palikuonių reikšminę konotaciją [žr. CM 497], kuri identiška amalo 'Viscum album' simbolikai [žr. CM 344t.; СД III 548]) resp. uzualinę konotaciją.

Dūrinio rekonstrukciją galima argumentuoti ne tik sekundarine (resp. neetimologine) trumpąja iniciale la. dial. *abuls* 'dobilas' BW 21871, *abuliņš* Valmiera (ME I 6), (?) reflektuojančia sando (1) (e-, a-)m- fonologinę kokybę (plg. ME I 235), la. dial. *āmuls* '1. amalas; 2. dobilas; 3. daugiametė saulutė (*Bellis perennis*)' polisemiškumu (1-oji ir 3-ioji sememos yra asociatyvinės pagal šių augalų lapų formą – ji atvirksčiai kiaušiniška resp. kastuvo pavidalo [LTE X 54; Грошева 2009: 369], 2-oji – etimologinė diferencinė, reflektuojanti hiponiminę lokalizacinę referenciją ['obels augalas' – žr. toliau]), bet ir biologine lokalizacija – amalas dažnai auga ant obelių, kriaušių ir kitų vaismedžių (žr. Грошева 2009: 369).

36 Toks spėjimas itin abejotinas, mat *verbum* + suff. ide. *-ēl- reflektuoja itin archajišką darybos būdą, išlikusiose ide. kalbose beveik išnykusį resp. itin retą (plačiau žr. Бенвенист 1955: 68; Барроу 1976: 115).

37 Sakralinė augalo reikšmė nurodoma ir Samuilo B. Lindės žodyne: le. *jemiel*, *jemiola*, *jemiolka*, *jemiolo 'parazitinis augalas, augantis ant įvairių medžių šakų; geriausias ažuolo amalas; naudojamas gaminti klėjus; vaisiai ir sėklos – mėgstamas pilkojo strazdo lesalas; taip pat nurodoma, kad druidai gamindavo vaistus nuo įvairiausių ligų ir gyvulių norą daugintis skatinančius preparatus' (remiamasi leidiniu *Dykcyonarz powszechny Medyki, Chirurgii* i t.d. II, 1788; 668) (Linde II 888). Ypatinga augalo svarba keltų žinių apeigose aptariama Victorio Henno (1874: 528) veikalė.

38 Dėl tokios reikšmės vartojimo serbų ir kroatų kalbose reiktų abejoti, mat P. Skoko nurodoma faktografinė informacija yra pažodinis A. Brücknerio spėjimo perpasakojimas, plg. serb.-kro. *imela* fem. = *mēla* su nunykusiu inicialiniu i-, kaip *mati* šalia *imati* – balt.-sl., ryt. sl. ir prasl. 'viscum'. Jo žievė nuo seniausių laikų naudojama paukščiams gaudyti (plg. „i jagody i kora słužą od niepamiętnych czasów wyrabianiu lepu ptaszego (opis z r. 1584)“), nors lipnių medžiagų yra tik šio augalo uogų minkštyme (!!! – žr. toliau). Be šių formų, vartojama lytis *omelj* (Stulić), šalia kurios turėtų būti vartojama ir *omela*, kaip slov., ru., ir le. *jemiola*, kurio *je-* < *jь*, dar plg. serb.-kro. *omelan* (Vrančić), denominatyvus: *omeljiti*, -im 'aptepti amalą', *omeljivati*, *omelivati*.

39 Priebalsio -d- stoka au. luž. *jemjelina*, že. luž. *jemjoł* 'Viscum album L.', *jemelica*, *jemelina*; le. *jemiola*, dial. *jemiel* 'Viscum' nėra kliūtis šiuos žodžius sieti su le. *jedlina* 'egglė; balteglė; spygliuočio šaka', mat šiame vakarų slavų kalbiniame areale pasitaiko -dl- ir -l- kaita, plg. le. *jelca* 'rankena' ↔ *jedlca* 't. p.', *jelec* 'tokia žuvis' ↔ *jedlec* 't. p.', le. *nakowadlnia* 'priekalas' ↔ *nakowalnia* 't. p.' ir kt. (žr. Brückner 1957: 205, 429; Linde III 225).

Pirmasis kompozitų struktūrinę šių leksemų sistemą išvelgė A. Bezenbergeris (1897: 297), išvelgęs jų genetines (resp. darybinio tipo) sąsajas su gr. ἀμᾶ-μηλῖς ‘erškėtinių šeimos krūmų ir medžių genties augalas šliandra (*Mespilus* L.); šermukšnis’ (LS 71) / ὄμο-μηλῖς (LS 1051) ↔ gr. μῆλον ‘obuolys; vaismedis’ (LS 960) – pirmojo sando kilmė neaiški, nors Hjalmaras Friskas (I 85) rekonstruoja *ἀμά-μηλος, t. y. suponuojama semema *‘kartu su obelimi resp. tai, kas būdinga obeliai’ ~ gr. ἐπι-μηλῖς ‘šliandra; kriaušė’ (LS 544) ↔ gr. ἐπί ‘ant; sąsajos raiška ir kt.’, plg. gr. αμ-, ομ- ↔ lo. *simul*, s. vo. au. *sama* ir kt. (LS 71) –, mat ir amalas, ir šliandra yra visžalis krūmas (medis) (LTE X 611), kaip ir prasl. *edlb ‘pušinių šeimos visžalis spygliuotis medis’ (ЭССЯ VI 15), plg. Publijaus Vergilijaus Marono itin tikslų amalo etiologijos apibūdinimą: *quale solet silvis brumali frigore viscum / fronde verere nova, quod non sua seminat arbor* (V.A. VI 205–206), t. y. ‘taip žiemos solsticijos metu miškuose amalas šviežia žaluma tarpsta, kuri ne iš savo sėklos medis užaugina’.

Jei tokia amalo pavadinimų kilmės hipotezė teisinga, pr. *emelno* dėl inicialės ir šaknies *e-e-* ir semantinės vertės (resp. fitonimo, o ne augalo lokalizacijos kaip latvių kalboje, kurios nemini V. Toporovas [ПЯ E-H 27; žr. toliau]) galėtų būti aiškinamas ne kaip vakarų baltų veldinys (plg. PKEŽ I 252t.), bet slavizmas (matyt, perimtas iš vakarų slavų, plg. au. luž. *jemelina* ‘*Viscum album* L.’), t. y. v. sl. *jemelina ‘*Viscum album*’ → v. balt. *emelina ‘t. p.’ (> pr. *emelnā su galbūt ortografinė klaida – praleistu sufiksiniu *-i-*, plg. pr. *melne* ‘mėlynė (nuo sumušimo)’ E 161 ↔ *mēlinē ‘t. p.’ [tiesa, V. Mažiulis (PKEŽ III 123) teigia, kad šios leksemos *-i-* išnykęs], mat skoliniuose jis buvo įterpiamas, o ne sinkopuojamas, plg. pr. *medinice* ‘žalvarinis dubuo’ E 357 ← le. *miednica* ‘t. p.’ [Levin 1974: 34, 66; PKEŽ III 121], mat rytų baltų kalbose nėra vartojami šio fitonimo vediniai su suff. **-nā*, plg. la. dial. *āmulene* ‘dobilų pieva’ [ME I 239] suponuoja lokalizacinę [resp. toponiminę; plačiau žr. Endzelīns 1951: 299], o ne referentinę fitoniminę konotaciją, nors tokia galima, jei referentas yra augalas, grybas ar uoga [Endzelīns 1951: 298], o la. *amoliņš* [Llv I 167] – deminutyvinę resp. vėlyvą).

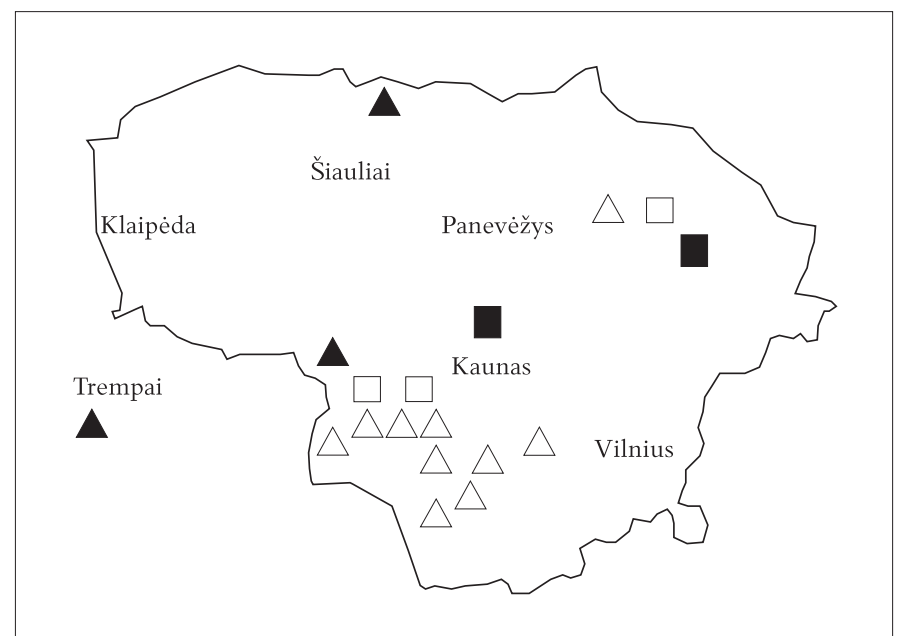
Vadinasi, galima atsargiai spėti, kad visos šios lytys yra asociatyviniai dūriniai, reflektuojantys itin archajiškas sakralinę⁴⁰ ir uzualinę sememas, suponuojančias pirminę reikšmę ‘jėgą, galią suteikiantis augalas’ ⇕ *‘eglės galia’ ↔ *‘obuolio / obels galia’ (žr. toliau).

Toks spėjimas argumentuotinas pirmojo sando kilmės analize. Lietuvių kalboje vartojamas daiktavardis *āmas* LKŽ apibūdinamas šiomis reikšmėmis: 1) ‘žadas, balsas’ Š, V. Kudirka, M. Šalčius, Mrj, Gs, Vrb, Brš, Šn, Ss, Bd; 2) ‘šuo’ (ppr. vaikų kalboje) Gršk, B, M. Slančiauskas (Trp) (LKŽ I 96; I² 117; dar plg. ZnŽ I 34), nors LKŽK ir LKŽKP, be jau minėtų, pateikiamos ne tik įvairesnės sememos, bet ir platesnis žodžio vartojimo arealas: 1) ‘ūpas’ Gršk, Vinkšnupiai (Jankų valsč.); ‘pakilumo) jausmas, entuziazmas; būdas, santykis; jjuša’ Jž; 2) ‘jėga, galia’ (P. Andr. RR I 92 [jis kilęs iš Gaidžių km. (Tauragnų valsč.); pavyzdžius žr. Kregždys 2003: 270).

Georgas H. F. Nesselmannas ir Frydrichas Kuršaitis pateikia jiems nežinomo žodžio vartosenos pavyzdį iš Jokūbo Brodovskio, matyt, pirmą kartą paminėjusio šį žodį, žodyno: [*amas* ? : *amas ama, o pati ama wifī βūnes loja*] (N 5; K I 8; dar plg. LT V 287).

K. Būga (III 433) sakinius su nagrinėjamu žodžiu suskirstė į tris semantinius lizdus, kurių tik vienas, matyt, jam buvo aiškus, todėl nurodo jo reikšmę – ‘kalba, sąmonė, žadas’ Š, Kdl, Dkš, Rmš (atitinka LKŽ 1-ąją reikšmę). G. H. F. Nesselmanno ir F. Kuršaičio nurodytą pavyzdį gretina su Mato Slančiausko pateiktu, bet reikšmės taip ir nenurodo (LKŽ ji nusakoma semema ‘šuo’ [lalvortas]).

Aleksandras Kuršaitis K. Būgos nenurodytą 3-iąją reikšmę įvardija semema ‘keikimas; plūdimas; kivirčas’ (KŽ I 34). LKŽ sudarytojai, matyt, abejodami tokia reikšme, ją pateikė prie pirmosios, t. y. ‘žadas, balsas’, kuri iš esmės sutampa su KŽ skiriama pirmąja semema ‘žadas; gebėjimas šnekėti; šneka’. Taigi tiek LKŽ, tiek KŽ skiriamos dvi lie. *āmas* reikšmės: pirmoji apibrėžta vienodai (arba labai panašiai), o antroji skiriasi (LKŽ tai ‘šuo’, o KŽ – ‘keikimas; plūdimas; kivirčas’). Visuose *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimuose nagrinėjamas žodis teikiamas tik reikšme ‘žadas, balsas’, nors žodžio vartojimo charakteristika pirmajame leidime ir vėlesniuose skiriasi: DLKŽ¹ tai šnekamosios kalbos žodis, o DLKŽ²⁻⁴ jį aiškina kaip plačiau vartojamą vakarų aukštaičių plote, t. y. dialektizmą.

3 pav. Lie. *āmas* paplitimo arealas (ženklų Δ žymimas sememos ‘žadas, balsas’, ▲ – ‘šuo’, □ – ‘ūpas’, ■ – ‘jėga, galia’ vartojimo arealai)

Konstatuotina, kad LKŽ ir DLKŽ pateikiamos ne visos lie. *āmas* reikšmės, plg. VDU Kompiuterinės lingvistikos centro dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (<http://donelaitis.vdu.lt>) medžiaga, suponuojančią jau anksčiau minėtas, į šiuos leidinius neįtrauktas sememas: ‘sąmonė (fizinis gebėjimas mąstyti; būti nuovokiam)’, ‘jėga, galia’⁴¹ (pavyzdžius žr. Kregždys 2003: 270t.).

Lie. *āmas* daryba ir kilmė iki šiol nėra plačiau nagrinėtos⁴² – E. Fraenkeliš šio žodžio net nemini (LEW 8t.). K. Būga (III 433) jį mėgino sieti su verb. lie. *āmalioti* ‘šnekučiuotis; niekus tauzyti’ resp. *āmelėti* ‘meiliai pratarti, maloniai pakalbinti’ Užp, ‘jaukinti, pratinti’ Vžns (Būga III 436; dar plg. LKŽ I² 119), nors pastarųjų kilmės detaliau nenagrinėjo (plg. Būga III 432). Akivaizdu, kad toks spėjimas labai tikėtinas ir dėl semantinio atitikimo, ir dėl žodžio vartojimo

40 Manoma, kad kai kuriose Europos tautose (ypač keltų) amalo rinkimas buvo sakralizuotas ir siejamas su vasaros lygiadienio švente, kai buvo deginami laužai ir atliekamos ypatingos apeigos (NEB VIII 191), t. y. keltams šis augalas buvo toks pat svarbus kaip baltams papartis.

41 Gana dažnai tenka girdėti ir vartoti frazeologizmus ‘ūpo ↔ gebėjimo (galios)’ reikšme (Kaunas): *turėti amą* ‘galėti, sugebėti, pajėgti; būti guviam, pailsėjusiam, stipriam, galingam; nuovokiam’, *būti be amo* ‘būti išsekusiam, pavargusiam, nusilpusiam ir pan.’. Šie žodžių junginiai nėra pateikiami frazeologijos žodyne (FrŽ 60).

42 Trumpą šio žodžio apžvalgą ir jo siejimo galimybes su kitų ide. kalbų atitikmenimis žr. Kregždys 2003: 269tt.

geografijos – verb. lie. *amalioti*, *amalióti*, *amalioti* ‘niekus kalbėti tikrai nežinant, abejojant; tauzyti’, lie. dial. *amaliuoti* ‘plepėti’ rytinė Pavan- denės apylinkės dalis (Telšių ir Kelmės r.), Užv (DūnŽ 25) kartu su lie. *amas* vartojami ir pietų, ir vakarų bei rytų aukštaičių plote, nors nagrinėjamas daiktavardis nėra žinomas žemaičiams ir vakarų aukš- taičiams šiauliškiams – Slnt, Plt, Gs, J, Kair, lie. *išamalioti* ‘išplepėti’ Slnt, lie. *amalis* ‘kas niekus kalba’ Brs (LKŽ I² 116), dar plg. lie. *amalioti* ‘šnekėtis’ J, Vl, Pšl, Slnt (Būga III 432).

Viena galimų šių žodžių siejimo galimybių – bendra kilmė, t. y. suponuotini daiktavardinės kilmės veiksmožodžiai resp. denominaty- vai, jei lie. *amas* reikšmė ‘šuo (lalvortas)’ traktuotume kaip onomato- pėjinės kilmės žodį, plg. vaikų kalbos nelinksniuojamą daiktavardį *ám* (LKŽ I² 115), kilusį iš išstiktuko *ám / aň* ‘šuns lojimo garsui nusaky- ti’, t. y. šuns amsėjimas prilygintas nieko vertai žmonių šnekai: ‘šuns amsėjimas’ > ‘šuo’ > ‘kalbėjimas, panašus į šuns amsėjimą’ (→ lie. *amalioti*) > ‘barnis’, leidžianti paaiškinti sememų ‘balsas, kalba, kal- bėjimas’ atsiradimą.

Tiesa, galima pateikti ir visai kitokią verb. lie. *amalioti* ‘kalbėti niekus; šnekučiuotis’ kilmę. Janas Otrębskis nurodo, kad Tverečiaus šnekoje vartojamas lie. *amanas* ‘šneka, triukšmas’, lygintinas su blr. *гоман*, ru. dial. *гомон*: lie. *pakélé amanū* ‘pradėjo triukšmauti’, *amanúic* ‘garsiai kalbėti’, blr. *гаманіць* (inf.), ru. *гомонить*, t. y. šiuos lietuvių žodžius traktuoja kaip skolinius iš slavų kalbų (Otrębski 1932: 5), dar plg. ru. dial. *гаметь/заметь* ‘šaukti, garsiai kalbėti, loti (apie šunį), klegėti (apie paukščius), kalbėti(s)’ (СПНГ VI 130), ru. dial. *гамкать, гáмнуть* ‘keiktis, nemandagiai kalbėti’ (Немченко, Саница, Мурни- кова 1963: 64).

Sememos ‘kalbėti niekus; šnekučiuotis’ / ‘meiliai pratarti, maloniai prakalbinti’ ↔ ‘jaukinti, pratinti’ galėtų būti ir slaviškos kilmės⁴³. To- dėl galima atsargiai spėti, kad su lie. *amas* lyginti veiksmožodžiai yra onomatopėjinės kilmės arba adaptuoti skoliniai iš slavų kalbų, supo- navę ir reikšmių ‘šuo’ bei ‘kalbos, žado’ atsiradimą. Taigi tokia seme- ma turėtų būti išskirta kaip svetima ir nepainiojama su senuoju vel- diniu lie. *amas* ‘šamonė (fizinis gebėjimas mąstyti; būti nuovokiam [pastaroji reikšmė nurodyta K. Būgos, bet neišskirta kaip ypatinga,

nesusijusi su kalbėjimo procesu]); jėga, galia’, kurio reikšmės slavų kalboms nėra būdingos.

Vadinasi, LKŽ ir kituose minėtuose žodynuose dėl fonetinės ho- monimijos⁴⁴ į vieną leksinį lizdą susieti visiškai skirtingos kilmės žodžiai, t. y. onomatopėjinis arba slavizmas lie. *amas* ‘kalba, žadas; šuo’ su, spėtina, ide. prokalbės leksikos sluoksniui priskirtinu lie. *amas* ‘žadas, galia, jėga, sugebėjimas ir pan.’, kuris gali būti siejamas su Ved. *áma-* ‘jėga, galia; vyksmas; sunkumas; prievarta’, skr. *ámah* (masc.) ‘spaudimas; veržimasis; puolimas, puolamoji jėga; baimė’ (Mo- nier-Williams 1872: 74), Av. adj. *ama-* (^o*mā-* [fem.]) ‘stiprus, tvirtas’, subst. *ama-* (masc.) ‘jėga; vyro seksualinė potencija’ (Y. 8.14); ‘puo- lamoji galia, puolimo impulsas’ (Y. 9.17, 27; Yt. 14.45); ‘galios (po- tencijos) dievybė’ (Yt. 14.44) (Reichelt 1909: 420), toliau su skr. *ámīti* ‘engti; įkyrėti; (pri-)versti’ < skr. *am-* ‘pakenkti, sugadinti; įžeisti’ (žr. Macdonell 1910: 319t., 437), lo. *amāre* ‘(įsi-)mylėti(s); turėti potrau- kį (kam); būti palankiam, dėkingam; būti patenkintam; būti susijusiam; būti linkusiam (ką nors daryti) ir kt.’ (Lewis, Short 1958: 107; OLD 119), kurio etimologinė raida iki šiol yra visiškai neaiški: įprasta jį priskirti lalvortams, t. y. siejamas su lo. **ama* ‘švelnus vaiko kreipima- sis į motiną’ (Walde 1910: 36, 1938: 40t.; Ernout, Meillet 2001: 28; IEW 36) ir net siejamas su adv. skr. *amā* ‘namie’, *amāt* ‘iš namų; iš čia’, subst. *amātya-* ‘patarėjas, ministras’ (Walde 1910: 36, 1938: 40t.)⁴⁵, nors pastaruoju metu mėginama lyginti su s. air. *nāmae* ‘priešas’ (dėl jo žr. Matasović 2009: 283), skr. (prakt.) *amīši, amānti* ‘(pa)imti; pri- siekti’ ir kt. (Vaas de 2008: 39). Akivaizdu, kad dėl semantinio šių žodžių nesuderinamumo (plg. itin abejotiną reikšminės raidos aiški- nimą: ‘patraukti rankas’ > ‘vertinti kaip draugą’ [Vaas de 2008: 39]) tokia etimologija nėra patikima. Remiantis semantine lyginamų lek- semų diferenciacija, galima iškelti hipotezę, kad jis giminingas s. isl. *ama* ‘kankinti, įkyrėti’ ir galbūt toch. A, B *art/ārt* ‘mylėti, girti, gar- binti’ (Schulze 1931: 422) < (?) **am-rt* (regresyvinė asimiliacija; *ā* dėl kompensacinio pailginimo) < ide. **h₃em(ə-* ‘galėti; būti tvirtam, pajėgiam; sugebėti’, o ne ide. **h₂emh₃₋* ‘prisiliesti; imtis (ko); (su-) čiupti, griebti’ → ‘prisiekti, duoti priesaiką; įsipareigoti’ (LIV 237)⁴⁶, kadangi lo. *amō* ‘myliu’ < **amā-ō* < **amāō* (pirmasis iš dviejų pa-

43 Čia minėtinas ir Jono Klimavičiaus (1970: 189t.) minėtų veiksmožodžių siejimas su senais lietuvių kalbos veldiniais – lie. *omuō* ‘atmintis; supratimas, nuovoka’, *omenis* ‘protas, intelektas, šamonė; atmintis’ ir kt., – kuris diskutuotinas dėl reikšminio nesuderinamumo, plg. lie. *omuō* ‘supratimas, nuovoka’ Krs, ‘atmintis’ Krš, Krs (LKŽ VIII 1004) ~ lie. *aumūō* ‘sielvartas, susigraužimas’ Kos 41, ‘supratimas, nuovoka’ Rš, ‘intelektas’ FT (LKŽ I² 499); lie. *omē* ‘instinktas’ K. Jaun (Kv, Rt), K. Būg, Vaižg, Vd, FT (LKŽ VIII 1002t.); lie. *omena* ‘sugebėjimas mąstyti; protas, intelektas’ Lz, M. Valanč, lie. *omenas* ‘atminimo galia, atmintis’ S. Dauk; lie. *omenė* ‘atminimo galia, atmintis’ S. Dauk, Žem, J. Biliūn, Blv, Plng, Vd, Ms, ‘instinktas’ Vaižg, *omenis* ‘atminimo galia, atmintis’ K. Būg, BsMt I 17, BsV 16, prš, Sb, A 1884, 148, Rd, Gl, Gs, I. Simon, BsMt I 22, BsV 29, ‘sugebėjimas mąstyti; protas, intelektas’ BsP IV 244; *omynė, ominė* ‘atminimo galia, atmintis’ K. Būg, Brs, Slnt, J, K. Jaun, Žem, ‘omē’ Kv, Rt, K. Jaun, Vd, ‘sugebėjimas mąstyti, protas, intelektas’ Vaižg; adj. lie. *omingas* ‘turintis omę, instinktą’ FT (LKŽ VIII 1003t.) nesuponuoja ‘kalbėjimo’, bet ‘mąstymo’ integraliąją reikšmę (apie šių žodžių kilmę plačiau žr. LEW 26).

Atskirai apžvelgtina J. Klimavičiaus (1970: 190) pateikiama fonetinė atliktų žodžių analizė. Teigdamas, kad yra pakankama tikimybė formą *āmelēti* laikyti žadinin- kiška forma, į literatūrinę kalbą ji turi būti atstatoma *ōmelēti*, hipotezės autorius nepateikia semantinės žodžių analizės. Jo pateikti substanyviniai atitikmenys nesupo- nuoja sememos ‘kalba, kalbėjimas’, kuri yra nagrinėjamų veiksmožodžių integralioji, mat nė vienas jų nereiškia ‘mąstyti, svarstyti’! Todėl toks veiksmožodžių kilmės aiškinimas yra abejotinas dėl visiškai skirtingos kilmės žodžių susiejimo į vieną leksinį semantinį lizdą. Todėl priimtinesnis K. Būgos spėjimas, o pradžioje esantis *o-* tesuponuoja vienintelę galimą išvadą – tai gali būti skolinio (arba onomatopėjinės kilmės žodžio) *amalioti* dialektinio varianto refleksija.

44 Panašias paraleles, kai homonimai siejami su sinonimais, galima išvėlyti ir indų-iranėnų kalbų grupėje: prairan. **ama-* ‘jėga’ < i.-iran. **ama-* (→ skr. *ámah* ‘spaudimas, veržimasis; veržlumas, įkarštis, aistra’, Av. *amō* ‘jėga, galia’ [Mayrhofer I 43]), vestinas iš i.-iran. verb. **am-* ‘(energingai) veikti’. Pasak Veros Rastorgujevos ir Džoj Edelman (Расторгуева, Эдельман I 151), pastaroji šaknis dėl homofonijos galėjo būti susieta su prairan. **am-* ‘čiupti, griebti’ < i.-iran. **am-* ‘t. p.’ (→ skr. *am-* ‘čiup- ti’ ~ skr. *āmāy-* ‘skaudinti, susargdinti, kentėti skausmus’ < ide. **omə-* ‘energingai veikti, spausti’ → ‘prirtvirtinti’ → ‘reikalauti; duoti priesaiką’ > gr. ὀμνυμι ‘prisiekti, įsipareigoti’) < ide. **om-* : **mē* ‘t. p.’ (IEW 35) arba **em-* : **m-* ‘imti’ (→ lo. *ēmō*, lie. *imti* ‘imti, griebti’, prasl. **ęti, *jbmō*) (IEW 310; ЭССЯ VI 71), dar plg. skr. *ámīti* ‘engti; įkyrėti; (pri-)versti’ < skr. *am-* ‘pakenkti, sugadinti; įžeisti’ (žr. Macdonell 1910: 319t., 437), s. isl. *ama* ‘kankinti, įkyrėti’ < ide. **h₂emh₃₋* ‘prisiliesti; imtis (ko); (su-)čiupti, griebti’ → ‘prisiekti, duoti priesaiką; įsipareigoti’ (LIV 237).

45 Lo. *amāre* mėginama sieti net su lo. *amoenus* ‘puikus, malonus’. Tiesa, Aloisas Walde (1910: 36) pritaria Karlui Brugmannui, kad minėtas būdvardis lotynų pasiskolin- tas iš graikų kalbos, plg. gr. ἀμείνων ‘geresnis’ (< *ἄμεινος).

46 Teigiama, kad iš šios ide. prolytės vestini ir gr. ὀμνυμι ‘prisiekti, įsipareigoti’, ὀμνοσ(σ)α ‘priesaika’. Visiškai neatsižvelgiama, kad /o/ po /m/ yra trumpas, plg. lo.-ā; teigiama, kad įvyko asimiliacija **amo-* > *omo-* (LIV 237), bet *ω* = *ō*, o ne *ā*. Šie žodžiai, matyt, priklauso visai kitam leksiniam lizdai ir sietini su lo. *ōmen*, *-inis* ‘ženklas, požymis, lemtis, iškilminga priesaika’.

veldėtųjų ilgųjų balsių sutrumpėjo, žr. Baldi 1999: 232t., 258) supponuoja n. collect. lo. *ām-ā ‘tai, kas daro žmogų galingą (pajėgų)’ (< ide. **-eh₂*), šalia kurio turėjo egzistuoti n. *abstractum* ide. *āmā ‘jėga, galia’, plg. skr. (Ved.) *āma-* ‘t. p’, gAv. *āma-*, av. (vėlyv.) *ama-* ‘puolimo jėga; vyro jėga’ < praide. **h₃em-* ‘energingai veikti’ (šios šaknies gausius vedinius žr. Расторгуева, Эдельман I 152). Rekonstruoti formą su laringalu (IEW 778; PKEŽ I 75), remiantis lie. *āmžia* ‘amžius’ (LKŽ I² 123), kurio akūtas gali būti antrinis dėl fleksinio *-ia* (plg. Stundžia 1995: 94), nėra tikslinga.

Matyt, patikimiau būtų spėti, kad lo. *amō, āre* ‘mylėti’ traktuotinas kaip homonimas su s. lo. *am(m)a* ‘pelėda’ (pasak Georgo S. Kellerio, ši reikšmė kilo iš pašaipaus ‘močiutės’ kreipinio [Walde 1910: 35]) < lalvorto ide. **am(m)a, amī* ‘mama’ (IEW 36), iš kurių vestini ir anksčiau su nagrinėjamu lo. *amāre* lyginti giminystės terminai lo. *amma ‘t. p’, lo. *amita* ‘tėvo sesuo’ ir kt.

Minėto lalvorto ir lo. *amāre* genetinės sąsajos nebuvimą galima argumentuoti šio lotynų veiksmožodžio vartosenos ypatybėmis, pvz., Katulo poezijos pavyzdžiais⁴⁷, kuriuose ‘kūniškosios meilės’ resp. ‘seksualinės potencijos, galios’ semema reiškia antagonistinė ‘platoniškosios meilės’ sąvoka⁴⁸: 72 [...] *amare magis* (1), *sed bene velle* (2) *minus* (žr. Hamburger 1973: 50t.), t. y. ‘kūnišką geismą (1) vertina labiau nei dvasinį ryšį (2)’; 75 *ut iam nec bene velle* (2) *queat tibi, si optuma fias*, || *nec desistere amare* (1), *omnia si facias*, t. y. ‘jausti dvasingojo ryšio (2) tu jau negali, nors ir tyriausia tu būtum, || ir geismo (1) suvaldyt nevalioja, kad ir ką bedarytum’.

Katulas platoniskąją meilę griežtai atiboja nuo kūniškosios, reiškiama lo. *amāre – bene velle* ‘wohlgesinnt sein’; ‘būti geranoriškam, palankiam’ (Hamburger 1973: 34), t. y. lo. *bene velle* yra dirbtinai supriešinama su lo. *amāre*: „*bene velle* supponuoja neabejotinai nekūniškąją meilės ryšį; todėl galima daryti prielaidą, kad *amare* reiškiamas seksualinis potraukis – aistra. Toks sąvokų supriešinimas lemia pagrindinės ir bendrosios *amare* prasmės išskyrimą“⁴⁹ (Lyne 1996: 28)⁵⁰.

Be šių hipotetinių atitikmenų, lietuvių kalbos vardažodis galbūt lygintinas ir su kai kuriais anatolų kalbų pavyzdžiais: he. *hašša-* ‘palikuonis, atžala, ipėdinis’; *hašša- hanzašša-* ‘palikuonis; (pro)vaikaitis’; nom. sg. *ha-as-sa-as* (plg. Puhvel III 224) ← verb. anatol. *has(s)-* ‘pradėti gyvybę; gimdyti’, plg. praanatol. **hamsa-* < **h₂omso-* ‘palikuonis’ ~ luv. *ham[ma]sa-* ‘vaikaitis’ < *am-s arba *ans (*ons arba *ns > *hassu-*, *assu-*, *dassu-*, *haski-* < **h₂mskē-* [Puhvel III 227; Melchert 1994: 163]). Tiesa, kiti tyrėjai pateikia itin abejotinus minėtų hetitų žodžių etimologinius aiškinimus, pvz., Johannes Tischleris (1983: 195) he. *hašša-* sieja su gr. ἄρτεμις (pl. Ἐρμις) ‘Artemidės žynys Efese; valdovas (valdovė = μέλισσα ‘Artemidės žynė’)’ (LS 587), kuris su anatolų kalbų pavyzdžiais, matyt, neturi nieko bendra (plačiau apie gr. ἄρτεμις kilmę žr. Крегждис 2011a: 282tt.).

Etimologiniuose šio fitonimo aprašuose dažnai pabrėžiama amalo uzualinė funkcija – paukščių klijų gamyba iš šio augalo uogų, t. y.

priemonė gaudyti laukinius paukščius (medžių šakos būdavo ištepamos lipalu, prie kurio prilipdavo paukščiai; augalų kenkėjai [pvz., vynuogynų vikšrai]), žinota jau Antikoje: *tum laqueis captare feras et fallere visco inventum* (V. G. 1. 139; dar plg. C. Agr. 95. 2), t. y. ‘tuomet išrastas [būdas] gaudyti grobį kilpomis ir apgaudinėti „paukščių klijais“’. Antoninos Groševos (Грошева 2009: 371) teigimu, šios abi priemonės buvo naudojamos kartu. Be to, ji priduria, kad jau Plautas *Bakchidese* lipnumą resp. meilikavimą lygina su lo. *viscum: viscus merus vostra (e)st blanditia* (Pl. Bac. 50), t. y. ‘neskiestas amalas (neutr. → masc.) resp. paukščių klijai yra meilikavimas’. Vėliau amalu buvo įvardijami ne tik iš amalo uogų, bet ir kitų augalų resp. kitaip gaminami klijai (plg. Грошева 2009: 372t.). Tokia priemonė paukščiams gaudyti tikrai buvo naudojama slavų.

Dėl neaiškios šio žodžio etimologinės ir semantinės raidos LKŽ pateikiamas šios leksemos aprašas, matyt, turėtų būti koreguojamas. Šiame leksikografiniame sąvade leksema lie. *āmalas* yra dubliuota. Taip suponuojamas opozicinių reikšminių referentų buvimas: 1) subst. lie. *āmalas* ‘(bot.) ant medžių augantis parazitas, gausiai šakotas, kaip šluota, laumšluotė (*Viscum album*)’ K, R 257, Vvr, KzR, MŽ 144, Kos 106, Lp, Pn, An, J; ‘vešliai’ Tl; 2) subst. lie. *āmalas* ‘(zool.) tokie augalų parazitai, sausiai (*Aphis*)’ Plv, Rk, Lnkv, Č, Ktk, Plv; ‘ant lapų saldi limpama medžiaga, gaminama amarų (parazitų), lipčius’ Š, Up, Vks, Kos 106; ‘augalų liga (rūdys), tariamai atsirandanti po žaibo be griaustinio’ Rk, Ppl, Vb, Jnšk, Ds; ‘žaibas be griaustinio’ Jnšk, Kp, Žml, Dkk; ‘visokie bimbilai, jų užimas, vabzdžių birzgesys ore’ Dglš, Viln (LKŽe).

Konstatuotina, kad pirmajam leksiniam semantiniam lizdui LKŽ sudarytojai priskyrė antrojo semantemas, kurios iki šiol apskritai nėra apibrėžtos, plg. *Visas qžuolo liemuo amalaīs apaugęs, iš tolo atrodo, kad žievė pilka* Pn (šis sakinyš LKŽe priskirtas lie. *āmalas* ‘(bot.) ant medžių augantis parazitas, gausiai šakotas, kaip šluota, laumšluotė (*Viscum album*)’ ekstensionalo iliustraciniam pavyzdžiams [!!!]). Deja, toks šio žodyno sudarytojų sprendimas negali būti teisingas, mat amalai neauga ant medžio kamieno, bet tik ant šakų (plačiau žr. Грошева 2009: 369), o jų spalva esti ne pilka, bet žalia (ištikus metus). Akivaizdu, kad čia bus supainioti referenciniai skirtingos kilmės, bet homofoniškai skambančios garsinės raiškos žodžių grupės, t. y. iki šiol neišskirta metonimiškai pavartota semema ‘samanos’ arba ‘kerpės’ (jos dažniausiai ir auga ant senų medžių kamienų, o kerpės yra pilkos spalvos [!!!]), kurios sietinos su LKŽ antrajam leksiniam semantiniam lizdui priskirto subst. lie. *āmalas* reikšmėmis ‘augalų liga (rūdys)’ ⇔ subst. lie. *āmaras* ‘peleninių (*Erysiphaceae*) šeimos parazitinis grybas’ R (LEW 9; apie šį parazitą plačiau žr. LE XVIII 480) (deja, ši reikšmė LKŽ nenurodoma).

Svarbu pabrėžti, kad šių semantemų referentai supponuoja pejoratyvinę konotaciją: subst. lie. *sāmana / samanà* šalia įprastos reikšmės ‘drėgnų vietų sporinis augalas su šakniniais plaukeliais vietoj šaknų

47 Katulo poezijos tyrinėtojai teigia, kad šis poetas svarbus romėnų poezijai ne tik todėl, kad mylėjo savo Lesbiją ir spontanišku nuoširdumu apdainavo savo aistrą eilėmis, bet todėl, kad pirmasis susimąstė apie savo meilę ir ėmė ieškoti jos įvardijimui naujų tikslų žodžių: pradėjo rašyti ne apie moterį, kurią jis mylėjo, bet apie pačią meilę (Гаспаров 1986: 201t.). Michailas Gasparovas teigia, kad naujų žodžių ieškoti sekėsi labai sunkiai, mat lotynų kalbos žodis *amāre* reiškia ‘trokšti aistros’, o įvardyti platoniskajai meilei reikėjo kurti naujus posakius. Tokių verbalinių junginių Katulas pateikia 72, 73, 75, 76, 87, 109 eilėraščiuose, kuriuos galima aptikti ir Cicerono veikaluose, pvz., lo. *benevolentia* ‘geranoriškumas’. Anot M. Gasparovo, lo. *benevolentia*, sietinas su lo. *beneficia* ‘geradarystės’, reiškę kur kas tauresnius ir svarbesnius jausmus, nei lo. *amor* ir *amāre* – jis simbolizavo dvasinį dviejų įsimylėjėlių ryšį.

48 Tiesa, dabartinėje italų kalboje žodis it. *amare, -ai* reiškia ‘mylėti = jausmas, kuomet vienas asmuo siekia kito dėmesio, simpatijos’ (Wagner 1960: 77) ~ it. *amāre* ‘jausti ir reikšti kam itin gilius jausmus’ (Cortelazzo, Zolli 1999: 91).

49 „bene velle seems to cover emphatically unsexual affection; so we may assume amare covers strongly sexual love: passion. Antithesis in short helps to confine the general and vague term amare to a specific function“.

50 Už šios literatūros nuorodą dėkoju doc. dr. Skirmantei Šarkauskienei (VU).

(*Bryophyta*)' Azr, SD 297, Pb, LKT 388 (Kpč), Šlčn, Ktk, Jrb ir kt. dar gali reikšti 'nesantaiką, barnius ir pan.' – *Nėra namų, kad nebūt samanų* (*nėra namų be dūmų*) LKT 210 (Dkš); 'ištižėli, liurbį, lepšį' Brt; 'menką, nevertingą, niekingą dalyką' B. Sruog; dar plg. frazeologizmus: *sāmanomis apauginti širdį* 'pasidaryti nejautriam' P. Vaič; *sāmanomis apaugti* (*apžėlti*) 'apsileisti, susenti, sunykti' Arm, BM 137 (Klov), A. Gric; subst. lie. *kėrpė* šalia sememos '(bot.) mažas, smulkus augalas, kerojan-tis ant akmenų, medžių, stogų ir kt.' P, Mt, LBŽ, Mit II 141, F, P, R, Lex 60, J ir kt. dar reiškia pejoratyvines reikšmes: 'vaisiaus (obuolio, kriaušės) nuograuža' Š, Ds; 'žmogaus kūno sėdimoji dalis' Pl; 'liesas, išdžiūvęs, pasenęs žmogus ar gyvulys' Trš, Žeml, Sd (LKŽe).

Kitas, LKŽ sudarytojų lie. *āmalas* '(bot.) *Viscum album*' ekstensio-nalo iliustraciniais pavyzdžiams priskirtas, interpretuotinas pavyz-dys – *Berže yra āmalas, reikia nugenėti* KzR. Iš visų pirmajame leksi-niame lie. *āmalas* priskiriamų semantemų, ši vienintelė reflektuoja pejoratyvinę konotaciją, t. y. medžiui kenkiantį augalą, todėl jį būti-na nuo jo šalinti. Remiantis baltų ir kitų ide. tautų apeigine tradici-ja garbinti ši itin seniai sakralizuotą augalą (plačiau žr. LM II 194; MP I 221 [dar žr. 643], III 109 [= BRMŠ III 111, 231]; BTB XII 624, XIV 124; Frazer 1925: 160, 537, 608t., 659tt., 700tt.; JBR II 163), galima teigti, kad minėta reikšmė traktuotina kaip inovacinė resp. sekundarinė, mat jos atsiradimas sietinas su mokslo atradimais resp. naujais etnografiniais motyvais. Remiantis ide. tautų mitologiniais šio augalo aprašais bei leksemos etimologija, galima daryti išvadą, kad seniausia resp. autentiška šios leksemos semantema buvo pozityvinė ir pozityvistinė, o ne pejoratyvinė, reflektuojama minėto pirmojo leksinio semantinio lie. *āmalas* '(bot.) ant medžių augantis parazitas, gausiai šakotas, kaip šluota, laumšluotė (*Viscum album*)' pavyzdžio. Nekyla jokių abejonių, kad seniausiais laikais žmonės nežinojo, kad yra augalų parazitų (!!!). Šis augalas buvo sakralizuotas. Taigi šių dviejų leksemų sąsaja yra dirbtinė ir visai nevykusi – *amalo* (*Viscum album*) augalas nesuponuoja pejoratyvinės konotacijos, o reikšmė 'amalas (žaibas be perkūnijos)' suponuoja distancinį žaibavimą be lietaus resp. be perkūnijos. Lietaus resp. vandens nebuvimas ir buvo pagrindinė priežastis, suponavusi vaismedžių žiedų „nudeginimo“ ir kitų, neva iš dangaus krintančios ugnies nulemtų nelaimių, konota-cinių sememų atsiradimą ir jų susiejimą su žaibu, mat esant ir per-kūnijai, ir žaibui dažniausiai lyjama. Taigi pejoratyvinė semema 'žai-bas be griaustinio' nėra sena.

Dėl lie. *āmalas* '(zool.) tokie augalų parazitai, sausiai (*Aphis*)' Plv, Rk, Lnk, Č, Ktk, Plv; 'ant lapų saldi limpama medžiaga, gaminama amarų (parazitų), lipčius' Š: *Šiomet kelis kartus āmalas krito* (identiškas motyvas nurodomas lie. *āmaras* apraše [žr. LKŽ s.v. *āmaras* 1]), *todėl bitės daug medaus prinėšė* Up, Vks, Kos 106; 'augalų liga (rūdys),

tariamai atsirandanti po žaibo be griaustinio' Rk, Ppl, Vb, Jnšk, Ds; 'žaibas be griaustinio' Jnšk, Kp, Žml, Dkk; 'visokie bimbilai, jų ūži-mas, vabzdžių birzgesys ore' Dglš, Viln (LKŽe) kilmės ir semantinės raidos akcentuotina: 1) visos šio žodžio reikšmės yra pejoratyvinės konotacijos; 2) nė viena sememų nesuponuoja augalo pavadinimo lie. *āmalas* '(bot.) *Viscum album*', todėl LKŽ sudarytojai ir išskyrė kelis homofonų leksinius semantinius lizdus; 3) kelios šios leksemos reikš-mės yra ekstralingvistinės, t. y. nesusijusios ne tik su žodžio kilme, bet ir semantine raida: 3a) semema 'visokie bimbilai, jų ūžimas, vabz-džių birzgesys ore' yra atsiradusi dėl partityvinės fonetinės homoni-mijos – kontaminuojant incialės *a-* (!!!) ir kamiengalinį *-la-* –, supo-navusių formalųjį (fonetinį) identiškumą su (slavizmu) lie. *ā-las-as* (← le. *halas*, blr. *голас* [!!!] [dėl jų žr. Būga III 387]) 'balsas' JD 606, MŽ, Mrs, K. Donel, JV 180, TŽ I 213; 'triukšmas, rėksmas, klegesys' Ar, Vdžg, Mžk, Pn, LTR (Grk); dar plg. frazeologizmą *ālasų palėisti* 'garsiai uždainuoti, imti rėkti' Gs (LKŽe); 3b) 'augalų liga (rūdys), tariamai atsirandanti po žaibo be griaustinio' reflektuoja kontamina-ciją su lie. *āmaras* '(zool.) tokie augalų parazitai, sausiai (*Aphis*)', metonimiškai vartojamu parazitinių grybų reikšme vietoj vabzdžio pavadinimo, su pirmojo leksinio semantinio lizdo lie. *āmalas* '(bot.) *Viscum album*' neturiniu absoliučiai nieko bendra, išskyrus partityvi-nę homofoniją; 4) sememos 'žaibas be griaustinio' atsiradimas sietinas su mitologine motyvacija – ši reikšmė yra vėlyva ir referentiškai se-kundarinė dėl konotacinės sąsajos su pirmojo leksinio semantinio liz-do lie. *āmalas* '*Viscum album*' mitologiniu signifikatu – Perkūnu, mat remiantis kaimyninių slavų etnografinė medžiaga, minėto augalo etio-logija siejama būtent su šia mitologema (tai ide. genčių vienas kul-tūrinių archetipinių motyvų, plg. graikų [Adonio gimimas] ir šiaurės germanų [Baldro mitas] šio augalo etiologinius atitikmenis), plg. ru. *омѣла* '*Viscum album*; viesulo lizdas'⁵¹, paukščių kljiai, *ąžuolo uogos*' (Даль II 672) ↔ ru. dial. *омѣльня* 'amalas' (dar žr. 51 išn.); 5) da-bartinė žodžio morfofonetinė struktūra yra antrinė, atsiradusi dėl kontaminacijos su pirmojo leksinio semantinio lizdo nariu lie. *āmalas* '(bot.) *Viscum album*' dėl jau minėtos partityvinės homofonijos. Tokį spėjimą galima argumentuoti jau minėtu sememos 'visokie bimbilai, jų ūžimas, vabzdžių birzgesys ore' etiologija (žr. anksčiau), t. y. subst. lie. *āmalas* '(zool.) tokie augalų parazitai, sausiai (*Aphis*)' ↔ subst. lie. *āmaras* 't. p.' (su *-r-* > *-l-*)⁵², o pastaroji yra dispersinės konta-minacijos (resp. motyvuotos tik atsitiktiniu garsų sąskambiu [parti-tyvine homofonija]) su lie. *māras* 'labai užkrečiama epideminė liga (*pestis*)' refleksija (žr. toliau), plg. subst. lie. dial. *amariūkas* 'plautė (*Pulmonaria*)' Všk, Grž semantinę motyvaciją, kurios etiologiją pa-teikia Aurelija Gritėnienė (2006: 76t.). Remdamasi ydinga Daivos Vaitkevičienės (2001: 81t.)⁵³ atlikta semasiologine lie. *āmalas* anali-

51 Apie viesulo ir slavų Perkūno resp. prūsų audros dievybės santykį plačiau žr. Крегждис 2010: 225. Įgainiui dėl krikščionybės puoselėtojų įtakos ši dievybė buvo sutapatinta su velniu resp. chtoniškuoju pasauliu ir imtas įsivaizduoti kaip viena ru. *дьявол* (o ne pagoniškojo laikotarpio *Велес* resp. *Волос* [!!!]) reinkarnacijų (plačiau žr. Власова 2008: 86tt.). Tokios pat mitologinės referento konotacijos kaitos būta ir baltų kraštuose, kuomet Perkūną sutapatinus su velniu dėl neigiamos konotacijos radosi antriniai *de sexu* mitologiniai personažai – laumės (velnienės), o sąsajos su jomis suponavo sememos 'šluota, laumšluotė' atsiradimą.

52 Tokią sąsają išvelgia ir Wojciechas Smoczyński (2007: 13), nors jos konkrečiai neįvardija, mat jam (kaip ir ankstesniems šio žodžio kilmės tyrėjams) leksemos „poch-dzenie nejasne“.

53 Ši tyrėja savaip interpretuoja LKŽ medžiagą, t. y. sukuria reikšmes, kurių šiame leksikografiniame veikle nėra. Aptardama uzualinę *bičių maitinimosi lipčiumi* reikšmę, D. Vaitkevičienė (2001: 81t.) kažkodėl ją vertina kaip mitologinę, nors jokių argumentų tokiam savo teiginiui nepateikia. Pasitelkdama Ambraziejaus Pranciškaus Kašarauskio (pats pasirašinėjo Kossarzewski, plačiau žr. LE XI 144) Žemaitijoje surinktą tautosakinę medžiagą, kurioje aiškiausiai reflektuojama fonetinė kontaminacija (*amalas* ↔ *amaras*), ši faktą sieja su kažkokia ypatinga sakrališka nauda bitėms, nors ir pats A. Kašarauskis tiesiogiai užsimena tik apie paprasčiausią užemą 'bičių maistas', o ir bet kuris bitininkas tokius samprotavimus paneigtų – lipčiaus medus yra pats prasčiausias, menkiausias maistinės ir gydomosios vertės.

LKŽ nėra nurodoma ir lie. *āmalas* semema 'medaus rasa', bet lie. *āmaras* '(zool.) tokie augalų parazitai, sausiai (*Aphis*)' On, Mrs, Lp, J, J. Jabl; 'ant lapų saldi limpama medžiaga, gaminama amarų (parazitų), lipčius' MŽ, K: *Amaro ar medaus rasos* S. Dauk, Brs, J; 'didelė daugybė' Vlkv, Skr, V. Krėv, Plv, Ds (LKŽe), kurių D. Vaitkevičienė įvardija nektaru, surenkamu ir pagaminamu iš žiedadulkių. Priešingai, *Lietuvių enciklopedijoje* (LE I 137) teigiama, kad amarų išmatos turi savyje

ze, ši tyrėja nurodo kelis abejotinus ežeininių (*Boraginaceae*) šeimos daugiamečių žolių genties fitonimo etimologizavimo būdus: 1) morfologinė semantinė žodžio struktūra nulemta sąsajos su lie. *āmaras* ‘didelė daugybė’, neva augalas žydi itin gausiai, nors taip nėra (žr. augalo pav. LTE IX 48); 2) leksema reflektuoja subst. lie. *āmalas* ‘ant lapų saldi limpama medžiaga, gaminama amarų (parazitų), lipčius’ konotaciją, mat, anot A. Gritėnienės (2006: 77), plautė kaip tik yra labai medinga. 2-oji A. Gritėnienės pateikiama hipotezė nėra pakankamai argumentuota dėl plautės hiperoniminio įvardijimo resp. uzualinės (t. y. terapinės) konotacijos analizės stokos. Pabrėžtina, kad šis augalas medingas tik žiedų nektaru (БСЭ XV 586), o ne lipniąja paviršine lapų medžiaga, kuria ir įvardijamas lipčius (!!!), plg. nurodomo slavų genotipinio atitikmens ru. *медуніца* poligenizminę struktūrą – šiuo fitonimu (taip pat ir fonetiniais variantais ru. dial. *медуніка, медуніха*) įvardijama ne tik *Pulmonaria mollissima*, bet ir visai kitų genčių žoliniai augalai: *Trifolium pratense* L., *Trifolium repens* L., *Spiraea ulmaria* L., *Mentha agrestis* Soll., *Melilotus officinalis* L. ir kt. (plačiau žr. СРНГ XVIII 73). Taigi lie. dial. *amariūkas* negali būti siejamas su lie. *āmaras* kaip semantinis atitikmuo, mat ‘lipčius’ nėra ‘žiedų nektaras’, bet kaip pejoratyvinės konotacijos asociatyvas (žr. toliau).

Galima atsargiai spėti, kad lie. dial. *amariūkas* ‘plautė (*Pulmonaria*)’ reflektuoja uzualinę konotaciją resp. ligos, nuo kurios naudojami šio augalo preparatai, pavadinimą. Yra žinoma, kad *Pulmonaria officinalis* L. žolė buvo vartojama ne tik plaučių ligoms (⇒ lie. ‘plautė (*Pulmonaria*)’) (plg. LE XXIII 115), bet ir skrofuliozei gydyti (Анненковъ 1878: 279), kurios simptomatika identiška marui: patinsta veidas ir kaklo limfmazgiai; odoje atsiranda įvairių išbėrimų; pro kaklo limfmazgių fistules veržiasi pūliai; joms gyjant, oda randėja (plačiau žr. LE XVII 271, XXVIII 96). Vadinas, galima spėti, kad šis fitonimas traktuotinas kaip asociatyvas dėl lie. *āmaras* pejoratyvinės dominančios ir lie. *māras* 4 ‘labai užkrečiama epideminė liga (*pestis*)’ SD 285, R, K, I, Kp, Tv ir kt.; ‘šios ligos epidemija’ J, Dkš, Žem, LTR (Jnš); ‘mirtis, mirimas’ N, J, JD 368, 1081, SP II 168, Tl, Grg (LKŽe) darybinio semantinio partityvinio identiškumo, plg. lie. dial. *Toks māras apipuolė medžius – lytaus nēr, lapai susukti* Kl (žr. LKŽe s.v. *māras*; dar plg. sintagmą *augalų utėlės – amaras* [LE I 401]).

Hiperonimo ir hiponimo kaita, t. y. ligos pavadinimo ir priemonės jai įveikti įvardijimų identiškus, būdingas ne tik lie. dial. *amariūkas*, bet ir kitų fitonimų semantinei sklaidai, plg. lie. dial. *gelžolė* 1 ‘(bot.) ašariukė, mėlynukė, miegažolė, neužmirštuolė, rasutė (*Myosotis*)’ K, Š (LKŽ III 227), *gelžolė* 1 ‘t. p.’ K (LKŽ III 231) ↔ lie. *geltà* 4 ‘gel-

tonumas, pageltimas’ K, Alk, KlvrŽ, Gs, Lš, Ds, Skr; ‘geltonligė’ SD 458, K, Ds, Tršk, BP I 112, J, Rod; ‘graižaziedžių šeimos daugiamečių žolė (*Serratula*)’ P, Slk; ‘geltoni dažai’ Lš; ‘geltoni siūlai’ Rdm, J (LKŽe); lie. *landonės* LBŽ 227 (LKŽ VII 120), *landonės žolė* LBŽ 227 (t. y. lie. *landonė* [= *landuonė*] ‘(bot.) nemiršėlė, neužmirštuolė (*Myosotis*)’ LBŽ [LKŽe]) ↔ lie. *landonis* 3^b K, LsB 394 ‘(med.) votis piršto gale (po nagu), aptaka, èduonis (*Panaritium*)’ R 231, MŽ 309, LTR; ‘(zool.) spalio dydžio balta apskrita žarnų kirmėlaitė, spalinė (*Enterobius vermicularis*)’ rš (LKŽe; dar žr. Gritėnienė 2006: 101).

Jau minėta, kad abi šios formos E. Fraenkeli (LEW 9) aiškinaimos kaip genetiniai alternantai. Netaisydamas šios itin didelės klaidos, V. Mažiulis (PKEŽ I 252) sukuria naujas prūsų pr. *emelno* ‘amalas, amaras’ E 646 reikšmes, nors vid. vo. žė. *mispel* (resp. vo. *Mispel*)⁵⁴ ‘amalas’ sememos ‘amaras’, t. y. ‘Blattlaus’, nesuponuoja (!!!). Be to, neatsižvelgiama į labai svarbius formaliuosius tokios hipotezės lingvistinius trūkumus, mat jei subst. lie. *āmalas* ir subst. lie. *āmaras* būtų genetiškai susiję resp. kildintini iš vienos prolytės, tai lie. *āmaras* reikštų ir augalą ‘*Viscum album*’, o taip nėra. Lie. *amaras* ‘(bot.) paprastasis raugerškis (*Berberis vulgaris*)’ Mt, LBŽ (LKŽe) su aptariamu mitologiniu augalu negali būti siejamas, mat yra suponuotas leksinės metonimijos, kai dėl semantinės sąsajos su juodosiomis javų rūdimis (ecidėmis ir spermagonėmis – *Puccinia-ceae*), t. y. parazitiniiais grybais, sukeliančiais rūdliges žoliniuose ir mediniuose augaluose (plačiau žr. LE XXVI 63t.), augalo pavadinimas lie. *raugerškis* ‘*Berberis vulgaris*’ – jis yra ‘javų juodųjų rūdžių tarpinis šeiminkas’ (!!!) (LTE IX 343) – buvo pakeistas identiškos semantinės vertės lie. *āmaras* ‘tokie augalų parazitai, sausiai (*Aphis*)’. Tokiam augalų sugretinimui įtakos galėjo turėti ir lie. *raugerškis* ‘*Berberis vulgaris*’ bei lie. *amaras* ‘t. p.’ uzualinis konotacinis identiškus, t. y. *Berberis vulgaris* naudojamas dažų gamybai (Анненковъ 1878: 63), t. y. suponuotinas koloristinis konotatas, būdingas ir lie. *āmaras* ‘sausiai, rūdas (*Aphis*)’ ↔ subst. lie. *rūdys* ‘ruda metalų oksidavimosi medžiaga; (biol.) augalų liga, sukeliama įvairių grybų, kurių rudos sporos pasklinda pažeistose vietose’ (DLKŽ⁵⁵).

Tik baltų kalboms būdinga leksika

Tik baltų kalboms būdingam leksikos sluoksniui priskiriami tie fitonimų pavadinimai, kurie darybiškai ir semantiškai koreliuojami tik vakarų ir rytų baltų kalbų atitikmenimis resp. nesuponuoja morfologinių semantinių paralelių su kitomis ide. kalbomis. Tokių leksemų priskaičiuojama 28:

50 % cukraus (medaus rasa). Taigi D. Vaitkevičienė, neva aptardama lie. *āmalas* leksemos semantinę raidą, iš tiesų nagrinėja lie. *āmaras* reikšminę sklaidą, pati to nesuprasdama ir, deja, privedia kuriozais įvardytinų klaidų: 1) teigia, kad medus yra konditerinė amalo transformacija, nors nei augalo ‘*Viscum album*’, nei lie. *āmaras* ‘(zool.) tokie augalų parazitai, sausiai (*Aphis*)’ referentai su medumi apskritai niekaip nesusiję – tai, žinoma, nulemta objektyvių ir visiems gerai žinomų priežasčių: šis augalas nei pasidengia lipčiumi, nei yra saldus, nei ypatingai lankomas bičių (jų žiedai maži, žalsvi, dvinamiai [plg. LE I 137]); 2) norėdama žūtbut susieti amalo gydomąją funkciją su medaus objektu, neteisingai interpretuoja latvių prietarus: *Slimam cilvėkam, kam ir liels karstums, nevar dot medu, jo medus karsē* – pateikiamas toks vertimas: „Sergančiam žmogui, turinčiam daug karščio, negalima duoti medaus, nes medus kaitina“. Su tokia šio sakinio interpretacija jokiū būdu negalima sutikti, mat la. *mēdus* reiškia ne tik ‘medų – bičių produktą’, bet ir la. *mēdalus* ‘midus (alkoholinis gėrimas)’ ir la. *miēstiņš* ‘misa resp. naminis alus; midus’ (plačiau žr. ME III 590t.; KIV I 747). Taigi D. Vaitkevičienė, neatsižvelgdama į temporalinį faktorių ir leksemos polisemiją, klaidingai sieja ‘midaus’ ar ‘(stipraus) naminio alaus’ reikšmes su ‘medaus – bičių produkto’ semema (medus vėlyvuojų periodu į minėtus gėrimus galėjo būti ir nededamas). Taigi šis latvių prietaras verstinas taip: *Sergančiam ir labai karščiuojančiam žmogui nevalia duoti misos (resp. naminio alaus), mat ji kaitina*.

54 Sememos ‘*Mispel*’ išskyrimas Elbingo žodynėlyje (žr. Mažiulis 1981: 39) yra analizuotinas, mat vo. *Mispel* reiškia ne ‘amalą – *Viscum album*’, bet ‘sedulą – *Mespilus* L.’, t. y. visai kitą augalą, iš kurio taip pat, kaip ir iš amalo, buvo gaminami ‘paukščių klijai’ (!!!) (plačiau žr. Грошева 2009: 376).

Taigi galima spėti, kad šio itin svarbaus prūsų leksikografinio šaltinio perrašinėtojas Petras Holczwesscheris, visiškai nemokėjęs prūsiškai (plačiau žr. LE V 439), vietoj vid. vo. žė. *mistel* ‘*Viscum album*’ (Lex²⁹1959: 142) pateikė vid. vo. žė. *mispel* ‘sedula – *Mespilus* L.’ (plg. Lex²⁹1959: 141) (su *-sp-* ← vid. vo. žė. *wispel* ‘sedula’ [Грошева 2009: 376]). Būtina atkreipti dėmesį, kad, rengdamas *Prūsų kalbos paminklų* antrąjį tomą, V. Mažiulis (1981: 39) sememos ‘amaras’ nenurodo (!!!), kuri pateikiama vėliau išleistame šios kalbos etimologijos žodyne. Toks V. Mažiulio akibroktas, matyt, nulemtas E. Fraenkeli kazuistinio lie. *āmalas* aprašo.

BALTŲ KALBŲ PAVYZDŽIAI

LATVIŲ	LIETUVIŲ	PRŪSŲ
1. <i>apenis, apeins, apeinis, apins, apīns, apinis, apīnis², apīnis², apīnis, apīnis, appīnis, appiņa, apiens, apienis, apvīnis, (pl.) apeni, apeņi, apēņi, apīņi⁽²⁾, apiņi, apeņi, ap(v)īņi, appiņi</i>	<i>apynys, apvynys, (pl.) ap(v)yniai</i>	
2. <i>atals, atala, atāls, atāls², atāls², atāla, otūls; attals, attāls</i>	<i>atolas, atolis</i>	<i>attolis ↔ *atālas</i>
3. <i>avieksne, (pl.) avietes, aviētes, aviētes, aviētes², avietes², avieses, avie(k)šas, avieši, avieši, avieši², aviekšes, aviekši, avėkšas, avītes, aviečas, aviečas², aviečas, avenes, aviežas, avīši, avītes ir kt.</i>	<i>aviētė, avėtė, aviečià, (pl.) aviētės, aviėčios, aviečiai</i>	
4. <i>uôzuôls, uôzuols⁽²⁾, uôzuôls², uôzuolis², uôzals, uôzuls, uozuls, uozulus</i>	<i>qžuolas, áizuolas, áuzuolas, árzuolas, (pl.) qžuolā</i>	<i>ansonis ↔ *anzōn'is</i>
5. <i>baluoda, baluôda, baluode, baluôdene, baluodene², baluôdne, baluodne², balañda, baludne, bala, balata, baluotne</i>	<i>bálándà, balañdė, balándra, balandrė, balandris</i>	
6. <i>brūkle, brūklene, brūklene, brūklinė², brūklinė², brūklinė², brukline, brūklinė, brūkliene²</i>	<i>brūknė, bruknià</i>	
7. <i>dadzis, dadzs, (pl.) dadži, dadzi</i>	<i>dagys, dāgis, dāgis</i>	<i>wobilis ↔ *vābil's</i>
8. <i>dābuols⁽²⁾, dābuls, dabūls, dābūls, ābuôls, ābuls</i>	<i>dóbilas, dóbelas</i>	
9. <i>dziņa, dzire, dzire</i>	<i>girià, gire</i>	<i>garian ↔ *gařan</i>
10.	<i>gluosna, gluosnė, gluosnis, gluosnys, gluosis, gluosnis, gluoksnys, gluonsnis; bluosnis, bluoksnys, bluosnis</i>	<i>glossis ↔ *glōsis</i>
11. <i>kārklis, kārklis, kārklis</i>	<i>karklas</i>	
12. <i>krūms, (?) krūma, krūms</i>	<i>krūmas</i>	
13. <i>kūls, kūla, kūla, kūla²</i>	<i>kūlē, kūlē</i>	
14. <i>laiska</i>	<i>laiškas, laiškas, laiška</i>	<i>laisken ↔ *lāiskan</i>
15. <i>laksts, (pl.) laksti, lakši, lakšči</i>	<i>lākštas, lākštas</i>	
16. <i>lapa</i>	<i>lāpas</i>	
17. <i>mežs</i>	<i>mēdis, mēdžias, mēdė, medys</i>	<i>median ↔ *medān</i>
18. <i>mēlda², melde, mēldi, mēldri, mēldri, mēldri²</i>	<i>mēldas, mēlda, mēlda, maldas, maldà, máudas, maūdas</i>	
19. <i>miēzis, miēzis², miēzis, (pl.) miēži, miēži²</i>	<i>miēžis, miēžis, miežys, (pl.) miežiai</i>	<i>moasis ↔ *māzīs</i>
20. <i>niedrs, niēdra, niēdra, niedra, niēdre⁽²⁾, niedris, niēdra, niēdra, niēdre⁽²⁾, niēdre</i>	<i>néndrė, nindrė, méndrė, mindrė, léndrė, éndrė, jéndrė</i>	
21. <i>piene², piēne, piene, pienis, (pl.) piēnes, pienes²</i>	<i>piēnė</i>	
22. <i>pupa, (pl.) pupas</i>	<i>pupà, (pl.) pūpos</i>	<i>top. Pupkaym, Pupekaymen, Pupayn</i>
23.	<i>skirpstas, skirpstus, skirpstė, skirpsts, skirpsta, skirptas</i>	<i>skerptus ↔ *skirptūs</i>
24. <i>skābars, skabarda, skabarde, skābarde, skābards, skābardis, skābardis, skābardze, skābardzis, skābārzde², skābārzde</i>	<i>skrōblas, skroblà, skrobl(i)ūs, skruōblas</i>	<i>stoberwis ↔ *skāberuīs</i>
25. <i>sakns, sakne, sakņa, saknis, (pl.) saknes</i>	<i>šāknis, šāknė</i>	<i>sagnis ↔ *sāknis</i>
26. <i>vārps², vārpa, vārpis</i>	<i>vārpa, vārpis</i>	
27. <i>zievis</i>	<i>žievė, žiebė</i>	
28. <i>zāle</i>	<i>žolė</i>	<i>soalis ↔ *zālis</i>

5 lentelė. Baltų kalbų fitonimai, priskiriami tik baltų kalboms būdingos leksikos sluoksniui

Tik lietuvių (resp. latvių, prūsų) kalbai(-oms) būdingos leksikos fitonimai dėl BKA specifikos ir nagrinėjimo objekto nėra atskirai apžvelgiami (apie juos plačiau žr. Sabaliauskas 1990: 201tt.). Skolinių grupės augalų pavadinimai (juos skirstant pagal etninę priklausomybę) dažniausiai yra diferentinės etiologijos (pasitaiko išimčių, pvz.: lie. *aguonà* ‘Papaver’, dial. *māguonė* / *maguona*, la. *maguōne* / *maguona* ‘aguona’, pr. *moke* ‘t. p.’ (↔ *mākē), sl. *makv ‘t. p.’, s. vo. au. *magō*, s.

ang. *magosāmo* ir kt., tačiau visų jų kilmė neaiški [žr. PKEŽ III 147; Kluge ²⁴2002: 627]), todėl jie fragmentiškai minimi, aptariant atskirus fitonimus (plačiau apie baltų kalbų skolinius iš finų žr. Sabaliauskas 1990: 226t.; lietuvių kalbos skolinius iš slavų kalbų žr. Sabaliauskas 1990: 237tt.; iš germanų kalbų žr. Sabaliauskas 1990: 261t.; iš latvių kalbos žr. Sabaliauskas 1990: 271; iš kitų [ide. ir ne ide.] žr. Sabaliauskas 1990: 278t.).

Fonetinė latvių tarmių transkripcija

Edmundas Trumpa¹

Kirtis ir priegaidės

Pagrindinis fonetinės transkripcijos principas – rašoma taip, kaip girdima (plačiau žr. Rudzīte 1964: 47). Jei fonetinė rašyba nėra aiški, skliaustuose pateikiamas morfologinis parašymas, pvz., *gac* (-ds).

Latvių kalbos kirtis, kuris paprastai yra pirmajame žodžio skiemenyje, nežymimas. Jei kirčiuojamas ne pirmasis žodžio skiemo, kirtis žymimas tašku [˙] prieš kirčiuojamą skiemenį mažosios raidės aukštyje: *ne maz*.

Priegaidės žymimos ilguosiuose skiemenyse (kai yra ilgasis balsis, dvibalsis arba dvibalsinis junginys).

Tęstinė (stieptā) priegaidė žymima cirkumfleksu [˜] virš ilgojo baltio (tuomet brūkšnelis, žymintis baltio ilgumą, nerašomas): *pūce*, dvibalsiuose ar dvigarsiuose – virš antrojo komponento: *saūle*, *liēpa*, *puņpurs*.

Krintančioji (krītošā) priegaidė žymima gravio ženklu [˘] virš ilgojo baltio (tuomet brūkšnelis, žymintis baltio ilgumą, nerašomas), pvz., *kāzas*, *mēle*, dvibalsiuose ir dvigarsiuose – virš pirmojo komponento: *māize*, *gāls*. Jei po ilgojo krintančiąja priegaide intonuoto baltio tame pačiame skiemenyje eina sklandusis arba nosinis garsas, virš balsės žymima ne tik priegaidė, bet ir jo ilgumas: *dārzi*, *lēns*.

Gravio ženklu žymima stumtinė (grūstā) priegaidė – krintančiosios priegaidės variantas prieš dusliusius priebalsius – vartojama sėliškosiose šnektose: *mūksa*.

Laužtinė (lauztā) priegaidė žymima stogeliu [ˆ] virš ilgojo baltio (tuomet ilgumo ženklas nerašomas): *ābele*, *dēle*, dvibalsiuose ir dvigarsiuose – paprastai virš antrojo komponento: *mēita*, *vaŕde*. Kai dvibaltio antrasis dėmuo ištariamas silpnas, laužtinės priegaidės ženklas rašomas virš pirmojo dėmens, pvz., *tō̂t* ‘tauta’ lyviškiosiose šnektose. Kartais ir latgališkiosiose šnektose stogelis dvibalsiuose ir dvibalsiniuose junginiuose rašomas virš pirmojo dėmens, pvz.: *dōrps* (-bs) Nirza, *ūob̄ēls* ‘obuolys’ Pilda.

Kylančioji (kāpjošā) priegaidė žymima akūtu [ˑ] virš ilgojo baltio (tuomet ilgumo ženklas nerašomas): *ābele*, *dēle*, dvibalsiuose ir dvigarsiuose – paprastai virš antrojo komponento: *mēita*, *vaŕde*. Tai sėliškųjų šnektų priegaidė.

Kylančiai krintančiosios (kāpjoši krītošās) priegaidės atmaina žymima puslankiu [˘] virš ilgojo baltio, dvibalsiuose ir dvigarsiuose – virš antrojo komponento. Puslankis vartojamas antrinio ilgumo baltio kylančiai krintančiai tamniekų (*tāmnieki*) šnektų intonacijai žymėti, pvz., *kāz*, *dāb*, ir sėliškųjų šnektų krintančiosios priegaidės modifikacijai žymėti prieš skardžiuosius priebalsius, pvz., *pīlnc*.

Baltio ženklai

Baltio žymimi raidėmis *a*, *ā*, *e*, *ē*, *i*, *ī*, *o*, *ō*, *u*, *ū*. Jų kokybę rodo specialūs ženklai.

Siauresnis baltio tarimas žymimas tašku po atitinkamą baltį žyminčia raide (*e*, *ē*), platesnis tarimas – horizontaliu arba vertikaliu brūkšneliu po baltį (*e*, *ē/ę*, *ē*). Platūs baltio *e*, *ē* žymimi kableliu po raide: *ę*, *ē*.

Taškas virš raidės rodo ne tokį platų, uždaresnį baltio tarimą (*á*, *ā*, *é*).

Neskiemeninis baltis žymimas puslankiu po raide: *saus*, *sēi*.

Baltio ilgumas žymimas dvitaškiu po atitinkamą garsą žyminčios raidės: *so:ka*.

Baltio ilgumas kartais žymimas brūkšneliu virš baltio: *lapā* (loc.).

Redukuotas baltis – silpnai tariamas žodžio pabaigos baltis arba dvibaltio elementas, anaptiksės ir epentezės baltis – žymimas pakelta mažąja raide: *mā̃e*, *ṽenc*, *zir̃ni*.

Jei redukuoto garso kokybė nėra žinoma, jis žymimas apostrofu: *zir'ks*.

ā, *ā̄* – sulūpintas *a*, *ā*; daugiausia lyviškųjų ir latvių aukštaičių šnektų garsas, pvz., *gābana*.

ā, *ā̄* – supriešakėjęs baltis *a*, *ā*, jo tarimas artimas plačiojo *ę*, *ē* tarimui, pvz., *ŕūšā*.

ę, *ē* – platusis *e*, *ē*, pvz., *bēns*.

ę, *ē* arba *ę*, *ē* – pusiau platus *e*, *ē*, pvz., *pēdēt* arba *pēldēt*.

e, *ē* – įprastas siaurasis *e*, *ē*, pvz., *dēle*.

ę, *ē* – sėliškųjų šnektų garsas, siauresnis už *e*, *ē*, pvz., *paņēm*.

y, *ȳ* – gomurinis *i*, *ī*; būdingas daugiausia augšžemiečių tarmei, labiausiai latgališkiosioms šnektoms, pvz., *cȳvāks*.

1 A. Stafeckos papildytas ir redaguotas variantas, pirmąjį variantą žr. BKAP 50–51.

o, ō – bendrinės kalbos tarptautinių žodžių ir skolinių garsas, kai kuriose šnektose (ypač augšžemiečių) vartojamas ir veldiniuose, pvz.: *kopona, lopa*.

ō, ō̄ – supriešakėjęs *o, ō*, dažniausias sėliškosiose šnektose.

ü, ū – supriešakėjęs *u, ū*, dažniausias sėliškosiose šnektose, pvz., *čüpiņa*, retesnis latgališkosiose šnektose Latgaloje, pvz.: *šüūc, cūks* ‘ryšulys’.

a – vidurinės eilės vidutinio pakilimo įtemptas balsis; vartojamas augšžemiečių šnektose, pvz., *lals*.

Dvibalsių ženklai

uo – dvibalsis *uo*, pvz.: *kūoks, sluōta, uōla*.

üo – dvibalsis su priešakinės eilės *üo*, pvz., *cüoļš*, dažniausias augšžemiečių tarmėje.

āu, ou – sulūpintas *au*, pvz.: *lāūks, loūks, āūnc*.

Priebalsių ženklai

Raidėmis *b, c, č, d, f, g, ğ, h, j, k, ķ, l, ļ, m, n, ņ, p, r, s, š, t, v, z* žymimi tie patys priebalsiai kaip ir bendrinėje kalboje.

Afrikatos *dz, dž* žymimos dvejopai – *dz, dž* arba *з, ж*.

Minkštasis priebalsis *r* žymima ženklų *ŗ*.

Gomurinių *l* ir *n* žymėjimui vartojama *ł* ir *ŋ*.

Palatalizuotiems priebalsiams žymėti vartojamas akūtas, rašomas virš mažesnių ženklų ir dešinėje ženklo pusėje, jei ženklas yra aukštesnis: *ŗ́, ŋ́, b́, d́, t́*.

Priebalsių ilgumas paprastai žymimas brūkšneliu virš raidės: *laṗ*. Jei priebalsiai atsiduria skiemenų sandūroje, ilgiesiems priebalsiams žymėti vartojamos dvi raidės: *akka, uppe*.

Labai ilgas priebalsis žymimas ilgumo ženklų virš priebalsės ir dvitaškiu po jos, pvz., *siī*: ‘sita’.

Kiti ženklai

Šnektų tekstuose vartojama įprasta skyryba.

Komentaruose vartojami šie papildomi ženklai:

> – virtęs į.

< – kilęs iš.

: arba // – gretiminė forma.

Paaiškinimai ir teksto papildymai pateikiami laužtiniuose skliaustuose, pvz., *neviēna lazda* ‘[nav] nevienas lazdas’.

Žodžio reikšmė pateikiama viengubose kabutėse, pvz., *dzelzene* ‘nātre’.

Fonetinė lietuvių tarmių transkripcija

Asta Leskauskaitė, Rima Bakšienė

Šaltiniai, iš kurių paimti tarmių pavyzdžiai, parengti skirtingu laiku, todėl kai kurios fonetinės ypatybės atspindimos dvejopai.

Transkripcijos ženklai

BALSIAI. Balsiai žymimi ženklais *a, e, i, u, o, é*. Kokybę rodo specialūs ženklai.

á – labializuotas užpakalinis žemutinis balsis *a*, pvz.: *lâuk'in'u*, *râudôno.s*.

α – išblėsęs redukuotas (supriešakėjęs ir kiek aukštesnio pakilimo) balsis *a*, pvz.: *taí, bîrna*.

æ – labai atviras priešakinis žemutinis balsis *e*, pvz.: *bæñdra., næ-pastîps*.

ι – nežymiai suužpakalėjęs balsis *i*, pvz.: *rûpuži., ranzi*.

υι – stipriai suužpakalėjęs balsis *i*, pvz.: *ruîj.kc*.

î – neskiemeninis *i*, pvz.: *gañdruî, 'tɔî*.

ə – suužpakalėjusi balsio *e* atmaina, pvz.: *žəbrai*.

ε – suužpakalėjusi balsio *e* atmaina po kietųjų priebalsių, pvz.: *kunod'êε, d'îrg'êεs*.

ę – įtemptas priešakinis vidutinio pakilimo balsis, pvz.: *turękit, acitvęræ.*

ę̄ – nelabai įtemptas priešakinis vidutinio pakilimo balsis, pvz.: *n'ę̄.rà, klaĩp'ę̄.do.s**. Šiuo ženklu taip pat žymimas paplatėjęs žemaičių trumpasis balsis *i* ir sutrumpėjęs *e*, pvz.: *šę̄spîlę̄s, cîrqlîlę̄lę̄*.

ε̄ é̄ – suužpakalėjusi vidutinio pakilimo balsio *ę* atmaina po kietųjų priebalsių ir žodžio pradžioje, pvz.: *rûpu.žę̄.s, ê'gl'o.*

o – nelabai įtemptas balsis, uždaresnis negu *o*, pvz.: *kôjo.s*. Šiuo ženklu taip pat žymimas paplatėjęs žemaičių balsis *u*, pvz.: *čôršk*.

ō – nežymiai labializuotas gana atviras užpakalinis vidutinio pakilimo balsis *o*, pvz.: *a'ruod̄o., bú.v̄o.*

î ū – balsiai, atviresni negu *i, u*, pvz.: *šaī.kî, krûpe*.

ū – neskiemeninis *u*, pvz.: *stóu*.

Pakeltomis raidėmis ^{a i u o} žymima kiekybinė balsių ir dvigarsių dėmenų redukcija, pvz.: *sàk^a* 'sako', *pêlĭk^u* 'pelkių', *krûp's* 'kriupis (rupūžė)'.
· – ilgasis balsis arba dvigarsio dėmuo, pvz.: *padā'ri, kúgî*. Kai kuriuose pavyzdžiuose balsio ilgumas žymimas brūkšneliu virš raidės, pvz.: *kāp_pasôtošes*.

· – pusilgis balsis arba dvigarsio dėmuo, pvz.: *râudôno.s, sa.žî-nî.ŋgi*.

PRIEBALSIAI. Priebalsiai žymimi taip pat kaip atitinkami bendrinės kalbos garsai: *s, z, š, ž, k, g, t, d, p, b, l, m, n, r, j, č, c*. Specialūs ženklai dažniausiai vartojami tuomet, kai reikia atspindėti tam tikrus kokybinius pakitimus.

Afrikatos *dž, dz* žymimos dvejopai – *dž, dz* ir *ʒ, ʒ*, pvz.: *dž'ovîntu., m'æ'dz'i, ranzi*.

Kai kuriuose pavyzdžiuose kietajam veliariniam priebalsiui *l* žymėti vartojamas ženklas *ł*, pvz.: *varlèl'u., parlěgdamas*.

Ženklaus *w, β* žymimas abilūpis priebalsio *v* variantas, vartojamas šalia lūpinių balsių, pvz.: *wúogors, jãβo*.

p t k š s – suskardėjimas, išlaikęs stiprią įtemptą artikuliaciją, pvz.: *múr s bú-ø.*

ŋ – gomurinis priebalsis *n*, pvz.: *duŋ'kčæuz, aŋ kúgo.*

Priebalsių minkštumas žymimas dvejopai – lankeliu virš raidės (pvz.: *kúgo., ômžô*) ir apostrofu po raidės (pvz.: *ar'tipîl'n'ɔ., g'r'v'æ'na; vîšn'oms, búlv'u.*)

Kirtis ir priegaidės

Kairiniu kirčio ženklu, arba graviu (˘), žymimas trumpojo kirčiuoto skiemens balsis, pvz.: *lâuk'in'u, kalv'ùs*.

Dešiniuoju kirčio ženklu, arba akūtu (˙), žymima ilgojo kirčiuoto skiemens tvirtapradė priegaidė, pvz.: *pîlti, búlvæs*.

Riestiniu kirčio ženklu, arba cirkumfleksu (~), žymima tvirtagalė priegaidė, pvz.: *mĩga*. Kai priegaidė tęstinė, t. y. balso spūdis padalijamas abiem skiemens dvigarsio dėmenims, vartojami du cirkumflekso ženklai, pvz.: *gražėĩ*. Tęstinę priegaidę turi dalis vakarų aukštaičių kauniškių, kai kurie pietiniai vakarų aukštaičiai šiauliškiai ir dalis pietų žemaičių.

Stogelio formos ženklu (ˆ) žymima žemaitiška tvirtapradės priegaidės atmaina – laužtinė priegaidė, pvz.: *pîningus, bõvâu*.

Raidės s ženklas virš raidės (s) žymi vidurinę priegaidę, pvz.: *nú.gara, kí.š't*.

Ženklu (˘) žymima tvirtagalės priegaidės atmaina – kirstinė priegaidė, pvz.: *avižú., jáunú.* Kai kuriose rytų aukštaičių šnekto-
se ją turi tvirtagališkai kirčiuoti sutrumpėję galiniai skiemenys.

Tais atvejais, kai skiemens priegaidė neaiški, tariant tik pabrėžiamas kirčiuotas skiemuo, vartojamas ženklas ', pvz.: *mal'tu'va'į, ap'rwkə.*

Kiti ženklai

| – sintagmos ribų pauzė, pvz., *mu's_tė'tis tai_vìsku sė'davu |*
i_rug'ù[s] sė'davu | i_kvieč'ùs, i_miėž'u. | dá i_linĩ.

˘ – klitiko ir ortotoninio žodžio jungtis, pvz.: *i_jĩ_pĩlti, tai_tĩ.*

[ ], () – išnykęs ar netiriamas garsas, pvz.: *bu[s]_sausà, i(r) rù-
žavo.s.*

KOMENTARAI
IR ŽEMĖLAPIAI

Baltų kalbų atlasas
Leksika 1: flora

Dilgėlės pavadinimai

Dilgėlės pavadinimai

Komentaro autoriai: Rima Bakšienė, Anna Stafecka, Saulius Ambrazas

Žemėlapių pagrindas – LKA I žemėlapis Nr. 94 ir komentarai, atsakymai į Antano Salio *Apklauso* 1 klausimą Nr. 63, Aurelijos Gritėnienės (2006) tyrimas, atsakymai į LVDA medžiagos rinkimo programos klausimą Nr. 401, taip pat žodynas *Latvių kalbos augalų pavadinimai (Latviešu valodas augu nosaukumi)* (Ēdelmane, Ozola 2003).

Lietuvoje ir Latvijoje auga dilgėlinių šeimos daugiametė didžioji dilgėlė (*Urtica dioica*) ir vienmetė gailioji dilgėlė (*Urtica urens*). Iš tarmių medžiagos galima spręsti, kad latvių kalboje baltąja dilgėle (la. *baltā nātre*) dažnai vadinama baltažiedė notrelė (*Lamium album*) (la. *baltā panātre*).

Žemėlapyje vaizduojamos apibendrinto dilgėlės (*Urtica*) pavadinimo izoleksos.

Bendri šio augalo pavadinimai lietuvių ir latvių kalbose turi šaknį *notr-* / *nātr-*.

Pavadinimas *nātre* paplitęs visose latvių kalbos tarmėse. Tai ir bendrinės latvių kalbos žodis. Šnektose vartojama daug šio žodžio fonetinių ir morfologinių variantų.

Vidurio tarmės šnektose paprastai vartojami *nātre* arba *nātr^e*, pvz.: *tava dzēdra valuōdiņa kā nātrīte dzēldināja* ‘tavo skaudūs žodeliai kaip dilgėlėlė gėlė’ Medzė (LVDA); *iekš nātrēm vajag sutēnātīs, kad ir rematisms* ‘dilgėlēse reikia šutintis, kai sergi reumatu’ Nytaurė (LVDA); *nātres sažēla tikpat kā zālktis* ‘dilgėlės sugėlė kaip žaltys’ Pampaliai (LVDA).

Lyviškosios tarmės plote paplitusios apokopuotos formos. Vidžemės lyviškosiose šnektose (Aluoja, Limbažiai, Ruozėnai, Stienė, Umurga, Vitrupė ir kt.) vartojamas variantas *nātrī*, Kuržemės lyviškosiose šnektose (Ancė, Dundaga, Piltenė, Pūrė, Sparė, Užava ir kt.) užrašyta keletas kitų variantų: *nātaŗ*, *nāteŗ* (Dundaga), *nāter* (Strazdė, Užava), *nātiŗ* (Užava), *nātur* (Zūros), pvz.: *nātaŗs dzilaŗ* ‘dilgėlės dilgina’ Dundaga (LVDA); *svētas nātr̄s stiprak kuōŗ ka tās liēlas* ‘šventosios ‘gailiosios’ dilgėlės labiau dilgina negu tos didžiosios’ Gerai (LVDA); *liēles nātr̄rs un sīkes nātr̄rs* ‘didžiosios dilgėlės ir gailiosios dilgėlės’ Puopė (LVDA); *es i pērs kājs a nātrēm* ‘aš pėriau kojas dilgėlėmis’ Ruozėnai (LVDA); *nātur. ta ka nātrēs eskrēi* ‘dilgėlė; įpuolė kaip į dilgėles’ Zūros (LVDA).

Augšžemiečių tarmėje vartojami fonetiniai variantai *nōtre*, *nōtre*, *nuōtrē* (daugiausia sėliškosiose šnektose), *nuōtrā* (daugiausia centrinėse ir rytinėse Latgalos šnektose), *nuōtrē* (Latgalos šiaurės vakarų šnek-

tose), pvz.: *nuōtriš aŗg zēdiņa molā* ‘dilgėlės auga patvoryje’ Bėrzpilis (LVDA); *nuōtres ir divejuōdas – vinas ir dzēlzs nuōtres, utras – porastuōs* ‘dilgėlės būna dvejos – vienos geležinės¹ dilgėlės, kitos – paprastos’ Pededzė (LVDA); *nuōtriš ir uōryskūos i prostūos* ‘dilgėlės būna laukinės ‘gailiosios’ ir paprastos’ Tilzė (LVDA); *ka ai nuōtriēm izaperās pī:rtiē, to dak kuō guniē* ‘jei dilgėlėmis išsiperia pirtyje, dega kaip ugnyje’ Vilia-ka (LVDA).

Visose tarmėse vartojama *ā* kamieno forma *nātra*. Ji paplitusi kompaktiškuose arealuose vidurio tarmės žiemgališkosiose šnektose (aplink Bauskė, Elėjā, Iecavā, Naudytē, Sesavā, Strutelē, Vecsvirlaukā, Vilcē), Vidžemės vidurio šnektose (apie Ērgemē, Krimuldā, Lielvarde, Smiltene, Rankā, Rencēnus), užrašyta ir iš Vidžemės lyviškųjų šnektų (aplink Aluoja, Limbažius, Salacā, Svētcieņā, Vainižijs) ir augšžemiečių tarmės Vidžemės latgališkųjų šnektų aplink Alūksnē (Alsvikiai, Ana, Beliava, Ilzenė, Jaunlaicēnė, Jaunruozē, Kalncempiai, Litenė, Malupė ir kt.). Kamieno *ā* forma vietomis pasitaiko ir Kuržemėje (Aizupė, Dundaga, Dunalka, Yvandē, Kalētai, Laidzē, Pėrkuonē, Piltenė, Saka, Snēpelē, Stendē, Ulmalē, Užava). Ji taip pat užfiksuota kai kuriose Latgalos šnektose (Auleja, Ezerniekai, Karsava, Kaunata, Kraslava, Mėrdzenė, Nirza, Rėzna ir kt.). Pvz.: *liēlās nātras sauc pār dzēlžu nātrām* ‘didžiasios dilgėles vadina geležinėmis dilgėlėmis’ Brukna (LVDA); *kuŗ meŗtas biŗ mājās, tuŗ puķes ziēdeja, kuŗ puiŗi – tuŗ nātras* ‘kur merginų buvo namuose, ten gėlės žydėjo, kur vaikinų – ten dilgėlės’ Iecava (LVDA); *ikrita nuōtrās* ‘įkrito į dilgėles’ Jaunlaicēnė (LVDA); *viņam mēl aŗ ka nātr* ‘jo liežuvis kandus kaip dilgėlė’ Limbažiai (LVDA); *puiŗi ar nuōtrām sadzēla maŗtas* ‘bernai dilgėlėmis išdilgino merginas’ Malupė (LVDA); *tās liēlās i svētās nātrās, tām nevār pīeduŗtiēs* ‘tos didžiosios yra šventosios dilgėlės, jų negalima liesti’ Pabažiai (LVDA); *sēnci vārīŗ nātr^u zup^u* ‘senoliai virdavę dilgėlių sriubą’ Valka (LVDA); *nuōtrys dyžan osys* ‘dilgėlės labai skaudžios’ Zvirgzdenė (LVDA).

Iš Vidžemės ir Kuržemės lyviškųjų šnektų (Svētcieņas, Tūja, Ugalē, Upesgryva, Usma, Zūros) užrašyta ir vyriškosios giminės *o* kamieno forma *nātr̄s*, pvz.: *vīs mār̄s a nātrim pīl* ‘visi pakraščiai dilgėlių pilni’ Ugalė (LVDA); *nātri tok i trīs zoŗt, dzēlznātri, liēleŗ nātri un balteŗ nātri, kas nekuōŗ; garaŗs nātr̄s duōd guōvim pavasari, ta duō pulk pīēn un ir biēs (-zs) kreŗms* ‘dilgėlių būna trijų rūšių: geležinės ‘gailiosios’ dilgėlės, didžiosios dilgėlės ir baltosios notrelės, kurios nedilgina;

1 Iš pavyzdžio neaišku, kuri dilgėlių rūšis čia minima.

didžiųjų dilgėlių duoda karvėms pavasarį, tada duoda daug pieno ir grietinę tiršta' Svėtciamas (LVDA).

Kuržemės pietuose (Apričiai) užfiksuota *jo* kamieno vyriškosios giminės forma *nātris*.

Platų vientisą arealą Vidžemės sėliškosiose šnektose (apie Maduona, Pliavinias, Krustpilį), Žiemgalos sėliškosiose šnektose (apie Viesytę, Aknystą, Ilūkstę), taip pat Latgalos pietinėje ir pietrytinėje dalyse (apie Agluoną, Viškįs, Kalupe, Lyksną) sudaro variantai su palatalizuotu *ṅ* – *ṅatre* ir *ṅātra*. Plačiau paplitusi *a* kamieno forma *ṅātra*.

Žiemgalos sėliškosiose šnektose kartais pasakoma *ṅātrā*, *ṅuótrę*, Vidžemės sėliškosiose šnektose užfiksuoti *ṅātrę*, *ṅótrę* ir kt., Vidžemės latgališkiosiose šnektose – *ṅuotre*, *ṅ°ātra*, *ṅuōtra*, Latgaloje – *ṅuōtra*, *ṅuōtrā*, *ṅuōtrę*. Pvz., *ē* kamieno forma *ṅātre*: *ār ṅuōtrīs trāukus dyžān labi mozguōt* 'su dilgėlėmis labai gerai indus plauti' Asūnė (LVDA); *ṅuótręs aúg kàrtupús* 'dilgėlės auga bulvėse' Bebrėnė (LVDA); *ṅótres gálda* 'dilgėlės dilgina' Biržai (LVDA); *vý: s pogólms o ṅātrēm aísáučs* 'visas kiemas dilgėlėmis apaugęs' Bebrai (LVDA); *gēr zedeñiem ṅātrū lārums* 'palei tvorą dilgėlių daugybė' Marciena (LVDA); *ṅótrēm sma:gi stý: prā tì škiedrā* 'dilgėlių labai stiprus pluoštas' Mėtriėna (LVDA); *cyti ṅuōtrīs vařd* 'kiti dilgėles verda' Viškiai (LVDA); *skó:túos, kó:kėni pīerodušies ṅātrēs* 'žiūrių, kačiukų atsivesta dilgėlėse' Vėjėva (LVDA).

Tarmių pavyzdžiai su *ā* kamieno forma *ṅātra*: *ṅātrā*, *tā kuōž, tēic, ka ṅātrāi ā:s' zùob* 'dilgėlė, ji gelia, sako, kad dilgėlės aštrūs dantys' Daudzesė; *vacī ṅuōtrys jam da pīerāi* 'senoliai dilgėlių nešasi į pirtį' Naujinis; *ṅuōtras sadziēla rūokas* 'dilgėlės sugėlė rankas' Stameriėna (LVDA); *ira lielās ṅ°ātras, zilās, bōtās ṅ°ātras* 'yra didžiosios dilgėlės, mėlynosios 'gailiosios', baltažiedės dilgėlės' Sinuolė (LVDA); *ṅātras visās sātmalās* 'dilgėlės visuose patvoruose' Varnava.

EH žodis *ṅātra* užrašytas iš Kuržemės pietvakarinės dalies (Barta, Dunika).

Kuržemės šnektose užregistruotas variantas *nātre*: *nātrėn*; *viš iēskrē nātrėnās* 'jis įpuolė į dilgėles' Jūrkalnė (LVDA) ir *nā:trėn* Vandzenė. Šis žodis užrašytas Strazdėje (Ėdelmane, Ozola 2003: 238).

Latvių senųjų raštų šaltiniuose užfiksuotos tiek *ē* kamieno, tiek *ā* kamieno formos.

Žodis *nātre* pateiktas XVII–XIX a. žodynuose: Neffel / *Nahtre* Lettus 1638: 132; *Nahtre*, ein Neffel, brenneffel. *Nahtres dfell*, die Neffel brennen 'dilgėlės dilgina' Langius 1685: 176; *Nahtre pawásārāt atdsehlusi, tudađ dseļļ* 'dilgėlė, pavasarį sužaliavusi, tuoj dilgina' Fürecker 1685 I 57; *gann brihscham labbas Šahles eelassahs ir nahtres* 'kartais gerų žolių prisirenka, kartais dilgėlių' Fürecker 1685 I 132; *Nahtre: dselsa* = *Nahtre*. Kleine Nessel. *Nahtre kruhms*. Nesselstrauch 'dilgėlių krūmas' Depkin 1704 II 211; *nahtres tahs*, Neßeln, *nahtres dzeļļ* die Nesseln brennen 'dilgėlės dilgina'; *nahtre pafchā pavasarā atfehului, dfelļ* Vrit mature quod vult vrtica manere 'dilgėlė, anksti pavasary sužaliavusi, dilgina' Lange 1773: 202; Neffel, *nahtres*. *Rokas pee nahtrehm fadfelt*. Seine Hānde an Neffel, *nahtres* verbrennen 'rankas dilgėlėmis išsidilginti'; Brenneffel, *fihtas jeb fwehtas nahtres* 'gailiosios, arba šventosios, dilgėlės' Stender 1789 I 434; *Nesseln, nahtre, nahtres dfelļ*, die Nesseln brennen 'dilgėlės dilgina', *fwetas nahtres* Brenneffel 'šventosios² dilgėlės' Stender 1789 II 174; Neffel, *nahtre, nahtre. Nahtres feļ* oder *dfelļ* 'dilgėlės gelia'; *fwehtahs nahtres* die Brenneffel 'šventosios dilgėlės' Ulmann 1880: 541; *nahtre, -as, nahtre, -es*, die Neffel. *Swehtas* un *fihtas nahtres* 'šventosios ir gailiosios dilgėlės', die Brenneffel; *Nahtres kōfch, dfelļ*, Stechen 'dilgėlės kanda, dilgina' Ulmann 1872: 167.

Žodis *nātre* (-a) užfiksuotas ir kituose šaltiniuose: *Vnd redfi / turr by Nahtres ween wirfsu / vnd fahweya pills dadfcho / vnd taß Muhris by*

eekrittiß 'ir matai – ten buvo vien dilgėlės viršuje ir stovėjo pilis usnyse, ir mūras buvo įgriuvęs' Mancelius 1637 Sal 81; *bett ja tu to nhe kohpsī pareife / tad aux Nahtreß / Dadfchi / Wirrfes / und zitta nhelaba Sahle* 'o jei tu tinkamai neprižiūrėsi, tai augo dilgėlės, žliugės ir kitos piktžolės' Mancelius 1654 LP2 402 {382}; *und eeraugha schinny jeb zitta Dohbeh starrp Kahpofteem / Lohkeem / und starrp zittu Deewa Dahwanu / kahdu Nahtru / jeb zittu nicknu Sahl?* 'ir pamato šioje ar kitoje lysvėje tarp kopūstų, [svogūnų ar česnakų] laiškų ir kitų Dievo dovanų kokią dilgėlę ar kitą piktžolę?' Mancelius 1654 LP2 166.

Kai kuriuose šaltiniuose randamas ir variantas su palatalizuotu šaknies priebalsiu *ṅ*-: masc. forma *ṅātri* Nessel, (*ṅātri*, Obl.) Nessel Stender 1789 II 174; Pokrzywa. Virtica. *Niotras* Kurmin 1858: 152.

Keliuose šaltiniuose pateikiamas ir žodžių junginys *baltā nātre* (-a) 'baltažiedė notrelė': *baltas nahtras* taube Neßeln Lange 1773: 101; *baltas nahtres* taube Nessel Stender 1789 II 174 ir kt.

Lietuvoje pavadinimai su šaknimi *notr*- vartojami mažesniojoje lietuvių kalbos ploto dalyje. Jie paplitę dviejuose nesusisiekiančiuose arealuose – pačiame rytiniame Lietuvos pakraštyje ir Žemaitijoje.

Rytinis lietuvių tarmių *notr*- vartojimo arealas tiesiogiai susisiekia su la. *ṅātre* / *ṅātra* plotu.

Rytų aukštaičių vilniškių patarmėje, rytinėje uteniškių dalyje, kai kuriose lietuviškose salose Baltarusijoje vartojamas la. *nātre* atitikmuo *nōtrė* su variantais *notrė*, *notris*, *nóterė*, *noterė*, *nótarė*. Pvz.: *prikapóju na.fřū. kuřkōkam | apí.beřu kuōm | prirřjæ i vā.ikščæ.je gú.rkĕlus ištiñpi*. 'prikapoji dilgėlių kalakučiukams, apiberiu kuo nors – priryja ir vaikičia gurklius ištempė' KIŽ 191; *patvory priaugo daug notrių* 'patvoryje priaugo daug dilgėlių' Ignalina (LKŽe); *notrės dalgos rankas* 'dilgėlės dilgina rankas' Apsas (LKŽe); *apsidilgiau notrė* 'išsidilginau dilgėlę' Gervėčiai (LKŽe); *verdam notrės ir valgom* 'verdame dilgėles ir valgome' Dieveniškės (LKŽe).

Kai kuriose šnektose pasitaiko tik daugiskaitinės formos *nōtrės* (Vigutėnai, Kirdeikiai, Motiejūnai, Antaliedė, Medeikiai, Mielagėnai, Arnionys), *nōtrys* (Kirdeikiai) vartojimo atvejų.

Rytų Lietuvoje kai kur užfiksuotas ir la. *nātra* atitikmuo *notrà*, žymintis gailiąją dilgėlę (*Urtica urens*) (LKŽe). Pvz.: *ištu.sāu | išrā.u-nu nōtrās | pí.lna.s ā.žæ.s* 'ištašau, išraunu dilgėles – pilnos ežios' KIŽ 191; *notrų prikapoju, rūgščiu pienu užpilu, tuom žąsiukus ir lesinu* 'dilgėlių prikapoju, rūgščiu pienu užpilu, tuo žąsiukus ir lesinu' Imbradas (LKŽe); *ir mūs patvory pilna notrų* 'ir mūsų patvoryje pilna dilgėlių' Švedriškė (LKŽe); *niekam netinka notra: nei gyvuliai ēda, nei paukščiai lesa* 'niekam netinka dilgėlė: nei gyvuliai ēda, nei paukščiai lesa' Daugailiai (LKŽe).

Apie kitus šios dilgėlių rūšies pavadinimus lietuvių tarmėse žr. Gritėnienė 2006: 43t., 173.

Adalbertas Bezenbergeris (1877: 239 [2 išn.]) nurodo variantą *noterė* iš Jono Bretkūno (1536–1602) Biblijos vertimo: *Noteres ifch-pefchdawa pakrumeis* 'dilgėles išpešdavo pakrūmėmis' BB Job 30,4. XVII a. pabaigos Mažosios Lietuvos rankraštiniame žodyne *Clavis Germanico-Lithuana* jis minimas pirmasis greta kitų dilgėlės pavadinimų: Neßel. *Notere*, ēs. F. Dilgine, es. F. Dilgele, ēs. F. C II 328. Tiesa, ankstesniame *Lexicon Lithuanicum* atitinkamoje vietoje buvo *dilgėlė* (žr. p. 221). Pavadinimas *noterė* fiksuojamas ir vėliau spausdintuose Pilypo Ruigio, Kristijono G. Milkaus žodynuose.

Minėtieji rytų baltų žodžiai yra tos pačios kilmės kaip ir pr. *no-atis* 'dilgėlė' E 291 bei ukr. *нать*, le. *nac*, slov. *nát* 'iš žemės einantys augalo lapai, ūgliai, ūsai (pvz., bulvienojai)' (Trautmann 1923: 194; ME II 702t.; LEW 508t.; Smoczyński 2007: 428).

2 Šiame ir tolesniuose pavyzdžiuose nėra aišku, kuri dilgėlių rūšis minima.

Prūsų bei slavų pastarųjų žodžių daryba iki šiol yra diskusijų objektas. Gali būti, kad tai priesagos *-ti- vedinys iš ide. dial. veiksmazodžio *(s)nē- / (s)nā- ‘verpti, siūti, rišti, sukti’ (Persson 1912: 813, 815; PKEŽ I 299t., III 193; Smoczyński 2007: 428), plg. la. *snāt* ‘(su)sukti, verpti’, s. i. *snāyati* ‘apvynioja, aprenčia’, s. air. *snūd* ‘suka, riša, kankina’; gr. *véw* ‘verpiu’, lo. *neō* ‘verpiu; audžiu’, s. vo. au. *nāu* ‘siuvu’ ir t. t. (IEW 973; ИЯ 704).

Galimas daiktas, kad vedinys *nāti- iš pradžių reiškė ‘verpimas’, o paskui konkretėdamas (plg. la. *nātns* ‘drobinis’) ėmė žymėti dilgėlę kaip vieną iš senovinių verpimo augalų, plg. dar panašios darybos lie. *nytis*, la. *nīts*, sl. *nitb ‘nyčių siūlas’ (PKEŽ I 299).

Priesaga *-ti- kartu su *-tu- kadaise ide. prokalbėje (plg. Benveniste 1946) ir kurį laiką baltų kalbose buvo pagrindinė veiksmo pavadinimų darybos priemonė, paskui ji ėmė nykti, užleisdama vietą galūnėms *-o-, *-ā-. Dar vėliau lietuvių kalboje dažniau vartota priesaga -imas / -ymas, latvių kalboje – -šana (apie šį procesą plačiau žr. Ambrazas 1998).

Ne visiškai aiški lie. *notrė* / la. *nātre* kilmė. Ne vienas tyrėjas (ypač turėdamas omeny lie. *noterė*) bando rekonstruoti rytų baltų *r* kamieno vedinį *nāter bei išvelgti čia priesagą *-ter- (plg. Specht 1935: 235; Skardžius I 306; LEW 508; Smoczyński 2007: 428).

Tačiau senovinė veikėjų pavadinimų priesaga *-ter- / -tel- veikiausiai jau prabaltų laikais galutinai išnyko (išliko tik jos apofoninis variantas *-tlo-, vartojamas įrankių pavadinimams daryti, plg. lie. *árklas*, žr. Ambrazas 1993: 171tt.). Ją pakeitė iš būdvardinio afikso *(i)io- kildinamos priesagos *tā-jo-, *-ē-jo-, plg. s. i. *dātar*, *dātār*, Av. *dātar*, gr. *δῶτωρ*, *δωτήρ*, s. sl. *datel’b* ‘davėjas’ ir lie. *davėjas* bei senuosiuose raštuose vartotą *duotojas* ‘davėjas’ (Ambrazas 1989, 1993: 112t., 2006: 69t., 2008b: 116t.).

Todėl pagrįstesnė Vytauto Mažiulio (PKEŽ III 193t.) mintis, kad vedinys *nāti- rytų baltų kalbose buvo išplėstas priesaga *-er-. Panašių vardažodinių vedinių su iš *-ro- kilusiomis priesagomis baltų kalbose yra ir daugiau, plg. lie. *žābras* ‘žabas, rykštė’, *žābaras* ‘žabas, stiebas, krūmas; žvirgždas, skalda’ : *žābas*, *koprė* ‘kalva’ : *kopà* ir kt. (Ambrazas 2000: 178t.). Lietuvių žodį *noterė* Wolfgangas P. Schmidas (1993: 430) darybos požiūriu lygina su vo. *Nessel* ‘dilgėlė’.

Žemaičių tarmėje *notrės* pavadinimas įvairuoja dėl antrinės sufiksacijos (su įvairiomis būdvardinėmis priesagomis).

Pietiniame žemaičių plote – daugiausia pietų žemaičių varniškių patarmėje, greta esančiose raseiniškių, kretingiškių šnektose, vartojamas žodis *nōtrėlė*, *notrėlė*. Pvz.: *nūotrieliē kōnt skāūdē* ‘dilgėlė kanda skaudžiai’ DūnŽ 219; *ēškapūok nūotriēles ēš pātuofūrn* ‘iškapok dilgėles iš patvorių’ DūnŽ 219; *prižielē vēsōr nuotriēlūrn* ‘priželė visur dilgėlių’ DūnŽ 219; *pilni patvoriai notrieliū priželē* ‘pilni patvoriai dilgėlių priželė’ Tverai (LKŽe); *nōtrėlės taip pat skaudžiai kanda kaip i blusos* ‘dilgėlės taip pat skaudžiai kanda kaip ir blusos’ Kvedarna (LKŽe).

Įvairiose žemaičių ploto vietose ir kai kuriose vakarų aukštaičių kauniškių šnektose užfiksuotas variantas *notrėlė*, *notrelė*.

Pavadinimas *notrėlė* minimas jau Dionizo Poškos (1765–1830) rankraštiniame žodyne, Ambraziejaus Pranciškaus Kašarauskio (1821–1882) rankraštyje *Litvanica* 91a (Būga II 692).

Notrėlė su išvestine priesaga -ėlė (kilusia iš *-lo-) priklauso tam pačiam darybos tipui kaip ir *kirmėlė* : *kirmė*, *musėlė* : *mūsė*, *skru(z)-dėlė* : *skru(z)dė*, *utėlė* : *utė* (LKA III 33, 135t. ir žemėl. 24, 120, 121; Ambrazas 2000: 176).

Variantas *notrelė* atsirado dėl deminutyvų su -elis (-ė) (apie šios priesagos kilmę žr. p. 242) įtakos.

Petkaičiuose užrašytas pavadinimas *notruolė*. Ypatybės turėtojų pavadinimai su išvestine priesaga *-ō-ljō- (vartojami daugiausia va-

karinėje Lietuvos dalyje) gali būti bendra lietuvių ir prūsų (plg. lietuvių vietovardį *Aukštuoliai* ir pr. *Auctol-iten*) inovacija (Ambrazas 2000: 172tt., 2006: 71 ir lit.).

Žemaičių vakarinėje dalyje – vakarų žemaičių ir šiaurės žemaičių kretingiškių, arčiau jų esančiose telšiškių ir varniškių šnektose – vartojamas priesagos -ynė vedinys *nōtrynė* ir jo variantai *nótrynė*, *notrýnė*. Pvz.: *šfōb^a rēk vēt^e ēš nūotrīn^s* ‘sriubą reikia virti iš dilgėlės’ MoŽK; *nūotrīn^s tuos īr kūok^s pašōtos^s, kōnd dēdlē* ‘dilgėlės tos yra kokios pasiutusios, kanda labai’ MoŽK; *nūotrīn^u ī, gālēm esēvēt^e* ‘dilgėlių yra, galime išsivirti’ MoŽK; *rēk trīnkt^e šō nūotrīnīems gālvo^s* ‘reikia trinkti su dilgėlėmis galvas’ MoŽK; *o tų nōtryniū daugumas: visas kojas ir rankas nudegiau* ‘o tų dilgėlių daugybė: visas kojas ir rankas nusidilginau’ Salantai (LKŽe); *ī daržā nōtrynės auga* ‘darže dilgėlės auga’ Priekulė (LKŽe); *jei notrynės varva šiltā rudens dienā, sēk rugius* ‘jei dilgėlės rasoja šiltą rudens dieną, sėk rugius’ Skaudvilė (LKŽe); *perkūnija dar negrumėjo, ir nōtrynės nedega* ‘perkūnija dar negrumėjo, ir dilgėlės nedilgina’ Gargždai (LKŽe).

Ten pat pasakoma ir *nōtryna*, *nótryna*, *notrynà*, pvz.: *anos darželēlje] nēko kito nēra, tik vienos notrynos* ‘jos darželyje nieko kito nėra, tik vienos dilgėlės’ Kretinga (LKŽe); *nōtrynose kojas nusitvilčiau* ‘dilgėlėse kojas išsidilginau’ Gadūnavas (LKŽe); *daržai nōtrynom apaugo, sunku ir išravėti* ‘daržai dilgėlėmis apaugo, sunku ir išravėti’ Rietavas (LKŽe).

Iš Lejaskuržemės (Dunika) užrašytas variantas *nātrīne*: *nātrīnes vārijuši* ‘dilgėles virė’, EH pateiktas ir iš Rucavos. Matyt, šis žodis pasiskolintas iš lietuvių kalbos žemaičių šnektų.

Notrynė randama jau Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Simono Daukanto (1793–1864) raštuose, pvz.: *Notrynės aug nesėtos, o kviečiai ir pasėti neaug* ‘dilgėlės auga nesėtos, o kviečiai ir pasėti neauga’ (LKŽe), vartota ir Rytų Prūsijoje (Būga II 692).

Su išvestine priesaga *-ī-nō- iš pradžių buvo daromi būdvardžiai (plg. *mėlynas*, žr. p. 235). Tačiau dauguma jų baltų kalbose sudaiktavardėjo. Lietuvių kalboje paplitę kuopiniai pavadinimai su -ynas, -ynė (Ambrazas 2000: 83tt.). Taigi galima spėti, kad kuopinės prigimties yra ir visi aptariami vediniai. Antai *notrýnė* Rokiškyje, Dusetose žymi ‘dilgėlyną’ (LKŽe).

Čia atkreiptinas dėmesys į tai, kad latvių kalboje kuopinės prigimties pavadinimams daryti vartojama ne priesaga *-ī-nō-, bet jos apofoniniai variantai *-ei-nō-, *-ōi-nō-, plg. lie. *eglynas* ir la. *egliene*, *egliens*, *eglainis* (Ambrazas 2006: 67t. ir lit.).

Iš Klaipėdos apylinkių užrašyta *nóterina*: *Muno vištytis, kurs jau toks didis buvo, įbėgo į nóterinas ir pražuvo* ‘mano viščiukas, kuris jau toks didelis buvo, įbėgo į dilgėles ir pražuvo’ (LKŽe), iš Alsėdžių – *notrinis* yra tiesiog sudaiktavardėję būdvardžiai su priesagomis -inas (-a), -inis (-ė) (dėl jų tarpusavio santykių žr. Ambrazas 2005), plg. *notrinis* (-ė) ‘dilgėlinis’ Tverečius, Kaltanėnai (LKŽe).

Šiaurinėje žemaičių dalyje, apimančioje beveik visą šiaurės žemaičių telšiškių patarmę, paplitęs perdirbinys *nōtnērė* su variantais *nótnērė*, *notnērė*; *nōtnērė*, *notnērė*. Pvz.: *sū nuotniefū šlūrta par nūgara čekšt | čekšt* ‘su dilgėlių šluota per nugarą čekšt, čekšt [paralyžiuotajam]’ DūnŽ 219; *puo nūotnieres iškūok lē.za* ‘dilgėlėse ieškok [vištos] lizdo’ DūnŽ 219; *bāisē kōndōnt^s īr tuos nūofnīer^s* ‘labai dilginančios yra tos dilgėlės’ MoŽK; *visi patvoriai priaugē nōtneriū* ‘visi patvoriai priaugę dilgėlių’ Kruopiai (LKŽe); *mesk perekšlę į nōtnēres, páreis noras kvaksėti* ‘mesk perekšlę į dilgėles, praeis noras kvaksėti’ Vieksniai (LKŽe); *nótnērės, kur didesnės, mažiau dilgina, kaip tos daržo dilgynikės* ‘dilgėlės, kur didesnės, mažiau dilgina, kaip tos daržo dilgėliukės’ Tryškiai (LKŽe); *nebrisk į nōtnēres* ‘nebrisk į dilgėles’ Gadūnavas (LKŽe); *nenudek rankas nu notnėriū* ‘neišsidilgink rankų su dilgėlėmis’ Akmenė (LKŽe).

Žodis pirmą kartą užfiksuotas XIX a. Simono Daukanto didžiojo lenkų–lietuvių kalbos žodyno rankraštyje: pokrzywa, dilgine, dilgie arba *notnerie* DaDLL II 287.

Aptariamasis pavadinimas galėjo atsirasti dėl *notrės* sąsajos su veiksmažodžiu *nerti* ‘megzti’ (apie jo kilmę žr. p. 220), nes rodo senąją dilgėlės paskirtį – jos naudojimą verpimui, mezgimui. Tačiau įtikinamesnis aiškinimas būtų kildinti iš lie. dial. **not-ri(e)-nė* dėl įvykusios skiemenių kaitos.

Lietuvių ir latvių kalbose padaryti vėlesni šio augalo pavadinimai jau kitokios semantikos – susiję su dilginimu.

Gana senas yra lie. *dilgė*. Jis užfiksuotas vakarų aukštaičių kauniškių rytinėje dalyje aplink Nemuną, vartojamas rytų aukštaičių uteniškių, kupiškėnų ir anykštėnų rytinėje dalyje. Pvz.: *tu. dí.l'g'u. tai ape. namūs priviñsta | kap'l'uoji kap'l'uoji* ‘tų dilgėlių tai apie namus privysta, [nors] kapliuojai, kapliuojai’ KpŽ I 414; *tu. dí.l'g'u. pavó.seri. i[š]sivá.rdu | dó.kó.l' mažu.ta.s* ‘tų dilgėlių pavasarį išsiverdu, dar kol mažutės’ KpŽ I 414; *dí.l'gæs pařšai labai 'rija* ‘dilgėles paršai labai ryja’ KpŽ 414; *vaikas inl'iñdo d'il'g'ėсна ir apk'ėp'ino kójas* ‘vaikas įlindo į dilgėles ir apsidilgino kojas’ ZtŽ 149; *tokioj žemėj tik dilgės ir usnys auga* ‘tokioje žemėje tik dilgėlės ir usnys auga’ Utena (LKŽe).

Atskirose šnektose užrašyti kirčiavimo variantai *dilgė* (Gaižūnai, Aleksandravėlė, Stelmužė, Imbradas, Skudutiškis, Pastovėlis) ir *dilgė* (Kamajėliai).

XIX a. Antano Juškos žodyne ir tautosakos rinkiniuose užfiksuotas ir *dilga*.

Aptariamieji pavadinimai *dilgė, dilga* – tai veiksmožodiniai galūnių vediniai, plg. *dilgti* ‘sopėti nuo padilginimo; niežėti’, *dilgėti* ‘niežėti; rūpėti, magėti’, *dilgyti, dilginti* ‘kelti perštėjimą; dirginti, erzinti’, *nudėlgti* ‘suskaudėti’, *dálgyti* ‘dilginti’.

Remiantis lie. *dalgis*, pr. *doalgis* ‘dalgis’ E 546 reikšmine sklaida, veiksmožodis **delg-* anksčiau, matyt, galėjo reikšti sememas ‘kirsti, rėžti’. Jis giminiškas s. isl. *telgia* ‘apkapoti, apgenėti’, s. air. *dlongid* ‘jis skelia’ ir kt. (plg. Leskien 1884: 323; Trautmann 1923: 44; LEW 81; ПЯ А–D 354tt.; PKEŽ I 213tt.; Smoczyński 2007: 91, 113).

Toliau jis lygintinas su ide. **del-* ‘skelti’, iš kurio vedami lie. *dalýti, dilti* ir pan. (IEW 194tt.).

Bendrinės lietuvių kalbos žodis *dilgėlė* vartojamas visame vakarų aukštaičių kauniškių areale ir kai kuriose kaimyninėse patarmėse: pietų aukštaičių apie Alytų, Trakus, pietinėse vakarų aukštaičių šiauliškių šnektose apie Jonavą, Kėdainius, pietų žemaičių raseiniškių apie Kelmę, Tauragę. Pvz.: *piktóji dilgėlė ita labai kúnda* ‘piktoji dilgėlė šita labai kanda’ DvŽ I 126; *prie kamāros tai tik óienos dilgėlės* ‘prie kamaros tai tik vienos dilgėlės’ KzRŽ I 148; *šóko kab dilgėlæ po súbinax pakišus* ‘šoko kaip dilgėlę po užpakaliu pakišus’ KzRŽ I 148; *mūsų daržely priviso daug dilgėlių* ‘mūsų darželyje prisiveisė daug dilgėlių’ Leipalingis (LKŽe); *kad pakliuvau, tai pakliuvau, kaip nuogas į dilgėles* ‘kad pakliuvau, tai pakliuvau, kaip nuogas į dilgėles’ Stakiai (LKŽe).

Įvairiose Lietuvos vietose dar užfiksuoti retesni variantai: *dilgėlė* (apie Anykščius), *dilgėlė* (Pagramantis, Nemakščiai, Užusaliai, Alvitai), *dilgėlė* (Trakininkai) bei daugiskaitinė forma *dilgėlės* (Gegužinė).

Žodis *dilgėlė* paminėtas jau rankraštiniam XVII a. Mažosios Lietuvos žodyne *Lexicon Lithuanicum*: Neßel *Dilgele* Lex 64a. Vėlesniajame *Clavis Germanico-Lithvana* pateikiami keli dilgėlės pavadinimai, taigi Mažojoje Lietuvoje jie įvairavo (žr. p. 219).

Dilgėlė yra tokio pat tipo priesagos *-ėlė* vedinys kaip ir *notrėlė* (žr. p. 220). Jis padarytas iš senesniojo *dilgė*.

Beveik visame pietų aukštaičių plote vartojamas pavadinimas *dirgėlė, dirgėlė, dirgėlė*. Pvz.: *dží.rg'ė.lė.s tōs no.g nē.vu. | nok spau-*

dzimo. ‘dilgėlės tos nuo nervų, nuo spaudimo’ DrskŽ 69; *dzirg'ė.lė.sna šóko*. | *ir āk'es apšóko*. ‘į dilgėles šoko, ir akys iššoko’ DrskŽ 69; *d'ir-g'ėlės gri.nái rankái n'eims'ì, labai k'ėp'inas'i* ‘dilgėlės plika ranka neimsi, labai dilgina’ ZtŽ 153; *prik'ėp'i.su d'irg'ėlái táu rankàs ir kójas* ‘nudilginsiu dilgėle tau rankas ir kojas’ ZtŽ 153; *d'irg'ėles saringd'in'ét'i reik'a* ‘dilgėles rinkti reikia’ ZtŽ 153; *zirgelė tai plá.ukus áugina* ‘dilgėlė tai plaukus augina’ PpaŽK; *an zirgelū ūšpilu | dektinē.s | nus-pirkáu | ir tadū trinū* ‘ant dilgėlių užpilu degtinės, nusipirkau, ir tada trinū’ PpaŽK; *išrauk nor šitas dirgėles: baisu žiūrēt, kokis darželis* ‘išrauk nors šitas dilgėles: baisu žiūrėti, koks darželis’ Rudamina (LKŽe); *merga kap dirgėlė – neprisglausi* ‘merga kaip dilgėlė – neprisiglausi’ Rodūnia (LKŽe).

Rečiau fiksuoti tokie žodžio variantai: *dirgėlės* (Azierkai), *dirgelė* (Krosna, Simnas), *dirgė* (Avižieniai), *dirgià* (Zietela), pvz., *kō t'ēñ n'eb'it: lāpas b'it nug d'irg'os, rūšn'u. ir krūpu*. ‘ko ten nebuvo: lapas buvo dilgėlės, rūgštynių ir kruopų’ ZtŽ 153. Plg. dar *dingelė* (Varanavas).

Tai rotacizmo atmaina iš *dilgėlė, dilgė* (plg. Zinkevičius 1966: 171t.). Panaši *r, l* ir kitų sonantų kaita (ypač priesagose) yra labai senas reiškinys, siekiantis ide. prokalbės laikus (plg. Benveniste 1935; Specht 1944; Откупщиков 1967; ИЯ 196).

Kita vertus, čia galėjo turėti tam tikros įtakos ir antrinė sąsaja su veiksmožodžiu *dirginti*. Jis, be ‘erzinti, jaudinti; kibinti; paleisti šautuvą, spąstus; lepinti, tvirkinti, gadinti’, turi reikšmę ir ‘dilginti’, pvz.: *Dirgina dirgėlė* ‘dilgina dilgėlė’ Pelesa (LKŽe).

Į bandoma sieti su ru. *дѣрзати* ‘timptelėti, tempti, plėšti’, s. isl. *draga* ‘traukti’, go. *dragan* ‘tempti, (at)nešti, krauti’ ir kt. (Trautmann 1923: 55tt.; LEW 96). Visi šie žodžiai vestini iš ide. **der-* ‘lupti, dirti; (at)skelti, skaldyti’, iš kurio kildinami lie. *dirti, durti, darýti, derėti, dirbti* ir pan. (IEW 206tt.; Jėgers 1966b: 77tt.; Urbutis 2009: 54tt., 184, 200).

Pavadinimo *dilgynė* vartojimo arealas apima visą centrinę Lietuvos dalį: jis užfiksuotas vakarų aukštaičių šiauliškių, rytų aukštaičių panevėžiškių patarmėse, kupiškėnų, anykštėnų, širvintiškių patarmių vakarinėje dalyje, taip pat paaukštaitės žemaičių šnektose.

Vidurio Lietuvoje (vakarų aukštaičių šiauliškių, pietų panevėžiškių, rytų aukštaičių anykštėnų kai kuriose šnektose) pasakomas variantas *dilginė*.

Forma *dilgynė* paplitusi Klaipėdos krašto aukštaičių plote ir jam artimose žemaičių šnektose apie Tauragę, Šilutę. LKA I 167 pateikiama ir daugiskaitinė forma *dilgynės* (Sablauskiai, Vaiguva, Ramučiai, Plaškiai) bei variantas *dilgynė* (Papilė, Pakšteliai, Girdiškė, Juodačiai).

Variantai *dilgynė, dilginė, dilginė* užfiksuoti Dieveniškų apylinkėse ir Baltarusijoje esančiose lietuvių šnektose. *Dilginė* užrašytas ir iš kai kurių žemaičių šnektų (Raudėnai, Kuršėnai, Urkuvėnai, Gudmoniškė). Pvz.: *skírnáu dilgines | vėnas pūrsles* ‘skyniau dilgėles – vienos pūslės [ant rankų]’ DūnŽ 72; *dí.dž'ó.s.ó.z dil'gina.s dar'ži nēá.uga | tē.p kur pakraš'čėis* ‘didžiosios dilgėlės darže neauga, taip kur pakraščiais’ KpŽ I 414; *'miega kaip un dil'gin'u*. ‘miega kaip ant dilgėlių’ KpŽ I 414; *dilgynės auga patvoriuos* ‘dilgėlės auga patvoriuose’ Panevėžys (LKŽe); *neik į dilgynes – išsidilgysi* ‘neik į dilgėles – išsidilginsi’ Vabalninkas (LKŽe); *dilgynelėms takeliai apaugo* ‘dilgėlėmis takeliai apaugo’ Gaurė (LKŽe); *nuv'ėjo.m su mo.mū rviŋ.kc žo.lė.s | nu ž'í.l'g'i.-n'es rviŋ.ko.m'e* ‘nuėjom su mama rinkti žolių, na, dilgėles rinkome’ DvŽ I 126; *d'í.l'g'in'u grinà runkà n'epajim's'ì | kú.nda* ‘dilgėlių plika ranka nepaimsi – kanda’ DvŽ I 126; *itu. dz'il'g'in'ūr dāū.g v'isuř*. ‘šitų dilgėlių daug visur’ DvŽ I 126; *bundàs kėpēm iš žolės ir dzilginiių* ‘bandas kepėme iš žolės ir dilgėlių’ LzŽ 59; *dzilginės runkàs dzilgina, kap rauni jàs* ‘dilgėlės rankas dilgina, kai rauni jas’ LzŽ 59.

Augalo pavadinimas *dilgynė* minimas jau 1599 m. išėjusioje Mikalojaus Daukšos *Postilėje: Nes' kitáip' / iei ta Winíczia apláifimę ir dúfime iei apžėli* || *dilginemis / ne tiektái vžmokėiimo ne infime / bęť ir tatau ka pagadiiffime* // *mokėť atpildit turime* 'nes kitaip, jei tą vynuogyną apleisime ir duosime apželti dilgėlėmis, ne tiktai užmokesčio neimsime, bet ir tai, ką pagadinsime, mokėti atpildyti turime' DP 96₄₂₋₄₄.

Jis yra užfiksuotas abiejuose XVII a. Konstantino Sirvydo žodynuose: pokrzywá / vrtica. *dilgine* SPr 130; pokrzywá / Vrtica. *Dilgine* SD³ 319. Greta kitų dilgėlės pavadinimų vartotas ir Mažojoje Lietuvoje (plg. p. 219).

Dilgynė – tai tokio pat tipo kaip ir *notrynė* (žr. p. 220) vedinys, padarytas iš *dilgė*. *Dilginė* kilęs iš priesagos *-inis* (*-ė*) sudaiktavardėjusio būdvardžio, plg. *dilginis* (*-ė*) 'kas dilgina; apaugęs dilgėlėmis' (LKŽe).

Iš Naujosios Ūtos užrašytas variantas *dygelė*, matyt, atsirado dėl sąsajos su *dygūs*, *dyglūs*. Tai priesagos **-lo-* bei galūnės *-us* vediniai, padaryti iš gana seno veiksmažodžio, plg. lie. *dýgti*, *díegti*, la. *dígt* 'dygti', *diégt* 'durti, mušti; dygsniuoti, daigstyti, siūlėti', pr. *digno* 'kalavijo rankena' E 427, lo. *figere* '(i)durti, įsmeigti; perdurti, perverti; įžeidinėti; prisegti, pritvirtinti; (pa)skelbti; (pa)statyti; (pa)sodinti; įspausti, įkalti; įbesti; nudelbti, nukreipti' (ME I 477; LEW 93; IEW 243t.; Karaliūnas 1987: 74; PKEŽ I 199t.; Smoczyński 2007: 109).

Miežaičiuose užrašytas variantas *dalgynė* atsirado dėl sąsajos su veiksmažodžiu *dálgyti* 'dilginti', būdvardžiu *dalgūs* 'dilgus, dagus, dygus'. Iš jų padaryti ir kitų augalų pavadinimai: *dalgūtė* 'paprastasis dalgutis (*Erodium cicutarium*)', *dalgūtis* 'toks snaputinių šeimos augalas (*Erodium*)', *dalžžolė* 'aštrioji viksva (*Carex Buekii*)' (LKŽe).

Vidžemės vidurinės dalies kompaktiškame plote (Karliai, Džėrbėnė, Gatarta, Ramuliai, Sėrmūkšiai, Taurenė, Jaunpiebalga, Kėčiai, Kuosa, Vecpiebalga, Ranka ir kt.) vartojamas pavadinimas *dzeltene*. ME jis užrašytas ir iš Bėrzaunės. Dauguma šio pavadinimo atvejų priskiriami didžiajai dilgėlei, tačiau remiantis tarminiais pavyzdžiais galima teigti, kad ir gailioji dilgėlė vadinta *dzeltene*. Pvz.: *nātr's cits sąuc dzēltenes* 'dilgėles kai kas vadina *dzeltenes*' Džėrbėnė (LVDA); *nātras aūg sakņu dārzuos, zēltenes aūg gar sētmalām, tās ir daūdz liēlākas par nātrām* 'dilgėlės auga daržuose, *dzeltenes* 'didžiosios dilgėlės' auga patvoriuose, jos yra daug didesnės už dilgėles' Jaunpiebalga; *nātr's ir tās liēlās, un dzēltenes ir tās, kas aūg iekš saknēm duobēs* 'dilgėlės yra tos didžiosios, o *dzeltenes* 'gailiosios dilgėlės' – tos, kur auga daržovių lysvėse' Karliai (LVDA); *dzēltenes ir tās liēlās* 'dzeltenes yra tos didžiosios [dilgėlės]' Kuosa (LVDA); *nātres i dzēltenes sāūca* 'dilgėlėmis ir *dzeltenēm* vadino' Ranka (LVDA); *dzēltene ir pret rematismu* 'dilgėlė yra nuo reumatizmo' Sėrmūkšiai (LVDA); *cic sąuc pa nātrām, cic pa dzēltenēm, ir sikās dzēlten's ari* 'vienas vadina dilgėlėmis, kitas vadina *dzeltenēm*; taip pat yra ir gailiosios *dzeltenes* 'dilgėlės' Skujenė (LVDA); *dzēltenes, kas kuōž* 'dzeltenes – [tokios dilgėlės] kurios dilgina' Taurenė; *dzēltenes jāu mīl lābu zemi, ā kātru gādu dzēltenū meš pēliēk liēlāks* 'dilgėlės tai mėgsta gerą žemę, dilgėlynas kiekvienais metais didėja' Vecpiebalga (LVDA).

Šis vedinys turi sudurtinę priesagą *-tene* (<*-t(a)s* + *-ene*), savo struktūra panašią į lie. *-tena* (<*-tas* + *-ena*, pvz., *kūltena* 'nuvarytas arklys, kuinas; išdykėlis', žr. Ambrazas 1993: 126), *-tinis* (*-ė*) (<*-tas* + *-inis* (*-ė*), pvz., *giltinė*).

Pamatinis veiksmažodis *dzelť* 'gelti, kirsti (paprastai su geluonių); badyti, durti (apie spyglius); dilginti, deginti' yra senas, plg. lie. *gėlti*, *gālinti* 'daryti galą, nužudyti', *gilti* 'kirsti, leisti gylį, kąsti', la. *galēt*, *galināt* 'galabyti, daryti žalą, žudyti', pr. *gallan* 'mirtis' III 43_{3,15-16, 24, 61, 65}, *gallintwey* I 5₁₅; II 5₁₅, *gallintwei* 'žudyti' III 31₈, *gulsennin*

'skaudėjimą' III 105₂, ru. *жалить* 'gelti', s. bažn. sl. *želėti* 'apraudoti', s. ang. *cwēlan* 'mirti', *cwellan* 'žudyti', s. vo. au. *quēlan* 'kėsti skausmą', air. *at-baill* 'miršta', arm. *kelem* 'kankinti', gr. βελώνη 'smaigalys, adata' ir pan. (Trautmann 1923: 83; ME I 541; LEW 145t.; IEW 470t.; ПЯ E–H 142tt., 334tt.; PKEŽ I 319tt., 422; Ambrazas 1993: 13, 85; Smoczyński 2007: 153, 168).

Dviejose Latgalos šnektose užregistruoti variantai *dzėlne* (Užvaldas) ir *dzelde* (Kapiniai). Pirmasis iš jų padarytas iš aptartojo veiksmažodžio *dzelť* su priesaga *-n-*, o antrasis – iš išvestinio veiksmažodžio *dzelđēt* 'durti, dilginti' (ME I 540) su darybos galūne *-e*.

Kai kuriose Vidžemės šiaurės rytų šnektose dilgėlė vadinama žodžiu *dzelzene*. Latvių bendrinėje kalboje šiuo pavadinimu įvardijamas graižžiedžių šeimos augalas bajorė (*Centaurea*).

Minėtose šnektose paprastai jis vartojamas gailiosios dilgėlės reikšme, rečiau pasitaiko kaip apibendrintas dilgėlės pavadinimas. Pvz.: *mozās dzēlzenes kuōž* 'gailiosios dilgėlės dilgina' Jaungulbenė (LVDA); *viēnas ir liēlās n'ātras un ūotras dzēlzenes. osākas ir dzēlzenes, t'āpēc pār dzēlzenēm sauc* 'vienos yra didžiosios dilgėlės, o kitos – *dzelzenes* 'gailiosios dilgėlės', aštresnės yra *dzelzenes*, todėl jas taip ir vadina' Sinulė (LVDA); *ņūōtras ir garākas dzēlzenes ir gāišākas* '[didžiosios] dilgėlės yra aukštesnės, *dzelzenes* 'gailiosios dilgėlės' yra šviesesnės' Vecgulbenė (LVDA).

Pavadinimas *dzelzene* registruotas ir šiaurės Latgaloje – Balvuose ir Liepnoje (Ēdelmane, Ozola 2003: 239). Jis turbūt giminiškas ir su kitose šnektose užrašytu gailiosios dilgėlės pavadinimu *dzelzs nātre*, kurį paraidžiui būtų galima versti 'geležinė dilgėlė', pvz.: *maziē i dzēlznātr's* 'gailiosios [dilgėlės] yra *dzelznātres*' Nabė; *i divejādi nātri: dzēlznātri un nātri* 'yra dvejopų dilgėlių: gailiosios dilgėlės ir dilgėlės' Salaca (LVDA); *zēl's nātra briesmīgi kuōdīga* 'gailioji dilgėlė labai aštri' Trapenė (LVDA).

Pavadinimas *dzelza nātre* užregistruotas ir Liborijaus Depkino žodyne: *dselsa = Nahtre*. Kleine Nessel 'gailioji dilgėlė' Depkin 1704 II 211.

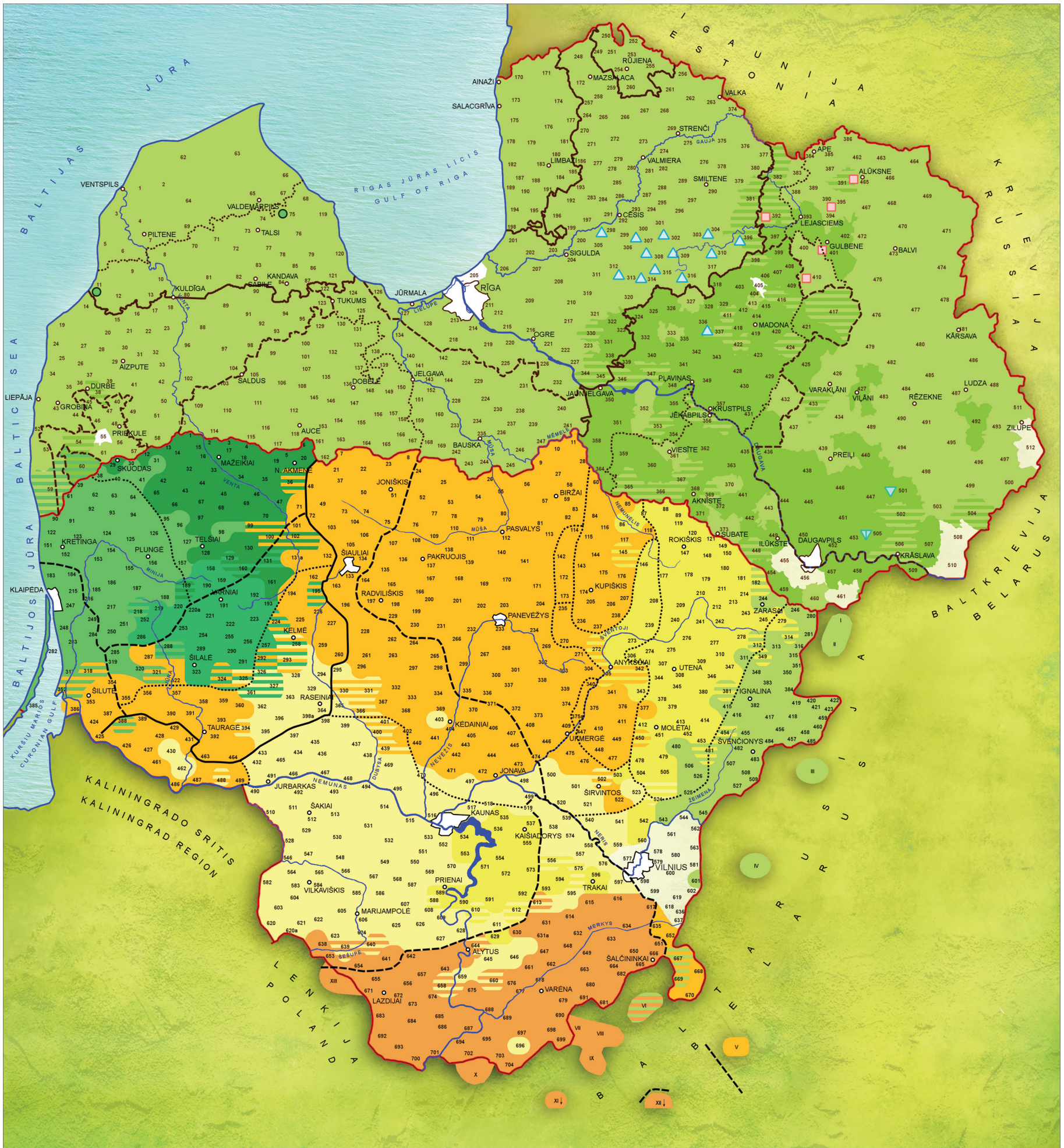
Šie dilgėlės pavadinimai sietini su la. *dzēlzs* 'geležis', atitinkančiu lie. *gel(e)žis*, pr. *gelso* E 522, sl. **želzo* 'geležis' (Būga II 681tt.; Trautmann 1923: 83; ME I 543t.; LEW 144; ПЯ E–H 200tt.; PKEŽ I 346t.; Sabaliauskas 1990: 123; Smoczyński 2007: 167).

Tai veikiausiai kartu su gr. χαλκός, mikėnų *ka-ko* 'bronzė', he. *habalki* 'geležinis namas' yra skolinys iš Mažosios Azijos, plg. ha. *hapalki* (Иванов 1977: 223tt. ir lit.).

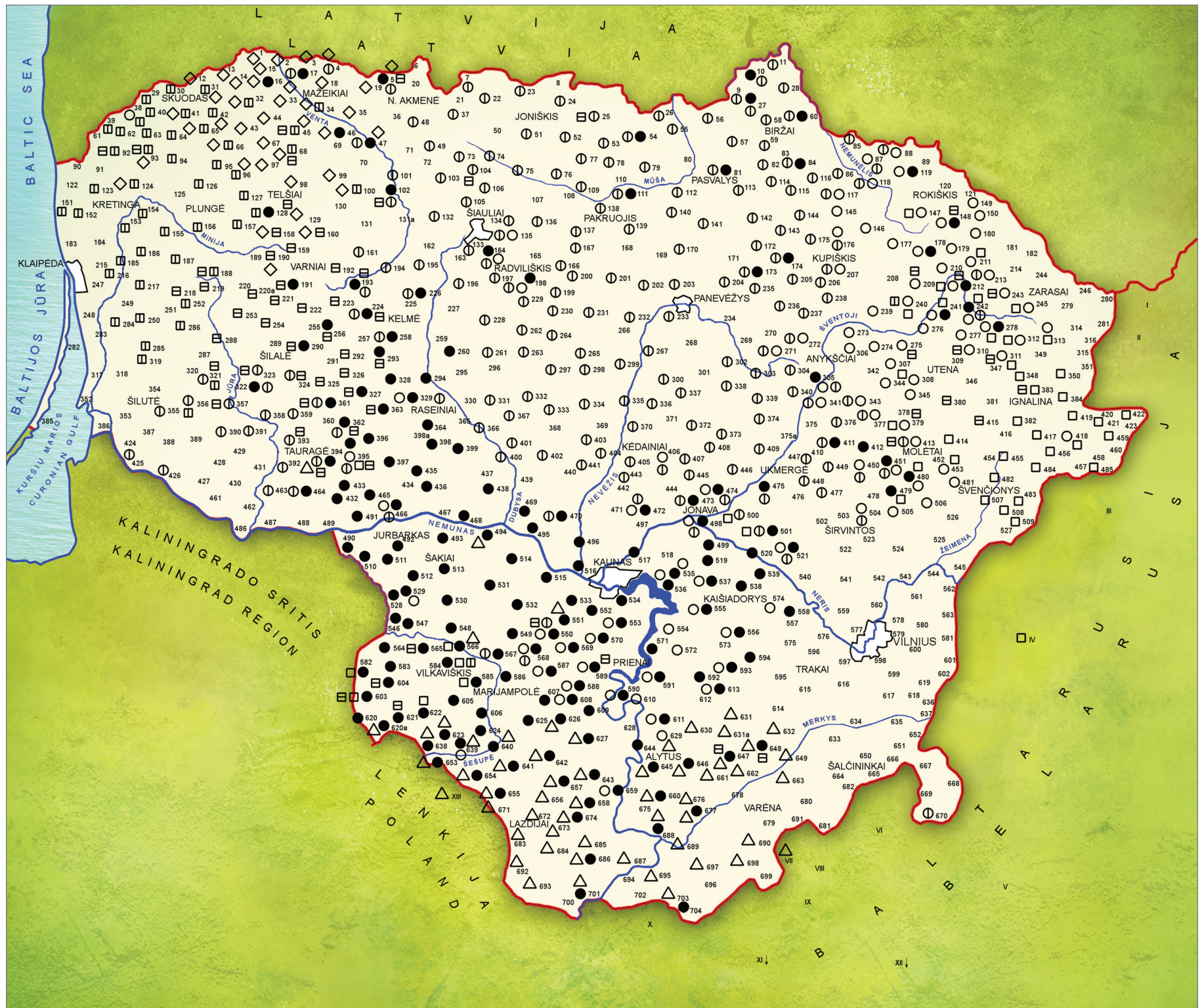
Iš žodžio *gel(e)žis* padarytas vienas kitas augalo pavadinimas ir lietuvių kalboje, pvz.: *gelžinis* 'gyslotis gaidelis (*Plantago media*)' Žigaičiai, *gelžinžolė* 'tokia žolė' Gegrėnai (LKŽe).

Ir latvių kalboje su žodžiu *dzelzs* sudaromi kiti augalų pavadinimai – plačiai paplitę *plavas dzelzene* (*Centaurea jacea*) 'pakrūminė bajorė' ir *lielā dzelzene* (*Centaurea scabiosa*) 'didžiagalvė bajorė', dūrinys *dzelzsžāle*, reiškiantis viksvinių šeimos augalą *Carex nigra* (sin. *Carex vulgaris*, *Carex stolonifera*) 'paprastoji viksva'; visi jie yra ir bendrinės latvių kalbos žodžiai.

Lietuvių tarmėse pasitaiko labai retų skolinių. Pirmiausia minėtinis slavizmas *krapýva*, *chrapýva* (plg. blr. *краніва*, ru. *кранува*) (Breslauja, Zietela), pvz.: *iš krapīvos itos sku.rōs n'emč'us v'irv'ēs v'ijo* 'iš dilgėlės šitų plaušų vokiečiai virves vijo' ZtŽ 311; *prik'āp'inau rankās krap'i.vāi* 'nusidilginau rankas dilgėle' ZtŽ 311; *tai tu krap'i.vāi apāuks'i* 'tai tu dilgėlėmis apaugsi' ZtŽ 311; taip pat *pokrýva* (plg. le. *po-krzywa*) (Troškūnai, Nemenčinė), *žigūlka* (plg. blr. *жыгучка* 'piktadilgė') (Breslauja). Iš Nidos užrašytas pavadinimas *driginė* gali būti paskolintas iš la. *driģene* 'drignė' (LKA I 168).

la. nātre, nātra, nātrs, nātris lie. notrē, notris	la. nātrine lie. notrynē, notryna	lie. notnērē, notnerē	lie. dilgnē	la. dzelzene
la. nātra, nātre	la. nātrine lie. notrē	lie. dilgēlē	lie. dirgēlē	la. dzelde
	lie. notrēlē	lie. dilgē	la. dzeltene	la. dzelne

●	<i>dilgėlė / dilgelė</i>	⊙	<i>dilgnė / dilginė</i>	□	<i>not(e)ra / not(e)rė / not(a)rė / notris</i>	⊞	<i>notrėlė / notrelė</i>
○	<i>dilgė / dilga</i>	△	<i>dirgėlė</i>	⊞	<i>notrynė / notrinė / notryna</i>	◇	<i>notnė</i>

Baltų kalbų atlasas
Leksika 1: flora

Kiaulpienės pavadinimai

Kiaulpienės pavadinimai

Komentaro autoriai: Ilga Jansone, Violeta Meiliūnaitė, Saulius Ambrazas

Žemėlapio ir komentarų pagrindas – atsakymai į ALE leksikos klausimyno klausimą Nr. 81. Papildomai remtasi atsakymais į KFRP 4 dialektologijos anketos II dalies 103 klausimą, Inesės Ėdelmanės ir Ārijos Ozolos surinkta medžiaga (Ėdelmane, Ozola 2003: 273tt.).

Kartografuoti graižžiedžių šeimos kiaulpienių genties (*Taraxacum*) daugiamečio augalo, kurio požymis – pieniškos sultys, pavadinimai. Todėl labiausiai rytų baltų kalbose paplitę pavadinimai, kurie darybiškai siejami su daiktavardžiu lie. *píenas*, la. *piēns*. Pastarasis būdvardinės priesagos *-no- vedinys (plg. Skardžius I 217; Ambrazas 1993: 94).

Paprastai jis kildinamas iš ide. *pej-/pī- 'būti riebiam, gausiam', plg. s. i. *páyas* 'pienas, skystis, vanduo', Av. *payah* 'pienas', *paēman* 'motinos pienas' ir s. i. *pyāyate*, *pmavati* '(jis) trykšta, brinksta', *pīvan-*, gr. πί(φ)ων 'riebus', lie. *pýti* 'mirkti, prisisotinti (apie žemę); duoti arba gauti pieno' ir pan. (Trautmann 1923: 210; ME III 276tt.; Frenkelis 1969: 38; LEW 585; ИЯ 570; Sabaliauskas 1990: 50; IEW 793tt.).

Tačiau Wojciechas Smoczyński (2007: 455), be aptartosios, mini ir kitą alternatyvą, bandydamas aptariamąjį žodį susieti su kitu panašiu ide. veiksmazodžiu, iš kurio išriedėjo sl. *piti 'gerti', gr. πίθι 'gerk' ir t. t. Čia galima prisiminti, kad vienas iš trijų prūsų kalbos pieno terminų – *podamynan* 'prėskas pienas' (E 695) – kilęs iš būdvardžio, reiškiančio 'geriaminis' (PKEŽ III 298t.).

Lietuvių ir latvių kalbose yra vienas bendras kiaulpienės pavadinimas lie. *piēnė* (plg. dar variantus *píenė*, *pienē*, *piēnis*, *pienỹs*) ir la. *piene*. Tačiau jis apima tik nedidelę dalį lietuvių ir latvių tarmių.

Lietuvoje jis vartojamas beveik visose aukštaičių šnektose. Pvz.: *tik usnės ir piēnės* 'tik usnys ir kiaulpienės' Daukšiai (LKŽe); *piēnė prie žemės prigulusiais lapais, geltonais žiedais ant plikų liaunų rausvų stiebelių* 'kiaulpienė prie žemės prigulusiais lapais, geltonais žiedais ant plikų liaunų rausvų stiebelių' Ukmergė (LKŽe); *šiemet pūdyme daug piēnių, užtat ir avys atsiganė* 'šiemet pūdyme daug kiaulpienių, užtat ir avys atsiganė' Veliuona (LKŽe); *gera ganyt kiaules pūdyme, jei yra daug piēnių prižėlusių* 'gera ganyti kiaules pūdyme, jei yra daug kiaulpienių prižėlusių' Pasvalys (LKŽe); *vieni pieniai žydi* 'vienos kiaulpienės žydi' Rimšė (LKŽe); *išrauk piēniūs* 'išrauk kiaulpienes' Rimšė (LKŽe).

Latvių kalboje leksema *piene* užfiksuota tik kai kuriose Vidžemės, Latgalos ir Žiemgalos šnektose, pvz.: *pīņu pīnč sāvoc: zaļtanai zaļtānc* 'kiaulpienių pilnas visas kiemas – geltonai geltona' Aknysta (ALE); *nu pīņu lopu cytu rāizi vūorej supu* 'iš kiaulpienių lapų kartais virdavo

sriubą' Kaunata (ALE); *pienes ziēd agri povasaruōs - viš zaļtāns vīn. viņas nūozīēd, ta ceļās t'ās pūkas - piēņu sākļas* 'kiaulpienės žydi anks- ti pavasarį – viskas geltona; joms nužydėjus, pakyla tie pūkai – kiaulpienių sėklos' Sinuolė (ALE).

Reikėtų pritarti Prano Skardžiaus (I 73, 75) minčiai, kad *piēnė*, *piēnis* kilęs iš sudaiktavardėjusio būdvardžio. Čia turėtina omenyje, kad vėlyvojoje ide. prokalbėje su afiksu *-(i)io- buvo plačiai daromi atributinės ypatybės būdvardžiai. Baltų kalbose jie labai anksti ėmė daiktavardėti ir padarė didžiulę įtaką daiktavardžio darybos, iš dalies ir kaitybos sistemai – sąlygojo -(i)io- produktyvumą, nuolatinį jo plitimą (plg. Ambrazas 1992: 16tt., 2005: 130tt., 2006: 69t., 2008b: 116t. ir lit.).

Latvių kalboje *Taraxacum* dažniausiai žymi *pienene*. Pavadinimas *pienene* yra ir bendrinės latvių kalbos žodis, ir terminologinis *Taraxacum* pavadinimas, jis vartojamas visoje Latvijoje. Šiek tiek rečiau nei kitur *pienene* vartojamas Kuržemėje. Čia labiau išplitęs dūrinys *cūkpiene*. Tarmių pvz.: *mūsmājā tak i daū tās piēnēnes, isplaūkušas i tagad, smukas, dzēltānas; drēbes aplipušas a piēneņu pūkām un siena gružim* 'mūsų namuose daug tų kiaulpienių, pražydusios ir tebežydi, gražios, geltonos; drabužiai aplipę kiaulpienių pūkais ir šieno šapeliais' Ergemė (ALE); *piēnen's i n'o pīrmim oūgim, kas ziēd; piēnenem i iēkša piēnc sūrs* 'kiaulpienės yra pirmieji žydintys augalai; kiaulpienių pienas yra kartus' Idus (ALE); *ja tās piēnēnes nebūtu, ta nekas gūovij nebūtu kūo ēst* 'jeigu tų kiaulpienių nebūtų, tai karvės neturėtų ko ēsti' Kaugurai (ALE); *piēnēnes pa atmataām aūg, tā ka zēltaīs viēn, guōves a ēda* 'kiaulpienės auga dirvonuose, net geltona viskas, karvės irgi ēda' Renda (ALE); *piēnenim i zēltani ziēdi, un pēic tam pūki iēt pa gaīs; cūki ruōk piēnen sakņs, viņim tiē smeķigi* 'kiaulpienių žiedai geltoni, o paskui pūkai ore skraido; kiaulės knisa kiaulpienių šaknis, joms jos skanios' Svētciemās (ALE); *piēnen's nuōziēdēju's, viņ's aī pūkām apsēj vai vēsēl' laūk'* 'kiaulpienės nužydėjusios, jos pūkais nukloja beveik visą lauką' Zalytė (ALE); *piēnēnes zīed majā ar ze:ltēniēm zīediēm; kad lo:pu vai zīedu nūorāun, ta:k bōlta, rūūgta sula; zemē i:r ra:sna sa:knē* 'kiaulpienės žydi gegužę geltonais žiedais; jeigu lapą ar žiedą nuskina, bėga baltos karčios sultys; žemėje stora šaknis' Lazduona (ALE); *piēnēnes ziēd povasaruōs zaļtāniēm ziēdiēm; nūo piēnenēm [govīm] zaļtāns piēns tikūot* 'kiaulpienės žydi pavasarį geltonais žiedais; nuo kiaulpienių [karvių] pienas geltonesnis' Sinuolė (ALE); *piēnenēi garas lopas; piēnēne ir nazuōle; visās molās zīd*

pīnēnes – *zāltāns* ‘kiaulpienės ilgas lapas; kiaulpienė yra piktžolė; visur žydi kiaulpienės – geltona’ Stameriena (ALE); *kod pīnēnes suōk zīdiēt, tod vuss lāuks zāltāns; bites vāc pīnēņu zīdūs madu* ‘kai kiaulpienės ima žydėti, tai visas laukas geltonas; bitės renka kiaulpienių žiedų medų’ Ziemeris (ALE); *sastopamas visur – ceļmalās, laukos, pļavās; saulainā maija dienā, kad atveras pieneņu ziedi, viss lauks pārklāts ar mazām saulītēm; pieneņu uzlējumu lieto ēstgribas veicināšanai; jaunās pieneņu lapas lieto salātiem* [kiaulpienių] randama visur – pakelėse, laukuose, pievose; saulėtą gegužės dieną, kai išsiskleidžia kiaulpienių žiedai, visas laukas nusėtas mažų saulučių; kiaulpienių antpilas vartojamas apetitui gerinti; švieži kiaulpienių lapai vartojami salotoms’ Aiviekstė (Apv).

Tai latvių kalboje dariōs priesagos *-ene* ypatybės turėtojo pavadinimas, plačiai vartojamas augalų pavadinimų darybai (žr. Endzelīns 1951: 298).

Iš kai kurių Vidžemės ir Žiemgalos šnektų užrašyta mažybinė forma *pienenite*, pvz.: *piēnenit priēkš aknām* [lieto] ‘kiaulpienė vartojama kepenims gydyti’ Luodė (Apv).

Pavadinimai *pienele* ir *pienelis* kompaktiškoje teritorijoje šiaurės vakarų Vidžemės šnektose gali būti deminutyvinės prigimties. Mat su priesaga **-eljo-* (kilusi iš determinatyvo **-l-*) deminutyvai daromi ne tik lietuvių kalboje, bet ir kai kuriose latvių tarmėse (plg. Rūķe-Draviņa 1959: 245tt.).

Tarmių pvz.: *gušņs, piēnēš rave loūka. grūt izravet; sakņs ķēburaņ, žuburaņ, ziiļ* ‘usnis, kiaulpienes išraudavo; šaknys kerotos, šakotos, gilies’ Duntė (ALE); *piēnēš ziēž a:gr pavasari un vēļ rudenī; kaziņei griēž piēnēš* ‘kiaulpienės žydi anksti pavasarį ir paskui rudenį; ožkai pjauna kiaulpienes’ Vainižiai (ALE).

Tiktai Vainižiuose užrašyta forma *piēdele* (*piēdelē*).

Čia atkreiptinas dėmesys, kad **-inijo-* būdvardžiai lietuvių kalboje labai dažnai virsta ypatybės turėtojų pavadinimais (plg. Ambrazas 2000: 145tt.), o latvių kalboje tai atsitinka daug rečiau ir tik dalyje tarmių (plg. Endzelīns 1951: 312t.; Reķēna 1995: 96). Su panašia, irgi iš *-no-* kilusia priesaga padarytas pavadinimas *pienine* randamas Latgaloje, kurio pamatas – sudaiktavardėjęs būdvardis *pieninis* ‘pieniškas’: *pīņiņi kaī pūorlaūž, pīnc istak* ‘kai kiaulpienę nulaužia, išbėga pienas’ Asūnė (ALE); *kot nūlaūš pīņiņi, nu kuōta tak bōlc, ryūkc pīnc* ‘kai nulaužia kiaulpienę, iš stiebo bėga baltas kartus pienas’ Izvaltas (ALE); *ka nārizrāun pīniņi ar oysu sakni, zān devīņys gōlvoys vītā* ‘jei neišrauna kiaulpienės su visa šaknimi, tai jos vietoje išleidžia devynias galvas’ Lyvanai (ALE); *pīniņiis taīdys keī sàuleītiis* ‘kiaulpienės tokios kaip saulutės’ Makašėnai (ALE); *vēes pa feirumu nosōi pīniņū sāklys* ‘vėjas per lauką neša kiaulpienių sėklas’ Nautrėnai (Apv); *kot pīniņis zīf, to oysys pļavys kaī ar zāltu nūbārtys* ‘kai kiaulpienės žydi, tai visos pievos kaip auksu nubertos’ Viškiai (ALE).

Rujienoje užrašyta su baigmeniu *-ine* sudaryta forma *piēnine*. Bėrzgalėje užfiksuota forma *pieniene* (*pīniņa zīf zāltōniim zīdeņim* ‘kiaulpienės žydi geltonais žiedeliais’ ALE), bet Džūkstėje – *pienite* (*cūkas rakās kādu piēnīti, kādu saknīti* ‘kiaulės knisasi kokios kiaulpienytės, kokios šaknytės’ Apv).

Kitas Latgaloje (Pildoje) sporadiškai užtinkamas pavadinimas *pieninica* turi slavišką priesagą *-inica* (apie ją žr. p. 235): *pīniņēicu pa dūorzu pīaūcc* ‘kiaulpienių darže priaugo’ Pilda (Apv).

Didelę pavadinimų grupę sudaro dūriniai, kurių pamatas yra gyvulio *cūka* (lie. *kiaulė*) ir skysčio *piens* (lie. *pienas*) pavadinimas. Šie pavadinimai vartojami kompaktiškoje plote vakarų Lietuvos ir Kuržemės šnektose.

Lietuvių kalboje labiausiai paplitęs dūrinys *kiaulpienė* (plg. variantus *kiaulpienė, kiaūpienė, kialpienė*), kuris yra ir bendrinės kalbos norma. Pirmasis sandas *kiaulė* (apie jo kilmę žr. 253 p.), be menkinamosios reikšmės, gali reikšti ir augalo paskirtį. Mat kiaulpienės yra geras ankstyvas pašaras smulkiems gyvuliams, plg. *gysiu kiaules ant dirvono, tenai tiek daug kiaulpienių* ‘ginsiu kiaules ant dirvono, tenai tiek daug kiaulpienių’ Baisogala (Gritėnienė 2006: 110).

Tarmių pvz.: *kiti kiaulpienes vieto salotų valgo* ‘kiti kiaulpienes vietoje salotų valgo’ Viduklė (LKŽe); *tokias minkštas kiaūpienes ir žąsims gal duoti* ‘tokias minkštas kiaulpienes ir žąsims gali duoti’ Salantai (LKŽe); *kaūpi nū pūr kūr prisivīeli i plā ukus* ‘kiaulpienių pūkų prisivelia į plaukus’ Dirvonėnai (DšŽ 134); *kā p kāūpēt ne[s] žīt d / pūr kōkāt lār ksta* ‘kai kiaulpienės žydi, pūkiukai skraido’ Pavandenės apylinkių vakarinė dalis (DšŽ 134).

Dažni kiaulpienės pavadinimai dūriniai, kurių pirmasis sandas yra linksnio formos, pvz.: *kiaūliapienė, kiauliapienė, kiauiliapienė, kiauļapienė, kiaūliapienė*. Tarmių pvz.: *gyvuliai kiaūliapienes mėgsta – nieko, kad karčios* ‘gyvuliai kiaulpienes mėgsta – nieko, kad karčios’ Nemunaitis (LKŽe); *kiauliapienės auga visuose patvoriuose* ‘kiaulpienės auga visuose patvoriuose’ Linkuva (LKŽe).

Lietuviškame botanikos žodyne (LBŽ 342) užfiksuotas ir pavadinimas *kiaulpienis*, padarytas iš dūrinio *kiaulpienė* su darybine galūne *-is*.

Atskirose lietuvių kalbos šnektose kiaulpienei pavadinti vartojami ir žodžių junginiai *kiaūlių piēnės, kiauilinė piēnė*. Žodžių junginio pirmasis sandas yra arba daiktavardžio *kiaulė* kilmininkas, arba vedinys su priesaga *-in-*, o antrasis sandas – daiktavardis *pienė*.

Panašios darybos pavadinimų randama ir latvių tarmėse: *cūkpiene, cūkpienis* (Kuržemė), *cūkupiene* (Kuržemė, Žiemgala), *cūkupienis* (Nyca), *cūku piene* (Vidžemės latgališkosios šnektos, Latgala).

Šių darinių pirmasis dėmuo yra *cūka* ‘kiaulė’. Jo kilmė nėra visai aiški. Tačiau bandoma lyginti su la. *suķis*, taip pat n. persų *xūk*, s. ang. *sugu*, lo. *sucula*, kimr. *hucc* (ME I 398). O šie yra perdirbiniai senojo ide. *kiaulės* pavadinimo **sū-*, plg. Av. *hū-*, gr. *σῦς*, lo. *sūs*, s. i. *sūr* ir t. t. (plačiau apie jį žr. Specht 1944: 123; IEW 1038t.; Benveniste 1970: 27tt.; ИЯ 393).

Iš didelio Kuržemės ploto užrašyta *e* kamieno forma *cūkpiene*: *cūkpiēns ziēd zēlteniim ziēdiim* ‘kiaulpienės žydi geltonais žiedais’ Alsunga (ALE); *tāde māl zeme kādreiz aūg tāz cūkpiēns; lābs jaū vīņs naū, tāpat, ka viš nezāl* ‘tokioje mologoje dirvoje kartais auga tos kiaulpienės; jos negeros, kaip ir visos piktžolės’ Yvandė (Apv); *miēžuōs saaūgušas cūkpiēnes* ‘miežiuose priaugusios kiaulpienės’ Kalėtai (Apv); *cūkām gařšūō cūkpiēnes, viř^aza, gušņu saknes; pavasari aka va saraut cūkpiēnes* ‘kiaulėms skanios kiaulpienės, žliūgės, usnių šaknys; pavasarį vietoje jų galima priskinti kiaulpienių’ Kursyšiai (Apv); *cūkpiēnes ēd salatuōs, lapiņs salaūž, sīpuōlluōks klāt, bišķit lēn etiķ ūdeņ. cūkpiēniim piēns nejaūki rūkc* ‘kiaulpienes valgo salotose, lapelius nuskina, įdeda svogūnų laiškų, šiek tiek acto vandens; kiaulpienių sultys yra labai karčios’ Renda (ALE); *cūkpienītes puōgaļiņa bitēm laba. pavasari nūo lapām tāisa salātus* ‘kiaulpienės labai tinka bitėms; pavasarį iš lapų daro salotas’ Lutriniai (Apv). *e* kamieno forma *cūkpiene* minima ir Vidžemėje (Krapė).

Žiemgaloje, Kuržemėje ir Latgaloje randamas ir variantas su pirmojo komponento nesutrumpinta genityvo forma, pvz.: *iēt zemes pa gaīsu, kā vepris ruōk cūkupiēnes grāūmālē* ‘žemė skrieja į visas puses, kai meitėlis kasa kiaulpienes pagriovyje’ Džūkstė (ALE); [salātos] *mēs liēkaim jaūnas cūkupiēņu lapiņ^as* ‘[i salotas] dedame jaunus kiaulpienių lapelius’ Nyca (ALE); *eku mýusu gaņēbā nīkūo cyta naū, b’idnys*

cyukupīniis 'štai mūsų ganykloje nėra nieko kito, tik kiaulpienės' Vakarliani (ALE).

Didelėje Kuržemės teritorijoje užfiksuota *ijo* kamieno forma *cūkpienis*: *cūkpiēn – doužgadig lakstouūg; rēšnaks sakēns trekņē zemē ougšēm; sakēns izruōk setēmbre, oktōbre; ātēr nomazgē oukstē ūddņē; vītan vēsē viētē, līz nēnāk piēns; izliēk plā:n žā:ūt siltē ispe; nožūjš, kad lūst; 5 g sakēn diēņē priēkš eīšen pret sklerōz un lē izdalēs holasterins; tēj jēm 1 ēdam kart sakēns uz 1 glāz vāreš ūdiņ, zeļ ½ glāz priēkš eīšen pret zēltņē kaīt, žulcakmiņēm, tūsk, urīnpūšēļ, niēr vaīn; ārīg svaīg sūl pret ac slimēb, kārpam, pinnēm; joūns lapš un sakēns pa sāltem pret mazašņēb, noguram; epriēkš 30 minūc lapš nomērcē oukstē ūd'ņē* 'kiaulpienē – daugiametis žolinis augalas; storesnės šaknys tų, kurios auga riebesnėje žemėje; šaknis iškasa rugsėjį, spalį; greitai nuplauna šaltu vandeniu; vytina šaltoje vietoje, kol nebeišsiskiria pienas; plonu sluoksniu palieka džiūti kambaryje; išdžiūvusios, kai ima lūžti; vartojama po 5 g šaknų kas dieną prieš valgį nuo sklerozės ir kad išsiskirtų cholesterolis; arbatai ima 1 valgomąjį šaukštą šaknų vienai stiklinei verdančio vandens, geria po ½ stiklinės prieš valgį nuo geltos, tulžies akmenų, vandenės, šlapimo pūslės, inkstų ligų; šviežios sultys nuo akių ligų, karpų, spuogų; jauni lapai ir šaknys vartojami salotose nuo mažakraujystės ir nuovargio; prieš tai lapai 30 minučių mirkomi šaltame vandenyje' Dundaga (Apv); *cūkpiēns pa vašārš sākūm ūn pavasār mēs duōd luōpiņ; guōx vīns ēd tapat, bet cūkām i jāsakape* 'kiaulpienes vasaros pradžioje ir pavasarį duodame gyvuliams; karvės juos ėda taip, o kiaulėms reikia sukapti' Laucienė (Apv).

Be Kuržemės, *ijo* kamieno forma *cūkpienis* užfiksuota Vainižiuose.

Kuržemės tamniekų šnektose užregistruotas pavadinimas su sutrumpėjusiu dūrinio pirmosios dalies šaknies skiemeniu *cukpiene, cukpienis*, kas siejama su tuo, kad dūrinio pirmas dėmuo „giliosiose“ tamniekų tarmėse buvo nekirčiuotas (Rudzite 1993: 251).

Žodžių junginys *cūku piene* (*còuku piņē*) girdėtas Susėjoje, o *cūku pienis* (*cyuku piñi*) – Gaigalave. Žodžių junginys *cūku piene* paprastai vartojamas Žiemgaloje, pvz.: *cūku piēnēm liēlā ziedēšana ābeļziēdu laikā* 'kiaulpienės labai žydi žydint obelims' Džūkstė (Apv); *cūku pienes ār nostām nese nūo tūruma – t'ādas tiēvām, garām lopām bij* 'kiaulpienes ryšuliais nešė iš arimo – [kiaulpienės] tokiais plonais, ilgais lapais' Sinuolė (ALE).

Iš kai kurių šnektų užrašytas pavadinimas *cūkpienene: cūkpiēnenes ēd luōpi; cūkām duō* 'kiaulpienes ėda galvijai; kiaulėms duoda' Nyca (Apv); *joūns mēits no cūkpiēnenem nuōpiņ vaīnadziņ* 'jaunos mergaitės iš kiaulpienių nusipina vainikus' Naukšėnai (Apv).

Ancėje (*cukpiēnens*) ir Panemunėje (*cukpiēnenes*) randamas variantas su sutrumpėjusiu dūrinio pirmosios dalies šaknies balsiu. Kai kuriose Vidžemės ir Žiemgalos šnektose, pavyzdžiui, Liaudonos, Stamerienos ir Garsenės, kiaulpienė vadinama žodžių junginiu *cūku piene*.

Vidžemės latgališkiosiose šnektose sporadiškai vartojamas pavadinimas *lielā piene* 'didžioji pienė', pvz.: *lielām piēnēm ir stūobri k'ā zīmuļi rasni, sākļas vējš nas pa gāisu* 'kiaulpienių stiebai stori kaip pieštukai, sėklas vėjas nešioja oru' Sinuolė (ALE). Pirmasis jo dėmuo yra būdvardis *liēls* 'didelis'.

Tai, kaip ir lie. *leīlas* 'laibas, lieknas, plonas' (gal čia minėtinas ir pr. *lail- īsnan* 'kankinimas' III 69₁₁), yra priesagos *-lo- būdvardis, besisiejantis su senu -no- vediniu lie. *leīnas* 'laibas, plonas, lankstus, miklus, liaunas' (tokios pat darybos kaip v. air. *lían* 'švelnus, minkštas', s. isl. *linr* 'švelnus, minkštas, silpnas') bei gr. *χεῖλος* 'liesas, išblyškęs, gležnas' su priesaga *-ro- (plg. Otrębski 1939: 76; IEW 661t.; LEW 329t.; ПЯ L 24tt., 287, 297), padarytas arba iš *lē-/lī- 'lieti, glaistyti' (PKEŽ III 23, 341tt.), arba iš *lei- 'nykti' (IEW 661t.).

Pažymėtina, kad tokia priesagų *-lo-, *-no-, *-ro- kaita labai senas reiškinys, siekiantis ide. prokalbę (plg. Benveniste 1935; Fraenkel 1938: 25tt.; Specht 1944; Burrow 1955: 126tt., 146tt.; Иванов 1965; Bader 1975; Откупщиков 2001: 276tt.; Ambrazas 2008b: 111).

Tiesa, minėti būdvardžiai giminiški ir kitokios darybos lie. *lie-sas, lai-bas* (LEW 329tt.).

Lietuvių tarmėse galima rasti dar vieną kitą retą kiaulpienės pavadinimą. Kai kurie iš jų yra panašios semantikos kaip ir *kiaulpienė* (plg. Gritėnienė 2006: 135): *piēnzolē* (Josvainiai; dėl antrojo dūrinio dėmens *zolē* žr. p. 233), *baltpiēnē* (Linkmenys; dėl pirmojo dūrinio dėmens *baltas* kilmės žr. p. 247; vienoje iš latvių aukštaičių „giliųjų“ patarmių – Kalncempiuose – užrašytas analogiškas žodžių junginys *baltā pienene: bōltū piņēņu lopas iēda paveserī solatūs ār kriejumu* 'baltųjų kiaulpienių lapai valgomi pavasarį salotose su grietine' [Apv]), *karvāpienē* (Skirsnemunė; pvz.: *kai karvāpienēs žydi, karvēs duoda daugiau pieno* Kelmė, žr. Gritėnienė 2006: 135).

Istoriniuose raštuose nuo XVII a. minima karvažolė – *Kuhbluhme* verčiama *karwzoles* (Lex 248).

XVIII a. Kristijono G. Milkaus ir kai kuriuose vėlesniuose žodynuose *karvažolė* kai kur turi reikšmę 'pelkinė puriena (*Caltha palustris*)' (plg. Gritėnienė 2006: 81). Pastarųjų dviejų dūrinų pirmuoju dėmeniu eina daiktavardis *karvė*. Šis pirmiausia siejasi su sl. *korva 'karvė', pr. *carwis* 'jautis' E 572, gal ir alb. *ka* 'kastruotas jautis, bulius', o toliau su pr. *sirwis* 'stirna', kimr. *carw*, lo. *cerwus* 'elnias' bei gr. *κα(ρ)ός* 'raguotas'. Tai senas sudaiktavardėjęs priesagos *-uo- būdvardis, padarytas iš ide. **k'r-/k'er-* 'galia; ragas' (plačiau žr. Ambrazas 2010b ir lit.).

Nedideliame kompaktiškame šiaurės rytų Vidžemės areale vartojami kiaulpienių pavadinimai su šaknimi *sviest-*: *sviēstņē* Liepnoje, Malupėje, *sviēstene* Jaunruozėje, Markalnėje, Pededžėje, Trikatoje, *sviēstenīte* Jaunlaicēnėje. Pavadinimo pamatas – daiktavardis *sviests*.

Kiaulpienės sulčių skonį apibūdina Antazavėje užrašytas vedinys *karčiūškā*. Jis padarytas su slaviška priesaga *-(i)uška* (apie jos kilmę žr. Ambrazas 2000: 112 ir lit.) iš būdvardžio *kartūs*. Tai lietuvių kalboje labai išplitusios galūnės -us (apie tai žr. Ambrazas 2008b: 108t. ir lit.) vedinys iš veiksmažodžio *kiřsti* (*keřta*) (plg. Būga II 246; LEW 258t.; Smoczyński 2007: 260). O šis išriedėjęs iš labai seno ir plačiai išsišakojusio ide. *(s)*ker* 'pjauti' (žr. IEW 938tt.; Jēgers 1966a; Откупщиков 1967).

I. Ėdelmanės medžiagoje iš Labrago užrašytas kiaulpienės pavadinimas *sīvene*. Tai priesagos -en- vedinys iš būdvardžio *sīvs* 'kartus'.

Atskirą grupelę kiaulpienių pavadinimų sudaro tie, kuriuose atspindi liaudies medicina. Nuo seno kiaulpienių šaknų nuovirais gydomos egzemos, šunvotės, spuogai. Dėl to kai kurie kiaulpienių pavadinimai išriedėjo iš daiktavardžio *šašas* (plg. Gritėnienė 2006: 109t.), galbūt padaryto iš išnykusio veiksmažodžio *šaš, plg. la. *sass* 'nepriņokęs', *sasi* 'nedidelės votys', lie. *šašti, šišti* 'šašti' (ME III 744t.; LEW 966; Smoczyński 2007: 625).

Panevėžio, Deltuvos, Jonišio, Pasvalio, Pumpėnų apylinkių šnektose randamas pavadinimas *šašūkas* su deminutyvine priesaga -ukas: *kai buvom maži, iš šašūkų vainikus pynēm, o dabar žąsim raunam* 'kai buvome maži, iš kiaulpienių vainikus pynėme, o dabar žąsims rauname' Pasvalys (LKŽe).

Šiaurės rytų ir rytų Lietuvoje (Biržai, Panevėžys, Vilniaus kraštas, Kupiškis, Subačius, Vabalninkas, Smalininkai, Joniškis, Jonikiaičiai, Medikiniai, Šeduva) užfiksuoti kiaulpienių pavadinimai *piktašašis, piktašašis, piktošašiai*. Pvz.: *Nedideli tokie geltonai žydi. Vaistai nuo*

šašų. Seniau gi būdavo visokiais spuogais užsikrėtę, būdavo, kaip ir pūliuoja, tai piktašašį nuskina, patepa ir viskas [pranyksta spuogai] 'nedideli tokie geltonai žydi; vaistai nuo šašų; seniau juk būdavo visokiais spuogais užsikrėtę, būdavo, kad ir pūliuoja, tai kiaulpienę nuskina, patepa ir viskas [pranyksta spuogai]' Panemunėlis, žr. Gritėnienė 2006: 110.

Pirmuoju šio dūrinio dėmeniu eina būdvardis *piktas*, atitinkantis la. *pikts*; tai priesagos *-to- vedinys iš veiksmažodžio **peik-*, plg. lie. *pýkti*, *peikti*, la. *píkt* 'pykti', *peikt* 'išlepti, išpaikti', pr. *paikemmai* 'apgauame, paviliojame', go. *bi-faihon* 'apgauti', *faih* 'apgaulė, apgavystė' ir kitus jiems giminiškus germanų žodžius, gal ir s. i. *písunah* 'šmeižikas' (ME III 213; LEW 563, 589; IEW 795; Stang 1972: 40; Sabaliauskas 1990: 175; PKEŽ III 210tt.; Smoczyński 2007: 446, 457). Tarmių pvz.: *piktašašių negraibykit: rankos bus karčios* 'kiaulpienių negraibykitė: rankos bus karčios' Subačius (LKŽe); *iš piktašašių bitės ima medų* 'iš kiaulpienių bitės ima medų' Ėriškiai (LKŽe); *nebėr lietaus, net piktašašių lapai suglebę* 'nebėra lietaus, net kiaulpienių lapai suglebę' Salamiestis (LKŽe); *nuraškei piktašašį – bėga toks pienas* 'nuraškei kiaulpienę – bėga toks pienas' Vabalninkas (LKŽe).

Panevėžio, Miežiškių, Biržų, Saločių, Daujėnų, Subačiaus, Karšakiškio, Kupiškio apylinkių šnektose randamas pavadinimas *šašavaškis: dobilai šašavaškiais išėjo* – geltona išvien 'dobilai kiaulpienėmis išėjo – geltona išvien' Miežiškiai (LKŽe); *nepink vainiko iš šašavaškių: kai ant galvos užsidėsi – piktašašių atsiras* 'nepink vainiko iš kiaulpienių: kai ant galvos užsidėsi – piktašašių atsiras' Biržai (LKŽe).

Antrasis dūrinio dėmuo kilęs iš veiksmažodžio **uelk-*, plg. lie. *vilkti* (*velka*), la. *vílt* (*vèlku*), sl. *velkti 'vilkti', Av. *varək-* 'vilkti, tempti', gr. ἄ(τ)οχῆ, lo. *sulcus* 'vaga', alb. *helk* 'traukiu, išplėšiu', arm. *hely* 'išlėto nešti' (Trautmann 1923: 349t.; IEW 1145; LEW 1253; Smoczyński 2007: 753t.); šis savo ruožtu turbūt išriedėjęs iš dar senesnio ide. **uel-* 'plėšti, sužeisti, užmušti' (plg. ИЯ 492, 1 išn.), iš čia lie. *velė*; be to, plg. ir seną ide. žodį *vilkas*.

Lietuviškame botanikos žodyne (LBŽ 342), be šių, minimas ir priesagos *-ūnas* vedinys *šašūnas*.

Kiaulpienių šaknimis bandoma gintis ir nuo nemigos (Gritėnienė 2006: 110). Tai atspindi šios žolės pavadinimai, padaryti iš veiksmažodžio *snáusti* (*snáudžia*, *snáudė*), kuris atitinka la. *snaūst* (*snaūžu*, *snaūdu*) ir galbūt yra rytų baltų kalbų inovacija, nes bandymas jį susieti su gr. *νυστάζω* 'miegu, esu apsnūdęs; aplaidus, netvarkingas' (plg. Schulze 1966: 376; ME III 973t.; LEW 852t. ir lit.) kelia abejonių (Smoczyński 2007: 580t.).

Pietrytinėje Lietuvoje (Marijampolė, Daukšiai, Pauliai) randami pavadinimai *snaudālis*, *snaudālė: vaikai snaudaliūs pusto – gražu, kaip pūkai lekia* 'vaikai kiaulpienes pučia – gražu, kada pūkai lekia' Daukšiai (LKŽe).

Šis su priesaga *-alis* (*-ė*) (kilusi iš būdvardinio afikso *-lo-) padarytas vedinys paprastai eina veikėjo pavadinimu (plg. Ambrazas 1993: 120), bet kartais žymi ir kitokius augalus (*snaudālis* – 'smiltyninis

šlamutis (*Helichrysum arenarium*); 'pievinė šilagėlė (*Pulsatilla pratensis*), 'vėjalandė šilagėlė (*Pulsatilla patens*); *snaudālė* – 'kitas graižžiedžių šeimos pievų augalas (*Leotundas*); 'šilkažienė gaisrena (*Coronaria flos-cuculi*); 'dvinamė katpėdė (*Antennaria dioica*); 'pievinė miegalė (*Succisa pratensis*)' (LKŽe).

Kai kuriose kitose Lietuvos šnektose (Alytus, Marijampolė, Švenčionys, Trakai, Birštonas, Joniškis) vartojami pavadinimai *snaūdė*, *snūdė*, *snūdė: kap išgysi kiaules, tai neskink daug snūdžių, ba ir snausi per visus metus* 'kai išginsi kiaules, tai neskink daug kiaulpienių, nes ir snausi per visus metus' Ūdrija (Gritėnienė 2006: 110); *pievose pas mus daug snaūdžių* 'pievose pas mus daug kiaulpienių' Trakai (LKŽe).

Šie pavadinimai su darybos galūne *-ė* gali būti kilę iš sukonkre-tėjusių veiksmy pavadinimų, plg. *snaudà*, *snaūdas*; *snudà*, *snūdas* 'snaudulys' (LKŽe); *snaūdė*, kaip ir *snaudālis*, *snaudālė*, žymi ir kitokius augalus: 'smiltyninis šlamutis (*Helichrysum arenarium*); 'dvinamė katpėdė (*Antennaria dioica*)' (LKŽe).

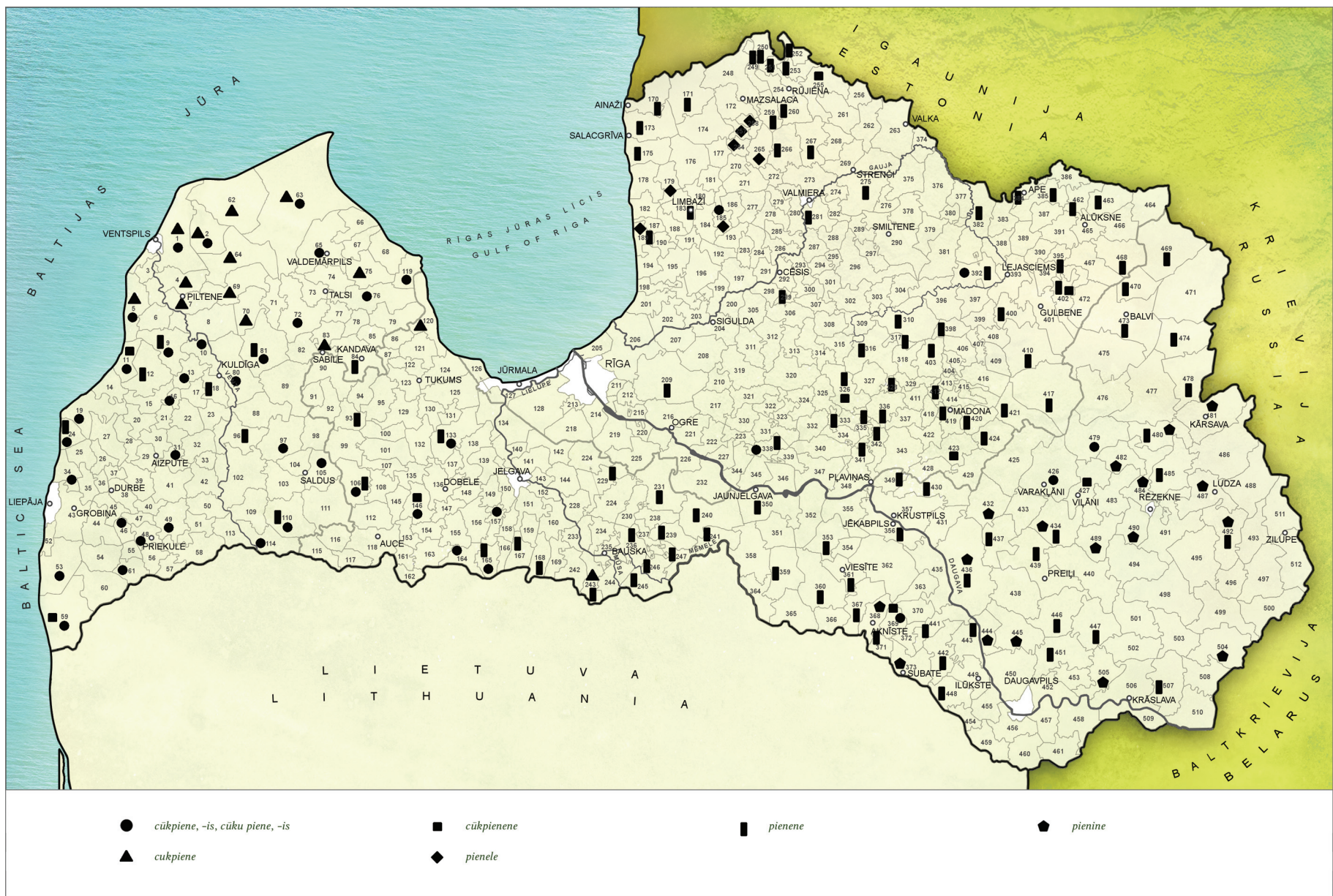
Dėl kiaulpienės vaisiaus-skristuko, sudaryto iš baltų ilgų plaukelių (plg. Gritėnienė 2006: 110), išvaizdos vienas kitas žolės pavadinimas remiasi senu slavizmu *pūkas* (plg. s. gudų *пучк*). Tokie pavadinimai užfiksuoti jau XVI a. raštuose (plg. Būga II 364t.; Skardžius IV 240; LEW 664; Smoczyński 2007: 487): *pūkėnė* (Alksnėnai, Zarasai; su priesaga *-enė*), *pūkūčiai* (Šiūlėnai; su priesaga *-utis*). *Lietuviškame botanikos žodyne* (LBŽ 342), be šių, minimas dar galūnės *-is* vedinys *pūkis*.

Iš Tauragnų užrašytas *gegėlas*, kaip ir panašus bei toje pat šnektose vartojamas dirvinio asiūklio (*Equisetum arvense*) pavadinimas *gegėlis* (LKŽe; Gritėnienė 2006: 38), turbūt padarytas su iš būdvardinio afikso *-lo- kilusia priesaga iš *gėgė* 'gegutė'. O šis – retrogradinis vedinys (plg. Skardžius I 21t.) iš senesnio *gegužė*, turinčio atitikmenų kitose baltų (la. *dzeguze*, pr. *geguze* E 731), o gal ir slavų kalbose (s. ru. *жегъзуля*, le. *gżegzólka* ir pan., žr. Trautmann 1923: 81; LEW 142t.; ПЯ E-H 189t.; PKEŽ I 337; Sabaliauskas 1990: 117), jeigu tai nėra į slavų kalbas patekęs baltizmas (žr. Prinz 1966).

Pasak Vytauto Mažiulio (PKEŽ I 337t.), priesagos *-už- vedinys (plg. dar Ambrazas 2000: 98) lie. *gegužė* ir jo giminaičiai yra iš garsažodžio *ge-gū.

Mielagėnų šnektose rastas pavadinimas *dvylikinė* padarytas su būdvardine priesaga *-inis* (*-ė*) iš skaitvardžio *dvylika*. Šis savo ruožtu yra dūrinys. Pirmasis dėmuo *dvý-* turbūt atsiradęs iš senesnio **dvei-* (plg. s. bažn. sl. *dvě*, s. ru. *dvē*) ir vėliau pakitęs dėl *trylika* įtakos. O antruoju dėmeniu, kaip rodo senuosiuose raštuose vartojamos formos *antras liekas* 'dvyliktas', kadaise ėjo būdvardis *liekas* 'atliekamas', atitinkantis la. *lieks* 'atliekamas' (plačiau žr. Mažiulis 1957: 40tt.). Tai galūnės *-o- vedinys iš ide. veiksmažodžio *leik^u-*, plg. lie. *likti* (*lieka*), la. *likt* (*lieku*) 'dėti, statyti', pr. *polinka* 'pasilieka', go. *leihvan* 'skolinti', lo. *linguo*, gr. *χεῖπω* 'palieku', s. i. *riṇákti* 'lieka' ir t.t. (Trautmann 1923: 145t.; LEW 372t.; IEW 669t.; ПЯ L 22tt.; Sabaliauskas 1990: 92; PKEŽ III 318; Smoczyński 2007: 355t.).

Baltų kalbų atlasas
Leksika 1: flora

Rugiagėlės pavadinimai

Rugiagėlės pavadinimai

Komentaro autoriai: Asta Leskauskaitė, Anna Stafecka, Saulius Ambrazas

Žemėlapiu ir komentaru pagrindas – atsakymai į ALE leksikos klausimyno klausimą Nr. 83. Papildomai remtasi Antano Salio *Apklauso* 1 klausimo Nr. 76 atsakymais ir žodynu *Latvių kalbos augalų pavadinimai (Latviešu valodas augu nosaukumi)* (Ēdelmane, Ozola 2003).

Graižžiedžių šeimos laukinis augalas, žiemkenčių piktžolė (*Centaurea cyanus*) įvardijamas dūriniais lie. *rūgiagėlė* ir la. *rudzupuķe*. Jų darybos pamatas – bendras baltų (plg. lie. *rugys*, la. *rudzis*, pr. *rugis* E 258), slavų (plg. s. ru. *ръжь*), germanų (plg. s. isl. *rugr*, s. ang. *ryge*) kalbų žodis (žr. Trautmann 1923: 246; Būga III 681; ME III 555; Porzig 1954: 143; Sabaliauskas 1958a: 455, 1990: 43; IEW 1183; LEW 745t.; Чесоданов 1962: 82t.; Stang 1972: 46; ИЯ 419, 658; PKEŽ IV 32t.; Smoczyński 2007: 523). Tolesnė jo kilmė visai neaiški.

Aptariamųjų lietuvių ir latvių dūrinių antrieji dėmenys skiriasi. Lietuviškojo (*rūgia-gėlė*) atveju – tai gana senas žodis *gėlė*. Jis galbūt yra veiksmazodinis galūnės *-ė* vedinys, dar plg. lie. *gėltas*, la. *dzelts* ‘geltonas’, lie. *geltonas*, la. *dzeltnās* ‘geltonas’, pr. *gelatynan* < *gelatynan ‘geltonai’ E 464, taip pat sateminius variantus lie. *žėlti*, la. *zēlt* ‘želti’, lie. *žālias*, *žolė* ir pan., o toliau sl. *zelenъ ‘žalias’, *žolto ‘geltonas’; s. vo. au. *gēlo*, kimr. *gell* ‘geltonas’, s. i. *hári-* ‘šviesus, geltonas’ ir t. t. (žr. LEW 144).

Lie. *rūgiagėlė* paplitusi pietų žemaičių varniškių, pietinėse pietų ir vakarų aukštaičių šnektose, pvz.: *šic m'en'k'i rug'ai.* | *vien'i ku.kālai* | *rūg'ag'ė.lė.s* ‘čia menki rugiai – vienos raugės, rugiagėlės’ DrskŽ 310; *rūgegēlė.s tēb gražai.* žrži ‘rugiagėlės taip gražiai žydi’ PpaŽK; *koki čia rugiai* – vienos rūgiagėlės ‘kokie čia rugiai – vienos rugiagėlės’ Druskininkai (LKŽe).

Medžiaga, surinkta pagal A. Salio *Apklausa* 1, rodo, kad šis pavadinimas (plg. dar jo variantus *rugiāgėlė*, *rugiagėlė*, *rugiagēlė*, *rugiagilė*, *rugigėlė*, *rūgedėlė*, *rūdegėlė*, *rūdagėlė*, *rudagėlė*, *rūdalėlė*) anksčiau vartotas visoje aukštaičių tarmėje ir pietų žemaičių patarmės plote, taip pat už Lietuvos ribų (apie Punska).

Norminė lytis yra *rūgiagėlė*. Tačiau tarmėse pastebima kirčio slinktis link galūnės: *rugiāgėlė*, *rugiagėlė*, *rugiagēlė*, *rugiagēlė*. Čia reikia turėti omenyje, kad pirmajame dėmenyje kirčiuojami dūriniai su jungiamuoju balsiu *ia* yra tarsi išimties iš bendrės tendencijos – kirčiuoti jungiamąjį balsį, plg. *spygliātvorė*, *krumpliāratis* ir t. t. Apskritai dūrinių kirčiavimas patyrė įvairaus pobūdžio pokyčių (plg. Mikulėnienė 2005: 115tt. ir lit.).

Senuosiuose lietuvių raštuose pavadinimas *rūgiagėlė* ir jo variantai nevertoti.

Aptariamąsios gėlės pavadinimai turi variantų su jungiamuoju balsiu *i*: *rūgigėlė*, *rugigėlė*, *rugigēlė*, *rugigēlė*. Lietuvių kalboje jungiamąjį balsį *i* turi ne tik tie dūriniai, kurių pirmuoju dėmeniu eina *i*-kamienis žodis (pvz.: *akimirksnis* : *akis*, *naktižiedė* : *naktis*), bet kartais ir tie, kurių pirmasis dėmuo yra *ā*, *ō*, *ijō* ar *(i)ē* kamienų daiktavardis, pvz.: *vaikigalis* : *vaikas*, *basligalis* : *baslys*, *blauzdikaulis* : *blauzdà*, *eglišakė* : *ėglė* (plg. Urbutis 1965: 445t.).

Toks jungiamojo balsio *i* išplitimas senas, plg. vardus *Gediminas*, *Minigaila*, *Noributas* ir pan., turinčius paralelių kitose giminiškose kalbose (plačiau apie tai žr. Skardžius I 418tt., IV 665tt. ir lit.).

Formų *rūgiadėlė*, *rūdiagėlė*, *rūdagėlė*, *rudagėlė*, *rūdalėlė* atsiradimą lėmė minkštųjų priebalsių *d* ir *g* kaita pietų ir kai kuriose rytų aukštaičių šnektose (apie tai žr. Leskauskaitė, Mikulėnienė 1998: 95tt. ir lit.) bei sąsaja su būdvardžiu *rūdas*.

Dūrinio *rugiāžolė* antrasis dėmuo – visose baltų kalbose vartojamas žodis *žolė* (plg. la. *zāle*, pr. *soalis* ‘žolė’ E 293, acc. sg. *sālin* III 105₁₃), tos pačios kilmės kaip apžvelgtasis *gėlė*, o variantas *rugiakvietkà* – jau XVI a. raštuose užfiksuotas slavizmas *kvietkà* (plg. s. gu. *κβίωμα*, žr. Skardžius IV 175).

Senuosiuose raštuose ir tarminiuose žodynuose nė vienas iš šių dūrinių neužfiksuotas. Pavadinimas *rugiāžolė* žinomas iš *Kalbos faktų rinkimo programos* medžiagos – užrašytas apie Juodupę, taip pat iš rašomosios kalbos, plg. *Ji pareina taku nuo alksnyno, rankose turėdama aibes rugiažolių* rš (LKŽe).

Renkant medžiagą pagal A. Salio *Apklausa* 1 nustatyta, kad apie Mažaičius vartojamas variantas *rugiakvietkà*.

La. *rudzupuķe* paplitusi visoje Latvijos teritorijoje. Kuržemės ir Vidžemės lyviškiosiose šnektose vartojamas variantas *rudzupuķe*. Retesnis žodžių junginys *rudzu puķe*, kuris taip pat užfiksuotas visoje Latvijoje.

Tai liudija ir latvių tarmių pavyzdžiai: *smukas jōu tōas rudzupuķēs je, bet i nazoālēs ar rēizē* ‘gražios jau tos rugiagėlės yra, o kartu ir piktžolės’ Aknysta (ALE); *naŕeiri rudzi – kiukuli da rudzu pučis* ‘nešvarūs rugiai – tik raugės ir rugiagėlės’ Nautrėnai (ALE); *rudzpuķ' zil' krās' i, tuņši zil'* ‘rugiagėlė yra mėlynos spalvos, tamsiai mėlyna’ Idus (ALE); *ziēdēt ziēd rudzu vārpa, bet, kad ziēd rudzupuķe, vārpa viņu neviņņja* ‘žydėte žydi rugių varpa, o kai žydi rugiagėlė – varpa jos

neįveikia' Nyca (ALE); *rudzpuķis ziēd pa rudziņ, smuk, zil' ziēdiņ* 'rugiagėlės žydi rugiuose, gražūs mėlyni žiedeliai' Vainižiai (ALE); *rudzupuķes ať ęsuōt nizāļ's, bet maņ viņ's patīk* 'rugiagėlės irgi ešā piktžolės, bet man jos patinka' Zalytė (ALE).

Lyviškiosiose šnektose vartojama ir vyriškosios giminės forma *rudzupuķis*, pvz.: *rudzupuķi oūg rudzos un ziēd a zilim ziēdim* 'rugiagėlės auga rugiuose ir žydi mėlynais žiedais' Svėtciemās (ALE).

Visų šių latviškų pavadinimų antrasis dėmuo *puķe* 'gėlė' yra finiškas skolinys, plg. lyv. *putk, puk'k', put't'* 'gėlė' (ME III 405t.; Frenkelis 1969: 67; Sabaliauskas 1963: 134 ir lit.).

La. *rudzu puķe* vartojamas XVII–XVIII a. žodynuose: *Rudsu Pukkes* Korn blumen Fürecker 1685 II 220; *Rudsu=pukķes* Korn=blumen Depkin 1704 III 1227; Kornähre, *rudfu pukke* Stender 1789 I 363; *Rudfu pukke*. Roggenblume Stender 1789 II 220.

Iš la. *rudzupuķe* kilo retas latvizmas *rūdzpūķis*. Šis pavadinimas ir jo variantai *rūdzpūķis, rudzpukė* žinomi tik iš vakarinės Lietuvos dalies (Klaipėdos apylinkių), pvz.: *daug tų rūdzpūķių žyda į rugius, viskas mėlynuo[ja]* 'daug tų rugiagėlių žydi rugiuose, viskas mėlynuoja' Dovilai (LKŽe).

Tos pačios semantikos, kaip ir lie. *rūgiagėlė* / la. *rudzupuķe*, yra vo. *Kornblume* 'rugiagėlė'. Su šiuo žodžiu sietinas apie Šilutę užrašytas germanizmas *körnblumė*. Šis pavadinimas vartojamas ir Lyduokių apylinkėse.

Lietuvių ir latvių tarmėse rugiagėlės reikšmė vartojamas ir bendrą paplitimo arealą sudaro tos pat kilmės slavizmas *vosilka/vasilka* (plg. s. gu. *василѣкъ*, gen. sg. *василькѣ*, le. *wasilka, wasilek* 'rugiagėlė', žr. Skardžius IV 298; Даль I 167).

Lie. *vosilkà* (ir variantai *vosilka, vōsilka, vosilkas, vosilkas, vōsilkas, vosilkė, vosilkė*) būdingas visoms lietuvių tarmėms.

Atsakymai į A. Salio *Apklauso* 1 klausimus rodo, kad būta ir daugiau variantų: *vasilkà* (apie Pikelius, Skliaustę, Leckavą, Klykolių, Židikus, Tirkšlius, Vieکشnius, Padvarėlius, Kriukus, Žeimelį, Namajūnus ir kt.), *vasilka* (apie Dapšius, Zastaučius, Tirkšlius, Kriukus, Žeimelį, Virškupėnus, Pabiržę, Daukniūnus, Geidžiūnus ir kt.), *vasilkė* (apie Laižuvą, Tirkšlius, Vieکشnius, Skuodiškius), *vasilkė* (apie Zastaučius, Urvikius), *vōsylvka* (apie Klykolių, Urvikius), *vasilkas* (apie Pikelius, Leckavą, Kervius, Skliaustę, Židikus, Skuodą, Šarkę, Ylakis, Vabalius, Padvarėlius, Paluknę, Mosėdį, Vabalius, Puokę, Žemaičių Kalvariją, Sedą, Damelius ir kt.), *vasilkas* (apie Virškupėnus, Kuršėnus, Šakinius, Mižuikus, Varnius, Gomalius, Karčemas, Vaiguvą, Anykščius, Kurklius, Pagirius ir kt.), *vāsilkas* (apie Kupreliški, Šiekštinkus), *visilka* (apie Urvikius, Naujamiestį), *visilkà* (apie Dikonius), *visilkas* (apie Joniškėlį, Naujamiestį), *vusilka* (apie Krakes), *vusilkà* (apie Surviliškį, Truskavą, Ilgižius, Andrioniškį), *vusilkas* (apie Pašūsvį), *vasėlka* (apie Švėkšną, Judrėnus), *vasėlkas* (apie Žlibinus), *vasielka* (apie Viduklę), *vozilkà* (apie Lekėčius), *vozilka* (apie Paupį, Mauručius), *osilkà* (apie Gražulius, Trečiūnus, Skriaudžius, Pašlavantį, Prienus, Marijampolę, Igliauką, Liudvinavą ir kt.), *usilkà* (apie Pakruojį), *usilka* (apie Kapčiūnus), *usilkas* (apie Rudiškius, Lūpaičius, Norušaičius, Pakruojį, Kapčiūnus, Šeduvą, Raginėnus ir kt.), *asilkas* (apie Joniškėlį).

Šių pavadinimų įvairovę ir paplitimą galima iliustruoti ir lietuvių tarmių pavyzdžiais: *dažnāi i vōsilkās rīngdavom* 'dažnai ir rugiagėles rinkdavome' ZnŽ III 701; *ruģuōs va.silku. net mēlina* 'rugiuose rugiagėlių – net mėlyna' KIŽ 413; *vosilkos rugiuosā āuga, ānos mėlynāi žýdz* 'rugiagėlės rugiuose auga, jos mėlynai žydi' LzŽ 291; *sako, pirmos vasilkos žydzia, tai reikia linai sēt* 'sako, pirmos rugiagėlės žydi,

tai reikia linus sėti' Biržai (LKŽe); *jauroj auga vosilkos* 'jauroje auga rugiagėlės' Dusetos (LKŽe); *vasilkos – nē kokia kvietka: žolē, i gana* 'rugiagėlės – ne kokia gėlė, žolė, ir gana' Viduklė (LKŽe); *vasilkės auga rugiūse* 'rugiagėlės auga rugiuose' Vieکشniai (LKŽe); iš *vosilkių vainikėlis gražiai mėlynuojas* 'rugiagėlių vainikėlis gražiai mėlynuoja' Valkininkai (LKŽe); *vosilkai mėlynais teip jau daugiausia žiedeliais, ale bet būdavo ir rausvų* 'rugiagėlės taip jau daugiausia mėlynais žiedeliais, bet būdavo ir rausvų' Suvainiškis (LKŽe).

Pavadinimas *vosilkà* užfiksuotas jau XVII a.:

abiejuose Konstantino Sirvydo žodynuose: *modrak / caliba, calen-||dula, wofilka* SPr 83; *Modrak / modrzeniec*. Cyanus. *Wofilka* SD³178;

pirmuosiuose Mažosios Lietuvos rankraštiniuose vokiečių–lietuvių kalbų žodynuose; pvz.: Kornbluhm *Wofilka* Lex 55a; Korn=Bluhme. *Wofilka, ôs*, F. C I 1099.

Tarmėse vartojamas ir variantas *vasilkà* (resp. *vasilka, vāsilka*) su balsiu *a* šaknyje. Balsių *o* ir *a* kaita lietuvių slavizmuose gana dažnas reiškinys (plg. Zinkevičius 1997).

Kai kur vietoj *a*, *o* tariamas balsis *i* (*visilkà, visilka*) ar *u* (*vusilkà, vusilka*), *i* keičiamas *e* (*vasėlka*) ar *ie* (*vasielka*), skardinamas priebalsis *s*→*z* (*vozilkà, vozilka*). Pavinkšniuose užrašytas perdirbinys *valilka*.

Dalyje lietuvių tarmių žodžio pradžioje priebalsis *v* netarimas, pvz.: *vóras*→*óras, vokietis / vokietys*→*ókietis / okietys* ir pan. (žr. Zinkevičius 1966: 177t.; LKA II 112t., žemėl. 94). Toks kitimas būdingas ir nagrinėjamam slavizmui: *osilkà, usilkà, usilka*.

Minėtini ir morfologiniai variantai: *vosilkas, vosilkas, vōsilkas, vōsilkas; vosilkė, vosilkė; vasilkas, vasilkas, vāsilkas; vasilkė, vasilkė, vasilkià; vozilkas; vasėlkas; asilkas; usilkas*.

Tokio pobūdžio kamienų įvairavimas būdingas ir lietuviškiems daiktavardžiams. Senos yra *ō* ir *ā* kamienų gretybės, pavyzdžiui, *nāgas||nagà* (žr. Stundžia 1978).

Lietuvių tarmėse išryškėja ir šio slavizmo lietuvinimo pastangos – vartojami deminutyvai su priesaga *-(i)ukas* (kilusia iš ide.*-ko-, žr. Ambrazas 2000: 90t. ir lit.): *vosilūkas, vosiliūkas; vasiliūkas*.

La. *vasilka* vartojamas Latgalos rytuose ir pietuose. Kai kuriose šnektose užfiksuota kitų šio pavadinimo variantų – *vuosilka* (Kalupė), *vosilka* (Izvalta), pvz.: *vasilkyš – taīdys zilys pukeitīs pa rudzým žit* 'rugiagėlės – tokios mėlynos gėlytės, rugiuose žydi' Asūnė (ALE); *agruōk bārnus pužāja ai rusālkōm, lai, lasīēdami vasilkyš, namēidēitu rudzu* 'seniau vaikus gąsdino undinėmis, kad skindami rugiagėles nemindytų rugių' Kaunata (ALE); *vasilku vaiņuks* 'rugiagėlių vainikas' Pilda (ALE); *vasōlkys vysvairuōk rudzūs aūk* 'rugiagėlės dažniausiai rugiuose auga' Izvalta (ALE); *rudzu fēirumā aūk vōsilkyš, kūukūli, jī nagōņī izbāic labēibu* 'rugių lauke auga rugiagėlės, raugės, kurios labai sugadina javus' Kalupė (KIV II 546).

Kompaktiškai Latgalos vidurio šnektose dažniausiai vartojamas pavadinimas *naktinīca*. Atsakymuose į ALE leksikos klausimus jis užrašytas iš Uozuolainės ir Varaklianų, papildomoje medžiagoje – dar ir Aizkalnės, Galėnų, Viškių. Šiaurės Latgaloje (Škilbėnuose) užfiksuotas variantas *naktenīca* (*nakėnīca*), o pietų Latgaloje (Viškiuose) – *naktinīdza* (*naktīnēidza*), pvz.: *naktīnēicys aūg rudzūs* 'rugiagėlės auga rugiuose' Galėnai (ALE); *naktīnēicai gārs kuōc* 'rugiagėlės ilgas stiebas' Uozuolainė (ALE); *naktīnēica* (vartoja vyresnioji karta) – *kas jāu fī pār puči, a pīlsātuōs is hērga pīerk* 'rugiagėlė – kokio jau ji gėlė, o miestuose turguje perka' Varaklianai (ALE); *naktīnēidzu vāinučeņu goļōā* 'rugiagėlių vainikėlis ant galvos' Viškiai (ALE).

Latvių kalbos augalų pavadinimų žodyne *naktinīca* užrašyta ir iš Aizkalnės, Barkavos, Dignajos, Galėnų, Maltos, Preilių, Rudzėtų,

Silajanių, Varaklianų, Varkavos, *naktinīce* – iš Uozuolainės, *naktenīca* – Agluonos, Makašėnų, Viškių, *naktine* – Gaigalavos, o *naktenīte* – iš Sakstagalo ir Stirnienės (Ēdelmane, Ozola 2003: 327).

La. *naktinīca* ir jo variantas *naktenīca* – hibridas. Jis padarytas iš labai seno, neabejotinai ide. prokalbę siekiančio daiktavardžio *nakts* ‘naktis’, plg. lie. *naktis*, pr. acc. sg. *naktin* ‘naktį’, s. bažn. sl. *noštb*, go. *nahts*, alb. *natë*, lo. *nox* (gen. sg. *noctis*), s. i. *nák* (acc. sg. *náktam*), gr. *νύξ*, *νυκτός* ‘naktis’, s. air. *in-nocht* ‘šią naktį’, toch. A *n[a]ktim* ‘naktinis’, toch. B *nekciye* ‘vakare’, he. *neku-* ‘vakaras’ ir t. t. (Trautmann 1923: 193; ME II 690t.; IEW 762t.; LEW 482t.; ИЯ 791t., 1 išn.; Sabaliauskas 1990: 50; PKEŽ III 168t.; Smoczyński 2007: 415).

Tai gali būti veiksmažodinis vedinys, plg. he. *neku-* ‘temti, vakarėti’, gal iš dalies ir lie. *nakvóti* (Иванов 1965: 67t. ir lit.).

Kita vertus, priesaga *-inica* – slaviška. Tiesa, ji kilusi iš **-inīko-/-ineiko-* (plg. Барбот 1969: 119tt.; Vaillant 1974: 349tt.). Ši išriedėjo susijungus dviem priesagoms: būdvardinei **-ino-* ir deminutyvinės prigimties **-iko-/-īko-/-eiko-* (plg. s. bažn. sl. *grěšnikъ* ‘nusidėjėlis’: *grěšnъ* ‘nuodėmingas’, žr. Vaillant 1974: 306tt.) bei atspindi labai senus prabaltų ir praslavų kalbų kontaktus. Pažymėtina ir tai, kad lietuviai ir prūsai vartoja vieną priesagos **-inīko-/-ineiko-* apofoninį variantą, o latviai – kitą, plg. lie. *laukinỹkas* ‘valstietis’, pr. *laukinikis* ‘žemvaldys’ E 407 ir la. *laūcinieks* ‘valstietis’ (plačiau žr. Ambrazas 2000: 118tt., 2006: 68).

Atitikmuo lietuvių kalboje *naktinỹčia* žymi kitokius augalus: ‘dvi-metė nakviša (*Oenothera biennis*)’, ‘dviragė leukonija (*Matthiola bicornis*)’, ‘juodgalvė (*Prunella*)’ (Gritėnienė 2006: 108, 118, 180).

Kuržemės šiaurinėse ir vidurio šnektose užfiksuoti pavadinimai *zīdene* (Yvandė, Renda, Venta) ir *žīdene* (Alsunga, Puopė), pvz.: *tūr pulk zīdeņs tuōs rudzuōs* ‘ten daug rugiagėlių tuose rugiuose’ Renda (ALE); *žīdene i zīl zīed* ‘rugiagėlės žiedai mėlyni’ Alsunga (ALE); *uz Jāņem salasij žīdeņs un nuopīn jāņkruōn* ‘per Jonines priskynė rugiagėlių ir nupynė Joninių vainiką’ Puopė (ALE).

Inesės Ēdelmanės ir Ārijos Ozolos augalų pavadinimų žodyne pateikti rugiagėlės pavadinimai praplečia *zīdene* ir *žīdene* paplitimo arealą – *zīdene* vartojamas dar ir Padurėje, Piltenėje, Rendoje, Ugalėje, Užavoje, Zūrose, *žīdene* – Ancėje, Basuose, Ēduolėje, Jūrkalnėje, Snėpelėje, o dūrinys *rudzīdene* – Ventoje (Ēdelmane, Ozola 2003: 329).

Janis Endzelīnas (ME IV 731) *zīdene* sieja su žodžiu *zīds* ‘šilkas’ (tai skolinys, plg. est. *sīt*, vid. vo. že. *sīde*, žr. ME IV 731t.), remdamasis žiedo panašumu į šilką. Pavadinimas *žīdene* veikiausiai laikytinas jo fonetiniu variantu.

La. *zīdene*, *žīdene* semantiškai atitinka pavadinimas *šīlkas*, užrašytas apie Pakruojį, plg. jo variantus *šīlkēlis* (apie Mikniūnus, Pašvitinį), *sīlkas* (apie Gudalius, Žemaičių Kalvariją; plg. LKŽe – apie Kvėdarą), *sīlkē* (apie Genionis, Pūčkornes).

Žodis *šīlkas* – tai senas prieš XII a. pradžią pasiskolintas slavizmas, plg. s. ru. *шлькв* (Būga I 340tt.). Šiuo žodžiu ar jo dariniais, atskleidžiančiais žiedų ypatybes, lietuvių tarmėse žymimos ir kai kurios kitos gėlės (plg. Gritėnienė 2006: 80, 86, 151t.).

Kai kuriose latvių šnektose vartojami pavadinimai, sietini su augalo žiedų mėlyna spalva, – *zilā puķe* (Nyca), *zilene* (Škilbėnai, Tilžė), pvz.: *ružīc aūga maīzīteī, zilā puķe – vaīņagamī* ‘rugelis auga duonelei, rugiagėlė – vainikui’ Nyca (ALE); *zylejīm zīdīm – zīlēnis* ‘mėlynais žiedais – rugiagėlės’ Škilbėnai (ALE).

I. Ēdelmanė ir Ā. Ozola nurodo, kad pavadinimas *zilā puķe* dar užrašytas iš Aknystos ir Aneniekų, *zilene* – iš Baltinavos, *zilinīca* – iš Istros, o deminutyvo daugiskaitos vardininko forma *zilenītes* – iš Ružinos ir Vilianų (Ēdelmane, Ozola 2003: 328t.).

Šių pavadinimų pamatas yra būdvardis *zils* ‘mėlynas’, atitinkantis lie. *žilas*, giminiškas lie. *žėlti*, *žālias* (ME IV 720; LEW 1296; Smoczyński 2007: 784t.), *gėlē* (plg. p. 233).

Su priesaga *-enis*, *-ene* (kilusia iš **-no-*) latvių kalboje dažnai daromi panašūs ypatybės turėtojų pavadinimai (plg. Endzelīns 1951: 298tt.). Lietuvių kalboje šio tipo vediniai daug retesni, plg. la. *mēllene* ir lie. *mēlēnē* ‘mėlynė’ (Ambrazas 2000: 166, 2006: 72).

Čia dar galima prisiminti, kad Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849) ir vėlesni botanikai graižaziedžių šeimos gėlei (*Senecio*) pavadinti panaudojo iš būdvardžio *žilas* padarytą galūnės *-ė* vedinį *žilė* ‘žilumas; žili plaukai, žila galva’ (LKŽe). Tiesa, tarmėse vartojami kitokie šios gėlės pavadinimai (Gritėnienė 2006: 107t.).

Pagal A. Salio *Apklausą* 1 užrašyta ir daugiau retų rugiagėlės pavadinimų.

Apie Perloją rugiagėlę žymi *mėlynė*. Šis galūnės *-ė* vedinys tarmėse dar turi ir kitas reikšmes: ‘erikinių šeimos augalas, mėlynė (*Vaccinium myrtillus*)’; ‘vaivoras, girtuoklė (*Vaccinium uliginosum*)’; ‘mėlynųjų rūšies bulvė’ (plg. LKŽe).

Šis vedinys remiasi būdvardžiu *mėlynas*, kuris padarytas su priesaga *-ynas* (jā baltų kalbose beturi tik vienas kitas būdvardis; su iš **-no-* išriedėjusia išvestine priesaga **-ī-no-* čia paprastai daromi įvairūs daiktavardžiai) iš *mėlas* ‘mėlynas’, giminiško la. *mēl̃ns* ‘juodas’, pr. *melne* ‘mėlynė (nuo sumušimo)’ E 161, o toliau veikiausiai gr. *μέλας* ‘juodas’, go. *meljan* ‘rašyti’, s. i. *málam* ‘purvas, nešvarumai’ ir kt. (žr. IEW 720t.).

Jie, pasak Vytauto Mažiulio (PKEŽ III 123tt.), savo ruožtu kilę iš veiksmažodžio **mel(H)-/*mol(H)-/*m̃(H)* ‘išsitepti, patamsėti’, plg. dar lie. *mēl̃mas* ‘blyškus, pablyškęs’ (Ambrazas 2007: 17).

Apie Virškupėnus, Papilį vartojamas dūrinys *mėlinžiedis*. Jo antrasis dėmuo *žiedas*, atitinkantis la. *ziēds* ‘ziedas’, yra galūnės *-as* vedinys iš baltiško veiksmažodžio (plg. lie. *žydėti*, la. *ziēdēt* ‘žydėti’), kuris galbūt turi giminaičių ir germanų kalboje, plg. go. *keinan* ‘dygti’ (IEW 355t.; LEW 1305; Stang 1972: 65t.; Sabaliauskas 1990: 192; Smoczyński 2007: 781).

Rugiagėlės reikšme apie Gražiškius užfiksuotas *šarkakojis*. Tačiau daug didesniame plote šis dūrinys (dažniau kirčiuojamas *šarkakojis*, *šárkakojis*) žymi ‘dirvinį raguolį (*Consolida regalis*)’, kurio lapai du ar tris kartus smulkiai suskaldyti į siauras, linijiškas skiltis, panašias į paukščio koją (Gritėnienė 2006: 147t.), ‘vaistinį pataisą (*Lycopodium clavatum*)’, ‘kosmėją (*Cosmos*)’ (LKŽe).

Pirmasis dūrinio dėmuo *šarka* yra turbūt garsažodinės kilmės (pvz.: *kar kar*), kaip ir kai kurie kiti paukščių pavadinimai (plg. Urbutis 1981: 45tt.; PKEŽ IV 64). Jis atitinka pr. *sarke* E 725, sl. **sorka* ‘šarka’, turi kai kurių paralelių kitose giminiškose kalbose, plg. s. i. *sāri-* ‘toks paukštis’, *sārikā* ‘indiškoji šarka’, alb. *sorrē* ‘varna’ (Trautmann 1923: 299; LEW 964; IEW 569; Sabaliauskas 1990: 34; PKEŽ IV 63t.; Smoczyński 2007: 624). Antrasis dėmuo *kója* – tai rytų baltų inovacija (plg. la. *kāja* ‘koja’), kol kas neturinti įtikinamos etimologijos (žr. ME II 186tt.; LEW 280; Sabaliauskas 1990: 144; Smoczyński 2007: 303t.).

Apie Sudargą rugiagėlę žymi *mėldas*. Žodis *mėldas* / *mēldas* paprastai reiškia ‘viksvinių šeimos augalą (*Scirpus*)’, kartais ‘nendrę’, ‘vikšrį (*Juncus*)’ (LKŽe).

Jis bendras lietuvių ir latvių (plg. *mēldi* ‘meldai’) kalboms. Veikiausiai tai vedinys (gal sudaiktavardėjęs būdvardis), padarytas iš veiksmažodžio **meld^(h)* ‘daryti švelnų, minkštą’, plg. pr. *maldai* ‘jauni’ III 97, sl. **moldъ* ‘jaunas’, lo. *mollis* ‘minkštas, lankstus’, air. *meldach* ‘minkštas’, gr. *μέλδομαι* ‘minkštinu’, s. i. *mṛdú-* ‘minkštas, gležnas,

malonus' ir kt. (Būga II 166, 211; ME II 594t.; LEW 431; Sabaliauskas 1990: 157; PKEŽ III 100tt.; Smoczyński 2007: 386).

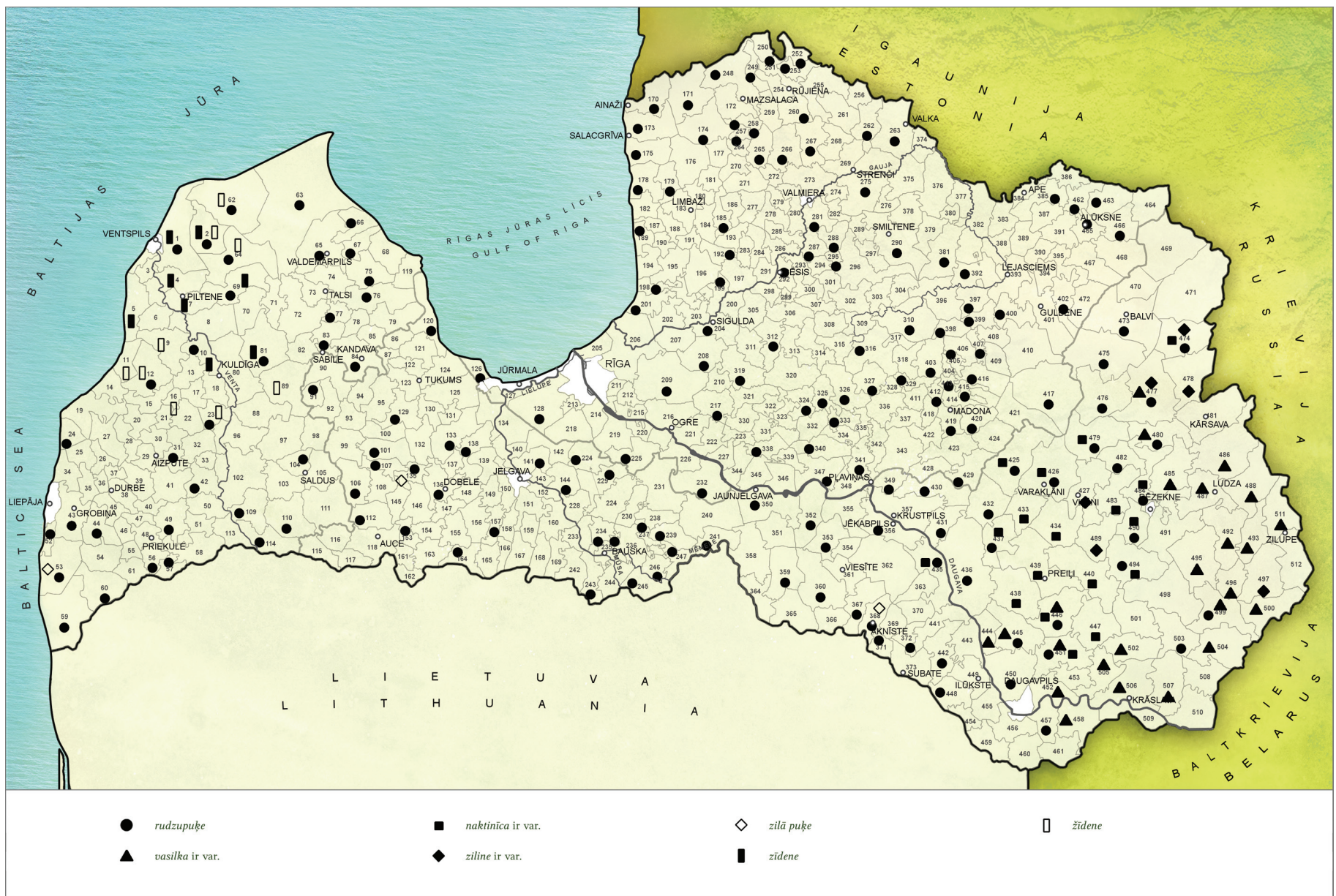
Šis savo ruožtu turbūt išriedėjęs iš senesnio *(s)mel- 'trinti, malti', iš čia atsirado lie. *malti*, *smulkus* ir t. t. (žr. IEW 716tt.; PKEŽ III 101, 105).

Apie Stupurus, Lūpaičius, Žemytę vartojami rugiagėlės pavadinimai *kukālis*, *kaukulis* turbūt sietini su lie. *kūkti* (pažymėtina, kad šis dažniausiai vartojamas nusakant prinokusių javų svirimą, gulimą, pvz.: *tokia giedra, kad kasdien matyti, kaip javai kuñka* Bartninkai, žr. LKŽe), la. *kukt* 'linkti, svirti' (kilęs iš determinatyvu *-k-* išplėsto ide. **keu-* 'lenkti', plg. IEW 588tt.), plg. lie. *kūkis* 'kablys' (apie jį plačiau žr. Mikulskas 2002), *kaūkas* 'medinis kablys ar lankas – tam tikras

žvejų įrankis', *kaūkaras* 'kalnelis, kalva', *kúoka*, la. *kùoks* 'medis, pagalys', pr. *queke* 'žaginyš (tvorai)' E 635; serb.-kro. *kùka* 'kablys', *kvàka* 'durų rankena, kablys'; go. *hauhs* 'áukštas', s. skand. *haugr* 'kalva' ir kt. (Būga I 368; Trautmann 1923: 121; ME II 302; ПЯ К–L 380tt.; PKEŽ II 327tt.).

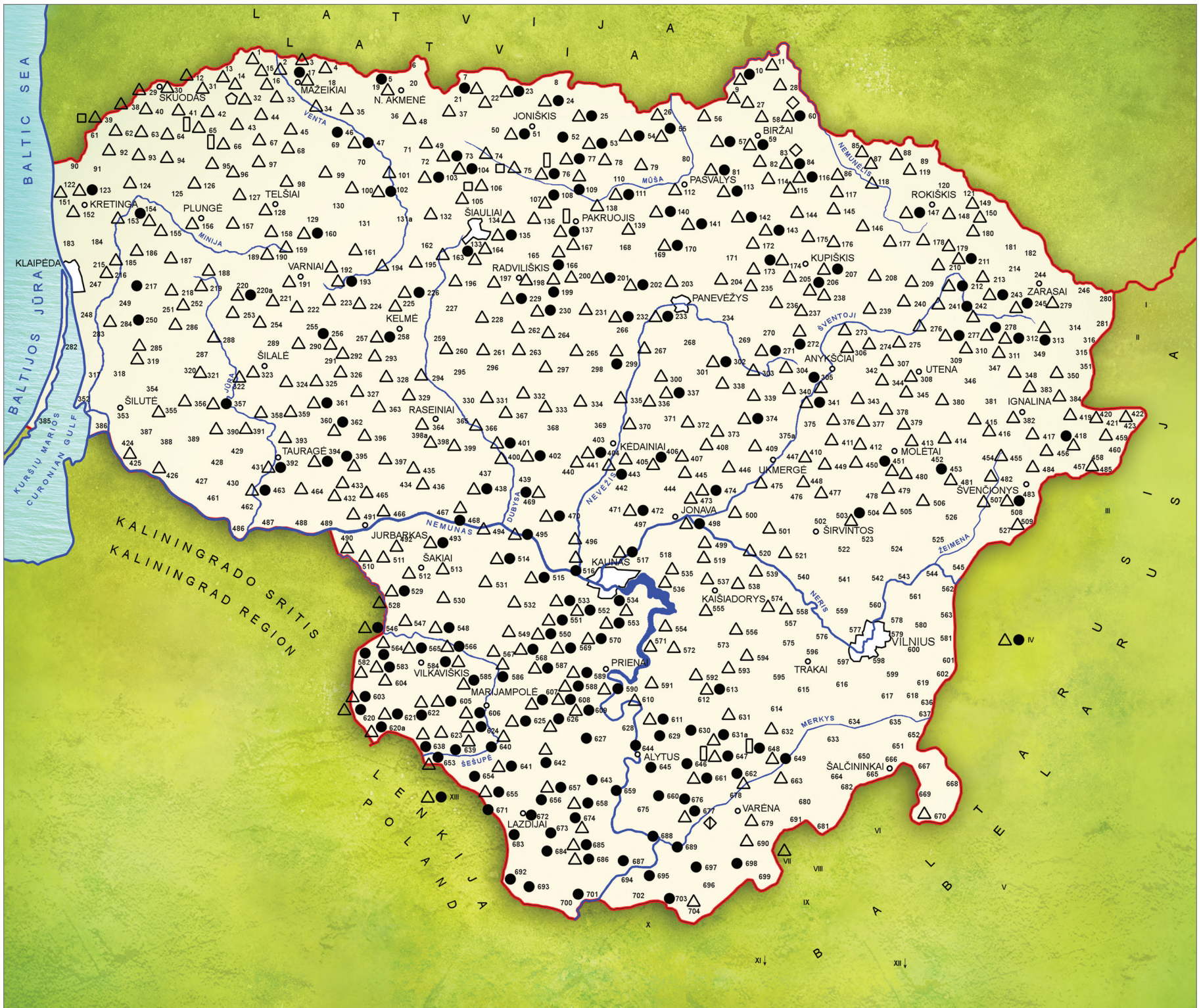
Tad darybos požiūriu aptariamuosius rugiagėlės pavadinimus galima būtų laikyti veikėjų pavadinimais, turinčiais atitinkamai priesagą *-alis* (išriedėjusią iš *-*lo-*) ir *-ulis*, kuri į veikėjų pavadinimų kategoriją atkeliauo iš veiksmų pavadinimų (plg. Ambrazas 1993: 120, 158t.).

Tačiau šis pavadinimas gali reikšti ir kitą augalą – lie. *kūkālis* 'dirvinė raugė (*Agrostemma githago*)', plg. la. *kuokalis*, *kaukuolis*, *kūkalis*, *kūkolis* 'dirvinė raugė'.

● la. rudzupuķe lie. rudzpuķis	△ lie. vasilkas, vosilkas	◇ lie. kornblūmē	◻ la. zilene	○ la. zidene
△ la. vasilka, vasiļka lie. vasilka, vosilka	△ lie. vosilkē	◻ la. naktinīca, naktēnīca	◻ la. zilā puķe	○ la. židene
	■ lie. rugiagelē			

● rugiagėlė	□ kaukulis / kukalis	◇ mėlynė	◊ rugiakvietka
△ vosil-, vasil- var.	◇ mėlinžiedis	▭ silk-, šilk- var.	

Kraujažolės pavadinimai

Kraujažolės pavadinimai

Komentaro autoriai: Ilga Jansone, Asta Leskauskaitė, Saulius Ambrazas

Žemėlapių ir komentarų pagrindas – LKA I žemėlapis Nr. 95 ir jo komentaras, LVDA leksikos dalies 16 žemėlapis ir komentaras. Papildomai naudotasi Inesės Ėdelmanės ir Ąrijos Ozolos augalų pavadinimų rinkiniu (Ėdelmane, Ozola 2003: 262–266), Antano Salio *Apklauso* 1 klausimo Nr. 68 atsakymais.

Žemėlapyje parodytas graižažiedžių šeimos vaistinio augalo (*Achillea millefolium* L.) smulkiais plunksniškais lapeliais pavadinimų paplitimas.

Kraujažolių preparatai liaudies medicinoje vartojami kraujavimui stabdyti. Tai atsispindi daugelyje lietuvių ir kai kuriuose latvių kraujažolės pavadinimuose (plg. Gritėnienė 2006: 181tt., 187). Pirmiausia aptariami dariniai, besiremiantys kraujo pavadinimais.

Latvių kalba (vienintelė iš baltų kalbų) yra išlaikiusi labai seną, neabejotinai indoeuropietišką kraujo pavadinimą *asins*, plg.: he. *ešhar* (gen. sg. *ešhanaš*), toch. A *ysār*, toch. B *yasar*, s. i. *ásrk* (gen. sg. *asnáh*), arm. *ariwn*, gr. poet. *ἄσος*, s. lo. *as(s)er*, assyr 'kraujas' (ME I 143t.; LEW 290; IEW 343; ИЯ 816; Sabaliauskas 1990: 12; Smoczyński 2001: 123; Ademollo Gagliano 2007 ir lit.).

Iš žodžio *asins* atsirado keli latviškų kraujažolės pavadinimų tipai. Latgaloje (Balvuose, Kapiniuose, Medžėje, Skaistoje) ir Vidžemės šiaurinėje dalyje (Kalncempiuose, Galgauskoje, Litenėje) vartojamas dūrinys *asinszāle* ir žodžių junginys *asins zāle*, pvz.: *pār asinszuōli mes sàucām pēlaški* 'asinszāle mes vadiname kraujažolę' Balvai (LVDA); *ār asins zuōles lopām vār àisturēt asinis, sarēivēi, uzlēik, kad esi iġrīt pirstā* 'kraujažolės lapais galima sulaukyti kraują, sutrina, uždeda, kai įsi-pjauna pirštą' Kalncempiai (LVDA).

Iš Latgalos ir šiaurės rytų Vidžemės užrašyti variantai *ašņa zāle* ir *ašņu zāle*, pvz.: *ašņa zuōļa taidūs čupūs aūk, pār ašņa zuōli sàuc, bōlīm zīdīm zīt* 'kraujažolės tokiomis krūvomis auga, vadinamos *ašņa zāle*, baltais žiedais žydi' Karsava (LVDA); *indykus baroġ ai ašņa zuōlīs* 'kalakutus lesina kraujažolėmis' Mėrdzenė (LVDA).

Šių variantų antrasis dėmuo *zāle* atitinka lie. *žolė* (dėl jo kilmės žr. p. 233).

Augšžemėje ir Latgalos pietinėje dalyje paplitę pavadinimai *asins dziras*, *ašņa dziras*, *ašņa dziras* (*ašņadziras*) ir daug jų variantų.

Gana kompaktiškame Augšžemės areale (Abeliuose, Biržuose, Elkšniuose, Krustpilyje, Lašiuose, Neretoje, Pruodėje, Saukoje, Sėrenėje, Zalvėje), Vidžemės pietuose (Kuoknesėje, Pliaviniose), Lat-

galoje (Medniuose) paplitę variantai *asindziras*, *asinsdziras*, *asins dzires*, *asins dziriņas*, kurių pirmasis dėmuo yra daiktavardis *asins*, ant-rasis dėmuo – daiktavardis *dzira* (ar jo variantai), pvz.: *'asīn'zi:ri' zied'* – *tīe tē:ĵā, lopīņš, kād i puš'* 'kraujažolių žiedai – arbatai, lapeliai – kai yra žaizdų' Aizkrauklė (LVDA); *tūs pelē:ņš pōr ā:sēņc zi:riņām sàuc* 'tas kraujažoles *asins dziriņas* vadina' Kuoknesė (LVDA).

Iš kompaktiško Augšžemės ir Latgalos arealo, pietinių ir pietvakari-nių šnektų, užrašyti pavadinimai *ašņa dziras*, *ašņadziras*, *ašņa dzires*, *ašņadzires*, pvz.: *plouce ašņazō'lys; vyslobō'kō's – ašņadzires; kō'drāis skrinūt iz a:kmiņa acsītu pēstāgolu – o'da vaļā, a:šņi skrin; piplouču ašņa dzires – tō's skujiņas sabērzu, lāi tēik sula, izlyku vērsā un apsēju* 'skynė kraujažoles; kraujažolės geriausias; kitą kartą bėgdama į akmenį susi-mušiau piršto galą, odą nubraukiau, kraujas teka; prisiskyniau krauja-žolių – jų spygliukus sutryniau, kad sultys tekėtų, uždėjau [ant žaizdos] ir aprišau' Dignaja (Apv). Kai kuriose minėto arealo šnektose užrašyti ir variantai *ašņu dziras*, *ašņudzire*, *ašņa dziri*, *ašņa dzirenes*. Be to, Biržuose vartojamas ir variantas *ašņu dzīre*, Dagdoje – *ašņa dzirkas*, o Aizkrauklėje – *ašņu dzirnas*. Minėtus pavadinimus galima laikyti oka-zionalizmais, vartojamais greta kitų labiau paplitusių variantų.

Užrašyti ir trys variantai, kurių antrasis dėmuo yra šaknis *dzer-*: *ašņadzeres* Lašiuose, *ašņadzēre* ir *ašņa dzēre* Aknystoje.

Antrasis dėmuo *dzira* 'gėrimas' – tai pavadinimas, padarytas iš veiks-mažodžio *dzeft* 'gerti' (ME I 557), dėl kurio įtakos atsirado minėto kraujažolės pavadinimo variantai *ašņadzeres*, *ašņadzēre*, *ašņa dzere*.

Pamatinis veiksmažodis *dzeft*, atitinkantis lie. *gėrti*, senas, indo-europietiškas. Tik anksčiau jis reiškė 'ryti' (vėliau 'godžiai valgyti, gerti'), plg.: s. bašn. sl. *požirq* 'praryju', s. i. *girāti* 'ryja', Av. *ĵaraiti* 'praryja', lo. *vorō* 'ryju'; gr. *βορά*, s. air. *túarae*, arm. *ker* 'maistas' ir t. t. (Trautmann 1923: 89t.; ME I 547; LEW 148t.; IEW 474tt.; ИЯ 702; Sabaliauskas 1990: 85; PKEŽ I 426; Smoczyński 2007: 172t.).

Iš Medžės užrašytas dūrinys *asiņšpuķe*, kurio antrasis dėmuo yra skolinys *puķe* (apie jo kilmę žr. p. 234).

Beliavoje vartojamas žodžių junginys *ašņa ziēdi*, kurio antrasis dėmuo yra *zieds* (apie jo kilmę žr. p. 235).

Su žodžiu *asins* sietinas ir vedinys *asnenes*, vartojamas Škilbėnuose, padarytas iš daiktavardžio *asinis* su priesaga *-en-*.

Lie. *kraūjas*, pr. *crauyo* 'kraujas' E 160 turi kai kurių tą pačią reikš-mę turinčių paralelių kitose giminiškose kalbose (plg. sl. *kry, v. air.

crú ‘kraujas’, lo. *cruor* ‘iš žaizdos bėgantis tirštas kraujas’, žr. Trautmann 1923: 142t.; LEW 290; IEW 621t.; ПЯ К–Л 159tt. ir lit.). Veikiausiai *kraūjo* prototipas iš pradžių turėjo reikšmę ‘žalia (kraujuota) mėsa’, plg. s. i. *kravīs-* ‘žalia mėsa’, gr. *κρέας* ‘mėsa’ (ИЯ 698t.; Sabaliauskas 1990: 12; Mayrhofer I 411). Čia minėtinas ir la. *kreve* ‘sukrešėjęs kraujas, šašas’, atspindintis senesnę padėtį negu lie. *kraūjas*, pr. *crauyo*. Šie galbūt laikytini senuoju determinatyvu, panašiu į s. i. *kravyām* ‘žalia mėsa, kraujas’: *kravī-* (Mayrhofer I 411; Skardžius I 60).

Žodis *kraūjas* padėjo pamatą įvairiems kraujažolės pavadinimams lietuvių kalboje. Jų tarpe vyrauja dūrinys *kraujažolė* (dėl jo antrojo dėmens *žolė* kilmės žr. p. 233), kuris yra ir bendrinės kalbos žodis. Kai kur tarmėse jis dar kirčiuojamas *kraūjažolė* (apie Vygrelius, Išlaužą, Leipalingį, Markutiškį ir kai kuriose rytų aukštaičių šnektose), *kraujažolė* (apie Gaižūnus), *kraujažolė* (apie Pandėlį, Kamajėlius), yra veikiausiai *ijo* kamieno – *kraujažolis* (apie Medeikį), neturi jungiamojo balsio ir priesagos. Šie pavadinimai vartojami įvairiose aukštaičių ir žemaičių šnektose, tačiau būdingesni vakarų aukštaičiams, vakariniams pietų aukštaičiams, rytų aukštaičiams panevėžiškiams, anykštėnams ir kupiškėnams, pvz.: *krāujā.ža.la.s i na. šfū.ma.s gefū* ‘kraujažolės ir nuo strumos geriu’ KlŽ 120; *pridėk kraujažolių, ir nustos kraujas bėges* ‘pridėk kraujažolių, ir nustos kraujas bėgti’ Svėdasai (LKŽe); *pāškāu ī kraujažūol’s nū šerdēis* ‘paskui yra kraujažolės nuo širdies’ MoŽK.

Variantams *kravāžolė* (apie Joniškį), *krāvažolė* (apie Eržvilką), *krēvažolė* (apie Ylakius, žr. A. Salio *Apklauso* 1 kartoteką) atsirasti turėjo įtakos slaviskas kraujo pavadinimas, plg. ru. *кровь*, gu. *кroў*, s. gu. *кrow*, le. *krew* (ЭССЯ XIII 67tt.). Jie gali būti sietini ir su la. *krevele* ‘šašas’, la. dial. *kreve*, *krevelis* ‘sukrešėjęs kraujas’ (ME II 274t.).

Pavadinimo *kraujažolinis* antruoju dėmeniu eina būdvardis *žolinis* (-ė) / *žolinis* (-ė) ‘iš žolių padarytas; nesumedėjęs, toks kaip žolė; žole mintantis; skirtas žolėms; gausus žolės’ (LKŽe). Šis pavadinimas užrašytas apie Joniškį (Molėtų r.; plg. A. Salio *Apklauso* 1 kartoteką).

Apie Priekulę, Endriejavą, Dargaičius, Žemaičių Naumių, Vainutą, Tauragę, Skirsnemunę, Žagarę, Girkalnį, Dilbinus, Skaistgirį, Mištautus, Norušaičius vartojami variantai *kraūkžolė*, *kriaūkžolė*, *kr(i)aužolė*.

Pavadinimas *kruvinžolė* užrašytas iš šnektų apie Šukionis, Berklainius, Dervelius, Meilūnus, Vareikonius, Muniškį, Kalvius, Punska, pvz.: *kruvinžolės – tokie tankūs lapeliai* ‘kraujažolės – tokie tankūs lapeliai’ Rozalimas (LKŽe). Jis padarytas iš *krūvinas*, atitinkančio sl. **krъvъnъ* ‘kruvinas’ (Trautmann 1923: 143; ЭССЯ XIII 66t.; PKEŽ II 262tt.; Smoczyński 2007: 320). Tokio tipo vardažodiniai priesagos **-ino-/-injo-* (kilusios iš **-no-*) būdvardžiai būdingi baltų, slavų, italų, graikų kalboms (plg. Ambrazas 2008b: 115t. ir lit.).

LKA (I 168) ir A. Salio *Apklauso* 1 kartotekoje kraujažolę žymi ir žodžių junginiai *kraūjo žolė* (apie Mosėdį, Ratnyčią), *kruvinóji žolėlė* (apie Naująją Ūtą), *kraujinė žolė* (apie Žemytę), plg. panašaus tipo atliepimus latvių tarmėse (žr. p. 241).

Kai kurių dūrinių antraisiais dėmenimis eina kitokie žodžiai, plg.: *kraujāgėlė* (užrašytas iš šnektų apie Kulvą, Bijutiškį, Šunkarius) – lietuvių kalbos dirvoje atsiradęs daiktavardis *gėlė* (apie jo kilmę žr. p. 233);

kraujanōsis (kai kuriose rytų aukštaičių anykštėnų, kupiškėnų ir uteniškių šnektose), pvz.: *kraujanōsiais užkišk nosį, ir nustos kraujas* ‘kraujažolėmis užkišk nosį, ir nustos kraujas [bėgti]’ Duokiškis (LKŽe); *duokš kraujanōsio – baisiai bėga kraujas* ‘duokš kraujažolės – baisiai bėga kraujas’ Utena (LKŽe); *paimk kraujanōsių ir uždėk ant žaizdos* ‘paimk kraujažolių ir uždėk ant žaizdos’ Šimonys (LKŽe); *kraujanōsė*

(apie Subačių, Andrioniškį, Rubikius, Kabelius) – labai senas daiktavardis *nōsis*, plg. la. *nāss* ‘šnervė’, pr. *nozy* E 85, bažn. sl. (ru.) *носъ*, s. vo. au. *nasa*, lo. *nāris* ‘nosis’, s. i. (dviskaitinis) *nāsā*, Av. *nāh-* ir t. t. (Trautmann 1923: 193t.; LEW 508; IEW 755; ИЯ 814; ME II 701; Sabaliauskas 1990: 13 ir lit.; Smoczyński 2007: 428);

kraujātekis (apie Medeikį) – indoeuropietiškas veiksmožodis *tekėti*, plg. la. *tecēt* ‘tekėti’, s. bažn. sl. *tešti* ‘tekėti, judėti, bėgti’, s. air. *teichid* ‘pabėga’, s. i. *tákti* ‘skuba, veržiasi (apie upes, arklius ir laukinius žvėris)’, Av. *tačaiti* ‘bėga, veržiasi’, alb. *ndjek* ‘vejuosi’, toch. B *cake* ‘upė’ ir pan. (Trautmann 1923: 316t.; LEW 1074t.; IEW 1059t.; ИЯ 670; Sabaliauskas 1990: 106; Jakulis 2004; Smoczyński 2007: 666t.; Matasović 2009: 377).

Žodžiu *kraūjas* remiasi dar šie pavadinimai:

kraujėlė, *kraujūtis* vartojami pietų aukštaičių šnektose, pvz.: *norėdami kraują sulaikyti, ant žaizdos deda kraujučių* ‘norėdami kraują sulaikyti, ant žaizdos deda kraujažolių’ Aukštadvaris (LKŽe); *uždėk kraujūčio, ir nustos kraujas bėges* ‘uždėk kraujažolės, ir nustos kraujas bėgti’ Alovė (LKŽe) su deminutyvinėmis priesagomis *-elė* (priesaga *-elis* (-ė) lietuvių kalboje tapo svarbiausia deminutyvų darybos priemone, ji turbūt išriedėjo iš determinatyvo **-l-*, žr. Ambrazas 2000: 93tt.; 2006: 64t. ir lit.), *-utis* (ši priesaga retesnė, ji kilusi iš determinatyvo **-t-*, žr. Ambrazas 2000: 103t.);

kraujinỹkas / *kraujiniňkas*, *kraujininkas* su priesaga *-inykas* / *-inin-* (kilusi iš **-iniko-/-ineiko-*, kuri baltų, slavų kalbose yra svarbiausia ypatybės turėtojų pavadinimų darybos priemonė);

kraujinis, *kraujinė*. Istoriniu požiūriu tai sudaiktavardėjęs būdvardis su priesaga *-inis* (-ė); šio tipo būdvardžiai dabartinėje lietuvių kalboje labai produktyvūs (plg. Kniūkšta 1976), bet tokia išskirtinė jų padėtis nėra sena (plg. Ambrazas 2004a ir lit.); daiktavardėdami būdvardžiai su **-injo-* lietuvių kalboje dažniausiai tampa ypatybės turėtojų pavadinimais (Ambrazas 2000: 145tt. ir lit.); tuo tarpu latvių kalboje iš **-injo-* išriedėjo viena iš pagrindinių deminutyvų darybos priemonių *-inš*, pvz.: *dēliņš* ‘sūnelis’ (Rūķe-Draviņa 1959: 168tt.; Ambrazas 2006: 65t. ir lit.);

kraujė, *kraujės* su darybos galūne *-ė* (dėl jos kilmės žr. Ambrazas 2000: 79tt. ir lit.).

Iš *krūvinas* (-ā) kilo *kruvinė*, *kruvinis*, *kruvinis*. Iš *kraujinis* padaryti *kraujiniukas*, *kraujinukas*. Šie turi iš **-ko-* kilusią priesagą *-(i)ukas*. Ji būdinga deminutyvams. Tačiau su ja kartais lietuvių kalboje daromi ir ypatybės turėtojų pavadinimai. Kai kurie iš jų remiasi būdvardžiais (plačiau apie tai žr. Ambrazas 2000: 90t., 127tt.).

Aptartieji dariniai, kilę iš daiktavardžio *kraūjas*, siejasi su gu. *кываўка*, *кываўник*, *кывоўник*, ru. dial. *крававник*, le. *krwawnik* ‘kraujažolė’. Iš čia atsirado slavizmų lietuvių ir latvių tarmėse.

Kai kuriose Latgalos šnektose vartojami slavizmai, pvz.: *kravņiks* Rundeniuose, *kravavņiks* Pildoje, Rundeniuose, *krivaļņiki*, *kri'vavņiks* Ezerniekuose, *krivovka* Škiaunėje, *krovavņiki* Mėdzenėje, Pildoje, Skaistoje.

Dideliame Lietuvos plote paplitęs slavizmas *kriváunykas* su variantais *krivaūnykas*, *krivaunỹkas*, *kriváuninkas*, *krivaūninkas*, *krivau-* *niňkas*; *kriváunykas*, pvz.: *kriváunuko prívirė ir gėra* ‘kraujažolių prívirė ir geria’ LzŽ 130; *icie kriváunykai visuř áuga* ‘tos kraujažolės visur auga’ DvŽ I 312; *kriváunykus dėda kap kur vocis yrā* ‘kraujažolės deda, kai kur votis yra’ DvŽ I 312; *kab imp'jáuna p'iršta; prid'éd'in'ėja kriváun'i.ko* ‘kai įsipjauna pirštą, uždėda kraujažolės’ ZtŽ 318; *kriváuninku sùplāk ī díek pri áugmeñ.c* ‘kraujažolė suplak ir dėk ant auglio’ DūnŽ 152.

Kai kur randama dar šių jo perdirbinių:

su balsiu *e* šaknyje (dėl *le. krew* ‘kraujas’ įtakos, plg. dar p. 242): *kreváunykas, krevauñnykas; kreváuninkas, krevauñnikas; kreváunykas, krevuovnikas;*

su balsiu *a* šaknyje: *kraváunykas, kravaunỹnykas, kravaunỹnykas; kraváuninkas* (jiems turėjo įtakos ru. *кровь*, gu. *кпой* ‘kraujas’, plg. p. 242);

su balsiu *u* šaknyje: *kruváunykas, kr(i)uváuninkas, kurváunykas, kurováuninkas* (čia galima sąsaja su lie. *krúvinas*), pvz.: *křuváuninka žít káura vāsara | i gèrà liēkarsta* ‘kraujažolės žydi kiaurą vasarą, yra geri vaistai’ DūnŽ 152; *krvôunĩnkô arbâta gĩēfâru | prapĩrlē skâũsmas* ‘kraujažolių arbatą gėriaus – prapuolė skausmas’ DūnŽ 156;

su sudėtine (irgi slaviškos prigimties) priesaga *-al-nykas / -al-ninkas*: *kraválnnykas, kriválnnikas, kraválnnikas, kruválnnikas;*

aptrumpėjusių formų: *kráunykas, kr(i)áuninkas; kraválnkas.*

Pastebėtas ir retas kitokios darybos slavizmas *kriváuka* su variantais *krivaukà, krivúnka.*

Toliau minėtini panašios semantikos kraujažolės pavadinimai, besisiejantys su senu veiksmažodžiu *s(t)ravėti* ‘tekėti’, plg. la. *stràuja, stràume, stràva* ‘audra’, *strauñts* ‘srautas’, gal ir pr. *stroio* (< *strujā) ‘kaklagyslė’ E 103 (PKEŽ IV 161); toliau s. bažn. sl. *struja* ‘srautas’, *ostrovъ* ‘sala’, s. vo. au. *stroum* ‘audra’; s. i. *srávati* ‘teka’, gr. *ῥέω* ‘teku’, s. air. *sruaimm, sruth* ‘tekėjimas’ ir kt. (Trautmann 1923: 279t.; LEW 888t.; IEW 1003; ИЯ 227; Smoczyński 2007: 593t.).

Jau XVII a. Mažosios Lietuvos rankraštinuose žodynuose užfiksuotas žodžių junginys *srāvo žolė*, pvz.: Schaffscheer *Srawo Žole* Lex 73a; Schaff=Scheeren. *Herba Srawo-Žole, ès. F. C II 384.*

Dabartinėse tarmėse jis retas (plg. dar variantą *strāvo žolė*). Vietoj šio žodžių junginio paprastai vartojamas dūrinys *srāvažolė* ir jo variantai *sravāžolė, sravažolė; strāvažolė, stravāžolė; sraūžolė, sráužolė; sriáužolė, sriaūžolė; stráužolė, striáužolė; srāvžolė; srēvažolė, srēvžolė; strēvažolė, strevāžolė, strēvžolė; trēvažolė; trēvžolė, trivāžolė.* Jų užrašyta Klaipėdos krašto ir vakarų aukštaičių kauniškių, pietų žemaičių raseiniškių, vakarų žemaičių ir kai kuriose vakarinėse šiaurės žemaičių kretingiškių šnektose, pvz.: *strāvažolēs piēvose | šičē gālima rāst* ‘kraujažolės pievose, šičia galima rasti’ ZnŽ III 194; *srāvažolių syvais patrink žaizdą, ir nustos kraujas bėgtis* ‘kraujažolių sultimis patrink žaizdą, ir nustos kraujas bėgti’ Vadžgirys (LKŽe); *uždėk srāvažolių ant žaizdos – užgys* ‘uždėk kraujažolių ant žaizdos – užgis’ Skirsnemunė (LKŽe); *kurkos drūčiai lesa srāvažolės* ‘kalakutės labai lesa kraujažolės’ Gelgaidis (LKŽe); *srāvžolēs dėl kosulio* ‘kraujažolės nuo kosulio’ Šilutė (LKŽe).

Dėl veiksmažodžio *sravėti* formos *srūti* (plg. Smoczyński 2007: 593) ir veiksmo pavadinimo *srujā* ‘srovė’ poveikio atsirado variantai *sraūjažolė, sraujāžolė; srūjažolė; srūvažolė, sruvāžolė; strujāžolė* (plg. LKŽe).

Variante *srābžolė* galbūt slypi sąsaja su būdvardžiu *srabūs* ‘srebus’ (priebalsis *v* virtęs *b*).

Variantui *sravīžolė* (plg. dar *sravīnė žolė; sravīnės žolės*) pamatą padėjo būdvardis *sravīnis (-ė)* ‘susijęs su srovenimu’.

Kai kuriose rytų aukštaičių panevėžiškių, kupiškėnų, anykštėnų ir uteniškių šnektose vartojamas ir kitas dūrinys *sravanōsis* (dėl darybos plg. *kraujanōsis*, žr. p. 242) su variantais *stravanōsis; sravanōsė, stravanōsė; srevanōsė, srevenōsė; srevanōsis, strevanōsis; srevenōsis, strevenōsis; srēvanōsis*, pvz.: *uždėk žaizdą sravanosēm – nustos kraujas bėgti* ‘uždėk ant žaizdos kraujažolių – nustos kraujas bėgti’ Debeikiai (LKŽe).

Veiksmažodis *srūti* ir veiksmo pavadinimas *srujā* darė įtaką ir šiems dūriniams, plg. *sraujanōsis, sraujanōsė; srujanōsis; sraujanōsiai*, pvz.: *sraujanosius sutrinam ir dedam prie žaizdos, kad įsipjaunam* ‘kraujažolės sutriname ir dedame ant žaizdos, kai įsipjauname’ Vabalninkas (LKŽe);

sraujanosiais ištryniau žaizdą ‘kraujažolėmis ištryniau žaizdą’ Andrioniškis (LKŽe); *insipjovęs pirštą, pridėjau sraujanosių, tai tuoj sugijo* ‘įsipjovęs pirštą uždėjau kraujažolių, tai tuoj sugijo’ Duokiškis (LKŽe); *kaip tik ažukiši nosį sraujanosiais, tuoj nustoja kraujas tekėti* ‘kai tik užkiši nosį kraujažolėmis, tuoj nustoja kraujas tekėti’ Utena (LKŽe).

Variante *sraunanōsis* galima matyti priesagos *-nus* (kilusios iš **-no-*, plg. Ambrazas 2008b: 111t.) būdvardį *sraunūs*.

Užrašyta dar ir kitokių dūrinio *sravanōsis* perdirbinių, plg.: *varvanōsis; srijanosis; sravanōji.*

Pietrytinėse ir rytinėse pietų aukštaičių, rytų aukštaičių vilniškių ir daugelyje uteniškių šnektų, kai kur širvintiškių (apie Šiaulius) ir anykštėnų (apie Kiauklius) plote, taip pat apie Gervėčius vartojamas panašus dūrinys, kurio pirmuoju sandu eina daiktavardis *nōsis*, – *nosravà* su gausiais variantais *nōsrava, nosravà, nosrāvė; nostravà; nāsrava, nasravà, nāsravas, nāstrova; nastravà, nāstrava, nastravaĩ; nāstvaras, nuōsravas, nuostravaĩ; nestravà, nēsrava, nēsravas, nēstravas; astravà, āstravas*, pvz.: *nosravą sutrina ir deda, kad kraują sulaikytų* ‘kraujažolę sutrina ir deda, kad kraują sulaikytų’ Giedraičiai (LKŽe); *nāsravos gerai ažuturi kraują* ‘kraujažolės gerai sulaiko kraują’ Švenčionys (LKŽe); *prirauk nasravų – pirštą insipjoviau* ‘prirauk kraujažolių – pirštą įsipjoviau’ Kuktiškės (LKŽe); *būdavo, insipjauni pirštą, tuoj nasravą sutrynęs pridedi, ir nebėga kraujas* ‘būdavo, įsipjauni pirštą, tuoj kraujažolę sutrynęs pridedi, ir nebėga kraujas’ Linkmenys (LKŽe); *nasravū sutrina, sutrina i apdeda itą sopulį* ‘kraujažolių sutrina, sutrina ir apdeda šitą žaizdą’ Dieveniškės (LKŽe).

Variantas *nasruōtis* yra sudėtinės priesagos *-uotis* (< *-uotas + -is*, plg. Ambrazas 2000: 142) vedinys.

Kai kuriose vakarų žemaičių ir šiaurės žemaičių kretingiškių šnektose kraujažolę žymi galūnės *-as* vedinys *srāvas* ir jo variantai *srauai; strāvas; srēvas, sreva; strēvas; srēvė*. Variantas *strevà* žinomas kai kuriems vakarų aukštaičiams kauniškiams, pvz.: *tók’os karbūoto[s] žōlēs | vadīdavo strēvos* ‘tokios garbanotos žolės, vadindavo *strevos* [kraujažolės]’ ZnŽ III 195.

Tai sukonkretėjęs veiksmo pavadinimas, plg. *sravà, pāsravas* ‘tekėjimas’. Jis turi kai kurių paralelių kitose giminiškose kalbose, plg. s. i. *srava-* ‘ištekėjimas, išsiliejimas’, gr. *ῥόος* ‘tekėjimas, upė, potvynis’ (Būga II 508t.; Trautmann 1923: 279; IEW 1003; Smoczyński 2007: 593).

Baltų (kaip ir kitose ide.) kalbose galūnių darybos veiksmų pavadinimai (ypač su **-o-* ir **-ā-*) paplito tuo metu, kai ėmė nykti senosios priesagos **-ti-*, **-tu-* (pvz.: lie. *būtis, lietūs*), kurios kadaise buvo svarbiausios veiksmų pavadinimų darybos priemonės (plg. Ambrazas 1993: 36tt. ir lit.).

Kraujažolės pavadinimai yra ir priesaginiai vediniai. Iš *srāvas* padarytos priesagos *-inis (-ė)* vedinys *sravīnis, sravīnė* su variantais *stravīnis, stravīnė; srevīnis, srevīnė*, kuriuos vartoja kai kurie šiauriniai vakarų žemaičiai ir vakariniai šiaurės žemaičiai, pvz.: *lėipžėid^u arbāt^s tēn, kūokēs gripās sērks, nō, tū srevīn^u – ē prāēis* ‘liepžiedžių arbatos ten, koku gripu serga, na, tų kraujažolių – ir praeis’ MoŽK; *srēven^s šētā, vūo tas kraujāžūol^s, sāk^a, diel nērvū* [renka] ‘*srevinės* šitai, va tos kraujažolės, sako, nuo nervų [renka]’ MoŽK.

Veiksmažodžiu *s(t)ravėti* remiasi priesagos *-auninkas* (dėl jos kilmės žr. Skardžius I 149; Ambrazas 1993: 145t.) vedinys *sraváuninkas*, plg. variantus *straváuninkas; sreváuninkas; sráuninkas, sraūninkas, stráuninkas; srevalninkas*, užrašytus kai kuriose vakarinėse aukštaičių ir žemaičių šnektose (apie Vabalius, Vindeikius, Babrungėnus, Plungę, Švėkšnų, Tvaskučius, Žemaičių Naumių, Timsrius);

priesagos *-yla(s)* (dėl jo kilmės plg. Ambrazas 1993: 124) vedinys *stravýlas* ir jo variantai *stravýlas, stravýla, strevýlas* vartojami dau-

giasia pietinėje pietų aukštaičių ploto dalyje, pvz.: *strav'īlai g'eraī. | kaī. ūžg'eda | kaī. in's'ip'á.una* 'kraujažolės gerai, kai uždeda, kai įsipjauna' DrskŽ 351; *strav'īlai nuog mót'eriško.s l'igōs* 'kraujažolės nuo moteriškos ligos' DrskŽ 351; *stravīlas | o. dař. krājužō.lę.* '[anksčiau] *stravylas*, o dabar kraujažolė' PpaŽK;

priesagos *-iklis (-ė)* (kilusios iš įrankių pavadinimų priesagos **-tlo-*, su kuria kartais daromi ir veikėjų pavadinimai, plg. Ambrazas 1993: 153tt., 171tt.) vedinys *stravīklis*, plg. variantus *stravīklė, strevīklė*; jis būdingas vakariniams pietų aukštaičiams ir gretimiesiems vakarų aukštaičiams kauniškiams;

priesagos *-enis (-ė)* (kilusios iš būdvardinės priesagos **-no-*, plg. Ambrazas 1993: 126t.) vedinys *sravēnis*, plg. variantus *sraveniai, sravēnė, srevenė*.

Iš ką tik minėto daiktavardžio *srevenė* padarytas *srevenōkas* (plg. variantus *srevenōkai, srevenōkai*) su deminutyvine priesaga *-okas* (kilusia iš **-ko-*), vartojama ir ypatybės turėtojų pavadinimams daryti (plg. Ambrazas 2000: 91t., 113tt.).

Tas pačias kraujažolės ypatybes atspindi iš Mielagėnų, Šiaulėnų, Tverečiaus apylinkių užrašytas *gijūtis*, pvz.: *pridėk gijūčio, tai netekės kraujas* Mielagėnai (LKŽe), ir apie Nairius, Vindeikius vartotas pavadinimas *gajūtė*, žinomas jau Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Frydricho Kursaičio (žr. A. Salio *Apklauso* 1 kartoteką; LKŽe).

Tai deminutyvinės priesagos *-utis (-ė)* (dėl jos plg. p. 242) vediniai, kilę iš labai seno veiksmožodžio *gýti* (tiksliau sakant, iš jo būtojo laiko formos *gijo*, plg. dar būdvardį *gajūs*), atitinkančio la. *dzīt* 'gyti', le. *goić* 'gydyti', ru. *зажитъ* 'užgyti' (ME I 559).

Tiesa, anksčiau šis veiksmožodis turėjo senesnę reikšmę 'gyventi', pvz.: *Ir gijo Adomas fzymta ir trífdefzymtis metu, ir pagimde funu* Ch 1 Moz 5,3, plg. s. sl. *žiti* 'gyventi', arm. *keam* 'gyvenu', gr. Hom. βέομαι 'gyvensiu' (Trautmann 1923: 75; LEW 154t.; IEW 467tt.; Smoczyński 2007: 184).

Vėliau šia reikšme lietuvių kalboje paplito vardažodiniai vediniai *gývoti* (plg. la. *dzīvāt* 'dirbti; gyventi' ME I 559) ir ypač *gyvėnti*.

Apskritai ide. būdvardis **g'īuo-* 'gyvas' labai anksti pateko į veiksmožodžio paradigmą, plg. pr. *giwassi* (lebest) III 29₁₈, 105₁₂, *gīwasi* (lebest) III 95₁, *giwa* (lebet) III 43₂₄, 49₉, 63₂₀, 97₁₃, *giwammai* (leben) III 33₁, 49₇, s. la. *dzīvu* 'gyvena', lo. *vīvo* 'gyvenu', s. i. *jīvati* 'gyvena', s. sl. *živō* 'gyvenu' (Fraenkel 1938: 19; Skardžius I 459t.; Endzelīns 1951: 742; PKEŽ I 362, 375).

Su liaudies medicina siejasi pavadinimas *rauklāžolė*, kuris vartojamas kai kur rytų aukštaičių panevėžiškių šnektose apie Žeimelį, Steigvilius, Joniškį, Megučionis (plg. Gritėnienė 2006: 186), pvz.: *žmogus, įsipjovęs pirštą, ieško rauklāžolių* Joniškis (LKŽe); *rauklāžolės užtraukia tą kraują* Žeimelis (LKŽe). Lie. *rauklāžolė* atsirado iš lie. **trauklāžolė* 'žolė, kuri sutraukia kraują' (elementas *-la-* atsiradęs dėl kontaminacijos su *traūklapis*).

Apie Saločius (žr. A. Salio *Apklauso* 1 kartoteką) užrašytas variantas *raukāžolė* rodo ryšį su veiksmožodžiu *raūkti*. Jį atitinka la. *řaukt* 'raukti, mažėti' (dėl formos skirtumo plg. Karaliūnas 1987: 83; Smoczyński 2007: 502t.). Jį bandoma sieti dar su s. vo. au. *rūh*, s. i. *rūksá-* 'grubus', lo. *rūga* 'raukšlė'; s. i. *luncati* 'peša', gr. ὀρούσσω 'kasu, krebždenū', lo. *runcō* 'raviu' (LEW 706t.; IEW 871t.). Tačiau *raukāžolė* gali būti laikoma ir aferezine lytimi nuo *t-rāukti*.

Dažniau pavadinimas *raukāžolė* vartojamas gysločiui (*Plantago*) įvardyti (žr. LKŽe).

Iš Užušilių užrašytas pavadinimas *daktarėlė*. Tai deminutyvų priesagos *-ėlė (-elis) (-ė)* varianto (plg. Ambrazas 2000: 95) vedinys, padarytas iš tarptautinio žodžio *dāktaras*.

Su liaudies medicina siejasi beveik visoje Kuržemėje vartotas latvių kraujažolės pavadinimas *mēra puķes* ir jo variantai, pvz.: *mēra puķes ir dikti la:b's priēks krūtem* 'kraujažolės labai geros nuo krūtų ligų' Dunalka (LVDA); *mañ māf kādreiz stāstij^a – mērapuķes* 'man mama kažkada pasakojo – mērapuķes' Vecpilis (LVDA); *vēcuōs laīkuōs bi tikañ mēp^a puķes* 'senais laikais [kraujažolės pavadinimas] buvo tik mēra puķes' Kazdanga (LVDA); *mērpūķs priēks vēdēr^a* 'kraujažolės nuo pilvo ligų' Ulmalė (LVDA); *mērpūķs i lāb zāl* 'kraujažolės yra geri vaistai' Kuldyga (LVDA); *mēs nuō seniēm laīkiēm saūcam mērpūķites* 'mes nuo senų laikų vadina [kraujažolės] mērpūķes' Skrunda (LVDA). Vienas šio pavadinimo variantas taip pat užrašytas iš Mazsalacos ir Stalbės.

Šių dūrinių ir žodžių junginių nepriklausomas dėmuo yra finų-ugrų kilmės žodis *puķe* (dėl jo kilmės žr. p. 234).

Pavienėse Kuržemės šnektose (Alsungoje ir Basuose) užfiksuotas kraujažolės pavadinimas *mēra zāle(s), mērzāles, mērzāles*, kur priklausomas dėmuo yra *zāle* (dėl jo kilmės žr. p. 233).

Į XVII–XIX a. istorinius žodynus įtrauktas kraujažolės pavadinimas *mēra zāle*, pvz.: *Mehra Sahles* Fürecker 1685 I 190; Fürecker 1685 II 211; *Mehra Sahles* MLG II 93; *mehra fahle* Ulmann 1880: 615.

Sakoje ir Ziemupėje aptinkamas priesagos **-no-* vedinys *mērenes*, pvz.: *te saūc mēren^s – tās jaū zālu grāmatā priēks visañ kaitām* 'čia vadina mērenes – vaistų knygoje jos [tikis] nuo visų ligų' Ziemupė (LVDA).

Priklausomas arba pirmasis dėmuo yra daiktavardis *mēris* 'maras', sietinas su la. *mirt* 'mirti' ir *mērdēt* 'marinti', kurie savo ruožtu yra giminiški su lie. *māras*, s. sl. *morb* 'maras', s. bažn. sl. *mrēti*, lo. *mori* 'mirti', go. *maūrpra* 'nužudymas', gr. μορτός, βροτός 'mirtingas žmogus' (ME II 619, 634t.; Trautmann 1923: 186).

Su pavadinimu *mēra puķes* siejasi ir iš Nuogalės užrašytas pavadinimas *nāves puķes*, nurodantis augalo gebėjimą išgydyti mirtinas ligas. Priklausomas pavadinimo dėmuo yra daiktavardis *nāve* 'mirtis', kuriam giminiški yra pr. *nowis* 'liemuo', go. *naus* 'mirusysis', s. če. *unaviti* 'nužudyti', ru. *ныть* 'ilgai skaudėti' (ME II 703t.; E 151; Trautmann 1923: 201t.).

Latvių kalboje ir kai kuriose palatvės šnektose randama kraujažolės pavadinimų su šaknimi *pel-*. Jie paplitę beveik visoje Vidžemės teritorijoje (kaip vienintelis arba vienas iš *Achillea* pavadinimų), kompaktiškai šiaurinėje Kuržemėje, vidurinėje Žiemgalos dalyje, sporadiškai ir likusioje teritorijoje. Latgaloje jis laikomas literatūrinės kalbos žodžiu.

Bendrinėje latvių kalboje įsitvirtino pavadinimas *pelašķi*, tarmėse turintis daug variantų: *pelakšas, pelakši, pelakšni, pelašķas, pēlaškas, pelašķi, pēlaški, pelašķes, pēlašķi, pelēči, pelēcki, pelakstes, pelekši, pelēkši, pelekšķes, peleşķi, pelēkšķi, pelenes, peles aste(s), pelestes, peleşkas, peleşki, peleşķes, pelieši, peliškas, pēlkši, pēlušķi, pelušķes, pelušķi, pēlušķs, pēlušķas, pēlušķes, pēlušķi, pēlu astes*.

Bendrinės latvių kalbos pavadinimas *pelašķi* ir jo fonetinis variantas *pēlašķi* randami visame minėtame žodžio *pelašķi* paplitimo areale, pvz.: *pelašķs liēta prekš gara klēp; viņš nuōraū un vār tēj, vēč: agrak pīpēj* 'kraujažolės vartoja nuo kokliušo; jas nuskina ir verda arbata, senoliai anksčiau rūkė' Salaca (LVDA); *pelašķi i grāūmalas a tiēm baļtejim ziēdim; tīri kuōš baļti naū; pelašķi jōū rūgti bez gal; pelašķ tēj vārij priēks klēp* 'kraujažolių su tais baltais žiedais yra pagrioviuose; nėra grynai balti; jau karčios kraujažolės be galo; kraujažolių arbata virė nuo kosulio' Svētcietas (LVDA); *pelašķ^s vař piē zup^s ař likt, ta pipar^s neliēk* 'kraujažolių galima ir į sriubą dėti, tada pipirų nededa' Vilduoga (LVDA); *pažērdinaļ guōvi ař pelašķ^u tēj^u* 'pagirdė karvę kraujažolių arbata' Inčukalnas (LVDA); *pelašķ aūg katra viēta – ceļmala*,

pagālma, tīruma ‘kraujažolēs auga bet kurioje vietoje – pakelėje, kieme, lauke’ Jerai (LVDA); *pelāškus mēs lāsām teijai; kā ziemā i kāš vai smāgās krūc, pelāšku teija pēte lābākā zēle* ‘kraujažoles mes renkame arbatai; kai ziemā kosulys arba sunkumas krūtinėje, kraujažolių arbata pats geriausias vaistas’ Vecpiebalga (LVDA); *pelāškus savācē un krāsūoja kapu vāinagus* ‘kraujažolių pririnkdavo ir dažydavo kapų vainikus’ Karzdaba (LVDA); *asiņu tecēšanu aptuīr ar pēlaškiēm* ‘kraujavimą sustabdo kraujažolėmis’ Medzē (LVDA); *pēlaški ziēd bāltiēm ziēdiņiēm* ‘kraujažolēs žydi baltais žiedeliais’ Pēterniekai (LVDA).

Pavienėse Žiemgalos (Lėdmanėje) ir Vidžemės (Dikliuose, Raudnoje, Karliuose, Drabešiuose, Krapėje, Bilskoje) šnektose užfiksuotas fonetinis variantas *pēlaški*, pvz.: *pēlašk" tēja dikti veselīga* ‘kraujažolių arbata labai sveika’ Lėdmanė (LVDA); *jaūniē nezīn pēlašk" labum"* ‘jau-nimas nežino kraujažolių naudos’ Dikliai (LVDA).

Variantai *pēlaškes, pēlaškas* ir *pēlaškas* vartojami kompaktiškame areale Vidžemės sėliškosiose šnektose (Bērzaunėje, Cesvainėje, Jumpravoje, Kalsnavoje, Krustpilyje, Kusoje, Liepkalnėje, Liezērėje, Lubėjoje, Mėdzūloje, Meiranuose, Uodzienoje, Sarkaniuose, Vējavoje, Vestienoje, Viranėje), o *pēlaškes* – dar Sėjoje ir Panemunėje.

Užrašyta ir pavadinimų, po šaknies *pēl-* turinčių kitą formantą, pvz., *-e-*: *pēlēški* vartojamas tiek pavienėse Kuržemės (Dundagoje), tiek Žiemgalos (Jaunaucėje, Engurėje, Irlavoje, Aneniekuose, Duobelėje, Uozuolniekuose, Šķibėje, Svētėje, Penkulėje, Tėrvetėje, Platuonėje, Lielvircavoje, Jaunsvirlaukoje, Ukuose, Augstkalnėje, Vilcėje, Lielplatuonėje, Elejoje, Sesavoje, Svitenėje, Iecavoje, Zalytėje, Mežuotnėje, Cuodėje, Rundalėje, Yslcėje, Ceraukstėje, Secėje) ir Vidžemės šnektose (Sluokoje, Vainižiuose, Krimuldoje, Sidgundoje, Stuo-piniuose, Marupėje, Katlakalne, Salaspilyje, Suntažiuose, Burt-niekuose, Kūdume, Baižkalne, Karliuose, Lygatnėje, Taurenėje, Kas-tranėje, Keipenėje, Platerėje, Lauberėje, Markalnėje, Galgauskoje, Madlienoje, Iršuose, Vestienoje, Rankoje, Lizume, Druvienoje, Liauduonoje, Saikavoje), pvz.: *pēlēškiēm bālti ziēd'* ‘kraujažolių žiedai balti’ Salaspilis (LVDA); *pēlēšku ziēdu tēju zer kr'ūšu slimeniēki* ‘kraujažolių žiedų arbatą geria sergančios krūtų ligomis’ Galgauska (LVDA). Nedideliame Vidžemės pietų areale (Madlienoje, Bebruose, Aizkrauklėje, Savienoje) pasitaiko variantas *pēlēškas*, o apie Cėsius (Jaunraunoje, Karliuose, Dzėrbenėje) – *pēlēški*. Variantas *pēlēškes* užrašytas tik iš Mėdzūlos, o *pēlēški* – iš Krustpilio, Sinuolės, Lejasciemo.

Variantas *pēliški* (su formantu *-i-*) dažniausiai vartojamas Žiemgalos pietuose, pvz.: *dik:t' laba krūtēm i' pēlišku tēja* ‘labai gera krūtims kraujažolių arbata’ Vecsvirlaukas (LVDA), tačiau jis užfiksuotas ir Nytaurėje. Taip pat ir variantas *pēliškas* užrašytas vienoje Vidžemės sėliškojoje šnektose – Saikavoje.

Pavartojami ir keli vediniai su formantu *-u-*, pavyzdžiui, *pēluški*, vartojamas tiek Kuržemėje ir Žiemgaloje, tiek Vidžemėje – lyviškiosiose šnektose, vidurinės ir augšžemiečių tarmių šnektose. Panašus ir varianto *pēluški* paplitimo arealas, pvz.: *nūo pēluškiēm i lāb tēi* ‘iš kraujažolių gera arbata’ Pūrē (LVDA). Variantas *pēluškas* užrašytas iš vienos Kuržemės, vienos Latgalos šnektos, Vidžemės vidurinės tarmės ir augšžemiečių tarmės šnektų, o *pēluškas* – iš vienos Žiemgalos šnektos ir pavienių Vidžemės vidurinės ir augšžemiečių tarmių šnektų. Tik Vidžemėje vartojamas variantas *pēluški*, pvz.: *pēluškus vāiguōt griēst, ka vėl puņpuruōs* ‘kraujažoles esą reikia pjauti, kai dar su pumpurais’ Ērgemē (LVDA); *pēluški dēp prēt iesnām un kās"* ‘kraujažolēs tinka nuo slogos ir kosulio’ Drustai (LVDA). Be šių pavadinimų, iš Sėrmukšių užrašytas variantas *pēluški*, o iš Jumpravos – *pēluškes*.

Pavienėse Vidžemės ir tik keliose Žiemgalos ir Latgalos šnektose vartojama variantų su šaknies priebalsių samplaikos *šk > kš* metateze,

pvz.: *pēlakšas* Jaunpiebalgoje, *pēlakšas* Rubeniuose, *pēlakši* Raskume, Jaunpiebalgoje, Lejascieme, Mazzalvēje, Lašiuose, *pēlakšni* Naudytėje, *pēlekstes* Adulienoje, *pēlekši* Priekuliuose, Dzėrbenėje, Drabešiuose, Ramuliuose, Taurenėje, Viesytėje, Lizume, Lubanoje, Anoje, Balvuose, *pēlēški* Sinuolėje, Lejascieme, Liepnoje, Viliakoje, Balvuose, *pēlēškes* Rugajuose, *pēlēški* Vaivėje, Druvienoje, Kraukliuose, Adulienoje, *pēlēški* Bėrzpilyje, *pēlukši* Druvienoje.

Sporadiškai Žiemgaloje, Vidžemėje ir Latgaloje pasitaiko ir kitų kraujažolės pavadinimų su šaknimi *pēl-*, kai kurie iš jų galėtų būti susiję su pilkos spalvos pavadinimu (arba jo variantais). Pavadinimas *pēlači* užrašytas Ravoje, *pēlači* – Arlavoje. Variantas *pēlēči* girdėtas Vidžemėje vidurinės tarmės ir augšžemiečių tarmės paribio šnektose, pvz.: *ežmaļūōs aūg pēlēci; viņa vėlēja pielasīt pēlēču ziēdu* ‘paežiuose auga kraujažolės; ji liepė pririnkti kraujažolių žiedų’ Sinuolė (LVDA), o *pēlēči* – Markalnėje. Pavienėse Vidžemės sėliškosiose šnektose (Viskaliuose, Skryveruose, Aizkrauklėje, Kuoknesėje, Mėtrienoje) užrašytas pavadinimas *pēlenes*, o keliose Vidžemės sėliškosiose šnektose (Dzelzavoje, Uoliuose) ir Latgalos šiaurės vakarų šnektose (Barkavoje, Varaklianuose, Bėrzpilyje) – *pēlestes*. Tik Bikstuose ir Lyvanuose užrašytas pavadinimas *pēlieši*, o Launkalnėje – *pēlkši*.

Sporadiškai visoje Latvijos teritorijoje, sudarydamas nedidelius kompaktiškus arealus šiaurinėje Kuržemėje, centrinėje Žiemgalos dalyje, pietų Vidžemėje ir vakarinėje Latgaloje, vartojamas dūrinys *pēlastes*. Analogiškas žodžių junginys *pēlu astes* paminėtas Vilianuose, o *pēlastes* – Rėznoje.

Užfiksuoti trys variantai su šaknimi *pēl-*, galbūt susidarę anksčiau minėtų pavadinimų pagrindu, ir sporadiškai randami Kuržemėje, Vidžemėje ir Latgaloje, pavyzdžiui, *pēlaškas* Uogrėje, Bebruose, *pēlaškes* Jumpravoje, Lyksnoje, *pēlaški* Puopėje, Puzėje, Byrinuose, Siguldėje, Lielvardėje, Zaubėje, Jumpravoje, Meiranuose, Marcienoje, Liauduonoje, Vestienoje, Saikavoje.

Atskiri pavadinimo *pēlaški* variantai įtraukti į XVII–XIX a. istorinius žodynus, pvz.: *Pelli Aschkes* Fūrecker 1685 I 189; Fūrecker 1685 II 211; *Pēļlašchkes* MLG II 14; *pēllašte* Stender 1789 I 192; *pēlafchki* Ulmann 1880: 615.

Dėl kraujažolės pavadinimų su šaknimi *pēl-*, *pēl-* kilmės yra pareikšta įvairių nuomonių.

Minėtas pavadinimas (kaip ir pr. *poalis* ‘karvelis’ E 761 bei gr. *πέλιαι, πελέαιας* ‘laukinis karvelis’) siejasi su įvairiais spalvų pavadinimais, plg. lie. *pīlkas, paļšas, paļvas*, la. *pēlēks* ‘pilkas’, taip pat s. bažn. sl. *pēlesv* ‘juosvas’, sl. **palov*, germ. **falva-* ‘gelsvas’, lo. *pallidas* ‘išblyškęs’, s. i. *palitá-* ‘žilas, senas’, Av. *pouraša-* ‘pilkas, senas’, gr. *πελιτινός* ‘pilkas’, *πολιός* ‘pilkas, senas’ ir pan. (Schulze 1966: 112, 122; LEW 565; IEW 804t.; Schmid 1970: 474t.; Smoczyński 2007: 447).

Antrasis dūrinio dėmuo la. *aste* lyginamas su ru. *оств* ‘varpos akuotas’ ir siejamas su la. *ass* ‘aštrus’ (ME I 145). Pastarasis yra tos pat kilmės kaip ir lie. *ašu-tai*, sl. **osv-tv* ‘dagys, usnis, t. y. aštri žolė’, lo. *acus* ‘adata’, gr. *ἄχυ-ρον* ‘pelai’, n. vo. au. *Achel* (< **ak'u-lo-*) ‘varpa’ (Būga II 294; IEW 19; Smoczyński 2007: 27), he. *aku-* ‘aštrus akmuo’ (Иванов 1965: 44t.).

Šis *u* kamieno būdvardis kadaise buvo susijęs su atitinkamu priešagos **-ro-* vediniu, kurio atitikmenys yra lie. *āštras*, sl. **ostrv*, la. *asrs*, lo. *acer* ‘aštrus’ (dėl darybos žr. Skardžius I 299; Mažiulis 1959: 178; Smoczyński 2007: 273; dėl afiksų **-u-* ir **-ro-* santykio plg. dar Ambrazas 2008b: 112t. ir lit.).

Minėtini ir kiti šaknies **ak-* žodžiai (pvz.: *ak-muō, ak-ūotas*) gali rodyti kadaise buvus dabar visai išnykusį veiksmažodį **ak-* ‘durti, badyti’ (PKEŽ I 64t.).

Pasak kitos nuomonės (LVDA 59), pavadinimo pamatas galėtų būti šaknis *pel-* ir priesaga *-ast-*. Galimas daiktas, kad pavadinimo pagrindas taip pat galėtų būti ir žodžių junginys *peles*, atitinkamai *pelekie aški* ‘pilkieji asiūkliai’. Šią hipotezę patvirtina Duobelėje užfiksuotas kraujažolės pavadinimas *aški*. Leksema *aški* yra ir keliuose kituose kraujažolės pavadinimuose, kurių priklausomas komponentas žymi kokio nors gyvūno pavadinimą (žr. *aitaški*, *aitu aški*).

Aptartąjį latvių kraujažolės pavadinimą maždaug atitinka lie. *péluodegis* (su variantais *péluodegē*; *pélvodegis*, *pélvodegē*), kuris, kaip mano Vincas Urbutis (2009: 324), gali būti vertinys iš latvių kalbos. Jis vartojamas kai kuriose šiaurietinėse rytų aukštaičių panevėžiškių šnektose – apie Užušilius, Pabiržę, Geidžiūnus (pagal A. Salio *Apklauso* 1 kartoteką – ir apie Nemunėlio Radviliškį; dar plg. LKŽe).

Šio dūrinio antruoju dėmeniu einančio daiktavardžio (*v*)*uodegā* kilmė nėra aiški. Jį bandoma sieti su lie. *vedegā* ‘lenktais ašmenimis kirvis laivams ar geldoms skobti; įrankis išalusiai žemei, ledui kirsti’ ir su *úodas* (plg. Endzelīns 1979: 490tt.; LEW 1164t. ir lit.; Smoczyński 2007: 704).

Semantiškai artimi ir vienoje kitoje latvių šnektose užrašyti pavadinimai su leksema *aita* pirmajame arba priklausomame dėmenyje, pvz.: *aitaški* Valgalė (LVDA); *aitu aški* arba *aituaški* Rubeniai (LVDA); *tūs pelaškus zeltiniši viēl sauc pār aitu aškīm, zīdus lituō tēijā pret kūosi* ‘tas kraujažolės Zeltinių gyventojai dar vadina *aitu aškīm*, žiedus vartoja arbatai nuo kosulio’ Zeltiniai (Apv); *aitu aste* ‘avių uodega’ Zebrenė. Čia reikėtų paminėti ir variantą su tarminė forma *vuška* ‘avis’ – *vušku astes* Baltinavoje (LVDA).

Į atskirus XVII–XVIII a. istorinius žodynus įtrauktas kraujažolės pavadinimas *aitu aški* ir jo variantai, pvz., *awju afchki* Ulmann 1880: 615.

Pirmasis dėmuo *aita*, *vuška* – tai iš deminutyvinių trumpinių atsiradę avies pavadinimai (žr. ME I 14, IV 677). Apskritai senoji forma *aus* reta dabartinėje latvių kalboje (plg. ME I 232; Sabaliauskas 1968: 114). Ji turi atitikmenų daugelyje ide. kalbų, plg. lie. *avis*, s. i. *ávi-*, gr. *ōis*, lo. *ovis*, s. vo. au. *ou*, air. *óí*, kimr. *ewig* ‘avis’ ir t. t. (Trautmann 1923: 20t.; LEW 28; IEW 784; ИЯ 577; Smoczyński 2007: 38t.).

Pažymėtina, kad avies pavadinimas slypi ir vo. *Schafgarbe* ‘kraujažolė’.

Pavienėse latvių kalbos šnektose randama kraujažolės pavadinimų, kurių pagrindas yra skolinys iš vokiečių kalbos *Schaff* ‘avis’, pavyzdžiui, *šāpšērenes* ir *šāpšēres* Pērkuonėje, *šāpšiēri* Rudbaržiuose. Analogiškas pavadinimas (*šāpšēr* ‘Schafgarbe’) buvo žinomas ir Kuršių kopose (Kwauka, Pietsch 1977: 75).

Latviai kraujažolei įvardinti pavartoja ir kito gyvūno – kalakuto – pavadinimą *tītars*. Tiek vediniai, tiek dūriniai ir žodžių junginiai su leksema *tītars* vartojami Kuržemėje.

Metoniminis gyvūno pavadinimo perkėlimas augalo pavadinimui *tītari* užfiksuotas Zantėje ir Mērsrage. Mērsrage užrašyta ir gretiminė forma *tīteri*.

Kompaktiškame Kuržemės regione, išskyrus pačią šiauriausią Kuržemės dalį, vartoti vediniai su priesagomis, kilusiomis iš **-no-*: *tītarenes*, *tītarinės*, *tītariņi*, *tītariņi*; *tīterines*, *tīteriņi* (dėl balsio *e* vietoj *a* priesagoje žr. Rudzīte 1964: 167), pvz.: *tītareņis* – *tik pēdīga laīka saūc* ‘kraujažolės *tītarenes* tik paskutiniu metu vadina’ Yvandė (LVDA); *tītarenes* – *viņas tītariņiēdu duō, tās lapiņas; tējā ar zēf* ‘kraujažolės – jas kalakučiukams duoda, jų lapelius; ir kaip arbatą geria’ Rava (LVDA); *tītaren’s i te – tās gar kāp” var saraūt* ‘kraujažolių čia yra – jų palei kopą galima prisirinkti’ Pērkuonė (LVDA); *tītarinės vel tagad ziēd; tītari viņš dikti ēd, tāt”b viņš tā saūc* ‘kraujažolės dar ir dabar žydi; kalakutai jas labai noriai lesa, todėl jas taip ir vadina [tītarenes]’ Gruo-

binia (LVDA); *tītariņ tēj i veselīg* ‘kraujažolių arbata sveika’ Zentėnė (LVDA); *tīterīnes ziēd baltī; tējas zāle priēkš plaūšiēm* ‘kraujažolės žydi baltais žiedais; arbata padeda nuo plaučių ligų’ Barta (LVDA); *tas i tīteriš, tīteriņ tēj, bet viš jōū nevīza zērt* ‘tai yra kraujažolė, kraujažolių arbata, o jis jau negeria’ Mērsragas (LVDA).

Sporadiškai Kuržemėje (Aizputėje, Aisterėje, Ancėje, Arlavoje, Ciecereje, Dundagoje, Durbėje, Kabilėje, Kandavoje, Lubezerėje, Nuogalėje, Puzėje, Satiniuose, Strazdėje, Ugalėje, Upesgryvoje, Usmoje, Vainiuodėje, Valgalėje, Vandzenėje, Vecpilyje, Virbuose, Virgoje, Zentėnėje, Zūrose, Zvardėje) ir Žiemgaloje (Aizupėje, Duobelėje, Dzircieme, Engurėje, Grenčiuose, Ylėje, Irlavoje, Matkulėje, Remtėje, Rubeniuose, Sēmėje, Smardėje, Vanėje, Vecmuokose), taip pat pavienėse Vidžemės (Drabešiuose, Duntėje, Jaungulbenėje, Sluokoje) ir Latgalos šnektose (Atašienėje) randama dūrinių arba žodžių junginių, kurių antrasis dėmuo yra žodis *zāle* ‘žolė’ (dėl kilmės žr. p. 233), pvz.: *tītarzāl” – kamēr vēl neziēd, tās lapiņas tītariņi saūsmīgi ēd; aūg uz ežām* ‘kraujažolės – kol dar nežydi, jų lapelius kalakučiukai labai lesa; auga ežiose’ Aizupė (LVDA).

Pavienėse Kuržemės (Salduje, Varmėje) ir Žiemgalos (Dzircieme) šnektose užfiksuotas ir dūrinys arba žodžių junginys, kurio antrasis komponentas yra žodis *puķe* ‘gėlė’ (dėl jo kilmės žr. p. 234), pvz.: *tītarpuķes, tītaru puķes*.

Usmoje taip pat užfiksuotas dūrinys, kurio antrasis dėmuo yra nereguliarus deminutyvas *dilliņš* ‘krapielis’, pvz.: *tītarđilliņ” mazejiņ tītariņi labākā tēj, piēmā zāl”* ‘kraujažolės arbata mažiems kalakučiukams geriausia, pirmas vaistas’ Usma (LVDA).

Į XVII–XIX a. istorinius žodynus įtrauktas kraujažolės pavadinimas *tītaru zāle* ir jo variantai, pvz., *tīhteru fahles* Ulmann 1880: 615.

Turint omenyje, kad lie. *tītaras*, vartojamas palatvėje, veikiausiai yra latvizmas (Urbutis 1963: 217), tai la. *tītars* turbūt atsirado latvių kalbos dirvoje. Jis padarytas su priesaga *-ars* (plg. lietuvių veikėjų pavadinimus su *-aras*, pavyzdžiui, *plēparas* ‘kas daug plepa’, žr. Ambrazas 1993: 133) iš garsažodinės prigimties veiksmazodžio *tītīt* ‘spyriotis, ožiuotis, dirginti, pykinti, priekaištauti; grasinti ką nors bloga padaryti; rodyti savo užsispyrimą; derėtis; gręžti’ (ME IV 206), atitinkančio lie. *týtyti, týtinti* ‘pajuokti, tyčiotis; stengtis sužinoti, nugirsti’ (ME IV 208; LEW 1103).

Beržagalėje užfiksuotas pavadinimas *kurkinu zāle*. V. Urbutis (2009: 319t.) svarsto, ar jam pamatą padėjęs la. dial. *kurkins* negalėtų būti lituanizmas, kilęs iš Rytų Lietuvoje plačiai paplitusio lie. *kuřkinas* ‘kalakutas’, padaryto iš slavizmo *kūrka*, atitinkančio la. dial. *kūrka* ‘kalakute’, plg. le. *kurka* ‘višta’ (LEW 316). Mat patinų pavadinimų su *-ins* latvių kalboje dabar jau nebelinkstama daryti, o atitinkamų vedinių su *-inas* (apie jų kilmę žr. Ambrazas 2000: 85t.) lietuvių kalboje dar gausu. Tačiau neabejojama, kad pats aptariamasis kraujažolės pavadinimas atsirado latvių kalbos dirvoje.

Žiemgaloje, apie Duobelę, ir Kuržemėje, apie Saldų, gana plačiai vartojamas pavadinimas *ežupuķe(s)* su variantais *ežpuķes*, *ežu puķe(s)*, *eža puķe(s)*, *ežapuķe(s)*, o nedidelėje šnektų grupėje apie Duobelę – ir *ežu zāle(s)*, pvz.: *eža puķe – tiē paši pelaški* ‘eža puķe – tos pačios kraujažolės’ Vanė (LVDA); *jāsaplūc ežapuķes tējai* ‘reikia prisirinkti kraujažolių arbatai’ Sēmė (LVDA); *ežupuķe aūg uz ežas* ‘kraujažolės auga ežiose’ Zvardė (LVDA); *senāk jaū īstais vārc bi ežu zāle* ‘seniau tikrasis kraujažolių pavadinimas buvo *ežu zāle*’ Džūkstė (LVDA); *ežu zāle aūga pa ežām, tūr viņas nēizara* ‘kraujažolės auga ežiose, ten jų neišaria’ Bērzė (LVDA).

Jie išriedėję iš la. *eža* ‘ežia’, kuris atitinka lie. *ežiā*, pr. *asy* ‘ežia’ E 241, galbūt siejasi su sl. **ežv* ‘tvenkinys’, arm. *azr* ‘krantas; riba’.

Neatmestina galimybė, kad jie giminiški ir lie. *ēžeras*, la. *ezers*, pr. *assarān* E 60, sl. **ezero / ezerv* ‘ežeras’, gr. ἀχερούσια ὕδατα ἐλώδη ‘pelkėti vandenys’, hidr. Ἀχέρον, ilyrų ar trakų genties vardas Ὀσεριάτες prie Balatono ežero, s. ang. *ēagor* ‘jūra’. Tokiu atveju tai galėtų būti labai senas heteroklitinio linksniavimo žodis (Benveniste 1935: 11; LEW 125; ЭССЯ IV 33t., 59; ПЯ А–D 120t., 131t.; PKEŽ I 101, 104 ir lit.). Tiesa, kai kurie tyrėjai kelia ir kitokias alternatyvas (plg. Smoczyński 2007: 150).

Tuo tarpu V. Urbutis (2009: 317), remdamasis formomis su *eža* ir pataiso pavadinimu *eža cisas* (ME I 572 su ištaisyta spausdinimo klaida), mano, kad aptariamiems kraujažolės pavadinimams pamatą padėjo la. *ezis* ‘ežys’, o galimas ryšys su *eža* antrinis, atsiradęs dėl liaudies etimologijos.

La. *ezis* atitinka lie. *ežys* (Vytautas Mažiulis PKEŽ I 104t. spėjo, kad toks žodis galėjo egzistuoti prūsų kalboje, plg. iš jo padarytą vedinį *assegis* ‘ešeris’ E 572), bažn. sl. (serb.) *ežb*, gal ir fry. *ēžis* ‘ežys’. Tai gali būti būdvardinio afikso **-io-* vedinys.

Panašūs ežio pavadinimai kitose giminiškose kalbose yra skirtingos darybos, plg. s. vo. au. *igil*, gr. ἐχίνοϛ, arm. *ozni* (Trautmann 1923: 73; IEW 292; LEW 1330). Tačiau jų pamatas tas pats – senovinis gyvatės pavadinimas, plg. ypač gr. ἔχις ‘gyvatė’ (ЭССЯ VI 37; ИЯ 526; Urbutis 1981: 15; Sabaliauskas 1990: 30; Smoczyński 2007: 150). Tolimas šio šešelis gali būti ir lie. *angis* ‘gyvatė’ su pakitusia forma turbūt dėl tabu (plg. ИЯ 526).

Retas pavadinimas *tūkstuošžiedi*, užrašytas iš Vecmuokų, maždaug atitinka ru. *тысячелистник* ‘kraujažolė’. Abiejuose dūrinuose slypi bendras baltams, slavams ir germanams skaitvardis, plg. la. *tūkstuot(i)ns*, lie. *tūkstantis*, pr. *tūsimtons* III 37₁₈; s. bažn. sl. *tysęšti*, go. *Đūsundi* ‘tūkstantis’. Jis padarytas su priesaga **-nt-* iš veiksmožodžio **tū-* ‘pūstis; daugėti; turėti galios’, sujungto su iš ide. prokalbės paveldėtu skaitvardžiu **k̑mtom-* ‘šimtas’ (plačiau žr. Blažek 1999: 315t., 319t. ir ten aptartą gausią literatūrą).

Pamatinis veiksmožodis **tū-* baltų kalboje neišliko, bet yra iš jo padarytų vedinių, plg. lie. *tūlas* (XVI–XVII a. raštuose išlaikęs senas reikšmes ‘dažnas; ne vienas, daugus, įvairus’), pr. *tūlan* ‘daug’ III 55₈₋₉ (dėl jo kilmės žr. Ambrazas 2008b: 110 ir lit.), la. *tūte* ‘jėga, energija’ (Petit 2000: 123tt.; Smoczyński 2006: 161).

Pažymėtina ir tai, kad baltų kalbos išlaikė nemažai senoviškų vedinių su priesaga **-nt-*:

1) čia, kaip ir daugelyje kitų ide. kalbų, vartojami iš būdvardžių išriedėję veikiamieji **-nt-* dalyviai (žr. Ambrazas V. 1979: 29tt. ir lit.); ypač senus laikus mena atokiai nuo dalyvių sistemos esantis veiksmožodinis vedinys lie. *dantis*, plg. pr. *dantis* E 92, go. *tunĐus*, s. air. *dēt*, lo. *dens*, Av. *dant(an)*, s. i. *dá(n)t-*, iš dalies arm. *atamn*, gr. ὀδών ‘dantis’ ir t. t. (Frenkelis 1969: 97; LEW 82; IEW 289; ПЯ А–D 299t.; ИЯ 302; Иванов 1981: 96t.; PKEŽ I 179 ir lit.; Smoczyński 2006: 92t.);

2) Lietuvos teritorijoje paplitę archajiškos darybos vandenvardžiai su **-nt-*, pvz., *Sālantas* (žr. Skardžius IV 879–944);

3) tos pat kilmės yra ir vakarinėse lietuvių tarmėse nuo seno vartojami deminutyvai su *-int-elis* (pvz., *mažiñtelis* ‘labai mažas’), irgi turintys paralelių kai kuriose kitose giminiškose kalbose (žr. Ambrazas 2004b, 2008b: 101 ir lit.).

Antrasis aptariamojo dūrinio *tūkstuošžiedi* dėmuo *ziēds* atitinka lie. *žiēdas* (apie jį žr. p. 235).

Šiuo žodžiu remiasi ir lie. *baltažiēdis* su variantais *baltažiēdė*, *báltažiedė*, *baltžiēdė*, *balžiēdis*, *balžiēdė*. Jie vartojami kai kuriose šiaurinėse vakarų aukštaičių šiauliškių (apie Lieporius, Šapnagius, Bridus, Dargaičius, Rudiškius, Stupurus, Damelius, Vaineikius, Noriūnus) ir

rytų aukštaičių panevėžiškių (apie Kirbaičius, Kriukus, Žeimelį, Kuldūnus, Užušilius, Bučiūnus, Gaižūnus, Kapčiūnus, Joniškaičius, Pakruojį, Norušaičius, Karčemas) šnektose.

Vien iš būdvardžio *báltas* (-à) su darybos galūne *-é* padarytas vedinys *báltė*.

Būdvardis *báltas* (-à) senas. Jis atitinka la. *balts* ‘baltas’, giminiškas s. sl. **blato* ‘bala, pelkė’, alb. *baltë* ‘purvas, dumblas’, rum. *baltă* ‘bala, tvenkinys, ežeras’ ir kt. Apskritai **balt-* apraiškų randama dideliame plote nuo Baltijos jūros iki Balkanų regiono, Viduržemio ir Adrijos jūrų krantų (Pisani 1968: 18; ПЯ А–D 189t.; Crevatin 1981: 7; Dini 2008: 18t. ir lit.; Dambe 1972: 125tt.).

Tai priesagos **-to-* vedinys, plg. lie. *bálti*, *bālas* ‘baltas’, *balà*, la. *bāls* ‘blyškus, blankus’, s. bažn. sl. *bělъ*, gr. φαλιός ‘baltas’, kel. **belo-* ‘spindintis, baltas’, arm. *bal* ‘blyškumas, išblyškimas; blyški spalva’; pr. *batto* ‘kakta’ E 77, s. i. *bhāla-* ‘kakta; švytėjimas’, alb. *balë* ‘arklys su balta dėme kaktoje, laukis’, *ballë* ‘kakta’, bret. *bal* ‘balta dėmė gyvulio kaktoje’ ir pan. (IEW 118tt.; ПЯ А–D 187t. ir lit.), o toliau galbūt ir s. i. *bhāti* ‘jis šviečia, žiba, spindi, švyti’ (Schulze 1966: 111; LEW 32; Karaliūnas I 101tt. ir lit.; Smoczyński 2007: 44).

Čia dar galima paminėti, kad aptartasis būdvardis **balt-* yra ir Užavoje užrašytame retame kraujažolės pavadinime *baltvēdere*. Jo antruoju dėmeniu eina *vēdęrs* ‘pilvas’, atitinkantis lie. *vėderas*, *vėdaras* ‘viduriai, pilvas, žarnynas; kepta kruopų ar bulvių dešra’, pr. *weders* ‘pilvas’ E 122. Šis gali būti išriedėjęs iš ide. tešmens pavadinimo **uēd^hr/*ēud^hr/*ūd^hn-*, plg. s. i. *údhar/údhn-* ‘tešmuo’ (Būga II 274t.; PKEŽ IV 227t.).

Iš *vēdęrs* padarytas ir kito vaistinio augalo pavadinimas *vēdęrzāle* ‘paprastoji širdažolė’ (ME IV 549).

Kraujažolės lapų formą atspindi pavadinimai *karpýtinė*, *karpýtinis*. Jie vartojami rytinėse vakarų aukštaičių kauniškių šnektose apie Kalvius, Pašlavantį, Margininkus, Prienus, Birštoną, Nemažūnus, Užuguostį.

Šie pavadinimai kilę iš sudurtinės priesagos *-inis* (-ė) (<-tas+ -inis (-ė), žr. Ambrazas 1993: 65t., 128t.) sudaiktavardėjusio būdvardžio. Retesnis vedinys *karpýtė*, užrašytas apie Mauručius, turi priesagą *-tė* (dėl jos kilmės žr. Ambrazas 1993: 42tt.).

Aptariamų vedinių pamatinis veiksmožodis *karpýti* (atitinkantis la. *kàrpīt* ‘karpyti’ ME II 198), žymintis kartotinį veiksmą, yra priesagos *-yti* (apie ją žr. Skardžius I 529tt.; Stang 1942: 147tt., 1966b: 326tt.; Jakaitienė 1994: 396t.) vedinys, padarytas iš *kiřpti*.

Šis žodis turi nemažai atitikmenų kitose ide. kalbose, plg. la. *cìrpt* ‘pjauti, kirpti’, lo. *carpere* ‘skinti, rašyti; pešioti, skabyti; mėgautis, gėrėtis; eiti, vykti; draskyti, skaidyti, skaldyti; ieškoti; varginti; užsi-pulti, išjuodinti, išpeikti, pasmerkti’, s. vo. au. *scarbōn* ‘į mažas dalis supjaustyti’, *herbist* ‘ruduo’, gr. καρπός ‘vaisius’, κρόπιον, la. *cìrpe*, s. air. *corrán* ‘pjautuvas’, s. i. *krpāna-* ‘kardas, ritualinis peilis’, alb. *karpë* ‘uola’, he. *karp-* ‘pakelti, nunešti, imti, surinkti’, pr. *kerpetis* ‘kaukolė’ E 72, s. sl. *чрпнь* ‘šukė, čerpė’, s. vo. au. *scirbi*, s. i. *karpara-* ‘šukė’ ir pan. (Trautmann 1923: 129; LEW 257t.; IEW 944t.; ПЯ I–K 332tt. ir lit.; ИЯ 691t.; PKEŽ II 171tt.; Smoczyński 2007: 289).

Toliau jis siejasi su dar senesniu veiksmožodžiu **(s)ker-* ‘pjauti’, iš čia išriedėjo lie. *kiřsti*, *skeřsti*, *skirti* ir pan. (LEW 258; IEW 938tt.; Sabaliauskas 1990: 90).

Panašios semantikos yra ir dūrinys *mōrklapis*, užrašytas apie Rūgalius (plg. variantą *morklapelis*). Jis (ir variantas *mōrklapis*) dar vartotas apie Vabalninką, Uteną, Sapiegiškius (žr. A. Salio *Apklauso* 1 kartoteką).

Pirmuoju šio dūrinio dėmeniu eina slavizmas *morkà*, atsiradęs iš *morkvà* (šis paskolintas iš gu. *μόρква*, žr. Skardžius IV 193). Iš jo

dar padaryti sukonkretėję deminutyvai *morkūtė, morkvėlė*, užrašyti iš šnektų apie Čekiškę, Vilkiją, Pravieniškės (žr. A. Salio *Apklauso* 1 kartoteką).

Antrasis dėmuo *lāpas* atitinka la. *lapa* 'lapas'. Toks žodis galėjo egzistuoti ir prūsų kalboje, plg. *lapinis* 'šaukštas' E 359. Tai gali būti veiksmožodinis vedinys, plg. lie. *ātlapas, lēpti* 'atsilupti', *lēpti* 'aplepti, nulinkti', gr. *λέπω* 'lupu, skutu' (LEW 339t.; PKEŽ III 41t.; Smoczyński 2007: 336t.).

Aštrų kraujažolės kvapą atspindi *smirduōklė*, pvz.: *Šiomet linuosa labai daug smirduōklių buvo* 'šiomet linuose labai daug kraujažolių buvo' Dubičiai (LKŽe). Tai priesagos *-uoklė* (kilusios iš **-tlo-*) vedinys, padarytas iš veiksmožodžio *smirdėti*.

Šis atitinka la. *smirdēt*, s. bažn. sl. *smrdēti* 'smirdėti'; bandoma jį sieti dar su lo. *merda* 'mėšlas', gr. *σμόρδωνες* 'intrigantas, kiršintojas' (Trautmann 1923: 271; IEW 970; LEW 847t.; Sabaliauskas 1990: 103; Smoczyński 2007: 578t.).

O toliau jis galbūt kilęs iš senesnio veiksmožodžio **(s)mer-* '(su)-trinti', plg. gr. *μαραίνω* 'sutriniu, suvalgau, išsekinu', s. bulg. *izmrōmrati* 'rauti, (iš)kasti'; s. i. *mārdati* 'sutrina, sutraiško'; gr. *σμερδώνος* 'baisus', vo. *schmerzen* 'skaudėti' ir t. t. (IEW 735tt., 970).

Kai kuriose latvių šnektose kraujažolė lyginama su čemeriais, kmy-nais, pipirais.

Iš Kuržemės pietvakarių (Nycos, Rucavos, Asytės) užrašyti pavadinimai *čemeričas, čemerīčas, čemerīni, čemerijas*, pvz.: *īpaš' liēpājniēk' saūc par čemerīniēm* 'ypač liepojiškiai vadina kraujažoles *čemerīni*' Asytė (LVDA).

Pavadinimas *čemerīni* siejasi su la. dial. *cemerīnš* 'čemerio šaknis (*Helleborus*)' (plg. ME I 372), o *čemerīčas* atitinka lie. *čemerýcia* 'lelijinių šeimos daugiametis nuodingas, vaistinis augalas (*Veratrum album*)', *čemerýcios* 'čemerų šaknis, iš jų padaryti vaistai (*Rhiroma veratri*)'. Tai slavizmai, plg. gu. *чeмеруца*, ru. *чeмеруца*, s. le. *cziemerzycza* (Skardžius IV 111).

Pavienėse latvių kalbos šnektose užfiksuota kraujažolės pavadinimų, susijusių su leksema *ķimenes* 'kmynai' arba jos tarminiu variantu *ķiemeles*. Kuržemės šiaurinėje dalyje, Puzėje ir Ugalėje, užrašytas pavadinimas *aitķiemele*. Gretimai Ugalės užfiksuotas ir variantas *aitķriēmele*, kuris galbūt yra okazinis darinys.

Pavienėse augšžemiečių tarmės šnektose užregistruota žodžių junginių su leksema *ķimenes* 'kmynai' (ir *ķimini*). Žodžių junginys *cūku ķimenes* užrašytas iš Vykgnos, *guovju ķimenes* – iš Meiranų, o *vilka ķimini* – iš Mėrdzenės.

Pavadinimai *aitķiemeles; cūku ķiemenes, guovju ķiemenes; vilku ķiminis* remiasi germanizmais *ķimele* (plg. lie. *ķimeliai*, vid. vo. au. *kūmel* 'kmynas', žr. Čepienė 2006: 211), *ķimene*, siejamas su vid. vo. au. *cimin* 'kmynas' (ME II 381); lie. *kmynas* yra slavizmas, plg. s. gu. *кминъ*, le. *kmin* (Skardžius IV 162). Žodžių junginių ir dūrinių pirmieji dėmenys yra gyvūnų pavadinimai *aita* 'avis' (dėl jo kilmės žr. p. 246), *cūka* 'kiaulė' (dėl jo kilmės žr. p. 227), *guovs* 'karvė', *vilks* 'vilkas', o tai rodo, kad augalas neatitinka paprastojo kmyno (*Carum carvi*).

Nedideliame kompaktiškame areale pačioje Kuržemės šiaurėje vartojamas kraujažolės pavadinimas *laukpipari, lauka* (ir *lauku*) *pipari*, pvz.: *lauku piparus liek, svaigu gaļu vāruot* 'kraujažolių deda, verdant šviežią mėsą' Dundaga (ME).

Pavadinimų *lauka pipari(ņi), laukpipari(ņi)* antruoju dėmeniu eina *pipars* 'pipiras'. Šis turbūt pasiskolintas iš germanų kalbų (ME III

221). Tuo tarpu lie. *pipiras* prieš XII a. pasiskolintas iš s. ru. *пѣпѣръ* (Būga I 340).

Pirmasis aptariamų pavadinimų dėmuo – senas daiktavardis *laūks*, atitinkantis lie. *laūkas*, pr. *laucks* 'laukas, dirva' III 105₁₀. Veikiausiai ide. prokalbėje iš veiksmožodžio **leuk-* 'šviesti' (plg. s. i. *rócate* 'šviečia', žr. IEW 687tt.) su darybos galūne **-o-* buvo padarytas abstraktas **leukos-* 'šviesumas, švietimas', vėliau ėmęs reikšti iškirstą šviesią miško vietą, plg. s. i. *uloká-, loká-* 'išlaisvinta šviesi vieta; erdvė, pašaulis', lo. *lūcus* 'giraitė', s. ang. *léah* 'laukas, pieva, miškas, atvira vieta' (Schulze 1966: 121t.; Trautmann 1923: 151; ME II 426t.; LEW 343t.; ПЯ L 147tt.; PKEŽ III 49t.).

Kraujažolė ar kai kurias jos rūšis lietuvių šnektose galbūt žymi iš slavizmo *pipiras* padarytas priesagos *-(i)nykas* vedinys *pipirnykas*, vartotas apie Vilkaviškį, Leliūnus, Mielagėnus (žr. A. Salio *Apklauso* 1 kartoteką; plg. LKŽe).

Tačiau lietuviai dažniausiai pipirą lygina su kitokiais augalais, plg.: *pipirēlis, pipirūkas, pipirlapė, pipirlapis* 'kartuolių šeimos augalas (*Asmum europaeum*)', *pipirmėtė* 'vaistinė mėta (*Menta piperita*)', *pipirņė* 'kryžmažiedžių šeimos augalas (*Lepidium*)' (LKŽe).

Galbūt su kraujažolių arbatos kartumu sietini ir Latgaloje užrašyti pavieniai kraujažolės pavadinimai, pavyzdžiui, *sūrinės* Cibloje, Ezer-niekuose. Pavadinimai, ko gero, yra **-no-* vediniai iš būdvardžio *sūrs* 'kartus', kuris giminiškas su lie. *sūras* 'sūrus', sl. *syrb* 'žalias, neapdorotas; drėgnas', s. v. skand. *súrr* 'raugas', ir siejasi su s. pr. *suris* 'sūris' (ME III 1134; Trautmann 1923: 293t.; E 688; PKEŽ IV 169). Gali būti, kad ir iš Škilbėnų, Rugajų, Baltinavos užrašyta tarminė forma *sūrinēs* sietina su būdvardžio *sūrs* 'kartus' tarminiu variantu *syurs*.

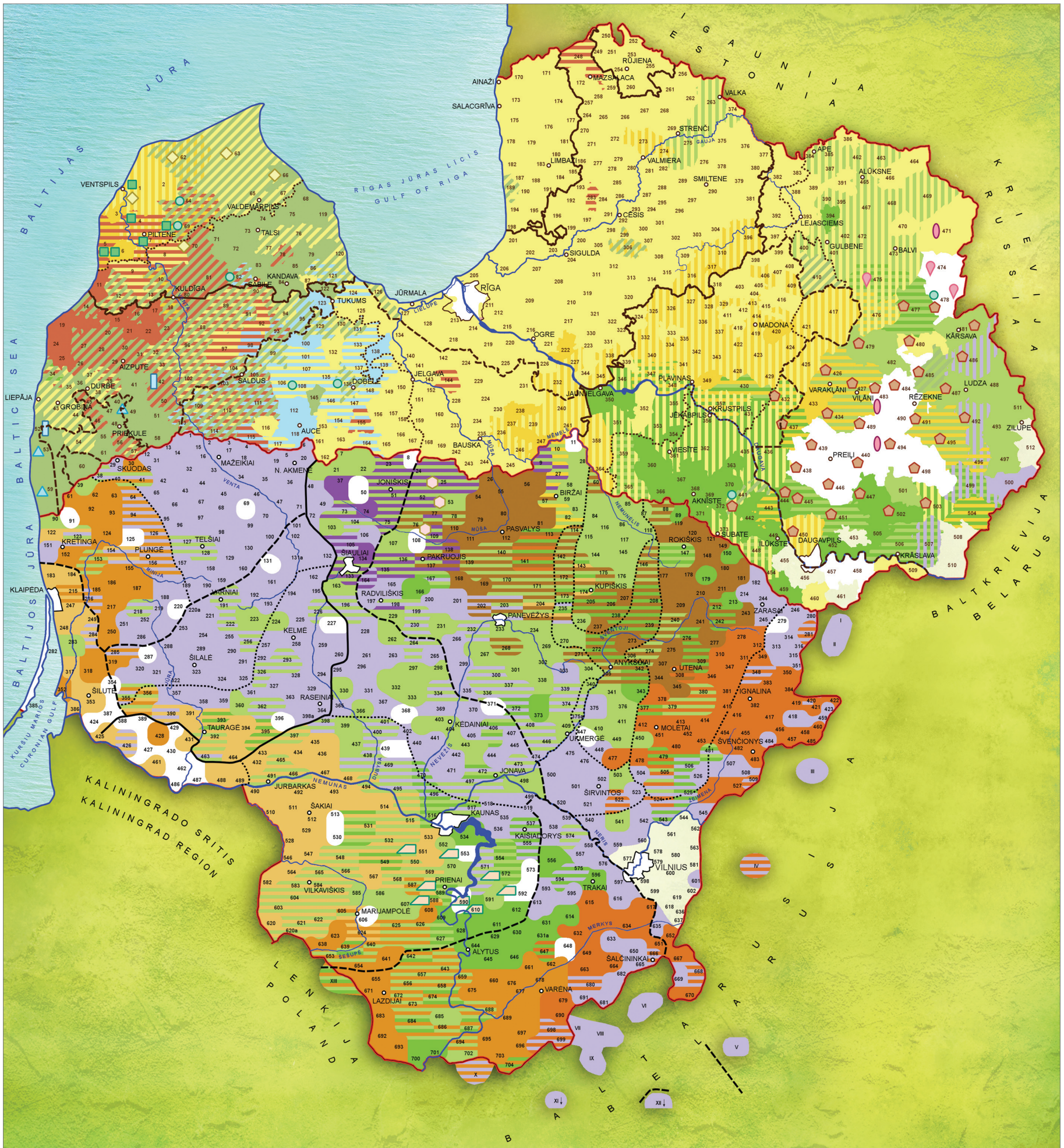
Kraujažolės pavadinimai su šaknimi *žūž-* (*žūžaines, žūžaiņi, žūžāji, žūžāni, žūžauņas, žūžauņes, žūžēnes, žūžēni, žūžērnes, žūžēriņi, žūžēveni, žūžēni, žūžines, žūžuoni*) randami kompaktiškame Latgalos areale, tačiau pavieniai variantai tarpusavyje susipina, pvz.: *žūžužaiņā – bōlīm žūžēniņ žīf, tuōc kuō vāinačēnēc* 'kraujažolės – baltais žiedais žydi, toks kaip vainikėlis' Nycgalė (LVDA); *palasēišu žūžužaiņū* 'prisirinksiu kraujažolių' Sakstagalas (LVDA); *ka iğrīš pīerstā, vajak satrēif ar žēužuonu sulu* 'kai įsipjauni pirštą, reikia įtrinti kraujažolių sultimis' Varkava (LVDA); *ar žūžužūonūm indykus i borōi* 'kraujažolėmis kalakutus lesina' Silajaniai (LVDA); *žūžužārņīs kuķkyņi at* 'kraujažoles kalakutai lesa' Nautrėnai (LVDA).

Latgaloje vartojami pavadinimai *žūžaines, žūžāji, žūžēni, žūžērnes* galbūt yra garsažodinės prigimties, plg. *žūžēt, žūžināt, žūžuōt* 'šlamėti, šnarėti' (ME IV 838), bet turbūt labiau sietini su lie. *apžiūžti* 'apželti', plg. ru. *волосяная трава, волосеуъ* (Анненковъ 1878: 4): *Apžiūžęs plaukais kaip šuva* Valkininkai (LKŽe).

Kraujažolės žydėjimo laiką rodo pavadinimas *indricenes* (ir jo variantai), kilęs iš asmenvardžio Indriķis; Indriķio diena seniau švęsta liepos 15-ąją.

Pavadinimai *indricenes* ir *incenes* sudaro nedidelį kompaktišką arealą Kuržemės šiaurės vakaruose. Variantas *iņdricenes* užrašytas Ventoje, Zūrose, Zirose ir Ugalėje, o *iņdricenes* – Piltenėje. Sutrumpėjęs variantas *iņcenes* užfiksuotas tik Užavoje.

Kraujažolių žydėjimo laiką galbūt atspindi ir pavadinimai *sirpenes* (Viliaka) ir *sirpines* (Sakstagalas, Malta). Pavadinimas galėtų būti skolinys iš lenkų kalbos. Skolinio pagrindas – rugpjūčio mėnesio pavadinimas *sierpień*, kuris yra susijęs su le. *sierp* 'pjautuvas', giminišku la. *sirpis* 'pjautuvas', serb. *sřp* ir ru. *cepn* 'pjautuvas', toliau siejamas su gr. *ἄρπη* 'pjautuvas' (ME III 847).

la. <i>asins / ašņa</i> zāle ir var. lie. <i>kraujažolē, kr(i)au(k)žolē</i>	la. <i>kravaņņiks</i> ir var. lie. <i>kravauninķas</i> ir var. (su šaknīm <i>kriw-, krew-, kraw-, krw-, kurw-</i>)	lie. <i>s(t)rev-, s(t)rav-, srauj-</i> + <i>nosis, -ē</i>	la. vediniai su <i>ež-</i>	la. vediniai su <i>žūž-</i>
la. kiti vediniai su <i>asins-</i> / <i>ašņa-</i> lie. kiti dariniai su šaknīm <i>kraw-, kraj-, krw-</i>	lie. dūriniai su <i>s(t)rav-, s(t)rev-</i> + <i>žolē, streo / stravo žolē</i>	lie. <i>nastrava</i> ir var.	la. vediniai su <i>ait-</i>	la. <i>sirpenes, -ines</i>
la. <i>pelašķis</i> ir var.	lie. <i>s(t)rev-, s(t)rav-</i> vediniai	lie. <i>baltažiedis, baltažiedē</i>	la. vediniai su <i>čemer-</i>	la. <i>sierenes</i>
la. <i>peļaste</i> ir var. lie. <i>peluodegē, peluodegis</i>		la. vediniai su <i>titar-</i>	la. <i>indricene, incene</i>	lie. <i>karpytinē, karpytinis</i>
		la. vediniai su <i>mēr-</i>	la. <i>lauka pipir(ņi)</i> ir var.	lie. <i>rauklažolē</i>
			la. vediniai su <i>šāp-</i>	

Baltų kalbų atlasas
Leksika 1: flora

Gysločio pavadinimai

Gysločio pavadinimai

Komentaro autoriai: Ilga Jansone, Rima Bakšienė, Saulius Ambrazas

Žemėlapiu pagrindas – atsakymai į ALE leksikos klausimyno klausimą Nr. 82, į KFRP 4-osios dialektologijos anketos klausimą Nr. 65, taip pat Aurelijos Gritėnienės (2006), Inesės Ėdelmanės ir Ārijos Ozolos (Ėdelmane, Ozola 2003) tyrimai.

Žemėlapyje vaizduojamas gyslotinių (*Plantaginaceae*) šeimos augalų apibendrintų pavadinimų paplitimas ir jų semantika.

Šis karštį traukiantis ir kitų vaistinių savybių turintis augalas baltų kalbose turi gana daug pavadinimų, kuriuos galima suskirstyti į kelias grupes.

Pirmosios grupės pavadinimai, vartojami rytinėje Lietuvos dalyje ir kai kuriose latvių šnektose, susiję su tvirtomis gyslomis išvogotais šio augalo lapais (plg. Gritėnienė 2006: 154).

Jų darybos pamatas – lie. *gýsla* / la. *dzīsla*. Šis žodis egzistavo ir prūsų kalboje, plg. *pettegislo* ‘peties gysla’ E 108. Jis turi paralelių ir kitose giminiškose kalbose, plg. s. sl. *žila* ‘gysla’, arm. *յիլ* ‘sausgyslė; virvė’, lo. *filum* ‘siūlas, gija’ (Trautmann 1923: 90; ME I 557t.; LEW 150; IEW 489; Sabaliauskas 1990: 10; PKEŽ III 276t.).

Pavadinimas *gyslōtis*, *gyslōtys*, kuriuo augalas vadinamas ir bendrinėje lietuvių kalboje, užrašytas šiaurinėse rytų aukštaičių panevėžiškių, kupiškių, uteniškių šnektose (apie Pakruojį, Kupiškį, Zarasus), pvz.: *nut'ri.ntu. 'kɔju. nɔ.kɕei gi.s'lxɕeis ab'dɛk | tɔ.ɨ nutraũks kař'š'ti.* ‘nutrintą koją nakčiai gysločiais apdėk, tai nutrauks karštį’ KpŽ I 678; *prie šulinio daug gyslōčių priaugo* ‘prie šulinio daug gysločių priaugo’ Obeliai (LKŽe); *dabar gyslōčių jau gal niekas nevalgo* ‘dabar gysločių jau gal niekas nevalgo’ Obeliai (LKŽe).

Jis taip pat vartojamas pietrytiniame lietuvių kalbos ploto pakraštyje – pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose (apie Leipalingį, Varėną, Šalčininkus, Dieveniškės, Gervėčius ir kt.), pvz.: *uždėk pirštą gyslōčiais, ir nesuks* ‘apdėk pirštą gysločiais, ir nesuks’ Miroslavas (LKŽe).

Dažniau pasitaikantys šio pavadinimo variantai yra *gyslōčius* (Nairiai, Anykščiai, Deguliai, Skriaudžiai, Žalioji, Alksnėnai, Krosna, Leipalingis, Punkskas ir kt.), pvz.: *gyslōčius labai tinka dėti ant žaizdos* ‘gyslotis labai tinka dėti ant žaizdos’ Būdvielis (LKŽe); *gyslōčius mačija nuo prietvaro* ‘gyslotis padeda nuo vidurių užkietėjimo’ Tverėčius (LKŽe), bei *gysluōtis* (Juodaičiai, Daugėliškiečiai ir kt.), pvz.: *g'i.sluōcai cíej placai.s lāpais | g'ėra juōs* ‘gysločiai tie plačiais lapais, geria juos’ DrskŽ 103; *g'i.sluōcai labai. gerai. | kap sũsmuši | àb'd'edzi tai.s lāpais*

‘gysločiai labai gerai, kai susimuši, apdedi tais lapais’ DrskŽ 103; *gi.s-lúočeį | tai_nuok_skrañ.žo.* ‘gysločiai tai nuo skrandžio’ PpaŽK; *má n tai_zvi.likapiř.štę.n žaizdà | tai_àš visa_lai.ka geru | v̄isu. žiēmu. | gi.sluōcus* ‘man tai dvylikapirštėje žaizda, tai aš visą laiką geriu, visą žiemą, gysločius’ PpaŽK; *geros žolės ten nēr – vieni gysluōčiai* ‘geros žolės ten nėra – vieni gysločiai’ Nemunaitis (LKŽe).

Rečiau fiksuoti *gyslōčis* (Medininkai), *gysluōčius* (Gervėčiai), *gysliuotis* (Kučiūnai, Kapčiamiestis).

Gyslōtis turi antrinę priesagą *-otis* (< suff. *-ot-* + galūnė *-is*), kuri gali būti bendra lietuvių ir prūsų kalbų inovacija, plg. pr. *nagotis* ‘varinis puodas su kojomis’ E 349 : *nage* ‘kojos pėda’ E 145 (Ambrazas 2000: 140t., 2006: 72 ir lit.).

Gyslōčius, *gyslōčis* yra naujesni šio žodžio variantai. XVII a. Konstantino Sirvydo antrajame žodyne randame variantą *gyslōčia*: Bábká žiele. *Plantago. Giflocia* SD³ 4. Jis fiksuotas ir vėlesniuose Pilypo Rūglio, Georgo H. F. Nesselmanno žodynuose, Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos raštuose. Tačiau dabartinėse lietuvių tarmėse jo, atrodo, nėra.

Gysluōtis (ir variantai *gysliuōtis*, *gysluōčius*) padarytas su kita panašia priesaga *-uotis* (< suff. *-ōt-* + galūnė *-is*, plg. Ambrazas 2000: 142).

Visi čia aptarti vediniai kilę iš būdvardžių *gyslōtas* (*-a*), *gyslúotas* (*-a*) (pažymėtina, kad *gyslōtas* Rukuose žymi patį gyslotį).

Priesagos *-(i)otas* (*-a*), *-(i)uotas* (*-a*) lietuvių kalboje labai darios. Paprastai būdvardžiai su *-(i)otas* (*-a*) daromi iš *ā* kamieno, o su *-(i)uotas* (*-a*) – iš *ō* kamieno daiktavardžių. Tačiau tarmėse šios priesagos gerokai sumišusios tarpusavyje ir su kitomis tokios pat prigimties priesagomis *-ėtas* (*-a*), *-ytas* (*-a*), irgi kilusiomis iš **-to-*. Dėl to tarmėse atsirado daug *gyslōtas* (*-a*), *gyslúotas* (*-a*) tipo dubletų (plg. Skardžius I 348tt.; LKA III 143tt., žemėl. 130–134; Akelaitienė 1999). Jos turi paralelių kitose giminiškose kalbose (Brugmann 1906: 405tt.), plg. lie. *barzdótas* ir s. sl. *bradatv*, lo. *barbatus* ‘barzdotas’ (Ambrazas 2008b: 114 ir lit.). Tiesa, latvių kalboje tokio tipo būdvardžiai gerokai retesni negu lietuvių kalboje (plg. Endzelīns 1951: 383t.). Mat latvių kalboje paplito atitinkami vediniai su iš **-nō-* kilusia priesaga *-ains*, pvz.: *ceļmains* ‘kelmuotas’ (Endzelīns 1951: 325tt.; Blinkena 2002: 205tt. ir lit.), kurie turi labai mažai paralelių lietuvių kalboje, pavyzdžiui, *pilvāinas* ‘pilvotas’ (Ambrazas 2005: 123t.).

Pavadinimas *gyslōnas* (su variantais *gyslōnė*, *gyslōnis*) vartojamas pačioje rytinėje Lietuvos dalyje – rytų aukštaičių vilniškių, uteniškių,

kai kuriose anykštėnų šnektose, pvz.: *gyslōnas gerai pridėti prie tvinkstančios vietos* 'gyslotis gerai pridėti prie tvinkstančios vietos' Dusetos (LKŽe); *gyslōnai daugiausia papieviais auga* 'gysločiai daugiausia papieviais auga' Tauragnai (LKŽe); *visas atšlaimas gyslōnais apaugo* 'visas kiemas gysločiais apaugo' Molėtai (LKŽe); *gyslonūs perka aptiekon* 'gysločius perka vaistinėje' Švenčionys (LKŽe); *gyslōniai auga patakėm, pakelėm* 'gysločiai auga patakėse, pakelėse' Dusetos (LKŽe).

Šie pavadinimai padaryti su iš **-nō-* kilusiomis priesagomis. Ypatybės turėtojų pavadinimai su išvestine priesaga **-ā-no-* – tai baltų, slavų, italikų kalbų bendrybė, plg. la. *druvāns* 'dirvonas', bažn. sl. *bratanv* 'brolio sūnus', lo. *īnsulānus* 'salos gyventojas' (Ambrasas 2000: 162t. ir lit.).

Maišiagaloje užfiksuotas dūrinys *gyslūnalapis* (*tenai gyslūnalapiai auga* 'ten gysločiai auga' [LKŽe]) rodo buvus vedinį **gyslūnas*. Nors ypatybės turėtojų pavadinimai su antrine priesaga **-ū-no-* kaip savarankiškas darybos tipas veikiausiai susiformavo baltų kalbose ir labiau paplito tik lietuvių kalbos rašytinės tradicijos laikotarpiu (Ambrasas 2000: 158tt. ir lit.), tačiau ir jie turi galias istorines šaknis.

Galbūt vėlyvosios ide. prokalbės laikus siekia polinkis su būdvardine priesaga **-nō-* daryti 'šeimininko, vado' reikšmę turinčius socialinius terminus, plg. lo. *dominus* 'viešpats', go. *þiudans* 'karalius', gr. *κοίρανος* 'karių vadas' ir t.t. (Saussure 1963: 309t.; Meid 1957: 95t.; Watkins 1966: 45t.; Benveniste 1970: 301tt.).

Kai kurie iš šių pavadinimų turi išvestinę priesagą **-ū-no-* (pvz.: lo. *tribūnus* 'apygardos vadas', s. i. *dāmūnas* 'priklausantis namams; namų saugotojas') ir iš dalies atitinka baltų vedinius su **-ū-no-* (plg. Brugmann 1906: 280; Specht 1932: 215t. ir kt.).

Antalieptėje išgirstas *gysluōnis: gysluoniais, arba pabaliais, gydo iššutimus tarp kojų pirštų* 'gysločiais, arba pabaliais, gydo iššutimus tarp kojų pirštų' Antalieptė (LKŽe), o Kavarske – jo variantas *gysluōnas*.

Priesagos *-uonis* vediniai kilę iš priebalsinio linksniavimo vardazodžių (plg. Skardžius I 293tt.; Endzelins 1951: 328t.; Kazlauskas 1968: 273tt.; Ambrasas 1993: 150tt., 2000: 167t. ir lit.), plg. seną žodį lie. *žmuō*, pr. *smoy* E 187, go. *guma*, lo. **hemō* 'žmogus', os. *humuns* 'žmonės', umb. *homonus* 'žmonės', toch. B *šauomo* 'žmogus'. Jo pirminė reikšmė galėjo būti 'žemiškas' (plg. Brugmann 1906: 295; Trautmann 1923: 369t.; Skardžius I 296t.; LEW 1320; IEW 415; Stang 1966b: 225t.; ИЯ 821; PKEŽ IV 132tt.; Smoczyński 2007: 790t.).

Retai pasitaikantys šaknies *gysl-* vediniai: *gyslōtas* (apie Anykščius), *gyslenis* (Obeliai, Kriaunos), *gyslutis*.

Dūrinys *gýslalapis, gýslalapis, gýslalāpis, gýslālapis* labiausiai paplitęs Lietuvos vidurio šnektose: rytų aukštaičių panevėžiškių, širvintiškių, kupiškėnų, rytinėje vakarų aukštaičių kauniškių dalyje, fiksuotas pietų aukštaičių plote apie Šalčininkus, pvz.: '*gýslalapi.š čæ | ugn'ō.-žv.la.s pakrašči[s] susv.dí.ntv.s* 'gyslotis čia, ugniažolės pakraščiais susodintos' KpŽ I 678; *labai gęrai 'gýslalap'v. dę.l í.nkstu. lig'ō.s* 'labai gerai gyslotis nuo inkstų ligos' KpŽ I 678; '*gýslalap'u. burbv.lū. | tai kai vi.dur'us palá.idžæ* 'gysločių burbuolių [gerti reikia], kai vidurius paleidžia' KpŽ I 678; *gýslalapj dedu, karštj traukia* 'gyslotį dedu, karštį traukia' Ėriškiai (LKŽe).

Rečiau pasitaiko variantai *gýslapis, gýslapys, gýslapas* (Užušiliai, Daukniūnai, Saločiai, Kalvarija ir kt.), pvz.: '*mčæku. | 'gýslap'u. prisí.-ræŋka* 'šalpusnių, gysločių prisirenka' KpŽ I 678; *nuvařgusæs 'køjæs ab'dę[k] 'gýslapeis | t'ō.ī acigá.usi* 'nuvargusias kojas apdėk gysločiais, tai atsigausi' KpŽ I 678; *nuskink gýslapj iš patvorio uždėti ant piršto* 'nuskink gyslotį iš patvorio uždėti ant piršto' Liudvinavas (LKŽe).

Iš Pasvalio, Medikonių užrašytas *ē* kamieno dūrinys *gýslalapė, gýslalāpė: dėk gýslalapę prie žaizdos – kraujas nebetekės* 'dėk gyslotį prie žaizdos – kraujas nebetekės' Pasvalys (LKŽe).

Šie pavadinimai yra la. *dzýsllapa* 'gyslotis' atitikmenys (dėl antrojo dūrinio dėmens lie. *lāpas* / la. *lapa* kilmės žr. p. 248).

Panevėžio ir Sedos apylinkėse užrašytas pavadinimas *gýslāžolė* (dėl antrojo dūrinio dėmens *žolė* kilmės žr. p. 233).

Pavadinimai su šaknimi *dzýsl-* aptinkami Latgaloje (Latgalos rytų, pietų ir pietvakarių dalyje) ir Žiemgaloje apie Bauskę. Jie irgi yra semantiškai motyvuoti ir susiję su augalo lapų gyslotumu.

Pavienėse augšžemiečių tarmės latgališkiosiose šnektose (Aizkalnė, Balvai, Liepna, Nycgalė, Škilbėnai) ir vidurio tarmės žiemgališkojoje Skaistkalnės šnektose pasitaiko variantas *dzýsline*, padarytas su baigmeniu *-ene*: *žėiślėnes so iz rānu līk vīersā, lāi krušuōk žėist* 'gysločius ant žaizdos deda, kad geriau gytų' Škilbėnai (ALE).

Šis vedinys randamas ir žodynuose iš Žiemgalos: *dzýsline* 'der Wegerich' Barbelė, Vecumniekai, Stelpė (EH I 362).

Augšžemiečių tarmės latgališkiosiose šnektose labiau paplitęs variantas *dzýsline*, padarytas su baigmeniu *-ine*, pvz.: *žėiślīnis pi rānys līk, pi aūgūņa* 'gysločius ant žaizdos deda, ant voties' Cibla (ALE); *vajak izlīk žėiślīni is sōpuma* 'reikia uždėti gyslotį ant skaudančios vietos' Lyvanai (ALE).

Iš Skaistos užrašytas ir variantas *dzýsleņa (žėiśleņa)*, o iš Ezerniekių – *dzýsliene (žýslīņē)*. Vedinys su baigmeniu *-iene* randamas Kārlio Miūlenbacho ir Jānio Endzelīno žodyne – *dzýsliene* Eversmūiža (Cibla) (EH I 362).

Žodžių junginys *dzýsliņū lapiņas* užrašytas iš Ludzos, o dūrinys *dzýsllapa* užfiksuotas tiek augšžemiečių tarmės „giliosiose“ latgališkiosiose šnektose (Kalupė, Viškiai), tiek vidurio tarmės žiemgališkiosiose šnektose (Barbelė, Jaunsaulė, Panemunė, Skaistkalnė), pvz.: *žėiślopys daļik pi kuōdys rānys; žėiślopys tuōdys žėiśluōtys, pār tū jūos tuō sàuc; žėiślopys aūk pogolmā i pa cēlamotys; ka kūoja pūordūrta, to vajak daļik žėiślopu ar tākūim; tākūi izvālk nafeirūms, a žėiślopa atjām kořstumu* 'gysločius deda ant kokios nors žaizdos; *dzýsllapas* 'gysločiai' – tokie gysloti, todėl juos taip vadina; gysločiai auga kieme ir pakelėse; jei koja perdurta, reikia uždėti gyslotį su taukais; taukai išvalo nešvarumus, o gyslotis ištraukia karštį' Kalupė (ALE); *pakryta i sadaužā cēli, a paturā vīersā soltu žėiślopu i vāļ jāu varā skrīt* 'pargriuvo ir sumušė kelį, bet palaikė ant viršaus gysločio ir vėl jau galėjo bėgioti' Viškiai (ALE).

Žodynuose aptinkama *ē* kamieno forma *dzýsllape* Barbelė, Vecumniekai, Stelpė (EH I 362).

Dūrinys *dzýsleņlapa* užfiksuotas Skaistkalnėje (*žýsleņlapas*).

Antrajai grupei lietuvių gysločio (kaip ir kraujazolės, plg. p. 241) pavadinimų turėjo įtakos liaudies medicina – gysločio lapai dedami ant sumušimų, žaizdų, vabzdžių įgeltų vietų (plg. Gritėnienė 2006: 182t.).

Daugiausia tai pavadinimai su šaknimi *trauk-*, vartojami vakarinėje Lietuvos dalyje, apimančioje žemaičių ir vakarų aukštaičių kauniškių plotus.

Jie sietini su veiksmazodžiu *tráukti*. Pastarasis giminingas su la. *tràukt* 'lėkti, dumti; draskyti, traukti', pr. *per-traūki* 'užtraukė, užvilko' III 101₁₄, galbūt giminiškas s. vo. au. *drucken* 'spausti', kimr. *trychu* 'pjauti' (IEW 1074; LEW 1113t.; Stang 1972: 9; Sabaliauskas 1990: 191; PKEŽ III 273t.; Smoczyński 2007: 682t.).

Iš šios grupės pavadinimų pirmiausia minėtini dūriniai.

Dūriniai su antruoju dėmeniu *lap-* (*traūklapis, tráuklapis, traukālapis*) vartojami šiaurės ir vakarų žemaičių bei Klaipėdos krašto aukštaičių plote, pvz.: *traū.klapū lāpa dīdelī | uo anī nežīd* ‘gysločių lapai dideli, bet jie nežydi’ DūnŽ 403; *traū.klapūs ar pī_ruonuōz dēd | àlè anī prāstī vaī.sta* ‘gysločius ir prie žaizdos deda, bet jie prasti vaistai’ DūnŽ 403; *jēg° vėdōrōuj, pērmās’s vāists ī trāuklap’s* ‘jeigu viduriuoji, pirmutinis vaistas yra gyslotis’ MoŽK; *ka kārātās mōn skrōnd’s skāud, sōsēvērēn° trāuklap”* ‘kai kartais man skrandį skauda, susivirinu gysločių’ MoŽK; *pajieškōk švārū. trāūklapi.* ‘paieškok švaraus gysločio’ ZnŽ III 453; *traukālapiai pri kelio auga* ‘gysločiai prie kelio auga’ Plaškiai (LKŽe); *traūklapiai labai karštj trauka* ‘gysločiai labai karštj traukia’ Klaipėda (LKŽe); *a parsipjovei, a koja suputo – dēk trāūklapj, ir ištrauks* ‘ar persipjovei, ar koja sutino – dėk gyslotj, ir ištrauks’ Barstyčiai (LKŽe); *traūklapiai nu pilvo skaudėjimo* ‘gysločiai nuo pilvo skaudėjimo’ Akmenė (LKŽe); *traūklapius ant augliū deda, i tada pratrauka* ‘gysločius ant augliū deda, ir tada ištraukia’ Kražiai (LKŽe); *trauklapis valo gleives iš plaučių* ‘gyslotis valo gleives iš plaučių’ Smalininkai (LKŽe).

Užpeluose (Tveruose) fiksuotas variantas *traūlapis*.

Pietų žemaičių šnektose paplitę dūriniai su antruoju dėmeniu *žol-*: *traūkazolė, traukāzolė, traukžolė, tráukžolė, traukžolė*, pvz.: *išsikėlė pik[ŋ]otė, reik pridēt traukāzolės, kad pratrūktj* ‘iškilo piktvotė, reikia pridėti gysločio, kad pratrūktj’ Pociūnėliai (LKŽe); *ten prasti laukai, ten auga tik traukāžolės ir šuncibuliai* ‘ten prasti laukai, ten auga tik gysločiai ir laukiniai svogūnai’ Keturvalakiai (LKŽe); *traukžolės platus lapas su gyslom* ‘gysločio platus lapas su gyslomis’ Šiaulėnai (LKŽe); *uždėk traukžolės lapq, ir nebėgs kraujas* ‘uždėk gysločio lapą, ir nebėgs kraujas’ Raseiniai (LKŽe).

Kai kuriose vakarinėse (daugiausia žemaičių) tarmėse vartojamas *traūkas*, pvz.: *iš trauko – žolė prasta, bet vaistas* ‘iš gysločio žolė prasta, bet vaistas [geras]’ Kruopiai (LKŽe); *še, užsidėk ant voties traukq, kad karštj sumažytj* ‘še, užsidėk ant voties gyslotj, kad karštj sumažintj’ Vilkaviškis (LKŽe). Viduklėje užrašytas *traūkis*, Žaiginyje – *traūkė*.

Tai sukonkretėję galinių darybos veiksmy pavadinimai, plg. *traukà, traūkas* ‘pritraukimas, galėjimas pritraukti’ (LKŽe). Tokio tipo paraleliniai vediniai kaip *traūkas, traūkis, traūkė* gana dažnas reiškiny, užfiksuotas jau XVI–XVII a. raštuose.

Pažymėtina, kad veiksmy pavadinimai su *-is, -ys, -ė* labiau paplito gerokai vėliau negu atitinkami vediniai su *-as, -a* (plg. Ambrasas 1993: 28tt.).

Dalyje vakarų ir rytų aukštaičių šnektų turimas deminutyvinės prigimties pavadinimas *traukūtis* su priesaga *-utis* (apie ją žr. p. 242), pvz.: *traukūčiai | žināū | ka_no_skrāndž’o uždegimū gērāī* ‘gysločiai, žinau, kad nuo skrandžio uždegimū gerai’ ZnŽ III 462; *mēz gīsloč’ūs vadīnamæ traukūčeis* ‘mes gysločius vadiname *traukučiais*’ ZnŽ III 462; *žoliums, traukūčiais gydydavo kitqsyk* ‘žolėmis, gysločiais gydydavo kitqsyk’ Žemoji Panemunė (LKŽe); *tie traukūčiai labai gerai, kai suka, tep ištraukia, visi pūliai išeina* ‘tie gysločiai labai gerai, kai suka, taip ištraukia, visi pūliai išeina’ Kazlų Rūda (LKŽe); *užsilipyk traukūtj, vis ne teip bėgs kraujas* ‘užsilipink gyslotj, vis ne taip bėgs kraujas’ Šakiai (LKŽe); *užsidėk ant prisūko traukūtj ir per naktj pratrauks* ‘užsidėk ant voties gyslotj ir per naktj ištrauks’ Garliava (LKŽe); *traukučius tik ant žaizdų dedam* ‘gysločius tik ant žaizdų dedame’ Ilguva (LKŽe); *duok vaikui traukūčių arbatos – nustos viduriuot* ‘duok vaikui gysločių arbatos – nustos viduriuoti’ Lukšiai (LKŽe); *traukūčiai, kap nuskini, tai tokios gysliukės traukiasi* ‘gysločiai – kai nuskini, tai tokios gysliukės traukiasi’ Pilviškiai (LKŽe).

Vienur kitur rasta ir žodžių junginių *traūko lāpas* (Medingėnuose ir *traūko lāpai*), *traūko žolė*, pvz.: *traū.ka lāpa vaī.sta nū kraū.je spá.u-dīma* ‘gysločiai – vaistai nuo kraujo spaudimo’ DūnŽ 403; *če ī trāuk” lāpā* ‘čia yra gysločiai’ MoŽK; *kad gīvuolē trēid, tūs tātā trāuk” žūol”s, trāuklap”s [suvirina]* ‘kai gyvuliai viduriuoja, tuos štai gysločius [suvirina]’ MoŽK; *traūko lāpai nū šlapinimos tie, nū pūslės* ‘gysločiai nuo šlapinimosi tie, nuo pūslės’ Judrėnai (LKŽe); *traūko lāpas i čia auga* ‘gysločiai ir čia auga’ Pagramantis (LKŽe).

Galima manyti, jog panašios kilmės yra ir *straūko lāpai*; plg. dar dūrinius *straūklapis, striaūklapis*, pvz.: *striaūklapio plati lapai, kraujq sulaiko* ‘gysločio platus lapai, kraują sulaiko’ Plungė (LKŽe). Dėl minkštojo *r* dūrinėje *striaūklapis* žr. Zinkevičius 1966: 153tt.; dėl „judriojo“ *s* žr. Fraenkel 1922: 1949; dar plg. veiksmazodj *sutrāukti*.

Iš Gegrėnų užrašytas pavadinimas *traūko kiaulėlė: traūko kiaulėlės užtrauka vidurius kiaulėms ir žmonims* ‘gysločiai užtraukia vidurius kiaulėms ir žmonėms’ (LKŽe).

Žodis *kiaulėlė* – priesagos *-elė* (apie ją žr. p. 242) deminutyvas, padarytas iš neaiškios kilmės daiktavardžio *kiaūlė* (plg. LEW 249; Sabaliauskas 1968: 175tt., 1990: 200; Smoczyński 2007: 281t.).

Vytautas Mažiulis (PKEŽ IV 120t.) bandė jį kartu su pr. *skewre* ‘kiaulė’ E 685 kildinti iš balt.-sl. veiksmazodžio **(s)keu-* ‘(at)pjauti, (atsi)knoti’, iš kurio vestini lie. *skūsti*, la. *skauit* ‘mušti, smogti’, *kàusa* ‘gogas; kalno, kalvos ketera’ ir pan. (plg. IEW 954; Urbutis 1981: 83t.). Taigi *kiaūlė* būtų sudaiktavardėjęs priesagos **-lo-* būdvardis, reiškęs ‘tas, ta, kuris atpjautas, atsiknojęs’. Kitaip tariant, šis gyvulys taip pavadintas dėl jo atsiknojusj ausj.

Su žodžiu *kiaūlė* siejami ir kai kurie kiti augalų pavadinimai (plg. Gritėnienė 2006: 72, 74, 94, 99, 110t., 131, 134t., 169, 175t.).

XVII a. Mažosios Lietuvos rankraštiniame žodyne *Clavis Germanico-Lithvana* randame žodžių junginį *raūko žolė*: Weg Blatt. f. Wegerich. *Rauko Zole* C II 921.

Jis aptinkamas ir kai kuriuose vėlesniuose raštuose. Ten gyslotis retkarčiais žymimas ir vienu žodžiu *raūkas*, kuris paprastai reiškia ‘raukšlė; kas nuolat susiraukęs; virvelė naginės galui užraukti, užveržti; paraukimas, klostė; sūrio storgalys; užpakalis; paviršiaus ne-lygumas’ (LKŽe).

Tačiau dabartinėse tarmėse vietoj jų vartojamas dūrinys *raukāžolė* (raštuose fiksuojamas nuo XVIII a.) su variantais *raūkažolė, raūkžolė*, pvz.: *mūsų patvoriuos labai daug yra raukāžoliū* ‘mūsų patvoriuose labai daug yra gysločių’ Pasvalys (LKŽe); *uždėk sutrynęs raukāžoliū ant sumuštos vietos* ‘uždėk sutrynęs gysločių ant sumuštos vietos’ Vaškai (LKŽe); *raukāžolės vartojamos nuo rožės ir galvos skaudėjimo* ‘gysločiai vartojami nuo rožės ir galvos skaudėjimo’ LTR Židikai (LKŽe); *raūkžoliū pumpurai vidurius sustabdo, o lapelius deda an piršto, kai įsipjauja* ‘gysločių pumpurai viduriavimą sustabdo, o lapelius deda ant piršto, kai įsipjauna’ Jurbarkas (LKŽe); *dėk raūkžoliū, tuoj kraujq užrauks* ‘dėk gysločių, tuoj kraują užrauks’ Gelgaudiškis (LKŽe).

Smalininkuose užrašytas ir *raūklapis: raūklapis žaizdas gydo* ‘gyslotis žaizdas gydo’ (LKŽe).

Kilmės atžvilgiu dėl šių visų gysločio pavadinimų su šaknimi *rauk-* diskutuojama. Jie gali būti siejami su veiksmazodžiu *raūkti* (apie jo kilmę žr. p. 244), bet gali būti ir laikomi aferezine lytimi nuo *t-raukti*.

Greičiausiai tai pačiai grupei priklauso Aulejoje vartojamas gysločio pavadinimas *rautine* (EH II 359; Ėdelmane, Ozola 2003: 61). Šis pavadinimas susijęs su žodžiu *raut* ‘traukti, plėsti, rauti’ ir žymi gysločio gydomyšias galias – ištraukti pūlius. Pavadinimas padarytas su baigmeniu *-ine*.

Lietuvių kalboje užrašyti tik keli gysločio pavadinimai su žodžiu *kėlias*. Sąsajos su šiuo žodžiu ryškesnės kai kurių kitų kalbų gysločio pavadinimuose, plg. ru. *подорожник, дорожник, попутник*, blr. *дарожник*, kro. *trputac*, vo. *Wegerich*, tačiau lietuvių kalboje jis labai retas (plg. Gritėnienė 2006: 155).

Lyduokiuose užrašyta *kėlio lāpas* (atitinkantis la. *ceļa lapa*, plg. p. 255), *kėlio lētena*. Pastarasis žodžių junginys, dar išgirstas Antakmenėje, vartotas ir kai kuriuose Rytų Prūsijos raštuose (LKŽe).

Jurgis Ambraziejus Pabrėža vartojo žodžių junginį *kelio retina*. 1938 m. išleistame *Lietuviškame botanikos žodyne* su Šilutės nuoroda randame dūrinį *kelretinis* (LKŽe).

Pažymėtina, kad J. A. Pabrėža ir vėlesni botanikai žodžiu *retina* žymėjo karšulinių šeimos augalą – miegalę (*Succisa*) (LKŽe).

Latvių kalboje, darant gysločio pavadinimus, reikšmingą vaidmenį turėjo šio augalo augimo vieta.

Latvių kalbos tarmėse labiausiai paplitę yra gysločio pavadinimai, turintys daiktavardį *ceļš* (lie. *kėlias*) dūrinio ar žodžių junginio pirmojoje dalyje.

Dažniausiai sutinkamas pavadinimas – *ceļmallapa*, jis registruotas visoje Latvijos teritorijoje (Latgaloje – sporadiškai, kaip literatūrinės kalbos žodis). Latvių tarmėse žodis *ceļmallapa* vartojamas su skirtingomis priegaidėmis. Labiau paplitę variantai *ceļmallāpa* ir *ceļmāllapa*, pvz.: *ceļmallāps lik uz oūgoniņ, us pušumiņ, ar biēspiēn; nuōvēlk karstui* ‘gysločius dėjo ant vočiū, ant žaizdų – su varške; ištraukia karšti’ Duntė (ALE); *ceļmallapa, ceļa lapa, ceļtēka – tā i laba zāle; ka pušums pāgriēsts, liēk viŗ sū; ar, ka caūrejai, savāra un iēzēf, ta aptuŗ ceļmallapa, ceļa lapa, ceļtēka* ‘gyslotis – tai gera žolė; jei žaizda perpjauta, deda ant viršaus; ir kai viduriuoja, priverda ir išgeria, tai praeina’ Kursyšiai (ALE); *ceļmallāpi gēld priēks karstum; ja uzliēk, kur uspaŗps, viņē nuōvēlk karstum* ‘gysločiai padeda nuo karščio; jei uždeda, kur ištinę, ištraukia karšti’ Svėtciemias (ALE); *kad apouz bi* [radius augonis], *ta sēi ceļmallāps viŗsa; viņē nuōņem karstui dikt* ‘jei iškyla votis, deda ant viršaus gysločių; jie labai [gerai] nutraukia karšti’ Vainižiai (ALE); *ceļmāllaps mūms jāu mīlzig āūg te* ‘gysločiai pas mus labai čia auga’ Ancė (Apv); *tās ceļmāllapas agrāk saukuši pa dzelbežlapām* ‘tuos gysločius seniau vadinė *dzelbežlapas*’ Ērgemė (ALE); *ceļmāllapas aūg citās grāvu un ceļu molās; lik uz sasitumūm svaīgas lopas nū ceļmallāpiņām vūorija zupu; ceļmāllapas sagrīza, nūplāuceja un vūorija ar putrāimūm, gaļu vāi tāukūm ceļmāllāpu zupu; ko skuōbeņu moz vareja salasīt, to vūorija ceļmāllāpu zupu* ‘gysločiai auga kietuose pagrioviuose ir pakelėse; iš gysločių virdavo sriubą; gysločius supjaustydavo, nuplikydavo ir virdavo su kruopomis, mėsa ar riebalais gysločių sriubą; kai rūgštynių mažai tepisirinkdavo, virė gysločių sriubą’ Kalncempiai (Apv); *ceļmōllo:p^ās i:skēlētē un vā^ārīj tē:ju* ‘gysločius sudžiovindavo ir virdavo arbatą’ Kalsnava (Apv); *aūg pie celiņiem, ku:r dāudz stāigā, mālnā zemē; jā pārskrāpē cylvāka ādu, tad vār ty:kt klāt sabārzātu ceļmāllāpu, lēi atrāk zīust* ‘[gysločiai] auga prie keliukų, kur daug vaikščiojama, juodžemis; jei persidreskia žmogus odą, tai galima dėti sutrintų gysločių, kad greičiau gytų’ Lazduona (ALE); *ceļmāllāpa ir pa daūz laba zāle; priēks klepūs dēr; ja aūg pīrksc, uzliēk, tad rāuj ārā* ‘gysločio žolė labai vertinga; nuo kosulio padeda; jei tinsta pirštas, uždeda [gysločio], tai ištraukia [pūlius]’ Lutriniai (Apv); *ceļmāllapas izārstē nūo aūguōņiēm* ‘gysločiai gydo votis’ Rūjiena (Apv); *ceļmāllāpas nūdēr ārstnicībai; nūplōucu plotu ceļmōllopu* ‘gysločiai tinka gydyti; nuskyčiau platų gyslotį’ Stameriena (ALE); *ceļmōllo:pas senoāk iz visām celēitēm un lauku ceļiem aūga* ‘gysločiai anksčiau prie visų keliukų ir lauko kelių augo’ Sunakstė (ALE); *ceļmōllo:p^ā tējs jāžēr ý:r, kād dažān^a m^oagā* ‘gysločių

arbatos reikia gerti, kai degina skrandį’ Viranė (Apv); *ceļmallapas i labas, ka acces sāp un kājas sāp* ‘gysločiai tinka, kai akis skauda ir kojas skauda’ Medzė (Apv); *ceļmōllo:pās i jāiskēlētē, un tēt tik vā^ārīj* [tēju] ‘gysločius reikėdavo sudžiovinti ir tada tiktai virdavo [arbatą]’ Prauliena (Apv); *ceļmallāp^s ēsot labāk^s ka zi^v eļļ; visādīm nīkuļim bērim vaj^got dūt* ‘gysločiai esą geresni už žuvų taukus; visiems liguistiems vaikams esą reikia duoti’ Idus (Apv); *ceļmallāps priēks plaūšam, priēks kuņģa* ‘gysločiai [padeda] nuo plaučių, nuo skrandžio’ Luodė (Apv).

Kai kuriose Vidžemės ir Žiemgalos šnektose (Augstkalnė, Druviena, Duntė, Ipikiai, Jaungulbenė, Liepupė, Lybagai, Liepkalnė, Lyvbėrzė, Mazsalaca, Mėtriens, Naukšėnai, Uodziena, Rūjiena, Sėlpilis, Skaistkalnė, Vėjava) reguliariai fiksuojama deminutyvinė forma *ceļmallāpiņa*, pvz.: *ceļmallāpiņas lika vīrsu vīsur uz sasitumiēm, visoairāk tūkum lai ņemtu ārā* ‘gysločius dėjo visur ant sumušimų, labiausiai, kad sumažintų sutinimą’ Mazsalaca (Apv).

Tiktai iš vienos šnektos – Uolių – užrašyta deminutyvinė forma *ceļmallāpīte* (*ceļmāllāpīte*).

Atskirose Žiemgalos šnektose (Bauskė, Mežuotnė, Platuonė) užfiksuoti variantai su dūrinio antrojo komponento *mala* pailgėjusiu šaknies balsiu *ceļmāllāpa*, pvz.: *ceļmāllāpas palīz pret paŗpumu* ‘gysločiai padeda nuo tinimo’ Bauskė (Apv); *labas zāles ir pelešķi, ceļmāllāpas* ‘geros vaistažolės yra kraujažolės, gysločiai’ Mežuotnė (Apv).

Istoriniuose žodynuose randami analogiški žodžių junginiai, pvz.: *zeļmallu lappas* Wegerich Lange 1773: 399; Wegerich *Plantago zeļmalu lapas, zēlines* Ulmann 1880: 757; *zeļmallu lappas* Wegerich Stender 1789 I 367.

Tiktai iš vienos šiaurės vakarų Vidžemės šnektos – Idaus – užrašytas gysločio pavadinimas *ceļmallāpa*, pvz.: *ceļmallāpa:m sēkl^s i tāda: ruļžina; ceļmallāp^s oūg tāda: ciēta; samīdita: zeme* ‘gysločių sėklos yra tokia lazdelė; gysločiai auga tokioje kietoje, sumintoje žemėje’ Idus (ALE). Gali būti, kad šiame pavadinime atspindima sena *! : j* kaita.

Pavadinimo *ceļmallāpa* (su variantu *ceļmallāpa*) pirmasis dėmuo *ceļmala* ‘kelkraštis’ irgi yra dūrinys. Jo pagrindas – *ceļš* ‘kelias’, atitinkantis lie. *kėlias*, galbūt sietinas su gr. *κέλευθος* ‘kelias, takas’ (ME I 371; LEW 236).

Tai yra priesagos *-io- vedinys iš ide. veiksmazodžio *kel-, iš kurio išriedėjo lie. *kėlti*, la. *celt* ‘būti išsikišusiam, kelti’, plg. dar lo. *ex-cellere* ‘prasikišti, kyšoti’, *prae-cellere* ‘būti pranašesniam’; gr. *κωλωνός*, lo. *collis*, ang. *hill* ‘kalva’; s. sl. *čelo* ‘kaktas’ ir pan. (ME I 369t.; IEW 544t.; LEW 236tt.; Sabaliauskas 1990: 184t.; Smoczyński 2007: 271t., 274).

Antrasis dėmuo *mala* ‘kraštas, krantas; vietovė’ siejasi su lie. *lūgmalas* ‘sulig kraštais, sklidas’, iš dalies su rum. *mal* ‘krantas’, alb. *mal* ‘kalnas’, s. isl. *möl* ‘palei krantą iš smulkių akmenų sumūryta siena’, arm. *mala* ‘antakis’ ir pan. (ME II 555t.; LEW 400t.). Tai irgi gali būti veiksmazodinis vedinys, plg. bažn. sl. *iz-molēti* ‘išsikišti’, gr. *μολεῖν* ‘nueiti, ateiti’ (IEW 721t.).

Iš *ceļmala* padarytas deminutyvinės reikšmės vedinys *ceļmalīte*. Pažymėtina, kad latvių kalboje priesaga *-ītis* (-e) yra viena iš dviejų (greta *-iņš, -iņa*) svarbiausių deminutyvų darybos priemonių (Rūķe-Draviņa 1959: 168tt., 232tt.). Lietuvių kalboje *-ytis* (-ė) mažiau dari. Čia daugiau deminutyvų padaroma su kitu šios priesagos apofoniniu variantu *-aitis* (-ė).

Apskritai sudėtinės priesagos *-īt-io-, -oit-io-, -eit-io- (su pastarąja lietuvių kalboje plačiai daromi ypatybės turėtojų pavadinimai) – tai iš esmės tos pačios priesagos variantai, plg. lie. *vōkietis*, la. *vācietis* ir lie. *vōkytis*, la. *vācītis* ‘vokietis’, lie. *gimināitis* ir *giminīetis* ‘giminaitis’.

Su šia priesaga baltų, slavų (plg. pietų sl. *bràtit' b* 'brolio sūnus', žr. Sławski 1976: 55tt.), gal ir germanų (plg. s. vo. au. *jungīdi* 'žvėrių jauniklis', žr. Mezger 1953) kalbose iš pradžių buvo daromi ypatybės turėtojų pavadinimai. Vėliau ši priesaga pateko į deminutyvų darybos kategoriją. Vienas jos apofoninis variantas labiau paplito latvių, o kitas – lietuvių kalboje (plačiau žr. Ambrazas 2000: 108tt., 135tt., 2006: 66t. ir lit.).

Pavadinimas *ceļmale* (paprastai deminutyvinė forma *ceļmalīte*, labai retai – *ceļmaliņa*) užrašytas iš kompaktiško arealo Vidžemės sėliškiųjų šnektų, tačiau pasitaiko ir kitose Latvijos vietose (pavyzdžiui, Vakarų Kuržemėje ir Latgaloje).

Vediny *ceļmala* su fonetiniais variantais užfiksuotas Liežerėje, Marcienoje, Preiliuose, Saikavoje, pvz.: *cēļmēļm i tādās zoļas stīžiņas, ka nūoroūn lēpiņu, cēļmēļm zīc i tāt kā vārpīņa* 'gysločiuose yra tokios žalios gyslelės; jei nutrauki lapelį, gysločių žiedas toks kaip varpelė' Saikava (Apv).

Dūrinys *ceļmala* (*a* ir *e* kamienų formos) randamas istoriniuose žodynuose: Wegebletter *Zellmales* Phras 1638: 331; *Zellmales* Wegblätter MLG II 369; *ceļmala* der Wegerich (Lubana) EH I 264; *ceļmale* 'plantago major' (Barbelė, Liepkalnė, Lubana, Vecumniekai); 'plantago media' (Ranka) EH I 264.

Deminutyvinė forma *ceļmalīte* sporadiškai pasitaiko visoje Latvijos teritorijoje, pvz.: *tagad sāka cēļmalītes. aūg graņc zemē, ceļu malās* 'dabar sako cēļmalītes 'gysločiai'; auga žvyringoje žemėje, pakelėse' Blydenė (Apv); *ēs tās cēļmālitās nūoskoluōi" un tā stiņgri piēsīēn" piē tā vāig" aš tuos gysločius nuplaunu ir taip stipriai priřišu prie skruosto' Kraukliai* (ALE); *cēļmēliš lo:pās samāļ un tēt tūo zu:pu zēr priēsx ēššēn" s* 'gysločių lapus sumala ir tada tas sultis geria prieš valgį' Lazduona (Apv); *cēļmālišu čā:mī tē viēnc piē ūotra, so:plū" c, cik voig!* 'gysločių kerai čia vienas prie kito, priskink, kiek reikia' Liepkalnė (Apv).

Deminutyvas *ceļmalīte* užrašytas ir K. Mülenbacho ir J. Endzelīno žodyne: *ceļmalīte, ceļmalu lapa* od. *ceļmallapa* od. *ceļlapiņa* 'Wegerich (plantago)' ME I 371.

Variantas su dūrinio antros dalies *mala* pailgėjusiu šaknies balsiu užfiksuotas Augstkalnėje (*ceļmālite*).

Deminutyvas *ceļmaliņa* užrašytas Kusoje, Lazduonoje, Viškiuose.

Kuržemėje ir šiaurės vakarų Vidžemėje vartojamas pavadinimas *ceļlapa* (su deminutyviniais variantais *ceļlapiņa* ir *ceļlapīte*).

Pietvakarių Kuržemėje labiau paplitęs dūrinio variantas su pirmosios dalies pilnąja genityvo forma, pvz.: *ceļalapas vař uzlikt uz nuōbēzumiēm, tās nuōjeņ sāpes* 'gysločių galima uždėti ant nutrynimų, jie nuima skausmą' Kalėtai (Apv); *pušumaņ uslika ceļalapu, skābu krēimu* 'ant žaizdos uždėjo gysločių, rūgščios grietinės' Kursyšiai (ALE); *ceļalapas aug uz tādiem lauku ceļiem; tās labas uzlikt, kad asiņi tek, citādi lielāku pāpu jau grūti apturēt* 'gysločiai auga prie tokių laukų keliukų; juos gerai uždėti, kai kraujas teka, o didesnę žaizdą jau sunku sulaikyti' Rucava (ALE).

Kursyšiuose kartu su dūriniumi *ceļlapa* randamas ir žodžių junginys *ceļa lapa*.

Dūrinys *ceļlapa* užfiksuotas ir Kuržemėje, ir šiaurės vakarų Vidžemėje, pvz.: *cēļlaps a guōņs neēd, viņim nesmeķe, tādš sīksc un ciēc* 'gysločių ir karvės neėda, joms neskanu, tokie tamprūs ir kieti' Gerai (ALE); *ceļlaps i dikt lābs; ceļlaps svaīks samaļ gāļš mašīne, ta ispiēž suliņ, liēk a mēd kuōpe; ka apaūkstejiēs, ta i lāb klepuņ* 'gysločiai labai geri; šviežius gysločius sumala mėsmale, tada išspaudžia sultis, sumaišo su medumi; kai peršali, tai gerai nuo kosulio' Renda (ALE).

Deminutyvinė forma *ceļlapiņa* užrašyta Ainažiuose, Kiuoniuose, Rendoje, Ternejoje, Virgoje, o deminutyvas *ceļlapīte* – Engurėje. De-

minutyvinė forma fiksuota ir Latgaloje Užvalde: *cēļlapeitis lap kořstumu atovalk* 'gyslotis gerai karštį nutraukia' (ALE).

Senųjų raštų šaltiniuose žodžių junginys *ceļa lapa* minimas nuo XVII a.: wegerich *ceļla=lappa* Lettus 1638: 204; *Zēla lapas, z. tekas, zēliņas* Wegerich, Plantago major Ulmann 1872: 345t.; *zēlla lappas* Wegtritt, ein Kraut Stender 1789 I 367; taip pat kaip ir dūrinys kartu su žodžių junginiu – *ceļlapa* od. *ceļa lapa* Wegerich (plantago major) ME I 370 ir deminutyvinė forma – *ceļmalīte, ceļmalu lapa* od. *ceļmal-lapa* od. *ceļlapiņa* Wegerich (plantago) ME I 371.

Tiktai Dvietėje užrašytas vediny *ceļīniece* (*ceļīnīca*). Jis padarytas iš daiktavardžio *ceļš* (apie jo kilmę žr. p. 254) su moteriškosios giminės baigmeniu *-nīca* (plačiau žr. p. 235).

Latvių tarmėse randama ir dūriniumi, kurių antruoju dėmeniu eina kitokie daiktavardžiai.

Tik keliose šnektose randamas dūrinys *ceļalēpe*, pvz.: *ceļalēpes aūg graņc zemē, ceļu malās, aņalām lapām* 'gysločiai auga žvyringoje žemėje, pakelėse, jų lapai apvalūs' Blydenė (ALE).

Pavadinimo antroji dalis – daiktavardis *lēpe* 'ankstyvasis šalpusnis (*Tussilago farfara*)' yra giminiškas lie. *lėpė* 'vandens lelija (*Nymphaea*); lūgnė (*Nuphar*)' (ME II 461). Šis, kaip ir lie. *lāpas* / la. *lapa* (žr. p. 248), gali būti veiksmazodinis vediny, plg. ypač lie. *lēpti, lépti* 'glebti, vysti; svirti, linkti žemyn; darytis sudribusiam; alpti' (LKŽe).

Kompaktišrame areale šiaurės Kuržemėje sutinkami pavadinimai *ceļvārpa* ir *ceļvārplapa*.

Variantas *ceļvārpa* vartojamas Ancėje, Dundagoje, Kolkoje. Dūrinys *ceļvārplapa* užrašytas Dundagoje, Kolkoje, Lubezerėje, Mazirbėje, Nevejoje, Nuogalėje, Pitragoje, Ruojoje, Slyterėje. Deminutyvinė forma *ceļvārplapiņa* užfiksuota Mazirbėje.

Iš Ancės dūrinys *ceļvārplapa* pateiktas ir K. Mülenbacho ir J. Endzelīno žodyno papildymuose – *ceļvārplapa* 'Wegerich' EH I 265.

Atskirose šiaurės vakarų Vidžemės šnektose aptinkami variantai *celmežlapa, celmežu lapa, celbežlapa, dzelbežlapa*. Tiktai Ērgemės šnektose registruotas gysločio pavadinimas *celbežlapa*, pvz.: *viņas i divējādas – lielās celbežlapas un mazās, abas divas labas ēsuōt; tās celbežlapas, tās gān i gāuži labas, ka aūguōni* 'jų yra dvejopų – didieji gysločiai ir mažieji, abudu esą naudingi; tie gysločiai, jie tai labai tinka, kai votys' (ALE).

Toje pačioje Ērgemėje užfiksuotas ir variantas *dzēļbežlapa*, pvz.: *viņa sacīsi, lai liek tās dzēļbežlapas virsū tam pušainumam* 'ji sakiusi, tegu deda tuos gysločius ant žaizdos' (ALE).

Dūrinio *celbedes* (su variantais *celbeži, celbežlapa, dzelbežlapa*) kilmė nėra aiški, galima mėginti jį sieti su senu veiksmazodžiu *best* 'besti', plg. lie *bēsti*, pr. *boadis* 'dūris' E 164, *embaddusisi* 'jie tūno' III 113₁₅, s. bažn. sl. *bosti* 'badyti', germ. **badja-* 'žemėje iškastas guolis, patalas', lo. *fadio* 'kasu', kimr. *bedd* 'kapas', toch. A *pat, pāt* 'arti', he. *pid-dai* 'kasa duobė' (Trautmann 1923: 29; Būga II 588; Stang 1942: 39t., 1966b: 133; LEW 41; IEW 113t.; ПЯ А–D 238t., E–H 25t.; Sabaliauskas 1990: 81; PKEŽ I 150, 249tt.).

Šiai grupei priklauso ir skolinys iš rusų kalbos *padarožņiks*, pasi-taikantis tik pavienėse Latgalos šnektose, pvz.: *pi rānu liķ padarožņīku* 'ant žaizdos deda gysločio' Kaunata (ALE). Pavadinimas pasiskolintas iš ru. *подорожник* 'gyslotis', kur jis semantiškai motyvuotas ir sudarytas iš dviejų komponentų ru. *no* 'palei' + ru. *дорога* 'kelias'. Ru. *дорога* 'kelias', kaip ir ukr. *дорога*, le. *droga* 'ceļš', sietinas su ide. **dorgh-* (Фасмер I 530). Sl. *no* 'po' ir balt. *pa-* siejamas su ide. **pas-* (Фасмер III 293).

Kitą gysločio pavadinimų grupę sudaro vediniai iš dviejų semantiškai artimų daiktavardžių *ceļš* 'kelias' ir *taka, teka* 'takas'.

Nors pavadinimas *ceļteka* yra latvių bendrinės kalbos žodis, jis vartojamas labai kompaktiškame areale Kuržemėje, pvz.: *ceļtēks las priēkš zālēm* ‘gysločius renka vaistams’ Alsunga (ALE); *ceļtēka – tuō liētuō priēkš vainām; viņ(a)s jāū aiūg^a tik pa sētu* ‘gyslotis – jį nuo ligų vartoja; jie jau tik kieme auga’ Nyca (ALE).

Už šio arealo ribų pavadinimas *ceļteka* užrašytas iš Vidžemės – Kaugurų, kur jis galėtų būti laikomas bendrinės kalbos žodžiu.

Variantas *ceļteka* (dažnai kartu su kitais variantais) randamas ir istoriniuose žodynuose: *ceļtēka* od. *ceļa tēka* ‘Wegerich (plantago major)’ ME I 371; *ceļtēka* Kuldygoje, *ceļtēku lapa* Snėpelėje (EH I 265).

Labiau paplitęs trijų komponentų dūrinys. Variantas *ceļtaklapa* fiksuotas Ancėje, Užavoje, o variantas *ceļteklapa* – Ancėje, Ēduolėje, Yvandėje, Laucienėje, Lielirbėje, Piltenėje, Planicoje, Puopėje, Puzėje, Rendoje, Ugalėje, Ventoje, Zūrose, pvz.: *ceļtēklaps nojēn kārstuņ, ka piēliēk piē pušuņ va aiūgoņ* ‘gysločiai ištraukia karštį, jei uždeda ant žaizdos ar voties’ Lauciena (Apv); *ceļtēklap katra ceļmale aiūg, pastāvig brada pa vīrs* ‘gyslotis kiekviename patvoryje auga, nuolat po juos vaikščiojame’ Renda (ALE).

Žodžių junginys *ceļtaku lapa* užrašytas iš Nycos ir Puzės, pvz.: *taūku saknes, ceļtaku lapas bi aiūguōniēm, ceļtakas lapas liēk uz ievaīnuōjumu* ‘taukės, gysločiai gerai buvo nuo vočių, gysločius deda ant sužeidimų’ Nyca (ALE); *kad sāpē gā:l, tad siēvišķ sēļ pe gā:l klāt ceļtak lāps un dāž lāps ar* ‘jei skaudėdavo galvą, moterys apsirišdavo gysločiais ir usnių lapais’ Puzė (ALE).

Variantas *ceļteku lapa* užfiksuotas Puopėje, pvz.: *ta .piēliēk tūos liēles dāž lāps klāt, un .ceļ tēk lāps a kal, ka kāk āu gēns .uz met:ēs, kas .netrūkst aiukša* ‘tada deda tos didžiosios varnalėšos lapus ir dar gysločio, jei kokia votis iškyla, kuri nepratrūksta’ (ALE).

Šis variantas iš Puopės ir Puzės pateiktas ir istoriniuose žodynuose – *ceļtēklapa* EH I 265.

Variantas be dūrinio pirmojo komponento minkštinimo pateiktas istoriniuose žodynuose iš Nycos – *celtaka* EH I 264. Dabartinėje Nycos šnekte šis variantas neužfiksuotas.

Rašytiniuose šaltiniuose iš Stendės šnektos pateikta pavadinimo *ceļteka* forma *ceļsteklu lapa* – *ceļstēkl lap* Mund. Stende I 52; *ceļsteklu lapa* ‘Wegerich’ EH I 264.

Nycoje užfiksuoti ir pavadinimai *teka lapa* ir *teku lapa*, pvz.: *tēku lapas – tās tag ar liēk* [uz vainām] ‘gysločius – juos ir šiandien deda [ant žaizdų]’ (ALE).

Visų šių aptartųjų pavadinimų komponentai *taka*, *tēka* ‘takas’ sietini su la. *taks* ‘t. p.’, lie. *tākas*; o šis yra senas sukonkretėjęs veiksmo pavadinimas, plg. sl. **tokъ* ‘tekėjimas, bėgimas’, Av. *taka-* ‘bėgimas’ (Trautmann 1923: 316t.; LEW 1051t.; IEW 1059t.; Ambrazas 1993: 110; Smoczyński 2007: 257t.); jis padarytas su darybos formantu *-ō- iš ide. veiksmažodžio **tek-*, iš kurio vedami la. *tecēt*, lie. *tekėti* (plačiau apie jį žr. p. 242).

Gysločio pavadinimai *celmine* ir *celmene* randami dviejuose kompaktiškuose nesusisiekiančiuose arealuose – Latgaloje (ypač jos rytinėje, pietinėje ir pietvakarinėje dalyje) ir Žiemgaloje (šnektose apie Bauskę ir Jelgavą).

Labiau paplitęs variantas *celmine*, pvz.: *ceļmīnīs aiūg cītā zēmē* ‘gysločiai auga kietoje žemėje’ Galėnai (ALE); *čālmīnīs aiūk stygu moluōs, taiđuōs vītuōs, kūr zāmā cīta, kūr dāuc stāigoi* ‘gysločiai auga proskynų pakraščiuose, tokiose vietose, kur žemė kieta, kur daug vaikščiojama’ Nautrėnai (ALE); *pūordūuru kūoju, liķšu ceļmīnīs pi rānys* ‘persidūriaukoją, dėsiu gysločių ant žaizdos’ Varaklianai (ALE); *čālmīnāi lālys, iopolys, zēislānys lopys; zīc tāda kēi zaļa vūorņeņa* ‘gysločio dideli, ap-

valūs, gysloti lapai; žiedas – tokia kaip žalia varpelė’ Makašėnai (ALE); *ceļmīnīs pi rānys liķ* ‘gysločius deda ant žaizdos’ Varaklianai (ALE).

Variantas *celmine* randamas ir istoriniuose žodynuose – *celmine* Aknysta, Varaklianai (EH I 263).

Iš Latgalos užrašytas ir variantas *ceļmine*, pvz.: *ceļmīnīs sasytuma vītā atvālk koštumu* ‘gysločiai iš sumuštos vietos ištraukia karštį’ Uozuolainė (ALE).

Variantas *celmene*, kuris galėtų būti laikomas žodžio *celmine* tolesnės raidos rezultatu, užrašytas tiek iš Latgalos ir Žiemgalos, tiek iš Rytų Vidžemės, pvz.: *ceļmenes ruzu rugājuōs bi tā nuō viēnas viētas; citi ceļmenes plūc, duō guōvīm, ēsuōt laps krēms, guōvis viņas ēd* ‘rugienose ištaisai priaugę gysločių; kiti gysločius renka, duoda karvėms; esą gera grietinė, karvės juos ēda’ Džūkstė (Apv); *nū ceļmenēm vūorija lopu kūopustus ar gaļu* ‘iš gysločių virė lapienę su mėsa’ Kalncempiai (Apv); *ceļmenes aiūg uz saūsām, ciētām vietām, uz celiņiem, kur samīdīc; ceļmeņu ziēc ir t’āda k’ā v’ālīte; luopi labi ād t’ās; kozas ir varēn pēc ceļmenēm* ‘gysločiai auga sausose, kietose vietose, ant keliukų, kur suminta; gysločių žiedas yra toks kaip lazdelė; gyvuliai gerai juos ēda; ožkos irgi labai gysločius [mėgsta]’ Sinuolė (ALE); *ceļmenes aiūg iz pogalmīm; ceļmenes dēr pret toūšķumu; piēc acu operācijas liku ceļmenes uz acīm* ‘gysločiai auga kieme; gysločiai padeda nuo patinimų; po akių operacijos dėjau gysločius ant akių’ Stameriena (ALE); *ja esi iģrīzs pierstā, lēic brūcēi vīersā celmēnes lopu, asīns vāirs nateciēs* ‘jei įsipjovei pirštą, uždėk ant žaizdos gysločio, kraujas nebetekės’ Ziemeris (ALE).

Pavadinimas randamas ir istoriniuose žodynuose – *celmene* ‘plantago major’ Biržai, Jaunsvirlauka, Rundalė, Gulbenė (ME I 369); *celmene* Džūkstė, Sunakstė (EH I 263).

Iš pavienių šnektų (Aduliena, Balvai, Cuodė, Jaunlaicēnė, Liepna, Vecgulbenė, Viesytė, Vyksna, Vilcė) užrašyta ir deminutyvinė forma *celmenīte*.

Keliose šnektose randamas variantas *celmene* su atitinkama deminutyvine forma, pvz.: *ceļmenes* Jėkabniekai (Apv), *ceļmene* Sesava (Apv), *ceļmenīte* ir *ceļmēnēitē* Elkšniai (ALE).

Atsižvelgus į semantinės motyvacijos modelį ir analogiškus darinius (*ceļteka*, *ceļtaka*), pavadinimo pamatu galima būtų laikyti daiktavardį *ceļš* ‘kelias’ ir veiksmažodį *mīt* ‘mindžioti, mindyti’, t. y. šio veiksmažodžio esamojo laiko kamieno formą *min-*.

Dėl daiktavardžio *ceļš* kilmės žr. p. 254.

Latvių kalbos veiksmažodis *mīt*, lie. *minti*, *mindyti*, sietinas su bažn. sl. *męti* ‘suspausti’, ru. *mjaty* ‘minkyti, mindyti, laužyti; glamžyti, gniaužyti’, kuris toliau kildinamas iš gr. *μάττωσαι* ‘įmintas’ (LEW 454t.; Trautmann 1923: 185).

Dabartinėje latvių kalboje susidarė šio dūrinio homoforinis vėdinys *celmene* (iš daiktavardžio *celms* su baigmeniu *-ene*), bendrinėje latvių kalboje žymintis grybo (*Armillaria*) pavadinimą.

Manoma (J. Endzelīns, S. Ambrazas), kad kai kurie latvių gysločio pavadinimai remiasi žodžiu *celms* ‘kelmas’. Šis atitinka lie. *kėlmas*, pr. *kalmus* ‘kelmas’ E 633, giminiškas s. ang. *helma* ‘irklo rankena’, s. vo. au. *scalm* ‘laivas’, gr. *σαλαμός* ‘kuoleliai irklams įdėti, įkaba’, *σαλάμη* ‘peilis, kardas, durklas’, padarytas iš ide. veiksmažodžio **(s)kel-* ‘kirsti’, iš kurio radosi lie. *skėlti*, *kālti*, *kūlti* ir pan. (IEW 923t.; LEW 237; Откупщиков 1967: 249t.; ПЯ I-K 171tt.; PKEŽ II 90 ir lit.).

Jis priklausė priesagos **-mō-* vardažodžiams, kurie kadaise ėjo tiek būdvardžiais (dauguma jų baltų, slavų, albanų kalbose virto neveikiamaisiais dalyviais), tiek abstraktais, plg. labai produktyvius lietuvių veiksmų pavadinimus su išvestine priesaga *-i-mas*, *-y-mas* (plačiau žr. Ambrazas 2007 ir lit.).

Minėtas vedinys *celmene* padėjo pamatą dūriniui *celmeņlapa* (su variantais).

Vediniai *celmiņlapa* ir *celmeņlapa*, taip pat ir žodžių junginiai *celmiņu lapa* ir *celmeņu lapa* randami tame pačiame areale kaip ir *celmene*, *celmine*, pvz.: *célmīņēš lōpas līk yz rānoām; gūvīm dūd, ka buļu namēklēj; célmīņēišu feja dēr skrūpuļām* ‘gysločius deda ant žaizdų; karvėms duoda, kai nesilaksto; gysločių arbata padeda nuo skrofuliozės’ Aknysta (Apv); *céļ mīņu lōpys lītōi dīēl ūorsēišonys* ‘gysločius vartojo gydymuisi’ Dricėnai (ALE).

Kiti gysločio pavadinimai retesni, aptinkami tik pavienėse lietuvių ar latvių šnektose.

Iš Dubičių užrašytas pavadinimas *gailūotis*. Tai priesagos *-uotis* vedinys, padarytas iš būdvardžio *gailūs* (senuosiuose raštuose randame jo senesnę formą *gailas*) ‘aštrus, glitus; aitrus, kartus; šaltas; piktas, rūstus; velėnuotas, sužėlęs, suzmekęs, neišpurentas; gailėstingas; pasigailėjimo vertas, gaudus, verksmingas, liūdnas’ (LKŽe).

Pasak Vytauto Mažiulio (PKEŽ I 312tt.), šis giminiškas pr. *gaylis* ‘baltas’ E 459, s. če. *zielo* ‘labai’, s. vo. au. *geil* ‘išdykęs’ ir yra priesagos **-lō-* vedinys, padarytas iš ide. veiksmazodžio **g^hei-* ‘spindėti’, iš kurio vestinas senas vedinys lie. *ziemà* (PKEŽ IV 97t.). Iš tos pačios šaknies, tik išplėstos determinatyvu **-d^h-*, kildinamas ir priesagos **-rō-* būdvardis lie. *giēdras*, la. *džiedrs* (PKEŽ I 340tt.).

Iš *gailūs* padarytas ir kito augalo pavadinimas *gailis* ‘pelkėtų pušynų, durpynų stipraus kvapo augalas (*Ledum palustre*)’ (LKŽe), plg. dar *gailiarūgštė* ‘kartusis rūgtis (*Polygonum hydropiper*)’ (Gritėnienė 2006: 99).

Pliupuose gysločio reikšme vartojamas dūrinys *kaulāžolė*. Tačiau paprastai jis žymi kitą augalą – vaistinę taukė (*Symphytum officiale*) (plg. Gritėnienė 2006: 180t.).

Šio dūrinio pamatas – žodis *káulas*. Jis atitinka la. *kaúls*, pr. *caulan* ‘kaulas’ E 155. Toliau jis paprastai siejamas su gr. *καυλός* ‘augalo kotas, atžala; vamzdžiokji gyvūno kūno dalis ir kt.’, lo. *caulis* ‘augalų stiebas’, air. *cuaille* ‘mietas’ ir pan., spėjant, kad jie iš pradžių reiškė ‘tuščiaviduris’ (Trautmann 1923: 122; IEW 537; LEW 230; ПЯ I-K 375tt.; Sabaliauskas 1990: 144; PKEŽ II 142t.; Smoczyński 2007: 266).

Benjaminis Jėgeris (1970) aptariamąjį baltišką žodį linkęs laikyti vediniu iš veiksmazodžio lie. *káuti*, la. *kaút* ‘mušti’, kuris senas, plg. pr. *cugis* (< baltų **kújas*) ‘kūjis’ E 518, s. sl. *kovati* ‘kalti, kaustyti’, s. vo. au. *houwan* ‘kirsti, mušti’, toch. B *kau* ‘užmušti’ ir t. t. (Būga I 447; Trautmann 1923: 123; IEW 535; LEW 232; ИЯ 715; ПЯ I-K 238tt.; Sabaliauskas 1990: 89; PKEŽ II 292tt.; Smoczyński 2007: 267t.).

Keliose lietuvių šnektose, daugiausia už Lietuvos ribų esančiose Lazūnų ir Zietelos bei vienur kitur vidurio Lietuvoje (Labūnava, Ėriškiai) vartojami pavadinimai *bóba*, *bobėlė*, *bobkėlė*, pvz.: *bopkēlēš un atšlāimo āuga* ‘gysločiai kieme auga’ LzŽ 38; *ītooj bopkeļi āždēmat ronās, kap unsipjáunam* ‘šituo gysločiu apdedame žaizdas, kai įsipjauname’ LzŽ 38; *prisiskynē vaikai bóbom muša* ‘prisiskynę vaikai gysločiais muša’ Ėriškiai (LKŽe); *bob'ālēš tok'ōš āuga an k'iēmo* ‘gysločiai tokie auga kieme’ ZtŽ 89; *kazōkai an bob'ā'l'u. b'l'rnūs k'āpa* ‘kazokai ant gysločių blynus kepa’ ZtŽ 89; *bobūt'ēs an k'ī'mo v'īsa háuga* ‘gysločiai kieme visur auga’ ZtŽ 89.

Šių pavadinimų atsiradimą galima sieti su polonizmo *babka* vartose-na (plg. SP XVI w. I 259; Linde I 39t.; SJPD I 283). Be to, slavizmas *bóba* ir iš jo padaryti dariniai lietuvių tarmėse kartais žymi ir kitus augalus, atsižvelgiant į jų išvaizdą (plg. Gritėnienė 2006: 73, 77, 153t.).

Sesavoje užfiksuotas gysločio pavadinimas *baltoėdere*. Paprastai pavadinimas *baltoėdere* (ir jo variantai) žymi kitus augalus – anksty-

vąjį šalpusnį (*Tussilago farfara*) ir žąsinę sidabražolę (*Potentilla anserina*). Pavadinimas yra semantiškai motyvuotas – žymi šviesesnę apatinę augalo lapų pusę.

Pavadinimo pamatą sudaro būdvardis *balts* ‘baltas’ (dėl jo kilmės žr. p. 247) ir daiktavardis *vēders* ‘pilvas’. La. *vēders* ‘pilvas’, kaip ir lie. *vēdaras* ‘skrandis’, pr. *weders* ‘pilvas’ E 122 sietinas su lo. *uterus*, *venter* ‘pilvas; motinos glėbys’ (ME IV 548; LEV II 498; LEW 1210t.; PKEŽ I 218). Manoma, kad morfema *vēd-* yra kilusi iš **uēd-*, tačiau tolesnės sąsajos nėra patikimos (Smoczyński 2007: 727).

Liepnoje užfiksuotas pavadinimas *slīdzene*, kurio autentiškumas nėra labai patikimas. Galima manyti, kad šis žodis yra semantiškai motyvuotas ir rodo augalo lapų išsidėstymą pažeme.

Stirnieneje fiksuotas gysločio pavadinimas *cūkaustiņa* (Ēdelmane, Ozola 2003: 60), jis galėtų būti padarytas pagal išorinį panašumą su kiaulės ausimi. Dūrinio *cūkaustiņa* pagrindas yra daiktavardis *cūka* ‘kiaulė’ (dėl jo kilmės žr. p. 227) ir daiktavardžio *auss* ‘ausis’ deminutyvinė forma, pasidaryta su deminutyvų priesaga *-iņ-*. La. *auss* ‘ausis’, kaip ir lie. *ausis*, pr. *ausins* E 83 (acc. pl.), sietina su sl. *ucho*, go. *ausō*, lo. *auris*, gr. οὖς (ME I 227t.; PKEŽ I 123; LEV I 90t.; LEW 26).

Liepnoje registruotas gysločio pavadinimas *stidzene* (Ēdelmane, Ozola 2003: 61), o Skaistoje – *stidzenīte* ir *stidzeņa* (Ēdelmane, Ozola 2003: 61). Jo pamatas – augimo vieta *stiga* ‘proskyna, aikštelė’. Pavadinimas pasidarytas iš daiktavardžio *stiga* su priesagomis *-en-* ir *-īt-*. Latvių kalbos daiktavardis *stiga* giminiškas su s. bažn. sl. *stōdza* ‘takas; keliukas’, o toliau pagal kilmę – su veiksmazodžiu *steigt* ‘skubėti, skubinti’ (taip pat ir su iteratyviniu veiksmazodžiu *staigāt* ‘vaikščioti’), kuris, kaip ir lie. *steigti*, sietinas su gr. *στείχω* ‘einu’, go. *steiga* ‘kopiū’, alb. *štek* ‘kelias’, lo. *vestīgium* ‘pėda; padas’ (ME III 1058t., 1065t.; Trautmann 1923: 285; LEW 899; Smoczyński 2007: 599t.).

Iš Škilbėnų užrašytas gysločio pavadinimas *vālītes* (Ēdelmane, Ozola 2003: 61). Jo pamatas yra vienos augalo dalies – žiedyno pavadinimas. Žodis siejamas su daiktavardžiu *vāle* ‘kultuvė, kuoka, vėzdas’, jis padarytas su deminutyvine priesaga *-īt-*. Latvių kalbos daiktavardis *vāle* sietinas su veiksmazodžiu *velt* ‘velti’ (ME IV 497; Trautmann 1923: 349), o la. *velt*, kaip ir lie. *velti*, – su s. bažn. sl. *валъ* ‘didelė banga’, gr. *εἰλεω* ‘veliu’, lo. *volvere* ‘velti’ (ME IV 533; Trautmann 1923: 349; LEW 1221; Smoczyński 2007: 732).

Latvių kalbos šnektose, galimas daiktas, užrašytas ir atskiros rūšies – plaukuotojo gysločio (*Plantago media*) pavadinimas *saldati*, *zaldāti*. Variantas *saldati* užfiksuotas Mėrdzeneje, Nirzoje, Pildoje, Rundėnuose, Zvirgzdeneje (Ēdelmane, Ozola 2003: 63), *zaldāti* – Rėzekėneje, *zaldāteņš* – Skaistoje (Ēdelmane, Ozola 2003: 63).

Pavadinimo pagrindas yra daiktavardis *saldāts* ‘kareivis’ (ir variantas *zaldāts*), kuris Skaistoje pasidarytas su deminutyvine priesaga *-en-*. La. *saldāts*, *zaldāts* yra skolinys iš vo. *Soldat* ‘kareivis’ arba ru. *солдат* ‘kareivis’, pastarasis yra skolinys iš vo. *Soldat*, ol. *soldaat* arba pranc. *soldat*, kurių pagrindas – it. *soldato*, kilęs iš it. veiksmazodžio *soldare* ‘pasamdyti’ (Фасмер III 709).

Pavadinimo pamatas – Latgaloje anksčiau populiarus žaidimas – muštinės plaukuotojo gysločio žiedynais.

Uozuolainėje fiksuotas pavadinimas *baicele*: *šėņuōk sauce muna mūote bāicēlīs* ‘seniau vadino mano motina [gysločius] *bāicēlīs*’; jis pateiktas ir iš Naujinio (Ēdelmane, Ozola 2003: 58). Kitas variantas *boicovys* (Ēdelmane, Ozola 2003: 58) užrašytas iš Ružinos.

Nors visi šie žodžiai pateikti kaip apibendrinti gysločio pavadinimai, matyt, kad jie irgi galėtų būti priskiriami plaukuotojo gysločio (*Plantago media*) pavadinimams.

Todėl šie pavadinimai galėtų būti siejami su žodžiais *saldati* un *zaldā-ti* ir su ru. *бої* ‘mūšis’, kurio pamatas – ru. veiksmazodis *бумб* ‘mušti’.

Yra ir kitas kilmės aiškinimas. Dūrinio *baicele* pirmasis dėmuo galbūt sietinas su *baīce* ‘trumpas storas botagas’, kildinamu iš vo. *Peitsche* ‘botagas’ (ME I 249).

Vilcėje fiksuotas gysločio pavadinimas *puolis* (Ēdelmane, Ozola 2003: 61). Pavadinimo pagrindas – etnonimas *puolis* ‘lenkas’. Gali būti, kad žodis irgi priskiriamas plaukuotojo gysločio (*Plantago media*) pavadinimams ir siejamas su minėtu žaidimu.

Etnonimas *puolis* yra vedinys iš le. *pole* ‘laukas, dirva’. Galima manyti, kad jo pamatas yra ide. **pel-* ‘šviesus, pilkas’, iš kurio kilęs ir la. *pals*, *pelēks* ‘balkšvas, pilkas’. Pradžioje šiuo žodžiu tiesiog vadinti kaimo gyventojai priešinant juos su miško gyventojais. Istoriškai pavadinimas pirmiausia siejamas su polianų gentimi (gyvenusia

prie Vartos upės). Le. *pole* giminingas lo. *palam* ‘atvirai, aiškiai’ (Фасмер III 307t., 321t.; LEV II 73; Rozenbergs 2005: 65).

Škilbėnuose vartojamas gysločio pavadinimas *turki* (Ēdelmane, Ozola 2003: 61). Pavadinimo pagrindas – etnonimas *turks* ‘turkas’. Gali būti, kad jis taip pat priskirtinas plaukuotojo gysločio (*Plantago media*) pavadinimams ir sietinas su minėtu žaidimu.

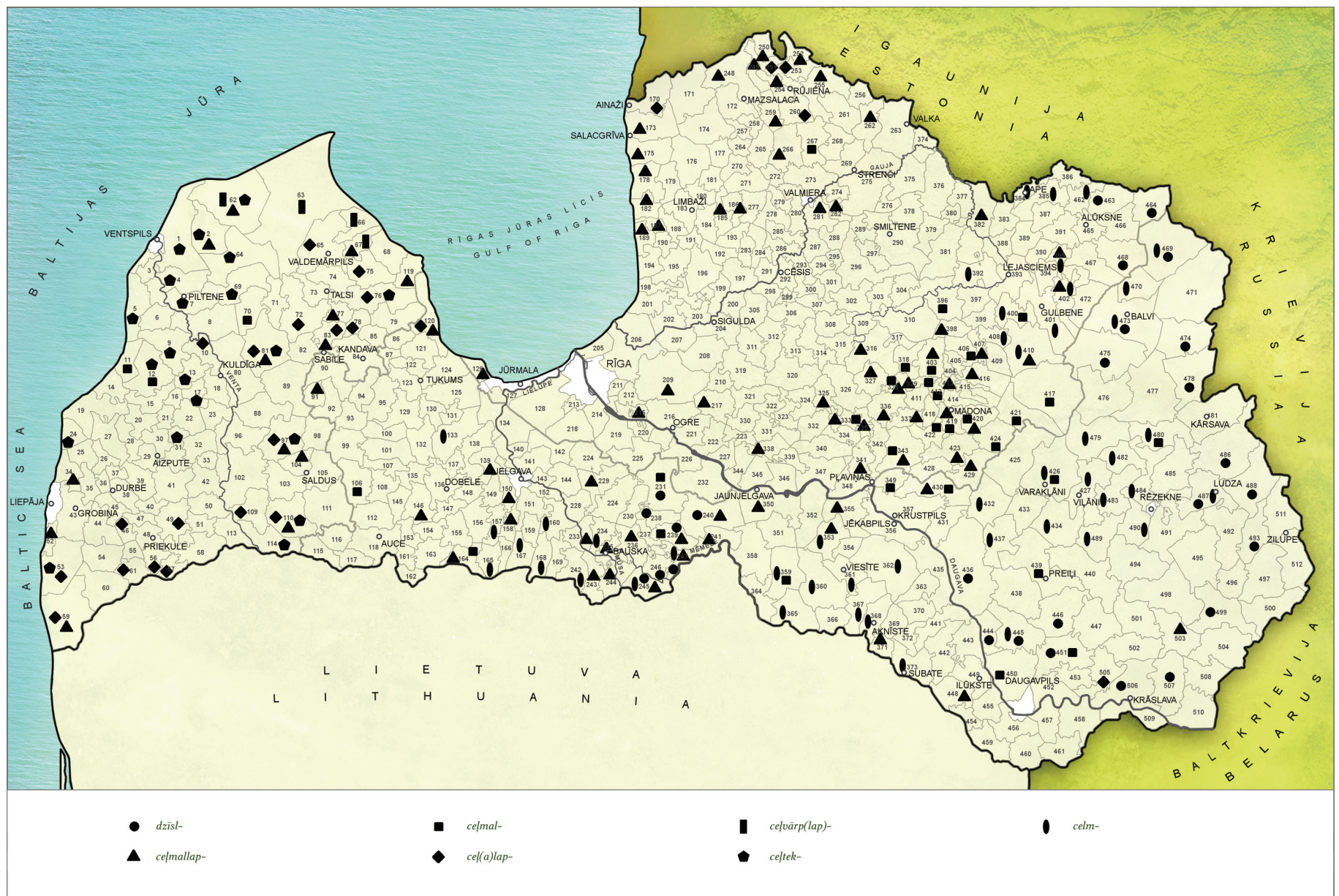
Latvių kalbos etnonimas *turks*, taip pat kaip lie. *turkas* ir ru. *mypok*, yra skolinys iš s. tiurk. ir tiurk. *türk* ‘dinastija, kurią kinai vadino *tukiu*; jai pavaldi tauta’ (Фасмер IV 125).

Iš Agluonos užrašytas gysločio pavadinimas *tripatnieks* (Ēdelmane, Ozola 2003: 61), kurio kilmė ir semantinė motyvacija nėra aiški.

Iš Rendoro kaip okazionalizmas užrašytas gysločio pavadinimas – dūrinys *zeltiklapa*, kurio antrasis dėmuo yra daiktavardis *lapa* ‘lapas’ (dėl jo kilmės žr. p. 248). Pirmojo dėmens kilmė nėra išaiškinta.

● la. ceļmallapa, ceļmallapa	□ la. ceļalēpe	▭ la. ceļteklapa	○ la. dzīslapa lie. gyslapis	▭ lie. traukas, traukulis
○ la. ceļmalīte	◇ la. celmene, celmine	▭ la. ceļbežlapa, dzeļbežlapa	▽ la. taka lapa, teka lapa	▭ lie. raukžolē
○ la. ceļa lapa, ceļalapa, ceļapa lie. kelio lapas	◇ la. celmeņlapa	● la. dzīslene lie. gyslōtis, gyslōtis, gyslōnas	▭ lie. trauklapis, traukalapis	○ la. baicele
△ lie. kelio letena	■ la. ceļteka		▭ lie. traukžolē, traukažolē	□ lie. bobkele

Baltų kalbų atlasas
Leksika 1: flora

Kadagio pavadinimai

Kadagio pavadinimai

Komentaro autoriai: Rima Bakšienė, Ilga Jansone, Anna Staflecka, Saulius Ambrazas

Žemėlapis ir komentaro pagrindas – LKA I žemėlapis Nr. 91 ir LVDA žemėlapis Nr. 9, komentarai ir atsakymai į ALE leksikos klausimyno klausimą Nr. 61.

Kiparisinių šeimos spygliuotis krūmas juodomis uogomis – paprastasis kadagys (*Juniperus communis*) abiejose kalbose turi bendrą šaknių pavadinimų su komponentu *-egl-*, bendri pavadinimai yra ir lie. *kadagys*, la. *kadiķis* su variantais.

Labiausiai paplitę lie. *ėgli(u)s* / la. *paeglis*.

Lie. *ėgli(u)s* (dažniau kirčiuotas tvirtagališkai, rečiau tvirtapradiškai) ištiesai vartojamas rytinėje Lietuvos dalyje, beveik visose aukštaičių šnektose (išskyrus vakarų aukštaičius kauniškius, kur turimas *kadugys*), žemaičių plote nefiksuojamas. Pvz.: *iž v'erb(u)ōs | iž ē'gl'o. scip'inaī*. 'iš verbos, iš kadagio stipinai' DrskŽ 84; *và | jiēgl'w wúogōs* 'va, kadagių uogos' DvŽ I 141; *và ēgl'ys veībai* 'va, kadagys verbai' LzŽ 69; *ēglius āuga gražūs* 'kadagys auga gražus' LzŽ 69; *'ēgli.s lab'jæū p're. s'mē.li.nū. ā.uga* 'kadagys labiau prie smėlynų auga' KpŽ I 524; *par vaību.* nusi.neši 'ēgl'ɔ. baž'nič'ɔ.n | paš'vī.n'tina* 'per Verbą nusineši kadagio į bažnyčią, pašventina' KpŽ I 524; *pavó.seri. žu.s'ukūs p[a]augí.ntus ap'rukɔ. su apí.š'vi.stu 'ēgl'u* 'pavasari žąsiukus paaugintus aprūko su šventintu kadagių' KpŽ I 524; *ēglū. prisraškáu mēšai veīdzi.f* 'kadagių priskinu mėšai rūkyti' KlŽ 60; *reikia išvirt ēgl'io uogų – sako, geras vaistas* 'reikia išvirti kadagio uogų – sako, geras vaistas' Nemunaitis (LKŽe); *ažeik ažeik – ēgl'io uogom pamylėsiu* 'užeik užeik – kadagio uogomis pamylėsiu' Leliūnai (LKŽe); *iš ēgl'io verbas taiso* 'iš kadagio verbas daro' Joniškėlis (LKŽe); *mėšą rūkina su ēgl'iais* 'mėšą rūko su kadagiais' Merkinė (LKŽe); *radau zuikį po ēgl'iu tupint* 'radau zuikį po kadagių tupint' Rudamina (LKŽe); *ēglius visada žalias* 'kadagys visada žalias' Punia (LKŽe); *man negaila nei ēgl'iaus grēblelio, nei lankos dobilėlio* 'man negaila nei kadagio grēblelio, nei lankos dobilėlio' Onuškis (LKŽe).

Paribio rytinėse šnektose (rytų aukštaičių vilniškių plote) turimi variantai *ēgli(u)s*, *āgli(u)s* ir *egliukas*, *agliukas*, pvz.: *agl'ū.ku. verbō'n dedū* 'kadagių į verbą dedu' KlŽ 60.

Pavadinimas *ėgli(u)s* randamas Kristijono Milkaus, Jurgio Šlapelio žodynuose, Danieliaus Kleino giesmių knygoje ir kituose vėlesniojo laikotarpio raštuose, Antano Baranausko *Anykščių šilelyje* ir kitur (Lipskienė 1964: 64).

Pavadinimas *paeglis* su įvairiais variantais dažniausiai vartojamas Latvijos rytų dalyje. Rečiau jis išgirstas Latvijos vakarinėje pusėje.

Bendrinės latvių kalbos žodis *paeglis* užfiksuotas visoje Vidžemėje, kai kur ir Kuržemėje (Aizupė, Kabilė, Laucienė, Pampaliai, Renda, Zemytė ir kt.; ME pateikiamas dar ir iš Lubezerės, Bikstų, Ezerės, Kuršyšių, o EH – ir iš Yvandės ir Satinių), taip pat Žiemgaloje (Aurai, Benė, Pravinios, Semė, Valgundė ir kt.; ME užrašytas iš Bukaišių, Elėjos, Jaunsvirlaukos, Lielaucės, Lyvberzės, Tervetės, Vilcės, Virnavos, o EH – dar ir iš Rundalės), Augšžemėje (Aknysta, Biržai, Elkšniai, Lašai, Rubeniai, Sauka, Sėlpilis [ME], Serenė, Viesytė, Zalvė), taip pat užrašytas iš pavienių Latgalos šnektų, pavyzdžiui, Baltinavos, Balvų, Dagdos, Gaigalavos, Karsavos, Lyksnos (ME), Nautrėnų, Tilžės, Viliakos.

Rytinėje Latvijos dalyje dažnai vartojama ir moteriškosios giminės forma *paegle*. Variantai *paēglis*, *paēgle* vartojami Vidžemėje Valmieros ir Cėsių apylinkėse. Jie dar užfiksuoti Bauniuose, Burtniekuose, Braslavoje, Karkiuose, Kauguruose, Marsnėnuose, Raiskumoje, Vaivėje, Vecpiebalgoje, o ME pateikti ir iš Brengulių, Ēvelės, Jercėnų, Krimuldos ir Palės.

Šiame areale pasitaiko ir įspraustinių *r* turintis variantas *paērglis* (galimas daiktas, kad jis galėtų būti atsiradęs dėl žodžių *paeglis* ir *ē-r-kšķis* kontaminacijos). Augšžemiečių šnektose dažnai dviejų balsių sandūroje įterpiamas *j*: variantas *pajegle* užfiksuotas Latgaloje (Aizkalnė, Barkava [FBR XIII 26], Kalupė, Nautrėnai, Nycgalė, Uozuolainė, Rugajai, Rundėnai, Ružina, Tilžė, Sakstagalas, Varkava, Viškiai, Zvirgzdenė ir kt.); *pajeglis* – Alūksnės apylinkių šnektose (Alsvikiai, Beja, Beliava, Jaunruozė, Karva, Markalnė, Veclaicėnė, Ziemeris). Šis žodis taip pat užrašytas iš Lazduonos ir Sarkanių, ME pateiktas ir iš Naukšėnų, o EH – iš Susėjos.

Vartojami ir variantai *paiglis*, *paigle*. *Paigle* daugiausia vartojamas Vidžemės lyviškosiose šnektose, o *paiglis* paplitęs nedideliuose areauose Kuržemės lyviškosiose (apie Nuogalę, Vandzenę) ir sėliškosiose šnektose (apie Sarkanius, Lazduoną, Cesvainę). Variantai *pēgle*, *pēglis* užfiksuoti rytų Latgalos šnektose (Andrupenė, Asūnė, Cibla, Istra, Kaunata, Pilda ir kt.), *pāglis* – Vidžemėje (vidurio šnektose apie Jaunpiebalgą, sėliškosiose šnektose, pavyzdžiui, Adulienoje, Cesvainėje, Grašuose, Lubejoje, Tirzoje, taip pat kai kuriose Vidžemės latgališkosiose šnektose, pavyzdžiui, Lizumoje), *pāgle* – keliose Latgalos šnektose (Škiaunė, Berzgalė, Merdzenė, Ružina). Vietovardžių medžiaga liudija dar įvairesnį leksemos *paeglis* fonetinių variantų paplitimą (žr. Bušs 2003: 109tt.).

Tarmių pavyzdžiai: *màn bij kuřų, no tīram paeglēm pīt* ‘turėjau pintinę, tik iš grynų kadagių pinta’ Jeriai (LVDA); *paeglam traki asi skuji* ‘kadagio labai aštrūs spygliai’ Svėtcimas (ALE); *paegl^les uogas pie cepešiem liek* ‘kadagio uogų į kepsnius deda’ Krapė (LVDA); *paegļu uogas ģēldūt zoālēm* ‘kadagių uogos tinka vaistams’ Aknysta (ALE); *Pa kanovas moļu paeglēs pīaūgušš* ‘pagriovyje kadagių priaugę’ Škilbėnai (LVDA); *paeglām ir zaļas uogas, bet, ka gotavas, tod ir mallas* ‘kadagio uogos žalios, o kai prinoksta – būna juodos’ Sinuolė (LVDA); *pajagļu pī myūsū moz jira* ‘kadagių pas mus mažai’ Nycgalė (LVDA); *pāglīš ūgys dyžān ryūgtys* ‘kadagio uogos labai karčios’ Pilda (LVDA); *pāglīš saknīs špirtā labi nu raka* ‘vėža’ ‘kadagio šaknų spiritinis antpilas padeda nuo vėžio’ Škiaunė (LVDA).

La. *paeglis*, *paegle* užfiksuotas senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose. XVII–XIX a. žodynų pavyzdžiai: Wacholder / *Pa-eggles* Lettus 1638: 198; Wacholder / *Pa-eggles*, Wacholderbaum / *Pa-eggles* Phras 1638: 333; *Pa=egle* Ein Wachholder strauch, baum Fürecker 1685 I 71, II 90; *Päegles* Holunder oder Wachholder baum MLG II 130; *Pa-eggles* Holder oder Wachholderbaum Langius 1685: 67; *Paehgle* Wachholder Lange 1773: 221; Jadłowiec. Juniperus *Piegli kuks* ‘kadagio medis’ v. *paeglis* Kurmin 1858: 40; *pa-egle*, –es der Wachholder Ulmann 1872: 181.

Keletas pavyzdžių iš kitų XVII a. šaltinių: *kad tu gulley appeske~ we-ne paegles koke / tas Dewe Engels py tōw natcze* ‘kai tu gulėjai po kadagiū, Dievo angelas pas tave atėjo’ Ps 1615: 173; *kad tu gulleja appakfch weena Pa-Egli / Deewa Englis pee tew nahze / atneffe tew ehft in dferf* ‘kai tu gulėjai po kadagiū, Dievo angelas pas tave atėjo, atnešė tau valgyti ir gerti’ LGL 1685 K1 130.

Manoma, kad pavadinimai su šaknimi *-egl-* yra vediniai iš kito spygliuočio pavadinimo – la. *egle* / lie. *ēglė*, giminiško pr. *addle* E 596, prasl. *edlā* ‘eglé’. Jis savo ruožtu kilęs iš ide. **ed^h-* ‘aštrus’, **ed^h-lo-s* ‘dygus’ (plg. LEW 118; PKEŽ I 48; ПЯ A–D 56t.; Smoczyński 2007: 141t.; LEV I 261).

Lietuvių kalbos plote dažnesnis vedinys su kiekybine šaknies balsių kaita *ēglė* → *ēgli(u)s*, rečiau pasitaiko be jos – *ēgli(u)s* (LKA I 165).

Lie. *ēgli(u)s* dar siejamas su le. *ja(d)łowiec* ir blr. *jelenec* (LEW 118). Abiejose kalbose paplitęs ir pavadinimas lie. *kadagys* / la. *kadiķis*.

Lie. *kadagys*, *kadagis* vartojamas žemaičių šnektose, retais atvejais pažemaitės aukštaičių plote. Labiausiai į vakarus nutolusiose šnektose pasitaiko variantų *kadegys*, *kadegis*, *kadekis*. Beveik visame vakarų aukštaičių kauniškių areale sakoma *kadugys*, *kadugis*. Kai kurie panevėžiškiai vartoja formas *kadagys*, *kadagis*; *kadugys*, *kadugis*, pietų aukštaičiai – *kadugys*, *kadugis*. Pvz.: [*griaudžiant*] *kādug’o dėgina* | *labāi tīnka švāntōs agōtos* vanduo* ‘[griaudžiant] kadagio degina, labai tinka šventos Agotos vanduo’ ZnŽ I 587; *kai ká.roves izgřdavom, kadugēis rukřdavu* ‘kai karves išgindavom, kadagiais rūkydavo’ ZnŽ I 587; *kadugīs va gęraī labāi no plaiūc’ir* ‘kadagys va gerai labai nuo plaučių [ligų]’ KzRŽ I 303; *kādug’o šakūtæ ūškiši ūš pavé.ikslo* | *i stōvi kelīs mætūs* ‘kadagio šakutę užkiši už paveikslo, ir stovi kelis metus’ KzRŽ I 303; *kādag^e ōug^s dīes i mēs^a* ‘kadagio uogų dėdavo į mėsos patiekalus’ MoŽK; *mēiž^ūs rēk sīet^e, ka kādagē žīd* ‘miežius reikia sėti, kai kadagiai žydi’ MoŽK; *kādag^us nusīnēsⁱ i bažnič^e* ‘kadagių nusineši į bažnyčią [šventinti]’ MoŽK; *geras botagas iš kadugiū* ‘geras botagas iš kadagių’ Skirsnemunė (LKŽe); *kur kadagiai, ten ir erkės* ‘kur kadagiai, ten ir erkės’ Telšiai (LKŽe); *atnešk kadagiū, reik rūkyti mėsą* ‘atnešk kadagių, reikia rūkyti mėsą’ Raseiniai (LKŽe).

Pavadinimas *kadagys*, *kadugys* vartotas XVII a. Mažosios Lietuvos rankraštiniame žodyne (Wachholde *kadegis*; Wachholderbeer *kadagiu*

ūgos Lex 102r), Frydricho Kuršaičio, Antano Juškos, Mykolo Miežinio, Kristijono Milkaus, Georgo Nesselmanno žodynuose, Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos raštuose, Augusto Leskieno ir Karlo Brugmano lietuvių liaudies dainų ir pasakų rinkinyje, Viliaus Kalvaičio surinktose Rytų Prūsijos lietuvių dainose, A. Juškos dainose ir kitur (Sabaliauskas 1990: 226).

Latvių bendrinėje kalboje vartojamas *kadiķis*, jo variantai registruojami Kuržemės, Žiemgalos, Augšžemės, rečiau Vidžemės plotuose. Šis pavadinimas nugirstas ir Kuršių nerijoje (EH I 573).

Variantas *kadeķis* dažniausiai vartojamas Žiemgaloje (Bukaišiai [ME], Duobelė, Mežuotnė, Uozuolniekai, Rundalė, Salgalė [ME], Svetė) ir Kuržemės pietuose (Aizputė, Ežerė, Kalvenė, Kazdanga, Kursyšiai [ME], Pampaliai, Strazdė ir kt.). Kuržemėje pasitaiko ir kitų variantų: *kadegs* (Dunalka, Gruobinia, Nyca, Perkuonė, Rucava, Saka, Ulmalė, Ziemupė ir kt.), beveik tame pačiame plote paplitę ir *kadeķis* bei *kadiģis*. Variantas *kadiķe* užfiksuotas Žiemgaloje (Augstkalnė [EH], Brukna, Bukaišiai [FBR XII 16], Vilcė).

Sporadiškai pasitaiko ir kitų variantų: *kadags* ir *kadagis* Rucavoje, *kadaks* Naukšėnuose (ME), *kadega* Dunalkoje.

Tarmių pavyzdžiai: *ka bi rēšni kadiķi, tad nuō kadiķiēm liēca ziřga luōkus* ‘jei kadagiai būdavo drūti, iš jų lenkdavo arkliams lankus’ Džūkstė (ALE); *ka nebi krāsu, ta zaļu pērvēja ar kadegu* ‘kai nebuvo dažų, tai žaliai dažydavo su kadagiū’ Rucava (LVDA); *kadeķiši aūg smilšaiņās viētās* ‘kadagėliai auga smėlingose vietose’ Nyca (ALE); *kadiķām aš: adats* ‘kadagio aštrūs spygliai’ Laidzė (LVDA); *a kadiķ zariēm tīr trāūk^s* ‘su kadagio šakom valo indus’ Kandava (LVDA); *a kadiķ iskvēpin istab* ‘kadagiū pakvėpino kambarį’ Valgalė (LVDA); *a kadiķi kūpinaja gaļu* ‘su kadagiais rūkė mėsą’ Mežuotnė (LVDA); *nuō kadiģiēm pātagas kātus drāž* ‘iš kadagių botagams kotus drožia’ Rucava (LVDA).

Šis pavadinimas yra senas žodis, paplitęs daugelyje kalbų, jo kilmė sunkiai paaiškinama. Jau nuo senų laikų jį vartoja ne tik baltai, bet ir Baltijos finai.

La. *kadiķis* įtrauktas į XIX a. žodyną: *kadiķis*, –a (Lth. *kadagys*) der Wachholder Ulmann 1872: 96.

Dėl pavadinimo lie. *kadagys* / la. *kadiķis*, giminiško pr. *kadegis* ‘kadagys’ E 608, kilmės baltų kalbose esama keletu nuomonių. Kai kurie mokslininkai jį laiko skoliniu iš finų kalbų, plg. suo. *kataja*, est. *kadak*, lyv. *kadāg*, *gadāg*, veps. *kadag*. Kiti mano, jog tai skolinys iš Rytų Prūsijos vokiečių, plg. *Kaddig*, *kaddik* (žr. LEV I 366; Sabaliauskas 1990: 226t.; PKEŽ II 65tt.). Treti jį laiko baltišku ir bando sieti su gr. *κέδος* ‘kadagys’, s. sl. *kaditi*, *kadilo* ‘smilkyti, smilkalas’ (LEW 201t.; ПЯ I–K 111tt.). Jānis Endzelīnas Kuržemėje užfiksuotas formas *kadegs* ir *kadeģis* aiškina kaip galimus lituanizmus (ME II 131).

Kuržemės šiaurės vakarų dalyje paplitęs pavadinimas *ercis* ir variantas *ecis*. Šio žodžio kilmė tokia pati kaip daiktavardžio *erškėis* (*-k-* > *-c-*, t. y. afrikatizacija prieš priešakinės eilės balsį [žr. Endzelīns 1951: 181]) ‘aštrus lapo prielapis arba ūglio forma’ Llv II 507.

Vartojama ir kitų variantų: *ēdzis* (Ēduolė), *ērksis* (Ulmalė), *ērškėis* (Laža, Kuldyga), *ērķis* (Dundaga).

Variantai *ercetis*, *ercietis*, *ercēja* ir *ercaša*, remiantis rinkinio *Latvju dainas* duomenimis, vartoti pietinėje Kuržemės dalyje.

Pavadinimus su šaknimi *erc-*, *ec-* pagal paplitimo arealą galima laikyti kuronizmais.

Šiame areale paplitę ir *Ērc-*, *Ērč-* šaknis turintys toponimai (plačiau žr. Hirša 1987: 76t.).

Tarmių pavyzdžiai: *atnes ěrc, kuō krāsn isslaūcīt!* ‘atnešk kadagi krosniai iššluoti!’ Alsunga (LVDA); *n^o ēč lūķem pin vī:zs* ‘iš kadagių

karnų pynė vyžas' Puopė (LVDA); *kas nu ěcs pa kuôk, tâc krũms* 'koks tas kadagys medis, krūmas toks' Venta (ALE); *ěř bĩrzes pa to pakaln'* 'kadagių giraitės ta pakalne' Renda (LVDA).

Vidurio lietuvių šnektose (ypač vakarų aukštaičių šiauliškių plote ir aplink jį) šis augalas įvardijamas *verbà*. Pvz.: *palaužiau verbôs pušinei* 'palaužiau kadagio pušinei [šluotai]' Kuktiškės (LKŽe); *parnešk verbôs bent vieną gražesnę šakelę* 'parnešk kadagio bent vieną gražesnę šakelę' Debeikiai (LKŽe); *ir žiemą, ir vasarą verbà žaliuoja* 'ir žiemą, ir vasarą kadagys žaliuoja' Balninkai (LKŽe).

Greičiausiai jis atsiradęs vėliau, jo kilmę galima būtų sieti su papročiu Verbų sekmadienį nešti šventinti kadagio šakelę. Sietinas su ru. ir blr. *verba, verbnaja nedelja* (LEW 1225; LKA I 165).

Iš atskirų lietuvių kalbos ploto vietų, daugiausia iš už Lietuvos ribų esančių šnektų, užrašyti skoliniai *jalaũcis; jelaũcius, jĕlaucius; jed-laũcius; jeláuka, veláuka, vĕláuka* (płg. le. *ja(d)łowiec*). Pvz.: *jĕlaucius žiēmų vāsary žaliuoja* 'kadagys žiemą vasarą žaliuoja' LzŽ 97; *jelaũcius áuga, uóogos nug jō yrà* 'kadagys auga, uogos jo yra' LzŽ 97; *jelaũcių medzỹ cià yrà: ĭtai gũdziškai jelaũcius* 'kadagių miške čia yra: tai gudiškai *jelaũcius*' DvŽ I 215; *kap kōšika padāro iš jeláuku., tai m'etūs bústa* 'kai pintinę padaro iš kadagių, tai metus būna' ZtŽ 247; *v'eláuka ir bazn'ič'oj šv'ėnt'ina* 'kadagi ir bažnyčioje šventina' ZtŽ 751; *miško slėny auga visas jalaũcių miškelis* 'miško slėnyje auga visas kadagių miškelis' Kučiūnai (LKŽe); *jo kolonijoj vieni jalaučiukai auga* 'jo sodyboje vieni kadagiai auga' Lazdijai (LKŽe).

Baltų kalbų atlasas
Leksika 1: flora

Kankorėžio pavadinimai

Kankorėžio pavadinimai

Komentaro autoriai: Asta Leskauskaitė, Anna Stafecka, Saulius Ambrazas,
(išnašų) Rolandas Kregždys

Žemėlapių ir komentarų pagrindas – LKA I žemėl. 93, LVDA žemėl. 10 ir komentarai, atsakymai į ALE leksikos klausimyno klausimą Nr. 49.

Žemėlapyje parodyti ir komentuose aptariamieji spygliuočio medžio (eglės, pušies) apvaloko arba pailgo vaisiaus, kuriame susidaro sėklos, pavadinimai.

Bendrą arealą Lietuvos šiaurinėje ir Latvijos rytinėje dalyje sudaro lietuvių ir latvių pavadinimai su šaknėmis *kirk-*/*cirk-*.

Lie. *kirkuzė, kirkuzė; kirkuzis, kirkuzys, kirkuziai; kirkuzas; kerkuzis* vartojami šiaurinėse rytų aukštaičių kupiškėnų ir uteniškių šnektose (apie Suvainiškį, Užubalius, Onuški, Juodupe, Aukštadvarį, Šiekštininkus, Paliepi, Sodelius, Lukštus, Bučiūnus, Svobiškį, Kupreliški, Pandėlį ir kitur).

Čia šie pavadinimai dažni, pvz.: *kirkuzės auga ant pušų ir eglių* 'kankorėžiai auga ant pušų ir eglių' Panemunėlis (LKŽe); *voverys pušų ir eglių sėklomis mintą, iš kirkuzių jas išgliaudydamos* 'voverės pušų ir eglių sėklomis mintą, iš kankorėžių jas išgliaudydamos' Panemunis (LKŽe); *voverys tai mėgsta kirkuzių sėklas* 'voverės tai mėgsta kankorėžių sėklas' Šimonys (LKŽe); *prie miško gyveną žmonės kurui dažnai vartoja kirkuzius* 'prie miško gyvenantys žmonės kurui dažnai naudoja kankorėžius' Užpaliai (LKŽe); *kirkuziai suskloję rudenį išsikečia* 'susiglaudę kankorėžiai rudenį išsikečia' Zarasai (LKŽe); *eglys kirkuziai dideliai, drūti* 'eglys kankorėžiai dideli, drūti' Rokiškis (LKŽe).

Latvijos rytuose (daugiausia Augšžemėje ir Latgaloje, išskyrus šiaurines ir rytines jos šnektas) paplitę pavadinimai *cirkuzis, cirkūzis, cirkuzs, cirkūzs*, rečiau *cirkucis*.

Pavadinimai su *cirk-* įvairūs fonetikos ir morfologijos požiūriu. Dažniausias yra *cirkuzis*, sudarantis didelį kompaktišką arealą Augšžemėje (apie Dignają, Pilskalnę, Dvietę) ir Latgalos rytinėje bei centrinėje dalyje (apie Lyvanus, Varkavą, Agluoną, Preilius, Vilianus).

Šnektose pasitaikantys fonetiniai variantai: *čierkušs* (-zis) ir *cyrkušs* arba *cyrkušs* (-zis) Latgaloje, rečiau Augšžemėje, pvz.: *pylna agla ar čierkužim* 'pilna eglė kankorėžių' Agluona (LVDA); *čierkužu pylna žemė, pilni kūki* 'kankorėžių pilna žemė, pilni medžiai' Aknysta (ALE); *přídòm i äglòm dàuc čierkužu* 'pušys ir eglės turi daug kankorėžių' Bėrzgalė (LVDA); *přizu i äglu sàklys aūk čierkužus* 'pušų ir eglių sėklos auga kankorėžiuose' Bėrzpilis (LVDA); *ar čierkužim krūsò džeji* 'kan-

korėžiais dažo siūlus' Galėnai (LVDA); *přizu sàklys daboį nu čierkužu* 'pušų sėklas gauna iš kankorėžių' Izvalta (ALE); *pilasejom čierkužu pylnu kėrzi* 'pririnkome kankorėžių pilną pintinę' Kalupė (ALE); *pylna äglä cyrkužu* 'pilna eglė kankorėžių' Malta (LVDA); *pūika sāt kai cyrkušs* (-zis) 'berniukas sėdi kaip kankorėžis' Sakstagalas (LVDA).

Žiemgalos sėliškojoje dalyje dominuoja variantas su *-ier->-ēr-*, pvz.: *vò^avėreite nūmetē zemē cērkuzi* 'voverytė numetė žemėn kankorėžį' Dignoja (LVDA); jis užrašytas ir Latgalos sėliškojoje šnektose – Lyvanuose: *ka nabeja molkys, gòjòm zoru i cērkužu lašeif* 'jeigu nebūdavomė malkų, eidavomė rinkti šakų ir kankorėžių' Lyvanai (ALE).

Iš kelių Latgalos šnektų (apie Baltinavą, Balvus, Mėrdzenę, Naujinį, Tilžę, Škilbėnus ir kitur) užrašytas variantas *cirkūzis* (*čèrkiūšs*), pvz.: *čèrkiūšs vòovārāi lobuòkais jēdīnc* 'kankorėžis voverėi – geriausias maistas' Auleja (LVDA); *čèrkiūžy aūg iz prýžu i agļu* 'kankorėžiai auga ant eglių ir pušų' Karsava (LVDA); *vyssmukoiki ir äglu čèrkiūži* 'patys gražiausi yra eglių kankorėžiai' Makašėnai (ALE); *ka äglis pavasarī pylnys čèrkiūžu, byūs ūlbiku goc* (-ds) 'jeigu eglės pavasarį pilnos kankorėžių, bus bulvių metai' Nautrėnai (ALE).

Pildoje vartojamas variantas *cirkūzs* (*cierkiūzs*) (FBR XIII 46).

Daugiausia Latgaloje (apie Agluoną, Bėrzpilį, Galėnus, Kapinius, Malta, Sakstagalą, Skaistą, Škiaunę, Škilbėnus, Tilžę, Varkavą, Vykšną, Viliaką, Viškis ir kitur) vartojamas variantas *cirkuozis*, kuris užrašytas ir iš Augšžemės (apie Dvietę, Slatę) ir Vidžemės šiaurycių (Beliavos), pvz.: *vòovārā grauš čierkūžus* 'voverė grauzia kankorėžius' Auleja (LVDA); *egļi apkrytuši čierkūži* 'eglys kankorėžiai nukritę' Dvietė (LVDA); *prýžu čierkūži* 'pušų kankorėžiai' Nautrėnai (LVDA).

Pavienėse Latgalos šnektose pasitaiko variantas *cirkuzs* (*cyrkužs*) – Aizkalnėje, Naujinyje, Rugajuose, Pildoje, Varaklianusose, pvz.: *vòovārā losa cyrkužus* 'voverė renka kankorėžius' Naujinis (LVDA).

EH I 273 iš Aizkalnės, Preilių, Vilianų, Zvirgzdenės užrašytas variantas *cirkučs*.

Latgalos šiaurėje (apie Škilbėnus) aptiktas variantas *cērkužis* (*cārkiūšs*).

Kazimieras Būga (III 693) teigė, kad lie. *kirkuzė* ir jo atitikmuo la. *cirkuzis* (ME I 386) yra sėlių kalbos žodis.

Šį pavadinimą bandyta sieti su la. *karāties*, lie. *karóti* (plg. ME I 393; LEW 216). Tai priesagos **-āti* (apie ją žr. Stang 1942: 155tt.,

1966b: 360tt.; Skardžius I 504tt.; Endzelins 1951: 816tt.) vedinys, padarytas iš lie. *kārti*, la. *kārt*.

O šis išriedėjęs iš ide. *(s)ker-; tik nesutariama, ar iš jo reikšmės 'pjauti' (plg. LEW 224t.; Jēgers 1966a: 22t.), ar iš 'lenkti, sukti' (plg. PKEŽ II 133t.). Tačiau čia nėra principinio skirtumo. Mat reikšmė 'lenkti, sukti' veikiausiai kilusi iš senesnės 'pjauti' (Трыбачев 1966: 246tt.).

Priėmus minėtą hipotezę, kyla sunkumų aiškinant aptariamąjo kankorėžio pavadinimo ir jo spėjamojo pamatinio žodžio formų skirtumus. Ne veltui Jānis Endzelinas (ME I 393) prie šios sąsajos padėjo klausuką.

Kai kurie lietuvių kalbos kankorėžių pavadinimai galėtų būti garšažodinės kilmės (plg. Ambrazas 2010a).

Antai kai kuriose šiaurinėse rytų aukštaičių panevėžiškių ir kupiškenų šnektose pagrečiui su aptariamuoju *kirkūžė* vartojamas *gurgūtis* (ir variantas *gurgūtė*)¹, plg.: *gurgū.tas nudrīmba no. ē.g'lu. ir pušū. 'kankorėžiai nudrimba nuo eglėlių ir pušų KpŽ I 777; parnė.š'kit šakū. su gurgū.ta.m 'parneškit šakū su kankorėžiais' KpŽ I 777; miške daug eglėlių ir pušų gurgūčių 'miške daug eglėlių ir pušų kankorėžių' Papilys (LKŽe); eglėlių gurgūčių išgliaudė voverys 'eglėlių kankorėžius išgliaudė voverės' Biržai (LKŽe); šiemet ant eglėlių labai daug yra gurgūčių 'šiemet ant eglėlių yra labai daug kankorėžių' Raseiniai (LKŽe).*

Jis gali būti padarytas iš veiksmažodžio *guṛgti* 'burbuliuoti; urgzti' (LKŽe). Be to, vedinys *kirkūžė* ir darybos požūriū gana panašus į *gurgūčio* variantą *gurgūzas* (Kuldūnai).

Kitas *gurgūčio* variantas – *gurgūckas*, užrašytas apie Subačių, padarytas su priesaga *-uckas*. Ji, matyt, išriedėjo iš lietuviškos priesagos *-utis* (-ė), kuri dėl dvikalbystės ar daugiakalbystės buvo paveikta sla-

viškųjų priesagų, kilusių iš *-ko-. Panašiu būdu atsirado ir būdvardžių priesagos *-itkas*, *-ickas*, būdingos pietinėms ir pietrytinės lietuvių šnektoms (apie jas žr. Vidugiris 1997).

Priesagą *-utis* (kilusią iš determinatyvo *-t-, būdingą deminutyvams, bet kartais panaudojama ir veikėjų pavadinimams daryti, žr. Ambrazas 1993: 142t., 2000: 103t.) irgi turi ir netoliese, rytų aukštaičių panevėžiškių šnektose, vartojamas *burkūtis*, plg. *ant šios eglės nėra nė vieno burkūčio* 'ant šios eglės nėra nė vieno kankorėžio' Antašava (LKŽe).

Jis sietinas² su lie. *buṛkti* 'murkti; bambėti', *burkūoti*, interj. *būrkkt*, *burkū / buṛkū* (LKŽe), o toliau iš dalies lie. *buṛkšti* 'dūduoti su odine dūdele', *burkšnōti* 'barkšnoti', la. *burškēt* 'tarškėti, baladoti; riedėti; girgždėti; neaiškiai kalbėti, plepėti', le. *burczec*, *burknqć* 'murmėti, urgzti, zvimbti, dūgzi', če. *burčeti* 'džerškėti, žvangėti, barškėti, zvimbti' ir kt. (ME I 353; LEW 66 ir lit.).

Tam pačiam darybos tipui priklauso keliose šiaurės vakarų aukštaičių šiauliškių šnektose (apie Žagarę, Dilbinus, Vaineikius, Skaistgirį, Damelius, Kyburius, Šakyną) kankorėžio reikšme vartojamas *kukūtis*. Šiuo vediniu paprastai žymimas kukučių šeimos paukštis (*Upupa epops*).

Jis padarytas³ iš seno, gal net vėlyvąją ide. prokalbę siekiančio veiksmažodžio, plg. lie. *kūkti* 'surikti', *kūkti*, la. *kaukt*, ru. *кучать* 'urgzti', s. le. *kukac* 'klykti', vid. vo. au. *hiulen* 'kaukti', s. i. *kauti* 'rėkia', gr. *κωκω* 'rėkiu' ir t.t. (Trautmann 1923: 122; IEW 535t.; LEW 230; Sabaliauskas 1990: 89; Smoczyński 2007: 267t.).

Kai kuriose pietų aukštaičių, rytų aukštaičių uteniškių ir vilniškių šnektose kankorėžis įvardijamas ir kitokiais pavadinimais, padarytais iš onomatopėjinių veiksmažodžių.

- Galima atsargiai spėti, kad lie. dial. *gurgūtis*, -ė 2 'kankorėžis, žebelys, skuja' DŽ, Š, Vb, Slm, Pp, Ppl, Brž, Rs, 'valgis iš susuktų ant tarkos tešlos grumuliukų, kiau-rutis, birbizas' Pmp, 'liejininkystėje – įdedamas į liejimo formą nedegamos medžiagos įdeklas' (LKŽe) nėra onomatopėjinės kilmės žodis. Remiantis lie. *kankorėžis* 1 'eglės ar pušies vaisius; gurgutis, burkutis, žebelys, kirkūžė, brekis, vėjo vaikas' R, S, Dauk, J. Jabl, K. Būg, P, K, Kv, Žgč, Klvrž, Lkv, LT II 436, Škn, J, Sr, Lnk, '(anat.) uždaros liaukos (*corpus pineale*), antinksčiai' rš, 'kukurūzo burbuolė' Jms (LKŽe) referentinių sememų konotacija, t. y. (I) 'spygliuočių ir sagainių medžių kankorėžiniai žiedai, skujinių sėklapumpurų ir taip pat kuokelių telkinys', (II) (savo forma) kūginiai, rečiau kiaušinio pavidalo, kamuoliniai (LE X 444), leksema lygintina su subst. lie. *spūrgas* 3 'apynio vaisius' SD¹ 32, R 210, MŽ 279, N, Kos 59, J, Rtž, L, Rtr, Š, DŽ, Ndž, KŽ, Sml, Pn, Vb, Pšl, Slm, Sdk ir kt., 'medžio pumpuras' R, N, [K], Rtr, L VIII 1030, Ndž, KŽ, Erž, Jnš, Švnč, Knv, DŽ, MŽ, Grv, Sv, Gdž, ČrP, 'neišsiskleidęs žiedas, pumpuras' L, Rtr, Ndž, Ar, 'žirginys' Pnd, 'lašas' P. Cvir, '(ppr. pl.) kutas' SD¹ 32, Kos 59, LL 36, 71, BŽ 15, Rtr, Š, DŽ, Pkr, Grž, Šmn, Ob, Km, Pnd, Pl, Pnd, LTR (Rk), Ndž, 'apvalus pakabutis' MLTE II 259, Šd, KŽ, 'koks nors bumbuliukas' rš, 'spuogas, taškas, dėmelė' Prk, Gs, KzR (LKŽe) resp. subst. lie. dial. *spurgūtis* 'gurguliukas', plg. *Sukrešėjusio kraujo spurgūtis* Dkš ir kt. (žr. lie. *spūrgas* – LKŽe), kuris dėl pirminės kontaminacijos su subst. lie. *burbuolė* 3^{ab} 'sustorėjimas ant galo, buožulas' Ds, Kp, Ob, Tvr, 'pumpuras' Š, LTR (Pnd), Tvr, 'kankorėžis, žebelys' Sl, Km, Š, 'kukurūzų žiedynas su žiedais ar grūdais' Pn, 'iš skysčio kylanti ar susidaranti oro pūslė' B, SD 8, Mrs, '(bot.) vandens lelija (*Nymphaea*)' Tvr (LKŽe [dėl sememų 'sustorėjimas ant galo, buožulas' ir 'kankorėžis' (tiesa, kitos kilmės žodžių) plačiau žr. Трыбачев II 155]) → subst. lie. dial. *burgutis* 'medžio pumpuras; kankorėžis, žebelys' → subst. lie. dial. *gurgutis* (su *b- > g-* dėl [l] antrinės kontaminacijos [apie tokius kitumus dar žr. Zinkevičius 2011: 86]) su subst. lie. *gūrguolė* 1 'virtinė, krūva, būrys' Rt, Kv, Pln, Grg, 'organizuota vežimų virtinė kam nors vežti (kariuomenei, grūdams ir pan.)' BŽ 171, LTR, A. Vencl, 'burbulas' Drs (LKŽe) ↔ subst. lie. *buṛbulas* 3^b K, *būrbulas* 3^a Sb, Užp; SD 8 'iš skysčio kylanti ar susidaranti oro pūslė' Gs, Grž, Lnk, Dbk, Všk, Kp, J, Krkl, S. Dauk, K I 244, 'menkas daiktas, niekniekis, niekai' Krkl, Sl, Ds, 'burbuolė, buožulas' S. Dauk, J. Jabl, J, 'gumbuotas medis' Alk, 'gumulas, gabalas' Gl, Skr, Rs ir kt. [LKŽe; dar plg. subst. lie. *gaṛgalas* 'virvelės mazgas, bumbulas, gurgulas' J (dėl jo žr. LEW 134)]; [2] dėl regresyvinės asimiliacijos, t. y. *b...g > g...g* [dar žr. Kregždys 2010a: 67t., 2011: 65]).
- Remiantis 1 išnašoje nurodytomis referento *kankorėžis* konotacinėmis sememomis (forma) kūginiai, rečiau kiaušinio pavidalo, kamuoliniai, šis žodis, matyt, sietinas su verb. lie. *buṛkti* 'pusti, pursti, brinkti, tinti' Skdv, J, Gr (LKŽe), dar plg. prefiksinius vedinius: verb. lie. *išbuṛkti* 'išpursti, išpursti, ištinti' Rm, Šlv, Šll, Užv, Skr; verb. lie. *pabuṛkti* 'papursti, patinti' C I 1117, Vdk, Bru, J; verb. lie. *subuṛkti* 'supusti, sutinti' Bt, Rs; verb. lie. *užbuṛkti* 'užtinti, užpusti' Skdv, Skr (LKŽe), t. y. suponuotina integralioji reikšmė 'paburkęs / papurtes / apvalinai objektas' resp. 'kankorėžis' (tokia reflektuojama ir rytų slavų kalbose, plg. s. ru. *шшшка* 'spygliuočių medžių vaisius su sėklomis; rutulys, sukutis [toks žaislas resp. vilkūtis]' [žr. Срезневский III 1596], ru. *шшшка* 'daikto paviršiaus paburkimas, iškilumas; kūgiškas kai kurių medžių vaisius, sudarytas iš žvynelių, dengiančių sėklas, prigludusių prie šerdinio stiebelio jo viduje' [CAP VI 891] – apie referento *kankorėžis* semantinę sąsają su reikšmėmis 'pūstis, būti pasipūtusiu, pabrinkusiu' plačiau žr. Топоров 1974: 29).
- Gali būti, kad šis žodis reflektuoja regresyvinės asimiliacijos nulemtą kaitą *k...k < b...k* (žr. 1 išnašą), t. y. lie. dial. *kukūtis* ← subst. lie. dial. *bukūtis* 2 'burkutis, kankorėžis, žebelys' Dglš, OG 121 ir kt. (LKŽe) < adj. lie. *būkas*, -à 4 'nesmailus, atbukęs' Ėr, Kp, Dkš, Plv (↔ adv. lie. dial. *bukai* 'su apvaliu galu' Kp, 'buolas, baužas' Vrn, Pbs ir kt. [LKŽe]) + suff. *-ut-* (apie jį žr. Skardžius I 363); dar plg. ir galimą „nelygumo, pasiūšimo“ konotacinę refleksiją: *striukas bukas ponai-čiukas po karklyną šoka* (KpŽ I 245) = šepetys plaukams šukuoti, plg. lie. dial. *budūkas* 2 'kankorėžis' Slk, S I 260 ← lie. dial. *bubūkas* 't. p.' (su šakninio *-b- > -d-* dėl kontaminacijos su panašiais žodžiais) subst. lie. dial. *badūkas* 'dyglys, spyglys, badeklis' Dkš resp. subst. lie. dial. *badūklis* 2 'smailus pagalys ar įrankis kam badyti, bestti' Sv, Vlkv, Rk, Mš, 'dyglys, spyglys, badeklis' Smn, Ob, subst. lie. dial. *badūklis*, -ė 2 'gyvulys, kuris labai badosi' J, Grv, Rm ar verb. lie. *badūti* 'mušti, durti su ragais' R, J, Šl, Lš, Škn, 'durti, smaigyti, baksnoti', Jnš, Jnšk, M. Valanč, Šts, SD 102, Vrnv, Ėr, PPr 167, KrvP, Jnš, Varn ir kt., dar plg. adj. lie. dial. *badūtinis*, -ė 1 'sudurstytas, susiūtas iš skiaučių' Šts, 'atliktas badymu' rš (LKŽe).

Apie Kiemionis, Tolimėnus, Kazitiškį, Kirdeikius, Linkmenis, Motiejūnus užrašyti vediniai *baubūkas, baubėlis; bubūkas*. Jie siejasi⁴ su lie. *baūbti, būbti, bubėti*, la. *baubt*; lo. *būbō* 'didysis apuokas' (LEW 37 ir lit.), pvz.: *šiais metais ant pušų ir eglių yra daug baūbelių* 'šiais metais ant pušų ir eglių daug kankorėžių' Linkmenys (LKŽe); *rudenį labai daug baubukų miške* 'rudenį labai daug kankorėžių miške' Salakas (LKŽe).

Apie Berčiūnus, Gaidę, Vigutėnus, Luodžius, Biržiniškę, Rimšę, Kazitiškį, Medeišius, Antakmenę, Kačergiškę, Linkmenis, Šiulėnus, Ceikinėlius, Mielagėnus, Švenčionis, Gervėčius vartojami variantai *būkas, būkėlis, būkėlys, būkėlė, būkūtis; būkas, būkėlis, būkūtis, būkšis*, pvz.: *mum būkaĩ labai kojas sudurstė* 'mums kankorėžiai labai kojas subadė' Linkmenys (LKŽe); *šiandie važiuosme girion būkų rinkt, ba iš jų geros pakuros* 'šiandien važiuosime į girių kankorėžių rinkti, nes iš jų geras prakuras' Mielagėnai (LKŽe); *pušų būkėlės jau krinta* 'pušų kankorėžiai jau krinta' Ceikiniai (LKŽe); *nueik miškan ir atnešk būkėlių vaikam* 'nueik į mišką ir atnešk kankorėžių vaikams' Daugėliškis (LKŽe); *mažai šiemet būkėlių – nebus kuom sėt miško* 'mažai šiemet kankorėžių – nebus kuo miško sėti' Paringys (LKŽe); *mažutis kai būkėlis, e jau bernauna* 'mažutis kaip kankorėžis, o jau tarnauja' Mielagėnai (LKŽe).

Jie siejasi su *baūkti* 'baubti, bliauti; rėkti', *būkti* 'bliauti, baubti', *būkas* 'toks balų paukštis, baublys'; la. *bucēt* 'skambėti', *būkšket* 'dus-

liai aidėti, dundėti', interj. *būkš*; sl. **bučati, *bukati* 'šaukti, baubti, verkti, triukšmauti', **bykь* 'jautis', s. i. *bukkati* 'loja', gr. βύκτης 'baubiantis' ir kt. (Endzelins 1980: 411; LEW 37; Sabaliauskas 1968: 135; ЭССЯ III 74, 88, 147t. ir lit.).

Apie Šklėrius, Tiltus, Akmenį, Čebatorius, Varėną, Vėžionis, Vydenius pasakoma ir *bumborỹs, bumburỹs, bamborỹs, bamburỹs, bambuorỹs; bumbuorỹs; kvajų būmbuoras, bumburỹs, būmburas*⁵, pvz.: *bá.m-buorus n'ėša ir séklas lugždžina* 'kankorėžius neša ir sėklas lukštena' DrskŽ 29; *g'enūkai lāsa būm.burus* 'geniukai lesa kankorėžius' DrskŽ 46; *kvajūr bambuoraĩ. prikriĩ. an tārko.* 'pušų kankorėžių prikrię ant tako' DrskŽ 29; *eglės bambuorỹs ilgas, o kvajos trumpesnis* 'eglės kankorėžis ilgas, o pušies trumpesnis' Azierkai (LKŽe); *pilna pušelé bumbuorių* 'pilna pušėlė kankorėžių' Leipalingis (LKŽe).

Jie siejasi su lie. *bambėti, bumbėti*, interj. *bámbt, būmbt / būmbt*; la. *bumbât, bumbêt* 'mušti, baladoti'; le. *bęben*, ru. *быбен* 'būgnas', gr. βομβεῖν 'dusliai skambėti' ir kt. (ME I 261; LEW 33t. ir lit.).

Panašios semantikos yra ir kai kurie visai reti kankorėžių pavadinimai, žinomi tik iš atskirų vietų:

bibykas (Druskinkai), *bimbe*⁶ (Valkininkai, plg. *perka tepgi ir eglių bimbes* 'perka taip pat ir eglių kankorėžius' [LKŽe]); šis žodis lietuvių kalboje dar turi reikšmes 'švendro buožė; tokia geltonai žydinti žolė,

- Galima atsargiai spėti, kad subst. lie. dial. *baūbukas* 1 'skuja, kankorėžis' Lkm, Slk, subst. lie. dial. *baūbelis* 1 'skuja, kankorėžis' Lkm, 'agurko ar buožės pavidalo augalų vaisius' Dgl (LKŽe) dėl referento denotatinės vertės (žr. 1 išnašą) aiškintini kaip defektyvinės lyties, t. y. suponuotina lytis **baubu-riu-kas* (su absorbuotu *-riu-*) < subst. lie. dial. *būmburas* 3^b 'pumpurą, bumbuoras, bumbulas' J, Jabl, J, Lš, Ds, Kt, A 1885, 128, Kt, J V 968, 'peržydėjęs augalo žiedas' Skr, 'augalo kelys' J, 'storesnis galas, bumbulas, buožė' Lp, Vv, V. Kudir, 'siūlo nelygumas, sustorėjimas' Kp, 'užrištasis dešros galas' Vrn (LKŽe) (su šakninio *-au-* < *-am-* dėl kontaminacijos su lie. *kauburys* 3^b 'neaukšta iškilumėlė' J, LV II 172, Kv, Kp, Pl, Mrk, J. Balt, V. Myk-Put, 'kalno, kalnelio ketera, viršukalnė' J. Jabl, Žem, Pžrl, 'kups-tas, pakilimas' Rš, Sv, Vvr, Pč, J. Dov, Škn, 'anat.] koks pasipūtimas, pakilimas' rš, Nt [LKŽe] resp. [dem.] *kaubu-riu-kas* 'nedidelis pasipūtimas, iškilimas' resp. reflektuojama **tas, kuris pasipūtęs resp. apvalinias ir pan.*' (žr. 3 išnašą). Lytis lie. dial. *bubūkas* reflektuoja aukščiau minėto subst. lie. dial. *būmburas* deminutyvinės formos variantą su šaknies *-u-* vietoj *-um-*, plg. subst. lie. dial. *buburai* 'bėrimas; pašiurpusios odos spuogeliai' ↔ subst. lie. dial. *buburai* 'spuogai; bėrimas' (Būga I 323), dar plg. subst. lie. dial. *būburas* 3^b, 1 'bubaras' Dov ↔ lie. dial. *būbaras* 3^b 'spuogas, puškas' GGA 1885, 936, Klp (LKŽe) (tokios kaitos / variantiškumo esama ir latvių kalboje, plg. [su alternantiniu suff. *-ul-* (dėl jo plačiau žr. Skardžius I 186)] la. *bumbul(i)s* 'nedidelis išsipūtimas; kankorėžis ir kt.' [ME I 349] ↔ la. dial. *bubulis* 'siūlų mazgas; medžiagos gniutulas' [ME I 243–244; dar žr. EH I 248] – dar žr. LEW 64).
- Spėtina, kad šių leksemų kilmę reiktų sieti su 2 išnašoje minėtu lie. dial. *būmburas* 3^b 'pumpurą, bumbuoras, bumbulas' J, Jabl, J, Lš, Ds, Kt, A 1885, 128, Kt, J V 968, 'peržydėjęs augalo žiedas' Skr, 'augalo kelys' J, 'storesnis galas, bumbulas, buožė' Lp, Vv, V. Kudir, 'siūlo nelygumas, sustorėjimas' Kp, 'užrištasis dešros galas' Vrn (LKŽe; dar žr. KpŽ I 149), o lie. dial. *bamborỹs, bamburỹs, bambuorỹs* šaknies *-um-* > *-am-* kaita, matyt, aiškintina kontaminacija su lie. dial. *baūmbti* 'storėti, pūstis, pampti' J, 'tvinkti' Ut ir kt. (LKŽe), dar plg. verb. lie. dial. *apibaūmbti* 'kiek jaugti į pilvą' J, *išbaūmbti* 'išaugti į pilvą, išpusti' J, Ds ir kt., *nubaūmbti* 'išpusti, sustorėti' Ll, Up ir kt., *pabaūmbti* 'išaugti į pilvą, sustorėti' Km ir kt., *užbaūmbti* 'ištinti' Ktk, Slk ir kt. (LKŽe) resp. lie. *bámba* 1 J, Klov, *bambà* 4 Vlkš '(anat.) duobelė pilvo viduryje (*umbilicus*)' SD 245, Gs, M. Valanč, Šts, Trgn, Slm, Krkl, Pn, 'obuolio galas, kur buvęs žiedas' P, 'paskutinis pėdas ar pradalgys' Vlkj, 'koks pasipūtimas, bumbulas' Ss, Trgn, Km, Ggr, Lp, Lzd, 'kremblių vaisinio kūno viršutinės dalies iškilimas viduryje, ties koteliu' P, 'iš kopūsto galvos išaugusi antra galvutė' Lzd, 'tabako dar neprazydęs pumpuras' Lzd ir kt. (LKŽe), t. y. jų pamatinės lyties (plg. LEW 33), nors Vytautas Mažiulis (PKEŽ I 129) pateikia kitokią (labai abejotiną) lie. dial. *baūmbti* kilmės aprašą.
- Galima atsargiai spėti, kad subst. lie. dial. *bibykas* 'kankorėžis', subst. lie. dial. *bimbe* 1 'švendro buožė' Lp, 'tokia geltonai žydinti žolė, auganti prastoje žemėje su gu-linčiais ant žemės lapais' Vlk, 'bulvių žiedų vaisius' Pl, 'kankorėžis' Vlk, 'uodega' Lp (LKŽe) kankorėžio pavadinimų genezė sietina su eglės vaisiaus (pirminio deno-tato, plg. la. *eglēj tōdi lelōki ùn garōki čikuri, pridej mozōki, tōdi opolōki* 'eglės kankorėžiai tokie didoki ir ilgoki, pušies – mažesni, tokie apskritoki') ir *membrum virile* išorinio panašumo (toks referentų tapatinimas būdingas slavų nupcialiniam apeigynui – vestuvinis pyragas [ru. *коровай*] buvo puošiamas resp. aptaisomas [iš apačios] kankorėžio formos, iš tešlos padarytais minkiniais, siejamais su falistine simbolika [plačiau žr. Иванов, Топоров 1974: 245; dar žr. Сумцов 1996: 110, 196; Топоров 2000: 215] – apie tokio refleksijas (skolintas iš slavų) Lietuvos pasienio su slavais vietovėse plačiau žr. Baldžius 2005: 75) (toks kultūrinis motyvas būdingas ir kitoms ide. tautoms, t. y. [senųjų indų ir (ypač) graikų] apeiginės simbolikos atributikai [plačiau žr. (indų) Dowson 1888: 177; (graikų) Lurker 2005: 49, 51; Скржинская 2009: 119], kuri italikų [РИС 132 (tiesa, gali būti, kad romėnai šį dekorą ir karinį simbolį perėmė iš keltų, gaminusių ir bronzinius kankorėžio formos ginklų priedus – žr. Диллон, Чедвик 2006: 362, 396, 399, 401; Роллстон 2004: 47, 66, 85; Широкова 2005: 140]), o vėliau ir germanų tautose [matyt, kultūrinis romėnų skolinys] įgijo karinės užmos konotaciją, todėl kankorėžis [kaip vyriškumo simbolis], pagamintas iš medžio ar geležies, buvo tvirtinamas skydo viduryje [žr. Тодд 2005: 38; Симпсон 2005: 151, 229]). Tokia leksinė minėtų referentų sąsaja ypač būdinga slavų (visų grupių) kalboms (žr. Плудер-Сарно I 42, 44, II 238), t. y. subst. lie. *býbis* 2 K, Dkš, Grg, Vks, Sut, *bybýs* (4) Š; Kv, Ds '*membrum virile, penis*' dėl kontaminacijos (spėti, kad tai suff. *-ikō-* vedinys rizikinga, mat tokių lietuvių kalbos šnektose labai negausu [Skardžius I 131]) su subst. lie. dial. *rýkas* 'indas; įrankis; pirštas be nago resp. *membrum virile*' (žr. Būga II 86) ~ '*penis*' J, E, Mrg, Lkš, Gl, Jrb, JV 747, Tv, Sch 64, 192, Sim, Plv, 'cunnus' BsP III 219, N (LKŽe) → **bybykas* '*dalykas, panašus į *membrum virile*' → *bibykas* 't. p.' (su *-i-* vietoj etimologinio [žr. LEW 43] *-y-* dėl fonetinės [matyt, nulemtos antrosios morfemos kirčiuotumo (tokie kitimai baltų kalboms būdingi iš seno, plg. nekirčiuotų galūnių trumpėjimą, o vėliau ir redukciją bei kitose pozicijose buvusių ilgųjų nekirčiuotų balsių kitimus (plačiau žr. [ir lit.] Mikulėnienė 2005: 40, 172, 175, 200–201]), o ne morfologinės kodifikacijos), o subst. lie. dial. *bimbe* ← subst. lie. dial. *pimpis* 2 'nedidelis skauduliukas, spuogas' Užv, Krš, Mžk, Varn, '(euf. juok.) *penis*' Ms, Slnt, Jnš, Grž, 'toks keiksmas' Kl, Varn, Brs, Skd (LKŽe) (su pradžios *b-* < *p-* dėl kontaminacijos su jau minėtu subst. lie. *býbis, bybýs* '*membrum virile, penis*' [kurio fleksinis *-ė* pagal analogiją su subst. lie. dial. *kulė* (ru. *куль*) 4, *kulė* 2 M, Kos 36, 'maišelis tabakai, pinigams' Krš, JD 547, Jnk, Ndž, '(anat.) *scrotum* resp. mašnelė [mat šnektose vyro varpa vadinama kuliu (resp. lie. dial. *kulys*, žr. LE XVI 294), plg. dar subst. lie. dial. *kūlis* 2 '*scrotum*' J, Š, BsP II 37, Skd, Užv, Kp, Pnd, Lž, Slnt, Šts, Vks, Dr (LKŽe) ⇒ subst. lie. dial. *pimpė* 1 'moters lyties organas' Ds (LKŽe)]' J, Rmš, Kv ir kt. (LKŽe)). Tokį spėjimą galima argumentuoti sememos 'uodega' egzistavimu, mat lietuvių šnektose šis, tabu leksikai priskiriamas, žmogaus kūno dalies pavadinimas įvardijamas skoliniu vo. *Schwanz* 'arklio uodega; *membrum virile*': subst. lie. dial. *švāncas* 1, *švāncas* 2 Plv '(vlg.) *penis*' Skr, 'toks keiksmazodis' Kri (LKŽe).

auganti prastoje žemėje su gulinčiais ant žemės lapais; bulvių žiedų vaisius; uodega', plg. *bibyti* 'šaudyti', *bimbtī*, interj. *bibýmpt*, *bibim̃t*, *bimb̃t* ir pan. (LKŽe);

borškė (Ventė, Kintai, plg. LKŽe); turbūt sietinas⁷ su *barškėti*, interj. *bárkš(t)*; la. *brakstēt*, *brakšēt* 'dundėti, braškėti', interj. *braks*; toliau iš dalies plg. vid. vo. žė. *brāskēn* 'braškėjimas', vid. vo. au. *brastōn* 'sprag-sėti', s. isl. *braka* 'girgždėti', air. *brosc* 'triukšmas, perkūnija', lo. *fragor* 'braškėjimas' ir kt. (ME I 322t.; Stang 1942: 136; LEW 35 ir lit.);

*budūkas*⁸ (Luodžiai, Salakas), plg.: interj. *budūks* (LKŽe); *voverys mėgsta budūkūs* 'voverės mėgsta kankorėžius' Salakas (LKŽe); *budūkai auga tik ant pušų; ant eglių auga šiškos* 'kankorėžiai auga tik ant pušų; ant eglių auga šiškos' Salakas (LKŽe).

Šiauriniame Lietuvos kampe netoli Latvijos pasienio (Daukniūnai, Jurgėnai, Berklainiai, Vabalninkas, Daržiškiai, Stumbriškis, Šalteniai, Piniava, Karsakiškis, Subačius, Miežiškiai, Navikai, Viešintos) vartojamas ir pavadinimas *brėkis* (su variantais *brekys*, *brėkė*), pvz.: *ka[d] dš.va. gal'vxn b'rek'ù* 'kaip davė į galvą kankorėžiu' KpŽ I 228; *vaikai renka brekiūs ir kūrina* 'vaikai renka kankorėžius ir kūrina' Pajstrys (LKŽe); *žiemą voverys minta eglių ir pušų brėkiais* 'žiemą voverės minta eglių ir pušų kankorėžiais' Vabalninkas (LKŽe).

Šis pavadinimas atsirado⁹ iš la. *brėkis* 'rėksnys, verkiantis vaikas', padaryto iš veiksmažodžio *brėkt* 'rėkti, verkti' (pastarąjį bandoma sieti su sl. **brechati* 'šaukti, loti, šniokšti, šnypšti', s. vo. au. *pracht* 'triukšmas', air. *bressen* 'šauksmas', žr. ME I 330t.).

Su pavadinimu *brėkis* glaudžiai susijęs netoliese ir tame pačiame plote vienoje kitoje vietoje (apie Saločius, Užušilius, Geidžiūnus, Šukionis, Gataučius, Berklainius, Vabalninką, Alizavą, Salamiestį, Daržiškis, Karsakiškį, Panevėžį, Jotainius, Ramygalą) vartojamas *vėjavaikis* (su variantais *vėjavaikis*, *vėjovaikis*, *vėjo vaikas*, *vėjo vaikis*)¹⁰, pvz.: *pilna eglė vėjavaikių, lyg ant obelės obuolių* 'pilna eglė kankorėžių, lyg ant obelės obuolių' Klovainiai (LKŽe); *mes vaikai žiemą eidavom vėjavaikių rinkti* 'mes, vaikai, žiemą eidavome kankorėžių rinkti' Karsakiškis (LKŽe); *Petras parnešė iš girios vaikam vėjavaikių* 'Petras parnešė iš girios vaikams kankorėžių' Ramygalą (LKŽe); *Jonai, parvežk mums šiandie iš miško vėjo vaikų* 'Jonai, parvežk mums šiandien iš miško kankorėžių' Biržai (LKŽe).

Tai dūrinys, paprastai žymintis nerimtą žmogų (LKŽe). Pirmuoju jo dėmeniu eina daiktavardis *vėjas*, atitinkantis la. *vējš*. Jo pamati-

nis žodis *vėti* 'pūsti; vėtyti' lietuvių kalboje labai jau retas (žr. LKŽe), bet turi labai gilią šaknis, plg. s. sl. *vějati* 'pūsti', he. *huvai-* 'bėgti, lėkti', s. i. *vāyati* '(iš)džiovina', arm. *hovem* 'pučiu' ir t. t. Iš jo ide. kalbose padaryta daug įvairių vėjų pavadinimų, iš jų ypač archajiškas yra **uent-*, plg. he. *huuant-*, toch. A *want*, lo. *ventus*, go. *winds* (Trautmann 1923: 345t.; LEW 1216t.; IEW 81tt.; Иванов 1965: 91tt., 1981: 166t.; ИЯ 677; Smoczyński 2007: 745).

Antrasis dėmuo – *vaikas*, giminiškas pr. *waix* 'tarnas (bernas)' III 67₄, *waiklis* 'sūnus' E 190, padarytas irgi iš gana seno veiksmažodžio **ueik-*, plg. lie. *veikti* (taip pat *veiklus*, *vikrūs*, *viekas* 'jėga, gyvenimas'), la. *vèikt*, s. sl. **věkъ* 'jėga, amžius', go. *weihan* 'kovoti', air. *fichim* 'kovoja', lo. *vincere* 'nugalėti, įveikti priešą' ir kt. (Būga I 43; Trautmann 1923: 339; LEW 1180t., 1213t.; IEW 1128t.; Sabaliauskas 1990: 148; PKEŽ IV 213; Smoczyński 2007: 712, 728).

Šiek tiek labiau į pietryčius, daugiausia šiaur rytinėse rytų aukštaičių kupiškėnų, anykštėnų, uteniškių ir vilniškių šnektose, plyti gerokai didesnis arealas, kuriam būdingi *žebelys*, *žebelis*, *žebėlis*; *žėvelis*, *žėvelys*; *šebežis*, *šebežys*¹¹.

Minėtose šnektose šie pavadinimai vartojami plačiai, pvz.: *sako mat, kai pavasarį daug žebelių in eglių, tai ir bulbų bus* 'sako, mat, kai pavasarį daug kankorėžių ant eglių, tai ir bulvių bus' Suginčiai (LKŽe); *šaką nuskyniau eglelės su šešiais žebeliais* 'šaką nuskyniau eglelės su šešiais kankorėžiais' Kamajai (LKŽe); *pilna žemė žebelių* – *voverių pričekšlinta* 'pilna žemė kankorėžių – voverių priaižyta' Kuktiškės (LKŽe); *šiemet žebelių ant eglių tai kaip žvakių prikarta* 'šiemet kankorėžių ant eglių tai kaip žvakių prikarta' Vyžuonos (LKŽe); *kad pliekia geniai žebelius, net miškas skamba* 'kad pliekia geniai kankorėžius, net miškas skamba' Užpaliai (LKŽe); *važiuotumėm miškan žėvelių rinkty, tik greit vakaras, sutems* 'važiuotume į mišką kankorėžių rinkti, tik greit vakaras, sutems' Skapiškis (LKŽe); *žėveliais pečių kūrina* 'kankorėžiais krosnį kūrina' Kupiškis (LKŽe); *kartais ir šebežį vadina skuja* 'kartais ir kankorėžį vadina skuja' Leliūnai (LKŽe); *nuo bulbų kasimo kad pasidarė rankos kaip šebežis* 'nuo bulvių kasimo kad pasidarė rankos kaip kankorėžis' Anykščiai (LKŽe); *tu ko čia paspūtęs kaip šebežys* 'ko tu čia pasipūtęs kaip kankorėžis' Utena (LKŽe).

Pavadinimams *žebelys*, *žebelis*, *žebėlis*; *žėvelis*, *žėvelys*; *šebežis*, *šebežys* pamatą turbūt padėjo prastai kalbai nusakyti vartojamas garsažodis *žebel*, plg. dar *žebelė* 'pasaka; vaiduoklis; nevykėlis, žioplis; ža-

7 Matyt, tai germanizmas, vestinas iš vo. *Borste* 'šeriai; šerys resp. kietas plaukas; spuogas (ant kaklo)' (Pawlowsky 1911: 260) su sporadine *-t- > -k-* kaita, pasitaikančia lietuvių šnektose, plg. lie. *sterblē* ↔ *skerblē*.

8 Galima atsargiai spėti, kad lie. dial. *budūkas* reflektuoja regresyvinės asimiliacijos kaitą (apie tokį deverbtyvų darybos būdą plačiau žr. Skardžius I 136t.).

9 Toks spėjimas būtų įtikinamas, jei la. *brėkis* 'rėksnys, verkiantis vaikas' (ME I 331) būtų vartojamas reikšme 'kankorėžis', tačiau taip nėra (plg. ME ibd.; EH I 241). Galima atsargiai spėti, kad subst. lie. dial. *brėkis* 2 'kankorėžis, žebelys, burkutis' Antš, Paj, Vb (LKŽe) (*brekys*, *brėkė*) reflektuoja vokalinį sinharmonizmą, t. y. asimiliacinį procesą pagal vokalinės eilės priklausomumą: la. *bruka* 'trūkis, išvarža' (žr. ĖIV I 189 [dar plg. adj. la. dial. *brukainš* / *brukains* 'turintis išvaržą' (ĖIV ibd.)]); trūkis (lo. *hernia*, *ruptura*) resp. išvarža „[...] išoriškai turi pavidalą minkšto išsipūtimo, išspausto iš vidaus į viršų“ (LE XXXI 531), t. y. kankorėžis ir trūkis galėjo būti susietas dėl identiško referentinio denotato 'išsipūtimas resp. pabrinkimas' (žr. 2 išnašą) ↔ la. *trūce* 't. p.' → la. dial. **bruke* 't. p.' (su fleksinio *-a > -e* dėl analogijos su la. *trūce*) → la. dial. **breke* 't. p.' (dėl jau minėto vokalinio sinharmonizmo ar regresyvinės asimiliacijos, plg. la. *meitainite* 'mergaičiukė' ↔ la. *meitanite* 't. p.' BW 12060, 13010 [ME II 593]) ⇔ (skol.; leticizmas) ē kam. lie. dial. *brėkė* 'kankorėžis, žebelys, burkutis' → iō kam. lie. dial. *brėkis* 't. p.' (su fleksinio *-e > -is* dėl kontaminacijos su lie. *kankorėž-is* 't. p.') → lie. dial. *brekys* 't. p.' (pagal analogiją su lie. dial. *žebelys* 't. p.').

10 Spėtina, kad toks kankorėžio įvardijimas nulemtas mitologinės motyvacijos, mat eglė lietuvių sieta su chtoniškuoju vaisingumu (kankorėžis – velnio cigaras [Vėlius 1983: 120]); ji gimdė vaikus iš rankų, galvos, kojų (LM I 213); Dievo sūnūs (vėjai – LM I 409) ją apdovanoja aukso žiedais; tai gali būti ir eufemistinis *membrum virile* įvardijimas (žr. 5 išnašą), plg. sintagmą lie. *vėjo pāmušalas* 'nerimtas žmogus, vėjavaikis, padauža' Gs, Plv, Auk, A. Vencl, LzP, Kt, Krok, Mrj (LKŽe), dar plg. la. *vēja zaķis* 'pasileidėlis' (ME IV 554); žmonės, taip vadinę kankorėžius, šio pavadinimo genezę siejo su vėjo veikla, neva „[...] juos vėjas nupučia, nudaužo“ (Dulaitienė 1958: 431).

11 Galima spėti, kad subst. lie. dial. *žebelys* 3^b K. Būg, Š, DŽ, NdŽ, KŽ, LKA I 166 (Rk), Ds, Krns, Jž, Sv, Antz, Kp, *žebelis* 1 LKA I 166, Ukm, Adm, Blnk, Rk, *žebėlis* 2 LKA I 166 (Dgl); S. Dauk, Rtr, Blv, E 'kankorėžis' Sug, Ut, Km, Ob, Ktk, Skp, Vžns, Užp, Sv, 'virtinis, daromas užspaudžiant ant brazduoklės antros pusės' Dbk (LKŽe) traktuotini kaip vokalinio sinharmonizmo refleksijos (apie tokius vokaličius kitimus lietuvių ir latvių kalbose [ir lit.] plačiau žr. Braidaks I 337; dar žr. 7 išnašą), t. y. lie. dial. **žibelys* 'tas, kuris prasižiojęs' (← verb. lie. *žióbauti* 'norint miego ar nuvargus, plačiai praverta burna nevalingai įkvėpti ir iškvėpti orą' Trgn, Ktk, Aln, Blnk, Klt, Sv, Ant, Slk, Lkm, Ldk, 'žiopčioti' Dgč, A. Rūt, '[juok.] valgyti, kimšti' Švnč, 'ėsti' Slk, 'žiopšoti' Ndž [LKŽe] + suff. **-eljō-* [apie tokį darybos tipą plačiau žr. Skardžius I 175tt.] – kankorėžiai džiūdami „prasižioja“, t. y. skečiasi resp. „žiovauja“ [žr. LE X 444], plg. verb. lie. dial. *žióbuoti* 'žiopčioti' [Klž 428]) > lie. dial. *žebelys* > *žėvelys*.

balius', *žebelis* / *žebelis* 'pasaka; plepys, niektauška'; *ževelióti*, *ževernóti*, *ževérgoti* 'niekus kalbėti', *ževóti* 'garsiai rékti, šaukti'; *šebaldėlė* 'kas vis niekus kalba', *šėbeldoti* 'erzinti, užkabinėti; atžariai meilintis' (LKŽe).

Pavadinimą *čiūtė* vartoja beveik visi vakarų žemaičiai ir vakarinė šiaurės žemaičių kretingiškių dalis, pvz.: *tuos ĩ čūr's* 'tie yra kankorėžiai' MoŽK; *čūr's lób vadint* 'kankorėžiais vadindavo' MoŽK; *ant eglīų auga čiūtės* 'ant eglīų auga kankorėžiai' Dovilai (LKŽe); *pušų čiūtės kojas bado*, *o eglīų ne* 'pušų kankorėžiai kojas bado, o eglīų ne' Palanga (LKŽe); *žiūrėk, kaip gražiai eglė[je] čiūtės atrodo* 'žiūrėk, kaip gražiai ant eglės kankorėžiai atrodo' Kretinga (LKŽe); *kūrėme ugnį su čiūtėms* 'kūrėme ugnį su kankorėžiais' Klaipėda (LKŽe).

Algirdas Sabaliauskas (1972: 167t.), turėdamas po ranka dar tik juodraštinį *Lietuvių kalbos atlaso* žemėlapi (plg. LKA I žemėl. 93), nustatė, kad *čiūtė* 'kankorėžis' išriedėjęs ne iš slavizmo *šyškà* variantų *čėčkà*, *čyčkà* (apie juos žr. p. 274), kaip manė Ernstas Fraenkeli (LEW 72, 77), o iš garsažodinės kilmės kiaulės pavadinimų¹², plg. lie. *čiuotė*, *čiuotis*; *čiūkà*, *čiūkas*, la. *čūcis* 'kiaulaitė, paršas' (apie juos plačiau žr. Sabaliauskas 1968: 172tt.)¹³.

Mat kai kuriose šiaurės žemaičių telšiškių šnektose (apie Kalotę, Serapinus, Salantus, Grūšlaukę, Mosėdį, Gudalius, Mažaičius, Gadūnavą), t. y. kai kur tame pačiame plote kaip minėta *čiūtė*, kankorėži

žymi žodžiai *kiaulė* (apie jo kilmę žr. p. 253)¹⁴, *kiaulėlė*, *kiaulikė*, pvz.: *vúoverėis māists – ēgl's kaulėl's* 'voverės maistas – eglės kankorėžiai' MoŽK; *vadēn kētejē kōnkūoriežēs, be(t) daūgāu kaulėlūoms* 'vadina kiti kankorėžiais, bet daugiau kiaulelėmis' MoŽK; *ēgl's šakos su kiaulėms yr diktai smagios* 'eglės šakos su kankorėžiais yra labai sunkios' Gargždai (LKŽe); *bėkiam kiaulėlių pasirinkti* 'bėkime kankorėžių prisirinkti' Žemaičių Kalvarija (LKŽe).

Prie pat *čiūtės* arealo, Klaipėdos krašto aukštaičių ir prie jų prisiliejusiose kai kuriose pietų žemaičių šnektose, vartojami pavadinimai *būrė*, *būris*, *burikė*, *burīukas*, *burīukė*, *burýtis*, *burīulis*, *burkūlis*, pvz.: *kiti eina burīūs rinkti kūrēnti* 'kiti eina kankorėžių rinkti kūrēnti' Pagėgiai (LKŽe); *ēgl's ir pušies vaisius yra būrēs* 'eglės ir pušies vaisiai yra kankorėžiai' Pagėgiai (LKŽe); *voverė burēs yra išaižiusi* 'voverė kankorėžius yra išaižiusi' Klaipėda (LKŽe); *prisirinkim būrių ir užkurkim, jos gerai dega* 'prisirinkime kankorėžių ir užkurkime, jie gerai dega' Tauragė (LKŽe); *ot gražūs burkūliai, prisirinkim* 'ot gražūs kankorėžiai, prisirinkime' Krinčinas (LKŽe); *ant šios eglės nėra nė vieno burkūčio* 'ant šios eglės nėra nė vieno kankorėžio' Antašava (LKŽe).

Šie kankorėžių pavadinimai veikiausiai sietini su garsažodinės kilmės avies pavadinimais *būrė*, *burėlė*, *burūtė* ir pan. (apie juos žr. Sabaliauskas 1968: 116; Откупщиков 1993 ir lit.)¹⁵.

12 Galima atsargiai spėti, kad subst. lie. dial. *čiūtė* 2 'kankorėžis' Kal, Prk, Krg, Dov, Plng, Krtn, Klp, 'dygliuotas branktelis, rišamas tarp arklių, sukinkytų poroje' Dr (LKŽe) vestinas iš lie. dial. *džiūtė *'tai, kas sudžiūvę / sausa' su sporadine kaita *č- < dž-*, plg. adj. lie. dial. *džiūitis* 2 'kas liesas, sudžiūvęs' Šts (LKŽe) ↔ subst. lie. dial. *džiūitis* 4 'džiūvinimas; džiūvimas' Ktk, Grl, 'džiūvimas, nykimas' DŽ, Mž 288, Ch5Moz 28, 22, 'plaučių liga, džiova' SD 356, [K], Vvr, M. Valanč, LC 1887, 9, Rod (LKŽe), subst. lie. dial. *džiūtė* 4, *džiūtė* 1 'plaučių liga, džiova' Bdr, Srj, Krok (LKŽe), dar plg. kito balsių kaitos laipsnio subst. lie. dial. *džiaūtas* 'pintinaitė sūriams džiovinti' Jz (žr. Skardžius I 320), *džiaūtas* 1 'vieta jaujoje tarp dviejų arđų, jaujos lova; jaujos lovoje džiaunamas linų ar javų kiekis' Sd, KlvrŽ, 'pintinė sūriams džiovinti' Tv ↔ *džiaūta* 1 'vieta jaujoje tarp dviejų arđų, jaujos lova' Žd, 'jaujos lovoje džiaunamas linų ar javų kiekis' Skd, Šts, 'pintinė sūriams džiovinti' Lkv, Varn, J, Krkl (LKŽe) ← verb. lie. *džiūiti* 'darytis sausam, sausėti' K, Kp, N, Ds, Lp, A. Baran, Lg, Prl, Šl, Pn, 'kietėti netenkant sulčių' J, Ėr, Lp, Q 508, M. Valanč, B, 'išnykti garuojant' JD 466, B. Sruog, KrvP (Vlkv), 'vysti, glebti, nykti, žūti (apie augalus)' LTR (Lbv, Mrk), Dbč, D 3, JD 903, KrvD 20, LT III 414 (Sln), 'lysti, menkėti' Lz, Užp, OG 339, K, Ėr, M. Valanč, K I 36, A. Baran, DP 7, BP I 14, K II 39, R¹ 72, 'sirgti džiova' SD 356, K I 36, Ds (LKŽe) / verb. lie. *džiūiti* 'kabinti, dėti, kad džiuoti' J, Rz, Všk, Plv, D 110, OG 321, LTR (Šll), 'džiovinti' Bsg ir kt. (LKŽe) (apie tokį darybos būdą plačiau žr. Skardžius I 320tt.).

13 Galima atsargiai spėti, kad lie. dial. *čiuotė* 1 'kiaulė, čiukė' Ssk, Ds, Užp (LKŽe), *čiuotis* 't. p.' nėra garsažodžiai, mat kiaulės ne čiučiuoja (plg. verb. lie. dial. *čiučiuoti*, *čiučiuoti* 'šaukti šunį' Kp ar verb. lie. *čiučiuoti*, *čiučiuoti* 'liūliuoti, supti, migdyti' Tvr, Slk, LTR (Smn), J, JV 220, Žvr, 'miegoti' J, OG 313, LTR (Tvr), 'būti bangų supamam, plūduriuojant sūpuotis' LTR (Mrj), FM 31, 'ilgai ruoštis, darbuotis (apie ką), trukti laiką' Šmk, Ds, 'vargti, gaišti saugojant, popinant' J, Rdm, 'storai rišti, vilkti' Gs [LKŽe]), bet kriuksi. Todėl šie dialektizmai, matyt, aiškintini kaip absorbcinės lytys iš lie. dial. **čiuo-p-tė(-is)*, kurios kilmė sietina su veiksmožodinių šaknų lie. dial. *čiuop-* ↔ *čiap-* ↔ *čiop-* ↔ *čep-* dialektine diversifikacija, t. y. šio onomatopėjinės kilmės daiktavardžio genezė sietina su verb. lie. dial. *čióptelti* 'sučėpsėti' J. Balt (LKŽe), vestinu iš verb. lie. *čėpsėti* 'lūpomis pliaukšėti, čiaupsėti, čiulpsėti' Š, Vaižg, Pn, Alv, 'valgyti pliaukšinti lūpomis' Grž, Dkš, Vv, Št, 'gardžiuotis čėpsėjimu (valgant)' Dglš, Vaižg, 'šlepsėti' Pl, Gs (LKŽe), raida: (1) šaknies *-io-* < *-e-* kaita aiškintina dialektiniu skirtingo vokalizmo ir diferencinės kilmės veiksmožodžių gretinimu (resp. morfologiniu kontaminavimu) lietuvių šnektose, plg. verb. lie. *čėpsėti* sememą *čiaupsėti ↔ verb. lie. *čiaūpti*, *čiaūpti* 'verti, daryti (lūpas, burną)' K, Pn, Nmn, Gs, 'gniaužti, čiūpti' J, 'čiulpsėti' J, 'kalbėti, plepėti' Arm (LKŽe); (2) be to, minėtina, kad lietuvių tarmėse pasitaiko verb. lie. *čiópti* (su šaknies *-io-*) ir verb. lie. *čiuópti*, dial. *čiuópti* Rdm 'liesti, čiupinėti, grabinėti' R 151, C II 577, 'stverti, griebti' J, 'vogti' Jz (LKŽe) identiškos vartosenos atvejų (dėl darybinio **čiuo-p-tė(-is)* tipo žr. 8 išnašą), t. y. rekonstruotina semema *ta, kuri neužsičiaupia resp. pastoviai (čėpsėdama) ėda ↔ yra ėdri'.

Akcentuotina, kad la. dial. *čūcis*, *čūča*, *čūčele*, *čūčuks* 'kiaulė (-aitė, -iukas)' (ME I 424; EH I 298), matyt, priskirtini skoliniais iš rusų kalbos, plg. ru. *чýuka* 'kiaulė', ru. *чýxa* 'snukis, kiaulės šnipas; kiaulė' (Даль IV 616t.; Ожеров, Шведова V 575; CAP VI 835), todėl lietuvių ir latvių minėtų kiaulės pavadinimų siejimas, matyt, yra negalimas.

14 Kankorėžio įvardijimas kiaulės denotatu koreliatyvus 4 išnašoje išdėstytiems subst. lie. dial. *borškė* 'kankorėžis' kilmės aiškinimo argumentams, t. y. lie. dial. *borškė* (germ.) < vo. *Borste* 'šeriai; šerys resp. kietas plaukas; spuogas (ant kaklo)' (Pawlowsky 1911: 260) ↔ vo. *Borstenvieh* 'kiaulė', t. y. suponuotina asociatyvinė semema 'objektas toks, kokia yra kiaulė ↔ šeriuotas / pasišiaušęs gyvūnas'. Todėl galima iškelti hipotezę, kad zooniminė fitonimo konotacija nėra baltiškos, o germaniškos kilmės, o tokios reikšmės leksema *kiaulė*, matyt, priskirtina semantinių vertinių leksinei grupei.

15 Subst. *būris* 2 'kankorėžis, žebelys' Pgg ~ *būrė* 2 'avis' Krž, Skr, J, Grš, Grđž, Vlkv, 'kankorėžis' Pgg, Klp, Trg, 'žirginys' K, Bru, '(bot.) *Vexillum*' P (LKŽe) kilmė aiškintina dvejopai: I. Šios formos reflektuoja absobcinę lytį *bur-buol-ē (su absorbuotu *-buol-*; apie tokius kitimus plačiau žr. 9 išnašą), plg. subst. lie. *burbuolė* 'kankorėžis, žebelys' Sl, Km, Š (LKŽe); dar žr. 1 išnašą; *iō* kam. lytis galėjo rasti pagal analogiją su lie. *kankorėžis*; II. Žodžiai traktuotini kaip baltų ir slavų kalbų prokalbės izoleksos, plg. subst. lie. *gūras* '(kalno) iškyšulys ('kaubury, kalno viršūnė' [LKŽ III 741])' J I 715 ↔ ru. *гуля* 'kankorėžis; pūslė (po oda); auglys' (Būga I 330, 441 [minėtina, kad tokiu K. Būgos siejimu suabejojo Olegas Trubačiovas (žr. Фасмер I 473), nors pats (Трубачев I 279, II 155) konstatuoja sememų 'luitas (akmens) / gniužulas' ir 'kankorėžis' genetinės sąsajos buvimą ir pateikia kazuistinį spėjimą, neva ru. *гуля* < prasl. *gulja 'kankorėžis' ← 'trinti, (nu)lupti, (nu)draskyti' (ЭССЯ VII 170) – neaišku, kas tais kankorėžiais ką trina ar lupa, jei tai uzualinę konotaciją reflektuojančios reikšmės]), le. *gula* 'gumbas (sumušimo)', *gulka* 'kankorėžis' (Linde I 801) ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. ЭССЯ ibd.), kurių sufiksinių *-r-* ir *-l-* neatitikimas aiškintinas sonantinių darybinių elementų itin dažna disimiliacine kaita jau ide. prokalbėje (plačiau žr. Benveniste 1984: 40) < adj. balt.-sl. **gūr(l)a-* 'sulinkęs, sulinktas' (> verb. balt.-sl. **gūr(l)-* *'darytis sulinkusiam') < adj. ide. **gūr(l)o-* 't. p.' (su ide. determinatyvų **-r-* ir **-l-* kaita) < verb. ide. **gūr-* 'lenkti(s), linkti' (plg. Urbutis 1981: 33; PKEŽ I 331, 425), reflektuojančios inicialinio priebalsio kaitą *g- > b-*, kuri gali būti aiškintina dvejopai: (1) kaip sporadinė, suponuota liaudies etimologijos (žr. LEW 65; Kabašinskaitė 1998: 83); (2) tapačios uzemos vokiečių kalbos alternantų (žodžiai vartojami Klaipėdos krašte) įtakos, plg. vo. *Borke* 'žievė, tošė, nudžiūvusi medžio sakinga žaizda' / adj. vo. *borbig* 'storos žievės, sudžiūvęs' – plg. t. y. asociatyvai, mat kankorėžiai buvo naudojami kaip prakuras (plg. subst. lie. *prākuras* 3° Kl 'prakurai' Pln, Kal, Užv, Trg (LKŽe) ~ (pl.) *prakurai* 'kuo prakuriama' Dkš, Pln, Dovydai (Biržų r.), Sb (Skardžius I 444) ↔ 'skalelės, skiedros, tošėlės ugniai užkurti' (DLKŽ⁵), dar plg. la. *salas čėkařs, pakūr uřen a tiem* 'surink kankorėžius ir įkurk jais ugnį'; lie. *prisirinkim būrių ir užkurkim, jos gerai dega*. Vadinas, galima daryti išvadą, kad LKŽ sudarytojai klaidingai į vieną leksinį semantinį lizdą susiejo lie. dial. *būrė* 'kankorėžis' (< *gūrē 't. p.') su visai kitos (onomatopėjinės – dėl jos žr. LEW 65) kilmės lie. dial. *būrė* 'avis'.

Į minėtus žodžius panašūs su karvių ar veršiukų pavadinimais besisiejantys:

buziōkas, buziūkas, buziūlis, būzulas, buziūlas; bužys, buželis, bužiūkas, bužiukas, bužiulis; būžys, būželis, būžiūkas, būžiukas, plg. *būzė, būžė* ‘karvė’, *buziūkas, buziūlis* ‘veršiukas’;

bučiūkas, bučūkas, bučius, bučiai, plg. *bučiūlis* ‘veršiukas’, *būčkė* ‘karvė’.

Šie pavadinimai būdingi pietų aukštaičiams ir vienai kitai gretimai vakarų aukštaičių šnektai, pvz.: *āglē.s bu.žai. í.lgu.s* ‘eglės kankorėžiai ilgi’ DrskŽ 48; *v’isók’u. bužir dař. | ir kvājo.s tūri bu.žir* ‘visokių kankorėžių dabar, ir pušys turi kankorėžių’ DrskŽ 48; *antà buzūku. āgl’u. suprañ.ta* [ora] ‘pagal eglų kankorėžius supranta [ora]’ DrskŽ 48; *prisirinkom nuo pušelaičių būžiū* ‘prisirinkome nuo pušelių kankorėžių’ Marcinkonys (LKŽe); *nuo aňkslio puola bambuoriai, nuo eglės būžiai* ‘nuo alksnio krenta bambuoriai, nuo eglės būžiai’ Leipalingis (LKŽe); *po eglēm pilna būžiū prikriť* ‘po eglėmis pilna kankorėžių’ Liškiava (LKŽe); *pilna žemē prikrito bužiūku* ‘pilna žemė prikrito kankorėžių’ Daukšiai (LKŽe); *neturi kuo kūrenti, tai eglų buziūku prisirinko* ‘neturi kuo kūrenti, tai eglų kankorėžių prisirinko’ Alytus (LKŽe); *ant eglų tiek daug buziūliū* ‘ant eglų tiek daug kankorėžių’ Seinai (LKŽe); *parink eglų bučiūku, bus pakurom* ‘parink eglų kankorėžių, bus prakurui’ Valkininkai (LKŽe); *šįmet ant eglės daug bučiūku* ‘šįmet ant eglės daug kankorėžių’ Krokialaukis (LKŽe).

Dar čia galima atkreipti dėmesį į Juodpėnuose užrašytą pavadinimą *kakarāitas*, susijusį veikiausiai su gaidžio skleidžiamu garsu *kakarīeku*, plg. dar *kakarīnē, kakarīnē* (LKŽe)¹⁶.

Latvių tarmėse, be minėtojo (plg. p. 267) *cirkuzis* (su variantais *cirkuozis, cirkūzis*), būdingo buvusiam sėlių kraštui (Augšžemei) ir Latgalai, vartojami dar keli panašiai skambantys kankorėžių pavadinimai.

Visoms latvių tarmėms ir bendrinei kalbai būdingas pavadinimas *čiekurs*, kuris tarmėse turi fonetinių ir morfologinių variantų. Dažniausia yra o kamieno forma, pvz.: *ka sakālst, ta viņ aš – durēs kājēs tie priēž čiekār* ‘kai sudžiūsta, tada jie aštrūs – bado kojas tie pušų kankorėžiai’ Ancė (LVDA); *egleī tādī pagarākī čiekurīšī* ‘eglės kankorėžiai tokie ilgoki’ Asytė (LVDA); *čiekuruōs sēkl’s iēkšā* ‘kankorėžių sėklos viduje’ Augstkalnė (LVDA); *vūoverē ād čikurus* ‘voverė ēda kankorėžius’ Beja (LVDA); *paēglīm nau čiekurī, priēdeī i čiekurī* ‘kadagys neturi kankorėžių, pušis turi kankorėžius’ Dauguliai (LVDA); *bi atnesis viēnu zaru a visim čiekurim* ‘buvo atnešęs vieną šaką su kankorėžiais’ Ērgemē (EIV I 234); *ā:s kápāi pa kūokiēm, čiekur’s lā:šī:ī* ‘aš laipioju po medžius, kankorėžius renku’ Grašiai (LVDA); *priēžu čiekurus cilvēki lasa maīsiēm* ‘pušų kankorėžius žmonės renka maišais’ Inčiukalnas (LVDA); *čiekurim i kařsts uguņs* ‘nuo kankorėžių karšta ugnis’ Kiuoniai (LVDA); *eglēi tōdi lelōki ūn garōki čikuri, priēdēj mozōki, tōdi opolōki* ‘eglės kankorėžiai tokie didoki ir ilgoki, pušies – mažesni, tokie apskritoki’ Lyvanai (LVDA); *ār čikuřim kurynōi kruōsni* ‘kankorėžiais kūrena krosnį’ Naujinis (LVDA); *lasija priēžu čiekurus ūn kr’āsūoja tamiē čiekuru zupā pūikulišām bikses* ‘renka pušų kankorėžius ir dažo tuo kankorėžių nuoviru berniukų kelnes’ Sinuolė (LVDA); *vāverī čiekuriņs grāūž* ‘voverės kankorėžėlius grauzia’ Skultė (LVDA); *ka doūdz eglī čiekari, ta labi kařtiņi* ‘jeigu daug pušų kankorėžių, tai geros bulvės’ Svėtciešas (LVDA); *priēž čiekur’s muiža pārdeu* ‘pušų kankorėžius dvarui pardavė’ Vainižiai (ALE); *priēž čiekar’s*

‘pušų kankorėžis’ Venta (ALE); *salas čiekar’s, pakūr ugēn a tiem* ‘surink kankorėžius ir įkurk jais ugnį’ Zlėkos (LVDA).

ijo kamieno forma *čiekuris* užrašyta Kuržemės pietinėje dalyje (apie Aprikius, Bunką, Kuldygą, Nycą, Rudbaržius, Snėpelę, Valtaikius ir kitur), Žiemgaloje (apie Lestėnė, Sėmė, Valgundė ir kitur) bei labai retai – Vidžemės šiaurinėje dalyje (apie Diklius, Ipikius, Jerius, Mazsalacą, Palę, Umurgą ir kitur), pietryčiuose (apie Kalsnavą, Praulieną, Vėjavą), vietomis Augšžemėje (apie Salieną, Šauką, Zasą) ir įvairiose Latgalos šnektose (apie Agluoną, Andrupenę, Bėrzpilį, Dagdą, Kautatą, Uozuolainę, Rugajus, Tilžę, Viškius ir kitur), pvz.: *jāvāķ čiekuri* ‘reikia surinkti kankorėžius’ Asytė (LVDA); *atradu viēnu čiekuri* ‘radau vieną kankorėžį’ Kabilė (LVDA); *čiekuruōs ir sēklas* ‘kankorėžiuose yra sėklų’ Kalėtai (LVDA); *priēdēm i tādī mazāki čiekurīši* ‘pušų kankorėžiai tokie mažoki’ Palė (LVDA); *egļu čie’kūři i lilēki* ‘eglių kankorėžiai didoki’ Prauliena (LVDA).

Tačiau dėl medžiagos trūkumo dalyje šnektų ne visada įmanoma nustatyti pavadinimo *čiekur(i)s* kamieną.

Pavadinimas *čiekurs* minimas XVIII a. žodyne: *tjcheekurs* Tann=oder Fihten=zapfen Stender 1789 I 329.

Dideliame Kuržemės areale į pietus nuo Alsungos, Kuldygos, Matkulės, Zentenės iki pat Lietuvos sienos, Žiemgaloje į vakarus nuo Barbelės, Iecavos, Misos, kai kur Vidžemėje apie Aluoją, Mazsalacą, Vecatę, taip pat Dzėrbenėje, Jaunruozėje, Lygatnėje, Lubanoje, Mėdzūloje, Ruozuloje, Smiltėnėje, Vecpiebalgoje ir kitur, Augšžemėje paplitęs pavadinimas *čiekurs* (tiek o kamieno forma, tiek *ijo* kamieno variantas *čiekuris*).

o kamieno forma *čiekurs* vartojama Kuržemėje (Asytėje, Dzircieme, Yvandėje, Kalėtuose, Lažoje, Medzėje, Pūrėje, Purmsatuose, Usmoje), Žiemgaloje (Blydenėje, Garuozoje, Iecavoje, Jaunpilyje, Neretoje, Penkulėje, Platuonėje, Satiniuose, Sėmėje, Smardėje, Svėtėje, Vircavoje, Zasoje ir kitur), Vidžemėje (Burtniekuose, Daugmalėje, Iduje, Ipikiuose, Lygatnėje, Lubanoje, Mazsalacoje, Patkulėje, Puikulėje, Rankoje, Sarkaniuose, Skultėje, Vecpiebalgoje, Krapėje ir kitur), rečiau Latgaloje – Medniuose, Škilbėnuose, pvz.: *ja i eglēm doūdz čiekurī, ta i laps, ta i laps kārpupeļ gac* (-ds) ‘jeigu ant eglų daug kankorėžių, tai bus bulvių metai’ Ida (ALE).

ijo kamieno forma *čiekuris* užrašyta daugiausia iš Kuržemės (apie Asytę, Duniką, Gaikius, Gruobinią, Nykracę, Rudbaržius, Vecpilį, Ziemupę ir kitur), rečiau Žiemgalos (Auruose, Ežerėje, Kursyšiuose, Nygrandėje, Satiniuose, Vilcėje) ir Vidžemės (Ipikiuose, Lubejoje, Palėje bei kitur), pvz.: *taga priēd’s čiekur’s salas^a, beř bedrē – zivis kūpin^a* ‘dabar pušies kankorėžius surenka, beria į duobę – žuvis rūko’ Nycą (ALE).

Kartais dėl medžiagos trūkumo neaiškus pavadinimo *čiekur(i)s* kamienas.

Pavadinimas *čiekuris* minimas XVII–XVIII a. žodynuose: Dannapfel / *zeekuris* Lettus 1638: 22; *Zeekuris*, ein dann apfel Fürecker 1685 I 316; *Zeekuris*, ein dann=apfel. *Zeekuři*, pl. Depkin 1704 IV 216; *Zeekuris* Langius 1685: 351; Tannäpfel, *Zeekuris*, pl. *Zeekuri* Phras 1638: 325.

Variantas *čiekurzis* vartojamas keliose Kuržemės ir Žiemgalos šnektose (Gaviezėje, Embūtėje, Nycoje, Pampaliuose, Lielplatuonėje, Iecavoje ir kitur), o didesnę kompaktišką arealą sudaro Vidžemės pietryti-

16 Galima atsargiai spėti, kad subst. lie. dial. *kakarāitas* ‘kankorėžis’ ← subst. lie. *kaiūkaras* ‘kalnelis, kalva, kaubrys’ B, R, MŽ² 118 ir kt.; ‘kalno viršūnė’ M, S. Dauk, RB 4 Moz 23,9; ‘žemės pakilimas, kupstas, kapčius’ B, J; ‘kakta, pakaušis’ Kair (LKŽe) (dar plg. lie. *kaiūkoras, ô ‘mandragora’* C I 75; t. y. reflektuojama ‘vaisingumo’ semema [LE XVII 225; plačiau žr. Kregždys 2010b: 66] + suff. -ait- [dėl tokio darybinio tipo žr. Skardžius I 358tt.] – su *au...a* > *a...a* dėl vokalinio sinharmonizmo [apie tokią kaitą žr. 7, 9 išnašas]), t. y. suponuotinos skirtingos konotacijos uzemos: (1) ‘atsikišęs (kaip kakta); paburkęs (kaip kupstas)’, dar plg. subst. lie. dial. *kaukorikas* 2 ‘vaikas didelė galva’ Šmn (LKŽe; dar žr. KpŽ I 228); (2) ‘vaisingas resp. pilnas sėklų (kaip mandragora)’.

nėje dalyje (apie Iršus, Kalsnavą, Krauklius, Liauduoną, Mėtrieną, Vestieną). Šis pavadinimas užrašytas ir iš įvairių šiaur rytinių Vidžemės šnektų (Beliovas, Galgauskos, Gaujienos, Sinuolės ir kitur), pvz.: *vācē tuos čiekūrziūs, pōrdū vālstēi tās sākls* ‘rinko tuos kankorėžius, parduė valstybei tas sėklas’ Cesvainė (LVDA); *vāvere sēd eglē un graūž čiekūrziūs* ‘voverė sėdi eglėje ir graūžia kankorėžius’ Galgauska (LVDA); *čiekūrzi – vā:cs vārds* ‘čiekurži – senas pavadinimas’ Grašiai (LVDA); *skāisti, so:rkāni eglu čiekūrzi* ‘graūš, raudoni eglių kankorėžiai’ Kraukliai (LVDA); *čiekūrziem i:r zvīņnas, storpā zvīņām auk sākklas* ‘kankorėžiai turi žvynus, tarp žvynų auga sėklos’ Lazduona (ALE); *mēs – čiekūrzi* ‘mes [sakėme] – čiekurži’ Nyca (ALE); *kod eglēm i:r dōuč čiekūrziūs, bu:s lo:bā zire:ņ rōž* ‘jeigu ant eglių daug kankorėžių, bus didelis žirnių derlius’ Uodziena (LVDA); *čiekurzi – eglēm aūg čiekūrzi* ‘[sako] čiekurzi – ant eglių auga kankorėžiai’ Sinuolė (ALE).

Iš kelių šnektų užrašytas variantas *ciekurzi*, pvz.: *zām kotras čiekūrzi lapinas ir sēkliņa ar spārniņu* ‘po kiekvienu kankorėžio žvynu yra sėklytė su sparneliu’ Sinuolė (ALE); *egles ciēkūrzi, priēdes ciēkūrzi* ‘eglės kankorėžis, pušies kankorėžis’ Kaugurai (ALE); *kūpinā sīķel’s ciēkūrzi dūmuōs* ‘rūkino silkytes kankorėžių dūmuose’ Nyca (ALE); *svīdu ar cikūrzi* ‘mečiau kankorėži’ Stameriena (ALE); *prīdiēm un egliēm ir cikūrzi, kurūs nūgatavejās itū kūku sākklas* ‘pušys ir eglės turi kankorėžius, kuriuose subręsta šių medžių sėklos’ Ziemeris (ALE); taip pat Kursyčiai, Sunakstė.

EH pateiktas variantas *ciekuzis* iš Skaistos.

Iš pavienių šnektų (Aiviekstėje, Uozuolniekuose, Taurenėje, Jaunpiebalgoje, Valkoje, Vecpiebalgoje, Vėjavoje, Velkiuose, Sėlpilyje, Susėjoje) užrašyti variantai *ciekurznis* – *šuogad eglēm daūdž čiekūrziņu* ‘šiomet ant eglių daug kankorėžių’ Vecpiebalga (ALE) – ir *čiekurznis* (Vecpiebalga).

Retesni keli kiti variantai: *čiekurzis* Liepna; *čiekuzis* (čikušs) Lyvanai; *čikuzis* Atašienė; *čirkuzs* Sakstagalas; *čirkuzis* (čyrkuss) Rėzna, Elkšniai, Rītė, Suseja, pvz.: *prīžu čērkužim vīnc gāls tviņņč, ūtrs rēsnāks* ‘pušų kankorėžių vienas galas laibas, kitas storesnis’ Elkšniai (LVDA); *činkurs* Barkava, Dzelzava, Varaklianai; *cinkurs* (cyņkūrs) Varaklianai; *čuokurs* Limbažiai (ME), Salaca; *čēnčere* Vecgulbenė; *čenkurs* Trikata.

Kai kuriose Kuržemės šnektose vartojama ir kitų variantų: *ciekausis* Dundaga (ME); *ciekauzis* (ciēkaūzs, dat. –žam): *priēde šuogad daūdž ciēkaūž* ‘ant pušies šiomet daug kankorėžių’ Alsunga (ALE); *ciēkaūsis*, pvz.: *eglē ir ciēkaūš* ‘eglė turi kankorėžių’ Yvandė (LVDA), Alsunga; *ciēkaūšam i sēķls* ‘kankorėžyje yra sėklų’ Padurė (LVDA), taip pat Kurmalė; *ciēkaūzis* (ciēkaūziuos tās sēķls ‘kankorėžiuose tos sėklos’) Planycia (LVDA); *ciekuozis* Ziemupė (ALE), Kazdanga, Skaista (EH); *čiekūož* Valgalė.

Iš pavienių šnektų užrašyta pavadinimų su *ķ* žodžio pradžioje: *ķiekurs* apie Abelių, Kuoknesę, Secę, Sėrenę, Sunakstę, *ķiekuris* apie Kuoknesę, Marcieną, Kuržemėje (apie Vainiuodę), pvz.: *saka aī – ķiēkuris* ‘sako taip pat *kiekuris* – kankorėžis’ (LVDA); *ķiekurs* Sunakstė; *ķiekurzi* Aizvykiai; *zām egliēm ir sabirušs skujas un ķikuži* ‘po eglėmis yra pribyrėję spyglių ir kankorėžių’ Beja (LVDA); Daudzesė, Gramzda; *mū:s tē so:k: ķiekūrzi* ‘mūsų tai sakoma *kiekurži* (‘kankorėžiai’)’ Iršiai (LVDA), Kalėtai, Kuoknesė, Pededzė, Pliavinios, Sėlpilis, Sunakstė, Vainiuodė, Vietalva, *ķiekuzis* Krustpilis, *ķikuozis* Malta.

Iš Didžiosios Kuržemės užrašyta pavadinimų su *ķēk*: *ķēkurzi*, pvz.: *priēdēs aūg ķēkūrzi* ‘ant pušų auga kankorėžiai’ Dunika (ALE); *ķēkūrzi gan nelasiju* ‘kankorėžių tai nerinkau’ Rucava (ALE); *ķēkuzis* (*ķēkuzis*) Dunika, Rucava; *ķēkuzis* (*ķēkuzis*) Rucava.

Kai kuriose Latgalos šnektose (Asūnėje, Dagdoje, Ezerniekuose, Skaistoje) vartojamas variantas *ķikurs*, pvz.: *prīdāi moži ķikuēiši, a*

aglāi lēli ķikuři, gafi ‘pušies maži kankorėžiukai, o eglės dideli kankorėžiai, ilgi’ Asūnė (LVDA), o Andrupenėje, Asūnėje, Dagdoje, Ezerniekuose – *ķikuris*.

Užrašyta ir kitokių variantų – *ķirkurs* ir *ķirkurzi* apie Sunakstę; *ķirkusis* ir *ķirkuozi* apie Kraslavą; *ķirkuzis* apie Aknyštą (Ancītis 1977: 119), Skaistą, Sunakstę, Višķius; *ķiekuzis* apie Krustpilį; *ķikūzis*, *ķikūšs* (-zis) Maltoje.

Iš la. *ciekurs* ir jo variantų (plg. p. 272) atsirado vienoje kitoje palatvės lietuvių šnektose vartojami latvizmai *ciēkuras*, *ciēkužė*, *ciēkužė*, *kiēkužis*.

Kaip atsirado aptartieji latvių kalbos kankorėžių pavadinimai, nėra visai aišku. Tačiau galimas daiktas, kad sėliams iš savo gimtųjų vietų keliantis į kitas dabartinės Latvijos vietas kartu migravo ir kankorėžio pavadinimas ir, nutrūkus jo ryšiui su pamatiniu žodžiu, būdavo iš naujo perkuriamas.

Be to, remiantis *ciekurs* ir kuronizmu *cinkuris*, keliama mintis, jog greta **kerk-* buvęs ir jo senas variantas **kenk-*. Su pastaruju bandyta sieti ir lie. *kankorėži* (ME I 393; LEW 216). Tačiau čia vėl iškyla problema, kaip paaiškinti formų skirtumus.

Dabar *kankorėžis* (plg. dar jo variantus *kankorėžis*, *kankoraižis*, *kankaróžis*, *kankózėris*, *kankurėžis*, *kunkorėžis*, *kunkurėžis*; *kankōrai*) ypač būdingas vakarinėms lietuvių tarmėms – žemaičių šnektoms, pvz.: *ķonkūoriežis jē tur – gērā, er iki.š i* [besmegenio] *nūos* ‘kankorėži jei turi – gerai, ir įkiši [besmegenio] nosį’ MožK; *ķonkūoriežēlē vēs tēik er ōn pošē ir* ‘kankorėželių vis tiek ir ant pušų yra’ MožK; *jēig^o kārtās kārvs nuorēdav^a ešēmēs^e, jāu, nō, šovērindav^a kunkūoriež^u* ‘jeigu kartais karvės norėdavo persileisti, jau, na, išvirdavo kankorėžių’ MožK; *surinkom eglēs kankorėžių ir susikūrēm ugnī* ‘pririnkome eglės kankorėžių ir susikūrėme ugnį’ Barstyčiai (LKŽe); *kankorėžių daug, kitq metq būs rugių gerų* ‘kankorėžių daug, kitais metais bus rugių gerų’ Šatės (LKŽe); *ir lakstys paskuo kaip kunkorėžis, ar neisi numie* ‘ir laskytis iš paskos kaip kankorėžis, ar neisi namo’ Veiviržėnai (LKŽe).

XVII a. jis užfiksuotas ne tik vakarų aukštaičių tarpe besiremiančiame Mažosios Lietuvos rankraštiniame žodyne *Clavis Germanico-Lithvana* (Dann=Aepffel. *Skujos, ū* Pl. M. *Kankoreczei* || *Czyzka, os. F C I 443*), bet ir rytų aukštaičio Konstantino Sirvydo antrajame žodyne (*βyβka/Conus, Kun=||karežis/škua* SD³ 440).

Toliau ieškant šio dūrinio ištakų, galima būtų atkreipti dėmesį į seną garsažodinį reduplikacinį (apie šį reiškinių žr. Brugmann 1906: 46tt.; Skardžius I 22tt.; ИЯ 219tt. ir lit.) darinį *kañkalas* (fiksuojamą nuo raštijos pradžios), paprastai žymintį karvėms po kaklu rišamą varpelį.

Šis panašios darybos kaip sl. **kolkolb* ‘varpas’, s. i. *karkari-* ‘fleita’, *kalakala-* ‘padrikas šauksmas, ūžesys’, plg. dar la. *kaļūot* ‘plepėti’, gr. *καλεῖν* ‘šaukti’, s. vo. au. *hellan* ‘suskambėti’ ir pan. (Skardžius I 23; LEW 215; ЭССЯ X 137tt. ir lit.).

Pažymėtina, kad Kazimiero Jauniaus raštuose *kañkalas* vartojamas kankorėžio reikšme, o kai kuriose tarmėse jis žymi ‘gumulą’, tai pat ‘augalą panašiais į varpelį žiedais, apskritalapį katilėlį (*Campanula rotundifolia*)’ (LKŽe). Tad galbūt ir žodis *kankorėžis* buvo padarytas dėl kankorėžio formos panašumo su *kañkalu*.

Antrasis aptariamojo dūrinio *kankorėžis* dėmuo visai aiškus – tai veiksmazodis *rėžti* (Smoczyński 2007: 253), giminiškas sl. **rēzati* ‘pjauti, mušti’ ir turbūt kilęs iš ide. **urēg-* ‘laužyti’, plg. gr. *όρήγνυμ* ‘laužau’ (Trautmann 1923: 245t.; LEW 245; IEW 1181t.; Sabaliauskas 1990: 139; Smoczyński 2007: 212).

O variantas *kankoraižis* remiasi veiksmazodžiu *raižyti / raižyti*, besisiejiančiu su la. *riēzt* ‘pjauti, riekti’ ir galbūt išriedėjusiu iš kitos ide. šaknies **rei-* ‘pjauti’, kaip ir lie. *riē-k-ti* (Karaliūnas 1982).

Asociatyvinė (pagal referentų panašumą) yra pavadinimo *aguřkas* kilmė (tai senas slavizmas, plg. s. gu. *ozyrokъ*, s. le. *ogurek*, žr. Būga III 322; Skardžius IV 84; Sabaliauskas 1960: 262tt.).

Šis pavadinimas vartojamas apie Guostagalį, Puodžius, Joniškėlį, Pasvalį, Dikonius, Jurgėnus, Medikonis, Sereikonis, Pandėlį, Jutkonis, Kupiškį, Noriūnus, pvz.: *ant eglės auga aguřkai* ‘ant eglės auga kankorėžiai’ Kupiškis (LKŽe); *šitoj eglėj šimet daug aguřkų* ‘šitoje eglėje šimet daug kankorėžių’ Pandėlys (LKŽe).

Vietomis, žymint kankorėžį, panaudotas ir kitas slavizmas *bóba*, plg. *bobukas* (Daugėliškis), *bóbeliai* (Linkmenys). Pažymėtina, kad šis slaviškos kilmės žodis neretai vartojamas darant liaudiškus augalų pavadinimus (plg. Gritėnienė 2006: 77, 153t.).

Vienur kitur kankorėžis lyginamas dar su burbulu, burbuole, buože, šepetėliu: *burbūliai* (Timsriai, plg. augalo pavadinimą *burbūlis* (*Trollius*), kilusį iš *burbūlis* ‘burbulas’, plg. Gritėnienė 2006: 64t.), *buřbulės* (Rybokai, pvz.: *prisiraškiau eglės burbuolių* ‘prisiraškiau eglės kankorėžių’ Kamajai, žr. LKŽe), *buožuė* (Ūdrija), *šepetėlis* (Namajūnai).

Vediniai *buřbulės*, *burbūlis*, kaip ir *buřbulas*, yra veiksmo rezultato pavadinimai, padaryti iš veiksmazodžio *buřbti* su priesagomis, kilusiomis iš būdvardinės priesagos **-lo-* (plg. Ambrazas 1993: 92). Kiti du pavadinimai – deminutyvinės prigimties: *buožuė* remiasi daiktavardžiu *búože* (atitinkančiu la. *buōze*; tolesnė šio žodžio kilmė neiški, plg. LEW 37; Smoczyński 2007: 81), o *šepetėlis* – *šepetys*.

Pastarasis yra priesagos *-etys* (kilusios iš būdvardinės priesagos **-to-*) vedinys iš *šėpti* (*šėmpa*, *šėpo*) ‘negražiai, netvarkingai augti (apie plaukus, barzdą)’ (apie jį plačiau žr. LEW 963; Smoczyński 2007: 629t.), plg. pavyzdį iš Antano Juškos žodyno: *Šėmpa tavo barzda, t. y. želia skeberėlja] kaip šepetys* (LKŽe). Taigi žodis *šepetys* galėjo atsirasti dėl šepčio išvaizdos panašumo su negražia barzda ir, matyt, priklausė tam pačiam darybos tipui, kaip ir *meketys* ‘mikčius’, taip pat *klebėtis* ‘iškleręs daiktas; netikėlis; išgverėlis’, *plepėtis* ‘plepys’, *raukėtis* ‘susiraukėlis’ (plg. Ambrazas 1993: 130t.).

Pavadinimas *skujà* (plg. variantus *skùjė*, *skùjas*, *skùjis*, *skujys*, *skùjus*, *skujukas*) plačiausiai vartojamas vakarų aukštaičių ir pietų žemaičių bei kai kuriose gretimose šnektose.

Jo paplitimą liudija ir šnektų pavyzdžiai: *nà | kuriz didesnæ. skùjæ. ràs* ‘na, kuris didesnį kankorėžį ras’ ZnŽ III 95; *skùjẽ saũ.sì saũ.sì | riñ.-kuom i lauža kúriem* ‘kankorėžiai sausi sausi, rinkome ir laužą kūrėme’ DūnŽ 332; *skojočkà bõ.va vaikũn zabũovas* ‘kankorėžiai buvo vaikų žaislas’ DūnŽ 332; *kišenikie skùjis | mañáu | ka uoburĩs* ‘kišenėje kankorėžis, maniau, kad obuolys’ DūnŽ 332; *seneliuk, numušk man skùjã* ‘seneliuk, numušk man kankorėžį’ Linkuva (LKŽe); *pušies skujutės irgi yr, mažesnės kaip eglės* ‘pušies kankorėžiai irgi yra, mažesni negu eglės’ Klovainiai (LKŽe); *terp tų skùjũ yra eglės sėklės* ‘tuose kankorėžiuose yra eglės sėklos’ Žeimelis (LKŽe); *eglių skujũs voverės aižo* ‘eglių kankorėžius voverės aižo’ Laukuva (LKŽe); *einant par miškã, skujũkai kojas bado* ‘einant per miškã, kankorėžiai kojas bado’ Betygala (LKŽe).

Pavadinimą *skujà* randame jau pačiame seniausiame iš išlikusių Mažosios Lietuvos rankraštnių žodynų *Lexicon Lithuanicum*:

Dannenapfel	<i>Skujos, C3yzkas</i> Lex 22a;
Thannapfel	} <i>C3yzka, Skuja</i> Lex 87.
Thannzapff	

Vėlesniojo laikotarpio *Clavis Germanico-Lithvana* žodyne greta *skujos* atsiranda ir *kankorėžis* (Dann=Aepffel. *Skujos, ù* Pl. M. *Kankorreczei* || *C3yzka, os. F C I 443*), o K. Sirvydo antrajame žodyne *skuja* eina po *kankorėžio* (*βyβka/Conus, Kun||karežis/řkuua* SD³ 440).

Aptariamasis žodis *skujà* lietuvių kalboje žymi ne tik ‘kankorėžį’, bet labai dažnai ir ‘spygli’ (LKŽe). Būtent ‘spyglio’ reikšmę paprastai turi jo atitikmuo latvių kalboje *skuja* (ME III 902). Toliau *skùjã* bandyta lyginti su ru. *хвоя* ‘spyglys’ ir kitokiais panašiai skambančiais žodžiais kai kuriose kitose ide. kalbose, pvz.: v. air. *scē* ‘gudobelė’ (plg. Būga I 599, II 315, 618, III 877; Trautmann 1923: 268; LEW 821; IEW 938).

Tačiau vargu, ar *skujà* – jau toks senas žodis. Jis, kaip ir kiti minėti kankorėžių pavadinimai, galėjo atsirasti iš garsazodžio baltų kalbų dirvoje. Kazimieras Būga (I 297), kalbėdamas apie dvibalsį *ui*, kuris yra naujas, minėjo *skujõs* ryšius su panašios semantikos lietuvių žodžiais *skuistas* ‘krūmas, keris; pušynas’, *skuistis* ‘tankus eglynas’, *kuistas* ‘krūmas, keris’, *kuitas*, *kuitis* ‘jaunas, tankus spygliuočių miškelis; tankūs krūmokšniai’.

Prie jų dar galima būtų pridurti ir lietuvių veiksmazodžius *kuisti*, *skuisti* ‘išdykauti, dūkti, šėlti’ (LKŽe) ir ypač la. *skuit*, *skuju* ‘skusti, kirpti; valyti’ (ME III 902).

Iš gu. *uwiuka*, ru. *уиука* ar le. *szyszka* ‘kankorėžis’ (plg. Skardžius IV 115) atsirado lietuvių ir latvių tarmėms bendras slavizmas.

Didelėje teritorijoje Rytų Latgaloje (apie Ciblą, Istrą, Kaunatą, Nirzą, Pildą, Zvirgzdenę ir kitur), taip pat kai kur Pietų Latgaloje (apie Kapinius, Naujinį, Skaistą, Viškis) vartojamas pavadinimas *šiška* ir jo variantas *šišks*, pvz.: *ai agļu šyškõm var krašât vylnys dzeji* ‘eglių kankorėžiais galima dažyti vilnonius siūlus’ Kaunata (ALE); *šiška, pryžu i agļu šyškys* ‘kankorėžis, pušų ir eglių kankorėžiai’ Pilda (ALE).

Lie. *šyškà* (su variantais *šyška*, *šyškėlė*, *šyškūtė*; *šiškà*; *šyškas*, *šiškas*; *šyškas*) arealas kur kas platesnis, apima nemažą aukštaičių (ypač rytų) tarmės dalį, pvz.: *šiškàs saringd'inėjom* ‘kankorėžius rinkome’ ZtŽ 665; *jĩ'l'ni.kas b'id n'emãžas, aĝles sa šiškõm'i* ‘eglynas buvo nemažas, eglės su kankorėžiais’ ZtŽ 247; *šiškõs kvajinès mãskickõs, krũglickõs* ‘pušų kankorėžiai maži, apvalūs’ LzŽ 257; *šyškàs itai riñkom ir kũrinom* ‘kankorėžius šitaip rinkome ir kūrinyje’ LzŽ 257; *po kvajũ pilna šiškėliũ* ‘po pušimi pilna kankorėžių’ LzŽ 257; *šiškàs žiemã eða žvėriukai* ‘kankorėžius žiemã eða žvėriukai’ Paberžė (LKŽe).

Lietuvių tarmėse yra dar du tolimesni fonetiniai variantai:

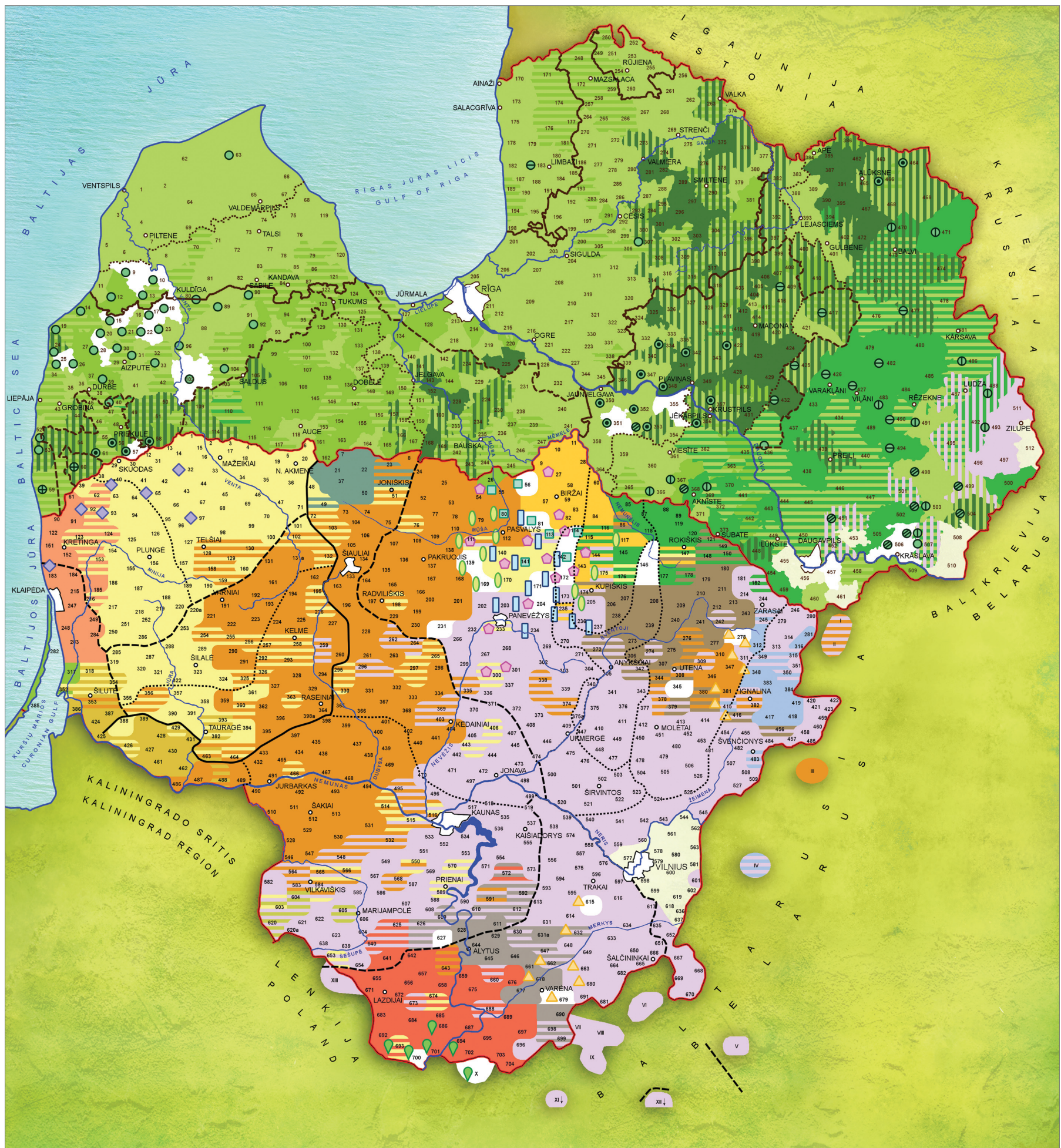
šyškà, *šyška*, *šyška*; *šičkà* vartojamas kai kuriose rytų aukštaičių vilniškių, vakarų aukštaičių kauniškių ir pietų aukštaičių šnektose, pvz.: *po egle nerasi grũšã, bet šyškã* ‘po egle nerasi kriaušės, bet kankorėžį’ Daukšiai (LKŽe); *šyškūtės tai egliũ, didesnès, o pušũ mažesnès* ‘kankorėžiai tai eglių didesni, o pušų mažesni’ Prienai (LKŽe);

čyškà, *čyška*; *čičkà*; *čyškà*; *čyškas* būdingas vakarų aukštaičiams kauniškiams, pvz.: *tėtẽ iš miško parnešẽ čičku ragãžã* ‘tėtė iš miško parnešė kankorėžių pintinę’ KzRŽ I 108; *čičkũw pilnos rankutės | nẽr kur dẽt* [kitų] ‘kankorėžių pilnos rankutės, nėra kur dėti [kitų]’ KzRŽ I 108; *voverès labai mėgsta čyškàs* ‘voverės labai mėgsta kankorėžius’ Veiveriai (LKŽe).

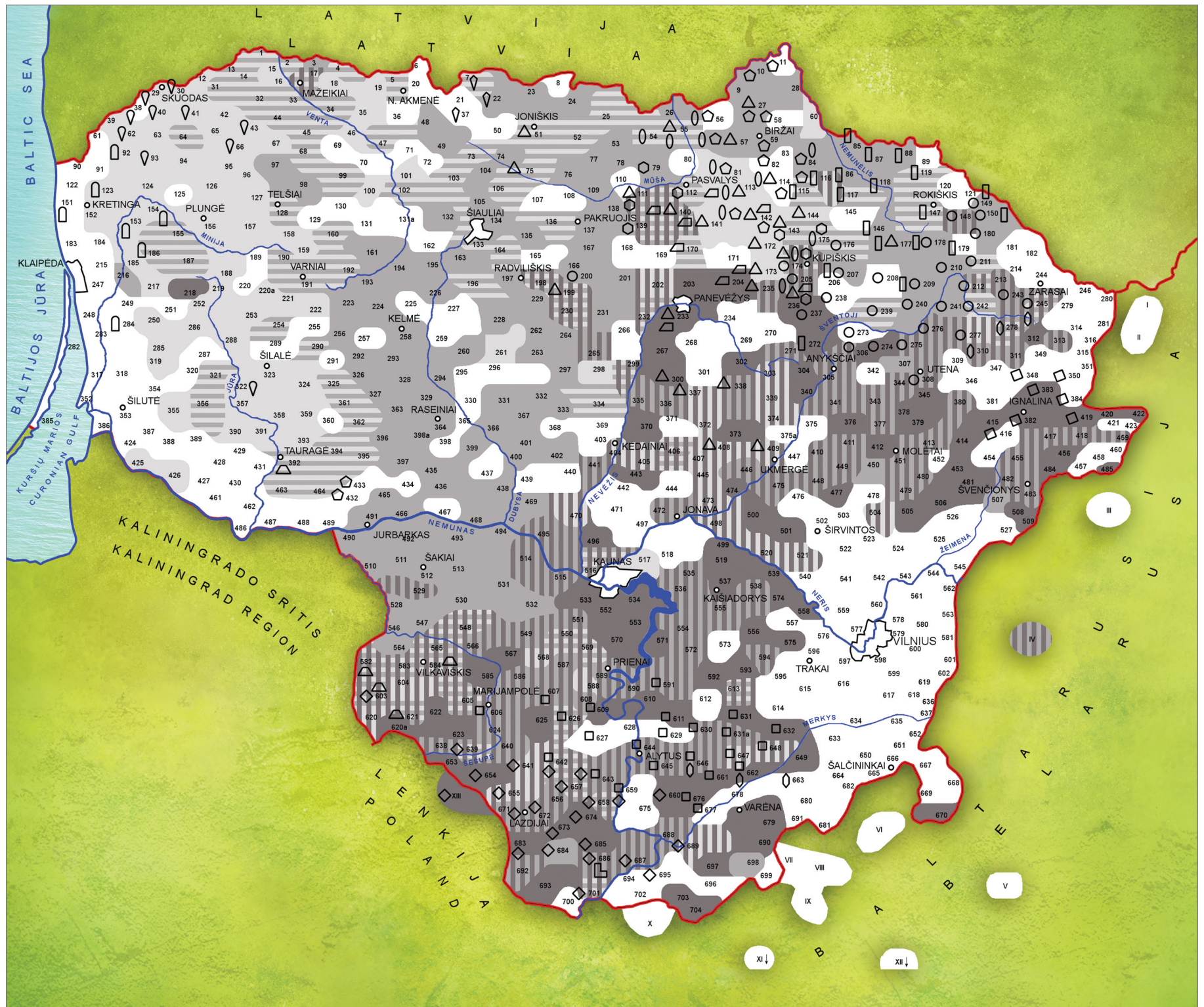
Pastarasis *čyška* greta lietuviškų kankorėžių pavadinimų užfiksuotas jau XVII a. Mažosios Lietuvos rankraštniuose žodynuose. Vėlesniuose spausdintuose šio krašto žodynuose minimas dar *čėčka* (žr. Schulze 1966: 626; LEW 72; LKŽe).

Iš Punsko užrašytas pavadinimas *kvajũkė* ‘pušies kankorėžis’ padarytas su deminutyvų priesaga *-ukas* (*-ė*) (kilusia iš **-ko-*, žr. Ambrazas 2000: 87tt. ir lit.) iš slavizmo *kvajà* ‘pušis’ (plg. gu., ru. *хвоя*), vartojamo kai kuriose pietinėse ir pietrytinėse lietuvių šnektose, plg. dar variantą *kvajẽ*, užfiksuotą XVIII–XIX a. Mažosios Lietuvos žodynuose (LKŽe).

Latvijos šnektose dar užrašyta kitokių pavadinimų: *aitiņa* ‘pušies kankorėžis’ Rudbaržiai; *bullitis* ‘jaunas, lygus kankorėžis’ Zantė; *ku-kuodzis* Mėrdzenė.

 la. <i>čiekurs, -is</i>	 la. var. su <i>čik-, čirk-</i>	 la. <i>šiška, -s</i>	 lie. <i>bučukas</i>	 lie. <i>burkūtis</i>
 la. <i>čiekurs, -is</i> ir var. lie. <i>čiekuras</i> ir var.	 la. var. su <i>cik-, cink-, čink-</i>	 lie. <i>šiška / šička / čička / šiška / šyčka / čyčka / šiškas / šyškas</i>	 lie. <i>čūtē</i> ir var.	 lie. <i>kielelē</i>
 la. var. su <i>cirk-</i> lie. <i>šaknies kirk-</i> var.	 la. var. su <i>kķek-</i>	 lie. <i>skuj-</i> var.	 lie. <i>gurgūtis / -ē</i>	 lie. <i>brekis / brekys / brekē</i>
 la. <i>cīrkūzis, ciekurzis / čiekurzis, ciekurznis / čiekurznis, čiekurzis</i>	 la. var. su <i>ķiek-</i>	 lie. <i>būžys, būž- / buž- / buz-vedimāi</i>	 lie. <i>būkas, bukas / -elis / -utis</i>	 lie. <i>vējavaikis / vējo vaikas</i>
 la. var. su <i>ciek-, čiek-</i>	 lie. <i>kankorēžis</i> ir var.	 lie. <i>žebelys / žebelis / ževelis</i>	 lie. <i>kukūtis</i>	 lie. <i>agurkas</i>
		 lie. <i>burē / -ikē / -iukas, -ē</i>	 lie. <i>baubukas / baubelis / bubukas</i>	 lie. <i>bamborys / bambuorys</i> ir var.

 kankorėžis ir var. skuj- var. šišk-, žyšk-, šičk-, žyčk-, čyčk-, cyčk-, sičk-, čyšk-, sišk- var. žebelys / žibelio vaikas, ževelis / ževelys, ševelys / ševelio vaikas	 vėjavaikis / vėjavaikas / vėjo vaikas bučius, bučis, buč- vediniai būžys, būž- / buž- / buz- vediniai kirkužė / -is, kirkušė gurgutis / -ė	 burkutis kiaulė, kiaulelė brekis / brekys / brekė agurkas, agurkėlis čiūtė	 būkas, bukas, būk- / buk- vediniai baubelis, bubukas burė / -ikė / -iukas kukutis bumbuoras

Baltų kalbų atlasas
Leksika 1: flora

Gervuogės pavadinimai

Gervuogės pavadinimai

Komentaro autoriai: Ilga Jansone, Asta Leskauskaitė, Saulius Ambrazas,
(išnašu) Rolandas Kregždys

Žemėlapių ir komentarų pagrindas – atsakymai į ALE leksikos klausimyno klausimą Nr. 64. Papildomai remtasi KFRP 4-osios dialektologijos anketos klausimo Nr. 154 atsakymais, taip pat Inesės Edelmanės ir Ārijos Ozolos (2003) tyrimu.

Žemėlapyje parodytas erškėtinių šeimos laukinio dygliuoto vaiskrūmio, vedančio į avietę panašius tamsiai mėlynus, raudonus arba juodus rūgščius vaisius (*Rubus caesius*), ir jo uogos pavadinimų paplitimas.

Lietuvių ir latvių kalbose vartojamus gervuogės pavadinimus sieja tik kai kuriose šnektose pastebėtas jų panašumas su avietėmis.

Žemaičių ir kai kuriose rytinėse bei pietinėse aukštaičių šnektose vartojamas žodžių junginys *juodà aviētē* su variantais *júodoji avietē*, *juodóji avētē*, *juodóji avēčia*, *juodóji avēčia* (plg. dar Gervėčiuose užrašytą *juodà malinà*, kur *aviētē* pakeitė atitinkamas slavizmas, plg. sl. *malina ‘avietė’, žr. ЭССЯ XVII 158tt.), taip pat dūriniai *júodavēčia*, *júodavētē*.

Pagal *Kalbos faktų rinkimo programos* 4-ąją dialektologijos anketą *juodóji avietē* užrašyta iš šnektų apie Padvarėlius, *júodoji avietē* apie Plaškius, *júodas avietys* apie Anykščius, *juodėji aviečiai* apie Vyžuonas, Sudeikius, Tauragnus, *júodavietis* apie Biržiniškę, *júodavētē* apie Rusnę, *júodavietē* apie Plungę, Medingėnus, Rietavą, Užpelius, Stirbiškę, Stragutę ir kitur.

Variantai *juodà avētē/avētē*, *juodóji avētē/avētē* žinomi apie Mosėdį, pvz.: *gripôujênt jôud^as aviet^s lãbã gërã* ‘gripuojant gervuogės labai gerai’ MoŽK; *aviet^s nu kûosolę jôudûosęs* ‘gervuogės nuo kosulio’ MoŽK.

Dalyje latvių tarmių (augšžemiečių šnektose) randama ekvivalentiškų gervuogių pavadinimų atitikmenų – žodžių junginių, kurių komponentai yra būdvardis *melns* ir daiktavardis *avene* (įvairios tarminės formos).

Variantas *melnā avieša* užrašytas iš Dricėnų (*màlnuôs avīšys ir màlnā krūsã* ‘gervuogės yra mėlynos spalvos’ ALE) ir Makašėnų (*ka gotova, màlnuò avīša tymši zyla* ‘kai prinokusi, gervuogė tamsiai mėlyna’ ALE).

Variantas *melnā avieška* su priesaga *-k-* užrašytas iš Škilbėnų, pvz.: *màlnuôs avīškas ir ošejuôm lopuôm* ‘gervuogės yra aštriais lapais’ (ALE).

Variantas *melnais avietis* vartojamas Nautrėnuose ir Vilianuose, pvz.: *màlnū avīši lobi prēt kûosu; màlnū avīši irã taĩdys màlnys ūgys, vãlu žĩĩ, na taĩ kēĩ avīši* ‘gervuogės geros nuo kosulio; gervuogės yra tokios juodos uogos, vėlai žydi, ne taip kaip avietės’ (ALE).

Ten pat Latgaloje pasakoma žodžių junginių su antruoju dėmeniu *avene, avine*.

Variantas *melnā avene* vartojamas Skaistoje ir Sinuolėje, pvz.: *malnūos avenū lopas* ‘gervuogių lapai’ Skaista (Apv); *mállās avenes ir zilganas, l^oàs vār ēst, pa grāvīem aūga* ‘gervuogės yra melsvos, jas galima valgyti, grioviuose auga’ Sinuolė (Apv).

Sinuolėje pasitaiko ir pavadinimas *melnās aviekstenes*, pvz.: *kazenàjus sàuce pàr màllajàm aviēkstenēm* ‘gervuogės vadina juodosiomis avietėmis’ (Apv).

Variantas *melnā avine* užrašytas Viškiuose, pvz.: *mýusu pušĩ màlnū avīņu nau* ‘mūsų krašte gervuogių nėra’ (ALE).

Antrieji minėtų pavadinimų dėmenys lie. *aviētēs* (šis žodis užfiksuotas jau XVII a. žodynuose) ir la. *aviešas* ‘avietės’ – tai rytų baltų inovacija (plg. LEW 28; Sabaliauskas 1990: 154). Ji vestina iš ide. **avi-* (plg. lie. *avīs* / la. *avs*, žr. p. 246), padaryta su priesaga **-eitjo-*, kuri yra priesagos **-it-jo-* (<**-ī-to* + **-jo-*) apofoninis variantas (plg. Ambrazas 2000: 135tt.).

Pirmasis dėmuo yra skirtingas. La. *melns* ‘juodas’ giminiškas lie. *mėlynas* (plg. Liutkiškėse užfiksuotą gervuogės pavadinimą *mėlyna aviētē*) ir turi gilią ide. šaknis (plg. p. 235), o lie. *júodas* kilmė nėra aiški.

Iš Balninkų užrašytas pavadinimas *bráizanti avēčia*. Renkant medžiagą pagal *Kalbos faktų rinkimo programos* 4-ąją dialektologijos anketą pastebėta, kad apie Plaškius sakoma *bráizanti avietē*. Šių pavadinimų pirmasis dėmuo jau visai kitokios semantikos. Tai veiksmažodžio *bráizyti* veikiamasis esamojo laiko dalyvis. Šis savo ruožtu su priesaga *-yti* padarytas iš *bréžti*, kuris pirmiausia siejasi su lie. *brúožti* ‘drėksti, braukti, brūžuoti, plėsti (batus); smarkiai eiti’, *bróžti* ‘braukti’, *bróžyti* ‘varyti, ginti’, la. *brāzt* ‘ūžti, siausti, triukšmauti; skubėti, greitai važiuoti, bėgti; ginčytis; mesti, sviesti, pataikyti, mušti’ (Būga II 366; Karaliūnas 1987: 175; Smoczyński 2007: 72, 76), toliau – galbūt su s. isl. *bríke* ‘lenta’ bei la. *berzt* ‘trinti, brūžuoti’ (LEW 56t.; IEW 167).

Latvių tarmėse labai paplitęs pavadinimas *kazene*, kuris yra bendrinės kalbos žodis ir augalo *Rubus caesius* L. botaninis terminas.

Pavadinimas *kazene* vartojamas įvairiose latvių šnektose (iš bendrinės kalbos jį perėmė Latgalos šnektos), pvz.: *kazen^s ir mēll^s, tās te ir lērušs mežã* ‘gervuogės yra juodos, jų čia miške daug’ Augstkalnė (ALE); *kazene isskatãs kã aviēte, bet viņa ir mēlla* ‘gervuogė atrodo kaip avietė, bet ji yra juoda’ Bauskė (Apv); *kazenes mēllas; viņas i*

mežā; aūg zemākā, mitrākā mežā; vakar kazenes trāpīju lasīt 'gervuogės juodos; jū yra miške; auga žemame, drėgname miške; vakar gervuogių išėjau rinkti' Blydenė (ALE); *dzērven's, brūklen's, aviēsen's; viēnas bi tādās zilās – kazen's, tādās pašās kā aven's* 'spanguolės, bruknės, avietės; vienos buvo tokios mėlynos – gervuogės, tokios pačios kaip avietės' Burtniekai (Apv); *avenes saldākas, kazenes nau tik saldās, bet labā zemē liēlās kā iķšļa gal's; kazenēm mēlla krāsa uņ tādā kā zilgana migliņa* 'avietės saldokos, gervuogės nėra tokios saldžios, bet geroje žemėje didelės kaip nykščio galas; gervuogių spalva juoda ir tokia kaip melsva miglėlė' Džūkstė (ALE); *es jau nāu tās kazenes lasīs* 'aš jau nesu tų gervuogių rinkęs' Ērgemė (ĒIV II 80); *kazenes ir tādās mēllās, tūmšās – gārdās ēst* 'gervuogės tokios juodos, tamsios – skanios valgyti' Ezerė (Apv); *kāzenē i:r tādā pā:te uoga kā āiviekstene, tikai mālna* 'gervuogė yra tokia pati uoga kaip avietė, tik juoda' Lazduona (ALE); *kazenes – mēllās uogas viņām, gaššigās; te pat mežā viņ's viētu viētām aūgl; badīgās dikti, ērkšķainās* 'gervuogės – jū uogos juodos, skanios; čia pat miške kai kur auga; labai dygliuotos' Nyca (ALE); *kazēns ir mēlls, tūmšš, tād's ka avēns* 'gervuogės yra juodos, tamsios, tokios kaip avietės' Puopė (ALE); *kazene tāt krūmliš bi, balti ziēdēļ; tūr jau nevār ne āre tikt, stīgs piēķērs, plēš liēls, a dusmān skriēn kazeneņ gařām; kazenes nelasām, neņemām* 'gervuogė buvo toks krūmas, balti žiedeliai; čia jau negali nei į lauką išeiti, ūgliai įsikibę, labai plėšia, pykdamas per gervuogės lekia; gervuogių nerenkame, neimame' Renda (ALE); *kazenes ar ābuōļiēm savāra* 'gervuogės su obuoliais verda' Sesava (ALE); *kazenes tūmši, tūmši brūnas, tik pat kuō māllās ūgās, sōldās, sulāinas; osi zori, grōutas lasīt* 'gervuogės tamsiai tamsiai rudos, beveik juodos uogos, saldžios, sultingos; aštrios šakos, sunku rinkti' Stameriena (ALE); *ka:zenēm mālnās uogas; te vi:ņū mo:z beja* 'gervuogių uogos juodos; čia jų mažai buvo' Sunakstė (ALE); *nuō kazeneņ laps vīns* 'gervuogių geras vynas' Vilcė (ALE); *lasa kazen's, taīs^a vīn^u; viētām iř daūz kazen^u* 'renka gervuogės, daro vyną; kai kur yra daug gervuogių' Zalytė (ALE).

Pavadinimas įtrauktas ir į istorinius žodynus, pvz.: Brombeern *Kafenes* Phras 1638: 325; *kaffenes* (ir *kaffu ohgas*) Brombeern Lange 1773: 145.

Latvių bendrinėje kalboje ir tarmėse vyraujantis pavadinimas *kazenes* padarytas iš slavizmo *kaza* 'ožka' (plg. sl. *koza; šis giminiškas lie. *ožka*, žr. ЭССЯ XII 197t.) su priesaga *-ene* (apie ją žr. Endzelīns 1951: 298).

Pavienėse latvių šnektose žinomi ir variantai *kazines, kaziņi* su priesaga **-injo-*, pvz.: *l'ās kaziņēs yř k'ā āvīksīņēs, tikai mālnās* 'tos gervuogės yra kaip avietės, tik juodos' Biržai (Apv); *iēs lašt kaziņs* 'eis rinkti gervuogių' Dundaga (ALE); *nuō tuō kaziņu gaņ ne kā naņ, zap-tej bišķi vār sašivākt* 'tų gervuogių tai beveik nėra, uogienei nedaug gali pririnkti' Rucava (ALE); *kazine ir [...]* uoga 'gervuogė yra [...] uoga' Sinuolė (ALE). Pasak I. Ēdelmanės, pavadinimas *kazine* vartojamas ir Gaigalavoje.

Kai kuriose Kuržemės šnektose pasitaiko variantas *kazlene*, pvz.: *kazlenes i tās mēllās* 'gervuogės yra tos juodos' Kandava (ALE); *kazlēns jo nelās* 'gervuogių jau nerenka' Venta (ALE).

Kai kur vartojamas pavadinimas *kazlenes* galėtų būti siejamas arba su la. *kazlēns* 'ožiuokas', arba galbūt su retu *kaza* variantu *kazla*, atsiradusiu dėl ru. *козёл* (< sl. *kozьlbъ, žr. ЭССЯ XII 32t.) 'ožys' įtakos (EH I 597).

Tik vienoje Latvijos paribio šnektose užfiksuotas gervuogės pavadinimas *kazlipe*, pvz.: *kazlipeš ērški koā ēršku ūgoām; kazlipu ūgās ta mozoākas iņ mālnās* 'gervuogės dygliai kaip erškėčių krūmų; gervuogių uogos mažesnės ir juodos' Aknysta (ALE).

Šio pavadinimo antrasis dėmuo *lipe* (su variantu *lipe*) 'trumpa uodegėlė' paskolintas iš est. *lippu* 'uodega' (ME II 540t.; SKES II 298; SSA II 81; Zeps 1962: 150). Kita nuomonė (LEV I 553) – jo pagrindą sudaro ide. **lei-* 'lenkti'.

Iš Nycos šnektos, Kuržemėje, kaip abejotinas užrašytas dūrinys *kazzemenite* (ir *kazuzemenite*) (Ēdelmane, Ozola 2003: 147). Pavadinimo antrasis dėmuo *zemene*, reiškiantis ir miško, ir sodo uogą, nesuponuoja nei gervuogės augavietės, nei išorinių savybių.

Pagal la. *kazene* padarytas ir pavadinimas *cūcene*, kuris sietinas su kiaulės pavadinimu *cūka* (dėl jo kilmės žr. p. 227)¹.

Latvių kalboje *cūcene* yra vienos *Rubus* genties rūšies – stačiosios gervuogės (*Rubus nessensis*) – terminas, tačiau šnektose abi rūšys neskiriamos.

Pavadinimas *cūcene* vartojamas Vidžemės lyviškosiose šnektose, pvz.: *cūcēns ar oūg grāvas, tād kā aveseņs, bet mēll uōg; noņ tik smeķig* 'gervuogės irgi auga grioviuose, tokios kaip avietės, bet juodos uogos; ne tokios skanios' Duntė (ALE); *kazeni saūc ari pař cūceni* 'gervuogė vadinama ir *cūcene*' Kauguriai (ALE); *cūceni tādī mēlli, zilgani, negataņs tas uōg i sařkanc; cūcens ne kuō nelas* 'gervuogės tokios juodos, melsvos, neprinokusios uogos yra raudonos; gervuogės nelabai renkamos' Svėtciemās (ALE); *cūcēns iř tād uōglej, tād ka aveseņs, tikei uōgs iř tād mēll, kad nuōgatavejas* 'gervuogės yra tokie uogienojai, tokie kaip avietojai, tik uogos yra tokios juodos, kai prinoksta' Vainižiai (ALE). Už minėto arealo, Krapėje, užrašytas pavadinimas *cūcene* abejotinas.

Pavadinimas įtrauktas ir į istorinius žodynus: *zuhzenes* Brombeeren Ulmann 1872: 350.

Nedaugelyje latvių šnektų Estijos pasienyje vartojamas gervuogės pavadinimas *lācene*, pvz.: *lācenes ir tūmšās, brūnas; asi kārti; tā jau nāk vēlak pec avenēm; tad, kad miēžus pļāun, viņas ir gatavas; aūg uz kalliņiem; pacēlām krūmiņū aūkša uņ ta lasijam* 'gervuogės yra tamsios, rudos; aštrūs stiebai; jos jau prinoksta vėliau už avietes; tada, kai pjauna miežius, jos būna prinokusios; auga ant kalnelių; pakėlėme krūmelį aukštyrą ir tada rinkome' Ilzenė (Apv); *luōcanas aūg mežūs* 'gervuogės auga miškuose' Jaunruozė (Apv); *luōcanas ir kuō avenas, tikai brūnas, lillā, sořkanas uņ zilās* 'gervuogės yra kaip avietės, tik rudos, violetinės, raudonos ir mėlynos' Karva (Apv).

Šį pavadinimo *lācene* arealą papildė kai kurių sėliškųjų ir apie Bauskę esančių šnektų, kur įžvelgiama finougrų įtaka, duomenys (ypač surinkti I. Ēdelmanės). Pridurtina, kad bendrinėje latvių kalboje pavadinimas *lācene* reiškia kitą *Rubus* genties augalą – paprastąją tekšę (*Rubus chamaemorus*). Gervuogės pavadinimas *lācene* galėjo atsirasti dėl įvairių priežasčių: pirma, dėl estų kalbos, kurioje šie augalai vadinami panašiai (*Rubus caesius* – *pōldmurakas*, *Rubus nessensis* – *kitsemurakas*, *Rubus chamaemorus* – *rabamurakas*); antra, dėl to, kad keliose Estijos pasienio šnektose (ypač šiaurės rytų Vidžemėje) pavadinimas *lācene* nevartojamas *Rubus chamaemorus* reikšme, nes čia paprastajai tekšei (*Rubus chamaemorus*) įvardyti vartojami finougrizmai *muraka, mureka, murika*.

Lietuvių kalboje vyrauja pavadinimas *gėruogė*. Tai ir bendrinės kalbos žodis. Jis galbūt yra giminingas la. *dzėrvene* (plg. la. *dzėrve*), kuriuo vadinama kita uoga – spanguolė (*Oxycoccus*).

1 Tačiau galimas ir kitoks hipotetinis kilmės aiškinimas: la. dial. *cūcene* ← *kūcene – asociatyvas pagal gervuogės krūmo fitomorfinę struktūrą, t. y. 'susivėlęs, suaugęs į krūvą' krūmas ~ la. dial. *kūcens, kūcene* ↔ la. *kūce* 'javų krūva' ← la. dial. *kūķis* 'šlapi, krūvon (gubon) susimėtę javai' (plačiau žr. ME II 332t.).

Šis dūrinys tarmėse turi nemažai variantų:

kirčiavimo, pvz.: *geŗvuogė* (toks kirtis turimas jau XIX a. Frydricho Kuršaičio žodyne), *geruogė*, *geruogė*, pvz.: *riėtenos aŗtr'os | gė.rvuogem vadina* 'aukštyn besiriečiantys augalai aŗtrūs, gervuogėmis vadina' ZnŽ I 442; *i_aviėė'u | i_gė.rvuog'u te_pılna* 'ir avieėių, ir gervuogių ten pilna' KzRŽ I 227; *a ne gėŗvougėms vadėn kaŗkėokė avėėtes* 'ar ne gervuogėmis vadina kažkokias avietes' MoŽK; *parneŗė pilnė uzbonė gervuogėjų* 'parneŗė pilnė aŗotė gervuogėjų' Linkuva (LKŽe); *net burnoj nuo gervuogėjų kartu* 'net burnoje nuo gervuogėjų kartu' Šunskai (LKŽe); *geŗvuogėŗ išsėrpsta ŗienpjėtėje* 'gervuogėŗ prisėrpsta per ŗienapjėtė' Barstyėiai (LKŽe);

trumpinys *geŗuogė* (LKŽe);

su jungiamuoju balsiu *-a-*, pvz.: *gėŗva(v)uogė*, *gervė(v)uogė*; *gerė-uogė*, *gėŗvavagė*; *-ia-*: *gėŗviauogė*, pvz.: *palei upė radau gėŗvauogėjų* 'palei upė radau gervuogėjų' Kupiŗkis (LKŽe); *ar daug parsėneŗėi gėŗviauogėjų* 'ar daug parsėneŗėi gervuogėjų' Bėdvietis (LKŽe); *mergaitėŗ renka gervėuogėŗ* 'mergaitėŗ renka gervuogėŗ' Miroslavas (LKŽe).

Pavadinimas *gėŗvuogė* uŗfiksuotas jau paėiame seniausiame Maŗsios Lietuvos ŗodyne *Lexicon Lithuanicum: Krazelbeeren Gerwėges* Lex 55a.

Pirmasis dūrinio dėmuo *gėŗvė* (uŗfiksuotas jau XVII a. ŗodynuose) turi atitikmenų baltų (la. *dzėŗve*, pr. *gerwe* E 715), iš dalies slavų (plg. s. ru. *жеŗаво*) kalbose. Toliau jis siejasi su s. vo. au. *kranuh*, arm. *kŗunk*, gr. *γėŗν*, *γėŗανος* 'gervė' ir kt. (Trautmann 1923: 87; LEW 137; IEW 383tt.; ИЯ 540; ПЯ E–H 223tt.; Smoczyński 2007: 174; dėl darybos plg. Ambrazas 1993: 134 ir lit.)².

Antrasis dėmuo *uogė* (paplitėŗ jau XVI–XVII a. raŗtuose) – baltų (la. *uogė*) ir slavų (**ag-oda*) kalbų bendrybė. Tolesnė etimologija neaiŗki (plg. Trautmann 1923: 202; LEW 1165; IEW 773; ЭССЯ I 57tt.; Sabaliauskas 1990: 121t.; Smoczyński 2007: 704).

Iŗ Kunigiŗkių uŗraŗytas *gervėnė* 'gervuogė' kilėŗ iš sudaiktavardėjusio bėdvardŗio su *-inis* (*-ė*).

Apie Bublėius gervuogė ŗymi *vėŗnuogė* ir variantas *varnėuogė* su jungiamuoju balsiu. *Kalbos faktų rinkimo programos* 4-osios dialektologijos anketos faktų rinkėjai pirmėjė variantė dar yra uŗraŗė iš Ŧakynos, Skaistgirio ir Salantų, o antrėjė – iš Ŧakynos. Variantas *vėŗnuogė* ŗinomas ir iš Rodėnios, pvz.: *nuejo medŗian vėŗnuogėjų* 'nuėjo į miŗkė gervuogėjų' (LKŽe).

ŗio darinio pirmasis dėmuo *vėŗna* (randamas jau XVI–XVII a. raŗtuose), kaip ir *uogė*, taip pat baltų (la. *vėŗna*, pr. *warne* E 722) ir slavų (plg. s. baŗn. sl. *vrana*) kalbų bendrybė (Trautmann 1923: 343; LEW 1201; Smoczyński 2007: 723). Panaŗsios darybos toch. B *wrauŗna* (< **uŗn-*) 'varna' savo forma nuo pastarėjų smarkiai skėriasi (Winkens 1976: 121, 583). Paprastai jie vedami iš ide. **uŗ* 'degti, juosti' (plg. IEW 1166; Sabaliauskas 1990: 120). Taėiau tai gali bėti ir garsaŗodėnė kilmėŗ dariniai (ИЯ 540; PKEŗ IV 225).

Atskėrai aptartini du reti gervuogėŗ pavadinimo variantai, uŗraŗyti renkant medŗiagė pagal *Kalbos faktų rinkimo programos* 4-ėjė dialektologijos anketė.

Iŗ Grybėnų uŗraŗyta *krėŗuogė*. Ŧė dūrinė vartojo Vydėnas (1868–1953), pvz.: *Panaŗiai veikianėios ir krėŗuogėŗ. Jos išvaro diegus, kurėŗie ŗarnų darbė gadina* (LKŽe). Jis įtrauktas ir į 1938 m. *Lietuviŗkė botanikos ŗodynė*.

Gervuogėŗ daŗnai auga ant eŗero ar upėŗ kranto. Tai atspindi pavadinimas *krėŗtuogė* (LKŽe).

ŗio dūrinio pirmasis dėmuo yra *krėŗtas*. Jis atitinka latvių kuronizmė *krėŗts* 'krantas' (ME II 259) ir veikiausiai siejasi su lie. *krėŗsti* esamojo laiko forma *krėŗta* (plg. ПЯ K–L 218; ЭССЯ XIII 35; Smoczyński 2007: 307). Ŧis veiksmėŗodis atitinka la. *krist*. Toliau jis lyginamas su lie. *krėŗsti*, *krėŗyti*, la. *krėŗst*, *krėŗt* ir bandoma ieŗkoti ryŗių su v. air. *crothaim* 'kreėiu', s. vo. au. *reden* 'sėjoti' ir pan. (plg. Bėga II 464; LEW 295; IEW 620; Sabaliauskas 1990: 185; Smoczyński 2007: 308, 316).

ėia galima atkreipti dėmesė, kad panaŗsios semantikos yra ir latvių kalbos kranto pavadinimas *krėŗja*, *krėŗjŗŗ*. Jam giminiŗkas lie. *kriaŗŗis*, galbėt ir kurŗių *Croye* (plg. vandenvardŗius la. *Kruoŗja*, lie. *Kruoŗja*), lie. *pa-krėŗoja* 'pakalnė'; lie. hidr. *Kraŗjėupė*, *Kraŗjėupis*, *Kraŗjėinis*; *Krėŗvandė* (Karaliėnas 1987: 199, plg. dar Ademollo Gagliano 2007: 14t.). O toliau jis, matyt, siejasi su pr. *krėŗt* III 101₁₂[63²⁰], s. isl. *hrynja* 'kristi' ir t. t. (ПЯ K–L 216tt.; PKEŗ II 288t. ir lit.).

Tik Zvartavos ŗnektoje Estijos pasienėje pavartojamas gervuogėŗ pavadinimas *ķepene*, pvz.: *Gaŗjas malė atrėod avenes, bet mėŗllas, tās sėuc pėŗ ķepenėŗ* 'Gaujos pakrantėje randama avieėių, bet juodų, jas vadina ķepenes' (ALE).

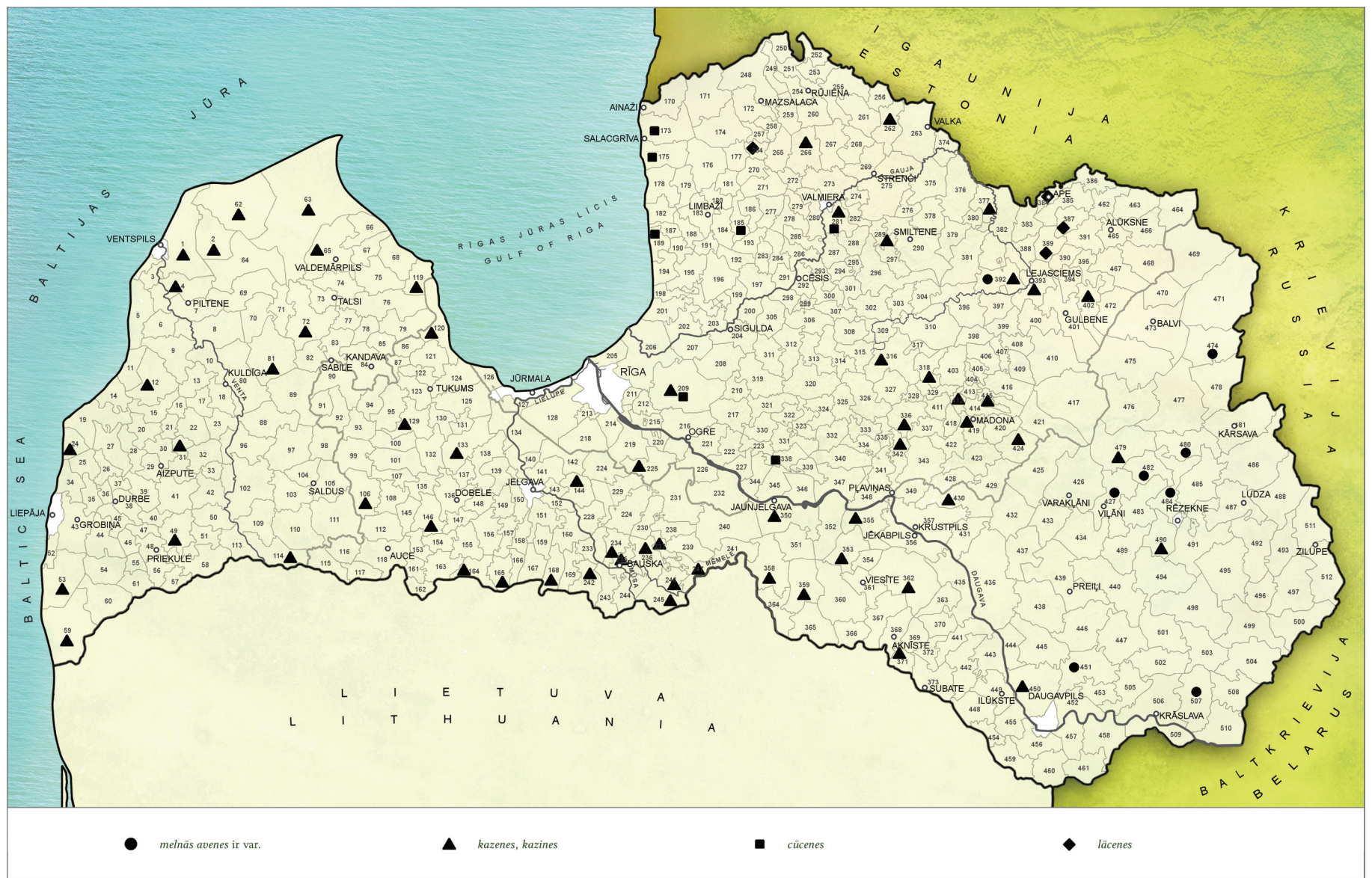
Tai vedėnys su baigmeniu *-ene*, kurio pirmoji dalis gali bėti laikoma skoliniu iš finougrų kalbų ir galbėt sietina su est. *kėŗbi* (dgs. *kėŗpad*) 'kaėiukas, kankorėŗis' Wied. 238.

2 Įtikinamesnė yra fitoniminė augalo įvardijimo motyvacija. Lie. *gėŗvuogė* galėtų bėti aiŗkintina kaip *karmadhāraya* tipo dūrinys: subst. lie. *kėŗas* 'krėŗmas (ir avieėių)' (plg. adj. lie. *kervas* 'kerveŗiŗkas, nerangus' ← **ŗakotas*, išŗiŗakojėŗ, išŗikerojėŗ, išŗirangėŗ' [Vanagas 1981: 154]) + subst. lie. *uogė* (su *k-...g- > g-g-* dėl regresyvinėŗ asimiliacijos), plg. lie. dial. *krėŗuogė*. Ŧio dūrinio *-v-* yra neetimologinis, atsiradėŗ vengiant hiato, t. y. **kera-uog-* > **ker(a)-v-uog-* > **kervuog-* > **gervuog-*, įsigalėŗjusi dėl liaudies etimologijos resp. fonetėnėŗ homonimijos su lie. *gervė* (plg. Kabaŗinskaitė 1998: 18).

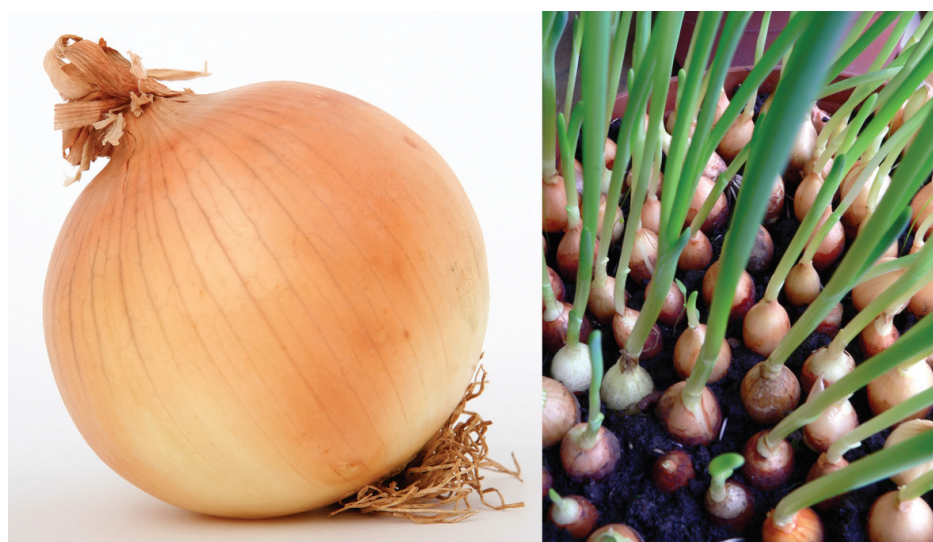

● la. kazene ir var.	□ la. cūcene	□ lie. meškos avietē	□ lie. gervinē	◇ lie. braižanti avēčia
○ la. kazļipe, kazļipe	□ lie. kiaul(ia)avietē	□ lie. geruogē, geruogē, gerv(ī)auogē	○ lie. varnuogē, varnuogē	△ lie. draskē
△ la. melnā avieš(k)a ir var. lie. juoda avietē, juodavētē juodoji avēčia ir var.	◇ la. lācene			

Svogūno pavadinimai

Svogūno pavadinimai

Komentaro autoriai: Ilga Jansone, Violeta Meiliūnaitė, Saulius Ambrazas

Žemėlapių ir komentarų pagrindas – atsakymai į ALE leksikos klausimyno klausimą Nr. 79. Papildomai remtasi atsakymais į Antano Salio *Apklauso* 1 klausimą Nr. 80, KFRP 4-osios dialektologijos anketos klausimą Nr. I.b.11 ir Inesės Ėdelmanės ir Ārijos Ozolos surinktais augalų pavadinimais (Ėdelmane, Ozola 2003: 351–352).

Prieskoninės daržovės valgomais laiškais ir apvaliais požeminiais gumbais svogūno (*Allium Cepa*) pavadinimai lietuvių ir latvių kalbose yra skolinti (plg. Sabaliauskas 1958b; Urbutis 1981:192t.). Labiausiai paplitęs ir bendras abiem kalboms – lie. *cibūlis* / la. *cibulis*.

ALE ir KFRP medžiaga rodo, kad lie. *cibūlis* vartojamas visose lietuvių tarmėse. Pvz.: *šiemet ir mūs menki cibūliai* ‘šiemet ir mūsų menki svogūnai’ Ūdrija (LKŽe); *įdėk cibulio, kvepės labiau* ‘įdėk svogūno, kvepės labiau’ Alytus (LKŽe); *viralas be cibūlių negardus* ‘viralas be svogūnų negardus’ Kruopiai (LKŽe); *po mę nul’ū sō dinaĩ | uštai tavo to kī cibūlei*. ‘po mėnuliu sodinai, todėl tavo tokie svogūnai’ KzRŽ I 102; *prisipjė ustai lašin’ū su cibūleis | i skanū* ‘prisipjaustai lašinių su svogūnais, ir skanu’ KzRŽ I 102; *jis teip išpūr [s] savor politika kaip cibūli bė kvā po* (juok.) ‘jis taip išpūs savo politiką kaip svogūną be kvapo’ KzRŽ I 102; *cibul’ū patrini | i nejištī s [bitei įgėlus]* ‘svogūnu patrini, ir neištins [bitei įgėlus] ZnŽ I 205; *pasiso dīnom cibul’u. gr vī bei palai kī t* ‘pasisodinom svogūnų gyvybei palaikyti’ ZnŽ I 205; *mažūlis kaip cibul’ūkas ritinė jesi pā žemæ* ‘mažulis kaip svogūnas ritinėjasi pažeme’ ZnŽ I 205; *liko jis toks cibūlis (neūžauga)* ‘liko jis toks svogūnas (neūžauga)’ Geistarai (LKŽe); *akys išlindę kai cibūliai* ‘akys išlindusios kaip svogūnai’ Tauragnai (LKŽe); *cibū.ļei ži.duōļeis išē | be cibū.ļu. šiemet* ‘svogūnai žyduoliais išėjo, be svogūnų šiemet’ KlŽ 30; *atā cibū.ļu. priri.ji.s | smī.rda vī.sas* ‘atėjo svogūnų pririjęs, smirda visas’ KlŽ 30; *šitū. kviētku. šā.kni.s kai cibū.ļei* ‘šitū gėlių šaknys kaip svogūnai’ KlŽ 30; *vaikas kai cibū.lis* ‘vaikas kaip svogūnas’ KlŽ 30; *nekrimsk cibūlio – nē nesmirdēs* ‘nekrimsk svogūno – nē nesmirdēs’ Daušiai (LKŽe); *cibul’o n’egalėjau jést* ‘svogūno negalėjau valgyti’ ZtŽ 110; *va ir cibul’is kok’is ir morkvā* ‘va, ir svogūnas koks, ir morka’ ZtŽ 110.

Greta vartojami ir kiti skolinio *cibūlis* variantai: *cibulė* ir *čibūlis* (dėl priebalsio č vietoj c plg. Urbutis 1981: 193). Pvz.: *cibulės der ir ašaroms bėginti* ‘svogūnai tinka ir ašaroms bėginti’ Šatės (LKŽe); *pasodinau cibulės* ‘pasodinau svogūnus’ Dieveniškės (LKŽe); *kāp cibulēs sūpina, sāko – cibūlių vainikas* ‘kai svogūnus supina, sako – svogūnų vainikas’ DvŽ I 85; *pasodinau visās cibulēs* ‘pasodinau visus svogūnus’ DvŽ I 85.

Kiti variantai reti: *cybūlis* (Ceikinėliai, Greičiūnai), *ciubūlis* (Barzdai, Žalioji); *cibuliūkai* (‘svogūno galvelė’, Balčiai); *cybūlē* (Pėžaičiai), *cibulė* (Kelmė), *cibūlē* (Telšiai); *cibulià* (Rugėnai, Josvainiai, Labūnava, Užpeliai, Lazūnai, Dieveniškės), *cibūlià, cybulia* (Gervėčiai). Pvz.: *nuv’ē jō c’ibul’o s stumbuōsna* ‘nuėjo svogūnai į stiebus’ DvŽ I 85; *reikia cebulės apravėti, par žoles nē matyt nebesimato* ‘reikia svogūnus apravėti, per žoles nē matyti nesimato’ Viekšniai (LKŽe); *aš ankstie pasisvadinau cėbulių* ‘aš anksti pasisodinau svogūnų’ Švėkšna (LKŽe); *ta obelis kitą metą turi obulų kaip cėbulių* ‘ta obelis kai kuriais metais turi obuolių kaip svogūnų’ Gargždai (LKŽe).

Latvių kalbos tarmėse skolinys *cibulis* retas, tačiau jis vartojamas kompaktiška areale pietinėje Latgalos šnektų dalyje: *zāmī, kur aūk vūrza, lap pasadūt cibul’i* ‘žemėje, kur auga žliūgė, gerai dera svogūnai’ Izvalta (ALE); *čibuļu loksty* ‘svogūnų laišкаи’ Kapiniai (LVDA); *čibuļu loksty* ‘svogūnų laišкаи’ Kraslava (LVDA).

Vienoje iš sėliškiųjų Žiemgalos šnektų, Riteje, užfiksuotas svogūno pavadinimas *čibulis*. ME I 412 taip pat užrašytas svogūno pavadinimas *čibuļi* (su pastaba – žargonas), nurodoma, kad jis vartojamas apie Bērzaunę.

Lie. *cibūlis* / la. *cibulis* – skoliniai iš s. le. *cybula*. Pastarasis – hibridinis germanizmas iš v. vo. au. *Zibolle, Zebulle* (Brückner³1974: 56), kuris savo ruožtu išriedėjęs iš v. lo. *caepola, cipolla* (plg. it. *cipolla*). O tai deminutyvinė lo. *cēpa* ‘svogūnas’ forma (Kluge²⁴2002: 1021). Panašiai galėtų būti traktuojami ir pavadinimai *cibulis* (Agurkiškė, Kazlų Rūda), *cibulė* (Rusnė, Plaškiai, Žemaičių Kalvarija, Lyduokiai); *cypulė* (Kuniškiškiai), *ceipulis* (Užubaliai); *sibulis* (Pakruojis), *sibūlis* (Bitėnai, Sukaiciai, Viešvilė, Smalininkai, Sudargas, Jurbarkas, Vilenčiūnai, Jotija, Kulva, Markutiškiai, Vepriai, Pabaiskas, Krikštėnai, Kaukliai, Šiaudžiai, Bijutiškis, Inturkė, Medeikiai, Švenčionėliai, Švenčionys, Trešiūnai, Adučiškis); *zibūlis* (Barzdai). Priebalsių s, c, z kaita pastebėta ir kituose lietuvių kalbos germanizmuose (plg. Čepienė 2006: 292tt.). Germanizmais laikomi ir iš Plikių žinomos lie. *cypulė*, plg. Rytprūsių vokiečių kalbos *Zippel* bei F. Kuršaičio *cibulė*, plg. vo. žė. *Zibbel* (Urbutis 1981: 192).

Variantas *cybulia* užfiksuotas 1690 m. baigtame rašyti Motiejaus Pretorijaus rankraštiniam veikalui *Deliciae Prussiciae* (plg. Skardžius IV 109).

Variantas lie. *cebulė, cėbulė* užfiksuotas XIX a. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos raštuose ir dabar vartojamas kai kuriose žemaičių (Švėkšna,

Viekšniai, Veiviržėnai, Gargždai) ir vakarų aukštaičių (Lenčiai) šnekose, kilęs iš dabartinės lie. *cebula* (Urbutis 1981: 192).

Bendrinėje lietuvių kalboje įsitvirtinęs *svogūnas* tarmėse paplitęs siauresniame areale negu aptartasis *cibulis*. Daugiausia vartojamas vakarų aukštaičių kauniškių, vakarinėje pietų aukštaičių, rytų aukštaičių širvintiškių, pietinėje rytų aukštaičių panevėžiškių dalyje. Pvz.: *einam svogūnų sodyt, ravēt* 'einam svogūnų sodinti, ravėti' Druskininkai (LKŽe); *sako, svogūnūs reik sodyt pryš vyšnių žydėjimq* 'sako, svogūnūs reikia sodinti prieš vyšnių žydėjimą' Eržvilkas (LKŽe); *ir seniau mes svogūnais vadēm* 'ir seniau mes svogūnais vadinom' Rudnia (LKŽe); *kopūstai su svogūnais tai gardu* 'kopūstai su svogūnais – tai gardu' Žirmūnai (LKŽe); *įdedi svogūnų py padažo* 'įdedi svogūnų prie padažo' Priekulė (LKŽe); *užsiēmė pūt svogūnai* 'užsiēmė pūti svogūnai' Pivašiūnai (LKŽe); *didesnei kasai svogūnų trijų rublių prašo* 'už didesnę kasą svogūnų trijų rublių prašo' Kuktiškės (LKŽe); *ir valgė, kas papuolė: ridikas – ridikas, svogūnas – svogūnas* 'ir valgė, kas papuolė: ridikas – ridikas, svogūnas – svogūnas' Daugai (LKŽe); *svogūnas dešims ligų invaro, česnakas dešims išvaro* 'svogūnas dešimt ligų įvaro, česnakas dešimt išvaro' Vidiškiai (LKŽe); *kad tau Dievas duot sveikatą gražią ir svogūnų ežią* (juok.) 'kad tau Dievas duotų sveikatą gražią ir svogūnų ežią' Krokialaukis (LKŽe).

Galimi keli variantai: *svogūnas* (Kaldūnai, Nemunėlio Radviliškis, Suvainiškis, Totorkalnis, Kerviai, Skliaustė, Židikai, Dapšiai, Zastaučiai, Urviniai, Purvėnai, Kivyčiai, Gėpaičiai, Dilbinai, Skaistgirys, Vareikiai, Kriukai, Žeimelis, Nemajūnai, Užušiliai), *svagūnas* (Sodeliai, Antazavė, Ribokai, Rokiškis, Kreščionys, Lyduokiai, Labanoras, Čiulai, Tverčius, Birštonas), *svagūnas* (Sodeliai, Anykščiai), *cvagūnas* (Čekony), *svigūnas, svogūnis* (Užušiliai), *svagunas* (Dusetos, Skiemony).

Nepaisant siauresnio paplitimo nei *cibulis*, pavadinimas *svogūnas* yra gana senas. Jį randame jau Konstantino Sirvydo antrajame (Cebulá. Cepe, cepa || *Swogunas* SD³ 27; *pioro ábo piezre v cy||bule. Stylus, thallus cæ-||parū. łajz3kas fwagunu* SD³, 296) ir Mažosios Lietuvos XVII a. rankraštiniuose žodynuose (pvz.: Zwiebel *Swogunas* Lex 113; ZwiebelJaamm *Swokuno* Sekla Lex 113a; Zwiebel. *Swogūnas, ó. M C II 1111*).

Dėl šio žodžio kilmės iki šiol diskutuojama. Ernstas Fraenkeli (LEW 956) leksemos apraše tik pateikia jos paminėjimo faktus senesniuose bei vėlesniojo laikotarpio raštuose (be jo minimų pavyzdžių iš K. Sirvydo bei Georgo H. F. Nesselmanno žodynų, augalo fitosegregacijai aprašyti labai svarbus lie. dial. *Swogunátis, -czio* Ragainė 'smulkusis svogūnas (*Allium schoenoprasum*); poras (*Allium porrum*)', minimas G. H. F. Nesselmanno [1851: 510]), kelias dialektines lytis ir konstatuoja, kad lie. *svogūnas* etimologija neaiški.

Vienintelę patikimą, bet neišplėtotą šio augalo pavadinimo kilmės aprašą pateikė Algirdas Sabaliauskas (1990: 278t.; dar žr. 1958b: 171tt.), matyt, visiškai teisingai sulyginęs lie. *svogūnas* ir karaimų *sogán* 'Allium Cepa', tot. *sugan* 't. p.'. A. Sabaliausko spėjimą kartoja ir Wojciechas Smoczyński (2007: 621), tačiau kažkodėl nenurodo jo autoriaus.

Pagrindinis latvių kalbos *Allium Cepa* pavadinimas yra *sīpuols*. Jis ir jo tarminiai variantai *sīpuolis, sīpuls, sīpals, sīpols* kilę iš v. vo. žė. *sipolle* (ME III 855; Sehwers 1953: 305), o Jurio Plačio (1927: 52) iš Kuršo užrašytas *cīpuolis* – iš n. vo. au. *Zipolle* (Urbutis 1981: 193). Lietuvių tarmėse atitikmenį *cīpuolė* Klaipėdoje nurodo tik *Europos kalbų atlasas*.

Latvių kalbos tarmėse pavadinimas *sīpols* [sīpuols] vartojamas visoje Latvijos teritorijoje (retesnis šis pavadinimas Latgaloje, Vidžemės

šiaurės vakarų dalyje ir šiaurinėje Kuržemės dalyje, kur vartojami kiti pavadinimo *sīpols* variantai).

Tarmių pavyzdžiai: *kad mizā sīpuōlus, jārāūd; uōlas vār krāsuōt ar sīpuōla mizām* 'kai lupi svogūnūs, verkti reikia; kiaušinius galima dažyti svogūnų lukštais' Blydienė (ALE); *sīpuōlus aūzē sakņu dārzuōs piē mājām; sīpuōls i vēcu vēcais aūks; vasarā ēdām luōkus, ziēmā pašus sīpuōlus* 'svogūnūs augina lysvēse prie namų; svogūnas yra labai senas augalas; vasarą valgēme laiškus, žiemā – pačius svogūnūs' Džūkstė (ALE); *luōki sīpuōlim un ģipluōkīm* 'laiškus [turi] svogūnai ir česnakai' Jaunrauna (LVDA); *sīpuōli kuōž acīs* 'svogūnai graužia akis' Kaugurai (ALE); *sīpuōlam kupl luōk* 'svogūno vešlūs laiškai' Nabė (LVDA); *sīpuōlus, dillītes liekām* [pie salātiem] 'svogūnūs, krapukūs dedam [į salotas]' Panemunė (ALE); *griēz viē tuōs sīpuōlus ar visim luōkīm* 'tik pjauna tuos svogūnūs su visais laiškais' Rauna (LVDA); *rež, kādi muhūs sīpuōlu luōki: liēli, tūmši zaļi* 'matai, kokie mūsų svogūnų laiškai: dideli, tamsiai žali' Trikata (LVDA); *vāsārā sīpuōlu luōkus sēcepe, kā tāšijā zuōsti* 'vasarā svogūnų laiškų prikepė, kai ruošė padažą' Vecpiebalga (LVDA); *sīpuōl i piēcs viērķņs* 'yra penkios svogūnų pynės' Alsunga (ALE); *tu stādi tuōs sīpuōlus divdesmit piēktā maija vakarā bes saūles, ta, ka neviēnc nerēdz ūn a tevi nerunā, ta neaūg dubuļti tiē sīpuōli* 'tu sodink tuos svogūnūs gegužēs dvidešimt penktą, saulei nusileidus, tada, kai nē vienas tavēs nemato ir su tavim nekalba, tada neauga dvigubi tie svogūnai' Ērgemė (ALE); *sīpuōliēm paūsarī aūg luōki* 'svogūnams pavasarī auga laiškai' Gruobinia (LVDA); *sīpuōlu luōkus šķinaņ, likaņ piē mērcēm, biēspiēna; [pīrāgiem] iēķšā lika sagriēztu spēki ūn sīpuōlus* 'svogūnų laiškus skynēm, dėjom į padažą, varškę; [į pyragēlius] dėjo supjaustytūs lašinius ir svogūnūs' Iecava (LVDA); *sīpuōl' jāu nuōņēmīti, vīņs aūgusta vāc nuōst* 'svogūnai jau nurauti, juos rugpjūtį nurenka' Kandava (ALE); *sīpuōl', pipar's nevar' ēst* 'svogūnų, pipirų negaliu valgyti' Kazdanga (ALE); *ka aūg piērķsc, ta pīrmā zāle bij knīpluōks, vai maīze a sālī, sīpuōlu, pārstāja aūgt* 'kai pirštas tinsta, tai pirmas vaistas buvo česnaks, arba duona su druska, svogūnu, nustodavo tinti' Kursyšiai (Apv); *ustaīsīs salat's ar sīpuōl' luōkiēm* 'padarome salotų su svogūnų laiškais' Matkulė (LVDA); *paūsaruōs nuō sīpuōliēm izdīkst luōki* 'pavasari iš svogūnų išdygsta laiškai' Medzė (LVDA); *sacēp uz paņnu taūkus a sīpuōliēm; maīs dēls dikti grib sīpuōlus; us paņnu sacepa gaļu – kumāsīnus a sīpuōliēm* 'prikepa keptuvėje lašinių su svogūnais; mano sūnus labai nori svogūnų; keptuvėje prikepa mėsos – gabaliukų su svogūnais' Nyca (ALE); *sīpuōli šogad tād videj aūguš, vīņ tād' pusgataj bi jaisraū, saļs nāc vīrse; ja dabū sāl, sīpuōl zīed* 'svogūnai šiemet tokie vidutiniai užaugo, juos tokius nenunokusius reikėjo išrauti, užšalo; jei pašala, svogūnai žydi' Renda (ALE); *sīpuōlus mēs tūr taj stūrēnā* [stādām] 'svogūnūs mes tame kampelyje [sodinamė]' Rucava (ALE); *piē zuņ labak likt sīpuōl luōks nekā pašs sīpuōls* 'į sriubą geriau dėti svogūnų laiškus nei pačius svogūnūs' Svėtciemās (LVDA); *sīpuōlu luōki jāu zeltē* 'svogūnų laiškai jau gelsta' Vanė (LVDA); *sīpuōlu luōki garšģi uz sviēstmaīzes* 'svogūnų laiškai skanu ant sumuštinio' Vecaucė (LVDA); *sīpuōlu luōki vis' garšģāki iř paūsari uz maīzes vāi kař' feļiēm* 'svogūnų laiškai skaniausi pavasarī ant duonos arba bulvių' Vecsvirlauka (LVDA); *sīpuōl' luōk'; [jāēd] pa viēnām sīpuōlām katr' diēn'* 'svogūnų laiškai; reikia suvalgyti po vieną svogūną kasdien' Zalytė (ALE); *sēipūlu ļaupeidama, nēf apsaraūdavu* 'svogūną lupdama vos neapsiverkiau' Aknysta (ALE); *sēipūla lokstus āt i pošus sēipūlus* 'svogūno laiškus valgo ir pačius svogūnūs' Asūnė (ALE); *tāvām garšģuo sēipūlu lūki* 'tėvas mėgsta svogūnų laiškus' Malupė (LVDA); *luōki iř smālki ziēmas sīpuōliēm* 'žieminių svogūnų laiškai yra smulkūs' Meiranai (LVDA); *sīpūoļlō:ksti:ņi or*

krēju:m un *vāl gurķi klót* 'svogūņu laišķučiāi su grietine ir dar su agurkais' Uodziena (Apv); *pašķin sīpūolu lakstus, kūo pīegriēst pīe salātiem* 'priskink svogūņu laišķū ī salotas pripjaustyti' Uoliai (LVDA); *sīpūolu lokstus mēs ādām t'āpot viēnus pošus, i sagriēžām pīe biezapiēna* 'svogūņu laišķus mes valgome ir viēnus, ir supjaustome ī varšķē' Sinuolē (LVDA); *nūojāmtūos sēipūolus la:bi iskāltēja* 'nurautus svogūnus gerai išdžiovino' Sunakstē (ALE); *sīpūolu lokstus liek pīe mērcēs, tie pa ziēmu ar āūg* 'svogūņu laišķus deda ī padažā, jie ir ziēmā auga' Trape-nē (LVDA); *tiem sīpūēliem, kas izzied, nīkādu lāga ló:kstu naū* 'tie svogūnai, kurie pražysta, gerū laišķū neturi' Marciena (Apv); *sēipūls ir lops un veselīks. nūlāupi sēipulu sīenīm kū pīgrīst* 'svogūnai gerai ir sveika; nulupk svogūnā ī grybus pripjaustyti' Stameriena (ALE); *sēipūli kūš acūōs; sasavīlēs kāi sēipūls* 'svogūnai grauš akis; prisirengēs kaip svogūnas' Višķiai (ALE); *sēipūls nūdēr vusūr pī cepēšīm un zupuōm* 'svogūnas tinka visur, prie kepsniū ir ī sriubas' Ziemerys (ALE).

Pavadinimas *sīpols* [*sīpuols*] užfiksotas daugumoje XVII–XIX a. latviū kalbos žodynū: *Zwiebel – Siepohls* Lettus 1638: 222; *Zwiebeln – Siepoli* Phras 1638: 330; *Sihpols*, pl. *Sihpoli* – *Zwiebeln* Langius 1685: 253; *Sihpoli tee* – *Zwiebeln* Lange 1773: 296; *Zwiebel – fihpols* Stender 1789 II 742; *fihpols* – *Zwiebel* Stender 1789 I 262; *fihpols* – *die Zwiebel* Ulmann 1872: 256; *Zwiebel fihpols* Ulmann 1880: 795.

Kai kuriose šnektose (daugiausia sēliškosiose) užfiksota ir *ijō* kamieno forma *sīpuolis*. Tarmiū pavyzdžiai: *pe salatām vaīg sīpuōl luōk* 'salotoms reikia svogūņu laišķū' Laidzē (LVDA); *sīpuōlim laksti nuōželētēši* 'svogūno laiškai pagelto' Skankalnē (LVDA); *sīpūōlām vīrs zemes ló:ksti, poc zemē; sīpūōlus nūovālk un sā:pīn rīnkūōs zīemāi; kat sīpūēli mizūo, vīņč kūōž ā:cīes* 'svogūno laiškai virš zemēs, pats zemēje; svogūnus nurauna ir supina ī pynes zīemai; kai svogūnā lupi, jis graužia akis' Lazduona (ALE); *lūokā'oi ī:r zīemas sīpūōliem* 'laišķus turi zīeminiai svogūnai' Vējava (LVDA); *sīpūōlu ló:kstus pīegriēž pīe zū:pas* 'svogūņu laišķū pripjausto ī sriubā' Kalsnava (LVDA).

Variantas *sīpōlis* [*sīpuolis*] randamas ir XVIII a. pradžios keturkalbiamė (vokiečių–švedų–lenkų–latvių) žodyne: *Die Zwibel/Zipolle – Rôlôôk – Cybulá – Tee Sihpoli* Wörterbüchlein 1705: 76–77.

Kompaktiškame rytinės Latvijos areale vartojamas variantas *sīpuls / seipuls*, kuris greičiausiai atsirado dvibalsiui *uo* virtus monoftongū. Tarmiū pavyzdžiai: *naskot sēipulus cēpēm plītā i ādēm bēz māizīs* 'kažkada svogūnus kepėme krosnyje ir valgėme be duonos' Bėrzgalē (ALE); *sēipulām ir izāltana myza; sēipulus āšt ir ūesēlēiģi* 'svogūnas turi gelsvokā lukštā; svogūnus valgyti sveika' Dricēnai (ALE); *sēipulī kūš acīs* 'svogūnai graužia akis' Kalupē (ALE); *sēipuly lab'i aūk pār tū, ka ģē b'ļejuš būļbys* 'svogūnai gerai auga todėl, kad čia buvo bulvės' Karsava (ALE); *sēipulus sapyn ūēitiņā i pār zīmu tūr is cēpla; sēipulym ir saknīs i lokstī* 'svogūnus supina ī pynē ir per zīemā laiko prie duonkepēs; svogūnai turi galvas ir laišķus' Makašēnai (ALE); *zīmā sasola sēipulu sākta, sagūo vusi sēipuly strēlčūs* 'zīemā sušalo svogūnū sėklos, visi svogūnai ziedais nuējo' Nautrēnai (ALE); *zyni, taic tūorps sēipulā;*

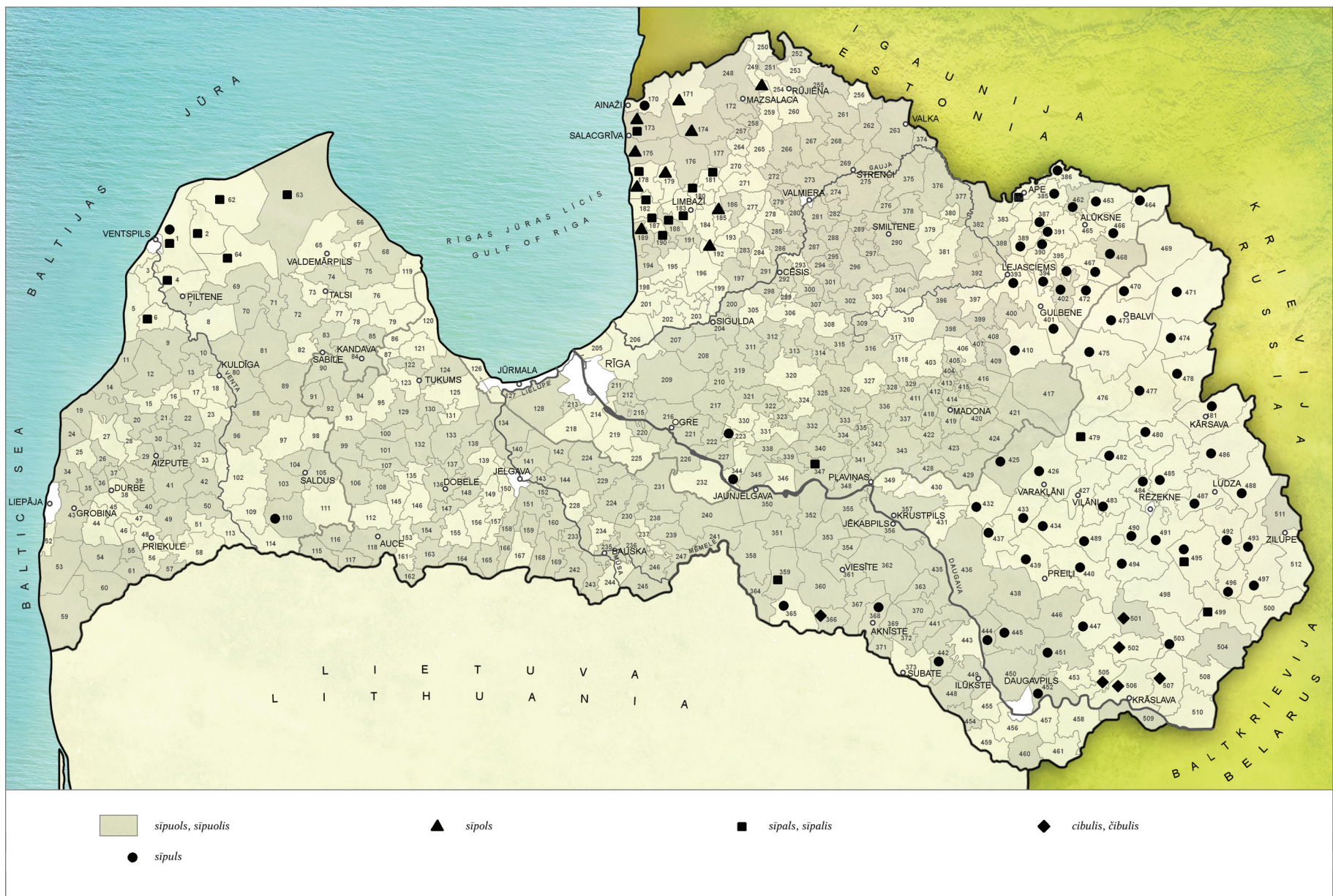
kaic gārs sēipula laksc; sēipulām đevēniš ūōdys 'žinai, toks kirminas svogūne; koks ilgas svogūno laišķas; svogūnas devynias odas turi' Uozuolainē (ALE); *sēipulu lokstus pī bīspīna sagriž* 'svogūņu laišķū ī varšķē pripjausto' Pededzē (LVDA); *itaic sausūms suōc žāltāt sēipulū lokstī* 'tokia sausuma, svogūņu laiškai pradeda gelsti' Sakstagalas; *itēi muna sēipulu dūbē* 'šita mano svogūņu lysvė' Škilbēnai (ALE); *āizāi atnes sēipulu lokstus, kū pī zūstes pīlikt* 'nueik atnešk svogūņu laišķū ī padažā įdėti' Stameriena (LVDA); *sēipulu lokstūs dāuz vitaminu* 'svogūņu laišķuose daug vitaminū' Ziemerys (LVDA).

Variantas *sīpuls / seipuls*, įtrauktas ir į XIX a. Jano Kurmino trikalbį žodyną (lenkų–lotynų–latvių [pagal augšžemiečių tradiciją]): *Cebula – Cēpa, cepe – Seipuls*, pl. *Sejpuły* (Kurmin 1858: 13).

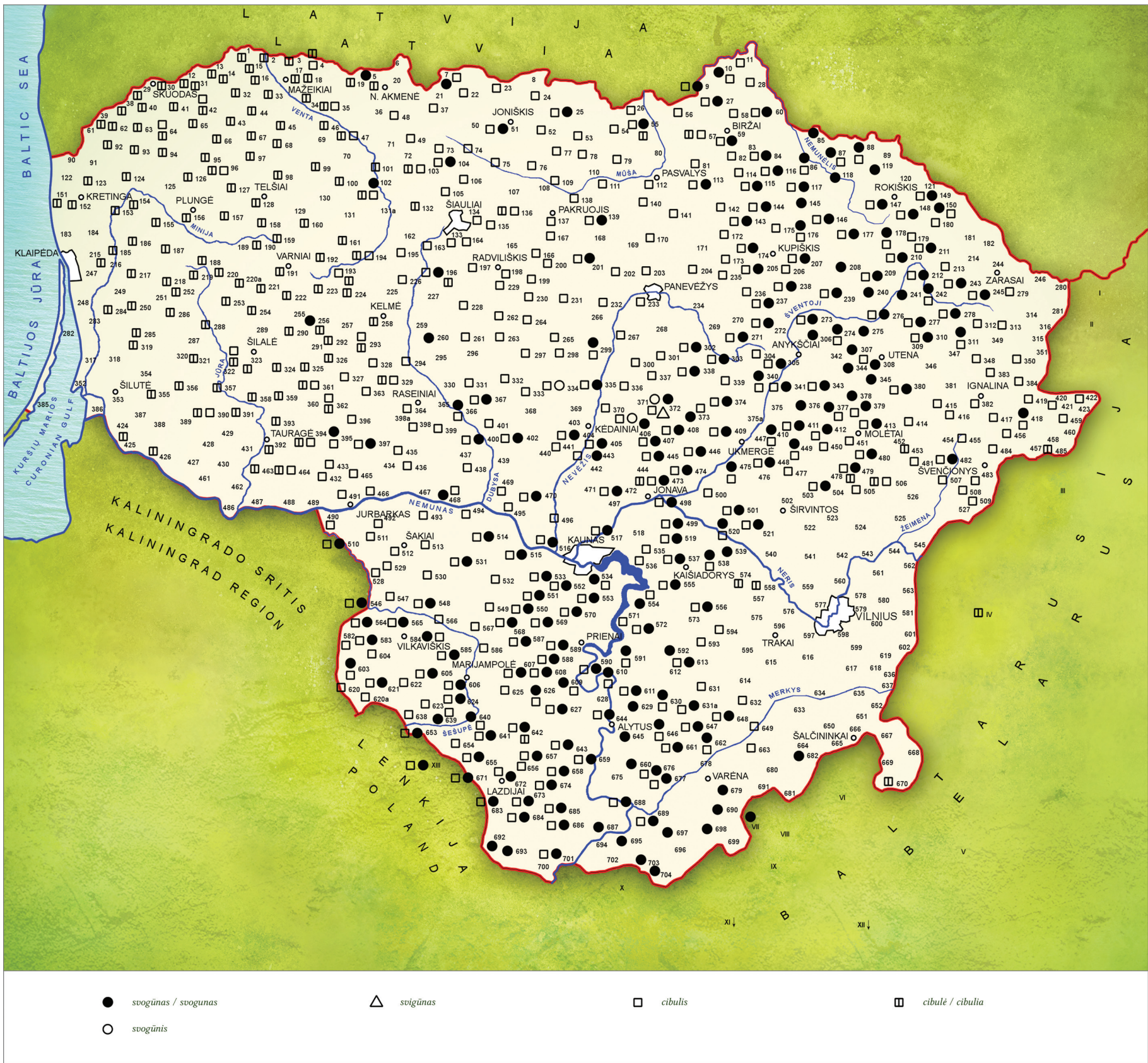
Variantas *sīpols* užfiksotas nedideliame kompaktiškame areale Vidžemės lyviškosiose šnektose, kur šis atsirado nekirčiuotame skiemenyje sutrumpėjęs dvibalsiui *uo* (žr. Rudzīte 1993: 144) tada, kai skolinį *sīpuols* imta laikyti paveldėtu žodžiu. Tarmiū pavyzdžiai: *sīpol's joū stādiļ, bet muīs tuī sīpuōl lāg negribeļ ūōkt* 'svogūnus tai sodino, o mums, iš tikrųjū, ten svogūnai nelabai norėjo augti' Duntē (ALE); *sīpol's vār stādit a sēklam un a sīpolim; ka sīpol' i dabuš ūōkstum'*, *ta zīēd vasara* 'svogūnus galima sodinti iš sėklū arba iš svogūnū; kai svogūnai pašāla, tada vasarā žydi' Idus (ALE); *sīpol' luōks pe mērc' liēk* 'svogūņu laišķus ī padažā deda' Mazstraupē (LVDA); *sīpol' luōks, ka salats taīs, liēk klā; es ta liēk pa kriētnān* 'svogūņu laišķū, kai salotas ruošia, pride-da; aš tai dedu kaip reikiant [daug]' Ruozēnai (LVDA); *sīpoli jāstād pīlla mēnesi, ta vīņi neūģ struōbas; ka sīpol mizo, vīņč kūōž acis* 'svogūnus reikia sodinti per pilnatį, tada jie neauga tuščiaiduriai; kai svogūnā lupi, jis graužia akis' Svētcīemas (ALE); *es viēn gabaliņ sīpol nuōēid; es uzgriēz tād ma:z sīpaliņ uz maiz* 'aš vienā gabalēlį svogūno suvalgiau; aš supjausčiau tokį mažā svogūniukā ant duonos' Vainižiai (ALE).

Variantas *seipols / sīpols* vartojamas pavienėse augšžemiečių tarmės šnektose. Pvz.: *juļ'ī agreiņūs sēipolus jūoizlāsa i jūošieļ ražīsku* 'liepā ankstyvuosius svogūnus reikia nurauti ir sėti ridikus' Kaunata (ALE); *un sē:ūiškyn sīpōlló:ksti:ņ – t'ē mu:n gā:žuo* 'o ypač svogūnū laišķučiāi man skanūs' Kuoknesē (LVDA).

Variantai *sīpals, sīpalis* vartojami kompaktiškame areale Vidžemės šiaurės vakarų lyviškosiose šnektose ir „giliosiose“ tamniekų šnektose: *sīpals – tuōs es slēņger ēd, pat pīe piēnzūp vel šaiļ klāt* 'svogūnus – tuos aš labai valgau, net ir ī pieniškā sriubā dedu' Puopē (ALE); *ka luōk nokaļst, ta sīpāl ne'ōūg* 'kai laiškai nudžiūsta, tada svogūnai neauga' Zūros (LVDA); *sīplēm uzmetēs slimēb* 'svogūnus užpuolē liga' Dundaga (ALE); *puļk sīpaļ izōg, būs jaiēt us tiērg* 'daug svogūnū užaugo, reikēs eiti ī turgū' Venta (ALE); *sīpaļem luōk savīst* 'svogūnū laiškai suvysta' Ziros (LVDA); *vīņč i saļdes sīpāl luōks* 'šitas yra saldžiojo svogūno laišķas' Stienē (LVDA); *sīpalim joū nuōgāš lakst* 'svogūnū laiškai jau nukrito' Vainižiai (LVDA); *sīpalam papriēkš īr luōk, bet kad saželte, tad īr lakst* 'svogūnas iš pradžių turi laišķus, bet kai pagelsta, tada yra suvytę laiškai' Vitrupē (LVDA).

Bulvės pavadinimai

Bulvės pavadinimai

Komentaro autoriai: Rima Bakšienė, Anna Stafecka, Saulius Ambrazas

Žemėlapyje pateikti kiauliuogių genties sukultūrinto žemės ūkio augalo *bulvės* (*Solanum tuberosum*) pavadinimai.

Žemėlapio pagrindas – LKA I žemėlapis Nr. 87 su komentarais, atsakymai į KFRP 5-osios dialektologijos anketos klausimą Nr. 42, LVDA žemėlapis Nr. 44 su komentarais, atsakymai į ALE klausimą Nr. 340.

Bulvės Latvijoje ir Lietuvoje pradėta auginti tikrai XVII a. pabaigoje, o plačiau jas imta sodinti XVIII–XIX a. (žr. Niedermann 1923; Strods 1958; Zinkevičius 1990: 82).

Motiejus Valančius kūrinyje *Pasakojimas Antano tretininko* (parašytame 1872 m., išleistame po autoriaus mirties 1890–1891 m. JAV) aprašė šios daržovės atsiradimą Žemaitijoje:

Pilipas Brazdauskis Saļqntu parakwījes, Nasrienu sodos pasituris ukinikas, metusi 1806 pavasari isz Kļajpiedas parwažiawes tare szejminaj sawa „Sztaj pirkau Kļajpiedoj septines kartopeles, wokitej saka esqnt jes isz Amerikos parwežtas, labaj naudingas ir skanes; mergajte torielkq jemusi sugrajzik, wienq paragausma ir suprasma ar tijsq wokitej saka? Mergajte tujaus sugrajze wienq žalę kartopelę. Pilipas ir wisa szejmyna su drusku apsudidama, kqnda, bet prariti negaleje. Petris sunus dar tare „et negut wokitej gal jes walgiti ne žmones.“ Pilipas lijpe duoti [bulvę] kiaulej: ta beregięnt wienq sucziaupioje. Pilipas atsilijpe, penkies likusioses idigkiet darzy, kad patis negalesma walgiti bęn kiaules paszersma. Mergajte tujaus darzi pas numq ir sudjigie. Iszdigus stebiejos lapams ir ļajszkams naujos žoles. Tqņ pat meta rudinop atwažiawa isz Lijpojes wokitis linu pirkti, tam Brazdauskis tare „pirkau kiele kartopeles, bet nežinau kajp su juomis apsiejti? pamokik mani. Wokitis apsakie: jogiej wielaj rudini rejk jes rauti, noręnt walgiti, rejk jes wirti ar kiepti, par zijma ļajkiti arba rusie arba kamaroj it batwinius. pavasari ankstij sieti bet retaj. Pilipas gawes rudeni isz penkiu bulwiu tris deszimtis tris; kielę letq iszwirina ir wisi ragawa o likusioses sieklaj użļajkie.

O jogiej bulwes ira apwales kajp ropes; dielto ir pramine roputiemis. Kitur jes wadęn bulwiemis dar kitur dulemis. Uzrasziau taj kad butu žinoma kajp nesenej tas wajsius žiames iwejstu palika Zemajcziu krasztiti (ValančR I 574–576).

Lietuvių ir latvių kalbose daugelis bulvės pavadinimų yra skoliniai – germanizmai arba slavizmai.

Dideliame bendrame areale abiejų kalbų tarmėse paplitę skoliniai iš slavų kalbų.

M. Valančiaus kūrinyje ištraukoje minėtas, o vėliau lietuvių bendrinėje kalboje įsitvirtinęs pavadinimas *būlvė* (reti variantai – *bulvė*, *bulvė*) lietuvių tarmėse paplitęs trijuose nesusisiekiančiuose arealuose.

Jis būdingiausias vakarų aukštaičiams kauniškiams, bet paribyje pasitaiko ir pietų aukštaičių šnektose apie Alytų, Lazdijus bei pietinėje vakarų aukštaičių šiauliškių dalyje apie Kėdainius, pvz.: *māno būlvęs kai rūtā | žīdi jāu* ‘mano bulvės kai rūta, žydi jau’ ZnŽ I 187; *būlv’u. sordīnimu lāīks | kai žīdi alīvōs aba žīdint vīšn’ōms* ‘bulvių sodinimo laikas – kai žydi alyvos arba žydint vyšnioms’ ZnŽ I 188; *niēko mēs nātūrim | čē nę būlvę ā.uga | nę kās* ‘nieko mes neturim, čia nėra bulvės auga, nėra kas’ KzRŽ I 91; *sudīgo būlvęs | jāu reik[s] skabīt* ‘sudygo bulvės, jau reiks skabyti’ KzRŽ I 91; *patūši.davo bīrl’ōu. | sugrūrzdavo. taš būlvāes* ‘patroškindavo bulvių, sugrūsdavo tas bulves’ PpaŽK; *kur kokīs | laukēlis mā.žas | tai raikējī žu.rēc | katne-inlī st bīrl’ō.sna | a(r) ruģūosna* ‘kur koks laukelis mažas, tai reikėjo žiūrėti, kad neiļistų į bulves ar į rugius [galvijai]’ PpaŽK; *dygsta būlvės kamaroj, diegus reikia skabyt* ‘dygsta bulvės kamaroje, diegus reikia skabyti’ Veiveriai (LKŽe); *jau trečia eile bulves kaupiu, matosi ir bulvųčių* ‘jau trečią kartą bulves kaupiu, matyti ir bulvyčių’ Kudirkos Naumiestis (LKŽe); *susileido kaip šutinta būlvė* ‘susileido kaip šutinta bulvė (ištižo)’ Vilkaviškis (LKŽe).

Šis pavadinimas vartojamas ir šiaurinėse rytų aukštaičių panevėžiškių šnektose apie Panevėžį, Pakruojį, Pasvalį bei šiaurės žemaičių kretingiškių patarmėje ir telšiškių šiaurės vakarų kampe apie Skuodą, pvz.: *kāp ta jōd’, ka bōl’ō nēkasatāu?* ‘kaip tai judvi, kad bulvių nekasate?’ MoŽK; *mōn’ bōlv’ēs vēs’as jāu kāsam’as ī* ‘mano bulvės visos jau kasamos yra’ MoŽK; *pēit’ūs vērđ’ sō bōl’ōūoms* ‘pietus verdu su bulvėmis’ MoŽK; *būlvės apdygo, gali vagoti* ‘bulvės sudygo, gali vagoti’ Skuodas (LKŽe); *nukaišiau pietams bulves* ‘nuskutau pietams bulves’ Skuodas (LKŽe); *šiandien po pavakarės būlvės sėsīm* ‘šiandien pavakare bulves sodinsim’ Skuodas (LKŽe).

Variantas *būlva* (labai retai – *bulva*) pasakomas kai kuriose rytų aukštaičių uteniškių šnektose apie Uteną, Zarasus, Rokiškį, pvz.: *būlv’os duonai užūmaina* ‘bulvės – duonos pakaitalas’ Dusetos (LKŽe); *ar druskos dėjai bulvos?* ‘ar druskos dėjai į bulves?’ Obeliai (LKŽe); *apskritus kaip būl’va* ‘apskrita kaip bulvė’ Dusetos (LKŽe).

Kitas variantas *būliava*, savo forma šiek tiek primenantis lietuviškus vedinius su priesaga *-(i)ava*, pvz.: *brol(i)avā* ‘broliai ir seserys’,

velniavà (plg. Ambrazas 2000: 50), užrašytas iš šiaurinių panevėžiškių šnektų, pvz.: *būliava ir duoną užvaduoja* ‘bulvė ir duoną pakeičia’ Joniškelis (LKŽe); *šimet būliavų daug prikasēm* ‘šimet bulvių daug prikasēm’ Klovainiai (LKŽe). Tačiau, remiantis XIX a. Antano Juškos žodyno medžiaga, galima daryti prielaidą, kad jis anksčiau galėjo būti vartojamas ir kai kuriose vakarinėse Lietuvos šnektose.

Didžiojoje lietuvių kalbos ploto dalyje paplitę pavadinimai *būlbė*, *būlba*.

Pirmąjį iš jų – *būlbė* (rečiau *bulbė*, *bulbė*) vartoja daugelis žemaičių: visi telšiškiai, rytinė dalis kretingiškių, varniškių ir raseiniškių, pvz.: *on tū būlb“ užpjaustom krap“* ‘ant tų bulvių užpjaustom krapų’ MožK; *šētā pasēsējēm cīela dārža bōlbu* ‘štai pasisodinom visą daržą bulvių’ KrŽ 55; *je neožāuks bōlbe* | *būs blūogā* ‘jei neužaus bulvės, bus blogai’ DūnŽ 55; *bōlbe* | *anā ožāug* ‘bulvė, ji užauga’ DūnŽ 55; *tāva nūosi kā[p] būlbi* ‘tavo nosis kaip bulvė’ DūnŽ 55; *muno boba dabar būlbes skuta* ‘mano žmona dabar bulves skuta’ Šaukėnai (LKŽe); *šiemet daug būlbių užderėjo* ‘šiemet daug bulvių užderėjo’ Raseiniai (LKŽe).

Be to, jis dar vartojamas beveik visame vakarų aukštaičių šiauliškių plote, pietvakarinėse rytų aukštaičių panevėžiškių šnektose apie Pakruojį, Radviliškį, Panevėžį, pvz.: *būlbė – duonos užvadas* ‘bulvė – duonos pakaitalas’ Ramygala (LKŽe); *tos būlbės ankstyvos, greit užauga* ‘tos bulvės ankstyvos, greit užauga’ Ramygala (LKŽe); *būlbės didelės kaip kamuoliai* ‘bulvės didelės kaip kamuoliai’ Linkuva (LKŽe); *šiemet būlbės verdamos sukrinta, miltingos* ‘šiemet bulvės verdamos sukrinta, miltingos’ Ėriškiai (LKŽe); *nusipirksiu greityjų bulbių ir pasisodinsiu* ‘nusipirksiu ankstyvųjų bulvių ir pasisodinsiu’ Linkuva (LKŽe); *kiaulines būlbes gyvuliams supenėsiu* ‘kiaulines bulves gyvuliams supenėsiu’ Ėriškiai (LKŽe); *nuvažiavo su būlbēm į malūnq!* ‘nuvažiavo su bulvėmis į malūną (nusikalbėjo)’ Panevėžys (LKŽe).

Šis pavadinimas būdingas ir labiausiai į pietus nutolusioms pietų aukštaičių šnektoms apie Varėną, Druskininkus, retkarčiais girdėtas ir kitose pavienėse pietų bei vakarų aukštaičių kauniškių šnektose, pvz.: *bū.l̄b̄ ūr̄ kōšės.púodu. privé.r3i* ‘bulvių košės puodą priverdi’ PpaŽK; *cik.bū.l̄bi. išvirus* ‘tik bulvę išvirusi’ PpaŽK; *kē.pam bū.l̄bes kap.kā.sam* ‘kepame bulves, kai kasam’ PpaŽK; *prabá.ltq. šitúoj gr̄.tin̄i [sriubq]* | *ir.vá.lgq. su.bū.l̄b̄.m* ‘užbaltina šitąja grietine [sriubą] ir valgo su bulvėmis’ PpaŽK; *kas m'ētai bū.l̄b̄.s* | *tai jau n'elabaĩ. á.ugo.* ‘kas metai bulvės [sodintos toje pačioje vietoje], tai jau nelabai augo’ DrskŽ 45; *bū.l̄b̄.u. já.m dúodu* | *rug'ūr tá.m m'é.istru* ‘bulvių jam duodu, rugių tam meistriui’ DrskŽ 45; *kepa iš grikių, būlbių* ‘kepa iš grikių, bulbių’ DvŽ I 75.

Pavadinimas *būlba* (rečiau *bulba*) paplitęs visame pietų aukštaičių plote, rytų aukštaičių vilniškių, uteniškių, anykštėnų, kupiškėnų, širvintiškių patarmėse, rytinėse ir centrinėse panevėžiškių šnektose bei pietinėje vakarų aukštaičių šiauliškių dalyje apie Jonavą, Kėdaičius, pvz.: *karalá.dai* | *bū.l̄bas é.da* | *žmó.n̄.s lá.isto lá.isť* ‘koloradai bulves ėda, žmonės laisto, laisto’ PpaŽK; *pritarčiuoj bū.l̄bu.* | *skarvā.du. prispr̄rgai lašiniūr* | *ař.ten tūr pacīr tūkūr* ‘pritarkuoji bulvių, keptuvę prispirgai lašinių ar ten tų pačių taukų’ PpaŽK; *pavá.lga.m bū.l̄bu. i.gerai mú.m* | *dainuojām* | *net.lāukai žvā.gā* ‘pavalgome bulvių, ir gerai mums, dainuojam, net laukai skamba’ KlŽ 27; *bū.l̄ba.s ka.pustūs apgažėje.* ‘bulvės kopūstus užgožusios’ KlŽ 27; *grud̄. [vištoms] raĩ.kē* | *bū.l̄ba tai nēlabai* ‘grūdų [vištoms] reikia, bulvės tai nelabai’ KpŽ I 246; *bū.l̄b̄.[s] s̄.d̄.n̄.t̄* [reikia] *sanaga'li* | *sanañ 'mēnesi. daugé.usæ* ‘bulves sodinti [reikia] delčioj, senam mėnesy daugiausia’ KpŽ I 246; *bū.l̄b̄.z buz gr̄.ž̄.s* | *kaip ab̄.leĩ* ‘bulvės bus gražios kaip obuoliai’ KpŽ I 246.

Šis žodis vartojamas Dieveniškėse ir daugelyje Baltarusijos lietuvių šnektų: apie Breslaują, Apsą, Kamojį, Lazūnus, Gervėčius, pvz.: *jāũ prazd'ėdz'inėja žyd'éc' bū.l̄bos* ‘jau pradeda žydėti bulvės’ DvŽ I 75; *mā.no. sp'ėško.s bū.l̄bo.s* | *skāũ.ž'ej' z'ūs* | *aš anks'c'ĩ jir kas'ũ* ‘mano ankstyvos bulvės greitai džius, aš anksti ir kasiu’ DvŽ I 75; *á.nas v'ē.k'a* | *sodz'ino. bū.l̄bu jir s̄.u* | *jir má.n* ‘jis tikriausiai sodino bulvių ir sau, ir man’ DvŽ I 75; *ká.r'v'ē. b'ėga tai būl'bósna* | *tai rug'úosna* ‘karvė bėga tai į bulves, tai į rugius’ DvŽ I 75; *vog'aũ būl'bas, à'l'e n'ē kařto n'esagáu* ‘vogiau bulves, bet nē karto nesugavo’ ZtŽ 99; *ir būl'bu daũg sodzinam* ‘ir bulvių daug sodinam’ LzŽ 42; *òt, kokiā bul'bā dzidelē* ‘ot, kokia bulvė didelė’ LzŽ 42; *aĩsim kr̄esc trušàs ir sodzysim bul'bàs* ‘eisim krėsti trąšas ir sodinsim bulves’ LzŽ 42.

Šiaurės žemaičių kretingiškių plote apie Plungę, Kretingą turimas pavadinimas *būilė* (labai retai – *builė*), pvz.: *šiemet daug būilių prikasiau* ‘šiemet daug bulvių prikasiau’ Tverai (LKŽe); *lapē būiles kasē ir kurmį užprašē* ‘lapė bulves kasė ir kurmį užprašė’ Nevarėnai (LKŽe).

Pavadinimas *būlvė* (su variantais) kilęs iš le. *bulwa*, o *būlbė* (šis, kaip ir *būlvė*, žinomas jau iš XIX a. vidurio, jį vartojo Simonas Daukantas, pvz.: *Diegimas bulbių, sētinių stiprina žemę* ‘sodinimas bulvių, sētinių gerina žemę’ [LKŽe]), *būlba* – iš blr. *бўлба*, retas *būilė* – iš blr. *быль* (plg. Niedermann 1923; LEW 63; Smoczyński 2007: 80t.). O šie yra germanizmai, plg. vo. *Bolle* ‘gumbas, svogūnas’ (Фасмер I 240; Sabaliauskas 1990: 238).

Labai panašių slavizmų su šaknimis *bulb-* ir *buļv-* yra ir rytinėse latvių tarmėse, ypač Latgaloje ir kai kur Augšzemėje.

Dažniausiai vartojami tos pačios kilmės pavadinimai su *bulb-*: *bulba*, *bulbe*, *bulbis* ir *bulbs*.

Kamieno *a* forma *bulba* (*būlba*) užfiksuota sėliškosiose Žiemgalos šnektose (Aknysta, Lašiai, Pilskalnė ir kt.) ir daugumoje Latgalos šnektų (Asūnė, Auleja, Baltinava, Balvai, Cibla, Stirnienė, Varaklianai, Karsava, Kraslava, Makašėnai, Malta, Mėrdzenė, Nirza, Rėzna, Saks-tagalas, Skaista, Zvirgzdenė ir kt.), pvz.: *pisadēšējōam būlbu, boūs i pošim, i lūpim* ‘prisisodinom bulvių, bus mums patiems ir gyvuliams’ Aknysta (ALE); *dřeizuos būlbys vāk statāt agrý* ‘ankstyvasias bulves reikia anksti sodinti’ Bėrzgalė.

Šiame areale vartojama ir *ē* kamieno forma *bulbe* (*būlbā* arba *būlbē*), ji užfiksuota Bebreneje, Bėrzgalėje, Briguose, Istroje, Naujinyje, Nirzoje, Pildoje, Rėznoje, Skaistoje, Viškiuose, Zvirgzdenėje ir kt., pvz.: *būlbā keĩ ūtriuo m̄aizā* ‘bulvė – kaip antra duona’ Bėrzgalė (Apv); *m̄ās salosōm tōlku i pa svādīni būlbis nūkašām* ‘pasikviečiam į talką ir per sekmadienį bulves nukasam’ Viškiai (LVDA).

Esama ir *o* kamieno varianto *bulbs* (*būlbs*) – jis vartojamas Dagdoje (plg. *bulbs* Niedermann 1923: 70), Kaunatoje, Nirzoje, Lašiuose, Pilskalnėje, pvz.: *p̄l̄na voga – būlbs pi būlba* ‘pilna vaga – bulvė prie bulvės’ Kaunata (Apv).

Kamieno *i*o forma *bulbis* (*būlbis*) vartojama daugiausia šiaurinėse Latgalos šnektose (Liepna, Škilbėnai, Rugajai, Tilžė, Viliaka), pvz.: *būlbis jāu dzonoĩ* ‘bulves jau vagoja’ Škilbėnai (ALE).

Pavadinimas *bulbs* arba *bulbis* užrašytas ir iš Aizkalnės, Bėrzgalės, Maltos, Rundėnų, Vilianų, Viškių (dėl negausios medžiagos neįmanoma nustatyti žodžio kamieno; taip pat ir žodžio *bulbi* nom. pl. formos iš Alūksnės, Liauduonos ir Stamerienos; pateikta ME I 347).

XIX a. rašytiniuose šaltiniuose aptinkama nom. pl. forma *bulbes*, *-u*, Kartoffeln (iš Bebreinės) Ulmann 1872: 39; *bulbes* Ulmann 1880: 439.

Iš šaknies *bulb-* veikiausiai kilęs ir *uļbiks*, *ulbiķis*.

Pavadinimas *uļbiks* užregistruotas Nautrėnuose ir kai kuriose gretimose šnektose (Bėrzgalė, Bėrzpilis, Makašėnai, Tilžė), pvz.: *saušņoji*

šūgod ūlbiki; ūlbikus stota, ka žīd uōbēlneicys ‘miltingos šiemet bulvės; bulves sodina, kai žydi obelys’ Nautrėnai (LVDA); *ka nau ūlbiku goc* (-ds), *napījaūg itymā fėirumā* ‘jei būna ne bulvių metai, neužauga šitame lauke [bulvių]’ Makašėnai (Apv).

Variantas *ulbiķis* ME IV 297 pateikiamas iš Domopolės (Bėrzpilio) ir Zalmuizos (Nautrėnų), o EH II 712 – iš Bėrzgalės. Kituose rinkiniuose jis nėra užrašytas.

Kitame didesniame areale paplitę pavadinimai, kurių šaknis *buļv-*: *buļva*, *buļve*, *buļvis* ir *buļvs*. Jie irgi paplitę augšžemiečių tarmės plose – Latgaloje, rečiau Augšžemėje.

Kamieno *ā* forma *buļva* užrašyta iš Bėrzpilio, Dricėnų, Gaigalavos, Kalupės, Lyvanų, Rugajų, Sakstagalės, Tilžės, Varaklianų, pvz.: *būļvys cylvākām ir ūtrūo mairā* ‘bulvės žmogui yra kaip antra duona’ Dricėnai (LVDA); *kaī mēilām bārnām dāudzī vūordu, taī i būļvāi* ‘kaip ir mylimas vaikas, taip ir bulvės daug vardų turi’ Gaigalava (LVDA).

Kamieno *ē* lytis *buļve* užfiksuota Aizkalnėje, Bebreneje, Dricėnuose, Dvietėje, Kaunatoje, Maltoje, Pilskalnėje, Rėznoje, Rubeniuose, Vilianuose, Viškiuose, pvz.: *būļvis stota maja ūtrėjā pušā, a losa šēntēbrī* ‘bulves sodina antroje gegužės pusėje, o kasa rugsėjį’ Dricėnai (LVDA); *lāi lālys izaūktu būļvis, jūos dīu rāizīs jūtār* ‘kad bulvės didelės užaugtų, jas reikia du kartus vagoti’ Kaunata (LVDA); *sāusā vosorā izaūg lālys būļvis* ‘sausą vasarą užauga didelės bulvės’ Uozuolainė (LVDA).

Kai kuriose Žiemgalos sėliškosiose šnektose (Pilskalnė, Rubeniai) vartojama *o* kamieno forma *buļvs* (*būļvs*).

Kamieno *ijo* forma *buļvis* (*būļvīs*) paplitusi kai kuriose Latgalos šiaurinėse (Balvai, Rugajai, Škilbėnai) ir pietvakarinėse šnektose (Kalupė, Lyksna, Lyvanai, Varkava), taip pat kai kuriose Žiemgalos sėliškosiose šnektose (Bebrenė, Susėja), pvz.: *ār būļvī vīn napūordzēvūoši* ‘vien iš bulvės neišgyvensi’ Kalupė (LVDA); *vōi, cik skāists tēirūms, ka būļvī žīf, būļvīm jira bōļfi i ružovī žīdī* ‘oi, koks gražus laukas, kai bulvės žydi, bulvių žiedai balti ir rausvi’ Kalupė (KIV I 197).

Buļvs arba *buļvis* (kamienas neaiškus) užrašytas ir iš Istros, Maltos, Preilių, Varaklianų.

Dviejose šiaurės Latgalos šnektose (Škilbėnai ir Viliaka) vartojamas variantas *bullis* (*būllīs*) (galbūt iš *būļvīs* > *būllīs*?), pvz.: *Āndru Zosē saćeja: būllī, na būļbi* ‘Andriū Zosė sakydavo *būllī* ‘bulvės’, o ne *buļbi*’ Škilbėnai (ALE); *joūnūs būļļus napatīķ lōupiēt – zīžās pī:rsti* ‘nepatin-ka šviežias bulves skusti – išsitepa pirštai’ Viliaka.

Lytimi *bullis* bulvė įvardijama ir šiaurės rytų Vidžemėje – Alūksnėje (Niedermann 1923: 69).

Su deminutyvine priesaga *-ītis* sudaromas minėtojo pavadinimo vedinys *bullītis*, registruotas atskirose šiaurės Kuržemės šnektose (Ēduolė, Piltenė, Usma, Ziros), ME jis pateikiamas iš Latgaloje esančios Kalupės šnektos.

Nom. pl. *buļvas* žinomas iš XIX a. šaltinio: *buļvas*, Kartoffeln. Ulmann 1872: 40.

Latgalos šnektose paplitę šaknies *guļb-* pavadinimai: *guļba*, *guļbe*, *guļbis*, *guļbs*; plg. *guļbiši* Venta (ME), kurie veikiausiai kilę iš blr. *гульба* (Niedermann 1923).

Dažniau pasitaiko *ā* kamieno forma *guļba* (*gūļba*), ji žinoma šnektose apie Agluoną, Preilius, Vilianus, registruota ir Kaunatoje, Maltoje, Pildoje, Ružinoje, Skaistoje, Škiaunėje ir kt., pvz.: *mudri varāšim rakī gūļbys* ‘greitai galėsime kasti bulves’ Galėnai (LVDA); *saguluši gūļbu mūotrūoji* ‘sugulę bulvienojai’ Sakstagalas (LVDA); *gūļbu dāudzī šiej, ār gūļbys cāukys barōi, i pošy ādām* ‘bulvių daug sodina, bulvėmis kiaulesseria, patys irgi valgome’ Varkava (LVDA).

Daugiausia pietinėse Latgalos šnektose (Agluona, Dagda, Užvaldas, Kapiniai, Kraslava, Malta, Viškiai) vartojama *ē* kamieno forma *guļbe* (*gūļbā*), pvz.: *mozūos gūļbiš lūpym barojām* ‘mažas bulves gyvuliams sušeriams’ Užvaldas (LVDA); *suōka gūļbiš kašt* ‘pradėjo kasti bulves’ Kraslava (Apv).

Dagdoje ir Kaunatoje užfiksuota *o* kamieno forma *guļbs* (*gūļbs*), pvz.: *kot sūiks pa daļai nūkust, jūopōrlosa gūļby* ‘kai sniegas šiek tiek aptirps, reikės perrinkti bulves’ Kaunata (ALE). *ijo* kamieno forma *guļbis* (*gūļbīs*) vartojama Aizkalnėje, Andrupenėje, Kapiniuose, Kaunatoje, Maltoje, Rundėnuose.

Didžiojoje Latvijos teritorijos dalyje vartojamas germaniškos kilmės pavadinimas *kartupelis* (< vo. žė. *kartuffel*, žr. Sehwers 1953: 47; plg. dar dabartinį vo. au. *Kartoffel*; šis pasiskolintas iš it. *tartuficolo*, žr. Kluge 2002: 473t.).

Kartupelis yra latvių bendrinės kalbos žodis, dažnai vartojamas ir tarmėse greta kito senesnio pavadinimo.

Tarmių pavyzdžiai: *pīsađšējōam kartūpeļu: bouīs i pošīm, i lūpīm* ‘pasisodinome bulvių, bus mums patiems ir gyvuliams’ Aknysta (LVDA); *kuōka ecēs bi kādreiz priēkš kartupeļiēm* ‘seniau bulves akėdavo medinėmis akėčiomis’ Gruobinia (LVDA); *kartupeļus cepa ār visām mizām kruōš priškā vōi kořstās ūglēs* ‘bulves kepė su lupenomis krosnies priekyje arba karštose žarijose’ Kalncempiai (LVDA); *ka jau grib tā smālkāk runāt, tā glaūnāk, ta teic – kartupeļ* ‘kai nori gudriau, šiuolaikiškiau pasakyti, sako – *kartupeļi* ‘bulvės’ Planycia (LVDA); *muīs pulk izaūg, tik briēsmik kartupeļ aūg* ‘mums daug užaugo, taip baisiai ‘labai gerai’ bulvės augo’ Puopė (LVDA); *ka kartupeļus apstādija ūn nūoraka, tanī dienā vārija kartupeļu biezputru* ‘kai bulves pasodindavo arba nukasdavo, tą dieną virdavo bulvių košę’ Rencėnai (LVDA); *kārtupēls – tys pa jānām* ‘*kartupelis* – čia jau naujoviškai’ Sakstagalas (LVDA); *kārtupeļi vacā j’āst’āda, ta tik lieli loksti naaūgūt* ‘bulves reikia per delčią sodinti, kad bulvienojai dideli neaugtų’ Sinuolė (ALE); *gūs iēda kartupeļu lokstus* ‘karvė ēdė bulvienojus’ Stameriena (LVDA); *kārtupeļs stād abuliņ zeme, agrak stādij ruz rugaja* ‘bulves sodina žemėje, kur prieš tai augo dobilai, seniau sodino ten, kur augo rugiai’ Svėtciemias (LVDA); *bet nu sāk saūkt pa kartupeļiēm ar* ‘dabar pradėjo irgi *kartupeļi* vadinti’ Zantė (LVDA).

XVIII ir XIX a. žodynuose užfiksuotas *kartupelis* ir nom. pl. *kartupeles*: Kartoffeln, *kartuppeles* Stender 1789 II 762; *kartupelis*, -ļa, pl. -i, die Kartoffel. *Kartupeļus rakt un vilkt*, kartoffeln ausnehmen ‘bulves kasti’ Ulmann 1872: 103; *Kartóffel, kārtupelis* Ulmann 1880: 439.

Tarmėse šis pavadinimas turi daug fonetinių ir morfologinių variantų.

Kartufelis daugiausia vartojamas Kuržemėje ir Žiemgaloje, rečiau Vidžemės pietryčiuose ir Augšžemėje, pvz.: *pa kartufeļim ār pasouc, bet paš sova stārpa pa rāceņim runa* ‘[bulves] vadina ir *kartufeļi*, bet tarpusavyje vadina *rāceņi*’ Stendė (LVDA).

Kartupulis daugiausia vartojamas sėliškosiose Latgalos šnektose (Abeliuose, Elkšniuose, Zasoje, taip pat Druvienoje ir Rudzėtuose), pvz.: *kārtupulī cīfi sāuc i gūļba* ‘kiti bulvę vadina ir *guļba*’ Rudzėtai (LVDA). Jis taip pat užrašytas iš Abelių, Druvienos, Krustpilio, Rudzėtų, Zasos.

Kartopelis vartojamas daugiausia Kuržemės lyviškosiose šnektose, jaunesniosios kartos vartojamas ir kai kuriose Latgalos šnektose, pvz.: *pa Jāņ nedēļ muīs ju bij izvā:rc kartopeļ zuņ* ‘Joninių savaitę mes jau būdavome išsivirę bulvienės’ Puopė (LVDA); *es ēd kartopaļs* ‘aš valgau bulves’ Venta (LVDA).

Kartup(i)s paplitęs Vidžemėje (apie Cėsis, Smiltėnė, aptinkamas ir Augšžemėje), pvz.: *šūodie izvārīju kartupus* ‘šiandien išviriau bulvių’

Kauguriai (ALE); *kařtupus smilc (-ts) zemē viē vařrāk stāda* ‘bulves daugiau smēlingoje dirvoje sodina’ Smiltēnē (LVDA).

Katupelis aptinkamas kai kuriose Žiemgalos šnektose (Augstkalnēje [EH], Bēnēje, Snikerēje, Ukriuose, Vecaucēje, Zaleniekuose), pvz.: *vagas katupeliēm džen a mazuō ařkli* ‘vagas bulvēm daro su mažu arklu’ Zaleniekai (LVDA).

Kuržemēje, kai kur Žiemgaloje ir Vidžemēje (Burtniekai, Grundzalē, Nytaurē, Raiskumas, Rencēnai, Valmiera ir kt.) vartojamas variants *kartpelis*, pvz.: *kařtpeļu tūcis* ‘bulvių troškienē’ Burtniekai; *kařtpeļus nuōfira un vāra* ‘bulves nuskuta ir verda’ Iecava (LVDA); *kařtpeļus nuokāsa, sapēncēja a drēbu mazgājamuo vāli* ‘bulves nukasē, sugrūdo su žlugto kultuve’ Karkiai (LVDA); *duņgava i tāda biēsputra – kařtpeļs nuovār^a, sabakā, pieleļ piēnu* ‘dungava yra tokia košē – bulves išverda, sutrina, įpila pieno’ Virga (LVDA).

Kuržemēje ir Žiemgaloje vartojamas variants *kartfelis*, pvz.: *viēnā ruōkā siļķe, viēnā kařtfelis* ‘vienoje rankoje silkē, kitoje – bulvē’ Nyca (LVDA); *kařtfeļiēm iř rōzā ziēdi* ‘bulvių žiedai rausvi’ Vecsvirlauka (LVDA).

Variantas *karpelis* paplitęs Vidžemēje, rečiau vartojamas Augšžemēje (ten pasitaiko ir *karpalis* – Secē, Sērenē, sporadiškai aptinkamas ir Kuržemēje – Dunalka, Kalvenē), pvz.: *kařpeļ^a kluč^us vārija* ‘bulvių kukulius virē’ Burtniekai (LVDA); *kařpeļi agrāk vařrāk nebi kā maziē ziliē* ‘seniau bulvių kitokių nebuvo, tik tos mažos mėlynos’ Ērgemē (LVDA); *kařpeļs stād liēlus lāūks* ‘sodina didelius laukus bulvių’ Jerai (LVDA); *kařpeļiēm šuōgad miļzīgi laksti* ‘šiemet labai dideli bulvienojai’ Kūdumas (LVDA); *iēsīm kařpeļus ņēmītu!* ‘eisim kasti bulvių!’ Skankalnē (LVDA).

Kartins, kartiņš (ir *kartīns*) vartojami daugiausia Vidžemės lyviškiosiose šnektose, pvz.: *iēs kařtinu stādītu* ‘eis bulvių sodinti’ Braslava (LVDA); *kařtins a vis miz vāri* ‘bulves su lupena virē’ Karkiai (LVDA); *kařtiņš stādī diēzgaņ doūdz* ‘bulvių gana daug sodindavo’ Duntē (LVDA); *smaga zeme stādīt kařtiņ noū miļtan* ‘sunkioje žemėje sodintos bulvės nebūna miltingos’ Puociemas (LVDA); *joūna mēnesa stādīti kařtiņi izoūg lakstas* ‘per jauną mėnulį sodintos bulvės išauga į bulvienojus’ Svētcīemas (LVDA).

XIX a. šaltinyje fiksuota nom. pl. forma *kartiņi, -u*, Kartoffeln. Ulmann 1872: 102.

Karpāns fiksuotas Vecpiebalgoje ir gretimose šnektose, *karpans* – Gruostuonoje, Jaunpiebalgoje, Jumurdoje, Vecpiebalgoje, pvz.: *kāřpānus vāgā vismāz diūreiz* ‘bulves vagoja bent du kartus’ Vecpiebalga (LVDA).

Rečiau aptinkama kitokių variantų. *Karpulis* gali būti atsiradęs dėl distancinės regresyvinės asimiliacijos (-upe- > -upu-) ir vėlesnio -tu- iškritimo ar priderinimo prie baigmens -ulis. Užrašytas iš Skujenės, Sunakstės, pvz.: *es na:zinu, koā bes kařpuļiem cilvāks varātu dzeivūot* ‘nežinau, kaip galētų žmogus gyventi be bulvių’ Sunakstē (ALE); *kartapelis* – iš Neretos (Niedermann 1923: 41); *kartapulis* – iš Abelių (Niedermann 1923: 41), Biržų.

Skolinys *tupulis* (< vo. žė. *tuffel* EH II 704) labiausiai paplitęs Vidžemės pietryčiuose ir keletoje vakarų Latgalos šnektų, pvz.: *tupuļus s^oādija tad, kad t^oāds gobolāins debess ār mozākīem m^oākūonišiem; ka biļ skaidris, ta tukšš (-šs) tīrums, ta tupuļi na-izaūgūot* ‘bulves sodino, kai danguje mažī kamuoliniai debesėliai; jeigu giedra, tai laukas tuščias, tada bulvės neužauga’ Sinuolē (Sgr 304).

Aferezinis variants *tupelis* <*kar-tupelis vartojamas šnektose apie Jumpravą, šiaurinėje Kuržemės dalyje (Dundaga, Puopē), pvz.: *vē:cīe po tuppēļiem* ‘sēniai *tupeliais* [vadina bulves]’ Mengelē (LVDA).

Pietinėje Vidžemės dalyje, rečiau vakarų Latgaloje paplitęs pavadinimas *tupenis*, jis aptinkamas ir Talsuose, Duntėje, Kursyšiuose, Džūkstėje ir kt., pvz.: *adbrāuc is tupēn rakšonys tōtk* ‘atvažiuok į talką bulvių kasti’ Galēnai (LVDA); *iscep uōglēs tupenīti un ēd* ‘iškepa žarijose bulvelę ir valgo’ Kursyšiai (ALE).

Vietomis pasakoma ir variantų *tupene, tupine, tupinis* (Dagdoje), *tupiņš*, pvz.: *muna tānte sīkus tupiņus saskrūotēja, sagriēze sākļai – sořkanie spīrta brūža tupiņi toāpot aūga* ‘mano teta mažas bulvytes nuvalē, supjaustē sėklai – raudonos bulvės spiritui varyti irgi augo’ Sinuolē (ALE).

Lietuvių kalbos plote Kybartuose užrašyti lie. *kartupelis* (Mažojoje Lietuvoje vartotas jau XVIII a., pvz.: *Sėkītē Kopuštūs, Mōrkūs fu diddēlē Sājuje*; || *Rōpju, Pařtarnōkū Swiklū beygī Rēpukkū*; || *Taip ir Szalkiū, fū gardžeis Kartuppēliū Walgeis* ‘sėkite kopūstus, morkas su didele sauja; ropių, pasternokų, burokėlių bei bulvių; taip pat ir kopūstų, su gardžiais bulvių valgiais...’ DonelR 126), *kardupelis* irgi kilę iš minėto vo. žė. *kartuffel* (plg. Alminauskis 1934: 63t.; Smoczyński 2007: 260).

Zietelos *kurdūplis* galėjo ateiti per blr. dial. *картофля*.

Baltarusiškas yra ir kitas Zieteloje vartotas bulvės pavadinimas *kunoda, kunōdas*, plg. blr. dial. *кунода* (LKA I 161), pvz.: *drāmnos kunōdos* ‘smulkios bulvės’ ZtŽ 331; *kunōdu. ar duōt pōnu?* ‘bulvių ar duoti ponui?’ ZtŽ 331; *žmōn’ēs ēm’ē kunōdas sod’īnt’i* ‘žmonės ėmė bulves sodinti’ ZtŽ 331; *t’egū jēs p’īno sa kunōdom* ‘tegu valgo pieno su bulvēm’ ZtŽ 331; *graži kunod’ēle* ‘graži bulvelė’ ZtŽ 331; *dū’k’it nōr po kunod’ēla* ‘duokit nors po bulvę’ ZtŽ 331; *kap m’ēnūkas mā-c’itkas, tai ir kunodīkos mā-c’itkos* ‘kai mėnulis mažas, tai ir bulvės mažos’ ZtŽ 331; *kunōdas kasēm* ‘bulves kasēmė’ Zietela (LKŽe); *prapuolē kunōdos čionai* ‘prapuolė bulvės čia’ Zietela (LKŽe).

Sokaičių *ėčiūkas* ir Smalininkų *iečukas* galbūt išriedėję iš vo. dial. *Erdschocke* (plačiau žr. Kluge ²⁴2002: 63, 253).

Kita dalis lietuvių ir latvių bulvės pavadinimų atsirado dėl bulvės gumbo panašumo su kitokiomis daržovėmis bei vaisiais.

Vakarų žemaičiai ir kai kurios gretimos šiaurės žemaičių kretingiškių, pietų žemaičių varniškių bei raseiniškių šnektos (apie Šilalę, Tauragę), Klaipėdos krašto aukštaičiai (XIX a. ir Rytų Prūsijoje gyvenę lietuviai) bulvės reikšme vartoja seną žodį *rōpē* ar jo deminutyvinį variantą *ropūtē* (retai – *rapūtē, rupūtē*), pvz.: *šimēta ropōtēs āug kāp pašōtōšēs* ‘šimet bulvės auga kaip pasiutusios’ KrŽ 349; *palīndōsīs po stāla sōrīnk tas rōpōtēs* ‘palindusi po stalu surink tas bulves’ KrŽ 349; *pēitāms ēšševēřsō sūsū ropōfu* ‘pietums virsiu sausų bulvių’ KrŽ 349; *ropiū cielq pūrą priroviau* ‘bulvių visą pūrą priroviau’ Palanga (LKŽe); *aš eisu į kelnerį sėklai rōpes pjaustyt* ‘aš eisiu į rūsį sėklai bulvių pjaustyti’ Ramučiai (LKŽe); *ankstybes ropūtēs mes jau nukasēm* ‘ankstyvasias bulves mes jau nukasēmė’ Skirsnemunė (LKŽe); *ropūčių neskustų išvirs gaspadinē, kanapių vėl sutrins* ‘bulvių neskustų išvirs šeimininkė, kanapių vėl sutrins’ Judrėnai (LKŽe); *atnešk krestį didelīų ropūčių – kugelį kepsim* ‘atnešk pintinę didelių bulvių – kugelį kepsim’ Tauragė (LKŽe); *pietums išvirsiu ropūčių su lupenom* ‘pietums išvirsiu bulvių su lupenom’ Kartena (LKŽe); *mes turējom tų roputikių, buvo skanios, miltingos* ‘mes turējom tų bulvių, buvo skanios, miltingos’ Šilutė (LKŽe) (plg. anksčiau minėtą M. Valančiaus kūrinio ištrauką, žr. p. 291).

Vienoje kitoje Klaipėdos krašto bei pietinėje Nemuno pusėje esančiose vakarų aukštaičių kauniškių šnektose žinomas tos pat kilmės bulvės pavadinimas *rapūkas* (kai kur ir *ropūkas*), tik turintis kitą deminutyvinę priesagą *-ukas* bei dažnai kitokį šaknies vokalizmą.

Aptariamasis pavadinimas irgi nėra visai naujas, jis užfiksuotas iš Griškabūdžio apylinkių (Rygiškių kaimo) kilusio Antano Tatarės (1805–1889) raštuose (apie jų kalbą žr. Zinkevičius 1981): *darbų kuo daugiausia: miežius, avižas, žirnius, rapukus iš lauko namo pargabenti* (LKŽe). Pvz.: *pirmà niēgz búl'ū neminavójo | sakírdavo | rapúkai* 'pirma niekas bulvių neminėjo, sakydavo rapukai' ZnŽ II 523; *rapúkai šėis mē'tais prastāi užderėju* 'bulvės šiais metais prastai užderėjo' ZnŽ II 523; *mē's laukuosē rīnkomaē rapukūs* 'mes laukuose rinkome bulves' ZnŽ II 523; *tīnka kaip sviestas su rapúkais* 'tinka kaip sviestas su bulvėmis' ZnŽ II 523; *ka rapúku. turėsi | bādu nēmatísi* 'jei bulvių turėsi, bado nematysi' ZnŽ II 523; *apie mus senieji žmonės visi tik rapúkais bulves vadina* 'apie mus senieji žmonės visi tik rapukais bulves vadina' Kiduliai (LKŽe); *jau rapúkų mažai sklepe, reiks iš kaupó atsinešt* 'jau bulvių mažai rūsyje, reiks iš kaupó atsinešti' Sudargas (LKŽe); *kad tie rapúkai šimet ir visai neužderėjo* 'kad tos bulvės šimet ir visai neužderėjo' Ragainė (LKŽe); *dažylą valgydavo su rapúkais* 'padažą valgydavo su bulvėmis' Smalininkai (LKŽe); *išvirk man ropukų* 'išvirk man bulvių' Girkalnis (LKŽe).

Žodį *ropė* reikšme 'kryžmažiedžių šeimos vaistinis augalas (*Brassica rapa*)' randame tiek pirmajame (rzepá / rapa. *Rope* Spr 161), tiek antrajame (Rzepa okraglá / Rapa, æ. Rapum, *Rope* SD³ 395) Konstantino Sirvydo žodyne, taip pat XVII a. Mažosios Lietuvos rankraštiniame žodyne *Clavis Germanico-Lithvana* (Rūbe. *Rópe*, ês. F. C II 355).

Jis turi giminaičių kitose ide. kalbose, plg. s. bažn. sl. *rěpa*, s. vo. au. *ruoba*, lo. *rāpum*, *rāpa*, gr. ῥάπυς 'ropė'. Tai neaiškios kilmės „keliaujantis“ žodis (plg. Trautmann 1923: 237; LEW 743; IEW 852; Sabaliauskas 1959a, 1990: 43 ir lit.; Smoczyński 2007: 520).

Kuržemėje ir vakarų Žiemgaloje plačiame kompaktiškame areale vartojamas pavadinimas *rācenis* yra *ropės* semantinis analogas (plg. *rācenis* – *Brassica rapa*), pvz.: *kad sērmuōkšlīēm pulk uōg's, tad rāceņi la:b' paduōdās* 'kai šermukšniuose pulkai uogų, tai ir bulvės gerai dera' Asytė (LVDA); *mañ cūk' rācenis vėl tagad iēt* 'dabar vėl vartuju [pavadinimą] cūku rācenis 'kiaulinės bulves' Dzirciemas (LVDA); *ka jau i rācenis, ta badā nuōmīrt nevať* 'jei jau bulvių yra, iš bado nemirsi' Kursyšiai (ALE); *mēs jau parast' turiñ tuō var' du – rāceņi* 'mes paprastai tą žodį vartojame – rāceņi' Kursyšiai (LVDA).

Kai kur Kuržemės pietuose vartojama lytis *rācinis* (Barta, Duniška, Kursyšiai, Nycā, Rucava, Saldus, Satiniai), pavienėse šnektose pasakoma ir *rāciņš* – (Dundaga FBR V 132, Pūrē FBR XIV 46), *rācēnis* (Blydenė, Džūkstē, Garuoza), pvz.: *rācēņus ka stāda, a cacīti izdžēñ vagas* 'kai sodina bulves, arklų išaria vagas' Džūkstē (ALE); *rācinis – rācinis jau grib, ka gať viņu rušinās; rāciņus iēraūsa pēlnuōs, icepa, senāk bi sať kaniē, ziliē, liēliē bāltiē rāciņi* 'bulvei patinka, kai apie ją kapstosi; bulves įkasa į pelenus, iškepa, seniau buvo raudonos, mėlynos, didelės baltos bulvės' Džūkstē (ALE). *Rācis* vartojamas Blydenėje. Kuršių nerijos latvių kalboje fiksuotas pavadinimas *rāpucis* (EH II 361).

XIX a. šaltiniuose bulvės reikšme vartojamas ir pavadinimas *rācens* 'ropė': in Kurland hier und da auch 'šen bei ten Kuržemėje' *rahcens* Ulmann 1880: 439; taip pat nom. pl. *zemes rāciņi: femes rahciņi* 'žemės ropės', Kartoffeln. Ulmann 1872: 234.

Jānis Endzelīnas (ME III 494) teigia, kad la. *rācenis* galėjo atsirasti kontaminacijos būdu iš šaknies *rāp-* (plg. lie. *ropė*) ir *rac-*, plg. la. *rakt* 'kasti'. Šis veiksmožodis giminiškas lie. *rākti* 'krapšyti, durti, kasti' (Būga I 276, II 195, 258, 534t.; ME III 475, 699; Smoczyński 2007: 498t.).

Latviai bulves taip pat lygina su pupomis.

Iš Galėnų ir Varaklianų užrašytas pavadinimas *pupa* (plg. *pupa* – *Vicia faba*), o ME IV 712 užfiksuotas pavadinimas *zempupa* iš Nereotos ir Saukos.

La. *pupa* (*Faba vulgaris*) giminingas lie. *pupà* (ME III 414). Vietovardžiai *Pupayn*, *Pupekaymen* ir pan. (Gerullis 1922: 137; Endzelīns 1943: 237) suponuoja, kad šis žodis egzistavo ir prūsų kalboje.

Augustas Leskianas (1891: 225) *pūpą* lygino su *putà*, *pūsti*. Iš tiesų *pupà*, kaip ir kiti čia minėti žodžiai, gali būti kilęs iš to paties ide. veiksmožodžio **peu-* / **pou-* / **pū-* 'pūsti', tik išplėsto kitu determinatyvu *-p-*, plg. ypač la. *paupt* 'pampti' (jis giminiškas ir lie. *paūpti* 'dvesti, stipti', žr. Urbutis 2009: 100), la. *pups* 'moters krūtis', lo. *pūpus* 'berniukas, vaikas', alb. *pupë* 'krūtis, spenys, pumpuras' (Сабалиускас 1959: 232tt.; Sabaliauskas 1990: 158; LEW 670t.; IEW 847tt.; Smoczyński 2007: 489t.).

Tiesa, Vytautas Mažiulis (PKEŽ I 129t.) kėlė mintį, kad tiek lie. *pupà*, tiek ir pr. *babo* 'pupos' E 263 yra vaikų žodžiai.

Semantiniu požiūriu prie minėtųjų dera Kuržemėje, ypač jos pietvakariuose, sutinkamas pavadinimas *pampālis*, pvz.: *apaļ's pampaļ's izvārīja* 'sveikas bulves išvirė' Asytė (LVDA); *pampaļi bij senāk, tagad kaťfeļi* 'seniau buvo [pavadinimas] *pampaļi*, o dabar *kaťfeļi*' Ziemupė (ALE).

Kurmenėje ir Taurkalnėje vartojamas pavadinimas *pimpulis*. Kai kur Kuržemėje pasakomi *pēntupelis* (Priekulė) ir *pēntups* (Asytė [EH], Bunka [EH], Gramzdas [ME], Priekulė).

XIX a. šaltiniuose aptinkamas pavadinimas *pampaļi: pampaļi, -u*, Kartoffeln. Ulmann 1872: 188; locale Benennung 'toponimas' *pampaļi*. Ulmann 1880: 439; *pimpulī* kartoffeln (iš Taurkalnės) Ulmann 1872: 201.

Pavadinimas *pēntups* taip pat nurodytas XIX a. šaltinyje: *pēntups, -a*, die Kartoffel Ulmann 1872: 199.

Jiems artimas lie. *pañpalas*, kurio svarbiausia reikšmė yra 'gumbas' (LKŽe).

Šis padarytas su būdvardine priesaga (kilusia iš **-lo-*, plg. Ambrasas 1993: 98tt.) iš vaikų kalbos veiksmožodžio, plg. lie. *pañpti*, la. *pāmppt*, taip pat pr. *papinipis* (< **papimpis*) 'balno pasėdas' E 444, sl. **pupr* 'bamba', s. isl. *fimbul* 'stiprus, didelis', lo. *pampinus* 'vynmedžio lapai, ūglys', *papula* 'spuogas, pūlinėlis', gr. πομφός 'odos pūslė', arm. *pāmpūšt* 'šlapimo pūslė' (Trautmann 1923: 205; ME III 73; LEW 535t.; PKEŽ III 222t.).

ME reikšme 'bulvė' pateikiamas žodis *ābuols* 'obuolys' iš Alūksnės, o EH *ābals* – iš Ventos. Esama ir kitų pavadinimų: *zemes ābuols* 'žemės obuolys' Balvai (Niedermann 1923: 75); *zemes ābuls* (Sinuolė), pvz.: *tupuļus sāuce gōn pār zemes ābuliem, bet reši* 'bulves vadina ir *zemesāboli*, bet retai'; *zemābuols* (Vainižiai), *zem(e)sābuols* (pl. *zemsābul*) Duntė (FBR VIII 69).

Tokie pavadinimai galėjo rasti dėl seno vokiečių bulvės įvardijimo *Erdapfel*, kuris yra vertinys iš lo. *mālam terrae*. Šis, iš pradžių žymėjęs ciklamenus, melionus, moliūgus, agurkus, vėliau Europoje plačiai imtas vartoti bulvėms įvardinti (Kluge ²⁴2002: 253).

Kita vertus, aptariamasis latvių dūrinys (resp. žodžių junginys) sudarytas iš dviejų senų žodžių. Ypač archajiškas pirmasis – *zeme*, plg. lie. *žėmė*, pr. *same* E 24, *semmē* III 105₁₇, s. sl. *zemlja*, lo. *humus*, s. i. *kšam-*, Av. *zqm* (acc. sg.), gr. χθών, he. *tegan* (gen. sg. *tákna(a)š*), toch. A *tkam* (gen. sg. *tkanis*) ir t. t. (Trautmann 1923: 369; ME IV 708t.; Benveniste 1935: 147tt.; LEW 1299; IEW 414tt.; Иванов 1965: 25tt.; ИЯ 821; Sabaliauskas 1990: 53t.; PKEŽ IV 58tt.; Smoczyński 2007: 777t.).

Antrasis dėmuo *ābuōls* irgi gana senas, jis kadaise buvo *l* kamieno daiktavardis, plg. lie. *obuolys*, pr. *woble* E 616, sl. **āblu-*, **ablъko*, s. vo. au. *aphol*, *-ul*, s. air. *ubúll* ir kt. (Būga I 433; Trautmann 1923:

2; ME I 234t.; Fraenkel 1936: 108; LEW 515; IEW 1t.; Kazlauskas 1968: 286; ЭССЯ I 44tt.; ИЯ 637t.; Sabaliauskas 1990: 41t.; PKEŽ IV 259tt.; Smoczyński 2007: 432).

Kai kuriose Lietuvos šnektose bulvės lyginamos su kitu panašiu vaisiumi – kriauše. Vienoje kitoje šiaurės žemaičių telšiškių šnektoje apie Mažeikius, Akmenę vartojamas pavadinimas *dūlė* (su variantais *dūlis*, *dūlė*, *dūlis*), pvz.: *kad aš buvau maža, kitaip nevadino kaip dūlės* ‘kai aš buvau maža, kitaip nevadino, kaip *dūlės*’ Akmenė (LKŽe); *eisiam dūlių kasti* ‘eisime bulvių kasti’ Akmenė (LKŽe); *nulupk dūlės, virsiam šutinio* ‘nulupk bulves, virsime šutinio’ Papilė (LKŽe); *šiemet miltingi dūliai* ‘šiemet miltingos bulvės’ Klykoliai (LKŽe) (plačiau apie slavizmą *dūlià* ‘kriaušė’ žr. p. 324), plg. dar minėtą M. Valančiaus kūrinio ištrauką (p. 291).

Retai latvių kalboje vartojami keli kiti pavadinimai: *kaņķis* – ke-
letoje Kuržemės šnektų (Alsunga, Jūrkalnė, Ulmalė) (Niedermann 1923: 90), Užava, Venta (pl. *kaņķi* ME), *kaņķēns* (Alsunga, Jūrkalnė,

Užava), *kaņķēns* (Venta) (pl. *kaņķēni* ME), pvz.: *kaņķi – maziņi, sīki* ‘*kaņķi* – mažos, smulkios [bulvės]’ Blydenė (LVDA).

XIX a. šaltinyje užfiksuotas pavadinimas *kanken* Kartoffeln. Ulmann 1872: 102.

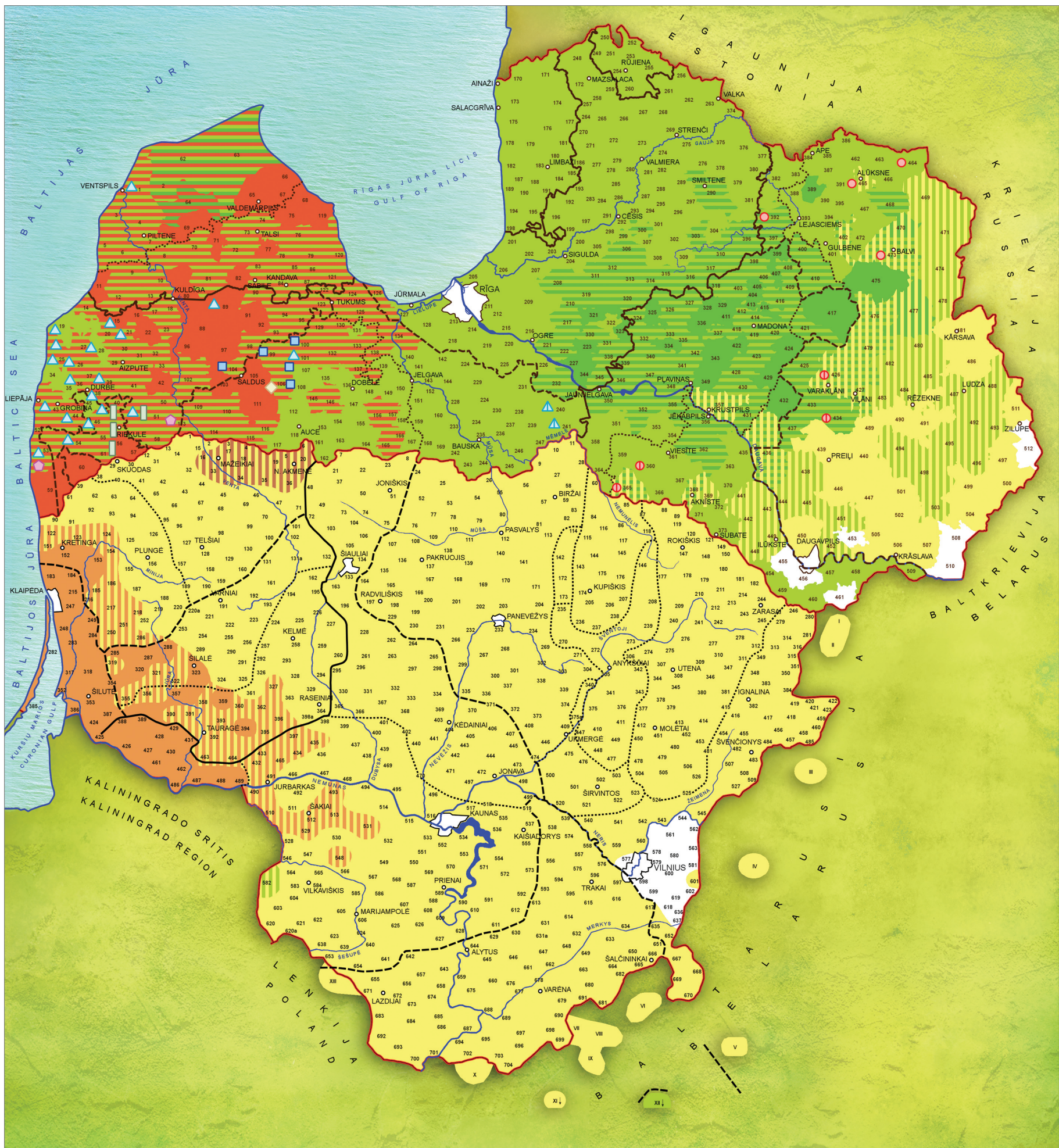
Pavadinimas *ķēpulis* išgirstas Baižkalne (nom. pl. *ķēpuļi* ME), *ķēpulis* – Remtėje, Strutelėje, Zebrenėje, nom. pl. *ķēpuļi* ME pateikta iš Remtės, Strutelės, taip pat iš Jelgavos ir Tukumo apylinkių.

Nom. pl. *ķēpuļi* aptinkamas XIX a. šaltinyje: *ķehpuļi* Kartoffeln Ulmann 1872: 106.

Sporadiškai pasakoma ir keletas kitų pavadinimų: *kaftelis* (Byriniai, Vecumniekai), nom. pl. *bimbaži* (Dzirciemas ME); *kankumi* (Ulmann 1872: 102); *kaņtuļi* (Valmiera ME), *papučis* (Alūksnė ME), *pāpulis* (Biržai, Zasa) ir kt.

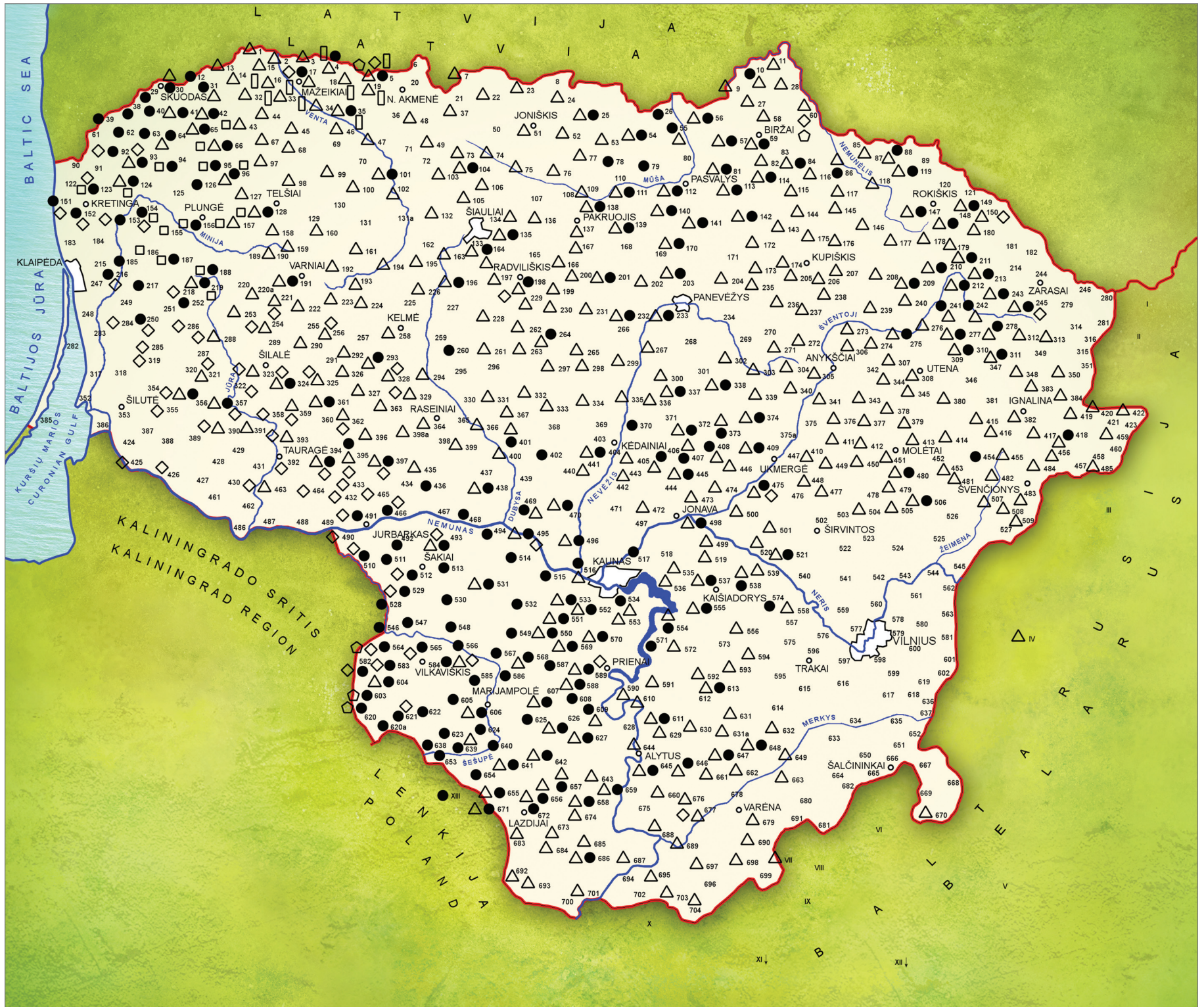
Iš aktyvios vartosenos išnykęs žodis *čāčis* Nycoje ir Nygrandėje.

Tarmėse neaptinkama šių iš įvairių šaltinių žinomų pavadinimų: *bambuļi*, *bumbēži*, *bumburs*, *gartupeļi* ir kt.

 la. kartupelis, karpelis, kartiņš ir var. lie. kartupelis, kardupelis, kurduplis	 lie. ropē, roputē, rapukas	 la. (zemes) ābuls ir var.	 la. pimpulis	 la. pēntupelis ir var.
 la. tupenis, tupelis, topiņš ir var.	 la. buļba, buļļa, guļba ir var. lie. buloē, bulba, builē ir var.	P la. (zem)pupa ir var.	 la. ķēpulis	 la. cāčis, čāčis
 la. rācenis, rācis ir var.	 lie. dūlē, dūlis, dulis	 la. pampalis, pampālis	 la. kaņķēns, kaņķis ir var.	

●	<i>bulvė</i> ir var.	□	<i>buil-</i> var.	▭	<i>dūl-, dul-</i> var.	◊	<i>kartupelė, kurdupelis</i>
△	<i>bul(i)b-</i> var.	◇	<i>rop-, rap-, rup-</i> var.				

Griežčio pavadinimai

Griežčio pavadinimai

Komentaro autoriai: Rima Bakšienė, Ilga Jansone, Anna Staficka, Saulius Ambrazas

Žemėlapis ir komentaro pagrindas – LKA I žemėlapis Nr. 89, LVDA žemėlapis Nr. 47 ir jų komentarai.

Žemėlapyje pateikiamas griežčio (*Brassica napus* L. var. *rapifera*) pavadinimų paplitimas.

Lietuvių ir latvių šnektose vartojama nemažai pavadinimų variantų, turinčių šaknį *griez-* / *griež-*. Lie. *griežtis* ir la. *grieznis*, *griezinis* paplitę dideliame bendrame areale Lietuvos ir Latvijos rytinėje dalyje.

Variantas *grieznis* paplitęs Vidžemės pietryčiuose – sėliškosiose latvių kalbos šnektose, *griezinis* sudaro kompaktišką arealą didesnėje Latgalos dalyje. Kai kuriose šnektose pasitaiko ir *griežinis*, *griežna*, *griezenis*, *grieženis*, *griežienis*, *griezine*, *grieznis*.

Tarmių pavyzdžiai: *vòirák gòn kàli, griežņi sák àizmirsties* ‘daugiau [vartoja žodį] kolis, [žodis] griežnis imamas pamiršti’ Ērgļiai (LVDA); *griežņ's tog'd moš ku:r rač* ‘griežčių dabar mažai kur pamatysi’ Sausnēja (LVDA); *grīziņus šēnuōk cīš ļauds ād'ā* ‘griežčius žmonės seniau labai valgė’ Asūnē (LVDA); *vasalus grīziņus cāp'ā cēpl'ī, i grīziņus lyka kluōt pī mairīs* ‘sveikus griežčius kepė krosnyje, griežčių taip pat dēdavo į duonos [tešlą]’ Nautrēnai (LVDA).

La. *grieznis*, *griežinis*, *grieznis* užfiksuoti XVIII–XIX a. latvių rašytiniuose šaltiniuose: *greesni* Schnittkohl Lange 1773: 122; *greeschini* (*greesni*) Schnittkohl Stender 1789 II 520; *greesni* Schnittkohl Ulmann 1872: 79.

Lietuvos teritorijoje pavadinimas *griežtis*, *griežtis* ir jo variantai *griežtys*, *griežtinis* paplitę šiaurės rytų dalyje: rytų aukštaičių vilniškių, uteniškių, anykštėnų, kupiškėnų šnektose, rytinėje panevėžiškių pusėje, pvz.: *i[š]si'rɔvæu 'grieš'ti. | muñ'drei vó.ikš'č'ɔ.ju ir vó.lgau* ‘išsiroviau griežtį, mandrai vaikščioju ir valgau’ KpŽ I 740; *'grieš'čei burdavó. d'væ'jɔpi | gæl'tɔrni ir bāl'ti* ‘griežčiai būdavo dvejopi – geltoni ir balti’ KpŽ I 740; *'mursu. 'niekas nævó.lgɔ. 'grieš'č'u. | kəũla.m ata'duodam* ‘iš mūsų niekas nevalgo griežčių, kiaulėms atiduodame’ KpŽ I 740; *grīeš'ti. búr'dava. nusí.lupu | pakì atainù iz_darža. i_suvá.lgáu* ‘griežtį, būdavo, nusilupu, kol pareinu iš daržo, ir suvalgau’ KlŽ 81; *grīeš'č'u. nesa.dí.na dabar'* ‘griežčių nesodina dabar’ KlŽ 81; *nulupk man griežtį* ‘nulupk man griežtį’ Kupiškis (LKŽe); *kopūstai griežčiais išvirto* ‘kopūstai griežčiais pavirto’ Skapiškis (LKŽe); *kai motulė griežčius sės, ant rytojaus raut galės, tai tada gi, motinėle, aš pas tave sugrįšiu* ‘kai motulė griežčius sės, ant rytojaus rauti galės, tai tada gi, motinėle, aš pas tave sugrįšiu’ Pandėlys (LKŽe); *mūsų šiais metais tik balti*

griežtiniai užaugo, geltonų visai nėra ‘mūsų šiais metais tik balti griežčiai užaugo, geltonų visai nėra’ Ragainė (LKŽe).

Tvirtagališkai kirčiuotas variantas *griežtis* vartojamas ir bendrinėje lietuvių kalboje.

Visi minėti pavadinimai yra veiksmazodiniai vediniai, plg. la. *griezt* / lie. *griežti* (EH I 409; LEW 169).

Bendrinėje latvių kalboje vartojamas *kālis* sudaro kompaktišką arealą Kuržemės šiaurės rytuose, Žiemgaloje ir vakarinėje Vidžemės dalyje, pvz.: *kāls var pa Jāņim iēsēt, ātr isaūg* ‘griežčius galima per Jonines pasėti, greitai užauga’ Aizputē (LVDA); *kālu lapas guōvei duōd* ‘griežčių lapus karvei duoda’ Nytaurē; *kālus cepa rijā, bērim liēlais prieks* ‘griežčius kepdamo jaujoje, didžiulis džiaugsmas vaikams’ Uomulīai (LVDA); *luōpu kāli bāl'ti, dzēltānīe i suluōti* ‘gyvuliniai griežčiai balti, geltoni ir sultingi’ Rucava (LVDA). Šis arealas nepertraukiamai susijęs su šiaurinėje Lietuvos dalyje paplitusio varianto *kolis* plotu.

Kuržemėje apie Saldų nedideliame kompaktiškame plote vartojami *kūle* ir *kūlis* (< vo. *Kohl*), pvz.: *kūl's senāk tikaī saūca* ‘[griežčius] seniau vadino tik kūlės’ Ciecere (LVDA); *mañ vēl tagad aūg kūlī* ‘aš ir dabar auginu griežčius’ Gaikiai (LVDA).

La. *kālis* užfiksuotas XVII–XIX a. žodynuose: *Kahl* Schnittkohl Fürecker 1685 I 107; *kahls, kahli* Wurzelwerk in Gärten Lange 1773: 138; *kahli* Schnittkohl Stender 1789 II 93; *kāhļi, -u* Schnittkohl Ulmann 1872: 96.

La. *kālis*, kaip ir est. *kaal*, kildinamas iš šv. arba vid. vo. žė. *kāl* ME II 191 (plg. *kōl* ‘Kohl, Gemüse’ Schiller II 516) arba vo. žė. *kāl* (LEV I 371; plg. LEW 281; Urbutis 1981: 210).

Lietuvių atitikmuo *kōlis* ir variantai *kolys*, *kolinis* vartojami šiaurinių panevėžiškių plote bei pačiose rytinėse šiaurinės dalies vakarų aukštaičių šiauliškių šnektose, pvz.: *eik čia, duosiu kolio pagraužt* ‘eik čia, duosiu griežčio pagraužti’ Pajstrys (LKŽe); *neleisk karvių į kolius* ‘neleisk karvių į griežčius’ Pakruojis (LKŽe); *galva kaip kolis* ‘galva kaip griežtis (*plika*)’ Grūžiai (LKŽe).

Jis veikiausiai pateko iš latvių kalbos, nors negalima atmesti galimybės, kad į kai kurias vakarines lietuvių tarmes galėjo ateiti ir tiesiai iš vokiečių kalbos (Sabaliauskas 1990: 271).

Pietinėje ir pietvakarinėje Latgalos dalyje griežtis vadinamas *sakne*. Šis žodis būdingas visoms baltų kalboms, plg.: la. *sakne*, lie. *šaknis*, pr. *sagnis* ‘šaknis’ E 629 (ME III 652; Sabaliauskas 1990: 158; LEW 958).

Pavadinimas *sprūte* (< vid. vo. žė. *sprute* ME III 1026; plg. vid. vo. žė. *sprote, sprute* 'Sproß, Sproßling' Schiller IV 348) ir jo variantai *sprūta, sprūtis, šprūte* vartojami Kuržemės plote, pvz.: *sėsīm biētes, sēsīm sprūtas; nuō sprūtām vāra cimi – biēspūtru taūkuōs* 'sėsīm burokus, sėsīm griežčius; iš griežčių verda *cimę – košę taukuose*' Barta (LVDA); *sprūt's maz aūdzē, te zeme pa stipru, vaig smīlc zemi* 'griežčių mažai augina, žemė per riebi, reikia smėlingos žemės' Valtaikiai (LVDA); *sprūt's ir bal't's, – tās luōpiēm, tās aūg liēlākas, viēn's ir dzēl'tēnas – cīlvēkiēm* 'griežčių būna baltų – gyvuliams, tie auga didesni, o kiti būna geltoni – žmonėms' Vecpilis (LVDA).

Kuržemės pietvakariuose vartojamas pavadinimas *cimenis* (Aisterė, Gruobinia [ME], Tašai), pvz.: *cimenis* (senāk), *bet maz tuō tēc'a* 'cimenis (anksčiau), bet mažai kas taip vadino' Aisterė (LVDA). Šiaurinėje dalyje (Dundaga) – *struņķis*.

Vakarinėse lietuvių kalbos šnektose didelį arealą sudaro pavadinimas *sėtinys* ir jo variantai *sėtinis, sėtinis*. Tai visų žemaičių šnektų žodis, vartojamas ir šiaurinėje vakarų aukštaičių šiauliškių dalyje bei buvusio Klaipėdos krašto šnektose, pvz.: *šomāla vēsō[s] sīteņōs ę šošīere bādīrn mētā's* 'sumalė visus griežčius ir sušėrė bado metais' DūnŽ 321; *siētēnūr pasēsīejo ažē.kē* 'griežčių pasisėjo ežikė' DūnŽ 321; *kām siētīnē lābā pātīn.k* | *ir i bulbīrni dēd* 'kam griežčiai labai patinka, ir i bulvienę deda' DūnŽ 321; [nudegus] *pērmējē vāistā i sīetin's* '[nudegus] pirmieji vaistai yra griežtis' MoŽK; *sīetēnē vālgūom's i* 'griežčiai valgomi yra' MoŽK; *bālt' i givōlēnē sīetēnē* 'balti yra gyvuliniai griežčiai' MoŽK; *sīetiñ" šosētarkavuojiēm vālgūomū"* 'griežčių susitarkuojame valgomųjų' MoŽK; *ę dōun'a ęš sīetiñ" lōbām kēpt'* 'ir duoną iš griežčių kepdavome' MoŽK; *vaikas sētīnį grauža* 'vaikas griežtį graužia' Šilalė (LKŽe); *sētīniā dideli kaip kepurēs* 'griežčiai dideli kaip kepurės' Kretingalė (LKŽe); *tėvai, eisiam sētīniū diegti* 'tėve, eisime griežčių sodinti' Mažeikiai (LKŽe); *mūso sētīniām visus lapus spragēs nuēdē* 'mūsų griežčiams visus lapus spragės nuėdė' Kruopiai (LKŽe); *sētīniai išeita i kūlas* 'griežčiai išeina i kūles' Šatės (LKŽe); *sētīniāčiai sultingi, skani* 'griežčiai sultingi, skanūs' Laukuva (LKŽe); *dailūs tokie sētīnūkai, nedideli* 'dailūs tokie griežčiai, nedideli' Kražiai (LKŽe).

Pavadinimo variantas *sėtinys* (3^a kirčiuotė) vartojamas ir bendrinėje lietuvių kalboje.

Lie. *sėtinis, sėtinys* yra būdvardinės priesagos *-tinis, -tinys* vedinys iš veiksmažodžio *sėti*. Šis kilęs iš ide. šaknies *sē(i)-, turi atitikmenų daugelyje giminiškų kalbų: ru. *сеять*, le. *siać*, skr. *sijati*, lo. *sero*, go. *saian* ir kt. (LEW 778; IEW 840; Sabaliauskas 1990: 101; Smoczyński 2007: 545).

Didelėje pietinės Lietuvos dalyje, kuri apima pietų, vakarų aukštaičių kauniškių plotus bei pietinę vakarų aukštaičių šiauliškių dalį, vartojami pavadinimai *krūckas, grūckas*.

Pasitaiko įvairių jų variantų: didžiojoje pietų aukštaičių dalyje vartojamas *krūckas*, pačiame pietrytiniame kampe, apie Varėną – *krūckà, krūckė*; šiauliškių ir šiaurinių vakarų aukštaičių šnektose, apie Raseinius, Jurbarką turimi *kriūckas, kriūckà, kriūckė*. Pvz.: *i_rūnkel'u*. | *i_kr'ūcku. dēdavom i_duona*. 'ir runkelių, ir griežčių dėdavome i duoną' ZnŽ I 777; *būlvæ[s] skūta | kručkūs lūpa | vakariēnæ. kâičæ* 'bulves skuta, griežčius lūpa, vakarienę kaičia' ZnŽ I 782; *a_žinot | kas_krūckas | kap_ká.ime givæ'nus* 'ar žinote, kas griežtis, jei kaime gyvenusi' KzRŽ I 397; *kap kuř. so.džina daū.g'i. tu. krūcku*. 'kaip kur sodina daug tų griežčių' DrskŽ 171; *šiemet kriūckai dideli užaugo* 'šiemet griežčiai dideli užaugo' Krokialaukis (LKŽe); *tuoj jau možnēs ir krūckų išsivirt* 'tuoj jau bus galima ir griežčių išsivirti' Liškiava (LKŽe); *krūckai geriau auga susodinti ant kitos vietos* 'griežčiai geriau auga susodinti kitoje vietoje' Marijampolė (LKŽe); *aš kručkas mėgstu – jos saldžios* 'aš griežčius mėgstu – jie saldūs' Šiauliai (LKŽe).

Vakarų aukštaičių kauniškių plote, apie Šakius, Vilkaviškį, Marijampolę, paplitę *grūckas, griūckas*, pvz.: *būrdavu | uža.uga grūckai bačkō's didūmu* 'būdavo, užauga griežčiai statinės didumo' ZnŽ I 514; *duona būrdavu su gr'ūckais* 'duona būdavo su griežčiais' ZnŽ I 509; *jæu grūckas væ.rda | tai_tam kiemē kvēpæ* 'jau griežtis verda, tai tame kieme kvepia' KzRŽ I 258; *i_daržai reikėjo ravēt | i_rūnkelei | i_grūckai | i_mōrkos te_visōk'os* 'ir daržus reikėjo ravėti, ir runkelius, ir griežčius, ir morkas ten visokias' KzRŽ I 258; *nuaīs'u i_būlvainæ grūcku* 'nueisiu i bulvinę griežčių' KzRŽ I 258; *ar jūs šimet gerai užaugo grūckai?* 'ar jūs šimet gerai užaugo griežčiai?' Liubavas (LKŽe).

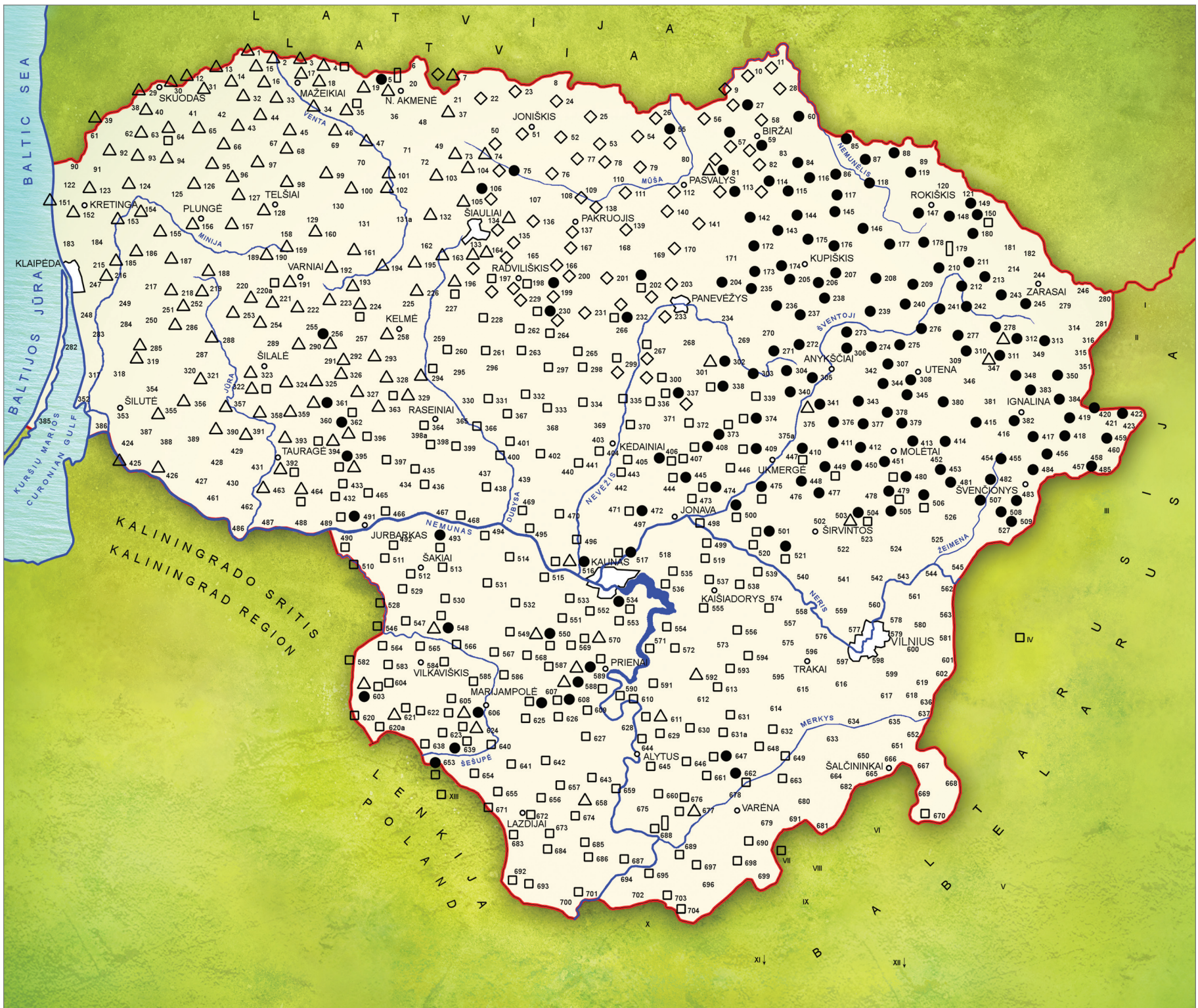
Dieveniškių šnektose bei Baltarusijoje esančiose Varanavo, Nočios, Rodūnios apylinkėse vartojami variantai *bručkà, bruškà*, pvz.: *c'a v'i-saipō vadz'ina | ir kručkà | ir bruškà* 'čia visaip vadina [griežčius] – ir kručka, ir bruška' DvŽ I 313; *bruškur kap kadū būrna labāi. dz'id'el'ūr* 'griežčių kaip kada būna labai didelių' DvŽ I 73; *sāko, bruškās sveīka vālgyc'* 'sako, griežčius sveika valgyti' DvŽ I 73; *bruškos būsta bāltos ir geltōnos* 'griežčiai būna balti ir geltoni' LzŽ 41; *nà, im̃ pagraūš bruškēj* 'na, imk, pagrauk griežtį' LzŽ 41.

Variantas *grūckas* užfiksuotas daugelyje senųjų Mažosios Lietuvos žodynų nuo pat XVII a., pvz.: Rappuck: *Žemlindeī, dzū M. || Rappukai, kū* [M.] || *Gruczkaī, ū. M. C II 262* (III 270); Rappucken *Žemlindeī Reppukai, Gruczkaī B 994; Gruczka, ko, m. eine harte Rūbe, Rēpukē fonft Rappukas, ko R I 43* (Urbutis 1981: 207).

Anksčiau manyta, kad šie pavadinimai yra slavizmai, plg. blr. *брыука, брычка*, blr. dial. *крычка*, le. *gruszki* 'tokia bulvių rūšis' (žr. LEW 302; Skardžius IV 137). Tačiau Vincas Urbutis (1981: 205tt.) įrodė, kad tai germanizmai, plg. vo. dial. *Brūke, Brucke, Wrūke, Wru(c)ke* < vo. žė. *Wruuk* 'rastgalis, trinka', *Wrūck* 'šaknis', o blr. dial. *крычка* laikytinas lituanizmu (ЭСБМ V 127). Periferinėse lietuvių šnektose pasitaikantys baltarusizmai *bručkà, bruškà* yra daug vėlesnės kilmės.

lie. griežītis / griežītys / griežītīnis	la. griežītis	lie. sētīnys / sētīnis	lie. kručkas / kriučka / gručkas / bručka ir var.	la. struņķis
la. griežnis	la. griežņa	la. sprūte / sprūtis / sprūta / šprūte	la. sakne	la. cimenis
la. griežinis / griezenis / griežienis / griezine	la. kālis lie. kolis / kolys / kolinis		la. kūle / kūlis	

- griežtis / griežtys / griežtinis
- kr(i)učk-, gr(i)učk-, brušk-, dručk- var.
- ◇ kolis / kolys / kolinis / kolinys
- ▭ ropė / ropukas / roputis
- △ sėtinis / sėtinys

Baltų kalbų atlasas
Leksika 1: flora

Javų pavadinimai

Javų pavadinimai

Komentaro autoriai: Rima Bakšienė, Anna Stafecka, Saulius Ambrazas

Žemėlapių pagrindas – atsakymai į ALE leksikos klausimyno klausimą Nr. 68 ir LVDA klausimą Nr. 46.

Žemėlapyje vaizduojamas sąvokos ‘javai’ pavadinimų paplitimas. Lietuvių ir latvių kalbose vartojami bendros reikšmės žodžiai – lie. *duona*, la. *maize* ‘duona’. Abiejose baltų kalbose šie žodžiai turi pagrindinę reikšmę ‘valgis, paprastai kepamas krosnyje iš raugintos tešlos ir turintis kepalą formą’. Ši reikšmė būdinga visam latvių ir lietuvių kalbų plotui, taip pat yra abiejų kalbų bendrinis žodis.

Tačiau tarmėse lie. *duona* ir la. *maize* vartojami ir reikšmė ‘javai’ (‘varpinių, šluotelinių, rūgčių šeimos kultūriniai augalai, auginami grūdams; šių augalų grūdai’ LKŽe). La. *maize* ‘javai’ bendrinės kalbos žodyne priskirtas poetizmams (Llrv V 52).

La. *maize* ‘javai’ būdingiausias augšžemiečių tarmei. Gana kompaktiškame plote jis vartojamas Latgaloje, dažna ir deminutyvinė forma, pvz.: *jūonūjām’ mairēitā, koļām lops lāiks* ‘reikia kirsti javus, kol geras oras’ Dricēnai (ALE); *a lyka vysaku ģi, mairēitā lyka – mīžus, āuzys* ‘viską krovė, javus krovė – miežius, avižas’ Užvaldas (Adt 35); *a kulā ģi mairēi pīkrāun i kūļ* ‘o į klojimą javus sukrauna ir kulia’ Užvaldas (Adt 36); *šūgot skāista mairēi aūk* ‘šiomet gražūs javai auga’ Kalupė (KIV I 589); *beja taīdi gođi, ka bārā gryūdus ai vusom palovom, ka mairēitā nanūjauga* ‘buvo tokių metų, kai pylė [į aruodą] grūdus su visais pelais, kai javai neužaugo’ Nautrēnai (LVDA); *pļāun mairēi, līk mairēi pyuņi* ‘pjauna javus, krauna javus į daržinę’ Pilda (ALE); *mairēis fēirums; tymā fēirumā šājā mairēi* ‘javų laukas; tame lauke sėjo javus’ Vilianai (Apv); *šūgot mairēitē labi pa-aūgusē* ‘šiomet javai labai nusisekė’ Škilbēnai (ALE). Reikšmė ‘javai’ žodis *maize* EH pateiktas ir iš Aulejos, Lyvanų, Viškių.

Šia reikšme *maize* vartojamas ir Žiemgalos sėliškių šnektų plote. Jis užrašytas iš Bebrenės: *niaug ni zāle, ni maize* ‘neauga nė žolė, nė javai’ (EH) ir Dignajos, o liaudies dainoje – ir iš Sėlpilio: *tīrumā maize auga / gar malām ganibiņas* ‘lauke javai augo, palei pakraščius – ganyklėlė’ (LD 25941).

Ši reikšmė užfiksuota ir augšžemiečių tarmės plote Vidžemėje (Dzelzava, Galgauska, Kalncempiai, Marciena, Patkulė, Sinuolė), pvz.: *pār labību ar soka: nu gōn šūgod ir loba mairē* ‘apie javus irgi sako: tai gera duona ‘javai’ šiomet’ Kalncempiai (Apv); *as skātuos lauciņā, vāi m’airēitā tīrumā* ‘aš žiūriu į laukelį, ar javai lauke’ Kalsnava (FBR IV 74); *pāldies Dievām, nu jōu mairēites piē-aūdzis!* ‘ačiū Dievui, dabar jau javai užaugę’ Sinuolė (Apv).

Žodis *maize* ‘javai’ užregistruotas ir vidurio tarmės plote – Žiemgaloje (Džūkstė, Ukrai, Skaistkalnė), pvz.: *ta jau ar bi priēks Jēkaupu jaūna maize nuōplaūta* ‘tai jau irgi buvo iki šv. Jokūbo (liepos 25 d.) naujieji javai nupjauti’ Džūkstė (ALE); *mairē nebij vēl izkūlta* ‘javai dar nebuvo iškulti’ Skaistkalnė (Apv).

Jis užrašytas ir liaudies dainoje iš Zalytės: *tira maize tīrumā / bitī meža maliņā* ‘švarūs javai lauke, bitelės miško pakraštyje’.

‘Javų’ reikšmė užfiksuota ir Vidžemės lyviškojoje šnekte Vainižiuose: *maizs nou lāg pa-oūdzs, vaīrak jā-ēd kaītiņš* ‘javai nelabai nusisekė, daugiau bulves reikia valgyti’ (ALE); o liaudies dainoje – ir iš Vecatės: *to vietīņu vien lūkoju/kur aug maize tīrumā* ‘tos vietelės tik ieškojau, kur auga javai lauke’ (LD 25911-2).

Žodis *maize* taip pat vartojamas reikšmė ‘javų grūdai’, pvz.: *aizdod maizes, bāleliņ, deviņām nedeļām* ‘paskolink grūdų, broleli, devynioms savaitėms’ Dzelzava (LD 27958-1); *ka es bēns aūgu, saīmniēki vē mairēi samala mājās* ‘kai aš dar vaikas buvau, šeimininkai grūdus namuose malė’ Džūkstė (Apv); *šeņūok mairēi biera orūdūs* ‘anksčiau grūdus pylė į aruodus’ Kalupė (KIV I 589); *vīra māte mani rāja, ka nevaru maizes malt* ‘anyta mane barė, kad negaliu grūdų malti’ Patkulė (LD 22579-0); *grūti malti pūru maize / viegli nesti padusē* ‘sunku malti kviečių grūdus, lengva nešti pažasty’ Turlava (LD 1784-0); *kliēit vēl orođi jiraīdeņa, mairēitē bēfēm* ‘klėtyje dar aruodai yra, grūdus pylėme’ Varaklianai (ALE).

Liaudies dainose (dar platesniame plote už anksčiau apžvelgtąjį) randamas žodžių junginys *maizes zeme* ‘gera, derlinga dirbama žemė, kur sėjami javai’, pvz.: *laudis teica maizes zemi, Laima gaužas asariņas* ‘žmonės gyrė gerą žemę, Laima [lėmė] graudžias ašarėles’ Liauduona (LD 10042-1); *Mėdzūla* (LD 10042-6); *še būt laba maizes zeme, kad būt gudris arajiņš* ‘čia būtų gera žemė, jei būtų sumanus artojėlis’ Rankiai (LD 10893-1).

Žodžių junginys *maizes zeme* ‘gera žemė’ minimas XVIII ir XIX a. žodynuose: *maifes femme* gut Ackerland ‘gera žemė’ Lange 1773: 184; *maifes feme* gut ackerland ‘gera žemė’ Ulmann 1872: 150.

Kuržemėje, kur žodis *maize* ‘javų’ reikšmė nėra užfiksuotas (išskyrus porą liaudies dainų), paplitęs junginys *maizes arājs* ‘duonos artojas’, reiškiantis ‘žemdirbys’: *mairēis arājs – zemkopis; mairēis arājiēm jau maziēm, maziēm jāstrādā* ‘duonos artojas – žemdirbys; žemdirbiam jau labai mažiems reikia dirbti’ Saldus (Apv).

Kuržemėje užrašytose liaudies dainose junginys *maizes arājs* ir jo deminutyvinė forma *maizes arājiņš* labai dažni, jame paprastai persipina reikšmės ‘žemės artojas, žemdirbys’ ir ‘šeimos galva, vyras, kuris dirba žemę ir sėja javus’. Junginys *maizes arājs* apima platų arealą Kuržemės vidurio ir pietų dalyje, liaudies dainose jis užrašytas iš Aizputės, Dzervės, Dunalkos, Ēduolės, Ezerės, Gaviezės, Gruobinios, Kuldygos, Kursyšių, Lutrinų, Padurės, Ravos, Rankių ir kt. Rečiau šis žodžių junginys vartojamas Kuržemės šiaurinėje dalyje – čia jis užfiksuotas Dundagoje, Vandzenėje, Ventspilyje, pvz.: *tēvs tureja, māte kūla / manu maizes arajiņu, / kam viņš art nemāceja, / kam kumeļu nelocija* ‘tēvas laikė, motina pėrė mano duonos artojęlį, kad jis arti nemokėjo, kad žirgo nesuvaldė’ Kabilė (LD 22661-0); *sēd’, sēd’, māsiņa / te tava vietīņa / te tavs galdiņš, / te maizes arājs* ‘sėsk, sėsk sesute, čia tavo vietelė, čia tavo stalelis, čia duonos artojas’ Kuldyga (LD 18918-2); *Dievs aizliedza bitītei / sarkanaju āboliņu; / tā aizliedza man ļautiņi / labu maizes arajiņu* ‘Dievas užgynė bitelei raudonājį dobilėlį, taip užgynė man žmoneliai gerą duonos artojęlį’ Nykracė (LD 9458-0).

Kituose regionuose šis žodžių junginys pasitaiko retai, liaudies dainose jis užrašytas iš Vaivės Vidžemėje: *mazai manim tēvs nomira / pusaugušai māmūlite / puzmūžiņu dzīvojot / nomirst maizes arajiņš* ‘kai buvau maža, mano tėvas numirė, kai paaugau – motinėlė; pusė amžiaus pragyvenus, numiršta duonos artojęlis’ (LD 3975-0) ir iš Secės Augšžemėje: *dzīvo gudri, man’ māsiņa / tautiņās aizgājusi / pacel krēsli, noaun kājas / savam maizes arajam* ‘būk sumani, mano sesute, ištekejusi: pakelk kėdę, nuauk kojas savo artojęliui’ (LD 17730-0).

Žodis *māize* giminiškas la. *mīezis*, lie. *mīēžis*, *mīēžys*, *mīēžis* (dėl kirčiavimo plg. Karaliūnas 1987: 154, 157), pr. *moasis* (< *maizis) ‘miežis’ E 261 (Endzelīns 1943: 30, 212; LEW 451; Frenkelis 1969: 37; Stang 1966b: 8; PKEŽ III 146; Smoczyński 2007: 398t.).

Toliau bandoma juos sieti su iran. *maiz-* ‘sėti’ (plg. Топоров, Трубачев 1962: 231; Sabaliauskas 1990: 157; Karaliūnas I 77).

Įvairiose lietuvių šnektose ‘javų (paprastai duoninių javų, dažniausiai rugių)’ reikšme užrašytas ir *dūona*.

Aiškaus jo vartojimo arealo lietuvių kalboje apibrėžti neįmanoma. ALE jis užfiksuotas vakarų aukštaičių šiauliškių plote – Labūnavoje, tačiau remiantis žodynų medžiaga galima teigti, kad šia reikšme žodis paplitęs ir kitur, tiek vakarinėse, tiek rytinėse lietuvių tarmėse, pvz.: *šįmet vīskas vėlāū eīna | da_šīta. dūona. pirmāū pjāūs* ‘šįmet viskas vėliau eina, dar šituos javus pirmiau pjaus’ ZnŽ I 332; *paskūi ruōždavu dīrva. dūonai* ‘paskui ruošdavo dirvą javams’ ZnŽ I 332; *kai_tā dūona. pasikīrtom i_pasikūlēm | tai_būvu labāi skani dūona* ‘kai tuos javus nukirtom ir iškūlēm, tai buvo labai skani duona’ ZnŽ I 332; *ir dūnos, ir kunōdu. būs* ‘ir javų, ir bulvių bus’ ZtŽ 163; *nūv’ežē dū’na māl’t art’i N’āmano* ‘nuvežė javus malti arti Nemuno’ ZtŽ 163; *vākar an dū’nos pagān’ē, tai jau kār’v’ē namóp ir t’āsas’i* ‘vakar javuose paganė, tai jau karvė namo ir veržiasi’ ZtŽ 163; *paaugo duonos šiemet par visus* ‘užaugo javų šiemet pas visus’ Kuktiškės (LKŽe); *šiemet duonos neužaugo* ‘šiemet javų neužaugo’ Ėriškiai (LKŽe); *šiemet geri metai, daug duonos prikūlē* ‘šiemet geri metai, daug javų prikūlē’ Joniškėlis (LKŽe).

Žodis *dūona* giminiškas la. *duōna* ‘duonos riekė, kriaukšlys’, s. i. *dhānā-* ‘javų grūdai, javai’, vid. pers. *dān-* ‘grūdai’ (LEW 111; Frenkelis 1969: 37; IEW 242; Sabaliauskas 1990: 56; Smoczyński 2007: 134).

Čia dar galima atkreipti dėmesį, kad prūsai turėjo kitokį duonos terminą, plg. *geitye* (< *geitys) E 339, *geits* III 53₉.

Šis siejamas su sl. *žito, žyminčiu įvairias javų rūšis (miežius, rugius, kviečius ir kt.) bei duoną ir kilęs iš ide. **g^hei-*, **g^hi-* ‘darytis gyvam’

(ПЯ E–H 194tt.; PKEŽ I 343t.; Trautmann 1923: 58), iš kurio išriedėjo lie. *gýti*, anksčiau turėjęs reikšmę ‘gyventi’ (plg. p. 244).

Visame lietuvių tarmių plote, taip pat ir bendrinėje kalboje plačiai paplitęs pavadinimas *javai*. Juo vadinami tiek duoniniai ar pašariniai varpiniai augalai, tiek tų augalų grūdai, pvz.: *par švėnt^a *vūon^a javā nu laukū bōv^a vėžam^s* ‘per šventą Oną (liepos 26 d.) javai nuo laukų buvo vežami’ MoŽK; *kōr jav^us sīej^o, te(p) pāt bōv^a riežēlē* ‘kur javus sėjo, taip pat buvo rėželiai’ MoŽK; *kētūs javūs nīe dīrš^u, tik rūgūs* ‘kituose javuose nėra dirsių, tik rugiuose’ MoŽK; *ka_dīēvaz^{*} dūotu. | javūs lādāi nēsukūltu. | āūdrōs nēužēitū*. ‘kad Dievas duotų – javų ledai nesukultų, audros neužeitų’ ZnŽ I 567; *jāvāi šīmed gerī | ir_žiemīnei | ir_vasarīnei* ‘javai šįmet geri – ir žieminiai, ir vasariniai’ ZnŽ I 567; *kur_gēro[s] žēmēs | tai_tiesó[g] gražuōlei tie_jāvāi* ‘kur geros žemės, tai tiesiog gražuoliai tie javai’ KzRŽ I 288; *jāvūr nesējāu | tig_būlo’u pasodinaū* ‘javų nesėjau, tik bulvių pasodinai’ KzRŽ I 288; *ka(b)_būrna_jāu | darbīmetē. | jāu_tūos javus īmam* ‘kai būna jau darbimetė, jau tuos javus imam’ PpaŽK; *taī. ir_pabēga [karvēs] | ir_kuř. inbēga ir_daržūosa | javūosa | kur_iškā.du. padā.ro.* ‘tai ir pabėga [karvės], ir kur įbėga ir į daržus, ir į javus, kur žalos padaro’ PpaŽK; *sv’i-riēpkō.s javusā | vijōkl’ai bū.l’bosa ir l’inusā* ‘svėrės javuose, vijokliai bulvėse ir linuose’ DvŽ I 214; *mūs javāi iškūla* ‘mūsų javai iškulti’ DvŽ I 214; *javāi mac’itkī – n’ē p’jāut* ‘javai maži – nė pjauti [negalima]’ ZtŽ 246; *ītus javūs žu.rēt ir jau burokūs rav’ēd reik’a* ‘šituos javus žiūrėti ir jau burokus ravėti reikia’ ZtŽ 246; *klētį užvertē javāis* ‘klėtį užvertė javais’ Linkuva (LKŽe); *kol dar javai (grūdai) šiauduose, atsiimkit, kas prigul* ‘kol dar javai (grūdai) šiauduose, atsiimkit, kas priklauso’ Skirsnemunė (LKŽe); *dviese ganē ir javūs išganē* ‘dviese ganė ir javus išganė’ Daukšiai (LKŽe).

Nemažoje dalyje lietuvių šnektų vartojama vienaskaitinė forma *jāvas*, pvz.: *bī kūoks jāus gēfāu ōnkštāu* [sėtas] ‘bet koks javas geriau [auga] anksčiau [sėtas]’ MoŽK; *jé.igu gēras jāvas | tai_tiek nuals’davo [kertant]* ‘jeigu geri javai, tai tiek išvargindavo [kertant]’ ZnŽ I 567; *kūr ta_jāva nupjōvez dēsī* ‘kur tuos javus nupjovęs dėsi?’ ZnŽ I 567; *pīá.utuvais nu-imžinėjom visōki. jāvu.* ‘pjautuvais pjovėm visokius javus’ PpaŽK; *kiek_tř sūdera užmo.kēc pinigāi.s ar_ko.kū javū* ‘kiek ten sudera užmokėti pinigais ar kokiais javais’ PpaŽK; *āt’v’ežē. jāvo. t’el’is maišūs* ‘atvežė javų kelis maišus’ DrskŽ 125; *jājuo.n jāvu. krá.una | būlo. | t’i kùl’a* ‘jaujon javus krauna, būdavo, ten kulia’ DrskŽ 125; *jiē ir bū.l’bas addūos ir jāβō dūs* ‘jie ir bulves atiduos, ir javų duos’ DvŽ I 214; *pėrstovēj jau jāvas, grūdāi býra* ‘peraugo jau javai, grūdai byra’ DvŽ I 214; *veizdėjom arklīų ir radom net svetiman jave* ‘ieškojom arklių ir radom net svetimuose javuose’ DvŽ I 214; *labāi daūg jau jāvo dāvē* ‘labai daug jau javų davė’ LzŽ 97; *matai, koks javas – kur nebuovēs, geriau ir auga* ‘matai, kokie javai – kur nebuovė [pernai nieko sėta], geriau ir auga’ Pociūnėliai (LKŽe); *kvietyš – gležnas javas, bijo šalčių* ‘kvietyš – gležnas javas, bijo šalčių’ Salamiestis (LKŽe); *koks javas, toks grūdas* ‘kokie javai, tokie ir grūdai’ Marijampolė (LKŽe); *sijotas jāvas kitoniškas* ‘sijoti javai kitokie’ Panevėžys (LKŽe).

Žodis dažnas ir XVI–XVII a. raštuose, pvz.: *Diēws prikel debēffis dangaus / Teikdams zemei Litaus / Szoles ijawus βmogui augin / koβna kuna fotin* ‘Dievas prikelia debesis dangaus, teikdamas žemei lietaus, žoles ir javus žmogui augina, kiekvieną kūną sotina’ Mž 241_{10–13}; *kaip ifch seklos ifch dryfta ir ufzauga jawai / ifch kuriu fzmones paffipen / Schiteipo ir ifch Diēwo fzdōβio / penama ira dufche fzmogaus ant amfzino ifchganimo* ‘kaip iš sėklos išdygsta ir užauga javai, kuriais žmonės pasipeni, šitaip ir iš Dievo žodžio penima yra siela žmogaus amžinam išganymui’ BP I 245_{16–20}; *tada wīsa mumis pafsiwede, a palaiminga*

bua, || *teip iawofa kaip ir kittofu daiktofu* ‘tada viskas mums pasisekė ir palaiminta buvo, taip ir javai, kaip ir kiti daiktai’ WP 108r₃₄–108v₃; *Nes’ ioğ nu rugiapūtis / kád žmônes iawús izğ lâuko kûpia* ‘nes jau nuo rugiapūtės, kai žmonės javus nuo lauko ima’ DP 297_{22–23}; *Tegul kiti tur iawáys kleti pripildita* ‘tegl kiti turi javų klėtį pripiltą’ SG₂ 3₄; *Ir bus tey jumus pryfkaytyta and afieros jufu: kaypo jewey ifz aslos, ir kaypo* || *piñnumas ifz profos-kubiła* ‘ir bus tai jums įskaityta kaip jūsų auka: ir javai iš aslos, ir pilnumas iš vyno spaustuvo’ Ch Sk 18,27.

Tai didžiai senas žodis, paveldėtas iš ide. prokalbės. Ypač artimų javų atitikmenų yra indoiranėnų kalbose, plg. s. i. *yáva-* ‘javai, grūdai, miežiai’, Av. *yava-* ‘javai’ (Porzig 1954: 169). Toliau eina gr. ζειαί ‘tam tikra javų rūšis (kvietys Spelta)’, ζειδωρος ‘javus teikiančioji’; air. *éor-na*, he. *euan* ‘miežis’ ir kt. (Trautmann 1923: 107; LEW 192; Sabaliauskas 1959b, 1990: 40; IEW 512; ИЯ 655t.; Smoczyński 2007: 232).

Kitose baltų kalbose ilgainiui radosi naujadarų. Antai prūsų kalboje vartotas *arrien* ‘javai’ III 89₂, kuris galėtų būti siejamas su lie. *aruodas*, la. *aruods* (plg. BKAP 118t. ir lit.).

Latvių kalboje įsivyravo pavadinimas *labība* ‘javai’, jis paplitęs visoje Latvijoje, yra ir latvių bendrinės kalbos žodis. Pavadinimas *labība* turi reikšmę ‘varpinių, šluotelinių, rūgčių šeimos kultūriniai augalai, auginami grūdams; šių augalų grūdai’. Tarmėse yra įvairių šio žodžio fonetinių (rečiau morfologinių) variantų.

Žodis *labība* vartojamas Kuržemėje ir Žiemgaloje, taip pat ir Vidžemėje, pvz.: *šuôgad labīb lab padêvusês* ‘javai šiomet labai vykę’ Al-sunga (ALE); *labīb nuô pëlavâm sijâj nuôst* ‘pelus atskyrė nuo grūdų’ Asytė (ALE); *labibas laikš* ‘javų [kirtimo] laikas’ Augstkalnė (FBR XII 13); *rudzi, kvieši, mieži, aūzas – tā visa ir labība; nekad tagad labiba tādā raža nau kâ senâk, ritīgi leca iskaptis apakaļ, kâdi rudzi bi, ziņi ari ir labība, pļaujami tâpat kâ cita labība* ‘rugiai, kviečiai, miežiai, avižos – tai javai; dabar niekad tokių javų derlių nebūna kaip anksčiau, smarkiai traukdavo dalgį atgal, kokie rugiai būdavo, žirniai irgi javai, kertami taip pat kaip ir kiti javai’ Džūkstė (ALE); *aūzas, miežus – vasarāja labību, tūo tâpat iz âdim sameta* ‘avižas, miežius – vasarojū, jį irgi jaujoje ant ardu sumeta [džiūti]’ Ērgemė (ALE); *a ka pļāun labību, toļ ir iksâ kuôtâ* ‘o kai kerta javus, tai trumpu kotu [dalgis]’ Markalnė (LVDA); *pêrkūôni aūg labibâ* ‘svērės auga javuose’ Muorė (LVDA); *lâcaūza aūg iêkš labibas, labība – graūdu labība, kas i vārpu augi* ‘diršės auga javuose, javai – grūdiniai javai, jie varpiniai augalai’ Nyca (ALE); *kâ, vâi vār lūop"s labibâ lâist?* ‘kaip, argi [taip] galima gyvulius į javus leisti?’ Panemunė (ALE); *kruša, tâ ir vêl juô blaūra, viša labība pêc tam sakritusi veldrê* ‘kruša tai dar pavojingesnė, po jos visi javai išgulę’ Rucava (ALE); *labibas pļave viêl nàu pabâikta* ‘javapjūtė dar nebaigta’ Stameriena (ALE).

Iš kelių šnektų užrašyti variantai su sutrumpėjusiu priesagos balsiu *labiba* (Augstkalnė, Jaunsaulė, Kazdanga, Krapė, Rava, Renda, Rucava ir kt.), pvz.: *tâ i labib, kuô nuokūl* ‘tai yra javai, kuriuos kulia’ Kandava (ALE).

Daugiausia Kuržemės lyviškosiose šnektose (Jūrkalnė, Kandava, Kazdanga, Laidzė, Lauciena, Pastendė, Pūrė ir kt.), Vidžemės lyviškosiose šnektose (Duntė, Liepupė, Limbažiai, Pabažiai, Puikulė, Rūjiena, Ruozėnai, Salaca ir kt.) vartojama apokopuota forma *labib*, pvz.: *rudzi i ziem's labib* ‘rugiai yra žieminiai javai’ Idus (ALE); *vêca mēnesi sêt labib birst* ‘per delčią sėtų javų [grūdai] išbyra’ Gerai (Apv); *labib – katram labibe ir sou salm* ‘javai – kiekvienų javų šiaudai kitokie’ Vainižiai (ALE).

Kuržemės lyviškosiose šnektose (Dundaga, Zūros ir kt.) vartojamas variantas *labëb*, pvz.: *brauč uz muiz pêc labëb, sabê:r un vêd uz mājëm*

‘važiavo į dvarą javų, prisipylė ir vežė namo’ Puopė (ALE); *sê labëb, pôsar, piêrmes sê zièrniš, ta ô"zs, miežz – citt labëb* ‘sėjo javus pavasarį, pirma sėjo žirnius, tada avižas, miežius – kitus javus’ Venta (ALE).

Vyriškosios giminės forma su išnykusiu galūnės balsiu *labibs* (*labip*) fiksuota Mėrsragoje: *labib smuk nuô-oūdzs* ‘javai gražūs išaugę’ (LVDA); Svėtcieme: *labibam jâlaiž nuôgatavotes* ‘javams reikia leisti sunokti’ (ALE).

Variantas *labeiba* būdingas Žiemgalos sėliškosioms šnektoms, pvz.: *lèi èistòa labeiba je rudzi, mizi, kvishi, aūzas, bê iz rata pâr labeibu sauc i zierņus, i vyku, i cyta kù, kas kuļams* ‘tikri javai yra rugiai, kviečiai, miežiai, avižos, bet kartais javais vadina ir žirnius bei vikius ir viską, kas kuliama’ Aknysta (ALE); *kat tra:kna labèiba un iznoak vèji, léiti – sakrêit veldê* ‘kai vešlūs javai, ir užaina vėjai, lietūs – išgula’ Sunakstė (ALE); *labeibas gubas* ‘javų kaugės’ Sėlpilis (FBR XX 73).

Šiame plote užrašytas ir variantas *labieba*: *labieba* (Dvietė); *slapnâ vosorâ švoka labieba izaug* ‘šlapią vasarą prasti javai užauga’ Bebrėnė (Apv) ir kt.

Vidžemės sėliškosiose šnektose registruoti įvairūs fonetiniai variantai: *lëbiba* (Lazduona, Lubeja), *lâbiba* (Lazduona, Prauliena, Sarkanai), *lâ"bib* (Pliavinios), *lâbiba* (Prauliena), *lëbiba* (Saikava) ir kt.

Latgalos (ypač rytų) šnektose žodis *labība* (*labëiba*) įsivyravęs dėl bendrinės kalbos įtakos, pvz.: *labëibu dieļ maziš isâjòm* ‘javų duonai pasėjome’ Asūnė (ALE); *kheît stuoôjê labeiba* ‘klėtyje laikė javus’ Galėnai (ALE); *labeiba jau pļāunoma* ‘javus jau reikia kirsti’ Kalupė (ALE); *bèidzâš šina pļuoôâ, jâu labeiba brîdâ* ‘baigiasi šienapjūtė, jau javai nunokę’ Nautrėnai (ALE); *labeiba stajankuôs iskôlta* ‘javai gubose išdžiūvo’ Zvirgzdenė (Apv).

Žodis *labiba* dažnai minimas ir senuosiuose raštuose. Jis paminėtas daugelyje žodynų: *Labiba* Getreide, Korn Langius 1685: 129; *labbiba tik sausa*, das getreide raßelt gantz ‘javai tokie sausi’ Fürecker 1685 I 311; *labbiba* Depkin 1704 II 102; *labbiba ta* das Getreide Lange 1773: 184; *labbiba* Getreide, Korn Stender 1789 I 127; *labiba* das Getreide, das Korn Ulmann 1872: 130; *getreide, labiba* Ulmann 1880: 342.

Žodis *labiba* vartotas ir kituose XVII a. šaltiniuose: *Ta tirum labibe vnd wuffes czittes augles wurfon to femme dod vnde passargat* ‘laukų javus ir visus kitus vaisius žemėje duok ir globok’ Ps 1615: 51; *Tu eepreezini mannu Širrdi / Jebfche winjeems ghann dauds Wiena vnd Labbibas gir* ‘tu džiugini mano širdį, nes jie turi daug vyno ir javų’ LGL 1631: 424; *Weens Puhrs labbibas gir dauds gulldinņus maxayis* ‘už vieną pūrą javų yra daug guldenų sumokėta’ Mancelius 1631 LVM 229; *Kad nu ta Labbiba auge/un auglojajs/ tad atraddahs arri ta nikna Sahle* ‘kai tie javai augo ir vešėjo, atsirado ir ta piktžolė’ JT 1685 Mt 13,26; *Laizighas Leetas gir / Ehšchana / Dferršchana / Drahnas / Labbiba / Lohpi / Wešseliba / Meers / und tahdas Leetas warram mehß arridfan no Deewu luhkt* ‘laikini dalykai yra valgis, gėrimas, drabužiai, javai, gyvuliai, sveikata, ramybė, ir šių dalykų mes galime irgi Dievo prašyti’ Mancelius 1654 LP1 496; *Aifto ta Labbiba us Lauku nhe augh no söw pafšchu / no nhejauſchu / nhe tadehļ ween / ka ta kļuhft labbe ee=ſtrahdata; bett taš fchehligs Deews audfena to...* ‘nes javai neauga lauke patys savaime, nejučiomis, ne tik todėl, kad jis gerai įdirbtas, bet ir dėl to, kad gailėtingas Dievas juos augina’ Mancelius 1654 LP2 124.

Iš kelių šnektų užrašytas žodžių junginys *maizes labība* arba dūrinys *maiz[e]slabība* ‘duonos, duoniniai javai’, kuriais žymimi grūdiniai augalai, iš kurių kepama duona, pvz.: *mâizes labība – tikai rudzi, mieži, kvieši* ‘duoniniai javai – tiktai rugiai, miežiai, kviečiai’ Nytaurė (Apv); *maizs labib / maizslabib* ‘duoniniai javai’ – *ispalīdz nu mañ aļ*

maīzs labīb – piētrūkst kâc (-ds) pūrs ‘paskolink man duoninių javų – trūksta kokio pūro’ Vainižiai (Apv); *kâdreīz runā pār mâizes labību* ‘kažkada kalbėjo apie duoninius javus’ Blydenė (ALE).

Labība – tai sukonkretėjęs ypatingas pavadinimas. Iš pradžių jis reiškė ‘gerumas, vertybė’ (plg. ME II 396).

Priesaga **-ībā*, su kuria padarytas aptariamasis vedinys, baltų kalbose kadaise buvo svarbiausia ypatingų pavadinimų darybos priemonė. Latviai geriausiai išlaikė jos formą. Daugumoje lietuvių tarmių (plg. LKA III 137, žemėl. 123) seniai įsivyravo naujesnė *ē* kamieno jos forma **-ībē*. Ši inovacija gali būti bendra lietuvių ir prūsų kalboms, plg. lie. *pagonybė* ir pr. *pogonbe* ‘pagonybė’ E 795.

Tiesa, su **-ībā* lietuvių (kaip ir latvių) kalboje dabar neretai daromi veiksmy pavadinimai, pavyzdžiui, *daryba*. Tačiau tai visai nesena inovacija.

Baltų **-ībā* tik kamiengaliu skiriasi nuo sl. **-b-bā*, plg. lie. dial. *lygyba* (la. *līdzība*) ‘lygybė’ : *lygūs, līgus* ir s. sl. *borba* : *borb* ‘kova, mūšis’.

Toliau šios priesagos paprastai siejamos su ide. **bhā-* ‘šviesti, blizgėti, pasirodyti’ (galbūt tolimas šio veiksmazodžio atšvaitas yra lie. *bálti*, plg. p. 247) arba *bhū-* ‘augti, būti, tapti’, plg. lie. *būti* (plačiau apie visa tai žr. Ambrazas 1993: 76t., 2000: 8tt., 2006: 70 ir lit.).

Aptariamojo vedinio la. *labība* darybos pamatas – bendras visoms baltų kalboms būdvardis, plg. la. *labs*, lie. *lābas*, pr. *labs* ‘geras’ III 51₂₀.

Paprastai manoma, kad šis atsiradęs iš ide. **labh-* ‘stverti, griebti’, plg. s. i. *lábhate* ‘ima, griebia, pasiekia, įgyja’, gr. *λάφῶρον* ‘grobis’, *ἀμφι-λαφής* ‘platus, didelis, turtingas’ ir kt. (Būga I 156tt.; Trautmann 1923: 148; ME II 397t.; LEW 327; IEW 652; ПЯ K–L 401tt.; PKEŽ III 14t.).

Tačiau tai nėra visai aišku (plg. Smoczyński 2007: 331).

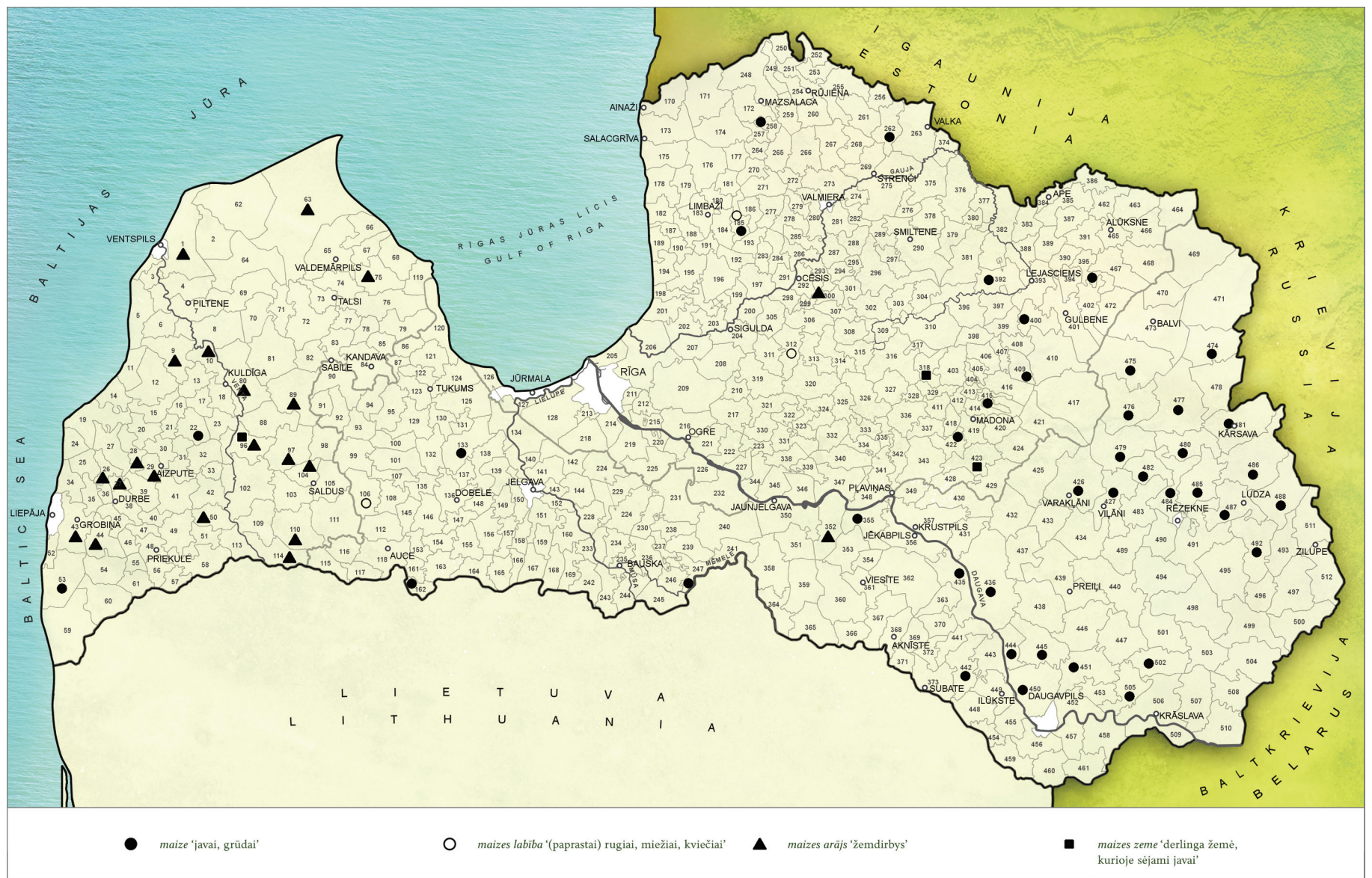
Semantiniu požiūriu la. *labība* ‘javai’ taip pat galima sieti su le. *zboże* ‘javai’ (apie jo kilmę žr. Brückner ³1974: 647), kuris priklauso tai pačiai šakniai kaip ir *bogaty* ‘turtingas’ (plg. Frenkelis 1969: 38).

Vienoje kitoje lietuvių šnekte jAVams pavadinti pavartojamas ir žodis *naudà*. ALE jis užfiksuotas Klaipėdos krašto aukštaičių plote apie Trakininkus, Lauksargius, o remiantis LKŽe medžiaga galima teigti, kad jis paplitęs įvairiose rytų aukštaičių šnektose, pvz.: *pripyliau pilnus aruodus naudôs* ‘pripyliau pilnus aruodus javų’ Paringys (LKŽe); *aruodai náudai pilt* ‘aruodai jAVams pilti’ Rimšė (LKŽe); *kultuve kuliAm visokią naūdq* ‘spragilu kuliAm visokius javus’ Apsas (LKŽe); *nedygsta naudà* ‘nedygsta javai’ Apsas (LKŽe); *jaujy džiovinom naūdq ir linus mynēm* ‘jaujoj džiovinome javus ir linus mynėme’ Breslauja (LKŽe); *kuom mokēsit – náuda ar pinigais?* ‘kuo mokēsit – javais ar pinigais?’ Paringys (LKŽe); *seniau žmonės patys žinodavo, kada kokia naudà sėtie* ‘seniau žmonės patys žinodavo, kada kokius javus sėti’ Tverečius (LKŽe); *šimet nauda neužaugo – bloga vasara buvo* ‘šimet javai neužaugo – bloga vasara buvo’ Salakas (LKŽe); *klaimas su visa náuda sudegē* ‘klojimas su visais javais sudegē’ Dusetos (LKŽe); *karvė naudōj, eikit – išvarysit!* ‘karvė javuose, eikit – išvarysit!’ Dusetos (LKŽe); *kai prireikia pinigų, insipiliu naudôs maišelj ir nuvežu turgun* ‘kai prireikia pinigų, įsipilu javų maišelį ir nuvežu į turgų’ Daugailiai (LKŽe); *nelygu malimas, nelygu naudà* ‘nelygu malimas, nelygu javai’ Dysna (LKŽe).

Žodis *naudà* (dažnas jau XVI–XVIII a. raštuose) vartojamas ir latvių – *naūda* ‘pinigai’. Remiantis vakarų baltų onimais (toponimais *Nauden, Naudithen, Nawdisken* ir pan.; nomina propria *Naudyn, Naudicz, Naudiocz*), galima atsargiai spėti, kad tokio žodžio būta ir prūsų kalboje. Toliau minėtini germanų atitikmenys, pvz.: s. vo. au. *nuz* ‘nauda’, s. isl. *naut* ‘naminiai galvijai’, go. *niutan* ‘pasiekti, turėti’ ir kt. (LEW 487; IEW 768; Stang 1972: 42; Sabaliauskas 1990: 73; Smoczyński 2007: 418).

Nagrinėtinos ir galimos jų sąsajos su dar senesniu ide. veiksmazodžiu **neu-* ‘duoti postūmį’ be determinatyvo *-d-*, plg. s. i. *návātē*, *nāuti* ‘pasisuka, pajuda’, *nudāti* ‘pastumia, stumteli’, gr. *νεύω* ‘linkteliu’, lo. *ab-nuo* ‘duodu neigiamą ženklą, nesutinku, neigiu, nepaklūstu, neleidžiu’ ir kt. (IEW 767).

Baltų kalbų atlasas
Leksika 1: flora

Žieminių kviečių pavadinimai

Žieminių kviečių pavadinimai

Komentarų autoriai: Asta Leskauskaitė, Ilga Jansone, Anna Staficka, Saulius Ambrazas

Žemėlapis ir komentaro pagrindas – LKA I Nr. 94 ir LVDA Nr. 39B žemėlapiai bei komentarai, atsakymai į ALE leksikos klausimyno klausimą Nr. 70.

Varpinių šeimos javams (*Triticum hiemales*), iš kurių miltų kepami balta duona ir pyragai, įvardyti abiejose baltų kalbose vartojami bendri pavadinimai – lie. *kviečiai* / la. *kvieši* ir lie. *pūrai* / la. *pūri*, Lietuvos ir Latvijos teritorijoje sudarantys didelius vientisus arealus.

Pavadinimas *kviečiai* paplitęs visoje Lietuvoje, išskyrus šiaurės vakarinę jos dalį, įsitvirtinęs ir bendrinėje kalboje, pvz.: *murs_tētis tai_ōisku sėdavu | i_rug'ūs[s] sėdavu | i_kvieč'ūs, i_miēž'u. | dá i_linūr* ‘mūs tėtis tai visko sėdavo: ir rugius sėdavo, ir kviečius, ir miežių, dar ir linų’ ZnŽ I 828; *jis_acilīgi.s pasmērt kviečēis* ‘jis atsilygins po mirties kviečiais’ ZnŽ I 828; *kviečiai. | tai_mūr's bū-ō. | be_ūr su.* ‘kviečiai tai mūsų buvo be akuotų’ PpaŽK; *kap kviečių būs, tai ir pyrāgu būs* ‘kai kviečių bus, tai ir pyragų bus’ DvŽ I 331; *t'eñ b'it pas'éta āv'izos, kvieč'eī, l'inaī* ‘ten buvo pasėta avižos, kviečiai, linai’ ZtŽ 337; *o'ienā išk'ep'ē iš kv'ieč'ū dūonos, tai ot gard'i* ‘viena [šeimininkė] iškepė iš kviečių duonos, tai ot gardi’ ZtŽ 337; *iš kviečių grāžūs pyrāgai* ‘iš kviečių gražūs pyragai’ LzŽ 138; *bu.tinaī jāu raikē nup'jē.ut' p'rē.š lau'rīnu.* kvē.čēī žē.mī.nei* ‘būtinai jau reikia nupjauti prieš Lauryną žieminius kviečius’ KpŽ II 554; *zací.rkai va arba 'b'līno.m tai ir'gi mós.lavo.m 'kvieč'ūs* ‘kukulaičių sriubai va arba blynams tai irgi maldavome kviečius’ KpŽ II 554.

Latvių bendrinėje kalboje ir tarmėse paplitęs pavadinimas *kvieši*. Jis vartojamas visoje Latvijos teritorijoje, išskyrus Kuržemę. Latgaloje vartojamas fonetinis variantas *kvīši*. Nurodant šios maistinės kultūros rūšis, vartojamas junginys *ziemas kvieši*.

Dėl lie. *kviečiai* / la. *kvieši* kilmės yra įvairių nuomonių. Kazimieras Būga (II 85, 230t.), Ernstas Fraenkis (LEW 326), Wojciechas Smoczyński (2007: 331) ir kai kurie kiti tyrėjai teigia, kad šis pavadinimas galbūt pasiskolintas iš šiaurės germanų ir sietinas su ide. **k^hei-* ‘šviesti; šviesus, baltas’.

Algirdas Sabaliauskas (Сабалюскас 1959: 219tt.; Sabaliauskas 1990: 41) iškėlė hipotezę, kad nagrinėjamieji rytų baltų žodžiai gali būti baltiškos kilmės. Mat baltų ir slavų kalbose (plg. la. *kvitēt* ‘mirgėti, spindėti’, *kvitināt* ‘suteikti spindesį’, ru. *увет* ‘žiedas’, *уветму* ‘žydėti’), be sateminių, esama ir kentuminių šaknies ide. **k^hei-* refleksų. Semantiškai jis gretintinas su pr. *gaydis* ‘kviečiai’ ir *gaylis* ‘baltas’ (plg. PKEŽ 311tt.).

Lie. *kviečiai* dažnai minimi Jono Rikovičiaus giesmyne, Danieliaus Kleino gramatikoje (PLKG 166), Mikalojaus Daukšos *Postilėje*, Jono Bretkūno *Postilėje*, vokiečių ir lietuvių kalbų žodyne *Clavis Germanico-Lithvana*, 1647, 1674, 1690 ir 1705 m. Jono Jaknavičiaus *Evangelijoje*, Samuelio Chylinskio *Biblijoje*, Sapūno ir Šulco gramatikoje *Compendium Grammaticae Lithvanicae*, Konstantino Sirvydo žodyno pirmajame leidime, įvairiuose XX a. žodynuose: *nėwiens Kwietys nenėfz waišaus / Net žėmen' tur ypulti* ‘nė vienas kvietys neduoda vaisiaus, kol į žemę nenukrenta’ RG 483,13; *a tu Pone Diewe gelbek / idant mes cziftu grudeliu kwieczu geru / iffilaikitumbim / Ieib ing Diewo klūna butumbi* ‘o tu, Pone Dieve, gelbėk, kad mes išsilaikytume švarūs kaip grūdėliai kviečių, jei Dievo kluone būtume’ BP I 216,10; *kwietei czifti atskirami ira nūg kukaliu / alba kitu piktu fžoli* ‘kviečiai švarūs atskiriami yra nuo raugių arba kitų piktžolių’ BP I 210,23; *idant raudami kukalus / ne ifzrautumet fu ieys draugie ir kwiečiu* ‘kad raudami rauges, neišrautumėte su jais drauge ir kviečių’ JE5, 30, 8–9; *surinkite iuos peduofn vnt sudeginimo, o kwiečius sukraukite kluonan mano* ‘surinkite juos į pėdus sudeginti, o kviečius sukraukite į kluoną mano’ PS I 281,17; *kwēcziū grud's žėmena fėtas / Gul kaip mirres ir bepūwas* ‘kviečių grūdas, į žemę pasėtas, guli kaip miręs ir bepūvas’ KING 448,13.

La. *kvieši* minimi XVII–XIX a. žodynuose: *Weitzen-Mehl / Queefcho-millt* ‘kviečių miltai’ Lettus 1638: 120; *Semelmäl / Queefcho-millti / ballto Mais-millti* ‘kviečių miltai / balti duonmilčiai’ Lettus 1638: 167; *Weitzen / Queefchi* Lettus 1638: 209; *Kweeschi* pl. *Weitzen Fürecker* 1685 I 116, II 157; *Qweeschis weitzen Fürecker* 1685 I 196, II 234; *Qweeschis Weitzen. Qweeschi* *Kweeschi* Depkin 1704 I 291; *Kweeschi Weizen; bredušchi kweesi* ‘subrendę kviečiai’; *Apseemes kweešchi* winter weizen, *Zeemes=Kweeschi* Depkin 1704 II 93; *Queefchi* Sommerweizen Langius 1685: 208; *Kweefchi* Weizen Lange 1773: 164; *Kweefchi* Weizen Stender 1789 II 126; *Pszenica. Triticum. Kwiszy* Kurmin 1858: 177; *kweefchi* der Waizen Ulmann 1872: 130.

Pavadinimas *kvieši* dažnai vartojamas ir kituose seniausiuose latvių raštuose: *ne kahdu Wahrpu tas Kweefchagrauds nefš / Ja tas neekriht Semmē* ‘jokių varpų tas kviečio grūdas neužaugins, jei neiškris į žemę’ LGL 1685 K1 180; *bet teem Łaudim gulloht nah-ze winna Eenaideeks / un fehje niknas Sahles starp Kweefcheem / un gahje nohft* ‘bet tiems žmonėms miegant, atėjo jo priešas ir pasėjo piktžolių tarp kviečių ir nuėjo’ JT 1685, Mt 13,25; *un tas / ko tu fehji / ne irrtas pats / kas*

augams irr / bet tik-kai Grauds / jeb Kweefcho jeb kahds no teem zitte-em ‘ir tai, ką tu sėji, ne tas pats, ką augini, o tik grūdas arba kviečių, arba vienas iš tų kitų’ JT 1685, 1 Kor 15,37; *weens Mehrs Kweefcho par weenu Graffi* ‘vienas saikas kviečių už vieną grašį’ JT 1685, Atk 6,6; *jo ta Semme no fewispafchas nefš augļus / papreekfchu Sahli / pehz Wahrpu / pehz pillus Kweefchs eekfch Wahrpas* ‘nes ta žemė pati iš savęs augins vaisius, visų pirma žolę, po [to] pilnas varpas kviečių’ JT 1685, Mk 4,28; *ne / ka juhs to nikno Sahli israwedami ir tohs Kweefchus ne-ispluhzaht* ‘ne taip kaip jūs piktžolę išravėdami ir tuos kviečius išraunate’ JT 1685, Mt 13,29; *atgoja inaydniks jo, und ayzsēja kykulus storp kwizsim, und nugvoja* ‘atėjo jo priešas ir pasėjo rauges tarp kviečių, ir išėjo’ EvTA 1753: 19.

Kitą išsistinį bendrą arealą sudaro lie. *pūrai* / la. *pūri*.

Lie. *pūrai* vartojamas Lietuvos šiaurės vakaruose, vakaru, daugelyje šiaurės ir kai kuriose pietų žemaičių šnektose, pvz.: *žėimėnė kvėitē ī vārdō pūrā* ‘žieminiai kviečiai yra vardu *pūrai*’ MoŽK; *pūrā stōmbesnē ī, kvėitīs ī smōlkēsnis* ‘žieminiai kviečiai stambesni yra, kviečiai yra smulkesni’ MoŽK; *ā, pūrā ī rūdini sējamis* ‘a, kviečiai yra rudenį sėjami’ MoŽK; *pūrai yr stambesni, iš pūrū skanesnis pyragas, baltėnis* ‘žieminiai kviečiai yra stambesni, iš žieminių kviečių skanesnis pyragas, baltėnis’ Kuliai (LKŽe); *šiemet geri pūrai: būs pyrago* ‘šiemet geri kviečiai: bus pyrago’ Veiviržėnai (LKŽe); *kartais mažai tekrimta pūrū* ‘kartais mažai tevalgė kviečių’ Mosėdis (LKŽe); *pūrams pryš paaugant, perinsiu vištā, būs kuo lesinti* ‘kiečiams prieš paaugant, perinsiu vištą, bus kuo lesinti’ Gegrėnai (LKŽe). Retesni kirčiavimo variantai *pūrai* (Pikeliai, Leckava, Gudaliai, Kalgraužiai, Darbėnai ir kt.), *pūrai* (Pikeliai, Skliaustė, Židikai, Puokė, Gadūnavas ir kt.).

Žieminių kviečių pavadinimas *pūri* arba *pūri* vartojamas visoje Kuržemėje, užfiksuotas ir kai kuriose Žiemgalos, Vidžemės pietryčių šnektose (Ėrgliai, Vėjava, Liauduona, Saikava ir kt.), pvz.: *pūrs a sēi rūdiņas* ‘kiečius taip pat sėja rudenį’ Puopė (LVDA); *kviešs sēi pausar, bet pūrs – ruden* ‘kiečius sėja pavasarį, o žieminius kviečius rudenį’ Yvandė (LVDA); *senāk pūrs sēi māl zemē* ‘anksčiau kviečius sėjo molžemyje’ Ēduolė (LVDA); *ziēmas kvieši – pūri – i brūnāki, sīkāki* ‘žieminiai kviečiai – pūrai – yra rudesni, smulkesni’ Barta (LVDA); *vasaras pūrs sāka sēt tikaī pēc kaŗa* ‘vasarinius kviečius pradėjo sėti tik po karo’ Lutriniai (LVDA). Kuržemėje minėtasis žodis kartais vartojamas ir vasariniams kviečiams pavadinti (*vasaras pūri*).

Lie. *pūrai* / la. *pūri* kilmė nėra aiški. Spėjama, kad šis pavadinimas galys būti senas veldinys, turintis atitikmenų kitose kalbose, plg. pr. *pure* ‘dirsė’, ru. *пырей* ‘varputis’, le. *perz*, gr. *πυρός* ‘kiečiai, kviečio grūdas’, serb.-kro. *nūp* ‘kvietytys spelta (*Triticum aestivum*)’, slov. *pír*, ček. *pýr* (Skardžius I 31; Vasmer 1950: 474; IEW 850; LEW 671; Сабалаяўскас 1959: 221tt.; Sabaliauskas 1990: 42; PKEŽ III 363t.; Smoczyński 2007: 490).

Pavadinimas *pūri* randamas XVII–XIX a. latvių žodynuose: *puhri* winter weizen Langius 1685: 202; *puhri* winter weitzen Fürecker 1685 II 181; *puhri tee* Winterweizen Lange 1773: 242; *puhri* Winterweizen Stender 1789 II 209; *puhri* (*kweefchi* in Weft-Kurland Sommerwaizen den *puhri* gegenüber) Ulmann 1872: 130.

Senuosiuose raštuose lie. *pūrai* neminimas. Jis užrašytas XIX a. Simono Daukanto, Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos raštuose, pavyzdžiui, *Iš ragų gerdamys, pūrų duona užkandos* ‘iš ragų gerdami, kviečių duona užkandami’ S. Dauk (LKŽe).

Lazdyno pavadinimai

Lazdyno pavadinimai

Komentaro autoriai: Anna Stafecka, Rima Bakšienė, Saulius Ambrazas

Žemėlapyje pagrindas – atsakymai į ALE leksikos klausimyno klausimą Nr. 62. Rašant komentarus papildomai naudotasi atsakymais į KFRP 4-osios dialektologijos anketos klausimą Nr. 140, į *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programos* klausimą Nr. 64, taip pat atsakymais į LVDA klausimą Nr. 382.

Žemėlapyje vaizduojamas lazdyninių (*Corylaceae*) šeimos riešutus auginančio krūmo – paprastojo lazdyno (*Corylus avellana*) pavadinimų paplitimas.

La. *lazda*, kuriuo lazdynas vadinamas ir bendrinėje kalboje, yra senas baltų žodis, paplitęs visoje Latvijos teritorijoje. Jis vartojamas visuose istoriniuose regionuose, augšžemiečių tarmėje paplitęs fonetinis variantas *lozda*.

Tarmių pavyzdžiai: *šūgod rīkstu goc(-ds): pylnas lozdas* ‘šiemet riešutų metai: pilni lazdynai’ Aknysta (ALE); *mežā bi daūdz lazdu, ūn citu gadu bi traki daūdz rīkstu* ‘miške buvo daug lazdynų, o kai kuriais metais būdavo labai daug riešutų’ Ērgemē (ALE); *lazda:m i ciēti rīekstī* ‘lazdynų kieti riešutai’ Idus (ALE); *kuru god lozdōm jīr dāuc rīkstu* ‘kaip kuriais metais lazdynuose būna daug riešutų’ Kalupē (ALE); *pēickāi kuōtu nu lozdys grīzā* ‘botagai kotā iš lazdyno pjovē’ Nautrēnai (LVDA); *šīs i lazdeles [zars]* ‘tai lazdynēlio šaka’ Nyca (ALE); *lozdu līču, rīkstus rāvu* ‘lazdynā lenkiau, riešutus skyniau’ Škilbēnai (ALE); *kuī rīekstus dabūsī, ja lazdu nau* ‘kur riešutų gausi, jei lazdynų nēra’ Zalytē (ALE); *kūr ir lozdas, tūr pūikas ūn vūovēres mēkliē rīkstus* ‘kur yra lazdynų, ten berniukai ir voverēs ieško riešutų’ Ziemerys (ALE).

Variantas *lazds* vartojamas Vidžemės vidurio šnektose apie Bilskā, Jumurdā, Kaugurus, Sēlius, Trikatā, Vaivē, Vecpiebalgā, pvz.: *lazds, tas jāu mūms tepat ir* ‘lazdynas, čia pat mūsų yra’ Dzērbenē (LVDA); *pār lazdim sāuc; lazda rīksti* ‘lazdynais vadina; lazdyno riešutai’ Jaunrauna (LVDA); *neviēna lazda* ‘[nēra] nē vieno lazdyno’ Rauna (LVDA); *lazdi dikti agri ziēd* ‘lazdynai labai anksti žydi’ Smiltēnē (LVDA).

Šis žodis vartojamas ir kai kuriose augšžemiečių šnektose Vidžemėje (Galgauska, Jaunruozē, Lejasciomas, Tirza ir kt.), pvz.: *mājas dārzā lozds sastādija* ‘namų sode lazdynų prisodino’ Lizumas (LVDA); *lozdi ziēd gavieniē ar soīkaniem, moziem ziēdiņiem* ‘lazdynai žydi per gavēniā raudonais mažais žiedeliais’ Sinuolē (ALE).

Variantas *lazds* rečiau užfiksuotas Kuržemėje – Dunikoje, Kanda voje, Laidzėje ir kt., ir Žiemgaloje – Salgalėje. Pvz.: *lazdām i rīekst* ‘lazdyne yra riešutų’ Zūros (LVDA); *lazduōs aūg rīeksti* ‘lazdynuose auga riešutai’ Vecmuokos (LVDA).

Variantas *lēzda* paplitęs Vidžemės vidurio (apie Ērgemē, Uomulius, Krimuldā) ir Vidžemės lyviškiosiose šnektose (Ainažiai, Aluoja, Lēdurga, Puikulē, Idus, Ruozula, Svētcimas ir kt.), pvz.: *lēzd aūg krūmos* ‘lazdynai auga krūmais’ Aluoja (LVDA); *diō^as lēzd^as tīrum^a malā* ‘du lazdynai lauko pakraštyje’ Planiai (LVDA); *lēzdās aūg rīeksti čēmuriem* ‘lazdynuose riešutai auga kekėmis’ Skankalnē (LVDA).

Beveik tame pačiame areale aptinkamas ir o kamieno žodis *lēzds*, pvz.: *lēzdu stīpas bi mucām* ‘statinių lankai buvo iš lazdynų’ Ērgemē (ALE); *lēzdi, lēzdim rīeksti aūg* ‘lazdynuose riešutai auga’ Kaugurai (ALE); *pavasari muīs patik lēzd bārbaliņ^s, ka lēzd ziēdēi* ‘pavasari mums patiko lazdynų žirginiai, kai lazdynai žydėjo’ Uozuolai (LVDA); *agrāk jāu pīna kuīvūs, krēslus tāisija, ta jāu briēmīgi izmaītuōja tuōs lēzds, lēzdi labi liēcās* ‘anksčiau pynē pintines, kēdes dirbo, tai jau labai naudodavo tuos lazdynus, lazdynai gerai lenkēsi’ Vilzēnai (LVDA).

Variantas *lagzda* labai dažnas Kuržemėje. Lyviškiosiose šnektose randami jo fonetiniai variantai *lāgzd* – Zlēkose, Zūrose (FBR VII 41), *lāgzd* – Ēduolēje, Yvandēje, Padurēje, Zūrose, *lāgzd^a* – Engurēje, pvz.: *lagzd^as mīza, lagzdaī rīeksti* ‘lazdyno žievē, lazdyno riešutai’ Asytē (ALE); *šuōgad lagzdaī daūdz rīekst* ‘šiemet lazdynuose daug riešutų’ Alsunga (ALE); *lagzdē pulk rīekst* ‘lazdyne daug riešutų’ Jūrkalnē (LVDA); *lagzdu krūms* ‘lazdynų krūmas’ Renda (ALE).

Jis vartojamas ir Žiemgaloje, pvz.: *tepat aūg lagzdas* ‘čia pat auga lazdynai’ Jaunaucē (LVDA); *lagzdām tiē ziēdi tādi maziņi* ‘tie lazdyno žiedai tokie mažučiai’ Lyvbērzē (LVDA); atskirose vietose užfiksuotas ir Vidžemėje (Adažiai, Byriniai, Dauguliai ir kt.), pvz.: *lagzdas bi pīls a rīekstiī* ‘lazdynai buvo pilni riešutų’ Skultē (LVDA).

Lagzds daugiausia vartojamas Kuržemės šiaurės ir vidurio dalyse, pvz.: *lāgzds aūg mežē* ‘lazdynas auga miške’ Laucienē (LVDA); *te gār ēzērmāl i lagzdi* ‘čia palei ežero pakraštį lazdynai’ Renda (ALE); *lagzduōs aūg rīekst* ‘lazdynuose auga riešutai’ Stendē (LVDA). Šis variantas užfiksuotas ir Žiemgaloje, pvz.: *tuī, tai mežā vēšēlas cīrsmas pīllas lagzdiēm, kad nāk rīeksti, maīsiēm var nest* ‘ten, tame miške, ištisos kirtavietės pilnos lazdynų, kai prinoksta riešutai, maišais gali nešti’ Zemytē (LVDA).

Variantas *lēgzda* dažniau pasitaiko Žiemgaloje (Bukaišiai, Duobelē, Džūkstē, Naudytē, Snikerē, Tērvetē, Vilcē ir kt.), pvz.: *lēgzdas – agrāki tautas mutē* ‘lēgzdas ‘lazdynai’ – anksčiau žmonēs sakē’ Bērzē (LVDA); *lēgzda ziēd gavēni saīrkaniēm ziēdiņiem* ‘lazdynas žydi per gavēniā raudonais žiedeliais’ Džūkstē (ALE). Jis paplitęs ir Vidžemės

lyviškiosiose šnektose, užregistruotas Ainažiuose, Duntėje, Ladėje, Liepupėje, Limbažiuose, Nabėje, Rūjienoje, Salacoje ir kt., pvz.: *lēgzd zietd gavēn laika* ‘lazdynai žydi per gavėnią’ Ladė (LVDA); *pūiki lēgzda šķiīn riēksts* ‘berniukai lazdyne raško riešutus’ Svētciemas (LVDA).

EH žodis *lēgzda* pateiktas ir iš kelių Vidžemės vidurio šnektų – Ērgemės ir Lugažiu.

Kamieno *o* forma *lēgzds* daugiausia vartojama Vidžemės lyviškiosiose šnektose, pvz.: *lēgzdi – tiē āūg tā krūmos* ‘lazdynai – jie taip krūmais auga’ Lėdurga (LVDA); *gan puik nuōlaūzs lēgzdam gal* ‘piemuo nulaužęs lazdyno viršūnę’ Umurga (LVDA); *lēgzd šuōgad pill a riēkstiīn* ‘lazdynai šiemet pilni riešutų’ Vainižiai (ALE).

Senuosiuose latvių žodynuose minima keletas šio krūmo pavadinimo variantų: *Lafdi* Lettus 1636: 85; *lagsdi* hasel strauch ‘lazdynai’ Fürecker 1685 I 131, 1685 II 196; *Lagsdi*, haselstrauch Depkin 1704 II 105; *lafda* Ulmann 1872: 135; *legfds*, *legfda* Ulmann 1872: 139; *lagfda* Ulmann 1872: 135; Leszczyna, Corylus. *lozda* Kurmin 1858: 67.

Dabartinės lietuvių kalbos atitikmuo *lazdà* įprastai vartojamas ‘pagalio’ reikšme ir tik vienoje kitoje šnektose išlaikyta senoji ‘lazdyno’ semema, dar plg. variantus *lāzdas*; *lazà*, *lāzas* (dėl pastarųjų dviejų kilmės žr. Būga I 273).

Pavadinimą *laz(d)à* ‘lazdyno’ reikšme dar vartoja kai kurios pietų žemaičių šnektos (apie Raseinius, Kelmę, Kuršėnus) bei jų kaimynai vakarų aukštaičiai (apie Jurbarką, Marijampolę), pvz.: *luñkà [buvo] iš lazūr* ‘lankai [buvo] iš lazdyno’ DūnŽ 170; *senúovie viēdra bìva lāzuōs mēdže luñkās* ‘senovėje kibirai buvo lazdyno medžio lankais’ DūnŽ 170; *lazdos šjmet nu riešutų linksta* ‘lazdynai šjmet nuo riešutų linksta’ Karklėnai (LKŽe); *sniegui bēgant, lāzdos pradeda žydėti* ‘sniegui tirpstant lazdynai pradeda žydėti’ Užventis (LKŽe).

Šis žodis senąja reikšme užfiksuotas ir pietrytiniame lietuvių kalbos plote: rytų aukštaičių vilniškių – apie Dūkštą, Dieveniškės (šnektose užrašytas ir žodžių junginys *lazdų krūmas*), pietų aukštaičių – apie Trakus, Onuški, Leipalingį, pvz.: *lazdūr ai.k pririñ.k ir suvīk [akėčias]* ‘lazdynų eik, prirink ir suvyk [akėčias]’ DrskŽ 186; *in lazdōs kok’ī riešut’ī randz’ī* ‘ant lazdyno kokį riešutą randi’ DvŽ I 346; *daū.gel lazdū | al’ māža riešutūr* ‘daug lazdynų, bet mažai riešutų’ DvŽ I 346; *Ivonēlis kāro lazdų krūme* ‘Ivonėlis karo lazdyne’ DvŽ I 346; *paskorē [...] krumi lazdu šilko kustu. ažū. kaklo* ‘pasikorė [...] lazdyne šilko skara už kaklo’ DvŽ I 346; *šiemet pilnos lazdos riešutų* ‘šiemet pilni lazdynai riešutų’ Onuškis (LKŽe); *visa lazda apkepus kekēm* ‘visas lazdynas aplipęs kekėmis’ Trakai (LKŽe).

Jis paplitęs Baltarusijos lietuvių Gervėčių, Lazūnų, Peleos šnektose, Varanavo apylinkėse, pvz.: *ānas lazōn inliñdo ir sēdz* ‘jis į lazdyną įlindo ir tupi’ LzŽ 141; *un lazdōs riešutai āuga* ‘ant lazdyno riešutai auga’ LzŽ 141; *cia daūg tū lazdū yrà* ‘čia daug tų lazdynų yra’ LzŽ 141; *svietas renka riešutus – kas lazdà, tai žmogus* ‘žmonės renka riešutus – kas lazdynas, tai žmogus’ Žirmūnai (LKŽe); *gaidukas inlindo lazdōn* ‘gaidžiukas įlipo į lazdyną’ Pelesa (LKŽe); *pririšē veršelį pas lazdelę ir nuej[ō] medin* ‘pririšo veršelį prie lazdynėlio ir nuejo į mišką’ Armoniškės (LKŽe).

Lietuvių senuosiuose raštuose taip pat labai dažna ‘pagalio’, neretai turinčio simbolinę prasmę, reikšmė, pvz.: *Purpurá apwīlko / erfkeczáís karunawōio / wieton’ lazdōs karâleus nēndre iam’ padawinōio* ‘purpuriniu drabužiu apvilko, erškėčiais karūnavo, vietoj karaliaus lazdos nendrę jam padovanojo’ DP 169_{41–42}; *Ir norint waifchczocziau [sic!] tamfsoia pakalnyā, nefsibijau ne quartunos, nefa tu fu manim efsi, tawa lafda ir tawa ramtis linksmīn mane* ‘ir nors vaikščiočiau tamsioje pakalnėje, nebijau nelaimės, nes tu su manim esi, tavo lazda ir tavo ramstis linksmina

mane’ BB Ps 23,4; *Lāždá Aroná pádzjuwufi ir umay prážidufi* ‘lazda Arono padžiūvusi ir ūmai pražydusi’ SE 80_{19–20}; Heroldſka laſká. Ca-duceum. *lazda pafiuntinio* ‘pasiuntinio lazda’ SD³ 82; Laſka páſtuſa. Pedū. *lazda piemenies* ‘piemens lazda’ SD³ 149 ir t.t.

Tačiau antrajame Konstantino Sirvydo (Leſczyzná / drzewo leſczyznowe. Corylus. *lazda* ‘lazdynas’ SD³ 152; Orzech laſkowy / Auellana nux *Rieβutis lazdos* ‘lazdyno riešutas’ SD³ 270) ir XVII a. Mažosios Lietuvos rankraštiniuose žodynuose (Nußbaum *Lazda* ‘lazdynas’ Lex 65a; Nußbaum. *Lazda*, ōs. F. ‘lazdynas’ C II 156) pateikiama ir ‘lazdyno’ reikšmė.

Jos senumą, be latvių kalbos duomenų, liudija ir pr. *laxde* (< *lagz-dē) ‘lazdynas’ E 607. Šis žodis, kaip ir minėti la. *lagzda*, *lagzds*, *lēgzda*, *lēgzds*, turi įterptinį *-g-* (ME II 399; Endzelins 1943: 40; Endzelynas 1957: 57; Stang 1966b: 108; PKEŽ III 55).

Kita vertus, dabar lietuvių kalboje įsigalėjusi ‘pagalio’ reikšmė, nors ir antrinė, bet ne visai nauja. Remiantis dūrinio *kel-laxde* ‘ieties kotas’ E 423 (: *kelian* ‘ietis’ E 422) semantine sklaida, galima manyti, kad ji nebuvo svetima ir prūsų kalbai.

Baltų *laz-da ‘lazdynas’ (panašios darybos kaip ir lie. *žaiž-dà*, plg. Ambrazas 1993: 87t.), atrodo, turi atitikmenį alb. kalboje *lajthi*, *ledhi* ‘lazdynas’ (Широков 1984: 17; Sabaliauskas 1990: 41). Čia reikia turėti omenyje, kad baltų ir paleobalkanų kalbos kadaise turėjo labai glaudžių kontaktų (plg. Dini 2000: 162tt.; Karaliūnas II 331tt. ir lit.).

Panašių augalus žyminčių giminaičių esama ir slavų kalbose, pvz.: s. sl. ir dabartinės rusų kalbos *loza* ‘vynšakė; vynuogienojas’, le. *loza* ‘gluosnis, karklas; rykštė; karklynas’; le. *laska* ‘lazda; lazdynas’, ru. *лѣзга* ‘lazdynas’ ir kt. (Trautmann 1923: 153; LEW 348; ЭССЯ XIV 239tt., XV 34, XVI 118tt.; ПЯ L 48tt.; Smoczyński 2007: 341).

Visi jie galbūt padaryti iš to paties baltų-slavų veiksmažodžio **lež-* ‘šliaužti’ (PKEŽ III 56; panašiai ir ПЯ L 50tt.), plg. ypač pr. *līse* ‘šliaužia’ III 107₃, la. *lēzēt* ‘pamažu šliaužti prie ko’, sl. *lēsti ‘šliaužti’.

O šio šaknys gali glūdėti ide. **leg^{h-}* ‘gulti, gulėti’ (PKEŽ III 70tt.), plg. lie. *lēgti* ‘guldyti’, s. bažn. sl. *lešti* ‘gulti’, gr. *λέχεται* ‘atsigula’ ir t. t. (žr. toliau IEW 658t.).

Lietuvių bendrinėje kalboje ir tarmėse įsigalėjo kuopinės prigimties vedinys *lazdýnas* (su variantais *lazdýnas*, *lazýnas*), padarytas iš aptartojo *lazdà*.

Jis vartojamas beveik visame lietuvių kalbos plote, tik pakraštiniuose šnektose kartu su kitais pavadinimais, pvz.: *isēlēpāu i tū lazdīn^a, nō, rēk skabī^t tus rēišōt^s* ‘išlipau į tą lazdyną, nu, reikia skabyti tuos riešutus’ MoŽK; *vēd^o priējūou pō tuok^o lazdīn^o ē sōgōliēu* ‘mudu priėjome po tokiu lazdynu ir sugulėme’ MoŽK; *ē daūgāu anūos (rudmēsēs) āug kōr ī lazdīnā* ‘ir daugiau jos (rudmėsės) auga, kur yra lazdynai’ MoŽK; *pērñā tūs lazdīnūs bōv^a daūg rēišutū* ‘pernai tuose lazdyuose buvo daug riešutų’ MoŽK; *lazdzi.nūr bìvo. daū.g’is* ‘lazdynų buvo daug’ DrskŽ 186; *tī apæ. *kirdai^{kūs} lazdi.nai | ā.nies ræ.šutū. tū.ri* ‘ten apie Kirdeikius lazdynai, jie riešutų turi’ KlŽ 140; *t’ī lazdz’rñas ā.uga | [...] t’i v’it’æ’l’u ir ri’šutūr bìvo* ‘ten lazdynas augo, [...] ten vytelių ir riešutų buvo’ DvŽ I 346; *nēr lazdynū par mum* ‘nėra lazdynų pas mus’ Labanoras (LKŽe); *ant lazdynū šiemet daug žirginū* ‘ant lazdynų šiemet daug žirginių’ Ramygala (LKŽe); *lazdynē radau ežio lizdą* ‘lazdyne radau ežio lizdą’ Užventis (LKŽe); *šj metq mūso lazdýnūs nē vieno riešuto nebuvo* ‘šiemet mūsų lazdyuose nė vieno riešuto nebuvo’ Salantai (LKŽe).

K. Sirvydo antrajame žodyne *lazdynu* dar buvo įvardijamas ‘lazdynų miškėlis’: Leſczyná lafek leſczynowy / Coryletum. *lazdinas* SD³ 270. Ši reikšmė užfiksuota ir Druskininkų šnektose (LKŽe).

Lietuvių kalboje su priesaga *-ynas* (kilusia iš būdvardinio formanto **-no-*) nuo seno plačiai daromi vediniai, reiškiantys augalų ir kitokių daiktų sancaupus vienoje vietoje (Ambrazas 2000: 53t.). Šio tipo kuopiniai pavadinimai turi atitikmenų prūsų, slavų, iš dalies lotynų, galbūt germanų, albanų kalbose, bet jų visai neturi latviai. Jie kuopinės prigimties vediniams daryti vartoja ne priesagą **-ino-*, bet jos apofoninį variantą **-eino-* / *-oino-*, plg. lie. *eglynas* ir la. *egliene*, *egliens*, *eglainis* ‘eglynas’ (žr. Ambrazas 2006: 67t. ir lit.).

Žemaičiuose apie Mosėdį užfiksuotas iš *lazdyno* pasidarytas priesagos *-ojas* vedinys *lazdynojas*: *ons ten brâizies po tus krûm^us, nârde po tus lazdi.nûoj^s* ‘jis ten braizėsi po tuos krūmus, nardė po tuos lazdynojus’ MoŽK.

Iš Balčių (rytų aukštaičių uteniškių plote) užrašytas pavadinimas *lazdōs mēdis*. Šios sintagmos antrojo dėmens prolytės raida: ide. adj. **med^hio-* ‘vidurinis’ > balt.-sl. adj. **medja-* ‘t. p.’ > balt.-sl. subst. **medja(n)* / **medjā* ‘tai, kas tarpinis, vidurinis’ > balt. **medja(n)* / balt. dial. *medjā* ‘miškas’ (tai kadaise galėjo būti riba, skirianti sodybas, gentis).

Ši reikšmė ypač būdinga latviams (*mēžs*) ir prūsams (*median* E 586). Ji vartojama ir kai kuriose lietuvių pietrytinėse šnektose (plg. LKA I 191t., žemėl. 113; LKA III 24, žemėl. 3). Ide. prokalbėje **med^hio-* reikškė būdvardį, pvz.: go. *midjis*, lo. *medius*, s. i. *mádhya-* ‘vidurinis’ (Būga II 257; LEW 424t.; IEW 706t.; ИЯ 485t.; PKEŽ III 119t.; Smoczyński 2007: 382).

Kai kuriose lietuvių tarmėse *lazdyną* žymi žodis *riešutas* (su variantais *riešutas*, *riešutys*).

Dažniausiai jis vartojamas visame lietuvių kalbos ploto pietvakariniame pakraštyje: pietų aukštaičių plote apie Druskininkus, Lazdijus; vakarų aukštaičių kauniškių (kartu su junginiu *riešutų krūmas*) – apie Kazlų Rūdą, Vilkaviškį, Šakius, Jurbarką bei Klaipėdos krašto šnektose, pvz.: *riešuto šaka palenkì | i_skinì* ‘lazdyno šaką palenki ir skini’ KzRŽ II 174; *bùvo i_riešutūr | lipam i_riešutus i_trėškinam* ‘buvo ir riešutų, lipam į lazdynus ir traškinam’ KzRŽ II 174; *nuv'é.i gaidùko. v'i.zg'éc | rãdo. gaidùku. riešuciñ.* ‘nuėjo gaidelio pažiūrėti, rado gaidelį lazdyne’ DrskŽ 304; *ten mežinë.š [šakės] bù-o. vã to.kõ's | padarì ta | gá l i(š)_šitò. iš_riešučò* ‘ten medinės [šakės] buvo va tokios padaryta – gal iš šito, iš lazdyno’ PpaŽK; *raugytų agurkų gausi mieste nusipirkti, o briliantų rasi sode po riešuto krūmu* ‘raugintų agurkų gausi mieste nusipirkti, o briliantų rasi sode po lazdynu’ Žalioji (LKŽe).

Riešutas ‘lazdyno’ reikšmė taip pat užrašytas žemaičių plote apie Mosėdį ir Baltarusijoje esančioje Pelesoje, pvz.: *nebòv^a tūs krûmûs ni vèin^a rëišòt^a* ‘nebuvo tuose krūmuose nė vieno lazdyno’ MoŽK; *marškinius paleidžia, eina riešutuosna basi bernai* ‘marškinius paleidžia, eina į lazdynus (riešutauti) basi bernai’ Pelesa (LKŽe).

Aptariamasis žodis kadaise buvęs *t* kamieno (plg. Trautmann 1923: 241; Fraenkel 1936: 192t.; Skardžius I 361; Specht 1944: 23; Stang 1966b: 223; Zinkevičius 1966: 265; Kazlauskas 1968: 286) vedinys, padarytas su priesaga *-ut-* (kilusia iš determinatyvo **-t-*, galbūt heteroklitinio linksniavimo liekanos, žr. Ambrazas 2000: 103t. ir lit.), iš baltų **reisas*, plg. la. *rieksts* ‘riešutas’, pr. *bucca-reis* ‘buko riešutas’ E 593, sl. **orěchv* ‘riešutas’, alb. *arrë* ‘lazdynas’ (LEW 731; PKEŽ I 163t.; ИЯ A–D 261; Smoczyński 2007: 515t.).

O pastarasis gali būti giminiškas lie. *rišti*, la. *rist* ‘rišti’, *riest* ‘surišti’, pr. *per-rēist* ‘užrišti’ III 89₂ ir t. t. (PKEŽ I 163t., III 270t.), vedamiems iš ide. **ureis-* ‘sukti(s)’ (apie jį žr. IEW 1152tt.). Todėl baltų **reisas* pirminė reikšmė galėjo būti ‘*lankstus, sukruš medis’ (PKEŽ I 164).

Tačiau dažniausiai šis žodis lietuvių kalboje žymi ne lazdyną, o jo vaisių. Todėl daug didesniame tarmių plote ‘lazdyno’ reikšmė vartojamas kuopinis pavadinimas *riešutynas*, padarytas su jau aptarta priesaga *-ynas*.

Šis žodis užrašytas įvairiose Lietuvos vietose, dažniau lietuvių kalbos ploto pakraštiniuose tarmėse: pietų aukštaičių – apie Druskininkus, vakarų aukštaičių kauniškių – apie Vištytį, pietų žemaičių – apie Tauragę, vakarų žemaičių – apie Klaipėdą, šiaurės žemaičių – apie Naująją Akmenę, rytų aukštaičių panevėžiškių – apie Pakruojį, Pasvalį, vilniškių – apie Dūkštą, taip pat Baltarusijoje esančioje Zieteloje, pvz.: *vė.štas óntã rëišòtîñe bèsòntes* ‘vištos antai lazdyne beesančios’ KrŽ 343; *inlipo. taš.gaidùkas riešucínan* ‘įlipo tas gaidžiukas į lazdyną’ PpaŽK; *riešuci nò. žievė | tai_tò.kè kaip_izžìr sta | tai_būr na_tò.kè rudà* ‘lazdyno žievė tai tokia, kai išdžiūsta, tai būna tokia ruda’ PpaŽK; *apí.švi.sta. ræ.šutína. | lá.pai apsá.uga.jæ na_perkúrna.* ‘šventinto lazdyno lapai apsaugojo nuo perkūno’ KlŽ 249; *tav'è g'i riešut'inas nug n'ešč'ès't'i.s pakùps* ‘tave gi lazdynas nuo nelaimės paslėps’ ZtŽ 546; *iž r'iešut'ino d'irba lañka* ‘iš lazdyno dirbo lanką’ ZtŽ 546; *par mus riešutynų priaugę* ‘pas mus lazdynų priaugę’ Vidiškiai (LKŽe); *inlindo gaidys riešutynañ ir riešutauna* ‘įlindo gaidys į lazdyną ir riešutauja’ LKT387 Dubičiai (LKŽe); *nuog riešutyno mesiu kekelę, – sako gaidaitis* ‘nuo lazdyno mesiu kekelę, – sako gaidžiukas’ Perloja (LKŽe); *voverės riešutus neša nuo riešutyno* ‘voverės riešutus neša nuo lazdyno’ Pasvalys (LKŽe).

XIX a. Frydricho Kuršaičio žodyne, be šios, minima ir ‘lazdynų miškelio’ reikšmė. Pastaroji užfiksuota XVII a. rankraštiniam žodyne *Clavis Germanico-Lithvana*: NußGarten. *Rebutinne, ês. F. Refzutynas*, ô. M. C II 156.

Tokia reikšmė žodis vartojamas ir kai kuriose dabartinėse tarmėse, pvz.: *Šimonių girioj tai ne riešutynas, o šiç vien lazdynai* ‘Šimonių girioje tai ne lazdynynas, o šičia vien lazdynai’ Salamiestis (LKŽe); *riešutynė riešutus skabo, laužo* ‘lazdynyne riešutus skabo, laužo’ Raudėnai (LKŽe); *nuėjau į riešutyną ir nusipjoviau lazdą* ‘nuėjau į lazdynyną ir nusipjoviau lazdą’ Vieکشniai (LKŽe).

Pabiržėje užrašytas *riešutyno ē* kamieno variantas *riešutynė* ‘lazdynas’. Georgo H. F. Nesselmanno, F. Kuršaičio žodynuose ir Užpalių šnektose užfiksuota lytis *riešutynė* ‘lazdynų miškelis’. LKŽe bandyta tokį vedinį išvelgti ir minėtame žodyne *Clavis Germanico-Lithvana*, minint ten pateiktą citatą iš Biblijos: *Aβ nuejau i Rebutinne* ‘aš nuėjau į lazdynyną’ Levit. 6.10 (C II 156). Tačiau sudvigubinta raidė *n* verčia abejoti tokia interpretacija ir spėti čia buvus priesagos *-inē* vedinį *riešutinė*, juolab kad Apse užrašytas *riešutinis* ‘lazdynas’: *Kai vejas palėpes drasko, reikia šovesto riešutinio inkišt* (LKŽe). Tai sudaiktavardėjęs būdvardis *riešutinis* (*-ē*).

Be *riešutyno*, yra ir žymiai retesnis, daugiausia pietų Lietuvos dalyje vartojamas, *riešutojas* (Kučiūnai, Rūdninkai, Vievis) su variantais *riešutojis* (Lazdijai, Seinai), *riešutojys* (Krosna, Barčiai), pvz.: *eina eina jie ir daeina riešutoji – lazdyną* ‘eina eina jie ir prieina riešutoji – lazdyną’ LKT375 Lazdijai (LKŽe); *lipk, vaike, riešutojiñ ir mums parašyk riešutų* ‘lipk, vaike, į lazdyną ir mums parašyk riešutų’ Seinai (LKŽe); *čia tik riešutojai auga, o riešutų nėra* ‘čia tik lazdynai auga, o riešutų nėra’ Kučiūnai (LKŽe).

Vienur kitur lazdynas įvardijamas dūrinium *riešutmedis* (Vertimai), *riešutmedis* (Liutkiškiai), *riešutmedis* (Karčemos) ar žodžių junginiais: *riešuto mēdis* (Balninkai), *riešutinis mēdis* (Lyduokiai, Plaškiai, Daršiškiai), *riešutų krūmas* (Rusnė, Balbieriškis).

Aptartieji lietuvių dūriniai bei žodžių junginiai iš dalies primena latvių tarmėse sporadiškai vartojamus junginius *lazdu* (*legzdu*) *krūms*, *riekstu kuoks* ir dūrinis *lazdkuoks* (Pabažiai), *lazdukuoks*, *lagzdkrūms*,

lēgzdkuoks (Ainažiai), *lēgzdkrūms* (Duntē, Liepupē), *riekstkuoks* (Marupē), pvz.: *lēgzdu krūms ar čemuriēm* 'lazdynas su [riešutū] kekėmis' Alažiai (LVDA); *kas te bij lazdkuok!* 'kiek čia buvo lazdynū!' Dauguliai (LVDA); *laūkmale aūg liēls lagzdkrūms* 'lauko pakraštyje auga didelis lazdynas' Piltenē (LVDA); *apuž lēzd krūm bi nuōbirušš laps* 'po lazdynu prikriņē lapū' Stienē (LVDA); *lēgzd krūma aūg riēksti* 'lazdyne auga riešutai' Salaca (LVDA); *mañ añ iñ lēgzdkuōks* 'aš irgi turiu lazdynā' Vitrupē (LVDA). Jie sudaryti iš mums jau pažįstamū la. *lazda*, *lagzda*, *lēzda* 'lazdynas, lazda', *krūms* 'krūmas', *rieksts* 'riešutas' ir dar neapartito *kūoks* 'medis; mediena; lazda'.

Pastarasis giminiškas lie. *kūoka* 'lazda drūtu galu', *kūkis* 'kablys', pr. *queke* E 635 'žaginyš (tvorai)', serb.-kro. *kvàka* 'durū rankena; kablys' ir kt.

Jie (kaip ir lie. *kaūkas*, la. *kauks* 'kaukas', pr. *cawx* 'velnias' E 11, lie. *kaūkuras* 'kalva', *káukē*, *káuk-olē*, *kiáuk-utas*, *kiáuk-uras*, *kūkuras* 'nugaros dalis ties sprandu; kupra, kukštera', la. *kukurs* 'kupra', go. *hauhs* 'aukštas', *hiuhma* 'krūva' ir kt.) kilę iš ide. veiksmažodžio *(s)keuk- (plg. lie. *kūkti* 'linkti, svirti, kumpti', la. *kukt* 'kumpti', s. i. *kuc-áti* 'jis susitraukia, susilenkia' (pastarasis savo ruožtu turbūt iš ide. *(s)keu- 'lenkiančiai dengti', iš kurio atsirado lie. *kiáutas*, pr. *kento* (taisoma į *keuto) 'žmogaus oda' E 156 ir pan.; žr. Būga I 368, II 211; ПЯ I–K 293tt., 349, K–L 380tt.; PKEŽ II 148tt., 182tt., 327tt. ir lit.).

Pavadinimai *lazdu krūms*, *lazdu kuoks*, *riekstu kuoks* 'lazdynas' taip pat randami senuosiuose žodynuose *Laβda*= *kohx* Hafelftaude. 'lazdynas' Phras 1638: 333; *Lagsda kohks* Depkin 1704 II 105; Leszczy-

na, drzewo leszczynowe. *Corylus. lozdu kryums, lozdas kuks, rykstu kuks* Kurmin 1858: 67.

Griškabūdyje 'lazdyno' reikšme užfiksuotas *žilvītis*. Šis žodis paprastai žymi kitokius augalus: 'gluosnį (*Salix*)' (tokia reikšmė nurodoma jau K. Sirvydo abiejuose žodynuose) ir 'žilvitinį karklą (*Salix viminalis*)' (LKŽe).

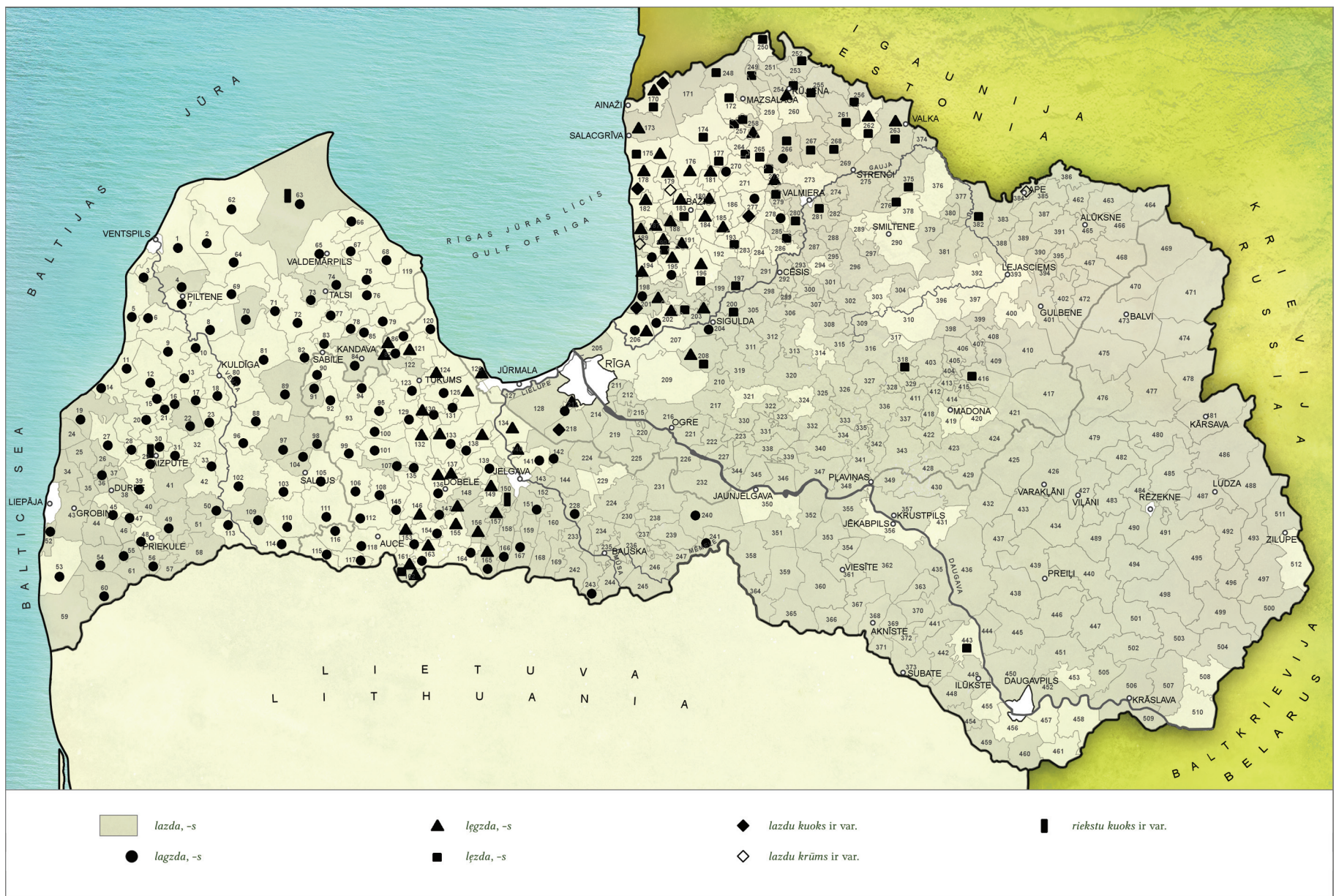
Tai dūrinys, sudarytas iš *žālias* (plg. p. 233) ir *vytis* 'lanksti šakelė': *výti* 'vynioti, sukti' (Schulze 1966: 118; Būga II 661; LEW 1309; Smoczyński 2007: 785).

Iš to paties ide. veiksmažodžio **uei-* 'sukti' (apie jį žr. IEW 1120tt.), kaip ir *vytis*, vedamas pr. *witwan* 'karklas' E 603, taip pat šio medžio pavadinimai kitose ide. kalbose, pvz.: la. *vítuōls*, Av. *vaēiti-*, gr. ἰτέα, lo. *vītis*, s. isl. *víðir* ir kt. (ИЯ 628).

Iš Skuodo užrašytas *bardynas* yra neaiškios kilmės. Gal kartais jis sietinas su *barzdà* (be priebalsio z, plg. *skruzdēlē* ir *skrudēlē*, žr. LKA III 135, žemėl. 120; galima ir latvių kalbos įtaka, plg. la. *bārda* 'barzda'), kuris yra bendras baltų (la. *bārda*, dial. *bārza*, pr. *bordus* E 101), slavų (pvz., s. sl. *brada*), germanų (pvz., s. vo. au. *bart*), italikų (pvz., lo. *barba*), gal ir ilr. (plg. asmenvardį Σκενό-βαρδος) kalboms (Trautmann 1923: 27; Specht 1944: 87; LEW 36; Фасмер I 196; Porzig 1954: 134; ПЯ A–D 240tt.; PKEŽ I 150t.; Smoczyński 2007: 48).

Kai kurie šio žodžio vediniai vartojami įvardyti augalų pavadinimus, pvz.: *barždis* 'miškinis skudutis (*Angelica silvestris*)', *barzdōnas*, *barzdžiūklis*, *barzdūkas*, *burzdūklis* 'ožkabardis (toks augalas)', *barzdžiūkas* 'dirvinis asiūklis (*Equisetum arvense*)' (LKŽe).

Baltų kalbų atlasas
Leksika 1: flora

Kriaušės pavadinimai

Kriaušės pavadinimai

Komentaro autoriai: Asta Leskauskaitė, Anna Staficka, Saulius Ambrazas

Žemėlapių ir komentarų pagrindas – atsakymai į ALE leksikos klausimyno klausimą Nr. 59 ir LVDA leksikos dalies žemėl. Nr. 2 bei jo komentarai. Papildomai remtasi atsakymais į Antano Salio *Apklauso* 1 klausimą Nr. 69 ir KFRP 4-osios dialektologijos anketos klausimą Nr. 2.

Vienas aptariamo medžio (*Pirus* L.) ir jo vaisiaus (lo. *pirum*) pavadinimas atrodo besąs bendras lietuvių, latvių ir prūsų kalboms, plg. lie. *kr(i)áušė* (su variantais *kriaušė*, *kriáušia*, *kriáušis*; *tráušė* (čia *t* turbūt kilęs iš *k*); *kráušis*; šiam atsirasti galėjo įtakos kito panašaus vaismedžio *obelis*, *obelė* formos, žr. PKEŽ II 267t.), la. *kráušis* 'kriaušė (medis ir vaisius)', pr. *crausy* 'kriaušė (medis)' E 617, *crausios* 'kriaušės (vaisiai)' E 618 (Trautmann 1923: 140; ME II 264; LEW 296; Smoczyński 2007: 313).

Vietovardis *Krawselauken* leidžia manyti, kad ir prūsai (kaip ir lietuviai), be *ī* / *iā* kamieno, galėjo turėti ir *ē* kamieno lytį (PKEŽ II 266tt.).

Tačiau atidžiau patyrinėjus paaiškėja, kad šių žodžių istorija nėra tokia paprasta. Neabejotina, jog *kráušė*, *kráušis* Mažojoje Lietuvoje vartotas jau XVII–XVIII a.:

Birn *Kraufbe* item Birnbaum Lex 18;

Birn----*Kraufbe*. *Gruße*; Birnbaum----*Kraufbe* Q 92 (Kazimiero Būgos išrašai rodo, kad analogiški identiški žodžių aprašai egzistavo ir per Antrąją pasaulinį karą dingusiame Mažosios Lietuvos rankraštiniame žodyne Q¹, žr. Zubaitienė 2009: 46t., 158, 186);

Birn. *Kráuße*, *és*. F. *Gruße*, *és*. F.; Birn=Baum. *Kráußis*, *iô*. M. *Kráuße*, *és*. F. C I 356; *jeyb žalotumbim / ir žijdētumbim kaip ūbelis ir krauþes* 'jei žaliuotume ir žydētume kaip obelys ir kriaušės' ŠM 97, 22–23.

Bendrinėje lietuvių kalboje įsitvirtinusi forma *kriáušė* veikiausiai naujesnė (dėl minkštojo ir kietojo priebalsio *r* įvairavimo tarmėse plg. Zinkevičius 1966: 153tt.).

Apskritai šis pavadinimas ir jo variantai lietuvių tarmėse reti. Dabar jie vartojami tik kai kuriose rytų aukštaičių ir vakarų aukštaičių kauniškių, žemaičių šnektose, pvz.: *kré.uš'ur bìuvo* | *kokæ_dù mēdžei* 'kriaušių buvo kokie du medžiai' KzRŽ I 392; *trēšņes ēšāl^a*, *křáušes ēšāla ēš tūos žēimūos* 'trešnės iššalo, kriaušės iššalo tą žiemą' MoŽK.

Vyriškosios giminės variantas *kráušis* užrašytas iš vakarų žemaičių ploto, pvz.: *kráušiai skani* 'kriaušės skanios' Saugos (LKŽe).

Iš XX a. penktajame dešimtmetyje pagal A. Salio *Apklauso* 1 surinktos medžiagos matyti, kad pavadinimas *kriáušė* ir jo variantai minėtose šnektose buvę dažnesni. Be to, juos vartojo ir kai kurie vakarų aukštaičių kauniškių kaimynai pietų aukštaičiai.

Šiais duomenimis iš dalies galima paremti K. Būgos (I 478) mintį, kad *kriáušė* esąs prūsizmas.

Atitikmenys latvių kalboje irgi reti. *Latvių kalbos tarmių atlase* (LVDA) pateikti iš Žemutinės Kuržemės (Nycos) užrašyti pavadinimai *krausis* ir *kraušu bumbiere*, pvz.: *kraūsis i nepuōtēta bumbiēre* 'krausis yra neskiepyta kriaušė' Nycs (LVDA). Variantas *krause* vartojamas Vidžemėje – sėliškojoje Gruostuonos šnektose, o Liezerėje yra vietovardis *Krāusaiņi* (Endzelīns 1961: 127).

LVDA komentaruose nurodytas pavadinimas *kraūse* dar vartojamas apie Ugalę (*lidz žuōgmaļ jastād viss piļļ a kraūseņ, le nērēdz coūr* 'iki tvoros reikia viską užsodinti kriaušėmis, kad kiaurai nesimatytų'), o *krausis* – apie Kluosterę, kur jis, pasak pateikėjų, girdėtas XIX ir XX a. sandūroje. Kuršių nerijos latvių šnektose taip pat vartoti variantai *krāušis* (Plāķis 1927: 63), *křaušu kuoks* (ME II 296), *kraūškuoks* (EH I 644).

Todėl buvo iškelta hipotezė, kad la. *krausis* atėjęs per lietuvių kalbą (plg. Sabaliauskas 1966: 111; ПЯ К–L 168). Vytautas Mažiulis (PKEŽ II 268) manė tai buvus latvių kalboje perdirbtą kuronizmą. Pasak jo, iš pradžių **kraušjā* priklausęs vakarų baltams. Netoliese yra sl. **gruša* 'kriaušė' fonetinio varianto **kruša* arealas (plg. ypač Бернштейн 1961: 73t.; ПЯ К–L 169t.).

Tolesnė kilmė neaiški. Dauguma tyrėjų įsitikinę, kad tai skolinys iš Kaspijos regiono kalbų, plg. kurdų *korēš(i)*, *kurēš(i)*, bet šio šaknys irgi skendi nežinios ūkanose (plg. ПЯ К–L 170t. ir lit.).

Olegas Trubačiovas (ЭССЯ VII 156t.) aptariamąjį baltų ir slavų kriaušės pavadinimą bandė sieti su sl. **grušiti*, **krušiti* 'griauti, skaidyti', lie. *krūšti* 'grūsti, trinti, smulkinti; kimšti, murdyti, daužyti, plūkti; badyti; valgyti, kimšti; glėbesčiuoti; stumdytis; varyti, vyti', *kraušyti* 'niurkyti, lamdyti; skriausti, mušti; stumdyti' (kilusius iš ide. **g^hrey-s-*, **kreu-s-*). Tačiau ši hipotezė dėl semantinių priežasčių dar mažiau patikima (plg. ПЯ К–L 171t.).

Iš minėto sl. **gruša* bei jo išvestinių formų lietuvių ir latvių kalbose atsirado slavizmų.

Pavadinimas *grūšia* 'kriaušė' medžio reikšme vieną kartą užfiksuotas jau XVI a. Mikalojaus Daukšos *Postilėje*: *wēliēme iimē turēt' obelis /*

grūbias / ir kítus mēdžius ‘norime jame turėti obelų, kriaušių ir kitų medžių’ DP 558₄₀ (plg. Skardžius IV 137).

Tokią pat reikšmę randame ir XVII a. Konstantino Sirvydo antrajame žodyne, kur *grūšia* eina greta kito slavizmo *dūlia*.

Kai kuriuose XVII a. Mažosios Lietuvos rankraštiniuose žodynuose dėl *ī* ir *ē* kamienų mišimo (plg. Ambrazas 1993: 32 ir lit.) atsiradęs *grūšia* variantas *grūšė* (vartojamas greta *kraušė*) žymi kriaušės medžio vaisių.

Vėlesniuose raštuose ir tarmėse *grūšià* (resp. *grūšia*; *grūša*, *grūša*, *grūšà*), *grūšė* (resp. *grūšė*) vartojama abiejomis reikšmėmis. Be to, kai kur (kaip ir žodyje *kraušė*, žr. p. 323) priebalsis *r* minkštinamas: *grūšià*, *grūšė*, *grūšė*, *grūšià*. Esama ir morfologinių variantų: *grūšas*, *grūšas*; *grūšis*, *grūšis* (dėl kilmės plg. p. 323).

Pagal A. Salio *Apklausa* 1 surinkta medžiaga liudija, kad tarmėse būta ne tik šių, bet ir kitų fonetinių bei morfologinių variantų: *grūšia*, *grūšia*, *grūšia*, *grūšė*, *grūšas*, *grūšas*, *grūšis*, *grūšis*, *grūšis* ir kt.

Šie pavadinimai vartoti ir tebevartojami beveik visose aukštaičių ir žemaičių šnektose, pvz.: *šiēmet tój grūšà pirmūkařt a(ž)žydėjo* ‘šiemet toji kriaušė pirmąkart sužydėjo’ LzŽ 88; *ladūs nakciū dáu kap grūšos dzidiumōs* ‘kruša nakčia davė kriaušės dydžio’ LzŽ 88; *sūltingos grūšos | burnō lé.idžesi* ‘sultingos kriaušės, burnoje leidžiasi’ KzRŽ I 259; *juōkemęs | bá.ikaujæm | i.vá.lgõm tá.is grūšæs* ‘juokiamės, pokštaujame ir valgome tas kriaušes’ KzRŽ I 259; *šitój grūšà paso.dzíta dá.r mào. dziēdo*. ‘šitoji kriaušė pasodinta dar mano senelio’ DrskŽ 115; *kab grūšo.s mào. brāšk'è.s | dzidžul'è.s* ‘kaip kriaušės mano braškės, didžiulės’ DrskŽ 115; *dabar gi tas grūšias padék* ‘dabar gi tas kriaušes padék’ DvŽ I 189; *anà aīt jau – k'itā stōv'i grū.šē ir prāšos'i* ‘ji eiti jau – kita stovi kriaušė ir prašosi’ ZtŽ 222; *sakaū, dū'k mán gadnōs grū.šēs* ‘sakau, duok man gerą kriaušę’ ZtŽ 222; *nuv'æj pažu.rét tōn grū.šēn ir rādo tā žieda* ‘nuėjo pažiūrėti į tą kriaušę ir rado tą žiedą’ ZtŽ 222–223; *paké'le.m nuo.žæ.mę.s óbuoli. ar grūšū.* | *taī mūs nūbaudę*. ‘pakėlėme nuo žemės obuolį ar kriaušę, tai mus nubaudė’ PpaŽK; *to.kōs židēle.s grūšo.s | ale kad.dá.r žá'lo.s* ‘tokios didelės kriaušės, bet kad dar žalios’ PpaŽK; *sodinykas nuskyne grūšas* ‘sodininkas nuskyne kriaušes’ Leipalingis (LKŽe); *išdžiūvo mūsų sode žieminė grūšià* ‘išdžiūvo mūsų sode žieminė kriaušė’ Veiveriai (LKŽe); *skani ta grūšė* ‘skani ta kriaušė’ Mosėdis (LKŽe); *šiemet mūsų saldinis grūšis labai žydėjo* ‘šiemet mūsų saldinė kriaušė labai žydėjo’ Kuliai (LKŽe); *rudenį grūšai prinoksta* ‘rudenį kriaušės prinoksta’ Akmenė (LKŽe).

Simonas Daukantas savo žodynuose mini *grūšios* variantus *grūšė*, *grūšas*, *grūšus*: *grusze, gruziūs; grusze, gruzas* (DaDLL I 224); *gruzas* (DAMLL 50).

Iš gu. *грушня* ‘kriaušė’ (turbūt kilusio iš būdvardžio *grušьnъjъ ‘kriaušinis’, plg. ЭССЯ VII 157) atsirado *grūšnià*, *grūšnia*, *grūšnia*, *grūšne*, *grūšne*, *grūšnià*, *grūšnia*, *grūšne*, *grūšne*, *grūšnià*, *grūšnia*, *grūšnià*, *grūšne* ir kt. Šie pavadinimai žinomi iš kai kurių Klaipėdos krašto aukštaičių, vakarų ir rytų aukštaičių šnektų, pvz.: *grūš'n'õ.s bú.võ. rudení.na.s pí.lnõ.s | nù tai 'gr'čez dalí.ndavõ. senæú* ‘rudeninės kriaušės buvo pilnos, na tai gorčiais dalindavo seniau’ KpŽ I 760; *tiék privól'gę.m klæbõ.ní.jõ.ī ši.tu. 'gruš'n'u. | kad privól'gæu kad li.g 'tõlai* ‘tiek privalgėme klebonijoje šitų kriaušių, kad privalgiau, kad iki čia’ KpŽ I 760; *man geriau tinka grūšnēs, ne obuoliai* ‘man geriau tinka kriaušės, ne obuoliai’ Žagarė (LKŽe).

Pagal LVDA, pavadinimas *gruša* vartojamas visoje Latgaloje, išskyrus kai kurias pietvakarines, šiaurvakarines ir pietines šnektas, o *gruška* (kilęs iš sl. *gruša deminutyvinės formos *gruška; dėl šio paplitimo plg. Бернштейн 1961: 72) – apie Rėzeknę, Dricėnus, Gaigalavą, Vi-

lianus, Kalupę, Varkavą, Agluoną, Izvaltą, Kraslavą, *gruža* užfiksuotas Makašėnuose ir Nautrėnuose, pvz.: *sadâ aūg grušys, uōbēl'neīcys, šliovys* ‘sode auga kriaušės, obelys, slyvos’ Dricėnai (LVDA); *navaru daudž grušku iēš* ‘negaliu daug kriaušių valgyti’ Kalupė (ALE); *tēi tā tētu bēja mēžoga gruža* ‘taigi čia didelė buvo laukinė kriaušė’ Nautrėnai (LVDA); *pī mýsu moz grušu* ‘mes turime mažai kriaušių’ Pilda (ALE); *bārñim grušas pafēik* ‘vaikams patinka kriaušės’ Škilbėnai (ALE).

Žemutinėje Kuržemėje užrašyta kitų variantų, veikiausiai pasiskolintų iš slavų kalbų: *grūša*, *grūšis* ir *grūšu kuoks* – iš Rucavos, o *grūše* – iš Dunikos.

Variantas *gruškakuoks* (*Gruska-koks*) minimas Georgo Elgero žodyne (Elger 1683: 99), o *grušna kuoks* Jano Kurmino žodyne – Gruska drzewo. *Pyrus. grusznia kuks* (Kurmin 1858: 37).

Lietuvių bei latvių kalbose slavizmų atsirado ir iš gu. *дўля* ar le. *dula*, kilusių iš prasl. **kъdun'a / kъdul'a*. O šis yra galbūt per lotynų kalbą atėjęs skolinys iš gr. κυδώνια. Tai Kretos vietovardis, kuriuo žymėta obuolių veislė (plg. ЭССЯ XIII 174t. ir lit.).

Pavadinimą *dūlia* randame jau XVII a. K. Sirvydo antrajame žodyne: *Grušká drzewo. Py-||rus. Grušia / dula; Grušká owoc / Pirum. || Dula SD³ 77*.

Lietuvių tarmėse *dulià*, kaip ir *grūšia*, *grūšnia*, irgi turi *ē* kamieno variantų (*dūlė*, *dūlė*, *dūlė*). Jie vartojami daugiausia vakarų aukštaičių kauniškių, pietų ir rytų aukštaičių, taip pat Gudijos lietuvių šnektose, pvz.: *kap kās dūliās vālgē su meduū* ‘kai kas kriaušes valgė su medumi’ LzŽ 63; *vaīkai, nerāškait dūliū* ‘vaikai, neraškykite kriaušių’ LzŽ 63; *eī, bōba, po kām dūlios?* ‘ei, boba, po kiek kriaušės?’ DvŽ I 132; *šiemet jūs dūliū dūliū – net linksta šakos* ‘šiemet jūsų kriaušių kriaušių – net linksta šakos’ Švenčionys (LKŽe); *pernoko dūlios, kap miltai* ‘pernoko kriaušės, kaip miltai’ Rudamina (LKŽe); *šiņnakt vētra išpurtino visas dūlias* ‘šiņnakt vētra išpurtė visas kriaušes’ Kupiškis (LKŽe); *šiais metais tik dūliai teužderėjo* ‘šiais metais tik kriaušės teužderėjo’ Breslauja (LKŽe).

Tačiau kai kuriuose tarmių žodynuose nurodytos ir konkretesnės šio žodžio bei jo variantų reikšmės:

‘vasarinių kriaušių veislė, vedanti sultingus vaisius; jos vaisius’, pvz.: *mačæū dūl'u. dauk prikritæ. | susiriñki[t] dz'ovít* ‘mačiau kriaušių daug prikritę, susirinkite džiovinti’ ZnŽ I 326; *dūlęz grēi[t] træšta* ‘kriaušės greitai tręšta’ ZnŽ I 326;

‘kriaušė, kurios dideli vaisiai (medis ir vaisius)’, pvz.: *senæú tai 'burdavõ. 'viena [rūšis] | vadí.ndavõ. 'dul'õ.s | alæ kú.m's'tina.[s] ši.tõ.z 'dul'õ.s* ‘seniau tai buvo viena [rūšis], vadindavo *dūlios*, bet kumštinės šitos kriaušės’ KpŽ I 467; *bú.võ. senæú 'dul'u. | bú.võ. labai dī.deli.[s] 'sõdas* ‘buvo seniau kriaušių, buvo labai didelis sodas’ KpŽ I 467; *dūlė smāil'ē gru.šēlē, tēiv'ē galā, par vēdõr' drūktesn'ē 'dūliai* – smailios kriaušės, ploni galai, per vidurį drūtesnės’ MoŽK.

Panašias reikšmes turi ir kai kurie variantai, užrašyti pagal A. Salio *Apklausa* 1, pvz.: apie Kunigiškis – *dūlia* ‘didelė kriaušė, saldi, sutrūkinėjanti’; apie Seirijus – ‘skiepyta kriaušė’; apie Pandėlį – *dūlė* ‘kriaušė, kurios dideli vasariniai vaisiai’; apie Kazlų Rūdą – *dūlė* ‘tam tikra kriaušių atmaina’.

Latgaloje irgi (daugiausia rytinėse ir pietinėse šnektose) užregistruotas slavizmas *duļa*. Jis dažniausiai žymi stambiausių kriaušių veislę, pvz.: *duļa – lēluōka gruša – aūglis i stumbrys* ‘*dulia* – didoka kriaušė – vaisius ir kamienas’ Istra (LVDA); *duļa – lēliū gruša – kūks i aūglis* ‘*dulia* yra didelė kriaušė – medis ir vaisius’ Nirza (LVDA); *kas soka – grušys, kas – dūlis* ‘vienas vadina *grūšys*, kitas – *dulis* [kriaušės]’ Škiau-nė (LVDA).

Didelėje Latvijos teritorijos dalyje paplitęs germanizmas *bumbiere* – skolinys iš vo. dial. *Bumbeere* (ME I 349; Sehwers 1953: 20 ir lit.) – ir jo fonetiniai bei morfologiniai variantai. Pavadinimas *bumbiere* yra ir bendrinės latvių kalbos žodis. Jis vartojamas daugelyje Kuržemės šnektų, Žiemgaloje, rečiau Vidžemėje ir Latgaloje, pvz.: *buṁbiēres piļlas a buṁbiēriēm; rudzu buṁbiērus vaṁ êst rudzu pļaujamā laīkā; meža buṁbiērēm iṁ mazi uṁ ciēti buṁbiērīši* ‘kriaušės pilnos kriaušių; rugines kriaušės galima valgyti per rugiapjūtę; miškinių kriaušių vaisiai maži ir kieti’ Džūkstē (ALE); *pa buṁbiēri mēs saūcam gaṁ aūgli, gaṁ kuōku* ‘*bumbiere* mes vadiname ir vaisių, ir medį’ Kursyšiai (ALE); *mumš bi buṁbiēri, ziēms sāl nevarēj isturēt* ‘mes turėjome kriaušių, žiemos šalčio neištverė’ Renda (ALE); *buṁbiērēi ir gaṁšīgi buṁbiēri* ‘kriaušės vaisiai yra skanūs’ Ruopažiai (ALE); *būmbīra aūglis ir būmbīrs* ‘kriaušės vaisius yra kriaušė’ Stameriena (ALE).

ijo kamieno forma *bumbieris* kompaktiškai vartojama Kuržemės šiaurėje, taip pat užrašyta Kuržemės vidurinėje dalyje ir apie Lutrinius, Saldų, dideliame Vidžemės areale (rečiau pietvakariuose ir pietryčiuose), pvz.: *buṁbiēris – gān kūoks, gān aūglis* ‘kriaušė – tiek medis, tiek vaisius’ Kaugurai (ALE).

LVDA kartotekoje pateikiama ir kitų šio pavadinimo variantų. *o* kamieno forma *bumbiers* vartojama kai kuriose šiaurinėse Kuržemės šnektose (Alsunga, Užava, Vandzenė, Zlėkos ir kitur), Vidžemėje (Alsvikiai, Augstruožė, Ērgemė, Gaujiena, Litenė, Pabažiai, Rauna ir kitur), pvz.: *buṁbīeram i oukstak t’e zar’* ‘kriaušės tos šakos yra aukščiau’ Idus (ALE).

Variantas *bumbere* užrašytas daugiausia iš Vidžemės lyviškųjų šnektų (Aluoja, Salaca, Svētciemās ir kitur), o *bumbēre* – kai kur iš Kuržemės (Dunika, Usma ir kitur), Žiemgalos pietų (Ceraukstē, Jaunsvirlauka, Sesava, Vilcē, Panemunė), didelio kompaktiško arealo Vid-

žemės ir Žiemgalos sėliškųjų šnektų apie Dvietę, Sunakstę, Susėją, Vidžemės sėliškųjų šnektų apie Aizkrauklę, Iršus, Krauklius, Platerę, Sarkanius.

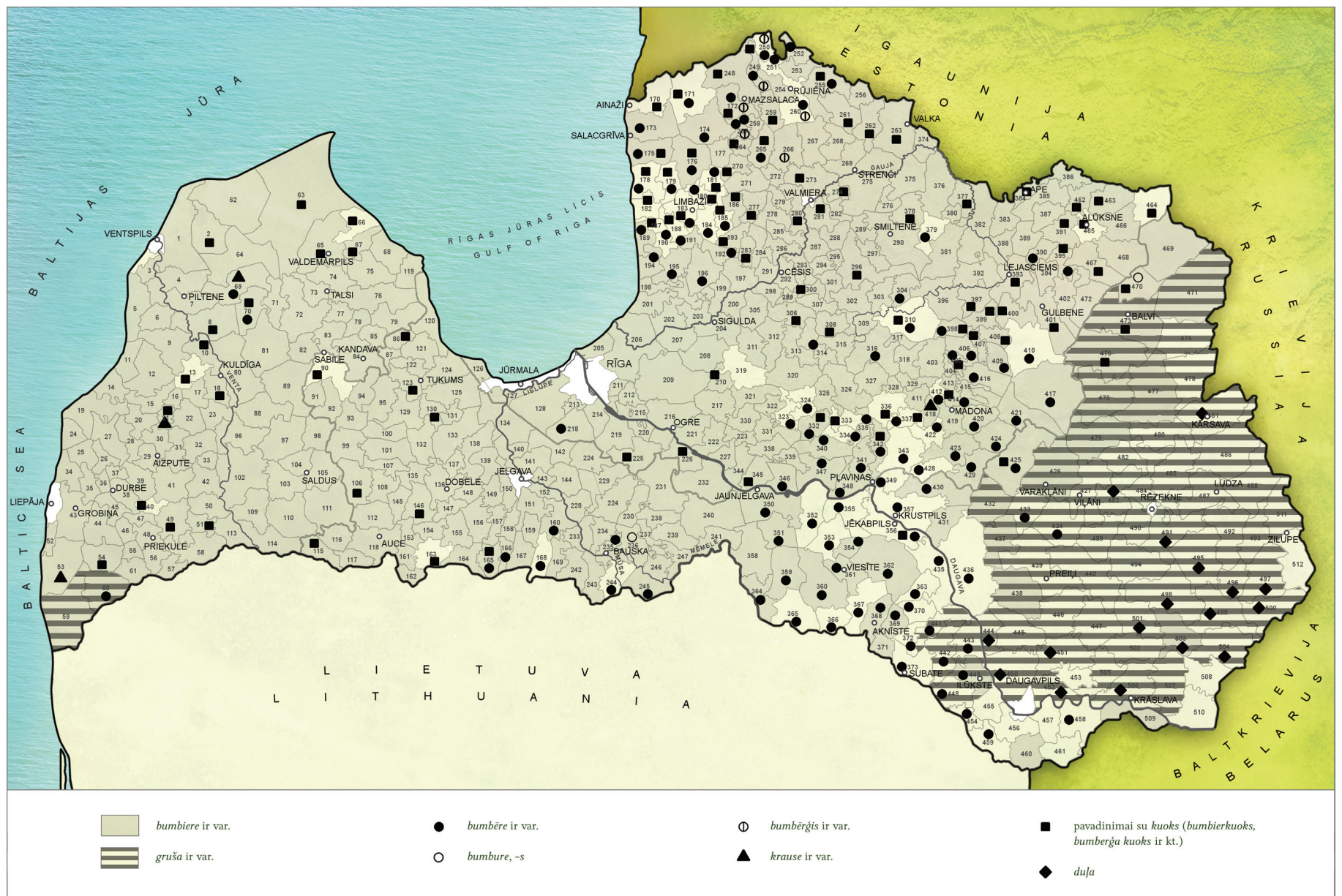
Plačiai žinomi ir pavadinimai *bumbēre, bumbernīca, bumbērīca, bumbērīce*, dažniausi Vidžemės ir Žiemgalos sėliškosiose šnektose, pvz.: *vacōa buṁbēriēca pūlnai pūlna būmbēru* ‘sena kriaušė pilnut pilnutėlė kriaušių’ Aknysta (ALE).

Paplitę ir dūriniai: *bumberkuoks* – lyviškosiose šnektose (Ruozėnuose, Svētcieme, Vitrupėje, Tūjoje ir kitur), taip pat Bauniuose, Nauksėnuose; *bumbērkuoks* (Bērzaunėje, Drabešiuose, Jaunpiebalgoje, Mengelėje, Sarkaniuose, Sėrmūkšiuose, Skankalnėje ir kitur); *bumbierkuoks* – daugiausia Kuržemėje (Bartoje, Dundagoje, Matkulėje, Padurėje, Puopėje, Usmoje, Zlėkose bei kitur) ir Vidžemėje (Ainažiuose, Nauksėnuose, Ruozuloje, Sėliuose, Vitrupėje ir kitur). Be to, vartojamas žodžių junginys *bumbieru kuoks* (Asytėje, Naudytėje, Jėrcėnuose, Karkiuose, Lejascieme, Markalnėje, Vecgulbenėje ir kitur), kaip ir kai kuriose Latgalos šnektose (Balvai, Rugajai, Varaklianai).

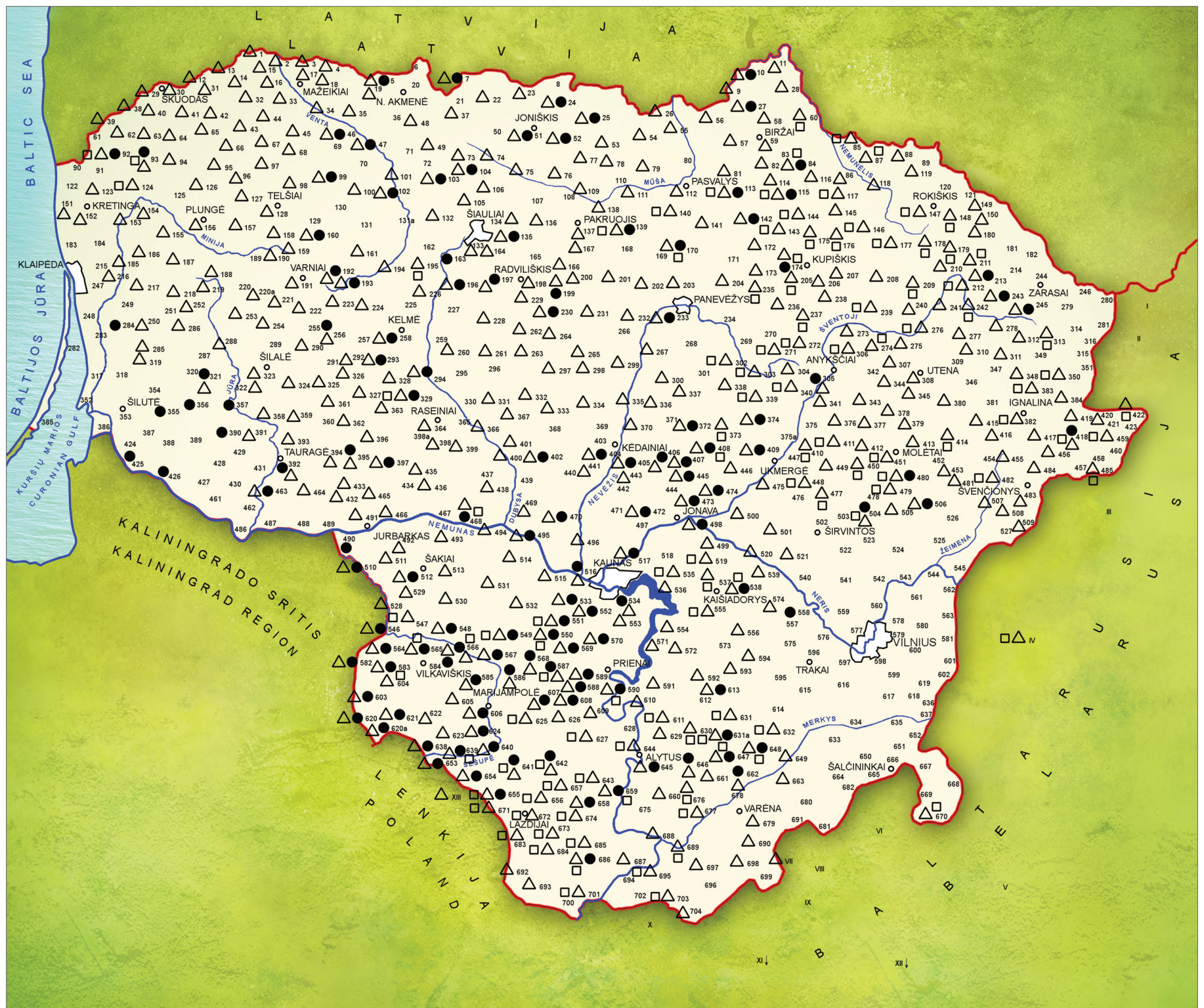
Šių pavadinimų antrasis dėmuo yra *kuoks* ‘medis’ (dėl jo kilmės žr. p. 319).

Rečiau vartojami kiti variantai: *bumbēģis* (Bauniai, Burtniekai), *bumbēra* (Aiviekstē), *būmbire* (Viliaka), *buṁbure* (Vecsaulē), *būmbūrs* (Vyksna), žodžių junginys *buṁbērga kuōks* (Vilzėnai), *buṁbiēra kūoks* (Kaugurai), *būmbieres kūoks* (Markalnė), *būmbiru kuoks* (Pededzē), *būmburu kūoks* (Vyksna).

XVIII–XIX a. rašytiniuose šaltiniuose reikšme ‘kriaušė’ užfiksuotos sintagmos *bumbēra kohs* Birnbaum Lange 1773: 68; *bumberu kohks* Stender 1789 I 32; *bumbēru kohks* Stender 1789 II 144; *bumbēru kóhks* Ulmann 1872: 40.

● kriaušė ir var.

△ gr(i)uš-, grūš-, gr(i)uš-, grus-,
gr(i)ušn-, gr(i)ušn-, grūsn-,
grūž-, grūž-, grūžn-,
grūšč-, grieš- var.

□ dūl-, dul-, dūn-, dun- var.

Baltų kalbų atlasas
Leksika 1: flora

Viršūnės pavadinimai

Viršūnės pavadinimai

Komentaro autoriai: Rima Bakšienė, Ilga Jansone, Anna Stafecka, Saulius Ambrazas

Žemėlapių ir komentaro pagrindas – LVDA žemėlapis Nr. 12 ir komentaras.

Žemėlapyje pateikiami medžio viršūnės pavadinimai. Kompaktišką bendrą arealą baltų kalbų teritorijoje sudaro lie. *viršūnė* / la. *viršūne*.

Lietuvių *viršūnė* yra bendrinės kalbos žodis, taip pat vartojamas beveik visose tarmėse. Pvz.: *anā tā viršūne ėda āmaras* ‘aną tą viršūnę ėda amaras’ ZnŽ III 682; *jėgu vá.rnos viršūnė | tai žinók | šāls* ‘jeigu varnos viršūnėje, tai, žinok, šals’ ZnŽ III 682; *itai kaml’is, o itai v’iršūn’ė* ‘tai kamblys, o tai – viršūnė’ ZtŽ 774; *kap atp’jáunam v’iršūn’æ m’ædzó, tadà jau d’erev’ėkas* ‘kai atpjauname viršūnę medžio, tai jau rąstas’ ZtŽ 774; *vėjas nugūrinò aglės viršūnį* ‘vėjas nudraskė eglės viršūnę’ LzŽ 289; *pati viršūnė obeles nušalo* ‘pati viršūnė obelies nušalo’ Daugėliškis (LKŽe); *varnos ka liuob tūps į pačią viršūnę, sakys – prieš speigą* ‘varnos kai tūpdavo į pačią viršūnę, sakydavo – prieš speigą’ Endriejovas (LKŽe); *aprišimas te tavo, visos viršūnės liko grynos obeliūčių* ‘aprišimas ten tavo – visos viršūnės liko plikos obelaičių’ Kaltanėnai (LKŽe); *amalai viršūnėsa išauga, krūmas didelis* ‘amalai viršūnėse išauga, krūmas didelis’ Kapčiamiestis (LKŽe).

Lie. *viršūs* ir jo vedinys *viršūnė* (su variantu *viršūnis*) gana dažnai vartojamas XVI–XVII a. raštuose, tačiau šie žodžiai reiškia ne vien tik ‘medžio viršūnę’, bet ir ‘viršutinę dalį, smailųjį galą’ arba ‘valdžią, galią’. Pvz.: *wirβune* Gipffel Lex 42v, 82r; *wirβunis* Lex 106v; *padaritas ant’ wirβūnes kálnu* ‘padarytas ant viršūnės kalnų’ DP 458₁₇; *wiffokia wirβune ir prakelimas nūg Diewò yrá* ‘visokia galia ir išaukštinimas priklauso nuo Dievo’ DP 497₂₇.

Latvių tarmių *viršūne* (ME IV 610; Endzelīns 1951: 320; LEW 1262) ir variantai paplitę rytinėje Latvijos dalyje – augšžemiečių tarmės teritorijoje. Pavadinimas *viršūne* vartojamas plačiame kompaktiškame areale Latgaloje, taip pat Augšžemėje ir Vidžemės pietryčiuose. Variantas *virsaune* (priesagos *-aun-* vedinys [Endzelīns 1951: 320t.]) pasitaiko daugiausia Vidžemės sėliškosiose šnektose (Aiviekstė, Berzaunė, Lubana, Sarkaniai ir kt.), kur dažnai vartojamas šalia pavadinimo *galuotne*. Variantas *virsuone* labiausiai paplitęs Vidžemės ir Žiemgalos sėliškosiose šnektose. Žodis *virsuotne* taip pat daugiausia būdingas Žiemgalos ir Vidžemės sėliškosioms šnektoms, bet jis užfiksuotas ir keliose Kuržemės šnektose (pavyzdžiui, Perkuonėje, Plancoje [LD 220,1], Tašuose, Vergalėje). Variantas *viršūtnė* užfiksuotas sėliškosiose (Ergliai, Kuoknesė, Liepkalnė, Susėja) ir latgališkiosiose

šnektose (Kalncempiai, Karsava, Merdzenė, Nycgalė ir kt.), o *viršūtnis* EH pateikiamas iš Kaunatos.

Kiti variantai kur kas retesni – *virsaune* užfiksuotas Saukoje (LD 2763,1), *virsaunice* – Metrienoje, *virsaunne* – Kraukliuose, *virsaune* – Beliavoje, Stamerienoje (FBR XIX 126), Zeltiniuose, *virsuokne* – Trikatijoje. Pavadinimai *virsi*, *virsus* daugiausia vartojami tik liaudies dainose. Pvz.: *virsoūnic’ nūozō’gē* ‘viršūnę nupjovė’ Metriena; *žimā ka vūornys sazamat kūka vīersyūnī, soka – byūs soltūm’i* ‘žiemą, kai varnos sutupia medžių viršūnėje, sako – bus šalčių’ Nautrėnai (LVDA); *kūkām jūr kāmliš, vydučs i vīersyūna* ‘medis turi drūtgalį, vidurį ir viršūnę’ Asūnė (LVDA); *noiet saule vakarā, meža virsus līgodama* ‘leidžiasi saulė vakarop, medžių viršūnes linguodama’ Pliavinio (LD 33879,3v).

Latvių XVIII–XIX a. žodynuose fiksuojama įvairių pavadinimo *viršūne* variantų: *wirfons* Gipfel eines Baumes Stender 1789 I 363; *wirfonis*, *-na* der Gipfel Ulmann 1872: 342; *wirfenes* die Spitzen von Bäumen, Jaunlaicēnē, Veclaicēnē Ulmann 1872: 342; *wirfune*, *wirfunitē* Gipfel des Baumes Ulmann 1872: 343.

Lie. *viršūnė* / la. *viršūne* yra priesagos *-ūnė* / *-ūne* vediniai iš daiktavardžio lie. *viršūs*, la. *virsa* ‘aukštutinė ko nors dalis, viršutinė pusė’ (Ambrazas 2000: 159), kuris sietinas su s. sl. **vrbchb*, ru. *верх*, le. *wierzch*. Toliau šis baltų ir slavų žodis sietinas su s. i. *váršma* ‘aukštuma, viršūnė, paviršius’, gr. οὐρανός ‘dangus’, lo. *verrūca* ‘iškilimas, kalva’ (LEW 1262; Sabaliauskas 1990: 134t.; LEV II 537t.).

Bendrinėje latvių kalboje pavadinimas *galuotne* įsitvirtino XX a. pradžioje, jis dažniausiai vartojamas ir tarmėse, daugiausia Kuržemėje, Žiemgaloje ir Vidžemėje, rečiau – sėliškosiose šnektose ir Latgaloje.

Variantas *galuokne* vartojamas kompaktiškame areale Kuržemėje ir Žiemgalos vakarų dalyje, *galuoksne* – Kuržemės pietvakariuose, rečiau šiaurėje (Stendė, Strazdė ir kt.) ir Žiemgaloje apie Tervetę, rečiau Vidžemėje, *galuone* – pietvakarių Kuržemėje (Gruobinia, Nyca, Rucava, Perkuonė [EH], Barta [EH] ir kt.). Sporadiškai pasitaiko ir kitų variantų: *galūne* (Ranka, Sinuolė, Tirza), *galaine* (Varvė, Ugalė [FBR VII 17]), *galainis* (Venta, Užava, Ziros, Piltenė), *galautne* (Ērgemē, Karkiai, Kūdumas, Uomuliai), *galuote* (Kandava [LD 33748,1]) ir kt. Pvz.: *pa galuōkni vaīrak saūc, galuōkne – kas tâc gařâks istecējis* ‘dažniau viršūne vadina, viršūnė – kas aukščiau išaugę’ Vergalė (LVDA); *tâdi kuōki kām kruōņi kâ âbeleī, tiēm nevar atrast galuōkni* ‘tokie medžiai, vainikai kaip obels, sunku rasti viršūnę’ Grenčai (LVDA); *zeģe-*

nes bij nuôcîrstas priêdes galuôtnes ‘žardakartės buvo nukirstos pušies viršūnės’ Iecava (LVDA).

La. *galuotne* (ir *galuodne*), *galuotnis* užfiksuoti XVIII–XIX a. žodynuose: *gallodne* der Gipfel ‘viršūnė’ Lange 1773: 115; *gallotnis*, Gipfel am Baum ‘medžio viršūnė’ Stender 1789 II 66; *galohtnis*, -ņa, *galohtne*, -es, der Gipfel ‘viršūnė’ Ulmann 1872: 70; Gipfel .. des Baumes ‘medžio viršūnė’, *galotnis*, *galotne* ‘viršūnė’ Ulmann 1880: 346.

Variantai *galuote* ir *galuone* (*galuons*) vartojami XVII–XIX a. šaltiniuose: *gallohtes* die Zopff=Enden von gefälleten bäumen Fürecker 1685 II 99; *Gallohns* ein End vom abgehauenen Balcken oder Holtz Langius 1685: 72; *Gallohns* Ein Ende vom abgehauenen balken oder Holz MLG I 141; *Gallohtes* die Zopf=Enden Von gefelleten bäumen Depkin 1704 I 219; Gipfel .. des Baumes .. *galone* Ulmann 1880: 346.

Latvių rašytiniuose šaltiniuose yra ir kitų viršūnės pavadinimų: *kuoka gals* – der Gipffel / *Kohka-ghalls* Phras 1638: 332; Gipfel des Baums, *kohka gals* (*gallohtnis*, *wehjenize*) Stender 1789 I 289; *virsgals*: *wiršs=galls*: spitze. E.g. des bergs, baumes etc. Fürecker 1685 II 98.

Lietuvių kalboje pavadinimas *galūnė* ir jo akcentinis variantas *galūnė* reiškė ‘viršūnė’ pasitaiko retai, šiek tiek dažniau vartojamas žemaičių šnektose, daugiausia užfiksuotas tautosakoje. Pvz.: *kâm reikîej̃ lēpt̃ i tûok̃ aukšfâus̃ bērz̃^a*, *kēlt̃ un pat galūnīs* ‘kam reikėjo lipti į tokį aukščiausią beržą, kelti į pačią viršūnę [gandralizdį]’ MožK; *ēgl̃ dō mēt̃^o netor̃iej̃ galūnīs* ‘egle dvejus metus neturėjo viršūnės’ MožK; *anâm tōr̃ mēdūs galūñ išp̃jâut̃* ‘jam [gandrui] turi medžiuose viršūnę nupjau-

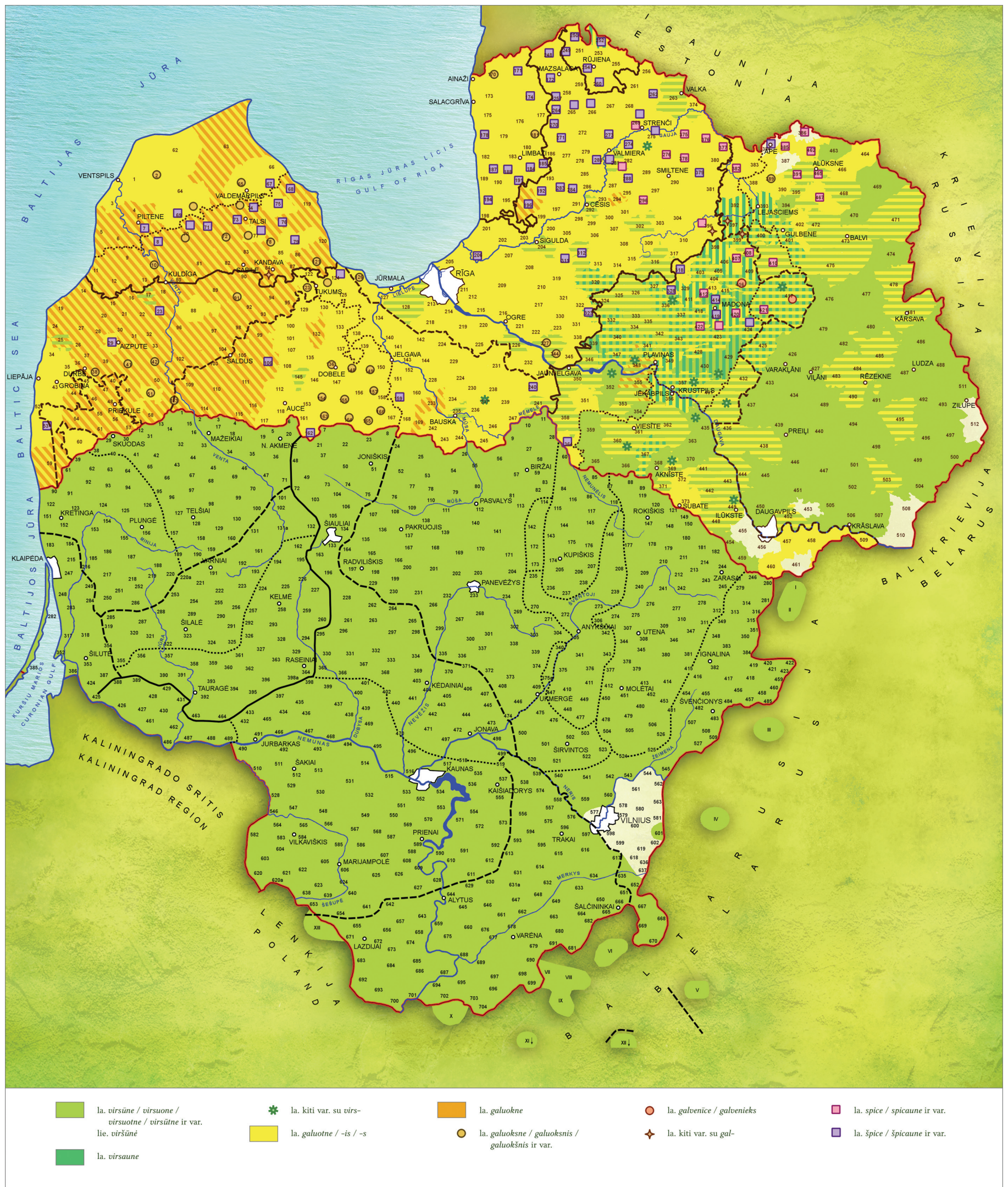
ti’ MožK; *sâul̃ ēit̃ unt mēd̃^u galūnīems* ‘saulė eina medžių viršūnėmis’ MožK; *taboko galūnes skabo, kad neišeitų į žydūles* ‘tabako viršūnes skabo, kad neišeitų į žyduolius’ J (LKŽe); *aug galūnėlė aukštesniai, linkst pašakėlės žemesniai* ‘auga viršūnėlė aukštai, linksta pašakėlės žemai’ JD 1516 (LKŽe); *tų liepelių galūnėlėj margoji gegelė* ‘tų liepelių viršūnėlėje margoji gegelė’ D8 (LKŽe); *galūnė prigaunama, šaknis išraunama* ‘viršūnė pasiekama, šaknis išraunama’ Salantai (LKŽe).

Pavadinimo kilmė greičiausiai sietina su daiktavardžio *gals* reikšme ‘aukštesnė vieta’ (LEV I 284). Pavadinimas *kuoka gals* fiksuojamas ir XVII a. šaltinyje: der Gipffel / *Kohka-ghalls* Phras 1638: 332.

Palyginti plačiai Vidžemės šiaurvakarinėje dalyje ir šnektose apie Valmierą, Cėsis, rečiau Kuržemės šiaurinėje dalyje apie Snėpelę, Usmą, Vandzenę vartojamas pavadinimas *spice*, Vidžemės šiaurėje ir šiaurės rytuose – *špice* (< vo. *Spitze*), pvz.: *kuòks bez spic:es nemaz neaûg* ‘medis be viršūnės visai neauga’ Vilzėnai (LVDA).

Sporadiškai pavartojama ir kitų variantų: *spicaune* – Saikavoje, Sinuolėje, *spicene* – Uozuoluose, *spicgale* – Kauguruose, *spicuotne* – Vėjavoje, *špicaune* – Sinuolėje.

Latgaloje fiksuota keletas slavizmų: *makuška* Kraslavoje (< blr., ru. *макушка* ‘medžio viršūnė; kalno viršūnė; viršugalvis’) ir *makouka* Rundėnuose (< blr. *макаўка*; žr. ЛАБ I 169) – jie semantiškai artimi Vidžemės rytuose užfiksuotiems *galvenīce* (Lubanoje LD 13250, 530, šis žodis užfiksuotas ir XIX a. žodyne [Ulman 1872: 72]) ir *galvenieks* Cėsvainėje (LD 13250, 12; plg. *galva*).

PRIEDAI

LVDA tarmiu tinklas*

Nr. Punktas

1	Venta	36	Aistere	71	Spāre (Spārne)	106	Blīdene
2	Pope	37	Rāva	72	Stende	107	Biksti
3	Vārve	38	Durbe	73	Pastende	108	Zebrene
4	Zūras	39	Vecpils	74	Laidze	109	Pampāļi
5	Užava	40	Krote	75	Vandzene	110	Kursīši
6	Ziras (Dziras)	41	Kalvene	76	Lauciene	111	Zvārde
7	Piltene	42	Rudbārži	77	Lībagi	112	Lielauce
8	Zlēkas	43	Grobiņa	78	Strazde	113	Nīgrande
9	Ēdole	44	Gavieze	79	Zentene	114	Ezere
10	Padure	45	Tadaiķi	80	Kuldīga	115	Ruba
11	Jūrkalne	46	Virga	81	Renda	116	Jaunauce
12	Alsunga	47	Bunka	82	Valgale	117	Vadakste
13	Īvande	48	Priekule	83	Virbi	118	Vecauce
14	Ulmale	49	Asīte	84	Kandava	119	Mērsrags
15	Gudenieki	50	Nīkrāce	85	Cēre	120	Engure
16	Basi	51	Embūte	86	Dzirciems	121	Sēme
17	Planīca	52	Pērkone	87	Pūre	122	Vecmokas
18	Kurmāle	53	Nīca	88	Vārme	123	Tume
19	Saka	54	Bārta	89	Kabile	124	Milzkalne
20	Apriķi	55	Purmsāti	90	Matkule	125	Smārde
21	Klostere	56	Gramzda	91	Vāne	126	Sloka
22	Turlava	57	Aizviķi	92	Aizupe	127	Sala
23	Snēpele	58	Vaiņode	93	Zante	128	Babīte
24	Ziemeupe	59	Rucava	94	Zemīte	129	Irlava
25	Vērgale	60	Dunika	95	Grenči	130	Praviņi
26	Dunalka	61	Kalēti	96	Raņķi	131	Slampe
27	Cīrava	62	Ance	97	Lutriņi	132	Lestene
28	Dzērve	63	Dundaga	98	Gaiķi	133	Džūkste
29	Aizpute	64	Puze	99	Remte	134	Kalnciems
30	Laža	65	Ārlava	100	Strutele	135	Annenieki
31	Kazdanga	66	Lubezere	101	Jaunpils	136	Dobeles
32	Valtaiķi	67	Nogale	102	Skrunda	137	Sīpele
33	Sieksāte	68	Upesgrīva	103	Sātiņi	138	Bērze
34	Medze	69	Ugāle	104	Saldus	139	Līvbērze
35	Tāši	70	Usma	105	Ciecere	140	Valgunde

* ALE punktai paryškinti.

141	Ozolnieki	198	Bīriņi	253	Ķoņi	310	Jaunpiebalga
142	Pēternieki	199	Turaida	254	Rūjiena	311	More
143	Tetele	200	Vildoga	255	Naukšēni	312	Nītaure
144	Garozā	201	Pabaži	256	Omuļi	313	Ķēči
145	Īle	202	Sēja	257	Braslava	314	Kosa
146	Naudīte	203	Krimulda	258	Vecate	315	Skujene
147	Auri	204	Sigulda	259	Sēļi	316	Vecpiebalga
148	Šķibe	205	Mangaļi	260	Jeri (Ģeri)	317	Veļķi
149	Glūda	206	Ādaži	261	Kārķi	318	Mēdzūla
150	Svēte	207	Inčukalns	262	Ērgeme	319	Mālpils
151	Vircava	208	Allaži	263	Lugaži	320	Zaube
152	Vecsvirlauka	209	Ropaži	264	Vilzēni	321	Kastrāne
153	Bēne	210	Sidgunda	265	Bauņi	322	Ķeipene
154	Penkule	211	Dreiliņi	266	Burtnieki	323	Plātere
155	Tērvete	212	Stopiņi	267	Rencēni	324	Taurupe
156	Zaļenieki	213	Mārupe	268	Ēvele	325	Ogre
157	Jēkabnieki	214	Katlakalns	269	Jērcēni	326	Ērgļi
158	Platone	215	Salaspils	270	Ozoli	327	Jumurda
159	Lielvircava	216	Ikšķile	271	Dikļi	328	Vēja
160	Jaunsvirlauka	217	Suntaži	272	Jaunburtnieki	329	Lubeja
161	Sņķere	218	Olaine	273	Valmiera	330	Laubere
162	Ukri	219	Dole	274	Brenguļi	331	Madliena
163	Bukaiši	220	Daugmale	275	Trikāta	332	Meņģele
164	Augstkalne	221	Ogresgals	276	Plāņi	333	Liepkalne
165	Vilce	222	Rembate	277	Dauguļi	334	Irši
166	Lielplatone	223	Lēdmane	278	Ķieģeļi	335	Sausnēja
167	Eleja	(A)224	Augšiecava	279	Mujāni	336	Vestiena
168	Sesava	224	Iecava	280	Kocēni	337	Bērzaune
169	Svitene	(L)224	Lejasiecava	281	Kauguri	338	Krape
170	Ainaži	225	Baldone	282	Jaunvāle	339	Viskāļi
171	Rozēni	226	Tome	283	Stalbe	340	Bebri
172	Skaņkalne	227	Lielvārde	284	Kūdums	341	Odziņa
173	Salaca	228	Salgale	285	Vaidava	342	Vietalva
174	Aloja	229	Zālite	286	Lenči	343	Kalsnava
175	Svētciems	230	Misa	287	Liepa	344	Jumprava
176	Pāle	231	Vecumnieki	288	Mārsnēni	345	Skrīveri
177	Puikule	232	Birzgale	289	Blome	346	Aizkraukle
178	Vitrupe	233	Mežotne	290	Smiltene	347	Koknese
179	Viļķene	234	Code	291	Raiskums	348	Pļaviņas
180	Katvari	235	Bauska	292	Cēsis	349	Aiviekste
181	Pociems	236	Vecsaule	293	Priekuļi	350	Sērene
182	Tūja	237	Brukna	294	Jaunrauna	351	Daudzese
183	Limbaži	238	Stelpe	295	Baižkalns	352	Secē
184	Umurga	239	Bārbele	296	Rauna	353	Sunākste
185	Vainiži	240	Taurkalne	297	Launkalne	354	Vārnavā
186	Augstroze	241	Kurmene	298	Kārļi	355	Sēlpils
187	Liepupe	242	Rundāle	299	Līvi	356	Ābeļi
188	Lāde	243	Īsliče	300	Vaive	357	Krustpils
189	Dunte	244	Ceraukste	301	Veselava	358	Mazzalve
190	Stiene	245	Panemune	302	Dzērbene	359	Zalve
191	Nabe	246	Jaunsaule	303	Drusti	360	Sauka
192	Mazstraupe	247	Skaistkalne	304	Gatarta	361	Viesīte
193	Rozula	248	Mazsalaca	305	Līgatne	362	Birži
194	Skulte	249	Idus	306	Drabeši	363	Zasa
195	Vidriži	250	Ipiķi	307	Rāmuļi	364	Mēmele
196	Lēdurga	251	Terneja	308	Sērmūkši	365	Nereta
197	Lielstraupe	252	Lode	309	Taurene	366	Rite

367	Elkšņi	404	Kārdzaba	441	Rubeņi	478	Baltinava
368	Aknīste	405	Graši	442	Bebrēne (Bebrine)	479	Gaigalava
369	Susēja	406	Kraukļi	443	Dviete	480	Nautrēni
370	Slate	407	Virāne	444	Nīcgale	481	Kārsava
371	Gārsene	408	Aduliena	445	Kalupe	482	Dricēni
372	Asare	409	Dzelzava	446	Aizkalne	483	Sakstagals
373	Prode	410	Jaungulbene	447	Aglona	484	Makašēni
374	Valka	411	Viesiena	448	Laši	485	Bērzgale
375	Vijciems	412	Kusa	449	Pilskalne	486	Mērdzene (Mērdzine)
376	Cirgaļi	413	Oļi	450	Līksna	487	Zvirgzdene (Zvirgzdine)
377	Zvārtava	414	Sarkaņi	451	Višķi	488	Cibla
378	Bilskā	415	Patkule	452	Naujēne (Naujine)	489	Ružina
379	Birzuļi	416	Cesvaine	453	Biķernieki	490	Ozolaine
380	Grundzāle	417	Lubāna	454	Rauda	491	Rēzna
381	Palsmane	418	Grostonā	455	Svente	492	Pilda
382	Gaujiena	419	Lazdona	456	Laucesa	493	Nirza
383	Trapene	420	Prauliena	457	Skrudaliēna	494	Malta
384	Jaunroze	421	Meirāni	458	Saliēna	495	Kaunata
385	Jaunlaicene	422	Mārciēna	459	Kurcums	496	Rundēni
386	Veclaicene	423	Ļaudona	460	Demene	497	Istra
387	Karva	424	Saikava	461	Silene	498	Andrupene (Andrupine)
388	Dūre	425	Barkava	462	Ziemeris	499	Ezernieki
389	Ilzene	426	Varakļāni	463	Mārkalne	500	Šķaune
390	Zeltiņi	427	Viļāni	464	Pededze	501	Kapiņi
391	Alsviķi	428	Sāvienā	465	Alūksne	502	Auleja
392	Sinole	429	Mētriēna	466	Beja	503	Dagda
393	Lejasciems	430	Medņi	467	Anna	504	Asūne
394	Beļava	431	Vīpe	468	Mālupe	505	Īzvalta
395	Kalnecmpji	432	Atašiēne	469	Liepna	506	Krāslava
396	Ranka	433	Stirniēne	470	Vīksna	507	Skaista
397	Lizums	434	Galēni	471	Viļaka	508	Robežnieki
398	Druviēna	435	Dignāja	472	Litene	509	Kaplava
399	Tirza	436	Līvāni	473	Balvi	510	Indra
400	Galgauska	437	Rudzēti	474	Šķilbēni	511	Brigi
401	Vecgulbene	438	Vārkava	475	Rugāji	512	Pasiēne
402	Stāmeriēna	439	Preiļi	476	Bērzpils		
403	Liezēre	440	Silajāņi	477	Tilža		

LKA punktų tinklas*

Nr.	Punktas	Rajonas	Apylinkė				
1	Pikeliai	Mažeikių	Juodeikių	32	Mažaičiai	Mažeikių	Šerkšnėnų
2	Leckava	Mažeikių	Rievyčių	33	Tirkšliai	Mažeikių	Tirkšlių
3	Knabikai	Mažeikių	Rievyčių	34	Vieکشniai	Akmenės	Vieکشnių
4	Laižuva	Mažeikių	Laižuvos	35	Padvarėliai	Akmenės	Akmenės
5	Klykoliai	Akmenės	Klykolių	36	Sablauskiai	Akmenės	Alkiškių
6	Vegeriai	Akmenės	Vegerių	37	Dameliai	Joniškio	Juodeikių
7	Žagarė	Joniškio	Žagarės	38	Paluknė	Skuodo	Skuodo
8	Gudaičiai	Joniškio	Gudaičių	39	Žemytė	Skuodo	Lenkimų
9	Kuldūnai	Biržų	Sodeliškių	40	Mosėdis	Skuodo	Mosėdžio
10	Nemunėlio Radviliškis	Biržų	Nemunėlio Radviliškio	41	Vabalai	Skuodo	Šačių
11	Totorkalnis	Biržų	Nemunėlio Radviliškio	42	Puokė, Barstyčiai	Skuodo	Barstyčių
				43	Seda	Mažeikių	Sedos
12	Kerviai	Skuodo	Aleksandrijos	44	Skuodiškiai (Skuodo Ketūnai)	Mažeikių	Šerkšnėnų
13	Skliauštė	Skuodo	Ylakių	45	Pievėnai	Mažeikių	Tirkšlių
14	Židikai	Mažeikių	Židikų	46	Avižliai	Akmenės	Ventos
15	Dapšiai	Mažeikių	Juodeikių	47	Papilė	Akmenės	Papilės
16	Zastaučiai	Mažeikių	Ukrinų	48	Kruopiai	Akmenės	Kruopių
17	Urvikai	Mažeikių	Mažeikių	49	Šakyna	Šiaulių	Šakynos
18	Purvėnai	Mažeikių	Laižuvos	50	Kyburiai	Joniškio	Buivydžių
19	Kivyčiai	Akmenės	Klykolių	51	Noriūnai	Joniškio	Kepalių
20	Gėpaičiai	Akmenės	Vegerių	52	Bučiūnai	Joniškio	Bučiūnų
21	Dilbinai	Joniškio	Žagarės	53	Steigviliai	Pakruojo	Lauksodžio
22	Skaistgirys	Joniškio	Skaistgirio	54	Nairiai	Pasvalio	Vaškų
23	Vaineikiai	Joniškio	Daunoravos	55	Saločiai	Pasvalio	Saločių
24	Kriukai	Joniškio	Kriukų, Bučiūnų	56	Smilgiai	Biržų	Smilgių
25	Žeimelis	Pakruojo	Žeimelio	57	Pabiržė	Biržų	Pabiržės, Biržų
26	Namajūnai	Pasvalio	Kiemėnų	58	Parovėja	Biržų	Parovėjos
27	Užušiliai	Biržų	Medeikių, Sodeliškių	59	Obelaukiai	Biržų	Biržų
28	Lujėnai	Biržų	Pundurių	60	Virškupėnai	Biržų	Pundurių
29	Skuodas	Skuodo	Skuodo	61	Įpiltis	Kretingos	Laužmės
30	Šarkė	Skuodo	Aleksandrijos	62	Serapiniai	Kretingos	Grūšlaukės
31	Ylakiai	Skuodo	Ylakių	63	Šaukliai	Skuodo	Mosėdžio
				64	Vindeikiai	Skuodo	Notėnų

* ALE punktai paryškinti.

65	Gudaliai	Skuodo	Barstyčių	121	Bučiučiai	Rokiškio	Lukštų, Obelių
66	Žemaičių Kalvarija (Varduva)	Plungės		122	Žibininkai	Kretingos	Darbėnų, Rūdaičių
67	Ketūnai	Mažeikių	Sedos, Šerkšnėnų	123	Ruginiai	Kretingos	Kurmaičių
68	Trimėsėdis	Telšių	Nevarėnų	124	Stropeliai	Kretingos	Kūlupėnų
69	Dauginiai	Akmenės	Kairiškių	125	Mišėnai	Plungės	Šateikių
70	Mickišké	Telšių	Tryškių	126	Babrungėnai	Plungės	Babrungo
71	Klaišiai	Akmenės	Papilės	127	Lieplaukė	Plungės, Telšių	Telšių, Varnių, Žlibinų, Paukštakių
72	Auksučiai	Šiaulių	Šakynos	128	Telšiai	Telšių	Telšių, Gadūnavo
73	Dargaičiai	Šiaulių	Gruzdžių	129	Rūdupiai	Telšių	Luokės, Viešvėnų
74	Rudiškiai	Joniškio	Rudiškių	130	Kaunatava	Šiaulių, Telšių	Raudėnų, Tryškių, Upynos
75	Stupurai	Joniškio	Stupurų				
76	Mikniūnai	Pakruojo	Pašvitinio, Klovainių	131	Ginteniai, Urkuvėnai	Telšių, Šiaulių	Upynos, Micaičių
77	Gaižūnai	Pakruojo	Linkuvos				
78	Guostagalis	Pakruojo	Guostagalis	132	Džiūkai	Šiaulių	Kužių
79	Kriaušiškiečiai	Pasvalio	Grūžių	133	Lieporiai	Šiaulių	Šiaulių
80	Puodžiai	Pasvalio	Tetirvių	134	Šapnagai	Šiaulių	Šiaulių
81	Daukniūnai	Pasvalio	Krinčino	135	Norušaičiai	Šiaulių	Kairių
82	Geidžiūnai	Biržų	Geidžiūnų	136	Joniškaičiai	Pakruojo	Lygumų
83	Anglininkai	Biržų	Geidžiūnų	137	Pakruojis	Pakruojo	
84	Papilys	Biržų	Biržų, Medeikių	138	Kapčiūnai	Pasvalio	Joniškėlio
85	Suvainiškis	Rokiškio	Suvainiškio	139	Dikoniai	Panevėžio	Skaistgirių
86	Aukštadvarys	Rokiškio	Panemunio	140	Jurgėnai	Pasvalio	Pumpėnų, Kriklinių
87	Užubaliai	Rokiškio	Juodupės	141	Berklainiai	Pasvalio	Daujėnų
88	Onuškis	Rokiškio	Juodupės	142	Vabalninkas	Biržų	Vabalninko
89	Juodupė	Rokiškio	Juodupės	143	Salamiestis	Kupiškio	Antašavos
90	Kalgraužiai	Kretingos	Laukžemės	144	Alizava	Rokiškio, Kupiškio	Alizavos, Pandėlio
91	Darbėnai	Kretingos	Darbėnų				
92	Grūšlaukė	Kretingos	Grūšlaukės	145	Sriubiškiai	Rokiškio	Pandėlio
93	Salantai	Kretingos	Imbarės	146	Rybokai	Rokiškio	Panemunėlio
94	Gintališkė	Plungės	Platelių	147	Rokiškis	Rokiškio	Panemunėlio, Žiobiškio
95	Skirpsčiai	Plungės	Alsėdžių				
96	Alsėdžiai	Plungės	Alsėdžių	148	Obeliai	Rokiškio	Obelių
97	Gadūnavas	Telšių	Gadūnavo	149	Kreščionys	Rokiškio	Lukštų
98	Eigirdžiai	Telšių	Eigirdžių	150	Svobiškis	Rokiškio	Obelių
99	Tryškiai	Telšių	Tryškių	151	Pryšmančiai	Kretingos	Rūdaičių
100	Raudėnai	Šiaulių	Raudėnų	152	Kretinga	Kretingos	
101	Pakšteliai	Šiaulių	Kuršėnų	153	Budriai	Kretingos	Kartenos
102	Kuršėnai	Šiaulių	Kuršėnų, Micaičių	154	Kalniškiai	Kretingos	Imbarės
103	Lukošaičiai	Šiaulių	Gruzdžių	155	Karklėnai	Plungės	Kulių
104	Dimšiai	Šiaulių	Gruzdžių	156	Plungė	Plungės	Nausodžio, Stalgėnų
105	Bridai	Šiaulių	Šiaulių	157	Žlibinai	Plungės	Žlibinų
106	Lūpaičiai	Šiaulių	Meškuičių	158	Lauko Soda	Telšių	Telšių
107	Beinoraičiai	Pakruojo	Lygumų	159	Eidžiotai	Telšių	Janapolės
108	Norvaišiai	Pakruojo	Lygumų	160	Luokė	Telšių	Luokės
109	Megučioniai	Pakruojo	Linkuvos	161	Vidsodis	Kelmės	Pašilėnų
110	Gailioniai	Pakruojo	Linkuvos	162	Gudmoniškė	Kelmės	Šaukėnų
111	Joniškėlis	Pasvalio	Joniškėlio	163	Aukštelkė	Šiaulių	Kurtuvėnų, Šiaulių
112	Pasvalys	Pasvalio	Pasvalio	164	Kirbaičiai	Šiaulių, Radviliškio	Kairių, Radviliškio
113	Šukionys	Biržų	Vabalninko				
114	Gataučiai	Biržų	Geidžiūnų	165	Voskoniai	Radviliškio	Aukštelkų
115	Kupreliškis	Biržų	Kupreliščio	166	Derveliai	Pakruojo	Rozalimo
116	Šiekštininkai	Biržų	Kupreliščio	167	Rozalimas	Pakruojo	Rozalimo
117	Pandėlys	Rokiškio	Pandėlio	168	Getautai	Pakruojo	Klovainių
118	Paliepis	Rokiškio	Panemunio	169	Medikoniai	Pasvalio, Panevėžio	Pušaloto, Skaistgirių
119	Sodeliai	Rokiškio	Juodupės, Rokiškio				
120	Lukštai	Rokiškio	Lukštų	170	Sereikoniai	Pasvalio	Pumpėnų

171	Stumbriškis	Panevėžio, Pasvalio	Karsakiškio, Kriklinių	225	Kušleikiai	Kelmės	Kelmės
172	Daršiškiai	Kupiškio	Antašavos	226	Padubysys	Šiaulių	Padubysio
173	Šalteniai	Kupiškio	Palėvenėlės, Subačiaus	227	Kiaunoriai	Kelmės	Kiaunorių
174	Kupiškis	Kupiškio	Aukštupėnų	228	Šiaulėnai	Radviliškio	Šiaulėnų
175	Jutkonys	Kupiškio	Palėvenėlės	229	Miežaičiai	Radviliškio	Sedūnų
176	Skapiškis	Kupiškio	Skapiškio	230	Vaiduloniai	Radviliškio	Šeduvos, Sedūnų
177	Robliai	Rokiškio	Panemunėlio	231	Sidabravas	Radviliškio	Sidabravo
178	Rageliai	Rokiškio	Ragelių	232	Naujamiestis	Panevėžio	Naujamiesčio
179	Kriaunos	Rokiškio	Kriaunų	233	Panevėžys	Panevėžio	Velžio
180	Aleksandravėlė	Rokiškio	Obelių	234	Miežiškiai	Panevėžio	Miežiškių, Taruškų
181	Suviekas	Zarasų	Suvieko	235	Subačius	Kupiškio	Subačiaus
182	Stelmužė	Zarasų	Imbrado, Suvieko	236	Navikai	Anykščių	Surdegio
183	Kalotė	Klaipėdos	Kretingalės	237	Viešintos	Anykščių	Viešintų
184	Plikiai	Klaipėdos	Kretingalės	238	Šimonys	Kupiškio	Šimonių
185	Lapiai	Klaipėdos	Lapių	239	Svėdasai	Anykščių	Svėdasų
186	Šakiniai	Klaipėdos	Lapių	240	Vilučiai	Rokiškio, Utenos, Anykščių	Obelių, Užpalių, Svėdasų
187	Mižuikiai	Plungės	Kulių	241	Vaiskūnai	Utenos, Zarasų	Sudeikių, Užpalių, Pakniškių
188	Alkas	Plungės	Bubėnų	242	Antalieptė	Zarasų	Antalieptės, Degučių
189	Medingėnai	Plungės	Medingėnų	243	Blyniškės	Zarasų	Ežerėnų
190	Vismaldai	Telšių	Žarėnų	244	Zarasai	Zarasų	Kimbartiškės, Magučių
191	Varniai	Telšių					
192	Šlapgirė	Kelmės, Telšių	Luokės, Užvenčio	245	Berčiūnai	Zarasų	Bikėnų, Magučių
193	Užventis	Kelmės	Užvenčio	246	Turmantas	Zarasų	Kimbartiškės
194	Šaukėnai	Kelmės	Šaukėnų	247	Dumpiai	Klaipėdos	Dovilų
195	Kurtuvėnai	Šiaulių	Kurtuvėnų	248	Dercekliai	Klaipėdos	Priekulės
196	Pakapė	Šiaulių	Pakapės	249	Kojeliai	Klaipėdos	Agluonėnų
197	Liutkiškiai	Radviliškio	Radviliškio	250	Veiviržėnai	Klaipėdos	Veiviržėnų
198	Karčemos	Radviliškio	Sedūnų	251	Mataičiai	Klaipėdos	Endriejavo, Judrėnų
199	Šeduva	Radviliškio	Alksniupių, Šeduvos	252	Žadvainai	Plungės	Pelaičių
200	Raginėnai	Radviliškio	Pakalniškių	253	Stirbiškė	Plungės, Šilalės	Tverų, Laukuvos
201	Smilgiai	Panevėžio	Smilgių	254	Laukuva	Šilalės	Laukuvos
202	Spirakiai	Panevėžio	Berčiūnų	255	Skabučiai	Šilalės	Laukuvos
203	Piniava	Panevėžio	Piniavos, Skaistgirių	256	Pašilė	Kelmės	Karklėnų
204	Karsakiškis	Panevėžio	Karsakiškio	257	Kražiai	Kelmės	Kražių
205	Noriūnai	Kupiškio	Noriūnų	258	Kelmė	Kelmės	Maironių, Grimzių
206	Papiliai	Kupiškio	Aukštupėnų	259	Kubiliai	Kelmės	Tytuvėnų
207	Juodpėnai	Kupiškio	Puožo	260	Tytuvėnai	Kelmės, Raseinių	Tytuvėnų, Šiluvos
208	Verksnionys	Rokiškio	Kamajų				
209	Kamajėliai	Rokiškio	Kamajų	261	Šaukotas	Radviliškio	Šaukoto
210	Minkūnai	Rokiškio	Jūžintų	262	Legečiai	Radviliškio	Pašušvio
211	Antazavė	Zarasų	Antazavės	263	Pašušvys	Radviliškio	Pašušvio
212	Dusetos	Zarasų	Pakniškių, Žukliškių	264	Baisogala	Radviliškio	Baisogalos
213	Aviliai	Zarasų	Avilių	265	Pociūnėliai	Radviliškio	Skėmių
214	Imbradas	Zarasų	Imbrado, Kavoliškių	266	Vadaktai	Panevėžio, Radviliškio	Krekenavos, Sidabravo
215	Birbinčiai	Klaipėdos	Dovilų, Gargždų				
216	Gargždai	Klaipėdos	Gargždų, Vėžaičių	267	Ėriškiai	Panevėžio	Upytės
217	Antkoptis	Klaipėdos	Antkopčio	268	Uliūnai	Panevėžio	Velžio
218	Endriejavas	Klaipėdos	Endriejavo	269	Narbutai	Panevėžio	Miežiškių
219	Rietavas	Plungės	Pelaičių	270	Rukiškis	Anykščių	Juostininkų
220	Užpeliai, Tverai	Plungės	Stalgėnų, Tverų	271	Troškūnai	Anykščių	Juostininkų
221	Drobūksčiai	Telšių	Varnių	272	Andrioniškis	Anykščių	Andrioniškio, Stakių
222	Gomaliai	Telšių	Varnių	273	Mičionys	Anykščių	Debeikių
223	Labūnavėlė	Kelmės	Užvenčio	274	Debeikiai	Anykščių	Debeikių
224	Vaiguva	Kelmės	Vaiguvos	275	Vyžuonos	Utenos	Vyžuonų

276	Sudeikiai	Utenos	Sudeikių	328	Giniočiai	Kelmės	Liolių, Pakražančio
277	Daugailiai	Utenos	Daugailių	329	Alėjai	Raseinių	Alėjų
278	Kiemionys	Zarasų	Bikėnų	330	Tverjoniškė	Raseinių	Pagajukų
279	Smalvos	Zarasų	Smalvų	331	Šnipaičiai	Raseinių	Pagajukų
280	Tilžė	Zarasų	Kimbartiškės	332	Ažytėnai	Kėdainių	Krakių
281	Gaidė	Ignalinos	Gaidės, Rimšės	333	Krakės	Kėdainių	Krakių
282	Juodkrantė	Neringos m.		334	Šlapaberžė	Kėdainių	Dotnuvos
283	Priekulė	Klaipėdos	Agluonėnų	335	Surviliškis	Kėdainių, Panevėžio	Petriškių, Surviliškio
284	Pėžaičiai	Klaipėdos, Šilutės	Agluonėnų, Saugų	336	Truskava	Kėdainių	Truskavos
285	Švėkšna	Šilutės	Švėkšnos	337	Aukštadvaris	Panevėžio	Ramygalos
286	Judrėnai	Klaipėdos	Judrėnų	338	Šilai	Panevėžio	Vadoklių
287	Stirbiškė	Šilalės	Kvėdarnos	339	Radžiūnai	Ukmergės, Anykščių	Taujėnų, Traupio
288	Kvėdarna	Šilalės	Kvėdarnos, Laukuvos	340	Kavarskas	Anykščių	Kavarsko
289	Šiauduva	Šilalės	Padievyčio	341	Kurkliai	Anykščių	Kurklių
290	Kaltinėnai	Šilalės	Kaltinėnų	342	Rubikiai	Anykščių	Rubikių, Skiemonių
291	Nuomininkai	Šilalės	Poškų	343	Skiemonys	Anykščių	Skiemonių
292	Adomaičiai	Kelmės	Pakražančio, Stulgių	344	Leliūnai	Anykščių	Skiemonių
293	Pakražantis	Kelmės	Pakražančio	345	Deguliai	Utenos	Pakalnių
294	Lyduvėnai	Raseinių	Šiluvos	346	Tauragnai	Utenos	Tauragnų
295	Šiluva	Raseinių	Šiluvos	347	Balčiai	Utenos	Šeimaties
296	Reksčiai	Radviliškio	Šaukoto	348	Kazitiškis	Ignalinos, Utenos	Kazitiškio, Šeimaties
297	Gražiškiai	Radviliškio	Skėmių	349	Biržiniškė	Ignalinos	Gubavos, Grybėnų
298	Devynduoniai	Kėdainių	Gudžiūnų	350	Medešiai	Ignalinos	Grybėnų, Naujojo Daugėlišio, Sokiškių
299	Krekenava	Panevėžio	Krekenavos				
300	Ramygala	Panevėžio	Ramygalos				
301	Jotainiai	Panevėžio	Ramygalos	351	Vėlūnai	Ignalinos	Šiulėnų
302	Raguva	Panevėžio	Raguvos	352	Ventė	Šilutės	Kintų
303	Traupis	Anykščių	Traupio	353	Šilutė	Šilutės	Kintų
304	Grybuliai	Anykščių	Troškūnų	354	Ramučiai	Šilutės	Gardamo
305	Anykščiai	Anykščių	Anykščių, Dabužių, Šeimyniškių	355	Žemaičių Naumiestis	Šilutės	Žemaičių Naumiesčio
306	Čekonys	Anykščių	Debeikių	356	Vainutas	Šilutės	Vainuto
307	Aknystėlės	Utenos	Leliūnų	357	Žvingiai	Šilalės	Pajūrio
308	Utena	Utenos	Vyžuonų	358	Pagramantis	Tauragės	Pagramančio
309	Spitrėnai	Utenos	Spitrėnų	359	Lomiai	Tauragės	Lomių
310	Juknėnai	Utenos	Daugailių	360	Batakiai	Tauragės	Batakų
311	Tolimėnai	Ignalinos, Zarasų	Kazitiškio, Salako	361	Skaudvilė	Tauragės	Skaudvilės, Vaidilų
312	Luodžiai	Zarasų	Salako	362	Petkaičiai	Tauragės	Dauglaukio
313	Dūkštas	Ignalinos	Sokiškių	363	Viduklė	Raseinių	Viduklės
314	Kalviškiai	Ignalinos	Rimšės, Sokiškių	364	Raseiniai	Raseinių	Paliepių
315	Rimšė	Ignalinos	Gaidės, Rimšės	365	Laužai	Raseinių	Raseinių
316	Vigutėnai	Ignalinos	Rimšės	366	Betygala	Raseinių	Betygalos
317	Sakūčiai	Šilutės	Kintų, Saugų	367	Ilgiziai	Raseinių	Ilgizių
318	Saugos	Šilutės	Saugų	368	Sutkūnai	Kėdainių	Pajieslio
319	Tvaskučiai	Šilutės	Inkaklių	369	Dotnuva	Kėdainių	Dotnuvos
320	Būdviečiai	Šilutės	Švėkšnos	370	Pliupai	Kėdainių	Taučiūnų
321	Teneniai	Šilalės	Piliaikalnio	371	Okainiai	Kėdainių	Truskavos
322	Pajūris	Šilalės	Pajūrio	372	Pagiriai	Kėdainių, Ukmergės	Pagirių, Tulpiakiemio
323	Šilalė	Šilalės	Šilalės	373	Meilūnai	Ukmergės	Siesikų
324	Vytogala	Šilalės	Upynos	374	Taujėnai	Ukmergės	Taujėnų, Lėno
325	Girdiškė	Šilalės	Upynos	375	Knitiškiai, Vidiškiai	Ukmergės	Vidiškių
326	Stulgiai	Kelmės	Stulgių	376	Dapkūniškiai	Molėtų	Balninkų
327	Nemakščiai	Raseinių	Nemakščių	377	Alanta	Molėtų	Alantos
				378	Skudutiškis	Molėtų	Skudutiškio

379	Suginčiai	Molėtų	Suginčių, Skudutiškio	433	Žindaičiai	Jurbarko	Žindaičių
380	Kuktiškės	Utenos	Kuktiškių	434	Pauliai	Jurbarko	Šimkaičių
381	Kirdeikiai	Utenos	Saldutiškio	435	Medininkai	Jurbarko	Stakių, Šimkaičių
382	Ignalina	Ignalinos	Palūšės	436	Stakiai	Jurbarko	Stakių
383	Antakmenė	Ignalinos	Vidiškių, Grybėnų	437	Juodaičiai	Jurbarko	Juodaičių
384	Kačergiškė	Ignalinos	Kačergiškės	438	Pagausantys	Raseinių	Kalnujų, Verėduvos
385	Nida	Neringos m.		439	Daugėliškiei	Raseinių	Ariogalos
386	Rusnė	Šilutės	Rusnės m.	440	Rugėnai	Kėdainių	Pernaravos
387	Juknaičiai	Šilutės	Jonaičių, Juknaičių	441	Josvainiai	Kėdainių	Josvainių
388	Kavoliai	Šilutės	Usėnų	442	Labūnava	Kėdainių	Josvainių, Pelėdnagių
389	Katyčiai	Šilutės	Katyčių	443	Slikiai	Kėdainių	Nociūnų
390	Žygaičiai	Tauragės	Žygaičių	444	Žeimiai	Jonavos	Žeimių
391	Jociai	Tauragės	Tauragės, Girininkų	445	Pasoda	Jonavos	Markutiškių
392	Stragutė	Tauragės	Tauragės	446	Jakutiškiai	Ukmergės	Atkočių
393	Joniškė	Tauragės	Tauragės, Kunigiškių	447	Juodausiai	Ukmergės	Lyduokių
394	Pašaltuonys	Jurbarko	Eržvilko	448	Šešuoliai	Ukmergės	Šešuolių
395	Eržvilkas	Jurbarko	Girdžių, Žindaičių	449	Želva	Ukmergės	Želvos
396	Paupys	Raseinių	Viduklės, Raseinių	450	Videniškiei	Molėtų	Videniškių
397	Vadžgirys	Jurbarko	Vadžgirio	451	Molėtai	Molėtų	Luokesos,
398	Kalnujai, Gervinė	Raseinių	Kalnujų, Raseinių	452	Čiulai	Molėtų	Paąžuolių
399	Girkalnis	Raseinių	Girkalnio	453	Pastovėlis	Molėtų	Mindūnų
400	Ariogala	Raseinių	Ariogalos, Verėduvos	454	Antaliedė	Švenčionių	Mindūnų
401	Lenčiai	Raseinių	Ariogalos	455	Kretuonys	Švenčionių	Kaltanėnų
402	Pavinkšniai	Kėdainių	Pernaravos	456	Gražuliai	Švenčionių	Reškutėnų
403	Mištautai	Kėdainių	Kėdainių	457	Jurgeliškė	Ignalinos,	Bielionių
404	Kėdainiai	Kėdainių	Kėdainių			Švenčionių	Mielagėnų, Svirkų
405	Bubliai	Kėdainių	Taučiūnų	458	Pirsteliškė	Švenčionių	Adutiškio
406	Šėta	Kėdainių	Šėtos	459	Radiškė	Ignalinos	Dysnos
407	Gaižūnai	Jonavos	Bukonių	460	Kavaltiškė	Švenčionių	Adutiškio
408	Siesikai	Ukmergės	Siesikų	461	Pagėgiai	Šilutės	Pagėgių
409	Kunigiškiai	Ukmergės	Laičių, Vidiškių	462	Vilkyškiai	Šilutės	Vilkyškių
410	Lyduokiai	Ukmergės,	Lyduokių, Kraštų,	463	Rūgaliai	Tauragės	Baltrušaičių,
		Anykščių	Žemaitkiemio				Dauglaukio,
411	Balninkai	Molėtų	Balninkų				Tauragės, Batakių
412	Girsteitiškis	Molėtų	Paąžuolių	464	Eičiai	Tauragės	Gaurės
413	Purvėnai	Molėtų	Čiulėnų	465	Girdžiai	Jurbarko	Girdžių
414	Labanoras	Švenčionių	Labanoro	466	Skirsnemunė	Jurbarko	Šilinės
415	Linkmenys	Ignalinos,	Linkmenų,	467	Raudonė	Jurbarko	Raudonės
		Utenos	Saldutiškio	468	Veliuona	Jurbarko	Veliuonos
416	Motiejūnai	Ignalinos	Linkmenų	469	Čekiškė	Kauno	Čekiškės
417	Ceikinėliai	Ignalinos	Zuikų	470	Vareikoniai	Kauno	Panevėžiuko
418	Mielagėnai	Ignalinos	Mielagėnų	471	Vandžiogala	Kauno	Babtų, Karmėlavos,
419	Šiulėnai	Ignalinos	Šiulėnų				Vandžiogalos
420	Tverečius	Ignalinos	Tverečiaus	472	Kulva	Jonavos	Kulvos
421	Sekonys	Ignalinos	Dysnos	473	Markutiškiai	Jonavos	Markutiškių,
422	Vosiūnai	Ignalinos	Dysnos				Upninkų
423	Lazinkos	Ignalinos	Dysnos	474	Vepriai	Ukmergės	Veprių
424	Sausgalviai	Šilutės	Jonaičių	475	Pabaiskas	Ukmergės	Pabaisko
425	Šilininkai	Šilutės	Juknaičių	476	Krikštėnai	Ukmergės	Ukmergės
426	Plaškiai	Šilutės	Usėnų	477	Kiaukliai	Širvintų	Zibalų
427	Rukai	Šilutės	Stoniškių	478	Šiaudžiai	Molėtų	Giedraičių
428	Timsriai	Šilutės	Natkiškių	479	Bijutiškis	Molėtų	Dubingių
429	Kulmenai	Šilutės	Natkiškių	480	Inturkė	Molėtų	Inturkės
430	Trakininkai	Šilutės	Rambyno	481	Medeikiai	Molėtų	Arnionių
431	Lauksargiai	Tauragės	Lauksargių	482	Švenčionėliai	Švenčionių	Švenčionėlių
432	Vertimai	Jurbarko	Žindaičių	483	Švenčionys	Švenčionių	Švenčionių

484	Trečiūnai	Švenčionių	Švenčionių	538	Žsliai	Kaišiadorių	Kaišiadorių
485	Adutiškis	Švenčionių	Adutiškio	539	Paparčiai	Kaišiadorių	Paparčių
486	Bitėnai	Šilutės	Rambyno, Vilkyškių	540	Kernavė	Vilniaus	Dūkštų
487	Sokaičiai	Šilutės	Vilkyškių	541	Maišiagala	Širvintų	Jauniūnų
488	Viešvilė	Jurbarko	Viešvilės	542	Ažulaukė	Vilniaus	Ažulaukės
489	Smalininkai	Jurbarko	Jurbarkų, Viešvilės	543	Nemenčinė	Vilniaus	Nemenčinės, Eitminiškių
490	Sudargas	Šakių	Kidulių				
491	Jurbarkas	Jurbarko	Jurbarkų, Girdžių	544	Šventininkai	Vilniaus	Buivydžių
492	Valenciūnai	Šakių	Gelgaudiškio	545	Magūnai	Švenčionių	Magūnų
493	Jotija	Šakių	Plokščių	546	Kudirkos Naumiestis	Šakių	Būblelių, Sintautų
494	Kriūkai	Šakių	Kriūkų	547	Žvirgždaičiai	Šakių	Žvirgždaičių
495	Vilkija	Kauno	Vilkijos	548	Barzdai	Šakių	Griškabūdžio, Barzdų
496	Muniškiai	Kauno	Babtų, Užliedžių				
497	Batėgala	Jonavos	Kulvos	549	Kazlų Rūda	Marijampolės	Bagotosios, Gavaltuvos
498	Pašilaičiai, Upninkai	Jonavos	Dumšių, Upninkų				
499	Gegužinė	Kaišiadorių	Zūbiškių	550	Skriaudžiai	Prienų	Skriaudžių
500	Mančiūšėnai	Širvintų,	Gelvonų,	551	Mauručiai	Kauno, Prienų	Garliavos, Veiverių
		Jonavos	Upninkų	552	Garliava	Kauno	Garliavos
501	Neveronys	Širvintų	Gelvonų	553	Margininkai	Kauno	Taurakiemio
502	Širvintos	Širvintų	Zibalų	554	Kruonis	Kaišiadorių	Kruonio
503	Šešuolėliai	Širvintų	Zibalų	555	Žiežmariai	Kaišiadorių	Žiežmarių
504	Giedraičiai	Molėtų	Giedraičių	556	Kietaviškės	Kaišiadorių	Kietaviškių
505	Dubingiai	Molėtų	Dubingių	557	Vievis	Trakų	Ausieniškių, Balceriškių
506	Joniškis	Molėtų	Arnionių, Joniško				
507	Melagėnai	Švenčionių	Šutų	558	Paneriai	Trakų	Balceriškių
508	Ziboliškė	Švenčionių	Strūnaičio	559	Sudervė	Širvintų, Vilniaus	Dūkštų, Jauniūnų
509	Ropiškė	Švenčionių	Strūnaičio				
510	Slavikai	Šakių	Slavikų	560	Gulbinai	Vilniaus	Paberžės, Riešės
511	Baltkojai	Šakių	Šakių	561	Bezdonys	Vilniaus	Bezdonių
512	Šakiai	Šakių	Šakių	562	Buivydžiai	Vilniaus	Buivydžių
513	Lukšiai	Šakių	Lukšių	563	Puntuzai	Vilniaus	Lavoriškių
514	Lekėčiai	Šakių	Lekėčių	564	Žalioji	Vilkaviškio	Augalų, Lygumų, Juodupėnų
515	Zapyškis	Kauno	Zapyškio				
516	Kaniūkai	Kauno	Užliedžių	565	Alksnėnai	Vilkaviškio	Augalų, Juodupėnų, Alksnėnų
517	Karmėlava	Kauno	Karmėlavos				
518	Užusaliai	Jonavos	Užusalių	566	Pilviškiai	Vilkaviškio	Paežerių, Alksnėnų, Pilviškių
519	Palomenė	Kaišiadorių	Palomenės				
520	Čiobiškis	Širvintų	Čiobiškio	567	Kazliškiai	Marijampolės	Gavaltuvos
521	Musninkai	Širvintų	Musninkų, Jauniūnų	568	Ažuolų Būda	Marijampolės	Gavaltuvos
522	Šiauliai	Širvintų	Jauniūnų	569	Mozūriškės	Prienų	Veiverių
523	Skliausčiai	Vilniaus	Glitiškių	570	Išlaužas	Prienų	Išlaužo
524	Akmena	Vilniaus	Glitiškių, Paberžės, Visalaukės	571	Darsūniškis	Kaišiadorių	Vilūnų
			Danilavos, Nemenčinės	572	Kalviai	Kaišiadorių	Kalvių
525	Troškūnai	Vilniaus	Arnionių	573	Pakertiškės	Kaišiadorių	Žiežmarių
			Šutų	574	Kaugonys	Kaišiadorių	Paparčių
526	Arnionys	Molėtų	Šutų	575	Daugirdiškės	Trakų	Bagdononių, Rusakalnio
527	Šutai	Švenčionių	Būblelių, Sintautų				
528	Bajoraičiai	Šakių	Sintautų	576	Rykantai	Trakų	Bražuolės
529	Sintautai	Šakių	Sintautų	577	Buivydiškės	Vilniaus	Buivydiškių
530	Griškabūdis	Šakių	Griškabūdžio	578	Baniškės	Vilniaus	Vilniaus dalies
531	Šunkariai	Šakių	Jankų	579	Naujoji Vilnia	Vilniaus	Naujosios Vilnios
532	Agurkiškė	Marijampolės	Višakio Rūdos	580	Uosininkai	Vilniaus	Mickūnų
533	Poderiškiai	Kauno	Alšėnų, Noreikiškių	581	Petruliškės	Vilniaus	Lavoriškių
534	Armališkės	Kauno	Rokų, Samylų	582	Kybartai	Vilkaviškio	Lygumų, Molinių, Pajevonio
535	Pravieniškės	Kaišiadorių	Rumšiškių				
536	Rumšiškės	Kaišiadorių	Rumšiškių	583	Alvitas	Vilkaviškio	Alvito, Augalų, Gražiškių
537	Kaišiadorys	Kaišiadorių	Kaišiadorių, Palomenės				

584	Vilkaviškis	Vilkaviškio	Alvito, Šeimenos	637	Tabariškės	Šalčininkų	Turgelių
585	Šunskai	Marijampolės	Šunskų	638	Liubavas	Marijampolės	Liubavo
586	Sasnavas	Marijampolės	Sasnavos	639	Kalvarija	Marijampolės	
587	Plutiškės	Marijampolės	Guobų	640	Želsva	Marijampolės	Liudvinavo, Naujienos
588	Pašlavantys	Prienų	Naujosios Ūtos				
589	Prienai	Prienų	Ašmintos, Birštono	641	Krosna	Lazdijų	Krosnos
590	Birštonas	Prienų	Birštono	642	Simnas	Alytaus	Simno, Verebiejų
591	Jieznas	Prienų	Jiežno, Stakliškių	643	Mirolavas	Alytaus	Santaikos
592	Užuguostis	Prienų	Lielionių	644	Alytus	Alytaus	Domantonių, Luksnėnų
593	Mergiškės	Trakų	Ubiškių				
594	Semeliškės	Trakų	Semeliškių	645	Alovė	Alytaus	Alovės
595	Barčiai	Trakų	Tolkiškių, Obelių	646	Daugai	Alytaus	Daugų
596	Trakai	Trakų	Bražuolės	647	Genionys	Varėnos	Pavarėnio, Jakėnų
597	Lentvaris	Trakų	Kariotiškių	648	Pučkornės	Varėnos	Valkininkų
598	Kirtimai	Vilniaus	Lavoriškių	649	Valkininkai	Varėnos	Valkininkų
599	Rudamina	Vilniaus	Rudaminos	650	Gudeliai	Šalčininkų	Daučiūnų
600	Čepurniškės	Vilniaus	Žemaitėlių	651	Šalčininkėliai	Šalčininkų	Šalčininkėlių
601	Šumskas	Vilniaus	Juodšilių, Kalvelių, Šumsko	652	Kurmilionys	Šalčininkų	Akmėnynės
602	Kuosinė	Vilniaus	Kalvelių	653	Salaperaugis	Marijampolės	Liubavo
603	Pajevonys	Vilkaviškio	Pajevonio, Keturalakių, Molinių	654	Navininkai	Marijampolės	Sangrūdos
604	Klambučiai	Vilkaviškio	Bartninkų	655	Rudamina	Lazdijų	Rudaminos
605	Keturalakiai	Vilkaviškio	Keturalakių, Gižų	656	Barčiai	Lazdijų	Veisiejų
606	Marijampolė	Marijampolės	Meškučių, Šunskų	657	Meteliai	Lazdijų	Žagarių
607	Igliauka	Marijampolės	Igliaukos	658	Seiliūnai	Lazdijų	Noragėlių
608	Naujoji Ūta	Prienų	Naujosios Ūtos	659	Nemunaitis	Alytaus	Nemunaičio
609	Balbieriškis	Prienų	Balbieriškio	660	Ilgininkai	Varėnos	Merkinės
610	Nemajūnai	Alytaus, Prienų	Birštono, Punios	661	Druckūnai	Varėnos	Varėnos
611	Butrimonys	Alytaus	Butrimonių	662	Akmuo	Varėnos	Jakėnų
612	Gripiškės	Prienų	Lielionių	663	Čebatoriai	Varėnos	Daržininkų
613	Aukštdvarys	Trakų	Ubiškių	664	Kuršiai	Varėnos	Daržininkų
614	Panošiškės	Trakų	Tolkiškių	665	Kaniūkai	Šalčininkų	Gerviškių
615	Šklėriai	Trakų	Rūdiškių	666	Šalčininkai	Šalčininkų	Šalčininkų
616	Lygainiai	Trakų	Paluknio	667	Dailidės	Šalčininkų	Poškonių
617	Marijampolis	Vilniaus	Rudaminos	668	Daulėnai	Šalčininkų	Jurgelionių
618	Akmeniškės	Vilniaus	Rudaminos	669	Miežionys	Šalčininkų	Dieveniškių
619	Žemaitėliai	Vilniaus	Visalaukės	670	Maciučiai	Šalčininkų	Dieveniškių
620	Vištytis, Vygreliai	Vilkaviškio	Vištyčio, Gražiškių	671	Vingrėnai	Lazdijų	Būdviečio
621	Gražiškiai	Vilkaviškio	Gražiškių	672	Šventežeris	Lazdijų	Šventežerio
622	Bartninkai	Vilkaviškio	Bartninkų	673	Avižieniai	Lazdijų	Šlavantų
623	Vilkabaliai	Vilkaviškio	Rasių	674	Seirijai	Lazdijų	Seirijų
624	Liudvinavas	Marijampolės	Meškučių	675	Savilionys	Alytaus	Raitininkų
625	Daušiai	Marijampolės	Padovinio	676	Nedzingė	Varėnos	Nedzingės
626	Gelčiai	Marijampolės	Gudelių	677	Perloja	Varėnos	Nedzingės
627	Ūdrija	Alytaus	Krokialaukio	678	Varėna	Varėnos	Varėnos
628	Kriauniai	Alytaus	Dubėnų, Luksnėnų	679	Vydeniai	Varėnos	Vydenių
629	Žagariai	Alytaus	Punios	680	Vėžionys	Šalčininkų	Dainavos
630	Pivašiūnai	Alytaus	Pivašiūnų	681	Eišiškės	Šalčininkų	Eišiškių
631	Onuškis, Dusmenys	Trakų	Onuškių, Dusmenų	682	Butrimonys	Šalčininkų	Butrimonių
632	Tiltai	Trakų	Lieponių	683	Kučiai	Lazdijų	Kučiai
633	Maceliai	Varėnos	Valkininkų	684	Veisiejai	Lazdijų	Šlavantų, Veisiejų
634	Rūdninkai	Šalčininkų	Rūdninkų	685	Jovaišiai	Lazdijų	Leipalingio
635	Jašiūnai	Šalčininkų	Jašiūnų	686	Leipalingis	Lazdijų	Leipalingio
636	Dainava	Vilniaus	Medininkų	687	Liškiaiva	Varėnos	Kibyšių
				688	Merkinė	Varėnos	Merkinės
				689	Puvočiai	Varėnos	Marcinkonių
				690	Kaniava	Varėnos	Kaniavos
				691	Daugidonys	Šalčininkų	Kalesninkų

692	Sapiegiškiai	Lazdijų	Kučiūnų	VIII	Rodūnia, Plikiai	Varanavo	
693	Kapčiamiestis	Lazdijų	Kapčiamiesčio	IX	Pelesa	Varanavo	
694	Druskininkai	Varėnos	Ratnyčios	X	Azierkai	Gardino	
695	Mašnyčios	Varėnos	Ratnyčios	XI	Nauji Giernykai	Ščiutino	
696	Darželiai	Varėnos	Marcinkonių	XII	Zietela	Zietelos (Djatlovo)	
697	Marcinkonys	Varėnos	Marcinkonių	XIII	Punskas	Seinų	
698	Rudnia	Varėnos	Dubičių, Kaniavos	LAT	Latvija		
699	Dubičiai	Varėnos	Dubičių		Akmenė	Akmenės	Akmenės
700	Macevičiai	Lazdijų	Panemunės		Linkuva	Pakruojo	
701	Lipliūnai	Lazdijų	Panemunės		Biržai	Biržų	
702	Ratnyčia	Varėnos	Ratnyčios		Klaipėda		
703	Šklėriai	Varėnos	Marcinkonių		Žarėnai	Telšių	
704	Kabeliai	Varėnos	Marcinkonių		Tauragė	Tauragės	
I	Breslauja	Breslaujos			Grinkiškis	Radviliškio	
II	Apsas	Breslaujos			Gelvonai	Širvintų	
III	Kamojys	Pastovių			Dusetos	Zarasų	
IV	Gervėčiai	Astravo			Dūkštas	Ignalinos	
V	Lazūnai	Vijos			Mielagėnai	Ignalinos	
VI	Varanavas, Nevašiai, Asava	Varanavo			Griškabūdis	Šakių	
VII	Nočia	Varanavo			Švendubrė	Varėnos	
					Dieveniškės	Šalčininkų	

Literatūra ir šaltiniai

- Ademollo Gagliano 2007: Maria Teresa Ademollo Gagliano. Le denominazioni del sangue in area baltica. – *Acta Linguistica Lithuanica* 56, 1–21.
- Adt – *Augšzemnieku dialektu teksti. Latgaliskās izloksnes*. Sast. N. Jokubauska, red. B. Laumane, Rīga: Zinātne, 1983.
- Akelaitienė 1999: Gražina Akelaitienė. Paviršiaus ypatybę reiškiančių būdvardžių variantai ir jų atsiradimo priežastys. – *Baltistica* 34(2), 209–213.
- ALE – *Atbildes uz Eiropas valodu atlanta (Atlas Linguarum Europae) Leksikas aptauju*; kartotėka glabājas LU Latviešu valodas institūtā.
- Alminauskis 1934: Kazimieras Alminauskis. *Die Germanismen des Litauischen* 1. *Die deutschen Lehnwörter im Litauischen*, Kaunas: Šv. Kazimiero D-jos Knygynas.
- Ambrazas V. 1979: Vytautas Ambrazas. *Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė*, Vilnius: Mokslas.
- Ambrazas 1989: Saulius Ambrazas. Priesagų *-tojas* ir *-ėjas* vedinių raida. – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, A serija 2(107), 105–112.
- Ambrazas 1992: Saulius Ambrazas. Baltų ir slavų kalbų vardažodžių daryba (senosios bendrybės ir skirtybės). – *Baltistica* 27(1), 15–34.
- Ambrazas 1993: Saulius Ambrazas. *Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmožodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Ambrazas 1998: Saulius Ambrazas. Lietuvių kalbos ypatybės turėtojų pavadinimų su priesaga **-no-* darybos raida. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 39, 148–176.
- Ambrazas 2000: Saulius Ambrazas. *Daiktavardžių darybos raida 2. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Ambrazas 2002: Saulius Ambrazas. Veiksmožodiniai būdvardžiai su priesagomis *-tinis (-ė)* ir *-tinas (-a)* XVI–XVII a. raštuose. – *Baltistica* 36(2), 237–244.
- Ambrazas 2004a: Saulius Ambrazas. Zur Verbreitung und Entwicklung der Adjective auf **-injo-*. – *Indogermanische Forschungen* 109, 355–363.
- Ambrazas 2004b: Saulius Ambrazas. Dėl būdvardžių su priesaga *-intelis (-ė)* kilmės. – *Baltistica* 39(1), 71–76.
- Ambrazas 2005: Saulius Ambrazas. Dvi Zietelos šnektos būdvardžių darybos ypatybės istoriniu požiūriu: dėl *o* ir *(i)jo* kamienų mišimo. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 117–139.
- Ambrazas 2006: Saulius Ambrazas. Lietuvių etnogenezės problema žodžių darybos požiūriu. – *Acta Baltico-Slavica* 30, 61–87.
- Ambrazas 2007: Saulius Ambrazas. Vedinių su priesaga **-mo-* raida. – *Baltistica* 42(1), 13–30.
- Ambrazas 2008a: Saulius Ambrazas. Lietuvių kalbos būdvardžiai su priesaga **-uo-*. – *Baltistica* 43(1), 31–50.
- Ambrazas 2008b: Saulius Ambrazas. Lietuvių kalbos būdvardžių darybos tyrimai. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 99–127.
- Ambrazas 2010a: Saulius Ambrazas. Dėl kankorėžių pavadinimų kilmės. – *Baltistica* 45(1), 95–104.
- Ambrazas 2010b: Saulius Ambrazas. Dar dėl Kárvaičių vardo kilmės. – *Baltistica* 45(1), 105–118.
- Ambrazas 2011: Saulius Ambrazas. *Būdvardžių darybos raida*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Ancītis 1977: Krišjānis Ancītis. *Aknīstes izloksne*, Rīga: Zinātne.
- André 1956: Jacques André. *Lexique des termes de botanique en latin*, Paris: Klincksieck.
- Antano Salio *Apklauso* 1 atsakymų kartotėka.
- Apv – Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta apvidvārdu kartotēka.
1. *apvidvārdu aptauja. Sēnes*. Sast. D. Zemzare, Rīga: Zinātne, 1967.
  2. *apvidvārdu aptauja. Zivis*. Sast. B. Laumane, Rīga: Zinātne, 1967.
  3. *apvidvārdu aptauja. Noskaidrojamie augu nosaukumi*. Sast. I. Ēdelmane, Rīga: Zinātne, 1969.
  4. *apvidvārdu aptauja. Aizguvumi no Baltijas somu valodām*. Sast. S. Raže, Rīga: Zinātne, 1969.
  5. *apvidvārdu aptauja. Zemkopības darbarīki*. Sast. Dz. Liepiņa, Rīga: Zinātne, 1970.
  6. *apvidvārdu aptauja. Putni*. Sast. L. Smagare, Rīga: Zinātne, 1971.
  7. *apvidvārdu aptauja. Aizguvumi no ģermāņu valodām*. Sast. O. Bušs, Rīga: Zinātne, 1976.
- Bader 1975: Françoise Bader. Adjectifs verbaux hétéroclitiques (**-i/-nt-*, **-u-*) en composition nominale. – *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes* 49, 19–48.
- Baldi 1999: Philip Baldi. *The foundations of Latin*, Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Baldžius 2005: Juozas Baldžius. *Rinktiniai raštai. Etnologijos ir tautosakos baruose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Bańkowski I–II – Andrzej Bańkowski. *Etymologiczny słownik języka polskiego* 1–2, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- BB – [Jonas Bretkūnas.] BIBLIA tatai efi Wiłsas Schwentas Račhtas, Lietuwifchakai pergulditas per Janą Bretkuną Lietuwos Pleboną Karalia[u]cziui. 1590; rankraštis. Remtasi Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centre saugoma rankraščio fotokopija.
- Beekes 1995: Robert S. P. Beekes. *Comparative Indo-European linguistics*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.
- Benveniste 1935: Émile Benveniste. *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris: Adrien-Maisonneuve.
- Benveniste 1946: Émile Benveniste. *Etudes iraniennes*, [London]: [David Nutt].
- Benveniste 1970: Émile Benveniste. *Le vocabulaire des institutions indo-européennes* 1, Paris: Le Éditions de Minuit.
- Benveniste 1984: Émile Benveniste. *Origines de la formation des noms en indo-européen*. Cinquième tirage, Paris: Adrien-Maisonneuve.
- Bezenberger 1877: *Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts von Adalbert Bezenberger*, Göttingen: R. Peppmüller.
- Bezenberger 1885: Adalbert Bezenberger. *Lettische Dialekt-Studien*, Göttingen: Vandenhoeck.
- Bezenberger 1897: Adalbert Bezenberger. Anzeige. Erich Bernecker, Die preussische sprache. Texte, grammatik, etymologisches wörterbuch. Strassburg. Karl J. Trübner. 1896. XI und 335 s. – *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* 23(3–4), 283–321.
- Bielenstein 1863–1864: August Bielenstein. *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen* 1–2, Berlin.

- Bilenšteins, Auniņš, Volters 1888: Augusts Bilenšteins, Roberts Auniņš, Eduards Volters. Lūgšana. – *Latviešu Avīzes* 8, 1.
- BKAP – *Baltu valodu atlants. Prospekts / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic Languages. A Prospect*. Red. D. Mikulėnienė, A. Stafecka, Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- Blažek 1999: Václav Blažek. *Numerals. Comparative-etymological analyses and their implications*, Brno: Masarykova univerzita.
- Blažienė 2005: Gracilda Blažienė. *Baltische Ortsnamen in Ostpreußen*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Blinkena 2002: *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*. Darbs izstrādāts Ainas Blinkenas vadībā, Rīga: Latvijas Universitāte, Latviešu valodas institūts.
- BP I – [Jonas Bretkūnas.] POSTILLA Tatai efiti Trumpas ir Praftas Iščguldimas Euangeliu / fakamuiu Baŋniczoie Krikfchczionifchkoie / nūg Aduento ik Wæliku. Per Iana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliauczuiie Prufūfu. Iffpau-de Karaliauczuiie Iurgis Ofterbergeras. Mæta Pono 1591. Remtasi elektroninėmis BP žodžių formų konkordancijomis, parengė Ona Aleknavičienė ir Vytautas Zinkevičius 1996–1998 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos lėšomis, saugomos Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazėje, Inv. Nr.: K-1-1.
- Breidaks 1972: Antons Breidaks. Latgalisko izlokšņu prosodijas jautājumi. – *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelinam*, Rīga: Zinātne, 89–107.
- Breidaks I–II – Antons Breidaks. *Darbu izlase 1–2*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.
- BRMŠ I–IV – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 1–4*. Sudarė N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996–2005.
- Brückner 1877: Alexander Brückner. *Die slavischen Fremdwörter im Litauischen*, Wien: Böhlau.
- Brückner 1957: Aleksander Brückner. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Brückner ³1974: Aleksander Brückner. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wyd. 3e, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Brugmann 1903: Karl Brugmann. *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen 2*, Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Brugmann 1906: Karl Brugmann. Verdunkelte Nominalkomposita des Lateinischen und des Griechischen. – *Philologisch-historische Klasse* 58(4), Leipzig: B. G. Teubner.
- BTB I–XIV – *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka 1–14*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1993–2003.
- Buck 1928: Carl Darling Buck. *Introduction to the study of the Greek dialects*, Boston & San Francisco: Ginn and Company.
- Būga I–III – Kazimieras Būga. *Rinkiniai raštai 1–3*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.
- Burrow 1955: Tomas Burrow. *The Sanskrit language by T. Burrow*, London: Faber and Faber.
- Bušmane 2006: Brigita Bušmane. Ēdienu nosaukumi latviešu tautas garamantu arodos. – *Э. А. Вольтер и балтистика как комплексная дисциплина. Санкт-Петербург, 21–23 сентября 2006 года*. Тезисы докладов, Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 7–8.
- Bušs 2003: Ojārs Bušs. *paegliis* 'der Wacholder' unter den Ortsnamen von Lettland. – *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik. Litauen und Lettland*, März 2003. Heft 129, Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler, 109–114.
- C. Agr. – M. Portius Cato *De agri cultura*.
- C I–IV – CLAVIS GERMANICO-LITHVANA; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius: f. 137 13–14; rankraštis. Remtasi faksimiliniu leidimu: *Clavis Germanico-Lithvana. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių-lietuvių kalbų žodynas 1–4*, ats. red. A. Ivaškevičius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1995–1997.
- Ch – BIBLIA tatey ira Rasztas Szwečas seno ir naujo TESTAMENTA. Pirmą kartą dabar perguldytas Lietuwiszkañ liežuwiñ. užmariofe. nog Samuelies Baguslawo CHylinska. Lietuwniko. ó nokłodu Diewo-baymos Karalistes Anglios, už karalawima Jo Milistos Karalaus KAROLO ANTROIA Karalaus Anglios, Szkocios, Irlandios ir Francios. [London 1660]. Remtasi faksimiliniu leidimu: *Samuelio Boguslawo Chylinskio Biblija*. Senasis Testamentas. *Lietuviško vertimo ir olandiško originalo faksimilės 1*. Parengė G. Kavaliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- Clackson 2002: James Clackson. Composition in Indo-European languages. – *Transitions of the Philological Society* 100(2), Oxford (USA), 163–167.
- Cortelazzo, Zolli 1999: Marco Cortelazzo, Pietro Zolli. *Il nuovo etimologico Zanichelli. Deli-Dizionario etimologico del-la lingua italiana*, Bologna: Zanichelli.
- Crevatin 1981: Franco Crevatin. Note sulla preistoria linguistica dell'Europa. – *Ponto Baltica* 1, 1–13.
- Čepienė 2006: Nijolė Čepienė. *Lietuvių kalbos germanizmai ir jų fonetinės ypatybės*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- DaDLL I–III – *Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas 1–3*. Parengė G. Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993–1996.
- Dambe 1972: Vallija Dambe. Saknes *bal(i)-, pal(i)-* (skaņu mijā) ar slapjas vietas nozīmi vietvārdos. – *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelinam 1873–1973*, Rīga: Zinātne, 125–150.
- DAMLL – [Simonas Daukantas. *Mažasis lenkų-lietuvių kalbų žodynas*, po 1838] Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraštynas: f. 1–13; rankraštis.
- Depkin 1704 I – Liborius Depkin. *Lettisches Wörterbuch 1*. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2005 [1704].
- Depkin 1704 II – Liborius Depkin. *Lettisches Wörterbuch 2*. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2006 [1704].
- Depkin 1704 III – Liborius Depkin. *Lettisches Wörterbuch 3*. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2005–<2011>.
- Depkin 1704 IV – Liborius Depkin. *Lettisches Wörterbuch 4*. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2005–<2011>.
- Derksen 1996: Rick Derksen. *Metatony in Baltic*, Amsterdam & Atlanta: Rodopi.
- Dini 2000: Pietro Umberto Dini. *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas.
- Dini 2008: Pietro Umberto Dini. Giuliano Bonfantės domėjimasis baltų kalbomis. – Giuliano Bonfante. *Baltistikos raštai=Scritti baltistici*. Parengė P. U. Dini, B. Stundžia, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 13–24.
- Dispositio imperfecti ad Optimum seu Rudimenta grammatices Lotavicae Ab imperfecto Authore Imperfecti pariter Idiomatis Explanatore Ad salutem et Perfectiorem rudium Animarum cum Adjuncta Catechesi Apostolico Missionarum Zelo Suppeditata Permissu Superiorum*. Anno Loquentis nobis in Verbo Infante Dei 1732. Vilnae typis Collegii Academici Societatis Jesu.
- DLKŽ⁵ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Red. S. Keinys, 5-asis pataisytas ir papildytas leidimas (kompaktinė plokštelė), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003.
- DoneLR – Kristijonas Donelaitis. *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1977.
- Dowson 1888: John Dowson, M.R.A.S. *Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History, and Literature*, London: Trübner & Co., Ludgate Hill.
- DP – [Mikalojus Daukša.] Poftilla CATHOLICKA. Tái efit: Ižguldimas Ewangeliu kiekwienos Nedelos ir bweţes per wiffús metús. Per Kúniga MIKALOIV DAVKŠZĄ Kanoniķa Médniku / iž fėkiŋko perguldita. Su walá ir daľáidimu wíreufúiiu. W Wilniui / Drukárnioi Akadēmios SOCIETATIS IESV, A. D. 1599. Remtasi elektroninėmis DP žodžių formų konkordancijomis, parengė Veronika Adamonytė, Ona Aleknavičienė, Milda Lučinskienė, Jūratė Pajėdienė, Mindaugas Šinkūnas, Eglė Žilinskaitė, Vytautas Zinkevičius 2002 m. Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo lėšomis, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=2>.
- DrskŽ – Gertrūda Naktinienė, Aldona Paulauskienė, Vytautas Vitkauskas. *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1988.
- DšŽ – Vitas Labutis. *Daukšių krašto žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2002.
- Dulaitienė 1958: Elvyra Dulaitienė (Glemžaitė). *Kupiškėnų senovė*, Vilnius: Valsstybinė grožinės literatūros leidykla.
- DūnŽ – Vytautas Vitkauskas. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1976.
- DvŽ I – *Dieveniškų šnektos žodynas. A–M*. Autoriai: Laima Grumadienė, Dan-guolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
- E – Vokiečių–prūsų kalbų Elbingo žodynėlis (XIV a. pradžia). – Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos paminklai 2*, Vilnius: Mokslas, 1976, 14–46. Citatose nurodyti žodžių numeriai.
- Eckert 1971: Rainer Eckert. *Baltische Studien*, Berlin: Akademie.
- Ėdelmane, Ozola 2003: Inese Ėdelmane, Ārija Ozola. *Latviešu valodas augu nosaukumi*, Rīga: Augsburgas institūts.
- Ėdelmane, Ozola 2007: Inese Ėdelmane, Ārija Ozola. *Latviešu valodas augu nosaukumi. Pielikums: augu nosaukumu alfabētiskais rādītājs*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- EH I–II – Jānis Endzelins, Edite Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbacha „Latviešu valodas vārdnīcai“ 1*, Rīga: Kultūras fonds, 1934–1938; 2, Rīga: Grāmatu apgāds, 1946.

- Einhorn 1848 [1649]: [Paulus Einhorn.] HISTORIA LETTICA. Das iſt Befchreibung der Lettiſchen Nation In welcher von der Letten als alten Einwohner und Befitzer des Lieflandes/ Curlandes und Semgallen Namen/ Uhrſprung oder Ankunfft/ ihrem Gottes// Dienft/ ihrer Republica oder Regimente fo ſie in der Heydenſchafft gehabt/ auch ihren Sitten/ Geberden/ Gewonheiten/ Natur und Eigenſchafften etc. gründlich und ūmbſtändig Meldung geſchickt. Der Teutſchen Nation und allen der Hiſtorifchen Warheit Liebhabern/ zu einem nöthigen Unterricht zufammen getragen und in den Druck verfertigt durch PAULUM Einhorn/ Fürftlichen Curländifchen Superintendenten P.M. Dorpt in Liefland Gedruckt Durch Johann Vogel/ der Königl. Acad. Buchdrucker/ im Jahr 1649. – *Scriptores rerum Livonicarum* 2(2), Riga und Leipzig.
- ĒIV I–III – Elga Kagaine, Silvija Raġe. *Ērgemes izloksnes vārdnīca* 1–3, Rīga: Zinātne, 1977–1983.
- Elger 1683: [Georgii Elger.] Dictionarium Polono-Latino-Lottavicum. Opus posthumum. R. P. Georgii Elger [...] Vilnae 1683.
- Endzelynas 1957: Janis Endzelynas. *Baltų kalbų garsai ir formos*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Endzelins 1943: Jānis Endzelins. *Senprūšu valoda. Ievads, gramatika un leksika*, Rīga: Universitātes apgāds.
- Endzelins 1951: Jānis Endzelins. *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelins 1961: Jānis Endzelins. *Latvijas PSR vietoārdi* 1(2), Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Endzelins 1971: Jānis Endzelins. *Darbu izlase* 1, Rīga: Zinātne.
- Endzelins 1974: Jānis Endzelins. *Darbu izlase* 2, Rīga: Zinātne.
- Endzelins 1979: Jānis Endzelins. *Darbu izlase* 3(1), Rīga: Zinātne.
- Endzelins 1980: Jānis Endzelins. *Darbu izlase* 3(2), Rīga: Zinātne.
- Endzelins 1980 [1933]: Jānis Endzelins. Latviešu valodnieku turpmākie uzdevumi. – Jānis Endzelins. *Darbu izlase* 3(2), Rīga: Zinātne, 104–108.
- Endzelins 1981 [1938]: Jānis Endzelins. Latviešu valodas skaņas un formas. – Jānis Endzelins. *Darbu izlase* 4(1), Rīga: Zinātne, 303–525.
- Ernout, Meillet 2001: Alfred Ernout, Antoine Meillet. *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris: Klincksieck.
- EvTA 1753: EVANGELIA Toto Anno lingulis Dominicis et Feſtis diebus juxta antiquam Eccleſiæ conſvetudinem in Livonia Lothavis prælegi SOLITA, Cum precibus et precatiunculis nonnullis, curâ quorundam ex Clero Livonico recentiffimè juxta uſitatioem loquendi modum Lothavicum VERSA & TRANSLATA, Ac in Lucem EDITA, Annò, Quo æternum Patris Verbum per Angelos in terris evangelizatum eſt 1753. – VILNÆ: Typis S. R. M. Academ: Societ: Jeſu. 1753.
- FBR I–XX – *Filologu biedrības raksti* 1–20, Rīga, 1920–1940.
- Fraenkel 1922: *Indogermanische Eigennamen als Spiegel der Kulturgeschichte von Felix Solmsen*. Hrsg. und bearb. von E. Fraenkel, Heidelberg: C. Winter's Universitaetsbuchhandlung.
- Fraenkel 1936: Ernst Fraenkel. *Die indogermanischen -i-Stämme. Zur Suffixsubstitution im Litauischen*, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.
- Fraenkel 1938: Ernst Fraenkel. Zur Herkunft der litauischen Verba auf *-inti* und der Adjektiva auf *-intelis*. – *Archivum Philologicum* 7, 17–39.
- Frazer 1925: James George Frazer. *The golden Bough. A Study in Magic and Religion*, New York: The MacMillan Company.
- Frenkelis 1969: Ernestas Frenkelis. *Baltų kalbos*, Vilnius: Mintis.
- Frisk I–III – Hjalmar Frisk. *Griechisches Etymologisches Wörterbuch* 1–3, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1960.
- FrŽ – *Frazeologijos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- Fürecker 1685 I – Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusahmen geschrieben und mit fleiß gesamlet Von Christopher Fürecker. – Trevor G. Fennell. *Fürecker's dictionary: the first manuscript*, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997 [1685].
- Fürecker 1685 II – Christoph Füreckers Candidat des Predigtamts in Kurland lettisch-deutschen Wörterbuchs erster theil A–P, zweyter Theil R–Z. – Trevor G. Fennell. *Fürecker's dictionary: the second manuscript*, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1998 [1685].
- Gäters 1977: Alfreds Gäters. *Die Lettische Sprache und ihre Dialekte*, The Hague, Paris, New York: Mouton publishers.
- Gerullis 1922: Georg Gerullis. *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin: Walter & Co. de Gruyter.
- Geržotaitė 2011: Laura Geržotaitė. Anties pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse. – *Baltu filologija* 20(2), 13–23.
- Girdenis, Zinkevičius 1966: Aleksas Girdenis, Zigmas Zinkevičius. Dėl lietuvių tarmių klasifikacijos. – *Kalbotyra* 14, 139–147.
- Gliwa 2009: Bernd Gliwa. Pflanzennamen mit Präfix *pa-* und Angrenzendes im Litauischen und Lettischen. – *Baltistica* 44(1), 77–90.
- Grabis 1984: Rūdolfs Grabis. Latviešu valodas gramatikas 18. gadsimta pirmajā pusē. – *LPSR ZA Vēstis* 9, 88–99.
- Grinaveckis 1973: Vladas Grinaveckis. *Žemaičių tarmių istorija (fonetika)*, Vilnius: Mintis.
- Gritėnienė 2006: Aurelija Gritėnienė. *Augalų pavadinimų motyvacija šiaurės paežiškių patarmėje*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Hamburger 1973: Oswald Hamburger. C. Valerius Catullus „Carmina“. Auswahl, Einleitung und Erklärungen von Dr. O. Hamburger, Bamberg: Bayerische Verlagsanstalt.
- Henn 1874: Victor Henn. *Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Übergang aus Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa*, Berlin: Gebrüder Borntraeger.
- Hirša 1987: Dzintra Hirša. Ieskats bij. Sarkanmuižas (resp. Ventas) pagasta tonīmijā. – *Onomastikas apcerējumi*, Rīga: Zinātne, 48–124.
- HN – C. Plinius Secundus *Historia Naturalis*. <http://donelaitis.vdu.lt>.
- IEW – Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern, München: Francke Verlag, 1959.
- Jakaitienė 1994: Evalda Jakaitienė. Veiksmazodžių daryba. – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 385–410.
- Jakulis 2004: Erdvilas Jakulis. *Lietuvių kalbos tekėti, teka tipo veiksmazodžiai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- JBR I–V – Jonas Balys. *Raštai* 1–5. Parengė R. Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998–2004.
- JE – [Jonas Jaknavičius.] EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE TAK NIEDzielne iáko y wzytykich Swiat, ktore w Kościele Katholickim, wedlug Rzymskiego porzadku przez cały rok czytáia. Wydáne za dozwoleciem ftárbych. Na imie Paná Iezufowe niechay klęka wbelkie kolano / niebiefkich / žiemfkich / y podziemnich. philip 2 w WILNIE. W Drukániey Akademiey Soc. IESV Roku / 1647. Remtasi elektroninėmis JE žodžių formų konkordancijomis, parengė Milda Lučinskienė ir Vytautas Zinkevičius 1998 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos lėšomis, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=9>.
- Jėgers 1966a: Benjamiņš Jėgers. *Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischer Wörter*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Jėgers 1966b: Benjamiņš Jėgers. *Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischer Wörter. – Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 80, 6–162, 291–307.
- Jėgers 1970: Benjamiņš Jėgers. Zur Etymologie von lit. *kaulyti* 'zudringlich, betteln, feilschen' und lett. *kaulēt* 'ds'. – *Donum Balticum. To Professor Christian S. Stang on the occation of his seventieth birthday 15 March 1979*, Stockholm: Almqvist&Wiksell, 211–221.
- JT 1685: Tas Jauns Testaments Muhū KUNGA JESUS KRISTUS/ Jeb Deewa Swehtajs Wahrds/ Kas Pehz ta KUNGA JESUS KRISTUS Peedfīmčhanas no teem Swehteem Preezas//Mahzitajeem un Aputušeem usrakftihts. RIGA/ Gedruckt durch Johann Georg Wilcken/ Königl. Buchdr: Im Jahr MDCLXXXV [1685].
- Juška 1861: Jon's Juszka. *Kalbos lėtuviszko lėžu' o ir lėtuviszkas statraszimas arba ortograpija*, Peterburge: Spaustuvėje Moksłu Akademijos, <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=526> (2011 02 03).
- Kabašinskaitė 1998: Birutė Kabašinskaitė. *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Kalbos faktų rinkimo programos* 4-osios dialektologijos anketos atsakymų kartoteka. *Kalbos faktų rinkimo programos* 5-osios dialektologijos anketos atsakymų kartoteka.
- Karaliūnas 1982: Simas Karaliūnas. Lie. *ráižyti (-o)* 'pjaustyti, karpyti į dalis'. – *Baltistica* 18(1), 105–109.
- Karaliūnas 1987: Simas Karaliūnas. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė*, Vilnius: Mokslo.
- Karaliūnas I – Simas Karaliūnas. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004.
- Karaliūnas II – Simas Karaliūnas. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose* 2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
- Kazlauskas 1968: Jonas Kazlauskas. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mintis.
- KFRP – *Kalbos faktų rinkimo programa*, Vilnius: Mokslo, 1983.
- KIV I–II – Antoņina Reķēna. *Kalupes izloksnes vārdnīca* 1–2, Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.
- Klimavičius 1970: Jonas Klimavičius. Dėl kai kurių žodžių literatūrinės formos ir kirčio. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 12, 189–193.
- KING – [Danielius Kleinas.] NAUJOS GIESMJU KNYGOS, Kurrofe fénos Giefmes fu pritárimu wilfú Bažnyčgos Mokitoju per mufu Lietuwa yra pagérintos / O náujos grážos Giefmes pridėtos. Taipajeg MALDU KNYGELES didžaufey Bážnyčgofe wartojamos / Su labay priwálingu Pirm=pamokinnimu

- bias knygeles ikaitanczaju / Patogiej fuguldytos ir isdutos. KARALAU CZUJE Isfpaude lawo ifiradimais PRIDRIKIS REUSNERIS Metufe M. DC. LXVI. Remtasi elektronine mis KING zodziu formu konkordancijomis, parenge Vaidotas Rimša, Mindaugas Sinkunas ir Vytautas Zinkevicius 2001–2006 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos ir Europos Sąjungos programos PHARE 2003 lėšomis, saugomos Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazėje, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=41>.
- Kluge ²⁴2002: Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 24 Aufl. Barb. von E. Seebold, Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- KIV I–II – *Krievu–latviešu vārdnīca*, Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1959.
- KIŽ – Angelė Vilyutė. *Kaltanėnų šnektos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- Kniūkšta 1976: Pranas Kniūkšta. *Priesagos –inis būdvardžiai*, Vilnius: Mokslas.
- KpŽ I – Klementina Vosylytė. *Kupiškėnų žodynas. A–H*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007.
- KpŽ II – Klementina Vosylytė. *Kupiškėnų žodynas. I–O*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.
- Kregždys 2003: Rolandas Kregždys. Dėl lie. āmas. – *Baltistica* 37(2), 269–272.
- Kregždys 2006: Rolandas Kregždys. Were the Baltic and Slavic names of the “Felix” fern taboo? – *Acta Baltico-Slavica* 30, 135–143.
- Kregždys 2008: Rolandas Kregždys. Teonimų, minimų „Sūduvių knygelėje“, etimologinė analizė – dievybių funkcijos, hierarchija: *Bardoayts / Gardoayts / Perdoayts*. – *Res humanitariae* 4, 79–106.
- Kregždys 2010a: Rolandas Kregždys. *Baltų kalbų leksinės semantinės gretybės (paveldėtoji ō/ā kamienų kūno dalių pavadinimai)*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Kregždys 2010b: Rolandas Kregždys. M. Strykowski veikalo *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi* teonimai: *Chaurirari*. – *Acta Linguistica Lithuanica* 62–63, 50–81.
- Kregždys 2011: Rolandas Kregždys. Baltų kalbų nomina agentia su suff. *-inā kilmės ir semantinės raidos ypatumai („deivės“ Žemynos verifikavimo klausimu). – *Baltu filologija* 20(1), 53–78.
- Kronasser 1966–1987: Heinz Kronasser. *Etymologie der hehritischen Sprache* 1–2, Wiesbaden: Harrassowitz.
- KrŽ – Juozas Aleksandravičius. *Kretingos tarmės žodynas*. Sudarė D. Mikulėnienė, D. Vaišnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.
- Kurmin 1858: *Słownik polsko łacinsko lotewski*, ułożony i napisany przez xiędza Jana Kurmina, Wilno.
- Kurschat 1876: Friedrich Kurschat. *Grammatik der litauischen Sprache* [...], Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
- Kwauka, Pietsch 1977: Paul Kwauka, Richard Pietsch. *Kurisches Wörterbuch. Mit einer Einführung von prof. Dr. Erich Hofmann*, Berlin: Verlag Ulrich Camen.
- KzRŽ I – Aldonas Pupkis. *Kazlų Rūdos šnektos žodynas 1. A–M*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- KzRŽ II – Aldonas Pupkis. *Kazlų Rūdos šnektos žodynas 2. N–Ž*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- KŽ I – Alexander Kurschat. *Litauisch–deutsches Wörterbuch=Thesaurus linguae Lithuanicae*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968.
- Lange 1773: Lettisch–Deutscher Theil des volltändigen Lettischen Lexici, darinnen nicht nur sämtliche Stammwörter dieser Sprache samt ihren Abtämlingen, sondern auch die feltene, nur in gewissen Gegenden gebräuchliche Wörter, zum Nachschlagen, angezeigt werden. Schloß Ober//Pahlen.
- Langius 1685: Lettisch–Deutsches Lexicon worinnen Der Lettischen Sprachen Gründe, Wörter, Bedeutung vnd Gebrauch in deutlicher Sprachen gezeiget vnd erkläret werden. Sampt einer kurtzen Grammatica, wodurch Den Außländern ein richtiger Weg gewiesen wird zur Erlernung der Lettischen Sprachen leichtlich zukommen, gestellet vnd außgegeben von Johanne Langio, Paltoren zur Ober vnd Nieder=Bartaw in Curland. – *Nicas un Bārtas mācītāja Jāna Langija 1685. gada latviski–vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Pec manuskripta fotokopijas izdevis un ar īsu apcerējumu par Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E. Blese, Rīga: Latvijas Universitāte, 1936.
- Larsson 2002: Jenny Helena Larsson. Nominal compounds in the Baltic languages. – *Transactions of the Philological Society* 100(2), 203–231.
- Larsson 2003: Jenny Helena Larsson. Nominal compounds in Old Prussian. – *Studies in Baltic word formation*, København: Københavns universitet, Det Humanistiske fakultet, 175–232.
- Lašinytė 2007: Benita Lašinytė. Prūsų kalbos sudurtinių daiktavardžių kilmės klausimu. – *Baltistica* 42(2), 243–259.
- LATŽ – *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas* 2, Vilnius: Mintis, 1976.
- Laumane 1999: Benita Laumane. Latviešu valodas dialektu atlanta veidošanas gaita. – *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*, Rīga: Zinātne, 10–17.
- LBŽ – *Lietuviškas botanikos žodynas* 1. Red. J. Dagys, Kaunas: Varpas, 1938.
- LD – Krišjānis Barons, Henrijs Visendorfs. *Latuju dainas* 1–6, Jelgava–Pēterburga, 1894–1915.
- LE I–XXXVII – *Lietuvių enciklopedija* 1–37, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953–1985.
- Leskauskaitė, Mikulėnienė 1998: Asta Leskauskaitė, Danguolė Mikulėnienė. Dėl priebalsių *l*, *d* ir *k*, *g* mišimo pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių tarmėse. – *Baltistica* 33(1), 95–102.
- Leskauskaitė, Mikulėnienė 2010: Asta Leskauskaitė, Danguolė Mikulėnienė. The Principles of Making Maps and Commentaries to the Atlas of the Baltic Languages. – *Acta Baltico-Slavica* 34, 57–72.
- Leskien 1884: August Leskien. *Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen*, Leipzig: S. Hirzel.
- Leskien 1891: Die Bildung der Nomina im Litauischen von August Leskien. – *Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften* 12(3), Leipzig: S. Hirzel, 151–618.
- Lettus 1638: LETTUS, Das ift Wortbuch / Sampt angehegtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; / Allen vnd jeden Außheimfischen / die in Churland / Semgallen vnd Lettischen Liefflande bleiben / vnd sich redlich nehren wollen / zu Nutze verfertigt / Durch / GEORGIVM MANCELIVM Semgall. der H. Schrifft Licentiatum &c. Erster Theil. Gedruckt vnnnd verlegt zu Riga / durch Gerhard Schröder / Anno M. DC XXXVIII [1638].
- Lex – LEXICON LITHUANICUM; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius: f. 137–10; rankraštis. Remtasi kritiniu leidimu: *Lexicon Lithuanicum. Rankraštis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*. Parengė V. Drotvinas, Vilnius: Mokslas, 1987.
- Lex ²⁹1959: *Matthias Lexers Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. 29. Aufl., Leipzig.
- LEW – Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1955–1962.
- LEV I–II – Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* 1–2, Rīga: Avots, 1992.
- Levin 1974: Jules Fred Levin. *The Slavic Element in the Old Prussian Elbing Vocabulary*, Berkeley: University of California Press.
- Lewis, Short 1958: Charlton T. Lewis, Charles Short. *A Latin dictionary*, Oxford: At the Clarendon Press.
- LGL 1631: Lettische Geiftliche Lieder Und Psalmen/ Collecten vnd Gebehte /fo das ganze Jahr durch in Chriftlicher verfamlung zu Haufe vnd in der Kirchen gebraucht werden. Von neuen vberlehen/ corrigiret vnd vermehret Durch GEORGIVM MANCELIVM Semgallum P. Gedruckt zu Riga in Liefland / durch vnd Verlegung Gerhard Schröders/ 1631.
- LGL 1685 K1 – Lettische Geiftliche Lieder Und Collecten/Wie fie fo wol in ofentlicher Chriftlicher Verfammlung/ alß auch zu Haufe in Andacht zugebrauchen; Theils vormahls von dem Weyland HochEhrwürdigen und Hochgelahrten Herrn GEORGIO MANCELIO, Der Heil: Schrifft Licentiate, und HochFürftlichen Curländifchen Hof//Predigern/ auß dem Teutfchen überfetzt/ Theils hernach von dem auch Weyland/ WolEhrenfeften und Wolgelahrten Herrn CHRISTOPHORO Fürecker/ Der Heil: Schrifft Befliffenen in wol//lautende Reime verfaffet/ und fo wol von Ihm/ alß auch andern Chriftlichen Liebhabern der Lettischen Sprache mit vielen fchönen Reim// Liedern vermehret/ zum erftenmahl zufammen außgegeben/ und mit der Überfetter Namen Initial-Buchftaben angedeutet/ Von HENRICO ADOLPHI, Der Hertzogthümer Curland und Semgallen Superintendentente, und Ober//Paltorn in Mitau/. Gedruckt/ in der HochFürftl: Refidenz Mitau/ von Sr. HochFürftl: Durchl: Hof//Buchdrucker George Radetzky. 1685.
- Lyberis 1972: Antanas Lyberis. Metatonijos reiškinių vediniuose. – *Kalbos kultūra* 22, 43–48.
- Lietuvių kalbos tarmių ir jų sųveikos tyrimo programas* kartoteka.
- Linde I–VI – Samuil Bogumil Linde. *Słownik języka polskiego* 1–6, Warszawa: W Drukarni Xieży Piarów, 1807–1814.
- Lyne 1996: Richard Oliver Allen Marcus Lyne. *The Latin Love Poets from Catullus to Horace*, Oxford: At the Clarendon Press.
- Linnaeus 1753: Caroli Linnæi *Species plantarum, exhibentes plantas rite cognitatas, ad genera relatas, cum differentiis specificis, nominibus trivialibus, synonymis selectis, locis natalibus, secundum systema sexuale digestas*. Tomus I, Holmiæ: impensis Laurentii Salvii.
- Lipskienė 1964: Jonina Lipskienė. Dėl kadagio pavadinimo. – *Kalbos kultūra* 7, 63–65.
- LIV – *Lexikon der indogermanischen Verben*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1998.
- LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas* 1. *Leksika*, Vilnius: Mokslas, 1977.

- LKA II – *Lietuvių kalbos atlasas 2. Fonetika*, Vilnius: Mokslas, 1982.
- LKA III – *Lietuvių kalbos atlasas 3. Morfologija*, Vilnius: Mokslas, 1991.
- LKA MRI – *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija*. Parengė J. Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1 leid. – 1954, 2 leid. – 1958.
- LKT – *Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija*. Red. E. Grinaveckienė, K. Morkūnas, Vilnius: Mintis, 1970.
- LKŽ I, I²–II², III, VII–VIII, IX–X – *Lietuvių kalbos žodynas 1*. Red. J. Balčikonis, Vilnius, 1941; 1–2, 2 leid. Atsak. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1968–1969; 3. Atsak. red. K. Ulvydas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956; 7–8. Atsak. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1966–1970; 9–10. Vyr. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1973–1976.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002)*, elektroninis variantas. Red. kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, <http://www.lkz.lt>.
- LKŽK – Lietuvių kalbos instituto *Lietuvių kalbos žodyno* kartoteka.
- LKŽKP – Lietuvių kalbos instituto *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekos papildymai. Llvv I–VIII – *Latviešu literārās valodas vārdnīca* 1–8, Rīga: Zinātne, 1972–1996.
- LM I–III – *Lietuvių mitologija* 1–3. Sudarė N. Vėlius, G. Beresnevičius, Vilnius: Mintis, 1995–2003.
- LS – Henry George Liddell, Robert Scott. *A Greek-English lexicon*. Eighth ed., New York & Cincinnati: American Book Company, 1882.
- LT V – *Lietuvių tautosaka* 5, Vilnius: Mintis, 1968.
- LTE I–XIII – *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 1–13, Vilnius: Mokslas, 1976–1985.
- Lurker 2005: Manfred Lurker. *The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons*, London & New York: Routledge.
- LVDA – Brigita Bušmane, Benita Laumane, Anna Stafecka. *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Darba zin. vad. B. Laumane, Rīga: Zinātne, 1999.
- LzŽ – Jonas Petrauskas, Aloyzas Vidugiris. *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1985.
- Macdonell 1910: Arthur Anthony Macdonell. *Vedic Grammar*, Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Machek 1957: Václav Machek. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha: Československé Akademie.
- Machek 1966: Václav Machek. Lituaienien *pa-* et *pō-*. – *Kalbotyra* 14, 93–99.
- Machek 1971: Václav Machek. *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Československé Akademie.
- Mayrhofer I–IV – Manfred Mayrhofer. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen* 1–4, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1956–1980.
- Mancelius 1631 LVM – Lettisch Vade mecum. Handbuch/ darinnen folgende sechs Stücke begriffen: 1. Evangelia vnd Episteln/ so durchs gantze Jahr auff alle Sontag vnd fürnehmste Feste in den Lettischen Kirchen in Lieffland/ Churland vnd Semgallen gelesen werden. 2. Die tröftliche Hiſtoria des ſchmerzlichen Leidens vnd Sterbens vnſers Erlöfers JEſu Chriſti/ aus den Vier Evangeliften. 3. Die trawrige Hiſtoria der erbärmlichen Zerſtörung der Statt Jeruſalem/ 40. Jahr nach des HERren Leiden/ hiebevör in Lettischer Sprach nie in Durck geſehen. 4. Geiſtliche Lieder vnd Pfalmen/ Collecten vnd Gebete/ ſo das gantze Jahr durch in Chriſtlicher Verfämbung zu Hauſe vnd in den Kirchen gefungen werden. 5. Der kleine Catechiſmus D. MARTINI LUTHERI, Seliger gedächtnis. 6. Das Haus//, Zucht// vnd Lehrbuch Syrachs/ zum erſten mahl in Lettischer Zungen gebracht vnd außgangen. So wol für die Lettische Kirchendiener/ alß auch für ſolcher Sprache Chriſtliche Hauß//Väter. Von neven reßpective vberbehen/ corrigiret vnd gemehret/ Durch GEORGIUM MANCELIUM Semgallum, teutſchen Paſtorn zu Dörpt bey S. Iohan. Kirchen/ vnd deſſelben Kräyſes Probſt. Gedruckt zu Riga/ durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders [1631].
- Mancelius 1637 Sal – Die Sprüche Salomonis in die Lettiſche Sprache gebracht/ Durch GEORGIUM MANCELIUM, Semgall: SS. Th. Licentiatum & Profefſorem &c. Zu Riga/ Gedruckt durch vnd in verleg: Gerhard Schrödern/ 1637.
- Mancelius 1654 LP1 – LETTISCHE Lang//gewünſchte POSTILL/ Das ift: Kurtze und Einfältige/ jedoch Schrifftmäſſige Erklärung Aller Sontäglichen und Vornehmſten Feſt-Evangelien/ die im Fürtenthuß Cuhrland und Semgallen/ auch im überdüniſchen Liefflande/ ſo weit die Lettische Sprache ſich erſtrecket/ durchs gantze Jahr geſehen werden/ GOtt zu Ehren/ allen Chriſtlichen Hauß//Vätern zu Nutz und ſehliher Erbauung/ verfertigt Durch GEORGIUM MANCELIUM Semgallum, der H. Schrifft Licentiatum, und Fürftl. Cuhrl. Hoff//Prediger. Erſter Theil/ von Advent biß zum Feſt der hochheiligen Drey//Einigkeit. Zu Riga gedruckt und verlegt durch Gerhard Schrödern/ Im Jahr/ 1654.
- Mancelius 1654 LP2 – Lang//gewünſchte LETTISCHE POſtill/ Das ift: Kurtze und Einfältige/ jedoch Schrifftmäſſige Außlegung und Erklärung der Sontäglichen und vornehmſten Feſt//Evangelien/ ſo im Fürtenthuß Cuhrland und Semgallen/ auch im überdüniſchen Liefflande/ ſo weit die Lettische Sprache ſich erſtrecket/ geſehen werden/ ANDER THEIL/ Vom Feſt der Hochheiligen Drey//Einigkeit biß auff Advent/ Verfertigt durch GEORGIUM MANCELIUM, Semgallum, der H. Schrifft Licentiatum, und Fürftl. Cuhrländiſchen Hoff//Prediger. Zu Riga/ Durch Gerhard Schrödern gedruckt und verlegt Im Jahr Chriſti/ 1654.
- Matasović 2009: Ranko Matasović. *Etymological dictionary of proto-Celtic*, Leiden & Boston: Brill.
- Mažiulis 1957: Vytautas Mažiulis. Apie lietuvių kalbos skaitvardžius. – *Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 40–65.
- Mažiulis 1959: Vytautas Mažiulis. Hethitico-Baltica (по поводу клинописно-хеттского *kutru-* „свидетель“). – *Rakstu krājums veltījums akadēmiķim profesoram dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darbu gadu atcerei*, Rīgā: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 173–180.
- Mažiulis 1981: Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos paminklai 2*, Vilnius: Mokslas.
- ME I–IV – K[ārļa] Mūlenbacha *Latviešu valodas vārdnīca* 1–4. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1932.
- Meid 1957: Wolfgang Meid. Das Suffix *-no-* in Götternamen. – *Beiträge zur Namenforschung* 8, 72–108, 113–126.
- Melchert 1994: Craig H. Melchert. *Anatolian historical phonology*, Amsterdam: Rodopi.
- Mezger 1953: Fritz Mezger. Ahd. *jungīdi*, lit. *vilkytis* und got. *niþjis*. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 71, 117–119.
- Mikulēnienė 1994: Danguolė Mikulēnienė. Linksniuojamųjų priešdėlio **pā-* veidinių kirčiavimas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 34, 118–129.
- Mikulēnienė 1997: Danguolė Mikulēnienė. Dėl cirkumfleksinės metatonijos dūrinuose. – *VIII tarptautinis baltistų kongresas*, Vilnius, 99–100.
- Mikulēnienė 1998: Danguolė Mikulēnienė. Dėl cirkumfleksinės metatonijos lietuvių kalbos dūrinuose. – *Baltistica* 33(1), 59–64.
- Mikulēnienė 2005: Danguolė Mikulēnienė. *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Mikulēnienė 2006: Danguolė Mikulēnienė. Lithuanian Dialectology: the Present Challenges. – *Proceedings of the 4th International Congress of Dialectologists and Geolinguists*, Riga: University of Latvia, 345–353.
- Mikulēniene, Stafecka 2008: Danguolė Mikulēniene, Anna Stafecka. Latviešu un lietuvišu valodas leksikas un semantikas atspoguļojums „Baltu valodu atlantā”. – *Linguistica Lettica* 17, 133–149.
- Mikulēnienė 2009: Danguolė Mikulēnienė. Lietuvių valodas geolingvistisko pētījumu apskats / Lietuvių kalbos geolingvistinių tyrimų apžvalga / Overview of Geolinguistic Research into the Lithuanian Language. – *Baltu valodu atlants. Prospektas / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic Languages. A Prospect*. Red. D. Mikulēnienė, A. Stafecka, Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 40–44.
- Mikulēnienė, Stafecka 2009: Danguolė Mikulēnienė, Anna Stafecka. *Baltu valodu atlanta* karšu un komentāru izveides principi / *Baltų kalbų atlaso* žemėlapių ir komentarų sudarymo principai / Principles of Compiling Maps and Commentaries for the *Atlas of the Baltic Languages*. – *Baltu valodu atlants. Prospektas / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic Languages. A Prospect*. Red. D. Mikulēnienė, A. Stafecka, Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 45–49.
- Mikulēniene, Stafecka 2010: Danguolė Mikulēniene, Anna Stafecka. „Baltu valodu atlants”: latviešu un lietuvišu paralēles. – *XI starptautiskais baltistu kongress, Rīga, 27.09.2010–30.09.2010*, Rīga: Latvijas Universitāte un Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 118–119.
- Mikulēnienė, Stafecka 2011: Danguolė Mikulēnienė, Anna Stafecka. Iš lietuvių ir latvių tarmėtyros istorijos: leksikos klausimai Eduardo Volterio programose. – *Baltistica* 46(1), 123–133.
- Mikulēnienė 2012: Danguolė Mikulēnienė. Lietuvių tarmių tinklas: jo ištakos ir optimizacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 67 (rengiamas spaudai).
- Mikulskas 2002: Rolandas Mikulskas. „Kablo“ figūros nominacinės sistemos raiška lietuvių kalbos tarmėse. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 81–119.
- MLG I – *Manuale Lettico-Germanicum* 1. A–O. The text of the original manuscript transcribed by Trevor G. Fennel, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2001.
- MLG II – *Manuale Lettico-Germanicum* 2. P–Ž. The text of the original manuscript transcribed by Trevor G. Fennel, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2001.
- MLLG I–VI – *Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft* 1–6, Heidelberg, 1883–1912.

- Monier-Williams 1872: M. A. A. Monier-Williams. *Sanskrit-English Dictionary*, Oxford: At the Clarendon Press.
- MoŽK – Mosėdžio šnektos žodyno kartoteka.
- MP I–III – Matas Pretorijus. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* 1–3. Parengė I. Lukšaitė, Vilnius: Pradai; Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1999–2006.
- Mund. Stende I – Kārlis Draviņš, Velta Rūķe. *Laute und Nominalformen der Mundart von Stenden* 1. *Einleitung, Akzent und Intonation, Lautlehre*, Lund: Håkan Ohlssons Boktryckeri, 1955.
- Mž – Gesmes Chrikszoniskas gedomas Baŝniczосу per Aduenta ir Kaledas ir Gramniczu Isch spaustas Karalauczui nūg Jona Daubmana Metu Diewa MDLXVI. – Martynas Mažvydas. *Katekizmas ir kiti raštai=Catechismus und andere Schriften*, Vilnius: Baltos lankos, 1993.
- NEB VIII – *The New Encyclopædia Britannica* 8, Chicago, Aucland etc., 1998.
- Nesselmann 1851: *Wörterbuch der Littauischen Sprache von G. H. F. Nesselmann*, Königsberg: Verlag der Gebrüder Bornträger.
- Niedermann 1923: Max Niedermann. Die Benennungen der Kartoffel im litauischen und im Lettischen. – *Wörter und Sachen* 8, 33–96.
- OLD – *Oxford Latin Dictionary*, Oxford: At the Clarendon Press, 1968.
- Otrębski 1932: Jan Otrębski. *Wschodniolitewskie narzeczce Twereckie* 3, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- Otrębski 1934: Jan Otrębski. *Wschodniolitewskie narzeczce Twereckie* 1, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- Otrębski 1939: Jan Otrębski. *Indogermanische Forschungen*, Wilno: Nakładem Towarzystwa przyjacziół nauk w Wilnie.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 1. *Lopkopība*. Sast. S. Raģe, LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, 1963.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 2. *Zemkopība*. Sast. E. Kagaine, LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, 1964.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 3. *Zvejniecība*. Sast. B. Laumane, LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, 1964.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 4. *Vērpšana un aušana*. Sast. E. Kagaine, LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, 1965.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 5. *Noskaidrojamie vārdi*. Sast. D. Zemzare, LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, 1966.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 6. *Noskaidrojamie vārdi*. Sast. D. Zemzare, LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, 1966.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 7. *Noskaidrojamie vārdi*. Sast. D. Zemzare, Rīga: Zinātne, 1966.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 8. *Noskaidrojamie vārdi*. Sast. D. Zemzare, Rīga: Zinātne, 1966.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 9. *Noskaidrojamie vārdi*. Sast. D. Zemzare, Rīga: Zinātne, 1966.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 10. *Apģērbs, tekstilijas, apavi*. Sast. E. Kagaine un S. Raģe, Rīga: Zinātne, 1966.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 11. *Apgaismošana*. Sast. B. Bušmane, Rīga: Zinātne, 1968.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 12. *Ēdieni*. [1. un 2. grām.] Sast. B. Bušmane, Rīga: Zinātne, 1969.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 13. *Izsauksmes vārdi*. Sast. D. Zemzare, Rīga: Zinātne, 1971.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 14. *Skaņu vārdi*. Sast. D. Zemzare, Rīga: Zinātne, 1971.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 15. *Daba. Cilvēks*. Sast. B. Bušmane, Rīga: Zinātne, 1984.
- Palīgs apīdu vārdū vācējiem 16. *Apdzīvotās vietas. Iedzīvotāju ģimenes un sabiedriskā dzīve*. Sast. B. Bušmane, Rīga: Zinātne, 1992.
- Palionis 1975: Jonas Palionis. Nikolajus Sokolovas. – *Mūsų kalba* 6, 47–49.
- Pawlowsky 1911: J. Pawlowsky. *Deutsch-Russisches Wörterbuch*, Riga: Verlag von N. Kymmell.
- Pedersen 1909: Holger Pedersen. *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Persson 1912: Per Persson. *Beiträgen zur idg. Wortforschung* 1–2, Uppsala.
- Petit 2000: Daniel Petit. Lituanien taūsti, čiūtнас et le nom du „people“ an indo-européen. – *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 95, 119–146.
- Phras 1638: PHRASEOLOGIA LETTICA, Das ift: Täglicher Gebrauch der Lettifchen Sprache. Verfertigt / durch GEORGIUM MANCELLIUM, Semgallum, der H. Schrifft Licentiatum &c. Ander Theil. Diefem ift beygefüget das Spruchbuch Salamonis. Zu Riga Gedruckt vnnnd Verlegt durch Gerhard Schröder/ 1638.
- Pisani 1968: Vittore Pisani. Rom und die Balten. – *Baltistica* 4(1), 7–21.
- PKEŽ I – Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1. A–H, Vilnius: Mokslo, 1988.
- PKEŽ II – Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 2. I–K, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- PKEŽ III – Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 3. L–P, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- PKEŽ IV – Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 4. R–Z, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- Pl. Bac. – T. Maccius Plautus *Bacchides*.
- Plāķis 1927: Juris Plāķis. Kursenieku valoda. – *Latvijas Universitātes raksti* 16, 33–124.
- PLKG – *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
- Porzig 1954: Walter Porzig. *Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- PpaŽK – Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyno kartoteka.
- Pranskūnaitė 1993: Vita Pranskūnaitė. Gandro pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse (A. Salio „Apklauso 1“ duomenimis). – *Tarptautinės konferencijos Lietuvių kalba: tyrėjai ir tyrimai Jurgiui Geruliui (1888 03 13–apie 1945) paminėti pranešimų tezės 1993 m. spalio 20–22 d.*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 25.
- Pranskūnaitė 1994: Vita Pranskūnaitė. Avies ir ėriuko pavadinimai tarmėse (A. Salio anketos „Apklauso 1“ duomenimis). – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 34, 93–96.
- Pranskūnaitė 1997: Vita Pranskūnaitė. Kielės pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 38, 185–189.
- Prinz 1966: Jürgen Prinz. Betrachtungen zu Fragen der baltischen Substratforschung. – *Beiträge zur Namenforschung* 1, 153–174.
- Programa 1951: *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*. Autoriai: Juozas Balčikonis, Borisas Larinas, Juozas Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1 leid. – 1951, 2 leid. – 1956.
- Programa 1983: *Kalbos faktų rinkimo programa*. Autoriai: Antanas Balšaitis, Aleksas Girdeņis, Aldona Jonaitytė, Vitas Labutis, Adelė Laigonaitė, Vitalija Maciejauskienė, Kazys Morkūnas, Marija Razmukaitė, Adelė Valeckienė, Aleksandras Vanagas, Aloyzas Vidugiris, Vytautas Vitkauskas, Zigmas Zinkevičius, Vilnius: Mokslo.
- Programa 1995: *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. Leksika*. Sudarė A. Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Programma 1892: *Programma tautas gara mantu krājējiem*, Jelgava: Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļa.
- Programma 1954: *Latviešu valodas dialektu atlanta materiālu vākšanas programma*, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Ps 1615: Pflamen vnd geiftliche Lieder oder Gefenge/ welche in der Kirchen Gottes zu Riga/ vnd anderen örtern Lieffflandes mehr/ in Liefffländischer Pawrfprache gefungen werden/ Dem gemeinen Haußgefenge vnd Pawren zur erbawung nutz vnd fromen. Gedruckt zu Riga in Lieffflandt/ bey Nicolaus Mollin.
- PS I – [Konstantinas Sirvydas.] PVNKTY KAZAN od Adwentu aż do Poftu / Litewskim ęzykiem, z wytłumáczeniemi ná Polskie / PRZEZ KŚIĘDZĄ KONSTANTEGO SZYRWIDĄ / Theologą Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STARSZYCH wydáne. W WILNIE W Drukárni Akadémiey Societatis IESV Roku M. DC. XXIX [1629]. Remtasi elektroninėmis PS žodžių formų konkordancijomis, parengė Virginija Vasiliauskienė ir Vytautas Zinkevičius 1997–2000 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos lėšomis, saugomos Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazėje, Inv. Nr.: K-1-4.
- Puhvel I–VII – Jaan Puhvel. *Hittite Etymological Dictionary* 1–2, Berlin & Amsterdam: Mouton Publishers, 1984; 3–7, Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 1991–2007.
- Pupkis 2010: Aldonas Pupkis. *Andrius Ašmantas: gyvenimas ir kūryba*, Vilnius: Trys žvaigždutės.
- PŽ – *Dionizo Poškos lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodynas*; Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraštnas; rankraštis. Autorius gyveno 1765–1830 m.
- Q – Rankraštinis vadinamasis Krauzės vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, XVIII a. 3–4 deš.; Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraštnas: f. 1–5792.
- Q¹ – Neiškles XVIII a. rankraštinis žodynas, sen. sign. Staatsarchiv Königsberg Msc. 84¹.
- Raģe 1986: Silvija Raģe. Baltijas somu valodu aizguvumi latviešu valodā, ko pirmais etimologizējis J. Endzelīns. – *Dialektālās leksikas jautājumi* 1, Rīga: Zinātne, 18–126.
- Rasmussen 2002: Jens E. Rasmussen. The compound as a phonological domain in Indo-European. – *Transitions of the Philological Society* 100(3), Oxford (USA), 331–350.
- Reichelt 1909: Hans Reichelt. *Awestisches Elementarbuch*, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

- Reķēna 1975: Antoņina Reķēna. *Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās*, Rīga: Zinātne.
- Reķēna 1995: Antoņina Reķēna. Dienvidlatgales izloksņu un lietuviešu valodas paralēles vārdarināšana. – *VII Starptautiskais baltistu kongress 1995.g. 13.–15. jūnijā. Referātu tēzes*, Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Rembiševska 2011: Dorota Kristina Rembiševska. Par Baltu valodu atlantu. – *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A daļa, 65.(1./2.), 100–102.
- RG – [Jonas Rikovijus.] Neues Abermahl verbeffert= und mit vielen neuen Liedern ermehrtes Littaufches Gefang=Buch / Sambt einem fehr nützlichen Gebeth=Büchlein. Naujos Su pritarimu willū Bažicōs mufu Lietuwojē Mokitojū pagérintos GIESMJU KNYGOS, Taipojeg MALDU KNYGELES, Labjaufej Bažnycōfē Wartosimos Patogiej futaititos ir Ņwežey iŅdutos per M. Iona Rikowia / Norikiū Klebona. KARALAUČUJE, IŅŅpauftos per PRI-DRIKIO REUSNERO, paliktā NaŅle / 1685. Remtasi elektroninēmis RG žodžiu formū konkordancijomis, parengē Mindaugas Šinkūnas ir Vytautas Zinkevičius 1995 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos lėšomis, saugomos Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazėje, Inv. Nr.: K-1-40-41.
- RHS V, IX – *Rječnik hvarskega ili srpskoga jezika* 5, 9. Red. T. Maretić, Zagreb: Knjižarnici jugoslavenske akademije, 1898–1903, 1924–1927.
- Rozenbergs 2005: Jānis Rozenbergs. *Tautas un zemes latviešu tautasdziesmās*, Rīga: Zinātne, 2005.
- Rudzīte 1964: Marta Rudzīte. *Latviešu dialektoloģija*, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Rudzīte 1982: Marta Rudzīte. Latviešu valodas dialekti. – *Latvijas Padomju enciklopēdija* 2, Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, kartes ielīme starp 386. un 369.
- Rudzīte 1993: Marta Rudzīte. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*, Rīga: Zvaigzne.
- Rudzīte 2005 [1969]: Marta Rudzīte. *Latviešu dialektoloģija (fonētika un morfoloģija)*. Doktora disertācijas autoreferāts. – Marta Rudzīte. *Darbi latviešu dialektoloģijā*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 100–101, 1. karte.
- Rūķe 1939: Velta Rūķe. Latgales izloksņu grupējums. – *Filologu biedrības raksti* 19, Rīga: Latviešu filologu biedrības izdevums, 133–188.
- Rūķe 1940a: Velta Rūķe. *Programma izloksņu aprakstiem*, Rīga: Ramaves apgāds.
- Rūķe 1940b: Velta Rūķe. Kurzemes un Vidzemes lībiskais apgābs. – *Filologu biedrības raksti* 20, Rīga: Latviešu filologu biedrības izdevums, 75–128.
- Rūķe 1947: Velta Rūķe. Latviešu valodas dialektu atlants. – *Zviedrijas Latviešu filologu biedrības raksti* 1, Stokholma, 62–131.
- Rūķe-Draviņa 1959: Velta Rūķe-Draviņa. *Diminutive im Lettischen*, Lund: Håkan Ohlssons Boktryck-keri.
- RV. – *ṚgvedaSamhitā*.
- Sabaliauskas 1958a: Algirdas Sabaliauskas. Baltų kalbų žemės ūkio augalų pavadinimų kilmės klausimu. – *Literatūra ir kalba* 3, 454–461.
- Sabaliauskas 1958b: Algirdas Sabaliauskas. Dėl baltų kalbos svogūno pavadinimų kilmės. – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai* 2(5), 171–177.
- Sabaliauskas 1959a: Algirdas Sabaliauskas. Dėl baltų kalbos griežčio (Brassica napus) pavadinimų kilmės. – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai* 2(7), 159–165.
- Sabaliauskas 1959b: Algirdas Sabaliauskas. Dėl lietuvių kalbos žodžio *jāvas* kilmės. – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai* 1(6), 213–216.
- Sabaliauskas 1960: Algirdas Sabaliauskas. Dėl kai kurių baltų kalbų žemės ūkio augalų pavadinimų kilmės. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 257–267.
- Sabaliauskas 1963: Algirdas Sabaliauskas. Baltų ir Pabaltijo suomių kalbų santykiai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 6, 109–136.
- Sabaliauskas 1966: Algirdas Sabaliauskas. Lietuvių leksikos raida. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8, 5–141.
- Sabaliauskas 1968: Algirdas Sabaliauskas. Baltų kalbų naminių gyvulių pavadinimai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 10, 101–190.
- Sabaliauskas 1972: Algirdas Sabaliauskas. Dėl lie. čiūtė „kankorėžis“ kilmės. – *Baltistica* 8(2), 167–168.
- Sabaliauskas 1979: Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. Iki 1940 m.*, Vilnius: Mokslas.
- Sabaliauskas 1990: Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.
- Sakalauskienė 1995: Vilija Sakalauskienė. Dėl veiksmažodžių su priešdėliu *pa-* valentingumo. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 121–128.
- Salys 1933: Antanas Salys. Kelios pastabos tarmių istorijai. – *Archivum Philologicum* 4, 21–34.
- Saussure 1963: Ferdinand de Saussure. *Cours de linguistique générale*, Paris: Pegeot.
- Schiller I–VI – Karl Schiller, August Lübben. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* 1–5, Bremen: Verlag von J. Kührtmann's Buchhandlung, 1875–1880; 6, Bremen: Verlag von Hinricus Fischer, 1881.
- Schleicher 1856: August Schleicher. *Handbuch der litauischen Sprache*, Prag: J. G. Calve'sche Verlagsbuchhandlung.
- Schmidt 1889: Johannes Schmidt. *Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra*, Weimar: Böhlau.
- Schmid 1970: Wolfgang P. Schmid. Zur primären *-u*-Ableitung in einigen baltischen Gewässernamen. – *Donum Balticum. To Professor Christian S. Stang on the occasion of his seventieth birthday 15 March 1970*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Schmid 1993: Wolfgang P. Schmid. Bemerkungen zu litauischen gintaras 'Bernstein'. – *Anglo-Saxonica. Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte der englischen Sprache und zur altenglischen Literatur. Festschrift für Hans Schabram zum 65. Geburtstag*, München: Fink, 425–430.
- Schrijnen 1933: Lithuanie. – Jos. Schrijnen. *Essai de bibliographie de géographie linguistique générale*, Nimègue: N. V. Dekker & van de Vegt en J. W. van Leeuwen, 77.
- Schrijver 1995: Peter Schrijver. *Studies in British Celtic Historical Phonology*, Amsterdam & Atlanta: Rodopi.
- Schulze 1931: Wilhelm Schulze. *Tocharische Grammatik*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Schulze 1966: Wilhelm Schulze. *Kleine Schriften*, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.
- SD³ – [Konstantinas Sirvydas.] DICTIONARIUM TRIVM LINGVARVM, *In vfum Studioſæ Iuuentutis, AVCTORE CONSTANTINO SZYRWID è SOCIETATE JESV; Cum Superiorum permiffu editum*. Tertia editio recognita & aucta, VII-NÆ, Typis Academicis Societatis JESV. Anno Domini M.DC.XLII. [1642]. Remtasi faksimiliniu leidimu: *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas: Dictionarium trium lingvarum*. Parengė K. Pakalka, Vilnius: Mokslas, 1979.
- SE – SUMMA Abá Trumpas Iszguldimas EWANIELIV SZWENTU. – *Knyga nobažnystės krikščioniškos* 1653. Parengė D. Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, <http://www.lki.lt.seniejirastai/db.php?source=23>.
- Sehwers 1953: Johannes Sehwers. *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluß im Lettischen*, Berlin.
- SG2 – GIESMES TIKIEIMVY KATHOLICKAM PRIDIARANCIAS, o per metu szwiētes giedam[a]s: Kuriūp prifiduoda P[ā]lmay Dowida. ś. Tre[ci]oy daley dedafe ape Szwentus Diewa, o a[n]t gało ape giwenima ir tułus reykałus Krikščionies. Iż tu Kitos iŅ lankiŅka ir iŅ łotiniŅka iŅgulditos Kitos iŅ nauia fudetos ira. Auctore SALOMONE MOZERKA SLAWOCZYNSKI, Summi Pontificis Alumno.VILNÆ, Typis Academicis Societatis IESV, Anno Dni 1646. ANTRA DALIS GIESMIV KVR DEDASE GIESMESARBA PSALMAY DOWIDA S. Remtasi elektroninēmis SG2 žodžių formų konkordancijomis, parengė Ričardas Petkevičius, Birutė Kabašinskaitė, Vytautas Zinkevičius 2003 m. Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo lėšomis, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=10>.
- Sgr – *Sinoles grāmata*. Sastādītāja un zin. redaktore A. Stafecka, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2009.
- SJP III–IV, VII – *Słownik języka polskiego* 3–4, 7. Red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa, 1904, 1909, 1919.
- SJPD I – *Słownik języka polskiego* 1. Red. W. Doroszewski, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1958.
- Skardžius I–V – Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai* 1–5. Parengė A. Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996–1999.
- SKES I–VII – *Suomen kielen etymologinen sanakirja* 1–7. *Lexica Societatis Fennougricae*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1955–1981.
- Sławski 1976: *Słownik prasłowiański 2. C–Daŭnota*. Oprac. przez zespół Zakł. Słowianoznawstwa PAN. Pod red. F. Sławskiego, Wrocław [u.a.]: Zakł. Nar. Im. Ossolińskich.
- Skok I–IV – Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–4, Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, 1971–1974.
- SLKŽ – Jonas Paulauskas. *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1987.
- Smoczyński 2001: Wojciech Smoczyński. *Język litewski w perspektywie porównawczej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Smoczyński 2006: Wojciech Smoczyński. *Laringalų teorija ir lietuvių kalba*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Smoczyński 2007: Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- SP XVI w. I – *Słownik polszczyzny XVI wieku* 1. A–Bany. Sekretarz Redakcji Franciszek Peplowski, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo polskiej akademii nauk, 1966.
- Specht 1932: Franz Specht. Die Flexion der *n*-Stämme im Baltisch-Slavischen und Verwandtes. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 59, 213–298.

- Specht 1935: Franz Specht. Eine Eigentümlichkeit indogermanischer Stammbildung. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 62, 216–235.
- Specht 1944: Franz Specht. *Der Ursprung der indogermanischen Deklination*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- SPr – [Konstantinas Sirvydas. *Prompt[uarium] dictionum Polonicarum Latinarum et Lituanicarum*] (ne vėliau kaip 1625). Remtasi faksimiliniu leidimu: *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*. Parengė K. Pakalka, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=20>.
- SS III – *Słownik staropolski* 3, Wrocław etc., 1960–1962.
- SSA II – *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 2. L–P, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1995.
- SSJ III – *Slovník slovenského jazyka* 3, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied, 1963.
- Stafecka 2009: Anna Stafecka. Latviešu valodas ģeolingvistisko pētījumu gaita / Latvių kalbos geolingvistinių tyrimų raida / Overview of Geolinguistic Research into the Latvian Language. – *Baltu valodu atlants. Prospektas / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic languages. A prospect*. Red. D. Mikulėnienė, A. Stafecka, Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 35–39.
- Stafecka 2010: Anna Stafecka. The Atlas of the Baltic Languages: from idea to pilotproject. – *Acta Baltico-Slavica* 34, 37–72.
- Stang 1942: *Das slavische und baltische Verbum von Chr. S. Stang*, Oslo: I Kommissjon hos Jacob Dybwad.
- Stang 1966a: Christian Schweigaard Stang. *Slavonic accentuation*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Stang 1966b: Christian S. Stang. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo [etc.]: Universitetsforlaget, 1966–1975.
- Stang 1972: Christian S. Stang. *Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen*, Oslo [etc.]: Universitetsforlaget.
- Stender 1789 I–II – *Lettisches Lexikon*. In zween Theilen abgefasst, und den Liebhabern der lettischen Litteratur gewidmet von Gotthard Friedrich Stender, Präpofitus emeritus zu Selburg, Paltor zu Selburg und Sonnaxt, und der k. d. G. zu Göttingen M. Mitau, gedruckt bey I. F. Steffenhagen, Hochfürstl. Hofbuchdrucker [1789].
- Strods 1958: Henrihs Strods. Kartupeļu audzēšanas sākums Latvijā XVII gs. beigās XIX gs. pirmā pusē. – *LPSR ZA Vēstis* 10, 45–56.
- Stundžia 1978: Bonifacas Stundžia. Dėl o/ā-kamienių daiktavardžių gretybių. – *Baltistica* 14(2), 113–118.
- Stundžia 1981: Bonifacas Stundžia. Dėl cirkumfleksinės metatonijos išvestiniuose lietuvių kalbos daiktavardžiuose. – *Baltistica* 17(1), 58–65.
- Stundžia 1995: Bonifacas Stundžia. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, Vilnius: VU leidykla.
- Sturtevant 1936: Edgar H. Sturtevant. *A hittite glossary*, Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Szemerényi 1970: Oswald Szemerényi. *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Darmstadt: Wiss. Buchges.
- Škofic 2011: Jožica Škofic. [Rec.:] Anna Stafecka & Danguolė Mikulėnienė, ed. *Baltu valodu atlants–Baltų kalbų atlasas–Atlas of the Baltic Languages*, Rīga/Vilnius. 2009, 184 p. – *Dialectologia et geolinguistica* 19, 119–121.
- ŠM – [Danielius Kleinas, Frydrichas Šusteris.] Naujos maldų knygelės. 1704. Remtasi elektroninėmis ŠM žodžių formų konkordancijomis, parengė Mindaugas Šinkūnas ir Vytautas Zinkevičius 2008 m. Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo lėšomis, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=35>.
- Šmits 1923: Pēteris Šmits. Programma tautas tradīciju krājējiem. – *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1. burtnīca, 178–187; 3. burtnīca, 278–288; 4. burtnīca, 398–415; 5. burtnīca, 559–570; 6. burtnīca, 703–712.
- Tischler 1983: Johann Tischler. *Hethitisches etymologisches Glossar* 1. a–k, Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft.
- Toporov 2000: Vladimir Toporov. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*, Vilnius: Aidai.
- Trautmann 1910: Reinhold Trautmann. *Die altpreussischen Sprachdenkmäler*, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.
- Trautmann 1923: Reinhold Trautmann. *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Ulmann 1872: *Lettisches Wörterbuch*. Erfter Theil. Lettisch-deutsches Wörterbuch von Bischof Dr. Carl Christian Ulmann, Riga.
- Ulmann 1880: *Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brafche*. Zweiter Theil. Deutsch-lettisches Wörterbuch mit Zugrundelegung des von Bischof Dr. Carl Christian Ulmann zurückgelassenen Manuscrites bearbeitet von Guftav Brafche, Paltor emer., Riga u Leipzig.
- Urbutis 1963: [Rec.:] Ernst Fraenkel. Litauisches Etymologisches Wörterbuch. [...] Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg (1962). – *Kalbotyra* 9, 215–218.
- Urbutis 1965: Vincas Urbutis. Daiktavardžių daryba. – *Lietuvių kalbos gramatika* 1, Vilnius: Mintis, 261–473.
- Urbutis 1981: Vincas Urbutis. *Baltų etimologijos etudai*, Vilnius: Mokslo.
- Urbutis 2009: Vincas Urbutis. *Baltų etimologijos etudai* 2, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- V. A. – Publi Vergili Maronis *Aeneis*, Petropoli: Типографія Товарищества „Обществ. Польза“, MDCCCXC.
- Vaan de 2008: Michiel de Vaan. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden & Boston: Brill.
- Wagner 1960: Max Leopold Wagner. *Dizionario etimologico Sardo* 1, Heidelberg: Winter.
- Vaillant 1974: Andre Vaillant. *Grammaire comparée des langues slaves* 4, Paris: Éditions Klincksieck.
- Vaitkevičienė 2001: Daiva Vaitkevičienė. *Ugnies metaforos. Lietuvių ir latvių mitologijos studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- ValančR I – Motiejus Valančius. *Raštai* 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- Walde 1910: Alois Walde. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Walde 1938: Alois Walde. *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*. Neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Vanagas 1981: Aleksandras Vanagas. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslo.
- Vasmer 1950: Max Vasmer. *Russisches etymologisches Wörterbuch* 1, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Watkins 1966: Calvert Watkins. Italo-Celtic revisited. – *Ancient Indo-European dialects*, Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 29–50.
- Vėlius 1983: Norbertas Vėlius. *Senovės baltų pasaulėžiūra*, Vilnius: Mintis.
- V. G. – Publi Vergili Maronis *Georgica*.
- Vidugiris 1997: Aloyzas Vidugiris. Ypatybės stiprinimo vediniai su priesaga *-itkas, -ickas* pietrytinėse lietuvių tarmėse. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 38, 207–213.
- Wied. – Ferdinand Johann Wiedemann. *Estnisch-deutsches Wörterbuch*, St. Petersburg, ¹1869 (Tallin, ²1973).
- Windekens 1976: Albert J. van Windekens. *Le tokharien confronté avec les autres langues indoeuropéennes* 1, Louvain: Centre international de Dialectologie Général.
- Volters 1892: [Eduards Volters.] Par Jāņu dienas svinēšanu. Pēc poļu avotiem sastādījuši mag. E. Volters un stud. J. Ansberģis. – *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. „Dienas Lapas” pielikums* 6(144), 89–92; 10(247), 150–153.
- Wörterbüchlein 1705: *Wörterbüchlein, wie etzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch, Schwedisch, Polnisch und Lettisch zu benennen seynd*, Riga, 1705.
- WP – ISCHGVLDIMAS EVANGELIV PER WISVS METTVS, SVRINKTAS DALIMIS ISCH DAVGIA PASTILLV, TAI EST ISCH PASTILLAS NICVLAI HEMINGY, ANTONY CORVINI, IOANNIS SPANGENBERGI, MARTINI LVTHERI, PHILIPPI MELANTHONIS, IOANNIS BRENTY, ARSATY, SCHOPER, LEONARDI KVLMANI IODOCY WILICH IR ISCH KITTV. Remtasi elektroninėmis WP žodžių formų konkordancijomis, parengė Jolanta Gelumbeckaitė ir Vytautas Zinkevičius 2008 m. Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo lėšomis, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=27>.
- Zeps 1962: Valdis J. Zeps. *Latvian and Finnic Linguistic Convergences. Uralic and Altaic Series* 9, Bloomington: Mouton and Co, The Hague, The Netherlands.
- Zinkevičius 1966: Zigmąs Zinkevičius. *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius 1981: Zigmąs Zinkevičius. Apie A. Tatarės „Pamokslų išminties ir teisybės“ (1851 m.) kalbą. – *Baltistica* 17(2), 170–176.
- Zinkevičius 1990: Zigmąs Zinkevičius. *Lietuvių kalbos istorija* 4. *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslo.
- Zinkevičius 1997: Zigmąs Zinkevičius. Dėl balsių a, o, e, é kaitos slavizmuose. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 196–200.
- Zinkevičius 2006: Zigmąs Zinkevičius. *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Zinkevičius 2010: Zigmąs Zinkevičius. [Rec.:] *Baltu valodu atlants–Baltų kalbų atlasas–Atlas of the Baltic Languages*, Rīga: Latvijas universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, 180 p. – *Gimtoji kalba* 1, 25.
- Zinkevičius 2011: Zigmąs Zinkevičius. Nauji žodžiai, atsiradę sumišus dviem ar timos reikšmės ar skambesio žodžiams. – *Baltistica* 46(1), 86.
- ZnŽ I – *Zanavykų šnektos žodynas* 1. A–K, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- ZnŽ II – *Zanavykų šnektos žodynas* 2. L–R, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.

- ZnŽ III – *Zanavykų šnektos žodynas* 3. S–Z, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
- ZtŽ – Aloyzas Vidugiris. *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
- Zubaitienė 2009: Vilma Zubaitienė. *Neišlikusių XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraščių žodynų fragmentai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Андронов 1996: Алексей Андронов. Некоторые замечания о просодических явлениях в диалектах латышского языка и их представлении на карте. – *Baltistica* 31(2), 201–212.
- Анненков 1878: Николай Анненков. *Ботанический словарь*, Санкт-Петербург: Типография императорской академии наук.
- Барановский 1898: Антоний Барановский. *Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарь*, Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук.
- Барроу 1976: Томас Барроу. *Санскрит*, Москва: Прогресс.
- Бенвенист 1955: Эмиль Бенвенист. *Индоевропейское именное словообразование*, Москва: Издательство иностранной литературы.
- Бенвенист 1974: Эмиль Бенвенист. *Общая лингвистика*, Москва: Прогресс.
- Бернштейн 1961: Самуил Б. Бернштейн. *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, Москва: Издательство Академии Наук СССР.
- БСЭ I–XXXI – *Большая советская энциклопедия* 1–31. Ред. Б. А. Введенский, Москва: Большая советская энциклопедия, 1969–1981.
- Булатова 1975: Римма В. Булатова. *Старосербская глагольная акцентуация*, Москва: Наука.
- Варбот 1969: Жанна Ж. Варбот. *Древнерусское именное словообразование*, Москва: Наука.
- Варбот 1984: Жанна Ж. Варбот. *Праславянская морфонология. Словообразование и этимология*, Москва: Наука.
- Вейк ван 1957: Николаус Ван-Вейк. *История старославянского языка*, Москва: Издательство иностранной литературы.
- Власова 2008: Марина Власова. *Энциклопедия русских суеверий*, Санкт-Петербург: Издательский Дом „Азбука-классика“.
- Гаспаров 1986: Михаил Л. Гаспаров. Поэзия Катулла. – Катулл. *Книга стихотворений*. Издание подготовили С. В. Шервинский, М. Л. Гаспаров, Москва: Наука, 155–207.
- Гиндин, Калужская 1991: Леонид А. Гиндин, И. А. Калужская. Реконструкция карпатского регионального компонента позднеславянского лексического фонда. – *Сравнительно-историческое изучение языков разных семей*, Москва: Наука, 14–36.
- Горячева 1989: Т. В. Горячева. Этимологические заметки. – *Этимология* 1986–1987, 153–159.
- Грошева 2009: Антонина В. Грошева. *Латинская земледельческая лексика на индоевропейском фоне*, Санкт-Петербург: Наука.
- Даль I–IV – Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка* 1–4, Москва: Русский язык, 1989–1991.
- Дегтярев 1994: Владимир И. Дегтярев. Рефлексы индоевропейской формы собирательности на *-ā в балтийских и славянских языках. – *Baltistica* IV priedas, 29–41.
- Диллон, Чедвик 2006: Майлз Диллон, Нора Кершоу Чедвик. *История кельтских королевств*, Москва: Вече, Санкт-Петербург: Евразия.
- Дыбо 1981: Владимир А. Дыбо. *Славянская акцентология*, Москва: Наука.
- Дыбо 2000: Владимир А. Дыбо. Из балто-славянской акцентологии. Проблема закона Фортунатова и поправки к закону Ф. де Соссюра. – *Балто-славянские исследования* 1998–1999, 27–82.
- Дыбо, Иллич-Свитыч 1963: Владимир А. Дыбо, Владислав М. Иллич-Свитыч. К истории славянской системы акцентуационных парадигм. – *Славянское языкознание*, 70–87.
- Елизаренкова 1982: Татьяна Я. Елизаренкова. *Грамматика ведийского языка*, Москва: Наука.
- Елизаренкова 1987: Татьяна Я. Елизаренкова. *Ведийский язык*, Москва: Наука.
- Иванов 1965: Вячеслав В. Иванов. *Общеевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы (сравнительные-типологические очерки)*, Москва: Наука.
- Иванов 1977: Луна, упавшая с неба. *Древняя литература Малой Азии*. Пер. с древнемалоазийских языков Вячеслав В. Иванов, Москва: Художественная литература.
- Иванов 1981: Вячеслав В. Иванов. *Славянский, балтийский и раннебалканский глагол. Индоевропейские истоки*, Москва: Наука.
- Иванов, Топоров 1974: Вячеслав В. Иванов, Владимир Н. Топоров. *Исследования в области славянских древностей*, Москва: Наука.
- Ивић 1994: Павле Ивић. *Српскохорватски дијалекти 3. Њихова структура и развој*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Иллич-Свитыч 1963: Владислав М. Иллич-Свитыч. *Именная акцентуация в балтийском и славянском*, Москва: Наука.
- ИЯ – Тамаз В. Гамкрелидзе, Вячеслав В. Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы* 1–2, Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- Кисилиер, Федченко 2011: Максим Л. Кисилиер, Валентина В. Федченко. О языке новогреческой литературы. – *Acta Linguistica Petropolitana* 7(1), 409–444.
- Кочергина 1990: Вера А. Кочергина. *Словообразование санскрита*, Москва: Изд-во МГУ.
- Крегждис 2009: Роландас Крегждис. Прусс. *Curche*: этимология теонима, функции божества; проблематика установления культовых соответствий на почве обрядовой традиции восточно-балтийских, славянских и других индоевропейских народов. – *Studia Mythologica Slavica* 12, 249–320.
- Крегждис 2010: Роландас Крегждис. Восточнославянские боги Киевской Руси: *Стрибог* (сопоставительный анализ данных славянской и балтийской мифологических систем). – *Studia Mythologica Slavica* 13, 211–232.
- Крегждис 2011а: Роландас Крегждис. К этимологии греч. ἔσσην. – *Индоевропейское языкознание и классическая филология* – XV, Санкт-Петербург: Наука, 282–289.
- Крегждис 2011б: Роландас Крегждис. Прусс. *laucks* ‘поле’, лат. *lūcus* ‘священная роща, лес’, арх. лат. *lūcus* ‘свет, день’ и др. – *Acta Linguistica Petropolitana* 7(1), 48–63.
- ЛАБ I – *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах* 1, Мінск: Мінская картаграфічная фабрыка Белгеадэзіі, 1993.
- Мейе 1951: Антуан Мейе. *Общеславянский язык*, Москва: Издательство иностранной литературы.
- Меркулова 1967: Валентина А. Меркулова. *Очерки по русской народной номенклатуре растений*, Москва: Наука.
- Немченко, Сеница, Мурникова 1963: В. И. Немченко, А. И. Сеница, Татьяна Ф. Мурникова. *Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики*, Рига: ЛГУ.
- Ожегов, Шведова V – Сергей И. Ожегов, Наталья Ю. Шведова. *Толковый словарь русского языка* 5, Москва: Азъ, 1992.
- Откупщиков 1967: Юрий В. Откупщиков. *Из истории индоевропейского словообразования*, Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
- Откупщиков 1993: Юрий В. Откупщиков. Балтийские и славянские названия овцы и барана. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 30, 63–69.
- Откупщиков 2001: Юрий В. Откупщиков. *Очерки по этимологии*, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- Плуцер-Сарно I–II – Алексей Плуцер-Сарно. *Большой словарь мата. Опыт построения справочно-библиографической базы данных лексических и фразеологических значений слова* 1–2, Санкт-Петербург & Москва: Лимбус Пресс, 2005.
- Преображенский I–III – Александр Г. Преображенский. *Этимологический словарь русского языка* 1–2, Москва: Типография Г. Лисснера и Д. Совко, 1910–1914; 3, Москва, Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1949.
- Программа 1886: [Эдуардъ Волтеръ.] *Программа для указанія особенностей говоровъ Литвы и Жмуди*, Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук.
- ПЯ A–D – Владимир Н. Топоров. *Прусский язык. Словарь A–D*, Москва: Наука, 1975.
- ПЯ E–H – Владимир Н. Топоров. *Прусский язык. Словарь E–H*, Москва: Наука, 1979.
- ПЯ I–K – Владимир Н. Топоров. *Прусский язык. Словарь I–K*, Москва: Наука, 1980.
- ПЯ K–L – Владимир Н. Топоров. *Прусский язык. Словарь K–L*, Москва: Наука, 1984.
- ПЯ L – Владимир Н. Топоров. *Прусский язык. Словарь L*, Москва: Наука, 1990.
- Расторгуева, Эдельман I–III – Вера С. Расторгуева, Джой И. Эдельман. *Этимологический словарь иранских языков* 1–3, Москва: Восточная литература, 2000–2007.
- РИС – *Рим: эхо имперской славы*, Москва: «ТЕРРА»–«TERRA», 1997.
- Роллестон 2004: Томас Роллестон. *Мифы, легенды и предания кельтов*, Москва: Центрполиграф.
- Сабаляускас 1959: Алгирдас Сабаляускас. Относительно происхождения названий растений в балтийских языках. – *Rakstu krājums veltījums akadēmīķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*, Rīgā: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 219–242.
- САР VI – *Словарь Академии Российской* 6, Санкт-Петербург: Императорская Академия Наук, 1794.

- СД I–IV – *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* 1–4, Москва: Международные отношения, 1995–2009.
- Симпсон 2005: Жаклин Симпсон. *Викинги. Быт, религия, культура*, Москва: ЗЛО Центрполиграф.
- Скржинская 2009: Марина В. Скржинская. *Древнегреческие праздники в Элладе и северном Причерноморье*, Киев: Институт истории Украины.
- СМ – *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Москва: Международные отношения, 2002.
- Срезневский I–III – Измаил И. Срезневский. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам* 1–3, СанктПетербург: Типография Императорской Академии Наук, 1893–1912.
- СРНГ I–XLIII – *Словарь русских народных говоров* 1–43, Ленинград (Санкт-Петербург): Наука, 1965–2009.
- СРЯ XIV – *Словарь русского языка XI–XVII вв.* 14, Москва: Наука, 1988.
- Сумцов 1996: Николай Ф. Сумцов. *Символика славянских обрядов. Избранные труды*, Москва: Восточная литература.
- СЦРЯ III – *Словарь церковно-славянского и русского языка* 3, СанктПетербург: Типография Императорской Академии Наук, 1867 (Leipzig, 1972).
- Тодд 2005: Малькольм Тодд. *Варвары. Древние германцы. Быт, религия, культура*, Москва: ЗАО Центрполиграф.
- Топоров 1974: Владимир Н. Топоров. О брахмане. К истокам концепции. – *Проблемы истории языков и культуры народов Индии*, Москва: Наука, 20–74.
- Топоров, Трубачев 1962: Владимир Н. Топоров, Олег Н. Трубачев. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья*, Москва: Издательство Академии Наук СССР.
- Трубачев 1966: Олег Н. Трубачев. *Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции)*, Москва: Наука.
- Трубачев I–IV – Олег Н. Трубачев. *Труды по этимологии: Слово. История. Культура* 1–4, Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2004–2009.
- Фасмер I–IV – Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка* 1–4, Москва: Прогресс, 1986–1987.
- Хабургаев 1974: Георгий А. Хабургаев. *Старославянский язык*, Москва: Просвещение.
- Чекмонас 1988: Валерий Чекмонас. *Введение в славянскую филологию*, Вильнюс: Мокслас.
- Чемоданов 1962: Николай С. Чемоданов. Место германских языков среди индоевропейских языков. – *Сравнительная грамматика германских языков* 1, Москва: Издательство Академии Наук СССР, 19–113.
- Черных I–II – Павел Я. Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка* 1–2, Москва: Русский язык, 1999.
- Широков 1984: Олег С. Широков. Балто-албано-славянские глоттогенетические связи по этимологическим данным. – *Baltistica* 20(1), 15–22.
- Широкова 2005: Надежда С. Широкова. *Мифы кельтских народов*, Москва: АСТ, Астрель, Транзиткнига.
- Эндзелин 1974 [1908]: Янис Эндзелин. О родственных отношениях латышских говоров к литовским. – Jānis Endzelīns. *Darbi izlase* 2, Rīga: Zinātne, 41–56.
- ЭСБМ I, V, VIII – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* 1, 5, 8, Мінск: Навука і тэхніка, 1978, 1989, 1993.
- ЭССЯ I–XXX – *Этимологический словарь славянских языков* 1–30. Отв. ред. О. Н. Трубачев, Москва: Наука, 1974–2003.
- ЭСУМ I–V – *Этимологічний словник української мови* 1–5. Отв. ред. О. С. Мельничук, Київ: Наукова думка, 1982–2006.
- Явнись 1908–1916: Казимирь Явнись. *Грамматика литовского языка. Литовский оригинал и русский перевод*, Петроград: Типография Императорской Академии наук.

Sutrumpinimai

a. – amžius	i. – indų	neutr. – neutrum, niekatroji giminė	s (schemose) – suffixus, silpnoji priešaga
abl. – ablativus, abliatyvas	ibd. – ibidem, ten pat	nom. – nominativum, vardininkas	saks. – senosios saksų
acc. – accusativus, galininkas	ide. – indoeuropiečių	Nr. – numeris	serb. – serbų
adj. – adjectivum, būdvardis	interj. – interjectio, jaustukas ir ištiktukas	ol. – olandų	serb.-kro. – serbų-kroatų
adv. – adverbium, prieveiksmis	ilr. – ilyrų	os. – oskų	sg. – singularis, vienaskaita
air. – airių	imperf. – imperfectum, būstasis neatliktinis laikas	oset. – osetinų	skand. – skandinavų
alb. – albanų	inf. – infinitives, bendratis	p. – puslapis	skol. – skolinys
anat. – anatomijos terminas	instr. – instrumentalis, įnagininkas	pan. – panašiai	skr. – sanskrito
anatol. – anatolų kalbų	iran. – iranėnų	pav. – paveikslėlis	sl. – slavų
ang. – anglų	i.-iran. – indų ir iranėnų kalbų (prokalbės)	perf. – tempus perfectum, būstasis atliktinis laikas	slov. – slovėnų
ap – akcentinė paradigma	isl. – islandų	pers. – persų	slovak. – slovākų
arch. – archaizmas	išn. – išnaša	pl. – pluralis, daugiskaita	subst. – substantivum, daiktavardis
arm. – armėnų	it. – italų	plg. – palygink	suff. – suffixus, priesaga
au. – aukštaičių	Y. – <i>Yasna</i> (tekstų, naudotų dievo garbinimo metu, rinkinys; Avestos dalis)	poet. – poetų, poetizmas	suo. – suomių
Av. – Avestos	Yt. – <i>Yašt</i> (dievybei skirtas himnas; Avestos dalis)	polab. – polabų	s.v. – sub verbo, prie žodžio
balt. – baltų	juok. – juokiamai	ppr. – paprastai	šv. – švedų
bažn. – bažnytinis	kam. – kamieno	pr. – prūsų	t. – toliau
blr. – baltarusių	kašub. – kašubų	praanatol. – anatolų prokalbės	t. y. – tai yra
bot. – botanikos terminas	kel. – keltų	prabalt. – baltų prokalbės	tiurk. – tiurkų
bret. – bretonų	kimr. – kimrų	praef. – praefixus, priešdėlis	toch. – tocharų
bulg. – bulgarų	korn. – kornų	prairan. – iranėnų prokalbės	toch. A – tocharų A
collect. – collectivum	kro. – kroatų	praital. – italikų kalbų prokalbės	toch. B – tocharų B
čak. – čakavių dialekto (serbų ir kroatų kalbos)	kt. – kiti	prakr. – prakrito (viduriniojo laikotarpio senosios indų) kalbos	top. – toponimas
če. – čekų	kurd. – kurdų	prala. – pralatių, latvių prokalbės	t. p. – taip pat
dak. – dakų	L. – Karlas Linėjus	pralie. – pralietuvių, lietuvių prokalbės	tot. – totorių
dat. – dativus, naudininkas	la. – latvių	pranc. – prancūzų	trak. – trakų
dem. – deminutyvum, mažybinis	le. – lenkų	prasl. – praslavų, slavų prokalbės	t. t., tt. – taip toliau
dial. – dialektizmas	lie. – lietuvių	progres. asimil. – progresyvinė asimiliacija	ukr. – ukrainiečių
dn – daina(-os)	lit. – literatūra	ptr. – prietaras	umb. – umbrų
est. – estų	lyv. – lyvių	pvoz. – pavyzdžiui	v. – vakarų
euf. – eufemizmas	lo. – lotynų	r. – rajonas	VAK – vakarų aukštaičiai kauniškiai
fem. – femininum, moteriškoji giminė	loc. – locativus, lokatyvas / vietininkas	R (schemose) – radix, stiprioji šaknis	var. – variantas
fry. – frygų	luv. – luvių	r (schemose) – radix, silpnoji šaknis	VAŠ – vakarų aukštaičiai šiauliškiai
gal. – galų	luž. – lužicų	RAK – rytų aukštaičiai kupiškėnai	Ved. – vedų resp. vediškojo laikotarpio senosios indų kalbos
gAv. – gatų (Gāthās [resp. Y. 28-34, 43-51, 53]) resp. giesmių Senosios (archajiškiausiojo periodo) Avestos (kalbos) forma	m. – metai	RAU – rytų aukštaičiai uteniškiai	veps. – vepsų
gen. – genitivus, kilmininkas	maked. – makedonų	RAV – rytų aukštaičiai vilniškiai	verb. – verbum, veiksmazodis
germ. – germanų	masc. – masculinum, vyriškoji giminė	regres. asimil. – regresyvinė asimiliacija	vid. – vidurys, vidurio
go. – gotų	med. – medicinos terminas	resp. – respektiviai, atitinkamai	vo. – vokiečių
gr. – graikų	mik. – mikėnų	ryt. – rytų	v.v. – vice versum, atvirkščiai
gu. – gudų	n. – naujasis, naujoji	ru. – rusų	zool. – zoologijos terminas
ha. – hatų	n. collect. – nomen collectivum, kuopinės reikšmės	rum. – rumunų	že. – žemaičių
he. – hetitų		s. – senovės	žemėl. – žemėlapis
hidr. – hidronimas		S (schemose) – suffixus, stiprioji priešaga	žr. – žiūrėk
Hom. – Homero			